

SZÉPHALOM

7.

*Tanulmányok
Újszászy Kálmán emlékére*

**A Kazinczy Ferenc Társaság
évkönyve**

KAZINCZY FERENC

Ender János festménye a M. T. Akadémia képes termében

SZÉPHALOM

7.

*Tanulmányok
Újszászy Kálmán emlékére*

A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve

1995

SZERKESZTŐ:
KOVÁTS DÁNIEL

Megjelent
Sárospatak és Sátoraljaújhely város önkormányzata,
a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés,
a Tiszaninnyi Református Egyházkerület,
a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei,
a Soros-alapítvány,
az OTKA Társadalomtudományi Szakkollégiuma,
Megvaszó Önkormányzati Képviselőtestülete és
a Sárospataki Népiskolai Egyesület
támogatásával

HU ISSN 0237-6237

A szerkesztő előszava

A Kazinczy Ferenc Társaság 1995 áprilisában történt hivatalos megalakulása óta eltelt tíz esztendő alatt hetedik évkönyvünkkel jelentkezünk. Céljaink szolgálatának jól bevált eszköze a *Széphalom*, amely nemcsak címével idézi meg a jeles magyar író, irodalomszervezőt, hanem tartalmával is. A mai viszonyokhoz és igényekhez, adottságainkhoz és felkészültségünkhöz mérten az Ő nyomdokain kívánunk haladni. A szellemi műhelyek dolgában ma meglehetősen mostoha adottságú *Zemplén* és *Abaúj* tájain munkálkodó, onnan elszármazott, oda kötődő, e régióhoz vonzódó munkatársak számára jelent ez az évkönyv fórumot, amely tartalmával gazdagítani kíván mindenkit, akit e vidék nemzeti kincsnek tekinthető kulturális öröksége, népének sorsa és jövője érdekel. A történeti, a néprajzi, a művelődéstörténeti és az irodalmi hagyomány alkotja kötetünk vizsgálódási körét, s ez jellemzi tematikai főlépítését.

Hetedik kötetünknek sajátos színezetet és jelentőséget az ad, hogy minden írását az 1994 tavaszán elhunyt dr. Újszászy Kálmán professzor emlékének szenteljük. Nemcsak azért, mert tiszteletbeli tagunk volt, hanem mert törekvéseink megfogalmazásában és tevékenységünkben meghatározó mércének tekintjük őt. Újszászy Kálmán életművében példásan testesült meg az a hivatástudat és bölcs tenniakarás, amely a vidéken élő értelmiségi fontos sajátossága. Sárospatak szellemi rangjának fenntartásáért, a régióban élő, onnan kinövő, felelősségteljesen gondolkodó emberek fejlődéséért kevesen tettek annyit az utóbbi hetven évben, mint ő. Élő lelkiismeretként hatott környezetére, tényleges és közvetett tanítványaira; sokkal szegényebb lenne a Tiszáninnen 20. századi kulturális képe az ő munkássága és hatása nélkül. S egyénileg is sokan tartozunk neki. Akik a következő lapokon megnyilatkoznak, nem tudták – nem is akarták – kivonni magukat Újszászy Kálmán hatása alól, sokat köszönhetnek emberi-tudósi példájának, iránymutatásának, segítőkészségének. Ezért választottunk most alcímet évkönyvünknek; koszorút kötünk az emlékére írott dolgozatokból. A közölt írások közül több halad – a témát, a vizsgált jelenséget, az alkalmazott módszert, a kutatói magatartást tekintve – azon a nyomvonalon, amelyet ő jelölt ki szerzőjük számára. Mások áttételesebben kapcsolódnak az ő vonzásköréhez. De minden szerző azzal a szándékkal küldött írást ebbe a kötetbe, hogy tiszteletét s a folytatás igényét kifejezze.

Az eredeti szerkesztői elgondolás szerint emlékezők, lírai vallomások is helyet kaptak volna évkönyvünkben. Igen sokan küldték el személyes élményeik érzelemgazdag leírását. Arra is gondoltunk, hogy napvilágra kellene segíteni Újszászy Kálmán folyóiratokban szétszórta rejtőző írásait, nyilatkozatait, a vele készített interjúkat. Az anyag és a műfajok bősége azonban szétfeszítette volna egyetlen kötet kereteit. A Kazinczy Ferenc Társaságnak a *Szabad Tér* Kiadóval kötött megállapodása alapján – a *Széphalom* 8. köteteként – közösen kívánjuk méltó formában néhány hónapon belül megjelentetni az *Újszászy Kálmán Emlékkönyvet*, amely a jelen kötet tanulmányait kiegészítve közvetlenebbül mutatja be Sárospatak Nagy Öregjének alakját és munkásságát. Abban lesz helyük a visszaemlékezőknek, az interjúknak, s abban tudunk tágabb teret nyitni az Újszászy Kálmán érdeklődésének sokszínűségét jellemző írások közlésére. Felhívjuk azonban a figyelmet arra,

hogy e kötetünk élén közöljük kiadatlan önéletrajzát, amely viszonylag részletesen szól pályájának alakulásáról, a maga első építkezéséről.

Hagyományainkat követve hetedik évkönyvünk közleményei is ciklusokba szerveződnek. Közülük az első *História és hagyomány* címmel helytörténeti és néprajzi dolgozatokat közöl jeles abaúji és zempléni épületekről, sorsukkal ide kötődő emberek dokumentum erejű személyes élményeiről, a népélet jellemző vonásairól. Újszászy Kálmánhoz közel állt ez a témakör; ő maga is sokakat indított el a történeti-néprajzi vizsgálódásra; a falu tanulmányozásához külön kötetben adott vezérfonalat, s a kollégiumi gyűjtemények általa alapított és gyarapított Adattárában forrás értékű kincseket hordott össze az utókor számára.

A második egység – *Pélida és emlékezet* összefoglaló cím alatt – művelődéstörténeti anyagokat tartalmaz. Nem szorul bővebb indoklásra, hogy miért került ezek többségének fókuszába Sárospatak, amikor Újszászy Kálmán emléke előtt tisztelgünk. A tematika Balassi Bálinttól napjainkig ível, középpontjában az ősi Kollégium áll, de túl is tekintünk a szűkebb pátrián. Ebben a részben is szerepelnek dokumentumközlések.

Írók és alkotások címmel irodalomtörténeti közlemények olvashatók kötetünk harmadik részében. A Kazinczy Ferenc nevét viselő társaságnak kedves kötelessége a névadóról szólni, a magyar literatúra helyi vonatkozású értékeit számon tartani, az irodalmi kultuszt vizsgálni, a művek iránti fogékonyságot élesztgetni. Irodalmi ritkaságok szövegközlése nem újkeletű törekvésünk, e kötetünkben azonban valóságos csemege Bessenyei Anna verseinek újrafelfedezése. Örömrökre szolgál, hogy a sárospataki tudományos gyűjtemények kincseinek közzétételében a Miskolci Egyetem textológiai műhelyével is szövetkezhetünk.

Az utolsó egység, amely a *Tettek és tervek* címet viseli, a Kazinczy Ferenc Társaság életéből mutat fel néhány jellemző vonást. Az abaúji kisközség, Göncruszka kulturális közelmúltja sok tanulsághoz vezet; a helyismereti oktatás oly fontos ügyéhez is szeretnénk tudatosan segítséget nyújtani. Itt adunk – röviden – olyan információkat társaságunkról, amelyek mind a tagoknak, mind a kívülállóknak hasznosak lehetnek.

Könyvet kiadni – tudjuk jól – nehéz vállalkozás napjainkban. Hogy mégis átnyújthatjuk 1995-ben is évkönyvünket az érdeklődő olvasónak, az elsősorban a társaságunk körül csoportosuló szerzőinknek köszönhető, akik – mindenféle honoráriumról lemondva – kötetünk anyagát összeadták. A Kazinczy Ferenc Társaság tagságának és elnökségének áldozatvállalása nélkül nem kapott volna formát a sok érdekes gondolat. S köszönettel tartozunk azoknak az intézményeknek és szervezeteknek, akik a maguk szűkös forrásaiból is támogatásra érdemesnek minősítették a *Széphalom* továbbélését, évkönyv-sorozatunk új darabjának megjelentetését. Bizonyára annak felismeréséből fakad a segítőkészség, hogy szintelenebb lenne e fórum nélkül a periférián küzdő zempléni és abaúji szellemi élet.

Évkönyvünk formátumában visszatértünk az első három kötet méretéhez, ami az egyre drágább papírral való takarékoskodáson kívül azzal az előnnyel jár, hogy azonos oldalszámon terjedelmesebb anyag közölhető. Ez utóbbi törekvés vezette a kiadót abban is, hogy egyes – hosszabb – dolgozatokat kisebb betűtípussal szedve jelentetünk meg. Nem akartunk továbbra sem lemondani az illusztrációkról, a társaságunkhoz közel álló művészek grafikáinak közléséről. Szívesen vállaljuk, hogy közöttük fiatal tehetségek munkáit is nyilvánosság elé vigyük.

Fogadják kötetünket szívesen; üdvözlét minden kedves olvasónak!

ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

Önéletrajz

1902. december 13-án születtem Budapesten. Apám Újszászy Kálmán, édesanyám Lukács Mária, mindketten vidékiek; apám a Garam mellett, édesanyám a Dunakanyarban született. Egy fiútestvérem van: László. Mindketten Budapesten, a Szemere utcai elemi iskolában indultunk, és mindketten az Alkotmány utcai lakásunkkal szinte szomszédos Markó utcai Állami Királyi Katolikus Gimnáziumban folytattuk. Érettségi után ő a budapesti egyetem orvosi szakán tanult tovább, és az újpesti városi – előbb Károlyi – kórházból, az egész életét betöltő szolgálat után, annak igazgatóhelyetteseként ment nyugdíjba. Ő 1905-ben született. Régi betegei számára ma is nyitva van rendelője. Felesége, Tomcsányi Erzsébet néhány éve hunyt el. Gyermeük nem született.

Én az 1921-ben szerzett jó rendű érettségi után egy tahi diákkonferencián, amelyet a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség rendezett, megismertem a jelenlévő sárospataki teológusokat, közöttük Vincze Károlyt, Szabó Zoltánt, Zsíros Józsefet és másokat, és ez az ismeretség a szülői házban nyert hatások mellett arra indított, hogy ne a tanári pályát – amelyre középiskolás koromban gondoltam – válasszam, hanem teológusnak jelentkezsem, Sárospatakra.

Mint teológusnak életemet – amellet, hogy tanulmányaimat is elvégeztem – főleg az ifjúsági, közelebbről a cserkész-munka töltötte ki, amelynek evangéliumi ágazatával segítettem Vincze Károlynak (később az Amerikai Magyar Református Egyház egyik szervezőjének és főesperesének), valamint Szabó Zoltánnak, akinek – már mint diáknak, később mint teológiai tanárnak – élete és munkássága elválaszthatatlan volt attól a szellemi felvirágzástól és lelki megújulástól, amely a pataki Főiskola életét a két világháború között, országosan is tudottan, jellemezte.

Tanulmányi előmenetelemre, de főleg az említett ifjúsági munkákra tekintettel a Főiskola széniorává választottak, amely megbízástól egyenesen vezetett az út a külföldi ösztöndíjak felé.

Első külföldi évemet Skóciában, a glasgowi United Free Church College teológiáján töltöttem, ami a nyelvvél ismerkedés mellett két okból volt különösen jelentős életemben. Az egyik cseh-testvér ösztöndíjas diáktársam révén ott ismertem meg Barth Károly Römerbriefjét, ami egyszer s mindenkorra eljegyzett a dialektika-teológiával, megismertetve magával a teológus gondolkodással is. És megismertettem a szintén ösztöndíjas László Dezsővel, akivel egy lakást béreltünk, s akinek a révén az akkor virágzásnak indult erdélyi teológiai gondolkodással is kapcsolatba kerültem, s indirekte annak képviselőjével, közöttük is elsősorban Imre Lajossal. László Dezsővel haláláig tartó, formáló barátság, Imre Lajossal pedig – László Dezsőn és később a szintén erdélyi teológus, Mátyás Ernőn keresztül – későbbi tanári éveimet megtermékenyítő tanítványi kapcsolatok születtek.

Már a Römerbrieftől befolyásoltan kértem a következő „vándorévet” Svájcba, a bázeli egyetemre, 1927 őszén. Ez az év elsősorban a dialektika-teológia többi képviselőjének, főleg Brunner és Thurneysen teológiai gondolkodásának megismerésére

szolgált. Mint a külföldi ösztöndíjas teológusok otthonának, az Alumneumnak lakójában – az ugyanott lakó M. Nagy Ottóval kötött és korai haláláig ápolts barátságon át – tovább erősödött bennem a korabeli erdélyi teológiai gondolkodás hatása; főleg M. Nagy Ottónak köszönhetően Tavaszy Sándor gondolkodásának irányában.

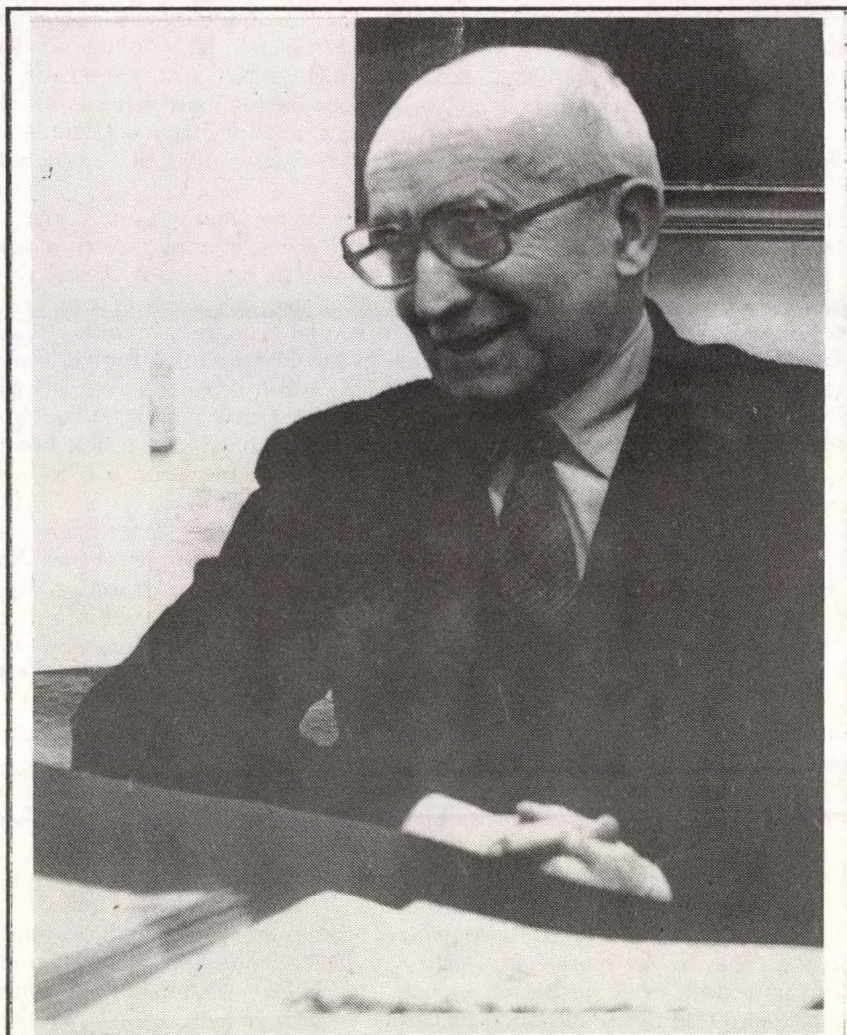
Ilyenfajta teológiai háttérrel beszámolva kaptam biztatást arra, hogy mintegy le-horgonyozzak az újszövetségi tudományok területén, s érdeklődésemet – a néhány évvel korábban Sárospatakra Kolozsvárról érkezett Mátyás Ernő professzor tanácsolásra – a Jánosi Evangéliumra koncentráljam, közelebbről: az evangélium írójával foglalkozzam. Ehhez megkaptam a következő, 1928–29. tanévre Athénbe az Egyesült Államok tudományos életében akkor jelentős szerepet betöltő Oberlin College által a Közel-Keleten működő protestáns missziói munkát végzők számára a School of Religionban biztosított ösztöndíjat. Ennek az angol nyelvű főiskolának köszönhettem, hogy a Near Easten akkor meglepedett örmény-keresztyén ifjúság kultúrájával megismerkedhettem, amellet hogy – tanácsoltatásomnak megfelelően – egy tanulmányt is elkészítettem „A IV. Evangélium írója a Kijelentés fényében” címmel.

Ezzel be is fejeződött egyébként folytatni szándékozott peregrinációm. Mert amikor Forgács Gyula, a sárospataki lelkipásztor, felajánlotta 1929 őszével kezdődően a hitoktatói állást – amely magában foglalta a Tanítóképző Intézet református növendékei hitoktatásának ellátását is –, lemondtam a peregrináció folytatásának Oberlinben biztosított lehetőségéről. Elvállaltam az egyszerűbbnek mutakozó feladatot, amely szinte indulásával – a Tanítóképzőnek a Református Egyház által történt visszavétele következtében – tanítóképző intézeti vallástanársággá minősült át.

Itt, ahol erősebb elhivatástudattal bár, de lényegében a teológus éveimet domináló ifjúsági munkát folytathattam, evangéliumi cserkész-alapokon ért az a megtiszteltetés, hogy a Teológiai Akadémia – amely időközben az Athénben készített tanulmányomat teológiai magántanári képesítéshez szükséges alapnak elismerte, és 1930 őszén magántanárrá habilitált – megbízott helyettes teológiai tanári minőségben a nyugdíjazás miatt megürült filozófiai-pedagógiai tanszék feladatkörének 1931. szeptember 1-jétől történő vállalásával. A feltétel az volt, hogy a helyettes tanársághoz szükséges filozófiai doktorátust is megszerzem. Ennek a követelménynek egy évvel később, 1932 őszén tettem eleget a debreceni egyetemen, amely – a Tankó Béla professzornak készített „A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében” című értekezésemet elfogadva – filozófiai doktorrá habilitált.

Teológiai tanári munkámat mindjárt indulásakor jellegzetessé tette az az ifjúságnak a kérésére kezdett s a kornak társadalmi és gazdasági problémáiról tájékoztatást adni kívánó előadássorozat, amely előbb szociológiai szeminárium, majd 1934-től kizárólag a falura koncentrálvá figyelmét, faluszeminárium névvel működött, és élte meg Teológiai Akadémiánk 1951-ben történt megszűnését, főleg a táj református falvaira vonatkozó jelentős adatanyagot hagyva maga után. Ennek irányítása teljesen az én feladatom volt, míg a vele szimbiózisban élő – és teológiánk életét éppúgy jellegzetessé tevő és falai közül induló – népfőiskolán a teljes karral egyetértőleg, a gyakorlati teológia professzorával, a hamarosan országossá lett mozgalom profilját meghatározó dr. Szabó Zoltánnal osztoztunk. Egyetemi magántanári disszertációm a tükre teológiai tanári működésem ilyen alakulásának. „A falunevelés szellemi alapjai” címmel szereztem meg a szegedi egyetemen 1939-ben, ahol Várkonyi Hildebrand Dezső és Bartók György voltak a habilitáló professzoraim.

Az egyetemi magántanári képesítéssel a rendes tanári státusz járt együtt, aminek a következménye a különböző főiskolai hivatali tisztségek vállalása is lett. Így töltöttem be 1942–43-ban a teológiai igazgatói, majd 1946 júniusáig a közigazgatói

Újszászy Kálmán

Novotta Ferenc felvétele (1975)

(rektori) tisztséget – Isten segítségével nagyobb próba nélkül átvezetve iskolánkat a bevonulással együttjáró nehézségeken. Ugyancsak a rendes tanári státus tett alkalmassá a helyi gyakorlatnak megfelelően arra, hogy előjáráságunk elődöm nyugalomba menetele után a Nagykönyvtár vezetésére „főkönyvtárossá” válasszon.

Ennek az akkor gyenge százezer kötettel rendelkező gyűjteménynek a reorganizálása, ehhez csatlakozóan a Főiskola más tudományos táraival való egyesítése vezetett el – elsősorban professzortársaim közreműködésével – a Főiskola új tagozatának kialakításához, amely az egyes iskolai ágaktól függetlenül a Főiskolai Tudományos Gyűjteményeket egy szervezetbe fogta össze. Ennek mint feladatnak a megvalósítása játszott döntő szerepet abban, hogy amikor a rendszerváltásból következően az

államosításra sor került, a zsinati határozattal megszűnt teológiától függetlenített Főiskolai Tudományos Gyűjtemény – mint nem oktatásinak, hanem közművelődésinek minősülő intézmény – nem esett az oktatás államosítása által megkívánt intézkedések körébe, és a Tiszáninneni Egyházkerület tulajdonában maradt. Amely viszont megtartva minden „tárnak” a függetlenségét, a Tudományos Gyűjtemények vezetésével a mindenkorai főkönyvtárakat, az első alkalommal tehát engem bízott meg.

Ebben a minőségemben szolgáltam nyugdíjba menetelemig, (amely jóval túl a korhatáron, 1982-ben következett be), nem maradva érintetlenül azoktól a változásoktól, amelyek a megelőző három évtized alatt mind az országos gyűjteményi koncepcióban, mind a fenntartó egyházkerület, mind a magyarországi Református Egyház életében bekövetkeztek. Az előbbi vonalán iskolai gyűjteményekből, elsősorban a Nagykönyvtárból – iskola nélkül maradván – gyűjtő intézménnyé formálódtunk át. A magyar protestantikák begyűjtésének irányítását vállaltuk el, amely feladatra – a megmaradt tanintézetek szükségére tekintettel – a testvér egyházkerületek párhuzamos intézményei sem idővel, sem munkaerővel nem rendelkeztek, és ennek következménye lett az állománynak minden ágában az anyag megháromszorozódása, amivel, természetesen, elfoglaltságom növekedése is együtt járt.

A fenntartó egyházkerület az életében történt változásokból következően rászorult arra, hogy a Tudományos Gyűjtemények dolgozóit is igénybe vegye. Így lett feladatommá országos egyházi rokonmunkákba való bekapcsolódásom. Közel egy évtizeden át képviseltem egyházunkat az Országos Műemléki Felügyelőség mellett a magyar református műemléki vonatkozású munkákban, s a Református Gyűjteményi Tanácsnak előbb előadója, majd elnöke lettem. Mivel munkakörömnek jellege ezt megengedni látszott, előbb a zempléni református egyházmegye gondnoki, majd 1965-től a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoki tisztét hordoztam, s arról 1991 őszén 25 évi szolgálat után köszöntem le.

1937-ben házasodtam; feleségem Deák Ilona, néhai Deák Geyza gimnáziumi tanár leánya. Négy gyermekünk és hét unokánk van.

Az egyházkerület elnöksége megértésének, a Tudományos Gyűjtemények vezetőségének, mindenkinek felett azonban Istennek köszönhetem, hogy kapcsolataim a Tudományos Gyűjteményeken keresztül máig elevenek maradtak. Említett feladatunkon, a magyar protestantikák összegyűjtésén belül az egykor emigrációban, ma szórványban élők, hangsúlyosan református egyházi jellegű dokumentációs anyaga annyira gyarapodott, hogy kezelésében mind az ebben a munkakörben évtizedek óta engem segítő feleségemnek, mind magamnak a besegítésére szükség mutatkozik mindezekig. Nem jelenthet akadályt mindkettőnknek a mozgássérültsége sem.¹

¹ Újszászy Kálmánnak ezt az önéletrajzát az Adattárban őrzött hagyatékban találtuk. Ott van gépelt első és másodpéldánya, előbbin sajátkezi javításaival, betoldásaival. A jelekből ítélve valószínűleg 1992-ben vagy 1993-ban készülhetett, s talán nem is kapta meg végső formáját. Megfogalmazásmódján a szóbeliség jellemzői figyelhetők meg, tehát minden bizonnyal írógépbe diktálta szövegét. Nem tudjuk, milyen cél iratta le vele ezt az életrajzot, amely a többi – hivatalos ügyben készült s másolatban a hagyatékban ugyancsak megtalálható – életrajznál részletesebb. Különösen teológiai felkészülésének leírásában jelentős adalék Újszászy Kálmán megismeréséhez. (A Szerk.)

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

**„Hálát érdemel mind, aki a régit fenntartja...,
mind, aki azt főbb pontra emelni törekedik.
Ez soha nem esik botlások nélkül, de a botlás el lesz felejtve.“
(Kazinczy Ferenc)**

Zsadányi Zsolt: Összeölelkező fák

SZABÓ ANDRÁS

Alaghy Ferenc és Menyhért, Pácín birtokosai

(1590–1631)*

Pácín 1587 májusában került Rákóczi Zsigmond birtokába, miután elvette feleségül Mágocsy András özvegyét, Alaghy Juditot, a néhai Alaghy János leányát.¹ A házaspár állandónak mondható lakhelye Szerencsen volt, a bodrogi reneszánsz kastély, amely talán első férjére emlékeztette Judit asszonyt, négy évig üresen állt, legalábbis egyetlen itteni levélkeztetésre sem sikerült rábukkanni az 1587 és 1590 közötti időszakból. Ebből következett, hogy a követelődő rokonok örökségigényének kielégítésére – amikor már nem volt más út – Pácint használták fel. Alaghy Ferenc és István, hivatkozva arra, hogy apjuk, Alaghy (Debreceni) György, Alaghy Jánossal együtt kapta a regéci uradalmat, követelték részüket, és 1588. január 14-én egy osztoztató parancsot eszközöltek ki. A hivatalos személyek március 10-én jelentek meg Regéc várában, hogy végrehajtsák az osztozkodást, Alaghy Judit szolgálai azonban fegyveresen ellenálltak, ezért a következő esztendőben pereskedni kezdtek egymással az Alaghyak. Az időközben elhunyt Alaghy István helyébe özvegye, Surányi Klára állt, mint kiskorú fiának, Menyhértnak a gyámja. Alaghy Judit és Rákóczi Zsigmond azonban – belátva, hogy nem nyerhetnek – abbahagyták a pereskedést. A nagybeteg asszony 1591. november 19-én Regéc várában a leleszi konvent két tagja előtt lemondott néhány birtokáról Alaghy Ferenc és a kiskorú Menyhért javára. Ezek a birtokok: Pácín és Karcsa falvak a pácini megerősített udvarházzal („domus lapidea seu curia nobilitaris in modum fortaliti”), részirtokok Kiscigándon, Csörgön és Tiszakarádon, Rátka falu fele három szőlőhegygel, Tállyán a Palotameggy, Mádon a Böcsök nevű szőlők, valamint Szabolcs vármegyében a Beszterec falubeli birtokrész.² Alaghy Ferenc elfogadta ezt az ajándékozó gesztust, s 1590. december 24-én a leleszi konvent előtt kijelentette, hogy felhagy a pereskedéssel, s lemond a többi igényéről; abban az esetben azonban, amennyiben Alaghy Judit gyermekeinek magva szakad, a regéci uradalomnak az ő ivadékaikra kell szállnia. Ezzel az egyezséggel Pácín jó időre elszakadt a regéci uradalomtól; ugyanabba a kézbe valóban csak Alaghy Judit összes leszármazottjának halála után került.

Pácín új urának, Alaghy Ferencnek nem ismerjük a születési évét. Apja korai halála után Vékey Ferenc, majd Ödönffy Kristóf lett a gyámja, valójában azonban Melith Ferenc és István taníttatta őt és testvérét, Alaghy Istvánt. A katolikus, de mindkét protestáns felekezet vezetőivel és iskoláival jó kapcsolatot tartó Melith István először Sárospatakra küldte őket, ahol akkor Szikszai Fabricius Balázs volt a rektor és Beregszászi Lőrinc Péter a lektor (másodtanár). Szikszai két levélben is kérte az Alaghy-fiúk elmaradt tandíját Melithéktől,

* Az itt olvasható cikk Feld István régésszel megírandó könyvünk egyik részlete a pácini kastély történetéről.

¹ Az Alaghy család történetéről az alábbi munka tájékoztató (ennek oldalszámaira külön nem hivatkozom): Illésy János: A mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Bp. 1902. - Az előzményekről lásd az alábbi műveket: Szabó András: Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János. In: Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Szerkesztette: Fabinyi Tibor. Bp. 1984. 209-221.o. - Szabó András: Mágocsy Gáspár és András udvara. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerkesztette: R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 263-278.o. - Hangay Zoltán: Erdély választott fejedelme, Rákóczi Zsigmond. Bp. 1987.

² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL), E 148. Neo-regestrata acta (a továbbiakban: NRA) fasc. 363:22.

az egyik levél dátum nélküli, a másik 1575. május 16-án kelt.³ Alaghy Ferencet a református pataki iskola után 1580-81-ben már a bécsi jezsuita kollégiumban találjuk, innen írja (többnyire pénzt kérő) leveleit Melith Istvánnak.⁴ Először Draskovich Mátyás lett a házi-tanítója, aki már 1577 óta tanult itt teológiát. Miután Draskovich 1580-ban esztergomi kanonok lett és Nagyszombatba költözött,⁵ Szuhay István vette gondjaiba; ő 1580-1583 között hallgatott itt teológiát, s közben a bécsi egyetemen filozófiát is.⁶ Mindkét tanítójából befolyásos ember lett: Draskovich Mátyásból 1600 és 1608 között tinini (Dalmácia) püspök, Szuhay Istvánból († 1607. október 31.) 1594 és 1598 között váci püspök és a pozsonyi királyi kamara elnöke, 1600 és 1607 között egri püspök, s élete végén néhány napig kalocsai érsek és a nyitrai püspökség kormányzója.⁷

Alaghy Ferenc ezek után ismét évekre eltűnik a szemünk elől, címermegújító és -kibővítő oklevele szerint tanulmányai befejezése után katonáskodni kezdett. Egyetlen ilyen tetteről tudunk: 1587 végén és 1588 legelején Prépostváry Bálint seregében harcolt Sziléziában⁸ – ez volt az a kudarcba fulladt hadi vállalkozás, amely Miksa Habsburg főherceget akarta a lengyel trónra ültetni. 1588 tavaszán, amikor öccsével, Istvánnal együtt megindította a küzdelmet regéci részesedésükért, feltehetően már újra itthon volt.

Pácin birtoklását rögtön építkezéssel kezdte: az Alaghy-címer, Ferenc monogramja és az 1591-es évszám jelzi ezt. Rendi állását és birtokainak mennyiségét tekintve ekkor még csak módosabb középnemesnek számított – eltérően a korábbi tulajdonosoktól (Serédi Gáspár, Alaghy János, Mágocsy Gáspár és András, Rákóczi Zsigmond), számára ez volt az egyetlen rangjához méltó lakhely. Jövője szempontjából sokat nyomott a latban, hogy (eltérően a környékbeli birtokostársak többségétől) katolikus volt: az egyre erősödő ellenreformáció viszonyai közepette ez nagy hasznára vált. Sárospataki tanulása talán annyiban hatott csak későbbi magatartására, hogy (tudomásunk szerint) nem háborgatta református jobbágyságait vallásuk szabad gyakorlásában.

Ez idő tájt, 1590-1591 körül, zajlott a botrány Alaghy Ferenc első feleségének halála körül. Biztosat nem tudunk, csak apósának vádjait ismerjük; ezek nem lehettek azonban megalapozottak, hiszen az ügy végül is elcsúszott. Számunkra ismeretlen időpontban vette feleségül Sebessy Pál Sáros vármegyei birtokos leányát, Fruzsínát. Sebessy Pál 1590 végén azzal vádolta meg vejét Sáros vármegye előtt, hogy ugyanazon év szeptemberében feleségét megverte, majd bezárta és étlen-szomjan kínoztatta úgy, hogy az asszony elvesztette a beszélnélképességét, s kezét-lábát sem tudta mozdítani; végül bizonyos feltételekkel hazengedte apjához, ahol az elszenvedett sérülésekbe két hónap múlva belehalt. Sáros vármegye erre két alkalommal is megidézte Alaghyt, ő azonban nem jelent meg, ezért gyilkosnak kiáltották ki, s felhatalmaztak mindenkit, hogy elfogja. 1591. július 12-én proskribálták is, ekkor ő megfogadta a környék neves ügyvédjét, a szintén Patakon tanult Herczeg Ferencet⁹ – s itt a történetnek vége szakad. 1594. január 6-án (az új naptár szerint) Pácinból már második esküvőjére küldött meghívót: ezt január 16-án tartották

³ Lukcsics Pál: Szikszai Fabricius Balázs levelei a Melith családhoz. Magyar Nyelv, 1931. 259-260. o. - Szabó András: Szikszai Fabricius Balázs levelei Melith Istvánnak. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI. Bp. 1989. (1990.) 185-188. o.

⁴ Alaghy Ferenc és magántanára, Szuhay István levelei Melith Istvánnak, Bécs 1580 körül és 1581. augusztus 4., OL Zichy család levéltára (a továbbiakban: P 707.) Missiles, No. 2233-2237, 2681.

⁵ Monumenta Antiquae Hungariae, edidit Ladislaus Lukács S.J., II. 1580-1586. Institutum Historicum S.J. Romae, 1976. 56. o. (Monumenta historica Societatis Jesu, Volumen 112.)

⁶ Die Matrikel der Universität Wien, IV. Band, Bearbeitet von Franz Gall, Verlag Hermann Böhlau Nachfolger Graz-Köln 1961. 44. o. - Szuhay István Bécsben egy alkalmi nyomtatvány szerzője is volt, lásd: Szabó Károly (-Hellebrandt Árpád): Régi Magyar Könyvtár (rövidítve: RMK) III. 703.

⁷ Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100-1900. Esztergom, 1900. 186-187. o. - Magyar Életrajzi Lexikon (rövidítve: MÉL) II. kötet, Bp. 1969. 806. o.

⁸ Takáts Sándor: Prépostváry Bálint főkapitány. In: Régi magyar kapitányok és generálisok. 2. kiadás. Bp. é.n. 352. o.

⁹ Szabó András: Herczeg Ferenc († 1598) - Szikszai Fabricius Balázs tanítványa Sárospatakon. In: Acta historica litterarum Hungaricarum, Tomus XXV. Szeged, 1988. 145-149. o.

Csengerben, Prépostváry Sárával, Prépostváry Bálint (akkori egri főkapitány) lányával.¹⁰ Gyermeük nem született, második felesége őt is és az egész családot túlélte: 1635 augusztusában halt meg, s november 4-én temették el férje mellé a leleszi templomban.

Alaghy Ferenc az 1593-ban kitört tizenöt éves háborúban – környékbeli birtokos társasíhoz hasonlóan – tevékenyen részt vett. Novemberben indultak meg az ország keleti felére a hadműveletek, ott volt az egyik legészakibb török erősség, a Rimaszombat melletti Szabátka, és Fülek várának visszavételénél. A következő esztendő tavaszán harcolt a győztes turai csatában, majd 1595-ben Hosszúpályinál küzdött a betörő tatárok ellen (ekkor és itt esett el Balassi Bálint öccse, Ferenc). Részt vett 1596. október 26-28-án a háború legnagyobb ütközetében, a vereséggel végződött mezőkeresztesi csatában, s tagja volt 1598 őszén annak a királyi seregnek, amely Váradot mentette fel a török ostrom alól. Miután 1599-től a harcok súlypontja a Dunántúlra, a Tiszántúlra és Erdélybe tevődött át, ő is – mint annyi kortárs nemes – felhagyott a katonáskodással.

1602 körül újra feléledt a regéci uradalom körüli vita, ennek oka részben a királyi kamara volt, amely a katolikus és Habsburg-hű Alaghy Ferenc és Menyhért kezében szeretett volna látni ezt az értékes birtokkomplexumot (s hosszú távon talán annak megszerzésére is törekedett), részben pedig az éreztette hatását, hogy elérte a nagykorúságot Alaghy Judit két gyermeke, Mágocsy Ferenc és Rákóczi Erzsébet, akik ettől kezdve közösen birtokolták az uradalmat. Az új tulajdonosok először egyezségekre léptek 1603. május 15-én a két Alaghyval az örökség négyfelé osztásáról, ez az egyezés azonban csak a kamara szándékainak keresztülhúzását szolgálta, s így egyik fél sem tartotta be. Ezután Alaghyék a kamarával léptek egyezségekre, ők hajlandónak mutatkoztak 50.000 forintért örök tulajdonul átadni Regécet, s Mágocsy Ferencnek és Rákóczi Erzsébetnek meg kellett volna elégednie 9000 forinttal – ezt a megegyezést az utóbbiak nem fogadhatták el. A huzavona szervesen beleillett az udvar ez idő tájt folytatott politikájába: mindenáron pénzt akartak szerezni, akár úgy is, mint Illésházy István esetében, akit hűtlenségért elítéltek, s minden birtokát elkobozták. Több más protestáns főnemes perbefogását is tervbe vették (például Rákóczi Zsigmondét), Alaghy Ferenc és Menyhért viszont éppen ekkor kapott királyi kegyet: Rudolf 1604. február 14-én Prágában címermegújító és -bővítő oklevelet állított ki a számukra. Ezt rövidesen követte egy ideiglenes adománylevél: március 25-én a király kötelezte magát, hogy amint visszaszerzi Regécet, átadja azt Alaghyéknek. Összel Bocskay felkelésével azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. Rákóczi Erzsébet 1605 tavaszán meghalt ugyan, de férje, Homonnai Drugeth Bálint, aki Bocskay fővezére lett, majd végrendeletileg kijelölt utóda az erdélyi fejedelemségben, kiskorú fia, István nevében (egyetértésben az ugyancsak Bocskay-párti Mágocsy Ferencsel) meg tudta védeni Regécet a királyi udvarral szemben, annyira, hogy ez a bécsi béke pontjai közé is bekerült.¹¹

Alaghy Ferenc birtokainak helyzete miatt maga is kénytelen volt Bocskay mellé állni (1606. november 10-én egy oklevél a tanácsosának nevezi¹²), pozíciója azonban korántsem lehetett olyan erős, mint ellenfeleié. Bocskay halála után ismét ő került a kedvezőbb helyzetbe: 1607. május 3-án a király a bárók közé emelte. Ettől persze nem lett népszerűbb emberré; így írt erről ugyanezen esztendő novemberében Pácinból Forgách Zsigmondnak: „Én itt nem kedves ember vagyok némely barátimnál, mert noha magyar ruhát viselek, de azt mondják, hogy belől nimetes ember vagyok.”¹³ Az ekkor zajló hajdúfelkelés is sok kárt okozott neki,¹⁴ a környékbeliek 1608 februárjának elején őt küldték a császárhoz, hogy fegyvereseket szerezzen a hajdúk ellen.¹⁵ 1609. december 22-én újabb

¹⁰ Alaghy Ferenc meghívója Kereky Jánosnak, Pácin 1594. január 6. (az új naptár szerint), OL P 707. Missilus, No. 1578.

¹¹ Magyar országgyűlési emlékek, 12. kötet 1606. Szerkeszti Károlyi Árpád. Bp. 1917. 516.o.

¹² OL E 200. 1. csomó, 1. téka, f. 99.

¹³ Alaghy Ferenc levele Forgách Zsigmondhoz, Pácin 1607. november 28. In: Történelmi Tár (röv.: TT) 1900. 437.o.

¹⁴ Alaghy Ferenc levele Forgách Zsigmondhoz, Pácin 1607. november 10., OL E 200. 1. csomó, 1. téka, ff. 97, 102.o.

¹⁵ Czobor Mihály levele Thurzó Györgyhez, Nagyida 1608. február 14. In: TT 1900. 442.o.

királyi kegy érte, II. Mátyás ugyanis királyi tanácsossá nevezte ki. Nagyjából ekkortól állandósult a család ezen ágának neve is: sajátos reminiscenciával a mikófalusi és alagi Bekényekkel való rokoni kapcsolatra elsősorban bekényi Alaghyaknak hívták őket, ennek ellenére sűrűn előfordult a pácini Alaghy elnevezés is.

1609. november 9-én meghalt Homonnai Drugeth Bálint, s rövidesen követte őt egyetlen, Rákóczi Erzsébettől született kiskorú fia, István. Két év múlva, 1611. november 27-én Mágocsy Ferenc is örökös nélkül hunyt el,¹⁶ így a regéci uradalom most már valóban Alaghy Ferencé lett. Nem sokáig élvezhette régóta vágyott birtokát: 1611 novemberében és decemberében még részt vett Tokajban a Báthory Gábor erdélyi fejedelem és a király közötti békétárgyalásokon,¹⁷ januárban azonban súlyosan megbetegedett, s soha többé nem épült fel. Bécsbe készült orvosi kezelésre,¹⁸ nem tudjuk, hogy végül is eljutott-e oda. Utolsó, felváltva Pácinnál és Regéc váránál keltezett levelei tele vannak panasszal a betegségére: fullad, nehezen jár, júliusban már a leveleit sem tudja aláírni.¹⁹ 1612 szeptemberében halt meg, a leleszi prépostság templomában helyezték örök nyugalomra.

Nagybátyjának halála után – mint a család egyetlen és utolsó férfi tagja – csaknem mindent Alaghy Menyhért örökölt. Ő feltehetően már kizárólag katolikus nevelésben részesült, számunkra ismeretlen hazai iskoláztatása után 1602. február 6-án az olmtúzi jezsuita kollégiumba iratkozott be, tanulmányait azonban nem fejezte be, s még ugyan-ezen esztendő végén hazatért.²⁰ Bocskay felkelése idején Belgiojoso seregében küzdött (nem sok sikerrel) a hajdúk ellen, már ekkor is a Habsburgok rendíthetetlen híve volt. 1608 őszén tagja lett annak a küldöttségnek, amely a magyar koronát Prágából Pozsonyba hozta, fontos eredménye volt ez annak a magyar, osztrák és morva rendi megmozdulásnak, amely II. Mátyást segítette trónra a Prágában visszavonultan élő Rudolf császárral szemben. 1609 decemberétől az új nádor, Thurzó György szolgálatába szegődött; Thurzó ugyan evangélikus volt, de ő sem állt Bocskay oldalára, s ez a feltétlen királyhűség összekötötte őket. Alaghy Ferenc halála után birtokai mellé Menyhért is rövidesen megkapta a főnemesi rangot: bárói oklevele 1613. május 12-én kelt. Szüksége is volt erre a rangra, mert – annak jeleként, hogy a családot végre igazán befogadták a régebbi mágnások – fényes esküvőre készült: menyasszonya Erdődy Anna, gróf Erdődy Tamás horvát bán és Ungnad Anna Mária leánya lett. Esküvőjüket 1614. június 1-jére tervezték az Erdődyek vitenci (Nyitra vm.) kastélyában, egy családi haláleset miatt ezt június 30-ra halasztották.²¹ Az esemény jelentőségét mutatta, hogy a király képviselőjében Forgách Ferenc esztergomi érsek jelent meg rajta, átadva ura nászajándékát is. Az ifjú pár lakhelye ezentúl felváltva Regéc vára, illetve a vizsolyi és a pácini kastély lett.²²

1618 tavaszán Alaghy Menyhért több hónapig Pozsonyban tartózkodott az országgyűlésen, és segített királlyá választani Ferdinánd főherceget.²³ Jutalmul még magasabbra lépett: július 2-án királyi főajtónálló mesterré nevezték ki. A hamarosan bekövetkező események azonban megtörték ezt az egyenes vonalú császárpárti karriert. 1619 augusztusában Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a cseh felkelők támogatására magyarországi hadjáratra indult, s miután két hónap alatt Bécsig jutott, Alaghy Menyhért választhatott a császárhűség és a birtokai között. Jó realpolitikusként az utóbbiak mellett döntött, és Bethlen

¹⁶ Homonnai Drugeth Bálint és Mágocsy Ferenc haláláról: *Szepest Lackó Máté krónikája 1521-1624*. In: Erdélyi történelmi adatok, III. kötet, Kolozsvár 1858. 124., 129.o.

¹⁷ Innen írott levelei: TT 1907. 273-275.o.

¹⁸ Alaghy Ferenc levele Melith Péterhez, Pácinnál 1612. január 7. OL P 707. Missiles, No. 2865.

¹⁹ TT 1895. 513-514.o. - OL P 707. Missiles, No. 2864, 2866.

²⁰ TT 1888. 200.o.

²¹ Gr. Erdődy Tamás levele Majthényi Györgyhöz, Mogyorókerék 1614. május 11. In: TT 1897. 79-80.o.

²² Lásd Alaghy Menyhért leveleit és feljegyzéseit a megkapott leveleken: OL P 707. Missiles, E 200. 1. csomó, 1. téka - felsorolásuktól (nagy számuk miatt) eltekintek.

²³ Pozsonyból írott levele Melith Péterhez, 1618. március 23., április 4. OL P 707. Missiles, No. 2868, 2869.

hívévé vált. Már mint ilyen vett részt az 1619. november 18-i pozsonyi országgyűlésen, s tagja lett annak a küldöttségnek is, amelyet a rendek küldtek egyezkedni II. Ferdinándhoz. Ott volt 1620 nyarán a Bethlent királlyá választó besztercebányai országgyűlésen, majd 1621. március 6-án Nagyszombatban saját csapatával csatlakozott Bethlen hadseregéhez. A császári hadak előretörése miatt a magyar koronát Pozsonyból Zólyom várába menekítették, s amikor a helyzet tovább romlott, Bethlen Rákóczi Györgyre és Alaghy Menyhértre bízta, hogy vigyék azt Kassára. Alaghy ezek után Bethlentől főtanácsosi címet kapott, s magyarországi mezei hadak generálisává lett, ezen felül megkapta még a hűtlen Hoffmann Ádám szepesi kamarai tanácsos néhány birtokát és kassai házát. Ez a kassai ház később szintén gyakori tartózkodási helyévé vált. 1621 végén részt vett a nikolsburgi béketárgyalásokon, s a fejedelem még azok befejezése előtt, december 22-én kinevezte őt a Homonnai Drugeth György halálával megürült zempléni főispánságra.

Ugyanebben az időben elterjedt az a hír, hogy Alaghy súlyos beteg. Ez az álhír magyarázza, hogy II. Ferdinánd 1621. december 5-én egy olyan oklevelet állított ki, amely Alaghy halála esetén Regécet és Pácint Eszterházy Miklósnak adományozza. Eszterházy mint Mágocsy Ferenc regéci várnagya kezdte pályafutását, s később elvette feleségül ura özvegyét, Dersffy Orsolyát. Mivel Alaghy Menyhértnek nem született gyermeke, ez az állítólag maga Eszterházy által terjesztett álhír jelentette a regéci uradalomért megindult küzdelem kezdetét; az ellenfelek Rákóczi Zsigmond fiai voltak, akik vér szerinti rokonságra ugyanúgy nem hivatkozhattak, hiszen az ő anyjuk nem Alaghy Judit, hanem a következő feleség, Gerendi Anna volt.

A nikolsburgi békekötés értelmében Zemplén egyike lett a Bethlen Gábor uralma alá került hét vármegyének. Ilyen körülmények között történt meg 1622. szeptember 1-jén Alaghy Menyhért főispáni beiktatása. Fennmaradt a résztvevő előkelőségek névsora is: itt volt a nádor, Thurzó Szaniszló (Alaghy sógora), Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna, Sennyei Sándor (Pácint későbbi tulajdonosa), s több más főrend; az egyháziak közül a jászói és leleszi prépost, valamint Alvinczi Péter kassai magyar prédikátor.²⁴ A következő esztendőben, 1623. június 28-án Alaghynek sikerült Bethlentől új adománylevelet kapnia a Regéc-Tállya-Pácint birtoktestre, lényegében ugyanazon javakra, mint amelyeket annak idején Alaghy János szerzett meg. Ez az utolsó eset, hogy Pácint a regéci uradalommal együtt szerepel egy okmányon, a sorsuk nemsokára végleg szétválík. Alaghy Menyhért megpróbálta ezt az új adományt II. Ferdinánd királlyal is megerősíttetni, az azonban – tekintettel Eszterházy Miklósról és a Rákócziakra – diplomatikusan visszautasította.

Nem sokkal ezután, 1623 augusztusában Bethlen Gábor másodszor is magyarországi hadjáratra indult. Alaghy Menyhért ezt ellenezte, s ahol módjában állt, akadályozta fejedelemét; ezt azért tehette meg, mert a viszonyok megváltoztak, korántsem fogadták már a rendek olyan lelkesedéssel Bethlent, mint először. Itt kezdődött az a furcsa kettősség, hogy Alaghy ismét II. Ferdinánd híve lett, miközben megmaradt Bethlen tanácsosának és az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó egyik magyarországi vármegye főispánjának. Habsburg-hűségének jutalmául az 1625 őszi összeült soproni országgyűlésen – a nádorrá lett Eszterházy Miklós helyett – a király őt nevezte ki október 29-én országbíróvá. Az új nádor és az új országbíró ekkor már szoros barátságban volt, együtt készültek a gyűlés után Kismartonba menni Eszterházy második feleségéhez, Nyáry Krisztinához.²⁵

1626. március 2-án Kassán, Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin házasságkötésén Alaghy már mint II. Ferdinánd képviselője jelent meg, s amikor ugyanezen esztendőben megindult a fejedelem harmadik hadjárata, nyíltan ellene fordult: Zemplén vármegye határozatban biztosította a királyt a hűségéről, és Bethlen hadai ellen fogott fegyvert. Hiá-

²⁴ Szirmay Antal: *Notitia historica Comitatus Zempliniensis...* Budae 1804. 154.o.

²⁵ *Merényi Lajos*: Eszterházy Miklós újabb levelei Nyáry Krisztinához. In: TT 1901. 374-375.o.

ba fenyegette meg a fejedelem Alaghyt birtokai elvesztésével, amennyiben nem csatlakozik hozzá, ennek az érvnek már nem volt hatása.

Itt kell röviden megemlékeznünk Alaghy Menyhért buzgó katolikusságáról is; nagybátyjával, Ferencsel ellentétben ő már elkezdte a templomok erőszakos elfoglalását: már 1619-ben panaszt tették ellene emiatt.²⁶ Bethlen Gábor idején kénytelen volt ugyan visszahadni a reformátusoknak a karcsai és pácini templomot, a fejedelem halála után azonban ismét elfoglalta azokat.²⁷ Az 1629. szeptember 11-én tartott református egyházlátogatás még említi a karcsai anyaegyházat és a pácini filiálét (Karcsán volt egy lelkész és egy iskolamester), legközelebb azonban csak tíz év múlva – Alaghy halála után – bukkan fel újra a karcsai gyülekezet (Pácin említése nélkül!), s csak 1643-ban hallunk arról, hogy a pácini templom ismét a reformátusoké.²⁸ Tudunk Alaghy udvari papjairól is: 1620-1621-ben Regéc várában egy bizonyos Balázs atya szolgált,²⁹ 1623. október 17-én pedig Pál atyát említik, mint az ő papját.³⁰ Nagy pártfogója volt a sátoraljai helyi pálos kolostornak és a leleszi premontrei prépostságnak, anyagilag támogatta őket, templomaikat pedig nagyobb ajándékokkal ajándékozta meg.³¹

Élete utolsó éveiben, Bethlen Gábor 1629. november 15-én bekövetkezett halála után, Alaghy ismét fontos szerephez jutott: vezető egyénisége lett annak a királyi bizottságnak, amely az Erdélyhez csatolt hét vármegyét vette vissza, s kassai generális címet kapott. Ideje jó részét Kassán töltötte, de felbukkant ekkori tartózkodási helyei között (Regéc, Vizsoly és Pácin mellett) Tállya is.³² 1631. június 15-én halt meg a vizsolyi kastélyban, temetése – egészen szokatlan módon – egy esztendő múlva, 1632. július 5-én volt a leleszi templomban, felesége addig Regéc várában őrizte a holttestet.³³ A koporsó két nap alatt jutott el Regéctől Leleszig, félő volt, hogy a gyászmenet résztvevői vissza akarják foglalni a Rákócziak által erőszakkal elvett Mád mezővárost, de végül semmiféle incidens nem történt.³⁴ Az Alaghy Menyhértet ábrázoló festményt a múlt század elején Szirmay Antal még látta a leleszi templomban,³⁵ azóta ez is eltűnt. Ő volt a család ezen ágának utolsó képviselője, aki közülük a legmagasabbra, az országbírói tisztig jutott.

²⁶ Nagy Gyula: Adalékok az 1619. évi pozsonyi országgyűlés történetéhez. In: TT 1880. 441.o.

²⁷ Szirmay Antal i.m. 163-164.o.

²⁸ Zoványi Jenő: Miskolci Csulyak István egyházlátogatási jegyzőkönyvei. In: TT 1906. 86., 299.o.

²⁹ OL P. 108. Eszterházy család levéltára, Repositorium 34, fasc. B, No. 39.

³⁰ Szilágyi Sándor: A Rákóczyak levéltárából. In: TT 1894. 665.o.

³¹ Szirmay Antal i.m. 165.o.

³² Alaghy Menyhért levele Lorántffy Zsuzsannához, Tállya 1630.október 9. In: TT 1895. 653.o. - Alaghy Menyhért levele Melith Péterhez, Tállya 1631.február 4., OL P 707. Missiles, No. 2886. - A regéci uradalom korábbi birtokosaitól nem ismeretes egyetlen tállyai levélkezelés sem, ami talán arra utal, hogy Alaghy Menyhért volt a tállyai Rákóczi-ház építetője.

³³ Özv. Alaghy Menyhértné temetési meghívója Serédy Istvánhoz, Regéc 1632.június 12. In: TT 1899. 420-421.o.

³⁴ Reöthy Orbán levele Rákóczi Györgyhoz, Sárospatak 1632.július 6. In: TT 1899. 428.o.

³⁵ Szirmay Antal i.m. 165.o.

GULYÁS ZOLTÁN

A fáji Fáy-kastély

„...nem magyarázható meg semmivel, amit le lehet rombolni,
még azzal sem magyarázható meg, amit újra fel lehet építeni.”
(Nezval)

1. Indítékok

A Cserehát lankáit járva csaknem minden községben találkozhatunk a múltat idéző építészeti emlékekkel, kastélyok, kúriák maradványaival. Népünk történelméhez kapcsolódó nagynevű családok lakták valamikor e hajdani jeles építményeket. A mai emberben felvetődik a kérdés, ha egy-egy pihenésre szánt napi kirándulásán elvetődik ezekre a helyekre: miért kell a pusztító enyészetnek átadni a sokszor milliókat érő épületet? Miért nem becsüljük meg a nemesi családok évszázados emlékeit? Miért nem mentettük és mentjük meg a teljes pusztulás előtt ezeket az értékeket? A jóérzésű ember szíve összeszorul e kincsek elherdálása láttán.

Ilyen körülmények között bukkantam rá én is egy évekkel ezelőtti kirándulás alkalmával a fáji *Fáy család* kastélyára. A fák és bokrok messziről hírül adták a hajdani díszes parkot, de a bozót, a csalán nem engedte a kíváncsi látogatót mindenütt közel az épülethez. Az átépítés a többcélú felhasználásra való törekvést mutatta: adjon helyet művelődési háznak, postának, szolgálati lakásnak. A csodálatos domborműveket évekig nem láthattam. A szerencse csak pár éve kedvezett, amikor végre bejuthattam a „művelődési házba”. Azóta kísérem figyelemmel az épület sorsát.

2. Fáj és a Fáyak

Az abaúji Cserehát dombvidékét kelet felől a Hernád tölcselesen táguló völgye választja el a Zempléni-hegységtől. E völgyön át közvetlenül érintkezik egymással Miskolc és Kassa környéke; itt áramlik át – a 3. számú főútvonalon és vasúton – a magyar-szlovák idegenforgalom tekintélyes hányada. Encstől északi irányban, tizenöt kilométerre található a 249 lakosú *Fáj* község erdőséggel, széles, mezőgazdasági művelésre alkalmas dombhátakkal, patakvölgyekkel körülvéve.

A *falu* az Árpádok uralkodásának idején királyi birtok volt, és Abaúj várához tartozott. Nevével legkorábban egy 1243-ból való oklevélben találkozunk, amely Fáj földjéről tesz említést *terra Fay* alakban. IV. Béla 1243-ban Rugacs két fiának adományozza e földet. 1427-ből öt adózó jobbágyportáról tudunk. Lakói 1641-ben önként hódoltak meg a töröknek, de a nagy adó fejében sem kaptak kíméletet; a jobbágyok elmenekültek. 1720-ban lakatlan, s csak jóval később népesedett be ismét: a földesúr, a Fáy család római katolikus vallású magyarokkal telepítette be. A 19. század elején a népesség száma meghaladja a háromszázat. A szőlőket újratelepítették, de a lakosság fő foglalkozása a szántóföldi művelés maradt.

A község eredetileg a *Szőlős-tanya* fölötti dombon, a jelenlegitől délre egy kilométernyi távolságban helyezkedtek el. Az őstelepülés hatalmas kéttornyú templomának romjaiból építették fel a mai, műemlék jellegű római katolikus templomot.

A község határát a második világháborút megelőző időben dr. Vitéz Győző uralta, aki 1945 után is itt lakott még néhány évig. 1944. december 16-án vonultak be ide a román, később a szovjet hadsereg egységei, s innen támadták a magukat Buzitánál beásó németeket. 1945 márciusában kezdődött a kétezzer holdas földbirtok kiosztása. Az anyagiakkal nem rendelkező cselédek egy része szinte képtelen volt juttatott földjének megművelésére, terheinek viselésére. 1949-ben 750 holdon földbérlet szövetkezetet alakítottak, majd 1950-ben termelő-

szövetkezet lett belőle. Az 1950-es, 60-as években emelkedett a születések száma, ma viszont attól kell tartani, hogy a község elnéptelenedik.

A kastélyépítő *Fáy család* egyike a legrégibb magyar családoknak; tagjai előkelő állásokat foglaltak el a megye közéletében: főispánok, követek, alispánok, szolga- és táblabírák kerültek ki soraikból. Ősük, Rugacs vitéz 1241-ben, a muhi csata után menekülő IV. Béla királynak saját lovát adta át, mikor az övé kidőlt, maga pedig élete kockáztatásával a hullák közé feküdt, így menekült meg. Az önfeláldozó nemes tettét és a család más fontos szolgálatait a király 1243-ban Rugacs két fiának, Donnak és Barnabásnak az Abaúj vármegyében található Fáj birtokba adásával hálálta meg. Donnak fia, Orbán, tőle az egész család erről a birtokról kapta a Fáy nevet; 1292-ben már így nevezték őket. A családi címer Rugacs nemes tettét ma is őrzi: egy fennálló hadi paizs, melynek kék mezejében zöld alapon egy ágaskodó fehér lovat helyeztek, melyet piros ruhát, sárga csizmás magyar vitéz tart féken. A sisakdísz: fehér ló; a takarók: kék-arany, veres-ezüst.

Orbán három fia közül György a 16. századig tartotta fenn a család nevét, Cosmus (Kozma) ága a 19. századig élt, s több jeles katonát, közjogi méltóságot betöltő személyiséget, főpapot adott az országnak. Fáy Ágoston 1809-ben utódaival együtt grófi rangra emelték. Gyulai Pál költőt (a Fáy család levéltárában található feljegyzés szerint) Fáy Gyula vörössipkás honvédhadnagy halála ihlette a „Hadnagy uram, hadnagy uram...” kezdetű verse megírására.

Ki kell emelnünk *Fáy Istvánnak* (1809–1862), a máltai rend vitézének alakját, aki korának egyik jeles zeneszerzője, zenetörténésze volt. Terjesztette, pártolta az eredeti magyar zenét. 1830 és 1835 között évente háromszor négy-négy napos zenei összejöveteleket, *muzsikai akadémiákat* rendezett a fái kastélyban. Ezeken a napokon Kassa és Eperjes környékének muzsikusai bécsi, valamint klasszikus és kortárs magyar zenét játszottak. Mint művész szoros kapcsolatban állt a fővárossal. Zenei írásai a Hölgyfutárban és a Vasárnapi Újságban jelentek meg.

A kastéllyal ugyan nem áll szoros kapcsolatban, de mint a család büszkeségét meg kell említenünk egy másik ágból *Fáy András* nevét (1786–1864), aki Szemere Pál szavaival „a haza mindenese” volt a reformkorban.

A kastély 1862 után leányágon öröklődött. E családból utolsó tulajdonosa özv. gróf Zichy Rezsőné, kinek nagyanyja gróf Fáy Mária. Tőlük került a birtok Vitéz Győző tulajdonába.¹

3. A kastélyépület

A Fáyak fái kúriáját mind a 16., mind a 17. században említették. Valószínűleg annak felhasználásával vagy helyén épült 1750 körül a jelenlegi *barokk kastély*. A birtokos Fáy család 1673-ban említett épületéhez kert, medence is tartozott. A főhomlokzati gróf Fáy címer felett, az emeleti rész timpanonjában a máltai lovagrend címere található, míg a déli rész timpanonján tölgyfalombos dísszel körülvett kettős címer díszleg.

A 18. századit megelőző épületnek csak a *pincében* maradtak meg nyomai. Ezek fiókos, dongás helyiségek. A külső, völgy felőli oldalon a pinceszinti helyiségek terepszint fölött fekszenek. A déli épületrész alatti pince északi részén a keresztirányú folyosótól északra eső két helyiségben két korábbi építési periódus nyomai maradtak meg: a keleti keskenyebb és nyugati szélesebb pincehelyiség válaszfala, valamint a nagyobb helyiség déli, folyosó felőli fala. A legrégebbi, a keleti keskeny helyiség boltozata mindkét periódusnál későbbi. A keresztirányú pincefolyosótól

¹ A helytörténeti és családtörténeti összefoglaláshoz felhasznált irodalom: - Abaúj vármegye monographiája. Kassa, 1878. - Sziklay János-Borovszky Samu (szerk.): Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai I. Bp. 1896. 294-5., 539. o. (Képpel). - Csikvári Antal (szerk.): Abaúj-Torna vármegye. Bp. 1939. - Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. - Magyar Életrajzi Lexikon I. Bp. 1967. 474.o. - Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal, III. Bp. 1858. 125-134.o. - Szabó Sándor-Szabó Sándorné: Nevezetes emberek Abaújban. Széphalom 2. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1989. 353-396.o.

A fái kastély keleti főhomlokzata a felújítási munkák közben
(Kováts Dániel felvétele, 1992.)

délre eső félig pince, félig alagsori helyiségek falain és boltozatán eltérés nem látható. Így a korábbi épületrész alatti pincék nem járhatóak, az északnyugati helyiség alatti lejáratot nemrégiben megszüntették. Nem tisztázódott, hogy az északi és a déli pincerészek valaha összeköttetésben álltak-e egymással. A visszaemlékezések alapján feltételezik, hogy a pince valamikor földalatti összeköttetésben állt Szemere köz-ség kb. négy kilométernyire álló kastélyával.

A leírt falrészletek kivételével a kastély 18. századnak tartható, kb. 1750-ben épült. Rajta a későbbiekben kevés változás esett. Csak az 1840-es években és a 19. század elején korszerűsítették, alakították. A díszteremnek a nyugati homlokzat elé kiugró része épült utólag. A kastély nyugati homlokzati fala ugyanis a díszterem déli falához fut. A díszterem belső festései alapján ez a bővítés az 1800 körüli éveknél nem későbbi. További változást mutat a délnyugati épületrész belsejében emelt két oszlop, amely mögött a válaszfal egészen új. Eredetileg nyitott, oszlopos bejárat nyílt itt a folyosó és a délnyugati helyiség között.

Az épület nagyobb részben földszintes, csak a keletre néző homlokzaton van egyemeletes középrész, s a déli oldal egy része kétszintes. Mind a földszintes, mind az emelet magasságyira emelkedő szárnyakat manzardtető fedi. A kastély tengelybeosztása: 4+4+3+3+3+4+4. Ebből a második és a hatodik 4 tengely az oldalrizalitok előugrása, közép- és oldalrizalitokkal.

Az emeletes középrizalitokon, a kosárférfi záródású bejárat kapu felett a grófi Fáy-címer látható két klasszicista harsonás angyal tartotta drapérián. Kupoláján félhold ragyog. A grófi címer: négyelt paizs, arany középpaizzsal, melyben horgony áll az első és a negyedik mezőben. A férfi alak veres ruhában a második és a harmadik kék mezőben ágaskodó fehér ló kantárszárát tartja. Két sisak: az egyikben növekvő férfiú, veres ruhában, jobbát csipőjére támasztja, kinyújtott baljában kantárszárát tart, a takarók: kék-arany; a másikon növekvő fehér ló, melynek kantárszárát az első sisakból növekvő férfiú tartja, a takarók: veres-ezüst.

A kastély alapterülete 1040 négyzetméter, beépített légköbmétere 5200.

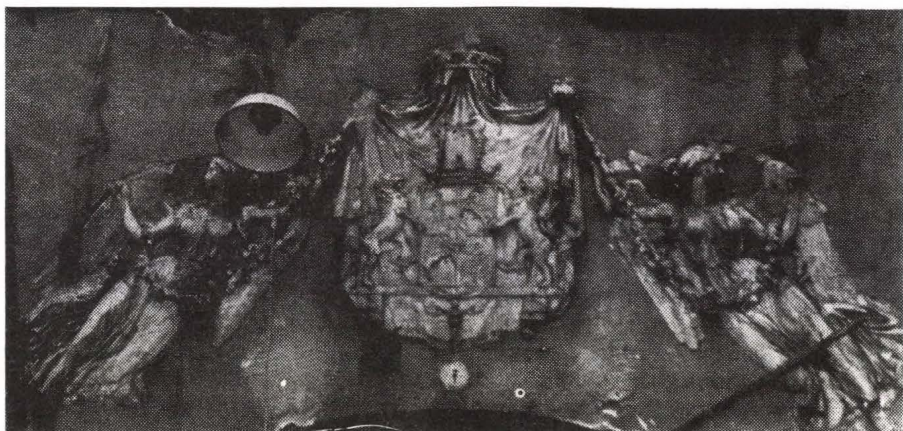
Az *udvar felől* beüvegezett árkádos folyosó húzódik, amelyről a fiókos donga- és hevederek közötti cseh-süvegboltozatos szobák megközelíthetők. Az udvari homlokzatok képét az oldalfolyosó pillérei közötti faltükrökben a mellvéd fölött nyíló félköríves ablakok, árkádok sora határozza meg. Az emeleten két vízszintes záródású, kereteetlen ablak, a főpárkány fölött íves körvonalú oromzat mezőjében tölgyfafüzérekkel keretezett máltai kereszt. Ez a főbejárat fölötti díszítés Fáy István máltai lovagrendi tagságára utal. A jobb oldali szárnyban istálló és magtár volt, amelyeket gerendás-deszkázatos földém takar.

A barokk ízlésű kastélyon klasszicista részletek fedezhetők fel. Ez a kastély sosem lehetett túlságosan díszes, de oromzatos középrizalitja, a több helyiségben található teknőboltozatok, a déli rész helyiségeinek kályhafülkéi igényes kialakításról tanúskodnak.

Az 1800 körüli évekből – már a kibővítés utáni időből – származik a *díszterem* első falfestése, amelyet a későbbi réteg alatt csak kis területen láthatunk: rózsaszín mezőben zöldes-feketetés vonal látszik, majd barna, fekete, zöld keretelés, a barna és a zöld csíkban fekete mintával. A fáradt színek alapján keltezhető a 18-19. század fordulójára. A nagy belmagasságú (kb. 7 m) díszterem jelentős, második kifestésének csak részletei kerültek elő. A keleti fal északi részén és az északnyugati sarokban összefutó két falszakaszon. A feltárt festésrétegek 175 cm-nél magasabbra sehol sem terjednek. A képeket ebben a magasságban egy későbbi vakolatréteggel átvágtak. A legépebb az északnyugati sarok falképe. A festés lábazata 35 cm magas, apró pöttyözéssel díszített, szürkés színű. Az ablakok felé a lábazat feletti mezők zöld sávval és oszloppal záródnak. Az északnyugati sarok két oszlopának lábazata megmaradt. Az ajtók mellett ugyancsak oszlopok voltak. A nagy falfelületeket tájképek töltötték ki. Az északi falon a nyugati ablak és az északnyugati sarok közötti táj fáradt lilás, rózsaszínes, szürkés-kék színekből áll. Hátul két hegy, a középrészen kanyargó út, szőlők, két fa, elől dimbes-dombos, füves rész látható. A vakolathiány már az égbe vág bele, a táj maga teljes. A keleti falon kisebb darab maradt meg, de ez is élvezhető tájképet ábrázol. Ezen a kékes színek dominálnak. A déli falképrészlet erősen töredékes, csak az előtér maradt meg. Ez a falfestés az 1830-as évek elejére keltezhető, elkészítése valószínűleg összefügg a Fáy István által rendezett zenei összejövetelekkel.

1840-45 között *klasszicista átalakítások* készültek a kastélyon. Ekkor kerültek a díszterembe *Marco Casagrande* domborművei. A falfestés hiányai miatt nem állapítható meg, hogy a három klasszicista dombormű a festéssel együtt is látható volt-e egy ideig, vagy a domborművek elkészültekor a festést már eltüntették. Annyi azonban biztos, hogy a három klasszicista ajtókeretet a falképnél később helyezték el a díszteremben. Ezek feltehetően a stukkókkal egyszerre készültek. Valószínűleg Casagrande alkotása a keleti főbejárat feletti grófi címert tartó két harsonát fújó angyal domborműve. Ekkortájt készülhettek a déli homlokzat timpanonjának címeri, és a főhomlokzat középrizalitjának oromzatában lévő stukkók is. Ezeket a gyengébb színvonalú munkákat azonban nem Casagrande készítette.

Fáy István kastélyának déli homlokzatát ábrázolja az a rajz, amely 1857-ben jelent meg a Magyar Néplapban. A kastély előtt gondozott, kerítéssel körülvett tó és dús növényzetű park látható. Az épület a mai tetőformát mutatja. A rajzon a homlokzat teljesen tagolatlan. A timpanon alatti rizalit nyugati tengelyében látható osztás nélküli zsalu ajtóra és nem ablakra utal, vagyis már ekkor lehetett itt valamilyen kijárat, esetleg terasz, talán külső lépcső is. A homlokzat alsó részét azonban a rajzon takarják a fák.

Cimer a faji kastély főhomlokzatán a bejárat fölött

(Kováts Dániel felvétele, 1992.)

A 19. század végén fénykép készült a kastélyról. Ezen a homlokzat tagolása nem vehető ki. A kémények félhenger formájú lezárásúak, az udvari árkádok még üvegezetlenek. Az ablakokat ekkor is zsaluk fedik. A tetőablakok már a maiak. Ekkor az épület tulajdonosa gróf Zichy Rezsőné volt.

1900 körül állíthatták az épületben máig megmaradt cserépkályhákat, amelyek neobarrokk, szecessziós vagy copf stílusjegyeket viselnek magukon. Több helyiségben került elő a 19. század második feléből, illetve a 20. század elejéről származó díszítő falfestés. A déli szárny közepén található helyiségben a kályhafülke keretén fekete sávban sárgásbarnával vonalazott meanderszerű minta látható, mellette sárgásbarna alapon már sablonnal festett, 20. század eleji festést találtak. A szürkésokker lábazat felett szürkésfehér alapú, vízszintes sáv, benne sárga virágok, kék porzókka. Zöld levelek között, majd világosszürke alapszínen fűszerű magas növények, amelyek a teknőboltozatra is felfutnak. A falakat vízszintesen ugyanis nem zárták le felül. A sarkoknál és az ablakoknál szürke szegély látható, amely a boltozat élei mentén is tovább fut. Ez alatt sablonos századégi eklektikus festés.

A következő helyiségben, a hátsó falon díszes pilléres párkány kere-telésben íves kályhafülke van hengeres, zöld szecessziós cserépkályhával. A keretelő pilléren zöld lábazat fölött zöld keretben szürkés mező, benne sablonnal festett szimmetrikus indadísz. Az oldalfalakon két sablonos festékréteg található. A felső 20. századi lehet. Élénkpiros mezőjét akantuszos barna és szürke sáv kereteli. Ez a piros festés nyomokban a díszteremben is megtalálható. Az alsó 19. század végi réteg rózsaszín mezőjű; szürkés-kék és zöld elemekből álló növényi dísz és sötétebb szürke sáv kereteli. A negyedik teremben található kályhafülke sajnos már üres. A következő helyiségben függőleges sávokból álló festés került elő: barnásszürke kereten belül a közepe felé egyre világosodó, a feketétől a halvány kékig változó sávok.

A kastélyt – a helybeliek elmondása szerint – a Felvidékről áttelepült Vitéz Győző 1938-39-ben állíttatta helyre. Ezt mutatja az Országos Műemléki Felügyelőség fotótárában található fényképsorozat. A visszaemlékezések szerint azelőtt a homlokzatok szürke színűek voltak. A régebbi vakolatot teljesen leverték, és új, cementes vakolat került a külső falfelületekre, valószínűleg a korábbi vakolat-architektúra lemásolásával. Az új vakolaton az 1939-es sárgás festés felett csak a mai, hasonló színű húzódik.

A felújításkor cserélték ki a zsindelytetőt a mai palára. A homlokzatot díszítő stukkók 1939-ben még tökéletes állapotban voltak, nem hiányzott a főbejárat feletti géniusok harsoná-

ja, az oldalhomlokzat timpanonjában megvoltak a címerábrák. A tetőcsúcsok még nem hiányoztak. A félhenger lezárású kémények leszegényítése az utóbbi években történt. Valószínűleg a két világháború között készült a déli homlokzat előtt húzódó mai terasz és lépcső. Ennek műkö részletei sokat szenvedtek, egyes részek letörték. A szimmetrikus lépcső középső részén szökőkút működött.

A Fáy család tagjainak művészi érzéke a kastély belsejét a műkincsek egész múzeumává alakította. Itt őrizték 1840-től évtizedekig a család 135 vagy 136 darabból álló értékes képtárát, amely a háborús cselekmények következtében megsemmisült, illetve szétszóródott.²

4. Marco Casagrande

Díszítőszobrászaink között külön hely illeti meg *Marco Casagrande* olasz művészt (Miave, 1804 – Cison di Valmarin, 1880), aki főleg allegorikus tárgyú szobrokat és portrékat alkotott klasszicista stílusban. Velencében és Milánóban tanult. Ferrarában készített dekoratív műveivel jó nevet szerzett magának, így vonta magára Pyrker érsek figyelmét, aki 1830-ban Magyarországra hívta. Ettől fogva a főúri és a módosabb polgári megrendelők elég széles körére támaszkodva nagy munkásságot fejtett ki hazánkban. Több mint húsz évig dolgozott itt; és bár azzal, hogy a legjobb megbízásokat elnyeri a hazai szobrászok elől, s így késlelteti a fejlődésüket, a szobrászat népszerűsítése, tanítványok nevelése révén mégis komoly érdemeket szerzett magának. 1833 és 1838 között az egri székesegyház szobordíszítését készítette: a homlokzaton álló Hit, Remény, Szeretet, az Igazság és Szeretet allegorikus szobrát, a templomfelfarót szegélyező Péter és Pál apostolok, István és László királyok életnagyságon felüli szobrát, valamint a templombelsőt díszítő 28 reliefet. Több segédrel dolgozott, s a székesegyházon kívül több megyebeli kúriának készített díszítő szobrokat, reliefeket. Számos portrémegrendelésnek is eleget tett.

Közben – 1837-től kezdve – a szobrásznak a pesti Ullmann-házban is volt műhelye, és a fellendülő gazdasági élet néhány fontosabb vezető alakjának körében otthonossá válik, számukra is készít alkotásokat. 1841 és 1847 között Esztergomban működik, ahol az egri megbízáshoz hasonló tárgyu és rendeltetésű, de az egri meghaladó méretű munkákat készít. A bazilika Duna felé néző, nyugati homlokzatára alkot domborműveket, I. István és I. László királyokról monumentális szobrokat. Ebben az időszakban azok a szobrászok tudtak jobban érvényesülni, akik lemondtak az igényes, a „szabad” szobrászat műveléséről, és a szobrászat önállósulása helyett elsősorban az alkalmazott szobrászat feladatait keresik. Ilyen feladatok az építészettel való kapcsolatból fakadtak.

1847-ben Pestre költözik. Terveket dolgoz ki Mátyás király és József nádor emlékművének elkészítésére. 1848-ban a forradalom mellé áll, egy szabadságoszlop felállítását tervezi. A szabadságharc idején azonban visszaköltözik Velencébe, s csak 1856-ban tér vissza Egerbe. Ekkor még két szobrot készít a székesegyház részére. Alkotásai igényes szobrászi mértékkel mérve nem igazán jelentősek, gyakorlati hatásuk mégis azzá teszi őket. Casagrande érdeme, hogy szobraival és reliefjeivel a szobrászi kultúra népszerűsítésének és terjesztésének segítséget nyújtott.

² A kastélyépületről és Marco Casagrande munkásságáról adott összefoglalónkban felhasznált irodalom: - *Fülep Lajos* (szerk.): A magyarországi művészet története, I-II., 5., átdolgozott kiadás. Bp. 1970. - A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai XI. Bp. 1975. - Borsod-Abaúj-Zemplén megye képcs műemlékjegyzéke V. Miskolc, 1992. - *Genthon István-Szentiványi Gyula*: Abaúj-Toma vármegye és Kassa műemlékei. Bp. é.n. 3., 13.o. (Képpel.) - *Genthon István*: Magyarország műemlékei. Bp. 1951. - *Genthon István*: Magyarország művészeti emlékei 2. Bp. 1961. 93.o., 135-136.kép. - *Joó Tibor*: A fái kastély. A Herman Ottó Múzeum Közleményei, 17. 1978-79. 48-55.o. - *M.J.*: Fáy István gróf kastélya Fájon. Magyar Néplap, 1857. - Művészeti Lexikon I.Bp. 1965. 383.o. - (Brockhaus-Rilmann:) Zenei Lexikon I. Bp. 1983. 556-557.o. (Fáy Istvánról).

Marco Casagrande: *A római Lukretia története (részlet)*

(Kováts Dániel felvétele, 1992)

E korban – akárcsak az építészek – a szobrászok is az éltető görög és főleg római emlékek formavilága, díszítőelemei felé fordulnak érdeklődésükkel. Nem az élet és a természet megfigyeléséből, inkább az ókori klasszikus szoborművekből merítettek munkájukhoz a formanyelvet. Az antik szobrászatnak is jellemzője az allegorikus ábrázolás, ezért a klasszicista szobrászatban is visszanyúlnak a művészek az allegóriához. Akkor még Itália volt az antik szobrászat kincstára, egész Európából ott tanulmányozták a szobrászművészek az ókori világ alkotásait. Ebben a szellemben nevelkedett Casagrande is.

1840 körül bízta meg Fáy István gróf három monumentális méretű dombormű készítésével; a hangversenytermi célokat szolgáló 7-8 méter belmagasságú díszterem északi, déli és keleti falára kerültek a fekvő téglalap alakú alkotások.

Az északi falra *A római Lukretia története* című alkotás került. Lukretia, Spurius Lukretius Tricipitinus leánya, Tarquinius Collatinus neje a régi római nők és feleségnek a mintaképe. A monda szerint Tarquinius Suberbus fia, Sextus erőszakkal meggyalázta Lukretiát. Ő elhívatta atyját és férjét, felfedte előttük bánatát, s törével véget vetett életének. Halála volt közvetlen oka annak, hogy a Tarquiniusokat Rómából elkergették, és köztársaság alakult. Az erényes Lukretia alakja a dombormű középső részén ülő helyzetben látható. Arca szűgyenében is szűzies tisztaságot mutat. Férje együttérzően fogja, mozdulata mindent megbocsájto. Apja mellette áll, a tehetetlen, visszafogott indulat tükröződik alakjából. Égre emeli tekintetét, mintha onnan várna segítséget. Öklöbe szorított keze, hatalmas alakja erőteljes duzzad. Körülöttük szomorú emberek térdelnek, többben imára kulcsolt kézzel. A háttérben látható két férfi (a mű bal oldalán) kezével a figyelmet az alkotás középső részére, a főalakokra irányítja.³ (A mű jobb oldalán a térdelő férfi és az álló nőalakok a beázás

³ Joó Tibor (i.m. 51-52.o.) így rekonstruálja az ábrázolt jelenetet: „...Lukrécia, az őt karoló apja és a térdre roskadt anyja háromszögalkazatot képez. Mellöttük áll Junius Brutus, bal öklét a római farkas felé emelve és esküszik. A

következtében sérültek.) A művész nem bír semmit a képzeletre, reálisan ábrázol. A ruházat redői, a göndör hajfürtöket, az ólomkarikás ablakokat, a függöny rojtjait élethűen mutatja be.

A szomorú történettel szembe, a terem déli falára egy vidám, felhőtlen allegorikus történet került. Ezzel is érzékeltetni óhajtja a művész az égtájak közötti ellentétet. A zene is lehet lassú és halk, mely Lukrécia történetéhez, a zord északhoz illik, de lehet pergőbb ritmusú és hangosabb is, mely a vidámságot, a jókedvet fejezi ki. Ehhez a hangulathoz igazodik a *Szatírünnep*, illetve *Pán a nimfákkal* című történet. A szatírok alsóbbrendű görög istenségek, erdei és hegyi szellemek Dionüszosz kíséretében, Hermész fiai. Pajkos, iszákos, buja népség, kócos a hajuk, pisze az orruk; hosszú, hegyes fülük és kecske- vagy lófarkuk van. Szarvakkal és kecskelábakkal ábrázolták őket. A nimfák társaságát keresik, azokat üldözik buja vágyaikkal. A szakállal, dús hajjal, deréktől szőrös állatessel és patával ábrázolt erős, magas, koros szatíralak, Pán az alkotáson középen zenél. Kiemelését szolgálja a dombocska. Arc kifejezése mámoros hangulatát, örömet mutatja. A légies könnyedségű, könnyű ruházatú fiatal lányok, a nimfák táncolják őt körül. A nyolc leány kézfogással kapcsolódik össze. Kecses mozdulataikkal, fiatal, arányos testükkel megbűvölik Pánt. A háttér fái, a nimfák kezében tartott virágfüzérék, a dombocska apró növényei jól kivehetők, a valóságot hűen illusztrálják. A mű egészében lágy zenei ütemet, érzéki hangulatot áraszt.⁴

A keleti falon – ahonnan a nap kel – *Héliosz* vagy *Auróra* története található. Héliosz a régi görög nép vallási képzeletében a Nap ragyogásának a megszemélyesítője. Minthogy az égen haladva mindent lát, ami lenn történik, eskütételnél őt szokták tanúul hívni. A képzőművészetben többnyire abban a helyzetben ábrázolják, amikor a napszekeret hajtja: fejét napsugarak övezik; fiatal, ragyogó Apollón típusú alak, akit a kocsin Seléné (Hold) vagy Eös (Hajnal) kísérek. Középen a két táltos paripa felhőbe burkolt könnyű kocsit húz, rajta összekapaszkodó férfi és női alakot látunk. A szél lobogtatja finom kelméjű ruházatukat, hajukat. Útjukat angyalok vezérlik, elől fáklyás, világító angyal, közben virágot szór két angyalka. A kocsit is angyal irányítja, a kocsi után szintén két angyal száll. A mű alsó harmadában a Föld látszik, a növények, a ház, a változatos földfelszín egyaránt jól érzékelhető.

A monumentális műveket valószínűleg a helyszínen készítette Casagrande, ismerve a kor szállítási lehetőségeit. Méreteikből adódóan feltételezhetjük, hogy több darabból illesztették össze a domborműveket, bár ez most nem igazolható. Anyaga stukkó,⁵ vagyis gipsz, mészpor, homok, enyves víz és festék keverékéből álló maszsza, melyet képlékeny formában öntenek. A domborművek színe sárgásfehér, fényes felületű, márványszerű. Elhelyezésük nehéz lehetett, mivel legalább négy méter magasságban vannak. Szerkezetük egyszerű, nyugalmas hatású, világosan áttekinthető. A művész kerüli a zsúfoltságot, a heves mozgást. Az alakok lágyak, harmonikusak, de mintázatuk gazdag, részletező. A kész művek kissé hűvösek, annyira racionalisak. Mindhárom alkotás ábrázoló jellegű dombormű. Szerencsére kisebb sérü-

római katonák ruházatában levő férj pedig féltérde ereszkedik." Livius drámai elevenségével rajzolta az eseményt, Ovidius is írt róla. E jelenet kedvelt témája az európai festészetnek. V.ö.: Lexikon der Antike. Leipzig, 1979. 328.o.; Pecz Vilmos (szerk.): Ókori Lexikon. Bp. 1902. Hasonmás: Bp. 1985. I/2.köt. 1122.o. (A Szerk.)

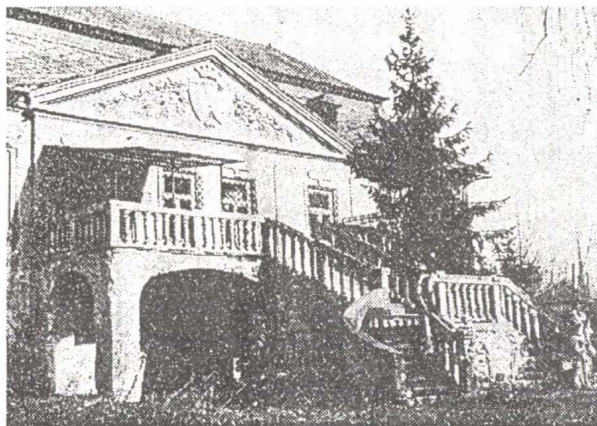
⁴ Joó Tibor rámutat (i.m. 51.o.): „Pán közelében egy öreg pásztor és a síp istennője; lábaiknál Cupidó, a szerelem istene. A táncoló nimfák körében állnak Orfeusz és Euridike mitológiai alakjai is, akik szomorúan figyelnek.” (A Szerk.)

⁵ A szakirodalom nem egységes ennek megítélésében. A múlt század végi megyei monográfia és Joó Tibor (i.m. 50-51.o.) fehér márványból készült domborművekről tesz említést; Genthon István (i.m., 1961.) és a megyei műemlék-jegyzék (1976) „stukkós domborművek”-et ír. (A Szerk.)

lésekkel, de bírják az idő és a változó történelmi korok megpróbáltatásait. Mégis úgy gondolom, hogy a stukkók rászolgáltak egy alapos restaurálásra, és az eddiginél nagyobb megbecsülésre.

Családi kirándulás Fájba

A Fáy-kastély, ahol a jövő nyáron találkozni szeretne a család, ám a körülmények még nem csalogatóak

Részlet a lépcsőből

Fotók: Fojtán László

Miskolc (ÉM-LGY) - Majd, minden faluban van egy nemesi kúria, a Cserháton csaknem száz. Nagyon könnyű összeszámolni, hogy ezek közül hány áll stabilan, hasznosítva. A legtöbb dőlni készül. Pedig ezeknek a falvaknak a többségében a kúria lenne az egyetlen hely, ahol alkalmasint össze tudna gyűlni a falu népe.

Fáy polgármestere mondta el egy fórumon nemrégiben, hogy milyen dűböneket váltott ki egy rádióport, amiből megtudták, hogy a Fáy család a jövő nyárra magyarországi nagy találkozózt szervez. A világban szétszóródott, népes főnemesi familia úgy tervezi, hogy a három napból egyet az ősi kastélyban, Fájban szándékozik eltölteni. Hogy mi lesz itt a jövő nyáron? Szegény Fáyak! Újra világgá mennek, ha meglátják mi lett az ősi fészekből, a büszke kastélyból.

Egyszer már felcsillant a remény: 110 millió forintot utaltak ki a kastély rendbetételére. Akkoriban nagyon sok pénz volt ez, elég lett volna a teljes rekonstrukcióra. Ám a milliók „ütközben” irányt váltottak, sohasem érkeztek meg Fájba.

Másutt még ennyi kíséret sem volt a kastélyok, kúriák megmentésére. A végeredmény persze ugyanaz.

A fórumon azt válaszolták Fáy polgármesterének és másoknak, akiknek hasonló mondandójuk lenne, hogy mindegy, védett, vagy nem védett a kúria, meg kell menteni, mert érték. A falu feladata, hogy megvédje, ne pusztuljon tovább. Ha aztán valakinek jó gondolata támad a hasznosításra, itt vannak a nevek, címek, tessék jelentkezni.

A fórum közönsége ekkor a szemét kezdte törölgetni - nevében. Mit

védjünk meg, a romokat? A hasznosításra pedig máris van ötlet: igen jók a kúriák bagolyvárak.

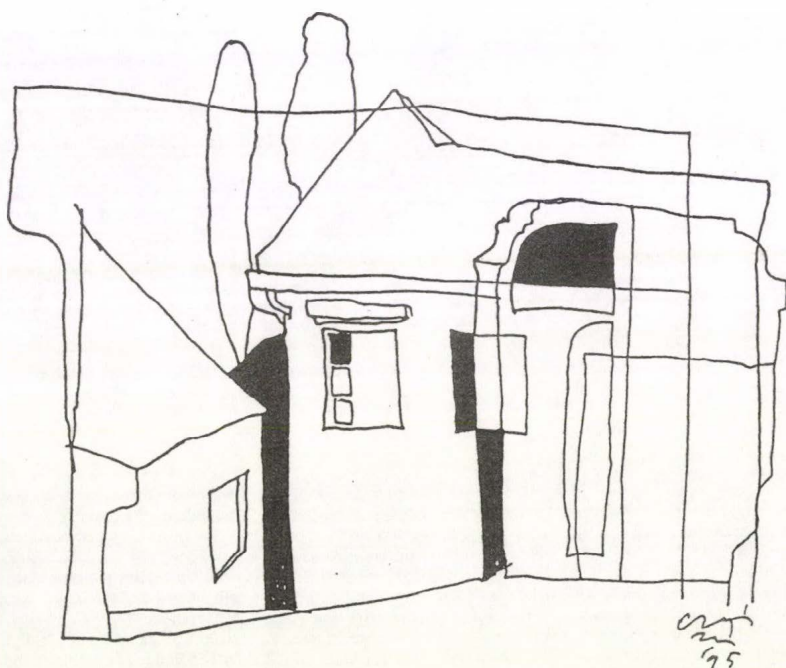
A fővárosi vendégek hasonlóképpen jártak, amikor arról beszéltek, hogy nem szabad ám tátott szájjal várni a sültgalambot. A helyi kezdeményezések korát éljük. Tessenek példát venni a galgamentiektől, akik libatolat exportálnak és aszalt gyümölcscsel árasztják el a lakótelepi boltokat. Ekkor a térség országgyűlési képviselője tette helyre a dolgokat.

Nem ötletet várnak a cserhátiak, az abaújiak. Ötlettel tele a padlás, szívesen adnak belőlük akár a galgamentieknek is. Ellenben háromszoros fejkvóta kellene a sokáig elnyomott falvaknak, normális, tisztességes hitel. És támogatás. Mert ezt a hátrányt magára hagyva soha sem tudja behozni a régió.

5. A jövő?

A Fáyak évszázadokig virágzó családi fészke az utóbbi évtizedekben szomorú arcot öltött. A műkincsek egykori birodalma elvesztette gazdagságát, fényét, ragyogását.

A megyei közgyűlés 1992-re összesen ötmillió forintot tudott műemlékvédelemre elkülöníteni, ebből alig jutott e műemlék javítására. Mégis erőteljes építkezésbe fogtak a fáji kastélyban. A padlástéren vasbetonréteggel alakítanak majd ki valamit. A terasz felőli ajtót belülről vasbetonból készült lépcső takarja. Egy terem közepén kazánkérmény emelkedik, szintén vasbetonból. A terveket „természetesen” nem tették közzé. A falusiak örülnek, hogy újra a „régi” lesz a kastély, az ő szemük fénye. Vajon megvalósul-e elképzelésük? Örülünk kell-e annak, ha megmentik a régi szép épületet, de nem adják vissza az eredetiségét?⁶

⁶ E dolgozat 1993-ban íródott. A kastély felújítása közben félbeszakadt. Az épület csak áll, romlik, gazdátlan és évek óta senki nem foglalkozik vele. Hogyan is tenné, hiszen az abaúji térség rekordokat döntőget pénzhányban, munkanélküliségben, ezzel együtt ellehetetlenedésben. - A közléssel a felelősségre szeretnénk figyelmeztetni. - Az illusztrációul közölt újságcikk a miskolci Észak-Magyarország c. napilap 1992. október 27-i számában jelent meg.

DANKÓ KATALIN

**A sárospataki vár kőfaragványainak
konzerválási eljárásai**

A sárospataki vár építészeti jelentőségét a XVIII. században ismerték fel, amikor a történelmi szerepét már elvesztette, és méltatlan használata, elhanyagolása már-már a pusztulásra juttatta. Korábbi történetírók nyomán Szirmay Antal Zemplén vármegyei levéltáros 1803-ban foglalta össze először a vár ismert történeti adatait.

Mint építészeti és művészeti alkotást valójában akkor kezdik értékelni, amikor új gazdája, Bretzenheim Ágost herceg 1807-től rezidenciájául helyreállíttatja. Az ekkori helyreállításnál természetesen a herceg igényeit tartották szem előtt, s a műemléki érdekeket figyelmen kívül hagyták. De az újjáépítésnél az értékes reneszánsz faragványokat megőrizték. A várnak a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat 1818-19. évi számában megjelent történeti ismertetése és leírása elismeréssel számol be az ekkori helyreállításról.

Korának eklektikus szellemében folytatta a helyreállítást 1828-tól Bretzenheim Ferdinánd. Az általa megbízott építészek, Johann Walther, Jean Romano, Heinrich Koch értékes építészeti részletekkel egészítették ki a Rákócziak építkezései óta tűzvészekről, átépítésekől és pusztulástól már eltorzított várkastélyt.

Romantikus-eklektikus alakjában helyreállítva ismerte meg a várat Petőfi Sándor 1847-ben, és így vált közismertté a XIX. század második felében a magyar nagyközönség előtt is a Vasárnapi Újság és a Hegyaljai Album lapjairól Keleti Gusztáv képei és a történelmi művek illusztrációi alapján.

1872-ben megalakított első hivatalos magyar műemlékvédelmi szervezet, a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, majd a Műemlékek Országos Bizottsága a sárospataki várkastélyt elsőként vette fel a védettségre érdemes építészeti emlékek közé és felmérését is sürgős feladatának tekintette. 1882-ben megbízta Miskovszky Viktor kassai rajztanárt, a bizottság kültagját, hogy készítse el a várkastélyt majd a templom felméréseit és rajzait az újonnan felállított műemléki tervtár számára. Nagyméretű színes rajzai 1883-ban készültek. A torony homlokzatairól, műrészleteiről készült felmérések az OMF Tervtárában őrzik az akkori állapotot, a mai kutató számára nélkülözhetetlen dokumentumok.

Az első műemléki törvény nem korlátozta a műemlékek birtokosait, hogy magántulajdonukkal szabadon rendelkezzenek. Így történhetett, hogy Patak várát 1875 óta birtokló Windischgrätz herceg a sorsára hagyott Vörös-toronyból a legszebb reneszánsz faragványokat kibontatta, és az általa lakott kastélyszárnyba építtette be. Miskovszky felméréseinek dokumentatív jelentősége abban is megmutatkozott, hogy ezek alapján kerültek vissza eredeti helyükre a faragványok az 1950. évi helyreállításokor.

A vár első összefoglaló művészettörténeti ismertetése 1902-ben jelent meg Divald Kornél tollából. Az első alapvető monográfia, mely értékeli a vár „reneszánsz ízlésű faragott díseit”, azokat fotókkal bemutatja.¹ A díszkapu mesterének Traui János kőfaragót tartja, aki Mátyás király udvarában dolgozott 1481-90. között. A pataki faragványokat a Mátyás utáni reneszánsz művészet provinciális, rangos emlékének tartja.

A vár kutatására, a műemlék korszerű restaurálására csak 1945 után nyílt lehetőség, amikor a vár a Magyar Állam tulajdona lett.

Mindenekelőtt a Vörös-torony restaurálását kezdték el, az elődök hibáinak kijavításával, a reneszánsz faragványok visszahelyezésével, 1950-ben. Erről a helyreállításról Szakál Ernő

¹ Divald Kornél: A sárospataki vár. Bp. 1902. 19.o., 21-22.o.

kőszobrász feljegyzéseiből, levelezéseiből alkothatunk képet. A megkezdett munka menetét rekonstruálhatjuk, a kereseti kimutatások és a manuálék segítségével. A Perényi és Lórántffy szárnyból visszahelyezték a lovagterembe a nyugati két ablakkeretet (*H* és *G* jelű), az északi angyalos ajtót (*D* jelű), a Perényi-címeres ajtót (*F* jelű), a keleti rozettás ajtót (*E* jelű), a fülke keretét. Új faragvány készült: a *H* ablak könyöklője. Kiegészítés csak a *D* ajtó alsó sima káva-résznél készült. A másodlagosan beépített faragványok visszahelyezését Miskovszky Viktor felmérései és rajzai alapján végezték.

A munkálatok során kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a rajzok helyesek, hitelesek, mert a kövek eredeti felfekvése az elfalazás alatt sokhelyütt sértetlenül megmaradt. A munka 1850. augusztus 10-e és szeptember 10-e között folyt. A naplókivonat kitér a fázisokra, az állványozás, a falazások és hézagolások elvégzésére. A kiegészítéseket cementes habarcs anyaggal végezték, a munkálatokhoz felhasználtak két láda, majd 1 m³ mészhabarcsot a kereseti kimutatások tanúsága alapján.² Az értékes faragványok a kastély belső termeiből kerültek ugyancsak zárt belső térbe, így a konzerválás szükségessége nem merült fel. Csak a kövek kibontása utáni tisztítási műveletet végezték el; kiegészítésre, új faragvány készítésére a fentebb említett helyeken került sor.

A belső után a homlokzatok helyreállítása kapcsán lett egyre sürgetőbb feladat a kőfaragványok restaurálása. A Vörös-tornyot befutó borostyán szinte minden oldalról elrejtette az egyedülálló értékes faragványokat, ugyancsak beárnyékolta a bástya belső terében nőtt hatalmas gesztenyefák. A műemléki értékeket képviselő faragványok kiszabadítása, a növényzet eltávolításával valósulhatott meg. A pusztulás méretei ekkor váltak láthatókká: a levelesen, rétegesen málló kereteken, az ornamentális, architektonikus részletek foltaiban, eltűnésében. Détshy Mihály, a helyreállítást tervező mérnök, a sérüléseket olyan mértékűeknek tartotta már ekkor, hogy azok a „faragványok pusztulásához vezetnek”.³ Megállapította, hogy a kő hatékony védelmét szolgáló konzerváló szerek tudományunk mai helyzetében még nem állnak rendelkezésünkre, ezért egyetlen megoldásnak véli, „hogy a kőtári bemutatásra még alkalmas keretdarabokat kibontva és azonos kőből faragott másolatokkal pótolva” megvédhetők a XVI-XVII. századi faragványok. Felmerültek aggályai is, a hitelesség rovására megy a faragványok és részeik cseréje, a betétdarabos javítás pedig az eredeti darabok szétrombolásához vezet, annál is inkább, mivel a javítás a további pusztulást nem szünteti meg. A lakótorony homlokzatait díszítő faragványok sürgős megóvásra várnak – hangzott el 1959-ben.

A várban folyó kőszobrászati munka ennek felelt meg, ezt a módszert követte, így került sor a Lórántffy-erkély domborművének kicserélésére, eredeti darabjainak kőtárban történő elhelyezésére, vagy egyéb kőlapok pótlására kőbetonból, majd 1961-62-ben a Perényi-szárny ikerablakának kiemelésére, másolattal történő pótlására, melyet szintén Szakál Ernő készített el.⁴

A másolatok elhelyezését többen vitatták, és a fokozatos pótlást tartották az ideális megoldásnak. A kialakuló vitában Détshy Mihály véleménye ma is helytálló, ezért őt idézzük: „az egyedülálló értékű reneszánsz faragványokat kőtárban kell megőriznünk, és az időjárás pusztító hatásának fokozottan kitett homlokzatra másolatot kell helyezni. Nem szabad valamennyi faragványt a Vörös-tornyon levők sorsára juttatnunk.”⁵ Ehhez az időszakhoz kapcsolódó a főhomlokzat romantikus attika- és oromdíszjeinek, a XIX. századi szobrászati díszeknek öntött műkőmásolatokkal történt pótlása. A helyreállítási javaslat egyéb módszerek alkalmazását is

² 1950. augusztus 25-i kereseti kimutatás 694 Ft-ról: 2 láda mészhabarcs, állványhasználat. 1950. szeptember 5-én 935 Ft-ról: 1 m³ mészhabarcs. Naplókivonat, OMF Soproni Építészeti Osztály (1960).

³ Détshy Mihály: Beszámoló a sárospataki vár műemléki helyreállítási munkáiról. Műemlékvédelem, 1959. 3. sz. 91. o.

⁴ Szakál Ernő: Az OMF kőszobrászati munkái 1959-60-ban. Magyar Műemlékvédelem, 1959-60. 247. o. - Heinz László-Schöner Lászlóné: Műemlék kivitelezés 1959-60. Magyar Műemlékvédelem, 1959-60. 245. o. - Kőbeton = bányatörmeléből kikerült kövekből állítják elő az adalékanyagot (Pl. Erdőbénye), kötőanyag: 600-as Portland cement. Az előkészített sablonokba földnedves állapotban döngölik, a műkőhöz használatos adagolási arányok alapján. Szilárdulás után megdolgozása a természetes kőéhez hasonló.

⁵ Détshy Mihály: A sárospataki vár helyreállítási munkái. Magyar Műemlékvédelem, 1961-62. 85. o.

tartalmazza, hangsúlyozva, hogy a pusztulás mértékétől függ a kiegészítés mérvé és anyaga. Részletezésük azért is fontos, mivel a gyakorlati alkalmazásukra példákat találunk.

A laza, kopogtatásra kongó vagy tompa, rezgés nélküli hangot adó feltáskásodott, repedt vagy mállott részeknél a kő egészséges magjáig történő lefejtést javasolnak, mely néhol a 4 cm-t is eléri. A kiegészítés: csak azonos kőből vagy öntvénnel. A kiegészítés módjait is meghatározták, hangsúlyozva, hogy a pusztulás mérvéhez kell alkalmazkodni. Habarcs-kiegészítés alkalmazását ott javasolják, ahol a pusztulási réteg nem haladja meg az 5 cm-t, azaz gyakorlatilag két ütemben elvégezhető. Az *előkészítés* a mállott, feltáskásodott részek eltávolítását, a teljes portalaníást, és előnedvesítést tartalmazza. Fontos, hogy a kő egészséges magján érdes felület biztosítsa a habarcs tapadását. A *kiegészítés* azonos kő zúzalékából készült javított mészhabarccsal történik, melynek szilárdsága nem haladja túl a kő szilárdságát. Korrodáló szerek, csapok, kapcsok behelyezése tilos. A javított rész egy hétig nedvesen tartandó. A kőkiegészítések elhelyezésére is felhívják a figyelmet, vigyázni kell, hogy önsúlyuknál fogva állékonyak legyenek.

A nyugati oldalon hiányzó és kicserélésre került maszkos kőgyámokat öntvénymásolatokkal pótolták, az öntvény anyaga riolituffa zúzalékkal készített litophonnal világosított műkö volt. A könyvtár-ablakoknál a korongos fríz párkány kiegészítését követ tanácsolták. Megállapították, hogy a reneszánsz faragványrészletek viszonylag jó állapotban vannak, kiegészítés csak az architektonikus elemekre, részekre vonatkozzék.⁶

A Vörös-torony faragványainak vizsgálata újabb feladat elé állította a kőszobrász-mestert. „A lemezes mállású faragványok megmentése nehéz feladatot jelent, mert az elvált részek rögzítése és a mállott felületek és rétegek konzerválása csak bonyolult és hosszadalmas munkával lehetséges” – jelenti.⁷ A dokumentáció elkészítéséhez szükséges a faragványok felmérése és fotózása, melyhez az állványzat kiszélesítését kérik. „A reneszánsz nyíláskereteknél a helyszíni konzerválás nem lesz eléggé megnyugtató megoldás, úgyhogy bizonyos kiegészítésekre és a vízelvezetés fokozottabb biztosítására feltétlenül szükség van.”⁸ A munkálatok mértékét a helyszíni megbeszéléstől, egyeztetéstől teszi függővé, a tervező és az ÉM közös álláspontja dönt, a kőszobrász részlegtől Birkmayer János kiküldését kéri, aki a rögzítési és konzerválási munkákat végzi el.

A faragványok helyszíni rögzítési munkáit 1963. július 9-én kezdték meg. Fő cél a faragványok nem állékony részeinek rögzítése volt. Látták a beavatkozás hiányait, ezért a jelentés kitér arra, hogy ezzel nem oldják meg a faragványok megmentését, mert a konzerválás csak a rögzítési munkák maradéktalan elvégzése után lehetséges, mivel ez időigényes – előzetes átitatási próbák készítésével jár – a közeljövőben kivitelezését nem látják biztosítottak. Szakál Ernő rendkívül fontosnak tartotta a faragványok megvédését az erőteljesebb csapadékhatóástól, látva a nedvesség szerepét a pusztulás felgyorsulásában. A déli és nyugati homlokzatot megvizsgálva 12 nyíláskeretnél a könyöklő, szemöldök, száraz állapotát, kiegészítését sorba véve javaslatot dolgozott ki a csapadék elvezetésére: védőtető vagy lemezborítás alkalmazásával.

A kiegészített könyöklőkre vörösréz-bádogfedést tervezett, míg a szemöldök lefedésére két változatot dolgozott ki: a) ahol a lezárás architektonikus elem, párkány, ott korcos bádogborítással védendő meg a faragvány; b) ahol szobrászati dísz, ott védőtetőt javasol, az ablak architektúrájától független, vörösréz-vázzal merevített plexiből. A javasolt kiegészítések és védőtető, valamint a lebádogozás után kerülhet sor a faragványok konzerválására.

A vizsgálatból az is kiderül, hogy már ekkor a legrosszabb állapotban a déli homlokzat felső szintjén a lovagterem ablakai, a kápolna ikerablaka, a nyugati homlokzat tympanonos ablakainak könyöklői, párkányai voltak, új könyöklőket nagyobb méretű kiegészítéseket igényeltek. A javaslat szerint szinte valamennyi déli homlokzati nyílásra (!) védőtetőnek kellett volna kerülni. Nem számolt azzal, hogy a Vörös-torony esztétikai megjelenését mennyire rontaná, az egységes képet felszabdálná a külön-külön elhelyezett védőtetőkkel. A javaslatok után főleg cement kiegészítéseket alkalmaztak, ennek hátrányos következménye tíz év

⁶ ÉM Műemlékcsoporth, Budapest. Jelentés a sárospataki kiküldetéséről. 1950. VIII. 24.

⁷ Szakál Ernő: Jelentés az OMF Tudományos Osztályának, 1963. június 8.

⁸ Szakál Ernő levele az OMF Tudományos Osztályának.

elteltével „látványosan” megmutatkozott, a kiegészítések alatt az eredeti kő tovább pusztult, majd lefordult a kiegészített részletekkel együtt.

1973-ban került sor ismételten Szakál Ernő helyszíni szemlájére, lehangolóan ír az akkor észlelt tapasztalatairól: „A Vörös-torony reneszánsz nyíláskereteinek megmentése aligha halasztható, oly rohamos a pusztulásuk. A faragványok Sárospatak környéki riolittufából, trachittufából készültek. A lemezes mállásuk és tászkásodásuk nemcsak a művészi értékű plasztikákon és finom architektonikus tagozatokon okoznak újabb és újabb gyógyíthatatlan sebeket, de egyes kvádereken is oly nagyfokú az észlelhető mállástünet, ami riasztó jelként figyelmeztet a beavatkozás szükségességére.”⁹ Egyben értékelte az 1963-ban a nem beütemezett „terven felüli” munkaként végzett rögzítési munkákat, rámutatva azok ideiglenes voltára. (Csakhogy közben eltelt tíz év és az ideiglenes jelleget nem is kísérelték megváltoztatni!) Kitért arra, hogy a megnyugtató megoldás csak a megmaradt ép és megmenthető részleteknek konzerválásával, a hiányzó részek pótlásával, a vízelvezetés biztosításával lesz megoldható. A sárospataki reneszánsz faragványok munkaprogramba vételét messzemenően javasolja. Úgy vélte, hogy a feladatok megoldhatók Csizovszky György kőfaragó szakmunkás folyamatos foglalkoztatásával, az OMF kőszobrász-restaurátor részlegének szaktanácsaival.

A feladat elvégzése, sajnos, továbbra sem volt biztosítva, úgy tűnt, hogy eleve lemondtak már egyesekről, számoltak a további pusztulásukkal. A jelentések, felmérések, fotók a pusztulás mértékének rögzítésével a beavatkozást sürgették, de egyelőre reménytelenül. Bár a szakmában komoly előrelépések mutatkoztak, a szakirodalom egyre többet foglalkozott a faragott kövek megmentésével – hazai és külföldi példák felsorakoztatásával – mégis Patakon, a gyakorlatban, nem történt előrelépés.¹⁰ A pusztító tényezők viszont nagyobb méreteket öltöttek, a légszennyezettség (kéndioxid, klór, homok-por), a csapadék, a fagykár, a Vörös-toronyon megtelepedett növények, a biológiai károsítók (csak az ágyúterazon és a leomlott saroknál 15 fajt különböztettünk meg!) a faragványok pusztulását meggyorsították.

A védelem hiányosságát elemezve Zádor Mihály megállapítása helytálló. Egyrészt objektív oka, hogy a kőkonzerválási szakemberek hiányoznak, másrészt kevésbé foglalkoztak magának a konzerválásnak technikai kérdésével.¹¹ Szinte egyetlen módszert alkalmaztak a konzerválásnál, a mésztejes átitatást-kezelést, a korlátolt lehetőség tökéletesebb kivitelezésével az eljárás hatékonyságát szándékoztak növelni.¹² (Úgy tűnik, hogy a torony kápolnájában lévő gyámkövek is ilyen indíttatás alapján nyerték el meszelt felületüket.) Parafinnal is igyekeztek tartósítani.¹³ De mint fentebb arra kitértünk, Patakon inkább kiegészítésekre került sor.

A kőkonzerválási módszerek megoldatlanságát a vegyipar bekapcsolásával, a vegyészettel karöltve látják megoldhatónak az építészek, megállapítják: „a műemléki helyreállítások tervezőinek és megvalósítóinak ismerniük kell a korszerű technikai eljárásokat.”¹⁴ Fontos az a megállapítás, hogy a természet ereje az épületeinket állandóan rombolja (szél, fagy, talajnedvesség, csapadék) ellene csak rendszeres karbantartással védekezhetünk.

Ez a rendszeres karbantartás sem az OMF, sem a Múzeum részéről máig nem biztosított. Ezt az elsősorban a Vörös-torony vízelvezetésének hiányosságai következtében beállott helyzetet a szemléltető fotók is jól mutatják. A kiromlás legfőbb oka a gyenge, közepesen időtálló anyagminőség és az időjárási-környezeti tényezők együttes hatása. Ahol a külső hatásoktól védve helyezkedik el a kőanyag, ott a romlási, pusztulási nyomok nem észlelhetők. A XVI. századi kőszekeret anyaga a Patak környéki Nyilazó-bányából származó riódacit tufa, csak közepesen időtálló anyag. A vulkáni utóműködés során keletkezett hamuközeteknek egy olyan fajtája, amelyben az adott ásványösszetétel miatt cementálódási folyamat csak korláto-

⁹ Szakál Ernő: Véleményezés a Műemlékfelügyeleti Osztály részére. 1973. május 28.

¹⁰ E témában lásd: - A. Czétényi Piroska: Faragott kő mentésének néhány hazai és külföldi példája. Műemlékvédelem, 1968. - Kőfalvi Imre: Néhány gondolat a kőfaragványok védelmében. Műemlékvédelem, 1966. - Zádor Mihály: Új eredmények a kőkonzerválási munkákban Magyarországon. Műemlékvédelem, 1973.

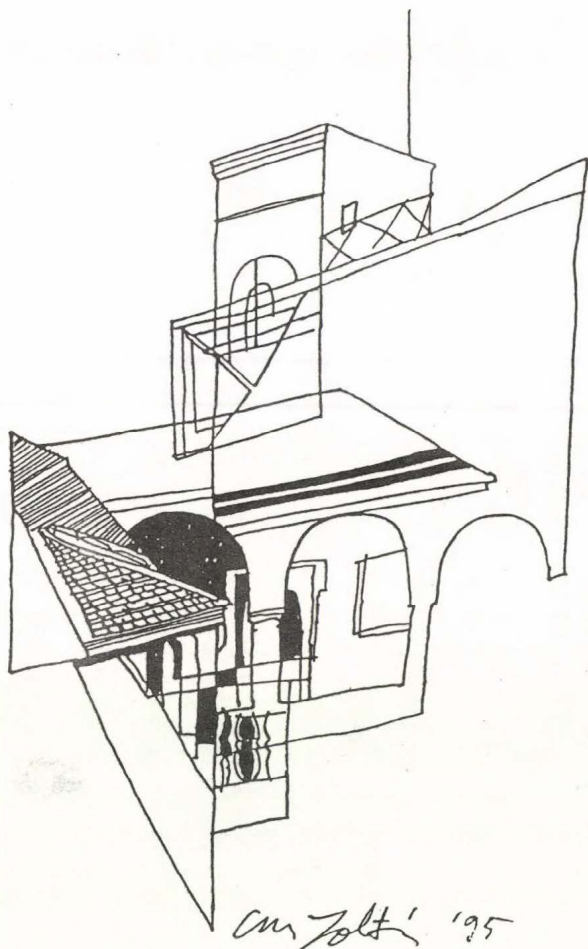
¹¹ Zádor Mihály i.m. Műemlékvédelem, 1973. 235. o.

¹² Kőfalvi Imre, Műemlékvédelem 1973. 156-161. o.

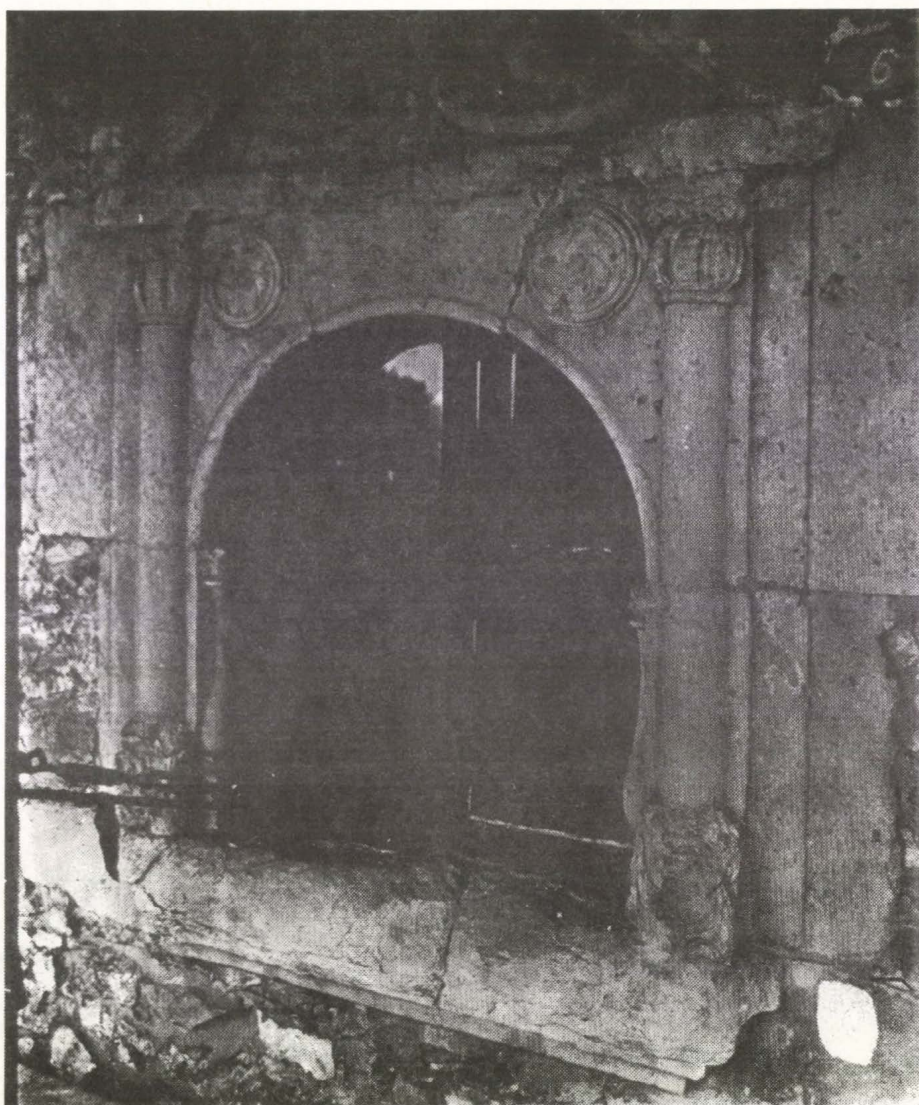
¹³ A. Czétényi Piroska, Műemlékvédelem, 1973. 244-247. o.

¹⁴ Szanyi József: Az építmények korróziói és a védelemmel kapcsolatos néhány példa. Műemlékvédelem, 1968. 235-241. o.

zottan zajlott le. A kőszövet szilikát tartalmának szerkezeti jelentőségét lerontja az agyagásványok összetétele. Ezért a kőszövet porózus, nedvszívó, és tartósan nedves körülmények között duzzadási folyamat indul meg, amely a kőfelület deformációját eredményezi. A felületeken repedések jelentkeznek, melyeken újabb csapadék-mennyiség jut a kőfelület alá. A mészkő pusztulásának alapjelensége, hogy a kalcium-karbonát gipsszé alakul át, a levegő kéndioxidjának nedvesség jelenlétében bekövetkező reakciója folytán. Kertész Pál vizsgálata a kőzetfajta vízfelvételét 2-től 20,0-g állapította meg, és a vízfelvételi képesség és időállóság összefüggésére mutatott rá. A huzamosabb ideig csapadék hatásának kitett felületeken ún. fellevelesedett kiomlási területeket figyelhetünk meg, amely a kő mélyebb rétegein is jelentkezik, néhol a 20-50 mm mélységben. A kőzettani vizsgálat, a kőazonosítás és a kőbánya feltárása 1978-ban megtörtént, a BME Ásvány- és Földtani Tanszékének dr. Kertész Pál vezette munkacsoportjával.¹⁵

¹⁵ Kertész Pál: Műemlékeink építészeti kőanyag katasztere. Műemlékvédelem, 1981. - Uő.: A műemléki kőanyagok bányahelyeinek kutatása. Építés-Építészettudomány XIV. 1-2. 1982. - Kőfalvi Imre: Kőfaragókról és kőbányákról. Építés-Építészettudomány XII. 1980.

Az eddigi kiegészítések súlyos következményei a 70-es évek második felére jelentkeztek. A cementes kiegészítések felületének közelében a páradiffúzió lezárása miatt megrekedt a nedvesség és az eredeti kiegészítés közelében az eredeti kő rendkívül gyors pusztuláson ment át. Sürgető feladattá vált a cementes kiegészítések lebontása, meszes habarccsal történő pótlása. A javasolt meszes habarcs összetétele: $\frac{2}{3}$ térfogat oltott mész $\frac{1}{3}$ térfogatrész folyami homok. A faragványok kibontását és másolatainak elhelyezését javasolta a vegyész Szabó Zoltán, aki 1976-ban mintavétel céljából Patakon tartózkodott, bár megjegyezte a december 1-jén keltezett jelentésében, hogy a kövek másolatokkal történő pótlása sokszorta költségesebb a kémiai kezelésnél.

A helyszíni szemlék lassan érlelték a beavatkozást. Az 1977. szeptember 23-i konzultáción a Tudományos Osztály kőszobrász restaurátorai is részt vettek; Szakál Ernő mint szakértő és két tanítványa, Kovács György és Osgyányi Vilmos. Konkrétan kidolgozták a vár külső faragott kőrészleteinek restaurálási ütemtervét. Az I. ütemben a hármaskád és a Vörös-torony bejárati kapuja, valamint fölötte az északi homlokzat két ablaka készülne el. Az ekkor készített Emlékeztető a munka részleteire is kitért. Dokumentálás: nemcsak a felmérést, a fotózást foglalja magában, hanem plastikai dokumentálást is, a faragványok jelen állapotáról öntvénymásolatok készítését. Az Öregtorony víztelenítéséhez, vízelvezetésének megoldásához az építész javaslata szükséges. Előkészítik a restaurálás műhelymunkáit, a tervező és a restaurátorok programtervet készítenek, mely magában foglalja a munka menetét, és a másolatkészítés anyagi kihatásait is. Az ütemterv a Vörös-torony külső faragványainak restaurálását évi bontásokban tartalmazta. Eszerint:

- 1978-ban a Vörös-torony bejárati kapu teljes szilikon negatívja és a kapulábazat helyreállításának modelljei készülnek el, az északi homlokzat tympanonos ablakáról pozitív gipsz forma is készül, az északi homlokzat keresztosztós ablak szemöldök-párkányáról szilikon gumi negatív, gipsz pozitív forma és teljes restaurálása.

- 1979-ben a Vörös-torony bejárati kapujának restaurálásának kivitelezésére kerül sor. Hozzá tartozik a kapu mögötti ülőfülkék restaurálása is. A déli homlokzat külső faragványainak felmérése és a szilikon gumi negatív vétel 9 nyíláskeretet érint összességében, és ezek állapota a legrosszabb, mert a cementes habarcsos kiegészítésekkel együtt az eredeti kő is mállik. A lebontásuk az előkészítés fontos mozzanata, a restaurálás előfeltétele.

- 1980-ban a déli homlokzat restaurálásának kivitelezésére, valamint a keleti és nyugati (3+3) homlokzat nyíláskereteinek felmérésére kerülhet sor. A beállványozás a három homlokzaton közel egyidőben történne.

- 1981-ben a belső faragványok restaurálását végeznék el, a terv külön kitér a lovagterem bejárati ajtaja cementes kiegészítésének eltávolítására, a kandalló kiegészítésére, a számtartói ajtó keretének, szárkővének visszahelyezésére, a beépített kandallók füstől szennyezett zavaró faltájak eltávolítására; de nem tér ki a hiányzó gyámkövek kiegészítésére, a rozettás kandalló repedésének megszüntetésére, az ülőfülke feltárását, kutatását fontosnak tartja.

A munka a programterv szerint el is kezdődött, 1977-ben, majd 1978-ban Osgyányi Vilmos kőszobrász-restaurátor közreműködésével, irányításával. Az akkori állapotról – mindenfajta beavatkozás előtt – műleírás készült, melyben rögzítették azt a tényt, hogy eddig az ideig építészeti beavatkozáson kívül restaurálási munkára nem került sor. Építészeti jellegű beavatkozás történt a Vörös-torony bejárati kapuján, a kapu eredeti küszöbszintjének feltárásával, és a tympanon védőtetőzetének elkészítésével. Restaurálás jellegű beavatkozásnak számítanak a kapun látható gipszes kikenések (a kapu kazettás bélletében, a zárókö alatt, a kapuív és a lizénafők közötti sarok területén). Múlt századi betétezek nyomait őrzi a jobboldali lizéna, a zárókö, az alsó és felső védőpárkány, tympanon. A múlt század során alaposan letisztították a kőfelületet, valószínűleg ekkor tüntették el az utolsó középkori festéknyomokat. A tisztítás után szürke egységes olajos festékkencével kenték át az egész kapu felületét. Ez a kence felcserepesedett állapotban csak a tympanon védettebb területein maradt meg, de nyomokban az egész kapuzaton találkozni lehetett vele.

A kapu állapota igen leromlott, a nyílás homloksíkjában és a bélletében az eredeti küszöbszinttől a vállmagasságig a kő felülete vastag rétegekben mállott. A nagymértékű lepusztulásnak a korábbi terepviszonyok, a vízelvezetés tökéletlenségében kereshetjük az okot. A sok csapadék a lógia és a Vörös-torony csatlakozásában lefutó csatorna meghibásodása következtében a kapura jutott, és károsította a követ. Ennek következtében a baloldali tympanon profilja 70 %-ban, a golyvázódó párkány 90 %-ban károsodott, az alatta elhelyezkedő képszek törpe lizénája előtt álló kisméretű figura teljesen eltűnt, csak Miskovszky felméréséből ismert. A lizénafő felső fogsoros párkányának közepére ültetett angyalfej 2/3-ban maradt meg, az eredeti faragási felületek nélkül.

A kapu jobb szárnyának állapota relatíve jobb, kevesebb a lefagyás, mivel viszonylag kevesebb csapadék károsíthatta. A tympanon sarok alatti golyvázódó párkány külső felületének profilozása teljesen leromlott. Lizénafő védőpárkánya fölött álló gyermek figura plastikailag

teljes értékben megmaradt. Hiányzik a figura arcrésze, bal keze csuklótól, a jobb könyöktől letört, felületén több kisebb feltáskásodás és lemállás figyelhető meg. A mellény redőin, a térdeken és a lábfejekon, féltényérynél foltokban. A figura alatt a védőpárkány profilozása 95 %-ban lefagyott, itt a kőromlás néhol a felülettől számított 10 cm-es mélységet is elérni. A lizénafő összességében jó állapotban maradt ránk, kivéve a két szélső volutát, ahol a belsőn csak felületi lemállást, a külsőn teljes plasztikai hiányt állapíthattunk meg. A sarokkörön kialakított sarokcikk-tükör közepén lévő ornamentálisan megoldott kör területén és az egész kő felületén hólyagos feltáskásodást lehetett találni. Ez a kapu bélletében lévő 12 maszkos kazettán is fellelhető. A hólyagos feltáskásodás kialakulásához nagy mértékben hozzájárult a kapu alól kiáramló, relatíve melegebb páradús levegő (a téli hónapokban), ez a bélleten csapódott le és a porózus felületen felszívódott, így az átnedvesedett kő a fagy hatására rétegesen fellazott. A kapu küszöbszintje megegyezik a tornyon körbefutó félkörös osztópárkány felső síkjával, amelynek darabjait az 1965-ös renoválás során műköre cserélték. A kapu mögött, a belső térben, balról egy, jobbról két íves záródású ülőfülke található. A jobb oldali gazdagon profilozott kőkeretezése 70 %-ban megvan, kopott állapotban.

Az állapot felmérése, és az okozati tényezők felsorakoztatása már jelezte az ügynek a holtpontról való kimozdulásának lehetőségét. Ebben a témában döntő fontosságú volt az 1978 tavaszán összeült Tervtanács, mely a munka érdemi megindulását jelezte. A restaurátorok a diagnosztikai vizsgálat fontos részének tartották a petrográfiai vizsgálatot, és a vegyészet bevonásával látták biztosítani a hatékony konzerváló, hidrofóbizáló anyag kiválasztását. Kitétek a kiegészítés módjára, anyagára: architektónikus részleteknél az egyértelműen meghatározható hiányok teljes értékű kiegészítését, az ornamentális részleteknél csak az állagmegóváshoz szükséges hozzátevést tartották hitelesnek. A kiegészítés anyagának a lábazatoknál műkövet, figurális részleteknél stukkót javasoltak. A javasolt kétféle kiegészítési mód között ellentmondást láttak, ezért nem zárták le a kérdést. Elvként leszögezték, hogy csak a szerkezeti stabilitás, érhetség, valamint az állagvédelem szempontjából fontos és valóban csak a legszükségesebb kiegészítések történhetnek.

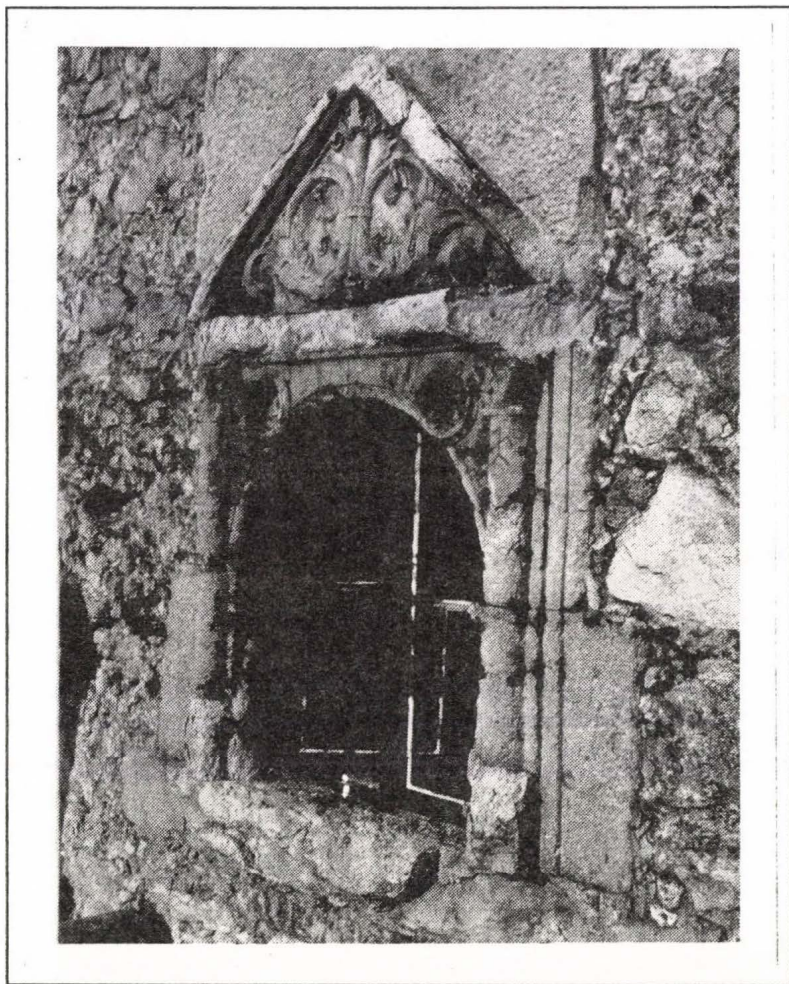
Ilyen előzmények után kezdődött el a Vörös-torony bejárat kapujának restaurálása. A dokumentációhoz plasztikai dokumentáció is készült negatív formavétel után. Ahhoz azonban, hogy a fellazott, fellevelesedett kőanyagról negatív formát készíthessenek, szükséges volt a rétegek megkötése. A szilikon formalevétel technikailag a következőképpen történt.

1. A kőanyagot injektálással megszilárdították. Az injektáló anyag természetes anyag, megfelelő kötőszilárdsággal. Kikísérletezték, hogy erre legalkalmasabb a duzzasztott perlit mint hordozóanyag, amely lebegtetni képes a mész szemcséket, gördülékeny, lágy konzisztenciát kölcsönöz, bármilyen hígításban egyenletes anyagelosztást alkot. Az injektáló anyag tulajdonságát denaturált szesz adagolásával lehet növelni. Az injektáló anyag minőségének egzakt mérésére nem volt lehetőség, az alkotórészek aránya tapasztalatai úton alakult ki. A szűrt, ülepített mésztejből, cementből és perlitből készített anyagot a repedésekbe fecskendezve (a fő repedések mentén acélú segítségével az anyag számára a fellazott belső rétegekben réseket és járatokat alakítottak ki) a kő repedéshálózát 70-80 %-ban feltöltötték egyre sűrűsödő anyaggal. Ahol a faragott primer felületek már leváltak, ott nem volt célszerű injektálni. A laza rétegektől annyira megtisztították a felületet, hogy szilárd felületet kapjanak, amelyen biztonságosan megáll a kiegészítés.

2. Az injektálással megszilárdított kőanyag felületét kloroformban oldott paraloid B72-vel megszilárdították, majd szilikonolaj formaleválasztó anyaggal a felületek alkalmassá váltak formalevételle. A formalevétel után mind a szilikonolaj, mind a paraloid kloroformmal kioldható volt, ugyanis megsötétítette a kő színét.

3. A főzövászonnal erősített szilikon gumi formákba gipsz kapnit öntöttek, amely a szilikon negatív formák deformálódását megakadályozta. Drótcapok segítségével rögzítették a viszonylag lágy gumi negatívot a gipsz kapnikhoz, a nagyobbakat faszerkezettel erősítették meg. Teljes negatív forma készült a bejárat kapuról. Ez a faragványok kvalitásának, állapotának plasztikai megőrzése.

A restaurálás ütemezésében a bejárat kapu párkányának kicserélését tervezték, erre azonban nem került sor, mert ez a kőszerkezet az eredeti építészeti egység megbontásával járt

volna. A nehezen megtartható párkányrészletek kiegészítésének anyaga műemléki stukkó (adalékanyaga: erdőbényei és bodrogkeresztúri tufa finom őrlménye volt), melyet egy kőragasztóval csaplyukakba rögzített rézhuzal hálózat segítségével hordtak fel. Kiegészítés történt minden építészeti jellegű tagozaton teljes értékben. A baloldali törpelizéna figurája sziluett formájában született újjá. A teljesen lepusztult lábazat magassági vonalát szerkesztési módszerrel történt meghatározásával jelezhettk. A kapubéllet domborművein kiegészítés nem történt, csupán a kazetták keretezésének hiányai és a szétnyílt fugák repedéseinek kiegészítésére került sor. Itt a nyílás ív vállmagasságáig a kiegészítő anyag kőutánszat volt; összetétele: 4 rész erdőbényei tufa, 2 rész bodrogkeresztúri zúzalék, 1 rész 600-as tatai portland cement, 1 rész mésztej. Nem történt kiegészítés a timpanon-belsőben, mert a kő nem szenvedett fagykárt; csupán az angyalak szárnyvégei töredezték le. A jobb oldali törpelizéna előtt álló kis Herkules (?) sem kívánt kiegészítést. Ahol kiegészítés történt, ott hornyolással jelölték az eredeti és a kiegészített területek határvonalait.

A restaurálást követően anyag hiánya miatt nem történt meg a hidrofóbizálás, a párkányokra nem készült el a horgany védőlemez, és a védőtető sem került vissza helyére, elsősorban esztétikai megfontolásból. A kis timpanonos ablak restaurálása a kapuével megegyező

ütemezéssel készült, bár eredetileg a konzerválás és a formalevétel után a kőszerkezet kiemelésére, másolattal történő helyettesítésre került volna sor, és az eredeti faragvány kőtárba, védett helyre került volna. AZ OMF tudományos vezetése azonban nem engedélyezte a kőket kivételét, így a konzerválás után megkezdődött a kiegészítés. Miután a timpanon jelentős károsodást szenvedett, csak kőutánnal lehetett pótolni. A belső mezőben a farkukkal összekötött kis stilizált sárkányok közül a jobb oldali teljes mértékben elpusztult, a bal oldali is erősen károsodott, de lenyomatában követhetők voltak a formák. Ezek kiegészítése megtörtént. Az ablak szemöldök-párkánya teljes mértékben levált, csak a végeken visszaforduló profilok lenyomatából lehetett következtetni az eredeti formákra. Erősen lepusztultak az íves ablaknyílás síkjában az oszlopfelek felőli sarokban a rozetták, de az oszlopfeleket is 70-70 %-ban, a könyöklő-párkányt mintegy 60 %-ban kellett kőutánnal pótolni.

A bejárat fölötti keresztosztós ablak szemöldökkövéen a korábbi javítás cementes és fatapasszerű lenolaj kencével talcumból összeállított kőidegen anyagot találtak a restaurálás megkezdésekor. Ezt láthatóan mindenütt a repedésekbe juttatták, tehát konzerváló szerként használták. Ezek eltávolítása, a kőanyag megtisztítása volt az első feladat. A faragványok nagymértékű pusztulást szenvedtek, különösen az ornamentális területeken. Sok helyen a teljes relief levált az alapsíkról, pedig néhol a relief a 6-8 cm-es magasságot is eléri. Teljes hosszban levált az ornamentális szemöldökkő középvonala alatti, a kompenzációt alátámasztó párkány. Ez a párkány rézhuzal erősítésű kőutánnal kiegészítést kapott. A vízszintes keresztosztó felső felületei leállottak, károsodtak a függőleges kávakövek, könyöklő-párkányra ülő fugái fölötti területek. A könyöklő-párkány eredeti felülete csak mintegy 15-20 %-ban maradt meg, amely a restaurálás során kőutánnal, míg a többi leromlott terület stukkós kiegészítést kapott.

A kő védelmét szolgálta volna a kiegészítés után a felület lekezelése hidrofóbizáló anyaggal, a csapadék távoltartása a lemezborítások és a védőtető. Elmaradt az utókezelés és a rendszeres karbantartás is, ami hozzájárulhatott volna a faragványok eredeti helyén történő megőrzéséhez. Számba kell venni azonban, hogy a) a kőanyag szerkezetében egy olyan lebomlási folyamat indult meg, amelyet lassítani, késleltetni lehet, de teljes mértékben nem állítható meg; b) a kőanyagot károsító környezeti hatások, fizikai, kémiai, biológiai tényezők teljes mértékben nem szüntethetők meg; c) a jelenlegi kivitelezésben nem áll rendelkezésünkre „mindenható” és örökké tartó konzerváló anyag; d) nem biztosítható a rendszeres karbantartás, felülvizsgálat a jelenlegi műemléki szervezeten belül.

Az északi homlokzaton történt beavatkozások több tanulságot is szolgáltatottak, de a legfőbb érvet nyújtják a faragványok sürgős kiváltására, kőtárban való megőrzése mellett. 1984 október-novemberében a torony keleti és északi homlokzata előtt megépült a nehézállvány, melynek kettős célja volt; a leomlott délkeleti sarok rekonstrukciója, rendezése (ezáltal a beázások okának megszüntetése), valamint a későreneszánsz faragványok megmentése. A lakótorony teljes beállványozásával a homlokzaton lévő 19 nyíláskeret és két kapuzat (déli kerti kapu és a főbejárat) megmentése folyt 1985 és 1995 között a műemléki helyreállítás kiemelt feladataként. A negyedszázad tapasztalata és tanulsága nyomán elkészültek a műkörekonstrukciós másolatok, az osztópárkány és kvádersarok restaurálása (kiegészítés, köpenyezés és csere), melyek részletes elemzése új tanulmány feladata.

A külső homlokzaton elhelyezett nyílásmásolatok váltják ki az eredeti, páratlan értéket képviselő reneszánsz faragványokat, melyek élettartama állagvédő restaurálással és belső terekben történő elhelyezésével meghosszabbítható, és a pusztulás megállítható, s így kiállítva hitelesítik a műemléki helyreállítást, az értékeket átmentve a jövő nemzedékének.

HÖRCSIK RICHÁRD

Adatok a 18. század végi protestáns kollégiumok provinciális barokk építészetéhez

– Különös tekintettel a sárospataki Berna-sorra –

I.

Az európai barokk stílus¹ a 16. század végétől a 18. század végéig egyrészt az ellenreformáció, másrészt az abszolutizmus eszköze és kifejezőmódja volt.² Magyarországon is a barokk építészet stílusához elsősorban a római katolikus egyházat köthetjük, úgy is mint megrendelőt vagy legfőbb finanszírozót. Közismert az a megfogalmazás, hogy ebben az építészeti stílusban született templomok, rendházak stb. az ellenreformáció eszmevilágának igen erőteljes kifejezőivé váltak.

Annak ellenére, hogy a barokk az egyik leghomogénabb európai stílusként élt – mivel létrejöttét közel azonos tényezők segítették – figyelniünk kell azokra az eltérésekre, változásokra, amikkel a szakirodalom eddig keveset foglalkozott.³ Ugyanis a barokk európai centrumától távol eső északi „periférián”, a *protestáns északi országokban* nem fejlődött ki olyan erőteljesen, mint például Spanyol-, Olasz- vagy Németországban. „Sőt Angliában a dél- és kelet-európai értelemben vett barokk teljesen hiányzik.”⁴ Helyette a reneszánsz szigorúbb antik ízlésben fejlődött tovább.

A szakirodalom kevésbé figyelt arra is, hogy az európai barokk művészet másik perifériáján, Kelet-Közép-Európában az ott élő protestantizmus hogyan formálta át a tőle valójában idegen ideológiai alapokon született barokkot.⁵ Hiszen a magyarországi református egyház például szoros kapcsolatban állt északi és nyugati testvéreivel. Ez a kapcsolat kifejezésre jutott templomai, iskolái építésében is. „Ezért érthető, hogy hazánkban ennek a kornak református építészetét a szigorú, szinte antik formák jellemzik. Ritkán jelenik meg itt-ott egy szerény csigavonal, íves párkány vagy urna XVI. Lajos lehiggadt stílusában.”⁶

A Kelet-Közép-Európában – többnyire Magyarországon – épült református és evangélikus (valamint unitárius) templomok, iskolák épületeinek stílusvizsgálata elvezet bennünket a barokk közép-kelet-európai megjelenési formájához, egy sajátos stílushoz, amit a *magyar protestáns provinciális barokk* névvel illethetünk. Ezeket a stílusjegyeket fellelhetjük a 18. században épült – a protestáns szellemiséggel kapcsolatba hozható – különböző célokkal épített épületeken, úgymint a) a *protestáns középnemesek kúriáin* (Ráday, Lónyay, Vay, Fáy, Boronkay, Patay, Bánffy stb. családoké); b) a protestáns *templomokon és parókiákon*; c) az iskolai és *kollégiumi épületeken*. Mindhárom típusú épület-együttesekkel – tárgyunkat tekintve – elég sok probléma merül fel, amit csak röviden szeretnék érinteni.

¹ M. Kiss Pál: Művészetről mindenkinek. Bp. 1966. 66-70. o.

² Kaesz Gyula: Ismerjük meg a bútorstílusokat. Bp. 1978. 106. o.

³ Peusner, Nicolaus: Az európai építészet története. Bp. 1974. 278-353. o.

⁴ Kováts J. István (szerk.): Magyar református templomok. I. kötet. Bp. 1942. 259. o.

⁵ A művészet története Magyarországon. Bp. 1983. 269. és következő oldalak.

⁶ Kováts J. István i.m. 259. o.

a) A 18. századra az ellenreformáció térhódításával a protestáns egyházak egyedüli támaszát a *birtokos középnemesség* adta.⁷ A sok esetben fennmaradásukért küzdő eklézsiák ezekre a patrónusokra voltak utalva. Azonban nemcsak az egyházaknak volt szükségük a református nemesekre, hanem fordítva is. A 18. századi centralizáló Habsburg politika miatt, az udvar fokozódó nyomása következtében ezeknek a protestáns nemeseknek az egyetlen közéleti „élettere” a protestáns egyházak lettek, hiszen legtöbbjüket kizárták a hivatali-politikai gyakorlatból. Témánk szempontjából azért érdekes ez az ún. „egymásrautaltság”, mert egyrészt a *protestáns szellemiség befolyásolta* a nemesek építkezéseit, másrészt a nemesség – mint a protestáns egyházak „világi eleme” alapvetően *meghatározta a templomok és iskolák építkezéseit*. Ezt a kölcsönhatást még senki sem vizsgálta. További kutatást igényelnének a korszak tehető, építkező nemesének kúriái, hogy ezek mennyire hordozzák a protestáns provinciális barokk jegyeit.

b) A protestáns *templomok* összehasonlító stíluselemzésével is adós a szakirodalom.⁸ Itt arra a problémára kell figyelni, hogy a magyarországi barokk korában aránylag kevés protestáns templom épült. Például a reformátusok 1300 temploma közül a reformáció előtt épült 187 templom, 1517 és 1680 között 43, 1683 és 1781 között 152, 1781 és 1951 között 918 templom.⁹ Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a türelmi rendeletig (1781) felépült templomok stílusát a kényszer befolyásolta, az *udvar korlátozásai*, miszerint „a templomnak nem lehet tornya, harangja, sem utcára nyíló ajtaja”. A kancellária e tilalmakhoz még hozzáfűzte, hogy „eszerint az új templomok csak *magánházakhoz* hasonlíthatnak!”¹⁰ Ilyen rendeletek mellett szinte természetes a klasszikus barokk elemeinek eltorzulása, illetve leegyszerűsítése.

c) A 18. században az ellenreformációs nyomás ellenére a protestáns kollégiumok épületeik számában és méreteiben igen jelentősen gyarapodtak. Éppen ezért talán itt lehet legjobban bemutatni a magyar protestáns provinciális barokk sajátosságait. De itt is hangsúlyoznunk kell, e területen – hasonlóan az előbbiekhöz – hiányoznak az alapkutatások, amint erre *Vita Zsigmond* az erdélyi kollégiumokkal kapcsolatban felhívta a figyelmet: „Míg ugyanis a főúri kastélyok leltári összeírásait már többen tanulmányozták, felidéztek azok berendezését, elemezték stílustörekvéseiket, kollégiumainkra, köztük a legjelentősebb erdélyi főiskolákra nézve, amely az értelmiség nagy részének műhelye volt, ezt még senki meg sem kísérelte.”¹¹

II.

A magyarországi barokk építészet sajátos „periférikus” megjelenési formáját és alakulását kísérhetjük figyelemmel a 18. századi kollégiumok építkezéseiben. Míg az ismert politikai okok következtében korszakunkban kevés templom épülhetett – eléggé meghatározott módon –, addig a kollégiumokban erőteljes építkezéseknek lehetünk tanúi: Nagyenyeden, Marosvásárhelyen, Kolozsvárott; Sárospatakon, Pápán és a századfordulón Debrecenben. A jelentősebbeket sorra véve: *Sárospatakon* a Paradicsom-sor 1758-ban, a Csengettyű-sor 1758-ban, a Berna-sor 1771-ben, a

⁷ *Bucsei Mihály*: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Bp., 1985. 153. o.

⁸ *Várady József*: Református templomaink. Debrecen, 1987. Ez a kötet csak a fényképeit adja a templomoknak, minden stílusleírás nélkül.

⁹ *Szoboszlay István*: A Türelmi rendelet mai templomai. Confessio, 1981. 2.sz. 44. o.

¹⁰ U.o. 40. o.

¹¹ *Vita Zsigmond*: Művelődés a népszolgálat. Bukarest, 1983. 45. o.

Beleznay-sor 1789-ben.¹² *Nagyenyedén* a Nagy és Kis Kollégium 1709-ben, az északi szárny 1727-ben, a nyugati szárny 1729-ben.¹³ *Pápán* az újjáalakított épület 1785-ben.¹⁴ *Marosvásárhelyen* a Fa-sor 1767-ben, az Új Kő-soron lévő kamarák 1756 és 1764 között, az Új Auditórium és Könyvtár 1771 és 1780 között, a két emeletes főépület 1802-3-ban.¹⁵ *Kolozsvárt* az Új Kollégium 1781-ben, a tűzvész után ismét 1798 és 1814 között.¹⁶ *Debrecenben* 1802 és 1816 között az egész iskola épületei.¹⁷

Az előbb felsorolt épületek korabeli metszeteit és alaprajzait összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy szinte mindegyik magán hordozza a *protestáns provinciális barokk* sajátos stílusjegyeit. Ezt a hasonlóságot több tényező segítette elő.

a) *Az épületek azonos funkciói.* A 18. században a protestáns kollégiumok diáklétszáma jelentősen megnövekedett, ami természetesen maga után vonta az épületek kibővítésének igényét. A kollégiumok új épületrészeit kiváltképp a tractusokat azonos célra építették akár Sárospatakon, akár Nagyenyedén: a *diákok elszállásolására* és kisebb részt *tantermeik* bővítésére. Mindenütt a *könyvtár* is kapott önálló épületet vagy épületrészt. Így ezek általában a század folyamán felhúzott tractusok 2x3 öles szobákat (kamrátskákat) magában foglaló, árkádos épületek voltak, amik elhelyezése ráadásul mindenütt igazodott a nyugat-európai college-k „kollégiumi-négyszög” formájához.

b) *Az építetők*re nézve mindegyik kollégium közös pénzből, adományokból épített. A számadáskönyvek arról tanúskodnak, hogy állandóan pénzszűkében voltak úgy, hogy szerény keretek között kellett mozogniuk, ami természetesen a barokk formák gazdagságának *leegyszerűsítését* hozta előtérbe mindenütt. Aztán figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a *közvetlen építetők* a kollégiumok kurátorai voltak, s általában a középnemesi réteghez tartoztak (Telekiek, Bánffyok, Vayak, Lónyayak, Patayak stb.), és így számtalan lehetőség adódott arra, hogy a részletekben a kivitelezésnél ennek a rétegnek az ízlése érvényesüljön.

c) *Az építők* – amint a szerződésekből kitűnik – helyi vagy környékbeli városokból (Kassa, Sátoraljaújhely, Debrecen, Kolozsvár stb.) való mesteremberek voltak. A meglévő dokumentumok egyikében sem olvashatunk olyan mesterek neveiről, akik jelentős szerepet vittek volna a magyarországi barokk építészetében. Az építkezések ráadásul előzetes tervrajzok nélkül készültek, ami a részletekben itt-ott mutatkozó kezdetlegességeket és a barokk stílusjegyek leegyszerűsítését is magyarázhatja.

Összességében ezek határozták meg a kollégiumok épületeinek sajátos stílusát: a barokk gazdagságának racionalizálását, mindez keveredve a reneszánsz elemekkel. Végül is az említett kollégiumokban a barokknak a Habsburg-katolikus szellemiséget árasztó formáival szemben mint ellentétes szellemiséget képviselő változat jött létre a magyar kollégiumi – vagy provinciális – iskola-barokk.¹⁸ Amit leginkább „a puritán egyszerűség, nemes formák, hatalmas erőt mutató jó tömegek, az ablakok arányos elhelyezése és viszonya a falfelülethez” jellemzett, „mint az épület egyetlen ékessége.”¹⁹

¹² A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. (A továbbiakban: Tanulmányok, 1981.) Bp. 1981. 265-269. o.

¹³ *Vita Zsigmond* i.m. 45. o.

¹⁴ *Trócsányi Zsolt* (szerk.): A pápai kollégium története. Bp. 1981. 96. o.

¹⁵ *Koncz József*: A marosvásárhelyi ev. ref. collegium története. Marosvásárhely, 1896. 720. o. és következők.

¹⁶ *Török István*: A kolozsvári ev. ref. collegium története. Kolozsvár, 1905. 369-70., 377. o.

¹⁷ *Nagy Sándor*: A debreceni református kollégium. I. köt. Hajdúhadház, 1933. 328. o. és következők.

¹⁸ *Román János*: A sárospataki kollégium. Bp. 1956. 26. o.

¹⁹ *Kováts J. István* i.m. 259. o.

III.

A magyarországi kollégiumi építészet egyik 18. századi, ma is változatlan formájában meglévő épületét szeretném a sorból kiemelni, a *sárospataki Berna-sort*. E tractus építéstörténetével az előbb elmondottakat szeretném alátámasztani. Valamint közreadom az 1981 óta folyó kutatások eredményeit,²⁰ az előkerült újabb adatokat: mint az építőmester neve, a tractus tervrajza és a költségeket tartalmazó feljegyzések. Az időközben elvégzett régészeti munkákkal együtt mindezek módosítják az eddig kialakult képet, és sok tisztázatlan kérdésre adnak felvilágosítást.

Az épület jelentősége

A kollégium 18. századi történetét a „nagy építkezések” korszakaként említik.²¹ Az ötvenes évek végére három új tractus nőtt ki az iskola belső telkén: a Csécsi-féle bibliothecás iskola, a Katona-sor és a Paradicsom-tractus. Közben a jezsuita feljelentések lassították a munkálatok gyors tempóját. 1763. július 10-én iktatták be kollégiumi főgondnoki tisztebe *Szathmáry Király Györgyöt*,²² Borsod vármegye táblabíráját, igen tehetős birtokost. Elképzelései, tervei és tekintélye friss lendületet jelentettek a kollégium további terjeszkedésében. Ezt mutatják a gondnoksága alatt emelkedett új épületek: 1763-65-ben a könyvtár és a gondnoki ház, 1765-ban a Csengettyű-sor, 1769-ben a „pompos” kút és 1771-72-ben a Berna-sor. Az utóbbi e folyamat betetőzését jelentette, és egybe határháttér lett az iskola életében. Mert építését megközelítőleg pontos tervrajz és szakszerű leírás előzte meg, amivel lezárult az elmúlt évtizedek gyakorlata, amikor a tractusok minden előzetes és részletes terv nélkül készültek. Végül a Berna-sorral kialakult az oly régen elkezdett „kollégiumi négyszög” beépülése, illetve teljes kiegészülése. A további tractusok már csak a régiek helyén, azok lebontásával emelkedhettek.

A Berna-sor falainak felhúzása a jövőre nézve az építészeti átalakulásokat vetítet előre a kollégium kelet-nyugati téglalap alakú telkén. Ez az épület a gazdasági udvarnak használt rész első olyan létesítménye, amelyik nem gazdálkodási, hanem oktatási célokat szolgált. Ötven év múlva egyébként az iskola telkéről a gazdasági udvar teljesen eltűnik.

Funkcióját tekintve egyedülálló. Építését négy dolog sürgette. Legfontosabb a diákok számának rohamos emelkedése.²³ Aztán az új fizika professzor elhelyezése, a szemléltető fizikaoktatást szolgáló instrumentumok (műszerek) gyarapodása és biztonságos őrzése.²⁴ Végül az iskola gazdálkodásából és az adományokból származó borok közeli tárolásának gondja.²⁵ Mindezeket a problémákat egyszerre tudták megoldani a Berna-sor felépítésével. A tractus alatt húzódó hat pincehelyisége megfelelt a bor gazdaságos tárolásához. A földszint a „Deakok kamarainak determinált”, azaz a diákok szállására rendelték. Az emeleti rész első szobája a „Physicum Museum”, a többi pedig a fizika professzorának lakása lett. Egyszerre tehát négy feladatot oldottak meg. Mindez a főgondnok és a professzorok leleményességét dicséri.

²⁰ *Hörtsik Richárd*: Elhibázott „angulus”. Magyarország, 1982. 34.sz. 22. o.

²¹ *Tanulmányok*, 1981. 265. o.

²² *Szombathi János*: A sárospataki főiskola története. Sp. 1919. 148. o.

²³ *Tanulmányok*, 1981. 95. o.

²⁴ *Katona Ferenc*: A kísérleti fizika tanításának kezdetei Sárospatakon. Különnyomat: Fizikai Szemle, 1982. 32.évf. 3.sz. 1-7. o.

²⁵ *Hörtsik Richárd*: A sárospataki református kollégium gazdaságtörténete. (Kandidátusi értekezés.) Sp. 1988. Kézirat.

Az építkezés menete

A tractus helyének megválasztása bölcs előrelátáson alapult. A kínálkozó négy telek közül azt vásárolták meg, amelyik „ad quadrangularem figuram [négyyszög alakban] épen a Collegium kerítéséig az újj Auditorium végibe ad rectam lineam [egy vonalban] délre esett...” a szomszédos *Pap-sor* fundusán. Ezzel „...lapis temporibus lehet itt magát mind a két felé a Collegiumnak dilatálni [terjeszkedni]...” – írta az egyik professzor.²⁶ Így kezdődött az iskola kelet-nyugati irányú, elnyújtott téglalap alakú fundusának kitágítása dél felé.

Az építkezést az iskola főgondnoka közvetve vezette. Hiszen ő a távoli, Borsod megyei Hangácscon lakott, és ritkán látogatott el a helyszínre. A közvetlen irányítók a diákönkormányzat vezetői, egyben a kollégium gazdasági életére felügyelő *seniorok* voltak, akik viszont leveleikben sűrűn tudósították a főgondnokot az építkezés menetéről. Ezekből a dokumentumokból egyébként az építés gyors üteme rajzolódik ki.

1771 februárjában a senior még azon aggódik, hogy idejében helyszínen lesz-e a fa és a kő.²⁷ Április 13-án a kőműves mester elküldi helyettesét, aki az alapok kimérését igazgatja.²⁸ Mire május első napjaiban Patakra érkezik *Thomas Lieb magister murariorum* (kőműves mester), az anyag összehordásával és az alapok kiásával végeznek.²⁹ Augusztus 25-én már arról értesülhetünk, hogy az „...építési gerendákat a falakon felül helyezték, ... s a zsindelet készülnék rakni.”³⁰ A külső munkák elvégzése után november 25-én fizették ki a kőműveseket.³¹

1772 tavaszán tovább folytatták az építkezést, s június 19-ig már annyira haladtak, hogy az emeleti szobákat kezdték vakolni.³² November 22-én találjuk az utolsó bejegyzést: „Tomkó Mihály 116 Rft-ért megcsinálta a zárat.”³³ Ezzel két esztendő leforgása alatt 14 hónapi munkával elkészült a 44 méter hosszú, alul-felül 6-6 szobás új „Professzoriális épület”, a Berna-sor.

Az épület leírása

A szakirodalom eddig úgy tartotta, hogy a kollégium telkének közepén az észak-déli irányban húzódó Csengettyű-sor nyugati homlokzatának jobb felé eső részéhez csatlakoztatták be a földszinten és emeleten egyaránt 5-5 szobás Berna-sort. Mai 6-6 szobás alakját pedig úgy magyarázták, hogy később, amikor elbontották a Csengettyű-sort, annak a Berna-tractus keleti végéhez simuló egy-egy szobáját nem rombolták le, hanem a Berna-sorhoz kötötték. S így nyerte volna el mai formáját.³⁴

Ezzel szemben az új kutatás azt igazolja, hogy a Csengettyű-sor déli végéhez, nyugati irányban építették az eredetileg is 6-6 helyiségből álló Berna-sort. A Berna- és a Csengettyű-tractusok egybekapcsolása egy fordított **L** alakzatot mutatott, s a két szár összecsatlakozásában lévő egy-egy szobás rész eredetileg is a Berna-sorhoz tartozott.

²⁶ A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltára, Sárospatak (a továbbiakban: TIREL), A. XIV/4620. Szentesi János levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1711. február 13-án.

²⁷ TIREL, A. XIV/4612.

²⁸ Uo. 4649.

²⁹ Uo. 4670.

³⁰ Uo. 4714.

³¹ Uo. 4751.

³² Uo. B-133. II. köt., 223. sz.

³³ Uo. Officii Liber 1771-1773. (1772. november 21.)

³⁴ Például: *Román* i.m. 21-22. o.

Problémát jelentett a Csengettyű-sor 1981-ben előkerült alapjainak szabálytalan, nem derékszögű beszőgellése a Berna-sor északi végéhez.³⁵ Ez abból adódott, hogy a Csengettyű-tractus déli zárófalát az építéskor elhibázhatták. Valószínűleg megsüllyedt, és ki akart dőlni. Azért, hogy megtámasszák, kissé ék alakban építették hozzá a Berna-sort. Ezért a Csengettyű-sorhoz eső egy-egy szobájának falai jóval vastagabban a többinél. Ezt az érvet erősíti az egyik levél, amely a Csengettyű-tractus elhibázott „Fundamentalis Angulusá”-ról beszél.³⁶

Az átadás után a következőképpen rendezték be az épületet: a tractus alatti pincében érlelték az iskola legnagyobb jövedelmét biztosító borkészlet egy részét, például 1779-ben 111 gönci hordó bort.³⁷ A földszint 3x4 öles szobáiban diákok laktak, ajtajaik észak felé, a kollégium udvarára nyíltak. Az 1981-es renováláskor előkerült a Berna-sor északi frontján, 3 és 4 méter magasságban két sor gerendafészek,³⁸ melyek egy szabad folyosó tetőszerkezetét tartották. Arra szolgált, hogy a diákok alatta télen a hőtől és esőtől védve, zavartalanul fűthessék a szobáikban lévő kemencéket. Mégpedig az ugyancsak akkor előbukkant 3 darab 1x1 méteres tüzelőnyíláson keresztül. Ezt a földszinti nyitott folyosót idővel elbontották, amikor a diákok kamaráiban belülről fűthető cserépkályhákat építettek be.

Az emeleti rész szobáiban eredetileg is cserépkályha adta a meleget. Ablakai és bejárata a kis fedett garádiccsal dél felé néztek. A professzor szobáját így szeparálták el a zajos kollégiumi udvartól, hogy „tsendes és kíváncsios helye legyen”. A kollégium fizikai instrumentumait a keleti rész első emeleti szobájában őrizték, amit egyben laboratóriumként használhatott a professzor. Innen egy ajtón át a Csengettyű-sori Nagy Auditóriumba juthatott be. A Berna-sor déli frontján ma látható folyosót később emelték az épülethez.

A költségek

A mindent pontosan rögzítő seniori könyvek, az *Officii Liberek* nem tükrözik a hagyományt, miszerint a költségek nagyobbik felét maga Szathmáry Király György főgondnok fizette volna saját zsebéből. Amikor pedig fogytán volt a pénze, akkor a berni protestánsok segítettek volna. A tények a következők: az építkezés közel 9 000 Rft-ra rúgott, aminek nagy része az iskola életképes gazdálkodásából telt ki. A fedezett kisebb része a jötevektől: Ray Judittól, Ráday Gedeontól és Esztertől és Patay Sámuelától, valamint számos református eklézsiától származott. A kollégium tehát két év alatt nagyobb erőfeszítések nélkül tudta előteremteni a szükséges anyagiakat.

Máig sem tisztázott az épület *elnevezése*. A hagyomány szerint ugyanis a berniek *beneficiuma* miatt kapta a nevét. A berniek adománya azonban nem igazolható. Az azonban biztos, hogy Bern városáról nevezték el. Hiszen a régi adatok már 1772. október 11-én *Ordo Berna*-ként említik.³⁹ Valószínűleg hálából keresztelhetette el az építkezést vezető egyik senior, aki leköszönése után ösztöndíjasként Bernbe ment tanulni.⁴⁰ Csakúgy, mint a következő senior. Amikor 50 év múlva a Nagy Kollégium két emeletét ugyancsak európai fővárosokról, Párizsról és Londonról nevezték el, talán a svájci főváros adta a mintát. Pataki diákok ugyanis ott is megfordultak.⁴¹

³⁵ Az 1981-es kollégiumi udvari rekonstrukciós munkálatok alkalmával kerültek elő a régi épületeknek az alapjai. Az ezekről készült dokumentációt lásd: TIREL, Térképtár.

³⁶ TIREL, A. XIV/4661.

³⁷ U.o. *Officii Liber*, 1799. 398. o. (Balogh Ábrahám)

³⁸ Rajzát lásd a TIREL Térképtárában.

³⁹ U.o. *Officii Liber* 1772-1773.

⁴⁰ U.o. A. XIV/4649. Rácz Mihály levele.

⁴¹ Tanulmányok, 1981. 271. o.

Az építőmesterről

A seniori számadási könyvekből megállapítható a Berna-sor építőjének neve, aki nem volt más, mint *Thomas Lieb* sóvári kőműves mester. Feltehetően nemcsak megépítője, hanem tervezője is a tractusnak. Erről tanúskodik a senior egyik levele még az építkezést megelőzően: „...a kőműves mester ... az épületnek a helyét megküldte”,⁴² azaz a tervrajzát. Elkészítésében minden bizonnyal a főgondnok utasításait és elképzeléseit követte, aki nemcsak elindítója, hanem végig gondos irányítója volt az építkezéseknek.

Thomas Lieb jó hírben álló szakember lehetett. Másképpen nem hívta volna a messzi Sóvárról (Sáros megye) a mindent körültekintéssel intéző főgondnok. Thomas Lieb egyike a híres Lieb család művészi hajlamú tagjainak. Későbbi leszármazottjuk *Munkácsy (Lieb) Mihály*. A Lieb család genealógiájáról tudomást szerezhettünk az ún. bátfai „Liebische Denkmalen so seit Anno 1637 Geschehen” eléggé hiányos kódexből.⁴³ A család magyarországi ágának „megalapítója” Lieb János Ferenc Antal, aki 1731-ben költözött a Sáros megyei Sóvárra, ahová cs. és kir. sóhivatali írnokká nevezték ki. Első házasságából (1741) négy fia született, akik közül a legtöbbet a festővé lett Ferencről tudunk. Hogy Tamás nevét nem említi a kódex, azt hiányosságának tulajdoníthatjuk. Mert Tamás lakhelyén, azaz Sóváron keletkezett levelei és pataki működésének évszáma (1770-1773) azt sugallják, hogy az öreg Liebnek a negyedik gyermeke lehetett. Ezt erősíti meg az is, hogy Ferenc csaknem azonos időben élt Miskolcon képíróként (1777-1778),⁴⁴ mint a Berna-sor építője, Tamás Sárospatakon. Valószínű, hogy vagy Tamásnak, vagy Ferencnek egyenes ági leszármazottja Munkácsy Mihály.

Thomas Lieb 1771 május elején érkezett Patakra, és a novemberben történt elszámoláskor 1 142 RFt-ot vett fel.⁴⁵ Csak összehasonlításképpen: ebben az időben egy pataki professzor évi fizetése 350 RFt volt. 1772-ben, a Berna-sor befejezésekor jelen volt mester munkáját a főgondnok és a professzorok meglelégedéssel nyugtázták.⁴⁶ Oly annyira, hogy a következő évben tervbe vett Beleznay-sor építésével is őt bízták meg, amiről Lieb levelei és költségvetései tanúskodnak.⁴⁷ Erre azonban csak tíz év múlva kerülhetett sor.

⁴² TIREL, A. XIV/4649.

⁴³ Művészet, 1903. 66. o.

⁴⁴ *Szentimrei Mihály* szíves közlése.

⁴⁵ TIREL, Officii Liber, 1771-1772. (november 23.)

⁴⁶ Uo. A. XIV/4949, és 4947-48.

⁴⁷ Uo. B-133, 1773. január 7-i levele Szathmáry Király Györgyhez.

BENCsik JÁNOS

Mesterek és mesterségek Tokajban

(Egy társadalmi csoport 1870-ben)

Más települések mellett Tokaj városa is szerencsés helyzetben van, hiszen rendelkezésünkre áll az 1870-es népesség-összeírás eredeti felvételi anyaga (a helyszínen kitöltött kérdőívek!). Azt bizonyára nem kell tanúsítanunk, hogy milyen hasznos lehet egy ilyen forrásanyag. Ugyanakkor felvetődik az 1870-es népszámlálás különleges haszna. Az 1848-as társadalmat átalakító események után két évtizeddel már erősen érezte hatását a *polgári rend* mind a termelésben, mind a társadalom szerkezeti fejlődésében. Persze a folyamat lassú, de szemben a közeli s távoli falvakkal, Tokajban valaminő gyorsabb változással számolhatunk. Tehetjük ezt azért is, hiszen a város társadalma már a polgári forradalmat megelőzően is jelentős mértékben meghaladta a feudális berendezkedést. Mindössze egyetlen jelenségre had utaljunk itt; Tokaj társadalmának vezető ereje, szemben más *úrbéres településekkel*, nem a nemesség, hanem a *kézművesek* és *kereskedők* széles rétege volt.

Magát az összeírást, illetve annak számszerű adatait, jellemzőit másutt már elvégeztük, ezért ettől eltekintünk. Mindössze arra hagyatkozunk, hogy egy táblázatba szerkesztve bemutatjuk a jelentősebb hegyaljai települések népességének számszerű alakulását a XIX. század második felében. Ennek segítségével eldönthetjük, hogy Tokaj korszakunkban hol helyezkedett el a települések hierarchiájában.

A hegyaljai települések lélekszámának alakulása¹

Helység	1850	1870	eltérés %-ban	1880	eltérés %-ban
Tokaj	3500	5012	+ 43,20	4479	- 10,64
Tállya	5240	3997	- 23,73	3668	- 8,24
Mád	4600	3779	- 17,85	3471	- 8,16
Abaújszántó	4467	4378	- 2,0	4279	- 2,27
Tolcsva	3064	3201	+ 4,47	2820	- 11,91
Erdőbénye	2860	2484	- 13,15	2073	- 16,55
Tarcal	2498	2920	+ 16,89	2937	+ 0,58
Olaszliszka	2252	2368	+ 6,09	1886	- 20,36
Bodrogkeresztúr	1873	1535	- 18,05	1256	- 18,18
Bodrogolaszi	756	754	- 0,27	711	- 5,71

Táblázatunk segítségével jól kimutatható, hogy Tokaj népessége 1870-re jelentős mértékben gyarapodott, a változás itt volt a legjelentősebb. Csak egy intenzív betelepeléssel magyarázhatjuk e lényeges változást. A tendencia azonban lelassult. Erre utalnak a következő népszámlálások adatai is: a századfordulón, 1900-ban 5110 főt, 1941-ben az eddig legmagasabb lélekszámot, közel 6000 főt regisztrálták az összeírók.

¹ Az „eltérés” báziséve 1850, illetve 1869.

Anélkül, hogy itt az 1870-es adatainkat részletesen elemeznénk, csupán a mestereket, illetve családjaikat, pontosabban a mesterségeket és a háztartásokat mint üzemszervezeti kereteket, tanulmányozzuk. Több táblázat nyújt segítséget e részletes szerkezeti rajzhoz, melyekből egy színes, pontos és megbízható képet nyerhetünk a tokaji *iparos-társadalomról*.

Az egyes társadalmi rétegek fontos ismertető jegye lehet az, hogy tagjai helyben születtek, helyben laktak, vagy idegenből, közeli vagy távoli költöztek (például) Tokajba. A következő, 2. táblázatunk segítségével éppen arra kerestünk magyarázatot, hogy vajon a tokaji *iparosok* mely településről származtak, következésképpen milyen kultúrával rendelkeztek. Két kérdés, melyek szempontunkból jelentősek: a foglalkozás, a *mesterség* ismeretanyaga az egyik, melynek még ekkor is a céhes gyakorlat szabott keretet, ez tartotta mederben; illetve a másik a szülőföld; a táj meghatározta művelődési ismeretanyag. Az sem közömbös, hogy *párválasztásuk*ra milyen tendenciák a jellemzőek. Ezért külön tanulmányoztuk a házastársak születési helyét, lakhelyüket a házasságkötés idején. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a jogi aktus nem minden esetben zajlott Tokajban. Ennek is több oka lehetett. A párválasztás során legalább négy alaptípust különböztethetünk meg. Az első variáns az „A-A”, ahol az „A” a Tokajban születetteket (tehát vőlegény, menyasszony egyaránt) jelöli. A „B” idegen személyt jelöl, ha tehát „B-B” típust különböztetünk meg, akkor mindkét fél idegenben született, úgy kerültek városunkba. Ebben az esetben beszármazott családdal állunk szemben. Van két köztes típus, az első az „A-B”, ahol a menyasszony idegen, és a „B-A” típus, amikor a vőlegény született más helységben. Ahol valamilyen okból hiányzik a házastárs (elhalálozás, nőtlen, hajadon, nem tartózkodott a városban az összeírás alkalmával), ott puszta „A-” vagy „B-” jellel találkozunk.

Példa: Fricz Károly és Nagy Julianna, a férj szíjgyártó mester, 41 éves, a felesége 34 éves. Az előbbi Nagykárolyban, az utóbbi Tokajban született, tehát „B-A” típust képviselnek. Exogám párválasztás, éspedig matrilokális exogámiával leljük szemben magunkat.

E táblázatunkból néhány tény azonnal kiderül; Tokajban, ekkor 306 iparos élt. Közülük 62 személy valamilyen okból (nőtlen, hajadon, elvált, különélt, özvegy) egyedüli volt. Így a párválasztás alapján tanulmányozható 244 házaspárra (100 %) vonatkoztathatók azok az összegeзések, melyek alapján Tokaj iparosságát ily módon jellemezhetjük.

1. Az összeírtak közül mindössze 48 házaspár (19,67 %) alkotott tiszta *endogámiát*, esetükben a házaspárok mindegyik tagja (mind a férj, mind a feleség) Tokajban született, s Tokajban élt. Ugyanakkor azt is el kell mondanunk, hogy közülük néhányan kivételt képeznek. Miután nem pontosak az anyakönyvezések, továbbá az összeírók sem törekedtek a teljes pontosságra, ezért előfordul, hogy akik hosszabb ideje már Tokajban éltek, azok származási helyeként Tokajt jegyezték be, s más adatok egybevetésekor derül(het) ki a tévedés.

2. A többség, 196 házaspár (80,32 %) már részben (A-B avagy B-A típus), illetve egészében (B-B típus) idegennek számított a korabeli Tokajban. A háztartások közül 102 (41,60 %) tiszta *exogémiát* alkottak. Ezen adatok értékelése során oda juthatunk, hogy megállapítsuk: Tokaj iparos társadalma *nagy mértékben nyitott* volt. Ha társadalmi *mobilitásukat* tanulmányozzuk, elmondhatjuk, hogy az iparosok körében megmaradt a korábbi követelmények (céhszabályok) támasztotta gyakorlat (nevezetesen a vándorlás).

*A város iparosainak párválasztási gyakorlata,
avagy: Tokaj térségi kapcsolatai házasságkötésük alapján*

Iparosok megnevezése	Összes iparos	A-A típus	A-B típus	B-B típus	B-A típus	B- típus	A- típus	Többel zsídó
kovács	8	2	1	3	-	2	-	-
lakatos	4	1	1	1	1	-	-	-
rézműves	2	-	-	2	-	-	-	1
aranyműves	1	-	-	1	-	-	-	1
bádogos	2	-	-	1	-	1	-	1
gépész	1	-	-	-	1	-	-	-
hajókormányos	2	-	-	2	-	-	-	-
asztalos	14	1	-	3	6	2	2	1
bodnár	23	4	5	6	3	1	4	-
kerékgyártó	8	-	1	1	2	2	2	-
faesztergályos	1	-	-	-	1	-	-	-
kárpitos	1	-	1	-	-	-	-	-
szabó	35	5	3	16	8	2	1	17
varrónők	15	-	-	1	-	5	9	6
sapkás	1	-	-	-	-	1	-	-
vattakészítő	1	-	-	1	-	-	-	-
tímár	1	1	-	-	-	-	-	-
szűcs	3	2	-	-	1	-	-	-
csizmadia	19	1	6	7	3	1	1	-
cipész	18	-	3	7	5	1	2	9
szlijgyártó	3	2	-	-	1	-	-	-
nyereggyártó	1	-	-	1	-	-	-	-
könyvkötő	1	-	-	1	-	-	-	-
molnár	8	3	-	4	1	-	-	-
pék	4	-	-	2	-	-	2	1
mézeskalácsos	2	-	1	1	-	-	-	-
cukrász	1	-	-	1	-	-	-	-
mészáros	10	1	1	5	1	2	-	5
hentes	1	-	-	1	-	-	-	-
virslis	1	-	-	1	-	-	-	-
szappanfőző	4	-	-	1	3	-	-	4
ecetfőző	1	1	-	-	-	-	-	1
szesz-, pálinkafőző	2	-	-	-	-	2	-	2
serfőző	1	-	-	-	1	-	-	1
ács	50	17	9	9	6	6	3	-
kőműves	14	-	3	7	4	-	-	-
- építőmester	1	-	-	1	-	-	-	-
kőfaragó	1	-	-	1	-	-	-	-
zsindelyvágó	1	-	-	-	1	-	-	-
szobafestő	2	-	-	1	-	1	-	1
kéményseprő	2	-	1	1	-	-	-	-
üveges	2	-	1	-	-	1	-	-
kötélgyártó	4	2	1	-	1	-	-	-
órás	2	-	-	1	-	1	-	1
köszörűs	2	-	-	2	-	-	-	-
borbély	4	-	-	1	1	1	1	1 ²
szekér-kenőcskészítő	1	-	-	1	-	-	-	1

² Egy özvegy műhelytulajdonos, akinél segéd dolgozik.

Iparosok megnevezése	Összes iparos	A-A típus	A-B típus	B-B típus	B-A típus	B-típus	A-típus	Öbből zsidó
esernyőkészítő	1	-	-	1	-	-	-	1
rostás	2	1	-	-	-	1	-	-
fényképész	1	-	-	-	-	1	-	-
kertész	2	-	-	1	1	-	-	-
halász	8	2	3	2	1	-	-	-
kaskótó	3	2	-	-	-	-	1	-
pásztor	3	-	-	2	1	-	-	-
Összesen:	306	48	41	102	53	34	28	57

3. Az iparosok közül 41 fő helybeli (16,8 %), kinek felesége nem Tokajban született (A-B típus). Nincs azonban kizárva, hogy ezek a feleségek rövidebb-hosszabb ideje már, akár hajadonként, akár előző házasságban Tokajban éltek. Fontos tehát, hogy ezek a feleségek éppen ezért bizonyos helybeli szokásokkal, termelői tapasztalatokkal rendelkeztek. 53 mester idegenből került Tokajba, s ő azok, akik (első vagy második) feleségüket tokaji lányok (és özvegyek) közül választották (B-A típus 21,72 %). A bizonytalansági tényezőt abban kereshetjük, hogy ők inasként, mesterlegényként Tokajba kerültek, vagy hosszabb-rövidebb távollét (vándorévek, katonáskodás) után jöttek vissza Tokajba. Másik oka a szakma keresettsége, az általuk előállított termék iránti társadalmi igény, amely Tokajba vonzotta őket. Tokaj ekkor jelentős mértékben polgárosult város lehetett, vonzáskörzete is elégséges ahhoz, hogy több iparost eltarthasson. Itt utalnunk kell a híres tokaji vásárookra, melyek szerepe még a múlt század utolsó harmadában is megmaradt.

Természetes, hogy a táblázatban felsorolt mesterek száma mutatja, hogy a kisiparban mely szakmák, illetve azok termékei milyen mértékben keresettek. Ha a táblázatot elemezzük, láthatjuk, hogy az építkezéssel kapcsolatos kőműves és ác szakma túlsúlyban volt. Mellettük a polgári ízlést kielégítő szabó (és varrónő), illetve a cipész és csizmadia a keresett Tokajban és környékén. Az előbbi tény arra utal, hogy a szűkebb régióban már jelentkezett bizonyos mértékű gazdasági fellendülés, amely minden bizonnyal a lakóházak és gazdasági épületek újjáépítésében csúcso sodott ki. Az olyan hagyományos szakmák, mint a *zsindelevágó* (Szege), *kőfaragó* (Virtenberg) már veszítettek jelentőségükből. Képviselőik ezért is távolabbról kerültek Tokajba. Visszaszorult a *tímár* és *szűcs* mesterség, alig jutottak szerephez a *nyereggyártók* (Kiskunfélegyháza) és a *szíjgyártók*. Néhány mesterség, mint a *kékfestő*, a *gyertyamártó*, kihalt Tokajban. Eltűnésük éppen a polgárosult életmód-váltással függhetett össze. A hagyományos életmód lassú feladásával járhatott együtt a csizmadia, illetve cipész mesterség „versenye” is. Polgári igényről árulkodik az aranyműves, az órás, továbbá a szappanfőző mesterség tokaji jelenléte is. Kétségtelenül polgári igényt szolgált ki a *kárpitos*, a *cukrász* (Dobsina) és a *virslis* (Lőcse). Ide kell sorolnunk az egyetlen *fényképész* is (Szikszó). A *rézművesség* ugyanakkor az igényes borkultúrához kapcsolódott.

Visszatérve a legnépesebb szakmák tárgyalásához, megállapítható, hogy az *ácslegények* (számuk 42 fő) közül 26-an Tokajban születtek. Minden valószínűség szerint ők a proletarizálódó réteg képviselői. Az ácslegények között vannak *ágyrajárók*, akik sem családdal, sem saját lakóházzal nem rendelkezvén, esetenként egy-egy helybeli családnál húzták meg magukat. Ezek az ágyrajárók idegenből szakadtak Tokajba. Ezáltal még jobban érvényesült gazdasági kiszolgáltatottságuk. Hasonló életmódot folytató mesterlegények a kőművesek közül is kikerültek. Magas arányuk pedig a korszakunkban meginduló, a polgárosulással is együtt járó építkezések függvénye.

Tokajban arra is vannak adatok, hogy a hagyományos kisipar kereteit a termelés igényei szétfeszítették, s megjelennek a premanufakturális szerveződésű műhelyek. Erre utalnak azok az adatok, amikor (például) egy kovács- vagy bodnár-műhelyben a tulajdonos mester irányításával 2-3 *legény* (segéd) dolgozott. Ezek a legények – nem rendelkezvén önálló műhellyel – a mester műhelyében, a mester eszközeivel, a mester számára termeltek. Sőt annak háztartásához kapcsolódtak, a mester családjához tartoztak. E gazdasági gyakorlat részeként kezelhető az a jelenség is, amikor egy-egy mester (pl. szabó) *bedolgozókat* alkalmazott. Ők azonban már nem a mester, hanem saját háztartásukhoz kapcsolódtak, ugyanakkor *darabbéért* termeltek. Itt említhetjük meg azt az *asztalos felügyelőt*, aki bizonyosan olyan műhelyben dolgozott, ahol több segéd (és inas) állott alkalmazásban.

A mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágak közül első helyen állott a *malomipar*. Nyolc molnár volt Tokajban. Közülük egy az összeírásakor Csányban, gőzmalomban dolgozott. Más adatokból kiderül, hogy helyben is volt „gőzmalom társaság”. Nagy múlttal rendelkezett a tokaji sörfőzde, ezt az üzemet 1870 táján a zsidó Czukker Emanuel bérelte, aki legalább két évtizede tokaji lakos volt. Egyik fia a sörfőzde vezetőjeként dolgozott. A bérelt üzemben alkalmazott szaksegéd csehországi (Slezia) származású volt. Feltehető, hogy ezáltal biztosította Czukker Emanuel a jó minőségű sör készítését üzemében.

A vártnál kevesebben voltak a halászhok. Közöttük is több nem tokaji (hanem pesti, mádi, szolnoki) egyén volt. Jelentős háziipari szakmának számított a fűzvesző feldolgozását végző *kosárkötés, kaskötés*. Az összeírtak azt vallották, hogy ebből élnek meg. Feltétlenül megemlítendő, hogy több helybeli asszony *kenyérsütéssel* és a kenyér piaci értékesítésével foglalkozott, ezzel biztosította vagy egészítette ki a család jövedelmét. Tokajban az 1870-es évek elején három községi nyáj (csorda, gulya) volt, következésképpen három közösségi pásztort (csordás, gulyás) alkalmaztak. Két *kertész* is szerepel a népesség-összeírásban. Valószínű, hogy a „bolgár kertészet” képviselői ők, egyik Sáros megyéből, a másik a bodrogi Pácinnál származott Tokajba.

Táblázatunkban külön kimutattuk, hogy a helybeli zsidók miként vettek részt a kisipari termelésben. Az összes mesterek közül 57 egyén (18,6 %) zsidó származású volt. Azt is feltehetjük, hogy a zsidók mely szakmákat művelték, mit termeltek. Mindenekelőtt vonzó volt számukra a szabóság, továbbá a női ruha varrása. Emellett szívesen működtek szesz-, pálinka- és ecetfőzdéket. A *sörfőzőről* már írtunk. Ugyanakkor szappanfőzéssel is foglalkoztak. Olyan viszonylag ritkább és új igényre számító szakmát is gyakoroltak, mint a *vattakészítő* vagy a *szeđerkenőcs-készítő*. Ide sorolhatjuk az *esernyőkészítő* is. A vallásos szokások kiszolgálása kapcsán beszélhetünk körükben a *mészárosokról* és *pékekről*. Az egyik legrangosabb mesterségnek számít, *aranyműves* szakma képviselője is zsidó volt.

A mesterek származása révén további következtetésekre juthatunk. Többen közülük távolabbról, néhányan külföldről jöttek Tokajba. Az építőmester pancsovai. Az egyik kőműves mester az itáliai Majlandból, a másik Csehországból költözött a városba. Zsann Adalbert ács-mester hannoveri születésű volt. Ezek az egyének bizonyosan új vagy magasabb igényeket kielégítő ismereteket hozhattak Tokajba. Felrészíthették az adott szakma eddigi gyakorlatát. Így értékelhető a beszercebányai *köszörűs* vagy a szépegölnici *lakatos* mester szerepe is.

Elmondhatjuk, hogy a Tisza-menti városokat összeköthette a vízhez kapcsolódó foglalkozás. Például a már említett szolnoki halászhok mellett összeírták a szegedi születésű *hajókor-mányosokat*.

Tokajnak ily módon igen erős kötődése lehetett a Felvidékkel, elsősorban is Abaújjal, Sáros és Szepes vármegyékkel. Sőt azt kell írunk, hogy Galícia is fontos szerepet töltött be Tokaj életében. Ugyanakkor alig fordult elő erdélyi településről származott egyén. Meglepő,

hogy Kassa is alig, Debrecen pedig egyáltalán nem szerepel a származási helyeket feltüntető táblázatunkban.

A továbbiakban a mesterek, illetve házastársaik, majd pedig a műhelyekben alkalmazott inasok és segédek születési helyeit soroljuk föl. Eltekintettünk attól, hogy a helységeket térképen mutassuk be, noha azok számos tanulságot hordoznának.

A Tokajban élő és dolgozó iparosok születési helye

Tokaj 106 fő	Osva (Zemplén)	Vitkóc (Szepes)
Tarcal 9 fő	Hegyi (Zemplén)	Folymár (Szepes)
Tálya 9 fő	Petrahó (Zemplén)	Rompah (Szepes)
Mád 7 fő	Gálszécs (Zemplén)	Joremburg (Szepes)
Tolcsva 7 fő	Bisztra (Zemplén)	Gölnic (Szepes)
Szepesolaszi 5 fő	Legenye (Zemplén)	Várad (Szepes)
Bodrogkeresztúr 4 fő	Miskoic	Vlacsá (Sáros)
Sátoraljaújhely 4 fő	Szikszó	Szentpéter (Heves?)
Sárospatak 4 fő	Ónod	Oláh-Bereczki (?)
Erdőbénye 4 fő	Mezőkövesd	Singlér (Sáros)
Szeged 3 fő	Sajószentpéter	Sebes (Sáros)
	Göncruszka (Abaúj)	Nagysáros (Sáros)
	Ároktő	Szeben (Sáros)
	Szendrő	Szolnok
	Igrici	Pest
	Bódva (Abaúj)	Kunszentmárton
	Berzété (Gömör)	Kiskunfélegyháza
	Putnok (Gömör)	Karcag
	Sacza (Abaúj)	Kenderes
	Petri (Abaúj)	Derecske (Bihar)
	Felsőgagy (Abaúj)	Öcsöd (Békés)
	Kiszel	Pancsova
	Szepsi (Abaúj)	Besztercebánya
	Nagykenyiz (Abaúj)	Remete-Ruszká
	Dobsina (Gömör)	Ungvár
	Nagykálló (Szabolcs)	Szobránc (Ung)
	Rakamaz	Nagyszőlős
	Timár	Brassó
	Vencsellő	Nagykároly
	Polgár	Czabaj (Nyitra)
	Kisvárdá	
	Újfehértó	
	Tiszabalsa	
	Tiszanagyfalu	
	Zsarnó (Abaúj)	
	Fábiánháza (Szatmár)	
	Gacsály (Szatmár)	
	Rozsnyó (Gömör)	
	Vilke (Nógrád)	
	Almás (Szepes)	
	Szombathely (Szepes)	

Külhonból:

Lengyelország 4 fő
Csehország 3 fő
Német területről 2 fő
Morvaország 1 fő
Ausztria 1 fő
Olaszország 1 fő
Azonosítatlan 5 fő

A fenti felsorolásban összesen 289 fő szerepel.

A tokaji mesterek feleségeinek származási helye

Tokaj 106 fő	Galánta (Pozsony m.)	Mono (?) (Szilágy m.)
Tálya 8 fő	Zsújta (Abaúj)	Nagykálló
Sátoraljaújhely 7 fő	Berente (Borsod)	Szerencs
Tolcsva 7 fő	Macsa (?)	Szögi (Zemplén)
Bodrógkeresztúr 7 fő	Gönc	Rimaszombat
Mád 6 fő	Kollát (Abaúj)	Polgár
Tarcal 5 fő	Varjas (Arad m.)	Terebes (Zemplén)
Miskolc 4 fő	Gólnic (Szepes)	Pócspetri
Sárospatak 3 fő	Szepesváralja	Körmend (Vas m.)
Homonna 3 fő	Meczenzéf (Szepes)	Pest
	Nánás (Hajdú)	Kisújszállás
2-2 fő születési helye:	Tiszaújlak (Ung)	Barcza (Abaúj)
Nagyvárad	Oros (Szabolcs)	Bekény (Borsod)
Bártfa	Selle (azonosítatlan)	Erdőhorváti
Igló	Csobaj	Vencsellő
Tiszalök	Mándok (Szabolcs)	Hernádvécse
Ond (Zemplén)	Szepes-Vitkóc	Kassa
Izsép (Zemplén)	Sóvár (Sáros)	Erdőbénye
Tiszanagyfalu	Tiszatardos	Szolnok
Nyíregyháza	Békésszentandrás	Dobsza (Zemplén)
Horváti (Abaúj)	Viss (Szabolcs)	Szabolcs megye
Eperjes	Olaszliszka	Tiszafüred
Tiszaeszlár	Balsa (Szabolcs)	Tornaújfalú
Szepesolaszi	Nagygéres (Zemplén)	Szinna (Abaúj)
Szeged	Újfehértó	Szikszó
Sztropkó (Zemplén)	Vízoly (Abaúj)	Abaújkér
Galícia	Zalkod (Szabolcs)	
1-1 fő születési helye:	Győr (Győr m.)	Bajorország 1 fő
Munkács	Bács-Cservenka	Azonosítatlan 4 fő
	Monok	
	Ungvár	

A következő táblázat összeállításakor az a cél vezetett, hogy segítségével megtudjuk, a tokaji mesterek műhelyeiben hány kiegészítő munkaerő dolgozott. Ha pedig az így rendelkezésünkre álló adatokat összehasonlítjuk az egyes szakmák vonatkozásában, akkor kiderülhet, mely termékcsoportok keresettek, melyek iránti kereslet alacsony fokú. Az, hogy a tokaji mesterek irányítása alatt hány *inas* tanulta a szakipari ismereteket, arra utal, hogy mennyire ismerték el Tokajt, pontosabban a tokaji mestereket, azok szakismeretét a régióban. Így aztán jól illusztrálja feltett kérdésünk válaszát az inasok és segédek származási helyéről készült táblázatunk. Talán az is mutathat valamit, hogy néhány iparos szülő saját gyermekét foglalkoztatja inasként. A többség azonban nem ezt a gyakorlatot követte.

A kisipari műhelyekben, azok egy részében a mester egyedül, segédmunkaerő nélkül dolgozott. Bizonyosan (mint pl. a csizmadiák) javítással foglalkoztak. Még e század első évtizedében is találkozhatunk olyan véleménnyel, hogy a rangosabb, új terméket előállító csizmadiák mellett bizonyos lekezeléssel nyilatkoztak a „foltozó vargá”-ról. Más műhelyekben 1, sőt 2 inas is tanulta a szakma ismereteit, s mellettük egy, két, olykor három segéd (hagyományos elnevezéssel „legény”) dolgozott. Itt

utalhatunk a bedolgozókra is. Egy-két esetben azt is megtudhatjuk, hogy nem szakismerettel rendelkező egyént is foglalkoztattak (pl. szíjgyártó), hanem kisegítő munkára alkalmazták őket (varráshoz). Feltűnő, hogy az ács s a kőműves szakmában helyben nem alkalmaztak inasokat.

Iparosok – mesterségek – és foglalkoztatottjaik

Iparág neve ¹	Mester egyedül 1.	Mester+ 1 i – 0 s 2.	Mester+ 2 i – 0 s 3.	Mester+ 1 i – 1 s 4.	Mester+ 1 i – 2 s 5.	Mester+ 2 i – 2 s 6.	Mester+ 0 i – 1 s 7.	Mester+ 0 i – 2 s 8.	Mester +egyéb 9.	Segéd egyedül 10.
kovács	4	1	-	-	-	-	1	1	1 ²	-
lakatos	2	-	-	1	-	-	1	-	-	-
réz műves	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-
arany műves	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
bádogos	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
gépész	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hajókorm.	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
asztalos ³	9	1	1	-	-	1	-	-	-	1
bodnár	10	3	2	4	2	-	-	-	-	2
kerékgyártó	8	1	-	-	-	-	-	1	-	1
faeszterg.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kárpitos	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
szabó	16	6	1	1	2	-	2	1	-	7
varrónő	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-
sapkás	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vattakészítő	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
tlímár	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
szűcs	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
csizmadia	11	3	-	1	-	-	3	-	-	1
cipész	6	4	-	-	1	-	-	1	1 ⁴	1
szíjgyártó	1	-	-	-	-	-	-	-	1 ⁵	1
nyereggyártó	1	-	-	-	-	-	-	-	1 ⁶	-
könyvkötő	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
molnár	2	-	1	-	-	-	-	-	-	5
pék	-	-	-	1	-	-	1	-	-	1
mézeskalács	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
cukrász	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
mészáros	2	-	-	-	-	-	-	-	-	8
hentes	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
virslis	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
szappanos	2	-	-	-	-	-	1	-	-	1
ecetfőző	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
szesz főző	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
sörfőző	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ács	6	-	-	-	-	-	-	-	1+1 ⁷	42
kőműves	1	-	-	-	-	-	-	-	-	11

¹ Megjegyzések: A 2-9. rovatban szereplő adatok a műhelyben dolgozók számát jelölik. i = inas, s = segéd, legény, ezért az i-s alatt (a 2-7. rovatban) az első szám a műhelyben dolgozó inast, a második a segédet jelöli. Pl.: 1-2 = 1 inas és 2 segéd volt a műhelyben. A 9. rovatban hozzuk az ettől eltérőket; a lábjegyzetben adjuk meg értelmezésüket.

² Mester 4 segéddel.

³ Egy felügyelő van.

⁴ Mester 3 segéddel.

⁵ Mester 2 inassal és 1 segéddel.

⁶ Mester 2 inassal és 1 segéddel

⁷ Az egyik építőmester, a másik faragóács.

Iparág neve	Mester egyedül 1.	Mester+ 1 i-0 s 2.	Mester+ 2 i-0 s 3.	Mester+ 1 i-1 s 4.	Mester+ 1 i-2 s 5.	Mester+ 2 i-2 s 6.	Mester+ 0 i-1 s 7.	Mester+ 0 i-2 s 8.	Mester +egyéb 9.	Segéd egyedül 10.
kőfaragó	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
zsindelyvágó	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
szobafestő	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-
kéményseprő	-	1	-	-	-	-	1	1	-	-
üveges	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-
kötélverő	2	1	-	-	-	-	-	-	1 ⁸	-
órás	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
köszörűs	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-
borbély	-	-	-	-	-	-	2	-	1 ⁹	1
szek. kenőcs	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
esernyőkész.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
rostás	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
fényképész	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kertész	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
halász	5	-	1	-	-	-	-	-	-	2
kosárkötő	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pásztor	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-

A mesterek műhelyében alkalmazott segédek és inasok születési helye

Segédek

Tokaj 6 (saját) + 18
Miskolc 2
Homonna 2
Tálya 2
Sárospatak 2
Búj 2

1-1 fő születési helye:

Olaszliszka
Abaújszántó
Mád
Ruszká (Abaúj)
Tiszalök
Szentmihály (Szabolcs)

Fancsal
Buda
Kassa
Késmárk
Taktakenéz
Migléc (Abaúj)
Mezőcsát
Idegen
Erdőhorváti
Nyíregyháza
Tolcsva
Pócspetri
Mezőkövesd

Tiszanána
Marosvásárhely
Nagyvárad
Eperjes
Ránk (Abaúj)
Legyesbénye
Szalonna
Lengyelország 3
Azonosítatlan 2

A „saját” azt jelenti, hogy gyermekét alkalmazta!

Inasok

Tokaj 7 (saját) + 34
Sátorajújhely 3
Bodrogkeresztúr 2
Esztergom 1 (saját) + 1
Mándok 1 (saját) + 1

1-1 fő születési helye:

Varannó
Tarcál
Tiszalök
Mád
Nagykálló

Abaújszántó
Szepesalmás
Uszor (Pozsony m.)
Sárospatak
Szécsény
Szilvásújfalu (Zemplén)
Kassa
Dobsina
Tiszadada
Erdőbénye
Taktabáj

Nagygyéres (Zemplén)
Rakamaz
Felsőkemence (Abaúj)
Pest
Csenger
Szepesgölnic
Abaúj megye (?)
Szepesváralja
Lengyelország 3
Csehország 1
Bajorország 1

⁸ Mester 2 inassal és 1 segéddel.

⁹ Mester 2 inassal és 1 segéddel.

Arról már e dolgozat keretei között is szólottunk, hogy Tokajban az iparosság jelentős gazdasági és társadalmi szerepet töltött be az előző évszázadban, évszázadokban. Ezt a szerepkört fokozott mértékben kell hangsúlyoznunk, ha a város történeti szerepétől beszélünk. A mesteremberek – gazdasági jelentőségük okán – a város vezetésében is helyet kaptak, sőt azt mondhatjuk, jelenlétük a vezetőtestületben (magisztrátus) meghatározó volt. Akkor is találkozhatunk velük, amikor más „hivatalok” betöltését vizsgáljuk. Az 1870-es népszámlálás pontos képet ad a lakosságról. Éppen ezért forrásunk segítségével család, illetve háztartás szerkezeti vizsgálódásra is vállalkozhatunk. Külön táblázatban dolgoztuk fel a háztartások adatait. Ebből kitűnik, hogy az összes háztartások közül hány szerveződött vérségi kapcsolatok alapján, ismét hányban találunk kisegítő (inas, segéd, cseléd) munkaerőt. Túl ezeken arra is kaphatunk választ, hogy az egyes háztartások lélekszáma miként alakult 1870 táján, illetve egy-egy szakma eltartó képessége milyen lehetett. Miként alakult az iparosság számaránya a város egészén belül? Vajon hányan élhettek meg a kézművességből akár foglalkoztatottak, akár eltartottak voltak?

Mesterek háztartásainak szerkezete és lélekszáma 1870-ben

A TÁBLÁZAT ROVATAI: 1. Iparág – 2. Összes háztartások száma¹ – 3. Szülők – 4. Gyermekek – 5. Nagyszülők – 6. Rokon – 7. Segéd – 8. Inas – 9. cseléd – 10. vérségi háztartás szerkezet² – 11. Bővített háztartás szerkezet³ – 12. Összes lélekszám.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
kovács	6	10	21	-	1	7	-	2	26	15	41
lakatos	4	8	5	-	-	2	1	-	7	9	16
rézműves	2	4	3	-	-	-	1	-	4	4	8
aranyműves	1	2	-	-	-	-	-	1	-	3	3
bádogos	2	2	6	-	1	1	1	-	-	11	11
gépész	1	2	-	2	-	-	-	-	4	-	4
hajókormányos	2	4	4	-	-	-	-	-	8	-	8
asztalos	14	28	27	-	-	4	5	2	34	32	66
bodnár	23	36	20	-	3	8	10	5	31	51	82
kerékgyártó	8	12	15	1	2	5	2	-	12	25	37
faesztergályos	1	2	1	-	-	-	-	-	3	-	3
kárpitos	1	2	1	-	-	-	-	-	3	-	3
szabó	35	56	43	2	3	13	9	8	58	77	135
varrónó ⁴	15	5	10	-	1	-	-	-	10	-	6
sapkás	1	1	6	-	-	-	-	-	7	-	7
vattakészítő	1	2	4	-	-	-	-	2	-	8	8
tímár	1	2	2	-	-	-	-	-	4	-	4
szűcs	3	6	5	-	1	-	-	-	12	-	12
csizmadia	19	35	18	1	4	5	3	4	32	38	70
cipész ⁵	14	28	31	-	2	8	9	8	22	64	86
szőjgyártó	3	6	7	-	-	2	2	3	-	20	20
nyereggyártó	1	2	1	-	1	1	1	-	-	6	6
könyvkötő	1	2	3	-	-	-	-	-	5	-	5
molnár	8	17	16	1	1	-	1	2	21	17	38
pék ⁶	4	4	9	-	-	3	1	3	1	19	20

¹ Ez a szám nem lehet azonos a mesterek számával, hiszen olykor kettő vagy több mester egy háztartásban is élhet, továbbá a segédek is élhetnek egyedül vagy házasságban, így ők is külön háztartást alkothatnak (pl. varrónó).

² A vérségi család a szülőkből, gyermekekből, esetlegesen a nagyszülőkből, továbbá a velük élő rokonokból áll.

³ A bővített családot a vérségen túl a csatlakozott, legtöbbször idegen munkacsról alkotja.

⁴ A varrónók csoportja különleges státuszt mutat, hiszen többségük valamely családhoz (háztartás) kapcsolódik.

⁵ Más szakmák esetében is előfordul az az eset, hogy egy-egy segéd vagy inas nem a mester háztartásában él, nem ott írták össze. Így itt magános személyként jelölhetjük.

⁶ Az előbbi jelenség figyelhető meg egy péksegéd esetében is.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
mézeskalácsos	2	4	3	-	1	1	3	3	-	15	15
cukrász	1	2	-	-	-	1	1	-	-	4	4
mészáros	10	18	21	-	-	-	-	2	33	8	41
hentes	1	2	-	-	-	-	-	-	2	-	2
virslis	1	2	-	-	-	-	-	-	2	-	2
szappanfőző	4	8	11	-	-	1	-	5	2	23	25
szeszfőző	2	3	7	-	-	-	-	-	10	-	10
serfőző	1	2	6	-	-	1	-	3	-	12	12
ács	50	87	71	7	8	1	-	6	155	25	180
faragóács	1	2	3	-	-	-	-	-	5	-	5
kőműves	14	24	15	1	-	-	-	-	40	-	40
kőműves- építőmester	1	2	4	-	-	-	-	-	6	-	6
kőfaragó	1	2	3	-	-	-	-	-	5	-	5
zsindelyvágó	1	2	1	-	-	-	-	-	3	-	3
szobafestő	2	3	4	-	-	-	1	1	2	7	9
kéményseprő	2	4	4	1	3	3	-	1	-	16	16
üveges	2	3	-	-	1	1	-	4	-	9	9
kötélgyártó	4	8	9	-	-	1	3	2	10	13	23
órás	2	3	5	-	-	-	-	1	1	8	9
kőszőrűs	2	4	4	1	3	3	-	1	-	16	16
borbély, fodrász	4	5	6	-	1	1	-	-	9	4	13
szekérkenőcs készítő	1	2	1	-	-	-	-	1	-	4	4
esernyőkészítő	1	2	3	-	-	-	-	-	5	-	5
rostás	2	4	6	-	-	1	-	-	11	-	11
kertész	2	4	8	-	-	-	-	-	12	-	12
halász	8	14	27	-	-	2	-	-	43	-	43
kaskötő	3	6	5	1	-	-	-	-	12	-	12
pásztor	3	6	6	-	-	2	-	-	3	11	14
ecetfőző	1	2	2	-	-	-	-	-	4	-	4
ÖSSZESEN:	300	503	483	18	36	78	54	71	669	574	1243

Tokaj összes lakója a bázisévben (1870) 5012 fő volt. Ebből az iparban dolgozott, illetve az eltartottak száma 1243 fő, tehát a város népességének egynegyede (24,6 %-a) tartott szoros kapcsolatot az iparral. Adatainkat összefoglalva fontos hangsúlyoznunk a következőket: Tokajban a *kézművesréteg* megőrizte korábbi (meghatározó) szerepét, illetve a szabad polgári fejlődés első évtizedeiben az iparoság vezető helye a város gazdasági és társadalmi életében megmaradt. Jellemző a társadalmi rétegre, hogy még az 1930-as években is határozott mértékű elkülönülés jellemezte a kisiparosságot. Mintegy példaként emlegetik, hogy évente *különbált* (ún. iparosbált) rendeztek az iparosok. A kívülállók megtiszteltetésnek vehették, ha ezekre a reprezentatív társadalmi eseményekre az *ipartestület*től meghívót kaptak. Még a *főszolgabíró* is személye irányában megnyilvánuló szimpátiának vehette ezt a gesztust, ezért kötelességének tartotta a megjelenést. Az iparosbált – más társas alkalmakkal egybevetve – (adatközlőim szerint) a legrangosabbnak, a legnépesebbnek számított Tokajban.

CSÖRI ISTVÁN

Balog Zsigmond feljegyzései az első világháborúról

1. Balog Zsigmond életrajza

Balog Zsigmond 1880. szeptember 30-án született Megyaszón. Szülei Balog András és Nagy Klára voltak. Öt elemi osztályt végzett 1887-től 1892-ig. Jó tanuló volt. Ennek egyik bizonyítéka az, hogy 1891-92-93-ban 103, 129 és 138 beírt tanuló közül három, négy, hat tanuló járta ki az ötödik osztályt. Ötödikes korában Jakab Antal lett a tanítója, ő vezette be az osztályozást először az iskolában. Balog Zsigmond „kitűnő” osztályzatot kapott és egy emlékkönyvet szorgalma jutalmául.

Kassára vonult be katonának a tüzérekhez. Három évet szolgált; leszerelése után is többször be kellett vonulnia gyakorlatra.

1906. április 14-én, 25 éves korában kötött házasságot Varga Zsuzsannával, aki 18 éves volt akkor. Két gyermekük nőtt fel: Teréz (később: Sárándi Barnáné) 1913. november 14-én, Zsuzsánna (később: Balácsi Barnabásné) 1917. augusztus 3-án született.

Az általános mozgósítást 1914. augusztus 4-én rendelték el. Augusztus 15-én kezdődtek a harcok. Balog Zsigmond 1914. szeptember 28-án indult a frontra Losoncra, s 46 hónapot töltött ott. Negyvennégyet az orosz, kettőt az olasz fronton. Az olasz frontról 1918. július 19-én indult haza három hónapi szabadságra, s már nem tért vissza oda, mert a háborúnak vége lett. Ez az utolsó szabadsága a hatodik volt a 46 hónap alatt. Naplójában részletesen felsorolja kitüntetéseit, előléptetéseit, azoknak pontos idejét. A 46 hónap alatt napról napra pontos naplót vezetett. Ezek a feljegyzések érdekesek, tanulságosak, érdemesek arra, hogy nyilvánosságra hozzuk.

Balog Zsigmond 1945. június 19-én halt meg Megyaszón 64 éves korában. Naplója és leányának, Teréznek elbeszélése alapján Balog Zsigmond egyéniségét a következőkben foglaljuk össze.

Okos, értelmes ember volt. A másodiktól az ötödik osztályig Mórítz Árpád rektor volt a tanítója, aki később esketőpapja is lett. Az esketési beszédre egész életében emlékezett, és gyermekeinek is gyakran idézgette: „A gyermekeiteket neveljétek gyengédséggel, de nem gyengeséggel; szigorúsággal, de nem durvasággal!” Olvasni egész életében nagyon szeretett. Gyermekei állandóan hordták neki a könyveket Bajusz Imrénétől és Horváth János tanítótól. Újságot is állandóan járatott. Akkor az újságot nem kézbesítette a postás, hanem a szövetkezeti boltba adta be. Oda kellett érte menni minden este. Ő minden este felment az újságért, bármilyen fáradtan is jött haza a munkából. Egyszer Sárospatakról jött haza gyalog a vásárról, elfáradva, még akkor is felment az újságért.

Családját, gyermekeit nagyon szerette. Terikémnek, Zsuzsikámnak szólította őket. Karácsony előtt összepakolt egy csomó árut, tejet, vaját, tojást, túrót, bevitte Miskolcra, eladta és karácsonyra nagyon értékes ajándékokat (csodababát) hozott nekik, amikor ez még nem is volt szokásos. De ajándékokat vett nekik születésnapra, névnapra is. A családja iránt gyöngéd, figyelmes volt. Testvérei elköltöztek a faluból, egy csomó ingatlant, kertet, szőlőt átvett tőlük, így sok adóssága volt. Leánya

polgári iskolában való taníttatása is sokba került akkor, de sokat dolgozott, hogy az adósságokat törleszthesse és gyermeke tanulhasson. Télen *rigallérozott*, a bevásárlásokat intézte, piacra járt „övéiért”. Rokonait is szerette. Testvérének családja a háború idején egy évig Megyaszón élt nála, nem pénzért, szeretetből. Egy gyermek közülük biciklit szeretett volna venni. Ő képes lett volna a nagy adóssághoz még újabbat felvenni, hogy a biciklivel örömet szerezzen. De a feleségével végül abban egyeztek meg, hogy nem veszik meg ajándékba a biciklit.

Kötelességtudó, felebarát-szerető ember volt. Ha lejárt a szabadság ideje, pontosan visszament a frontra. Pedig akkor voltak olyanok, akiket úgy kellett visszavezetni. Mondotta is valaki a feleségének: „A te urad nem szereti a családot, mert igyekszik mindig vissza a frontra.” Amikor a felesége megkérdezte tőle, valóban így van-e, s nem szereti őket, azt felelte: „Én nagyon szeretlek titeket, de szeretem azt az embert is, aki kint a fronton reám vár, hogy idejében leváltsam. És én nem akarom azt, hogy késedelmes menéssel neki szomorúságot vagy egyéb bajt okozzak. Ezért megyek mindig pontosan vissza.”

Kiegyensúlyozott, boldog ember volt. Embertársai szerették, becsülték. Élete utolsó eszténdeire a sok adósságtól is megszabadult. A jól elvégzett munka örömeivel és boldogságával távozott el ebből a világból hatvannégy éves korában. Családján kívül értékes naplója is megőrzi emlékezetét.

2. Háborús események Balog Zsigmond naplójában

1914.

Szeptember 28-án Losoncon bevagonírozás, indulás Zólyom felé. Míg az állomáson álltunk, a Banda játszott. Sok virágot kaptunk. Míg mentünk, ittunk, daloltunk. Mikor a magyar határt elhagytuk, sírtunk.

Október 1-jén kivagoníroztunk Bobován, onnan marsoltunk tovább. Már itt egymást érte a döglött ló. 8-án csűrben háltam, itt már előttünk jártak az oroszok. 9-én Kolbasztovban egy szétvert gyárban háltunk. Itt már nem volt kenyér. Jó volt a hajas krumpli és a káposztatorzsa is. 10-én lovat kaptam, telefonista felfedező lettem. Ettől kezdve lovon jártam. 12-én voltam felderítést végezni, majdnem elfogtak az oroszok. 13-án Jedinán az erdőben háltunk. E napon agyonlőttem egy lovat. A lába el volt törve. E napon mentem az első állásba ágyúszó mellett. Fél óráig lőtt az orosz bennünket. A házak égtek. Egy káplár veszteségünk lett. 14-én magam ásott gödörben háltam. Galuskát főztünk túróval és tejjel, só nélkül, kenyér nem volt.

November 1-jén bevagoníroztunk, mentünk tovább. Annyi rumot ittam, hogy részeg voltam. 14-én Vlodovicére értünk. Itt voltunk december 15-ig. Siralmas napok voltak. Ez idő alatt több orosz támadást visszavertünk. December 15-én oltottak be kolera ellen. Marsoltunk tovább. Útközben többször álltunk, mert hidakat kellett csinálni, akadályokat elhárítani, amit az elfogott oroszokkal csináltattak. Számtalan foglyot ejtettünk. December 23-án indultunk tovább. Zacklecsinba töltöttük a karácsonyt.

1915.

Március 1-jén jöttünk Kolomeába. Itt nincsenek meg a jegyzeteim április 5-ig. Júliustól novemberig kölcsönösen üztük egymást az oroszokkal. November 22-én a ló elesett velem. Semmi bajom nem lett. 24-én az orvoshoz voltam vizitre. November 24-től december 17-ig szabadságon voltam.

1916.

Január 1-jétől figyelő szolgálatokat teljesítettem. Február 9-től március 8-ig iskolába jártam. Állandó harcban voltunk az oroszokkal. Hol mi kergettük őket, hol ők minket.

Július 27-én az orosz ágyúval majd meglőtt. 28-án 9 órakor az orosz elkezdett ágyúzni. Egy ágyúgolyó, amint távcsöveztem, a hónom alatt elment. Nekem semmi bajom, csak a dekung falához vágott, de a hátam megett ült hadnagy úr Fekete, a fején kapott sebet. Egész estig nagy csata volt. Július 30-án beteg lettem, voltam azt orvoshoz, 39 fokos lázam volt. 31-én újra az orvoshoz voltam.

Augusztus 2-án éjjel nagyon beteg voltam, elvittek a kórházba. 3-4-5-én kórházban voltam. Aztán erővel kijöttem, mert majd megevett a tetű. Augusztusban telefonvonalakat húzgáltam állandó harcok közepette. Augusztus 21-én a németekhez mentem összekötő altisztnak. Jó fiúk voltak a németek. Aug. 28-án Románia hadat üzent. 29-én a gyalogsági állásban nagy golyózápor volt. Leírni nem lehet, elképzelni is borzasztó, minden tizedik ember megőrült a légnyomástól. 31-én éjjel az orosz ágyúzott. Majd meglőtt. Reggel megkezdte a támadást. Én a legnagyobb ágyútűzben felvarrtam a harmadik csillagot. Itt értem el a legnagyobb ágyútűzben lételt.

Szeptember 1-től október 30-ig csatározások voltak. Én telefonvonalat húztam. 4-én a mieink támadtak, 100 orosz fogoly lett. 5-én az orosz támadt. Csoda, hogy mindenkit el nem söpört. Egy órakor már szaladtunk. Ha a lovam velem nincs, elfog az orosz. A ló egy árkon úgy ugrott át velem, hogy belebukott, mert 2 méter széles árok volt. Ott maradt a sapkám, revolverem, de magam is alig tudtam lóra ülni és elvágatni. Hátam megett már 30 lépésre az orosz egy német őrnagyot elfogott. Én az eséstől oldalamon és fejemen nyomást kaptam. 6-án beteg voltam, szekéren marsoltam.

Szeptember 12-én a Dnyeszter füzesében örököttem, a telefondrótnál. Másodmaggammal. Csolnakáztam, fürödtem, halásztam. Kukoricát, halat sütöttem. 27-én a németekhez mentem ordináncnak. Nagyon jó kvártélyom volt, tejet adtak és nagyon jó szobám volt. 29-én a bajorokhoz. Nagyon jó fiúk voltak, adtak mindent.

Október 15-én az orosz bombázott bombavetővel, éjjel. A két állás 300 méterre volt egymástól. Én délelőtt 9 órakor megsebesültem egy bajor századnál. A tisztek adtak enni, inni, bekötözték. 2 órakor eljöttem és este 8-kor elvittek a kapitány úr kocsiján a kórházba. Az útra kaptam 30 Koronát. Este 11-kor átkötötték a fejem. Majd Strijbe vittek a németek kórházába. 17-én a kórházban lenyírták a szőrt rólam mindenünnen és fürödtem. 30-án indultam szabadságra. Október 30-tól nov. 17-ig szabadságon voltam otthon. Okt. 30-án elmentem iskolába repülőt lőni tanulni. Dec. 21-én vége lett az iskolának.

1917.

Január 1-től február 18-ig házépítés. Ettől kezdve kezdtük a repülőket lőni. Dobrosi pakkot hozott. Pakkot kaptam márc. 5-én, 13-án, 24-én, ápr. 4-én, 14-én, 17-én. Repülők támadtak, mi pedig lőttük őket. Jó néhányat le is lőttünk.

Július 1-jén támadást kezdett az orosz nagy erővel. Futottunk; több mint 50 ágyúnk ottmaradt. Júl. 22-én levertük az orosz támadást. Kergettük az oroszokat. Megszámlálni lehetetlen muszka halott volt előttünk. Temetetlen, felpuffadt, bűdös, alig lehetett tőlük menni. Az orosz úgy elszaladt, hogy nem értük utól.

Augusztus 30-án indultam szabadságra, szept. 3-ig voltam szabadságon. Szept. 23-án küldtem haza 100 Koronát. 30-án fogat húztam, 31-én lefénképeztettem magam. December 1.: Az oroszokkal fegyverszünet kötése. Megkezdődött a vonulás visszafelé. 27-én Csernavkán moziban voltam.

1918.

Jan. 5. Andrásfalva. Febr. 2. Megkaptam a feleségem arcképét. 3-án tiszta enyhe idő, este voltam az oláh bálban. Déltől kezdve tiszti kosztot kaptam. 10-én román katolikusokat vezettem templomba.

Február 14-én indultam haza. Február 24-ig voltam szabadságon. Márc. 1-jén előkészület a szétoszláshoz. 3-án megindult az első transport. 4-én átadtam minden raktárt estig. 5-én indultam haza. Hadikfalván szálltam ki 13-án délelőtt, március. Márc. 18-án délután voltam az andrásfalvi templomban áldozni. 24-én voltam délelőtt az andrásfalvi ref. templomban.

Ápr. 7-én vasárnap az ezredes vizitet tartott, 8-án pedig a hadosztályparancsnok. És velem parolázott, gratulált az érdemeimhez. 12-én Hájastól hazaküldtem egy pár csizmának valót, gépollót és 60 Koronát. Ápr. 23-án tifusz ellen oltás, és Károlykeresztet osztottak. Én is kaptam. Ápr. 30-án oltás tifusz ellen.

Ápr. 30-án meghalt a világháború okozója, Gavriló Princzip, a Ferenc Ferdinánd és neje gyilkosa, a Therezstadti fegyházban. 20 évet kapott, de csak 4 évig élt. 23 éves korában halt meg.

Május 4-én kvartélyt csinálni voltam Andrásfalvára. Este indultam szabadságra. Május 6-án 3 órákor már otthon voltam.

Május 26-án reggel indultam vissza már az olasz frontra. Kanizsán értem utol a mieinket. Horvátország, Klagenfurt, Lintz, Trieszt útvonalon mentünk a frontvonalba. Olasz földön a hóvizet használtuk a mosdásra, a föld pedig kőből állt volt.

Jún. 4-én próbálövés volt az ágyúkkal. Jég esett, hideg volt. Csaknem méteres hó esett. 7-én gázmaszk kipróbálás délig. 8-án éjjel muníciót hordtam az új ágyúállásba 45 emberrel. Jún. 11-én 2 ágyút akartam vinni az állásba, de az autó az úton feltartott reggelig, és az úton hagytam az ágyút. Borzasztó éjszaka volt. Éjjel-nappal esett. 14-én bevitettem a 4 ágyút az állásba. 15-én reggel 3 órákor kezdtük a tűzérségi támadást. Zárótűzön 10 km-t gyalog mentem. 10 órákor a gyalogság támadott. A vonalból ki-verte az olaszt. 600 fogoly lett. 15-én Birti komendánssal mentünk előre. Délután 3 óra hosszát csúsztuk seggen a sziklákon lefelé, e napokon nagyon fáj a lábszáram. Eső esett éjjel-nappal. Nagyon hideg volt. Éjjel-nappal, 2000 méter magasan nagyon sokat szenvedtem.

25-én a figyelőn háltam. E napon ettem új krumplit. Az olasz gyakran támadott. 30-án 2 órákor megsebesültem a fejemen. Júl. 2-án jöttem a kórházba. 3-án indultam tovább. 11-én Innsbruckban voltunk. Salzburg, Linz, Amstetten, Komárom. Komáromból 19-én indultam a vonattal haza, 3 hónapi szabadságra. 20-án érkeztem Szikszóra és haza.

(A naplóban van még egy kimutatás arról, hogy 1915.aug. 13-tól november 22-ig hány levelet írt haza, és hány levelet kapott. E kimutatás szerint 100 nap alatt 34 levelet írt és 19 levelet kapott.)

3. Balog Zsigmond egyéb feljegyzései:

Földiekkel való boldog találkozások:

1914.okt.5. Tarnovon találkoztam Jancsurák Andrással. 6-án találkoztam Forgács Andrással. 7-én találkoztam Karnizs Jánossal. 10-én Olasz Lajossal és Csitneki Andrással, de nem beszélgettem velük, mert nem volt idő rá.

1915.nov.11-én Oláh Bénivel ittam konyakot, ő fizetett. Az őrnagy úr is adott inni és cigarettát is. Nov. 22-én beszéltem Nyíri Gábor és Eperjesi Danyi komával.

1916.jan.1. Este Soltész Bertivel mulattam és Kurucz Józssival. Jan.9. Este voltam a földi bakákhoz Sebő Barna, Kiss Berti, Bacsó Lajos, Kurucz Józsi. Enni adtak hazait. 20: Soltész Bertivel boroztunk, Szinai Sándor hazai diós süteményt, Bacsó Lajos hazai tepertőt hozott. Febr.1-jén Soltész Bertivel vacsoráltam oldalat, bort ittunk és dohányt is adott. 13: Beszéltem Majoros Sándorral és Balogh Józssival. Ment haza szabadságra, levelet küldtem vele haza. Júl. 12. Beszéltem Eperjesi Danyival és Mészáros Pistával. Szept.6. Hájassal találkoztam Borsovicén.

1917.jan.1.: Dobrosi pakkot hozott hazulról. Márc.1.: Pakkot kaptam. Márc.13.: Pakkot kaptam. Márc.24.: Pakkot kaptam. Ápr.4.: Pakkot kaptam. Ápr.15.: Pakkot kaptam.

Szabadságok:

1915.nov.24. - dec.17. - 1916.okt.30. - nov.17. - 1917.aug.30. - szept.3. - 1918.febr.13. - febr.24. - 1918.márc.5. - márc.13. - 1918.máj.3. - máj.27. - 1918.júl.19. től.

Kitüntetéseim:

1916.júl.24.: Bronzkitüntetés. Barisz Perhova.

1916.aug.18.: Zugführer lettem.

1916.nov.1.: Kisezüst kitüntetést kaptam.

1916.dec.21.: Kisezüst kitüntetést kaptam másodszor.

1917.aug.30.: Nagyezüstöt kaptam.

1918.ápr.23.: Károly-keresztet kaptam.

Ünnepek, istentiszteletek:

1915.dec.23. Szép karácsonyfánk volt az ütegállásban. Ajándékot kaptunk a fáról. A fonográf játszott és a Himnusz elénekeltek. Dec. 25-én istentisztelet volt a szabad ég alatt. Áldoztam. Lecke volt Luk. 2:14 verse.

1916.ápr.21-én énekeltek az Úr énnékem őriző pásztorem és Jer, lássuk az Úr keresztjét a templomban. És áldoztunk a lutheránusokkal az orosz templomban. Az ünnepen fegyverszünet volt. A bakák társalogtak az oroszokkal.

1918.febr.10. A r.k.-okat vezettem templomba. Márc. 18. Délután voltam az andrásfalvi templomban áldozni. Ének volt a XC. zs. 1. és utolsó verse. Lecke volt: Jakab 5:13, Kimenő ének a 25.zsoltár 1.verse.

KOVÁTS ALBERT

Harctéri Napló, 1916

(Egy 19 éves hadapródjelölt naplója, aki a császári és királyi 30. tábori tarack ezred 3. ütegében szolgált.)*

1916. május 22:

Schmíddel elég későn ébredtünk fel, s ezért sietve felöltözködve rohantunk ki az állomásra. Ott akkor még alig voltak egynéhányan, lassanként összegyülekeztek, s ekkor nekiálltunk a lovak kivagonírozásának. Már mindenki ott volt, csak a transport-kommandáns, Brixly hiányzott. Végre pár szekeret felhajtva ő is megérkezett, s mi, akiknek lovunk volt, lovon, a többiek pedig a szekeren indultak útnak Horodenkából Siemakovicére, innen Kolankiba, ahol az ezredparancsnokság van. Itt ettünk konzervet, s ebéd után beosztottak az egyes ütegekhez. Én a saját kívánságomra a 3. üteghez kerültem; rajtam kívül még Schmíd, Neugebauer, Blumenthal és Brixly kerültek oda. Mindenki választhatta magának az üteget, de egy üteghez 5-nek kellett menni. A Szász fiúk és Markovich az első üteghez mentek. Délután a fassungs kocsi-val mentünk el a harmadik üteghez Potoczyszkára, ahol az ütegiroda van. Ide lejött Wittmann hadapródjelölt, s ő vezetett fel minket a megfigyelőre, ahol a szabadságon levő ütegarancsnok helyett Königsberg főhadnagy fogadott bennünket. Azután lementünk a Cervona Gora erdőben levő ütegállásba. Itt Krestyn zászlós fogadott. Itt találtuk Janeček és Fontin hadapródjelöltet, akiket Wittmannal együtt még a káderből ismertünk.

Május 23:

Körülnéztünk az új ágyúállásban.

Június 4:

Ma Schmíd ment ki korán a megfigyelőre, s nekem kellett volna 7-kor utána menni. Reggel azonban a zalescyki hídfőn erős tüzelés volt, melybe mi is beleszóltunk. S ezért csak délután mehettem ki a megfigyelőre, ahol Krestyn zászlós és Kroneisel főhadnagy volt kinn. Königsberg és Monnée főhadnagyk ma a káderbe vonultak be. Este jön a hír, hogy az üteg két szakasza rögtön készüljön el az elvonulásra. Az itt maradt szakasz parancsnoka Krestyn zászlós, s kisegítőül Neugebauer marad itt. Mi este 9-kor a főhadnaggal előre lovagoltunk. Az üteget az időközben beosztott Mayer főhadnagy, aki e napokban jött a harctérre, vezette utánunk Horodenkára. Itt, miután a főhadnagy megkapta a parancsokat, és miután az üteg is beérkezett, tovább indultunk. Ekkor már az ütegnél volt Gaspary hadnagy is, egy aktív tiszt, ki az ezredparancsnokságtól jött a mi kisegítésünkre. Így tehát 1 órákor tovább indultunk.

Július 1:

Ma is itt állunk az Othyniától északkeletre fekvő állásban, mögöttünk még jól látható az oroszok által kiépített lövészárók, melyben a terület kedvező volta miatt oly soká tartották magukat annak idején. Dacára annak, hogy az oroszok eddig mindig szorosan a nyomunkban voltak, innen egy pár apróbb kozákpatrij kivételével egy orosz sem látható. Tőlünk északra

* A harctéri napló szerzője, édesapám 1897. május 17-én született az Abaúj megyei Nádasdon, ahol édesapja gazdálkodott. 1915-ben az iglói gimnáziumban tett érettségi vizsgát, s még azon a nyáron önkéntesként bevonult katonának. Galíciai és Keleti-Kárpátok-beli naplóját egy kis, keményfedelű, kapesos „kockás” noteszben vezette. Címoldalán a *Harctéri Napló* cím alatt ez áll: 1916. máj. 16-tól – 1916. október 30-ig. A teljes szöveget közöljük. A bejegyzéseket nagyobb részben ceruzával írta, s bár általában a szöveg jól olvasható, bizonyos esetekben – elsősorban a személy- és a helynevek pontos alakjában, a monarchia közös hadseregében használt katonai kifejezésekben – 79 év múltán olvasatom bizonytalan. Megjegyzéseimet szögletes zárójelben közlöm. Ma már nem tudom ezekhez segítségét kérni; húsz éve pihen az újhelyi temetőben. (Kováts Dániel)

ZABOKRUKI, 1916. június.

A képen (balról jobbra): Fontin (elől), Brixy, Krestyn, Matiassek, Blumenthal, Lázár.

GRABICZ, 1916. július.

A képen (balról jobbra): Wittmann, Schmid, Lázár, Matiassek, Neugebauer, Blumenthal, Kováts. - (Kametz felvétele.)

Tlumacz felől és délre Kolomea felől hallható erősebb ágyúzás. A délután folyamán az ütegek belövik magukat, de különben csend van az egész szakaszon. Az est folyamán parancs jön állásváltásra, melynek reggel fél 4-kor kell megtörténnie.

Július 2:

Reggel 4-kor arra ébredtünk fel, hogy a protzék (mozdonyok) felvonultak, mielőtt azonban indulásra kerülne sor, jön a telefonjelentés, hogy az üteg az állásban marad. A mozdonyok elvonulnak, s mi folytatjuk félbeszakított alvásunkat. Reggel 6-kor felköltenek, hogy telefonszolgálatom van. Itt a telefonon keresztül hallottam, hogy a mieink támadásra készülnek. A mieink előre is nyomultak, de ellenállásra nem találtak, s azért valamivel előbbre beásták magukat. A telefonszolgálatom 12-ig tartott. Rögtön ebéd után lementünk a Chesszel (Neugebauer) a patakba fürödni, ami ebben a hőségben nagyon jólesett s felfrissített.

Július 3:

Délután megint fürödni megyek a Lázárral. Később odajön a Chess is a Wittmann Pepivel. Délután 5-kor megkaptuk a parancsot az előnyomulásra, amit az egész legénység a legnagyobb örömmel vett tudomásul. 6-kor elindultunk s az Othyniától délkeletre lévő Grabicz nevezetű falu közepén volt a lövegállásunk, nagyon kellemes és jó állás volt, s mindenki örült neki. Fél 9-kor azonban parancs jött, hogy az éjszaka folyamán tovább kell vonulnunk előre. Nem bánjuk már a szép állást, csak az a fő, hogy szalad a muszka s mi a nyomába.

Július 4:

Reggel 3-kor hagyjuk el Grabiczot, s Hostowba megyünk. Itt a falu s az erdő közt levő kis darabon van a lövegállás. A délelőtti alvással töltöm el, de fél 12-kor felkeltenek, hogy telefonszolgálatom van. Szerencsére azonban egykor jön a parancs a további előnyomulásra. Ebből kifolyólag Folwerk-Róczektól északra állt az ütegünk az erdő mellett. Itt az erdőben sok epret találtam. 6-kor megint továbbment az ütegünk Targowicára, s ettől délre volt a lövegállásunk. Este Krestyn zászlóssal a L. I. Brig. 41.-hez Grabiczba mentünk mint Verbindungsgane [összekötő szerv]. Késő éjjel értünk ide, s miután a zászlós lejelentkezett, a lovakat odakötöttük egy épülő ház gerendavázához, s mi egy kis babszalmát szerezve lefeküdtünk a lovak mellé.

Július 5:

Már világos volt, de a nap még nem kelt fel, mikor két fonogramot kellett vinnem Targowicára Gruppe Oberst-leutnant Oleschekhez. Itt azután írásbeli parancsot kaptam ütegparancsnokunk számára, hogy az üteg hagyja ott az állást, s az ütegparancsnok további paran-

csokért Monnée őrnagyhoz menjen. Miután a parancsot átadtam, visszalovagoltam a zászlóshoz Grabiczba. Az üteg tartalékba ment, s Steboka [?] falutól északra a 270. hídnál levő réten táborozott. Borzasztó volt a hőség egész nap. Este nagyobb ütközet fejlődött ki, s ezért hármunknak (Chess, Schmíd és én) el kellett volna menni megnézni, vajon gyalogságunk áll, vagy visszavonulóban van-e. Mikor emiatt Monnée őrnagnál jelentkezünk, visszavonták a parancsot, s nekünk ott kellett maradnunk éjszakára.

Július 6:

Az éjszaka nyugodtan telt el. Az üteg még a tegnapi est folyamán áttette táborhelyét Othy-niától délre az országút mellett egy mélyedésbe. 12 órakor délből Kroneisel főhadnagytól parancsot kaptunk, hogy az ütegállásba visszatérjünk, amit örömmel megcselekedtünk. Fél 2-kor elhagytuk az állást, s Grabiczban ugyanazt a lövegállást foglaljuk el, melyet a júl. 3-ról 4-re virradó éjjel oly gyorsan otthagytunk. Este megint parancs jött, hogy hajnalban az ütegnek Targovica mellett kell állást foglalnia. Ma kaptuk a hírt, hogy Bolczer főhadnagy, ezredünk 2. ütegének parancsnoka egy gránátzilánktól megsebesült, de állapota nem veszélyes.

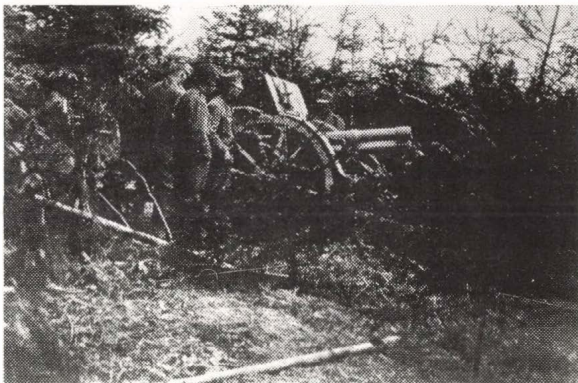
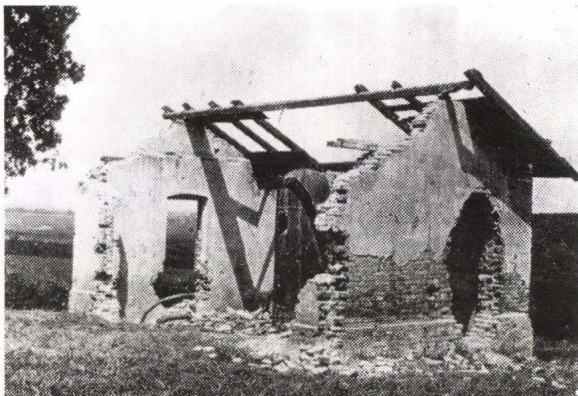
Július 7:

Hajnali 3 órakor keltünk fel, s fél 4 tájban indultunk Targovicára, ahol az ütegállás a falu déli szélén volt. Napközben az üteg belötte magát. Estefelé az oroszok kezdtek lőni. Srapneljeik magasan az ütegállás felett explodáltak (robbantak). Gránátjaikkal a falut lőtték, úgy hiszem, eredmény nélkül. Érdekes, lövedékeiknek több mint a fele nem explodált. 9 óra tájban parancs jött, hogy az üteg hajnalban hagyja el az állást, mivel az az oroszoktól veszélyeztetve van. Az üteg aztán Grabicz északnyugati szélén tábort üssön, s ott várja be a további intézkedéseket.

Július 8. – július 21:

Július 8-án reggel bevonultunk Grabiczba, s mivel tartalék voltunk, rögtön lakás után néztünk. A lakás az altiszi konyhával egy épületben volt. A későbbi napokon, ha nem esett az eső, lovaglóiskola volt, melyet a főtűzmester Siedlovski vezetett. A főhadnagy is magához hívatott néha, s praktikus oktatásban részesített. 17-én bevonult hozzánk Czehowitz a káder-től, aki szintén már hadapródjelölt. Ursziny Bandi az első üteghez ment. Naponként tejkúrát használtam, ami 3 liter tej megívásában állt, és hozzá vajas vagy tehéntúrós kenyeret ettem.

UHORNIKI, 1916 júliusa. - Lerombolt szivattyú
(Matiaszek zászlós felvétele)

HUTA, 1916. augusztus 1.
(Matiaszek zászlós felvétele)

Július 22:

A mai nap is csak úgy kezdődött, mint a többi esős, unalmas napok. 10 órakor felkelés, reggeli, ebéd stb. Délután 7-kor jött Janeček hadapród, és mondta, hogy az éjszaka folyamán valószínűleg elvonulunk. Később jött a parancs, hogy az ütegtörzs fél 9-re kész legyen az elvonulásra. Az ütegpárancsnok Lipsickben [?] Mirhall őrnagy gruppenkomandánsnál kell jelentkezni. Az üteg az 5. lovas hadosztályhoz van beosztva. 11-kor felkeltött a napos, hogy „Indulás”. A nagy sárban lassan haladtunk előre a vaksötét éjszakába.

Július 23:

Reggel 3-kor érünk Holoskowba, ahol az ütegállást jól kiépítve az 50. honvéd tábori tarack ezredtől vesszük át. Ezek még régi tarackokkal vannak felszerelve, s mivel az állás jó, ezért hozták a mi modern tarackokkal felszerelt ütegünket. A nap folyamán belőttük magunkat. Az ütegállás nagyon jó volna, de egy nagy hibája van, hogy nincsenek jó elvonulási útjai. S amik vannak, azok is be vannak látva.

Július 24:

Reggel korán el kellett lovagolnom Othyniába, s ott egy parancsot átadni a számvevő altisztnak, hogy ez Holoskow északi részébe jöjjön a trénnel. A nap meglehetősen csendesen telt el.

Július 25:

Ma is már korán reggel kellett elindulnom, hogy ellovagoljak az ezredparancsnoksághoz, mely valószínűleg Hután van. Mivel a közvetlen úton nem mehettem, vissza kellett mennem Othyniára és innen Winogradra. Itt az úton megállított az őrség, hogy passierschein [?] áthaladási engedély] nélkül nem szabad továbbmenni. Végre mikor a huszárorrmesternek megmondtam, hogy még este visszajövök, s az ezredparancsnokságtól hozok írást, továbbengedtek. Innen az egész úton Hawrylowkán keresztül Paryscéig a 4. honv. huszárezred állott kordont, de mikor hivatkoztam a huszárorrmesterre, mindenütt átengedtek. Paryscén volt a 30. I.T.D.-nek [a tábori tarack ezrednek] a parancsnoksága. Innen Hutára mentem, ahol véletlenségből megtaláltam a 2. üteg mozdonyállását. Itt megtudtam, hogy az ütegállás előtt van, s itt kell valahol az ezredparancsnokságnak is lenni. Itt azután megtudtam, hogy az ezredparancsnokság Majdan-Srednitől nyugatra valami Ovazsan nevű kisebb faluban van, ahol azután meg is találtam az ezredparancsnokságot, és átadtam mindent. Itt csak Glovacký kapitány és Forst főhadnagy urak voltak, mert az őrnagy úr a megfigyelőn volt. Délután aztán innen egy rövidebb úton Parysca kihagyásával egyenesen Hawrylowkára mentem, s innen Winogradba. Útközben talákoztam az őrmesterrel, aki huszáraival le lett váltva, kérdezte is aztán, hogy megvan-e az írás, ami persze megvolt. Othynián keresztül aztán visszatértem az ütegálláshoz.

Július 26 és 27:

A két nap az ütegállásban a rendes napi lövöldözésen kívül nyugodtan telt el.

Július 28:

Már korán reggel felkeltett bennünket az orosz tüzcérség pergőtüze. 8 órakor elmentünk Diver hadnaggyal és Krestyn zászlóssal a Neudorf melletti ütegállásba, ahol az ütegünknek 1/51-es tarackokat kell leváltani. Ezek szintén régi mintájú tarackok. Mikor ketten a hadnaggyal visszafelé jöttünk, visszavonuló gyalogosokkal talákoztunk. Ezekről tudtuk meg, hogy a front át van törve, s hogy Holoskov déli része, ahol a mi ütegállásunk volt, már az oroszok kezében van. Gyalogságunk időközben a tartalék állásban foglalt helyet. Mi erre Lipnikig mentünk, s innen a mezőkön átvágva Uhorniki mellett véletlenül egyenesen az ütegállásra bukkantunk. Innen aztán felmentünk mindketten a megfigyelőre. Nagyon érdekes volt innen megfigyelni az oroszok egyenkénti tapogatózó előnyomulását. Ha többen jöttek előre, és mi csak egy lövést adtunk le, akkor már hátra arcot csináltak, és futólépésben eltűntek. Este az üteg egy más völgybe ment, s a megfigyelővel is egy jobb helyre mentünk. Fél 11-kor lementem az ütegállásba, s ott töltöttem az éjszakát.

Július 29:

8-kor reggel el lettem küldve mint összekötő altiszt a Gruppe Hptm. [csoportfőnök] Oleschikhez. Ez Uhorniki első házaiban van. Itt egy magyar segédorvossal talákoztam, ki Csík megyéből való. Közben elküldtek haub. 1/21-hez egy paranccsal, itt 2 órát kellett ülnöm, úgyhogy nem is ebédelhettem. 6-kor végre visszatérhettem az üteghez. Alighogy megebédel-

tem és megvacsoráltam, itt kapom a hírt, hogy Blumenthal megsebesült. Elmentem őt meglátogatni, Oleschik százados úrnál feküdt, bal felső karcsontját törte el a srapel golyó. Állapota abszolút veszélytelen, de borzasztó fájdalmas. Este 10-kor a Div. Sabanstell elszállítja. Mindnyájunkat levert a hír, mert Blumenthal egyike volt a legtehetségesebbeknek.

Július 30, vasárnap:

Tegnap este az orosz gyalogság hirtelen erősen tüzelni kezdett. A golyók egész idáig repültek, úgyhogy egy tűzér a szomszéd ütegtől, pár lépésnyire tőlünk tüdőlövést kapott. A lövöldözés tüzértől jó közbelépése folytán csakhamar megszűnt. Este parancsot kapott az üteg, hogy vonuljon az ezredhez, mely Hután (Nadvornától keletre) áll. Este el is indultunk, Winogradnak mentünk, s Paryszcén keresztül Hutára.

Július 31:

Fél 4-kor reggel értünk az állásba, mely az első ütegé mellett van. Az állást kevéssel ez előtt a második üteg hagyta el. Rögtön lefeküdtünk, s az erdő fái alatt aludtunk fél 12-ig. Ekkor elmentem a Szász fiúkat felkeresni, akiket Urszinyi Bandival együtt megtaláltam. Markovichot nem láthattam, mert a megfigyelőn van. Délután elmentünk egy másik erdőbe, ahol a mi ütegalásunk lesz, itt estig dolgoztunk, s este lejőve mi Schmíddel a Szászok sátrában aludtunk, miután időközben Bandi a felderítőre ment. Tábori postánk 63 lett.

Augusztus 1:

A délelőttöt a Szászoknál töltöttük. Délután velük együtt megfürödtünk a patakban. Később az üteg felment az állásba. Itt megkezdtek egy sátor alátét építését, mert nagyon vizegyes a talaj, de az eső megszakított ebben, s az éjszakát a sátorban töltöttük el. A sátrát jól kiraktuk fenyőgallyakkal, s reméltük, hogy így a nedvesség nem fog átjönni.

Augusztus 2:

Dacára a fenyőgallyaknak arra ébredtem fel, hogy nedves vagyok, s borzasztóan fáztam. Korán volt, a nap még akkor kelt fel, s így nem tudtam felmelegedni, erre nekiálltam a munkának, és mire a nap már jócskán fent volt, a sátor is állt s a fázás is elmúlt. Délelőtt az Artillerigruppe Oberstlt. Inngrafhoz, délután pedig a Haub. Mun. Kol. 1/30-hoz Welesnica-Lesnába lovagoltam. Ma Rohleder önkéntes tűzmeister jelentkezett az aknavetőkhöz, s ezért még a délután folyamán elment a hadtestparancsnoksághoz. Mathiassek zászlós át lett helyezve a negyedik üteghez.

Augusztus 3:

Ma reggel ment el Mathiassek a 4. üteghez, amit nagyon sajnálok, mert nagyon jó fiú volt. Délelőtt Puklóval (Lázár) egy asztalt és egy széket készítettünk a sátrunk közelében. Délután le kellett volna Schmidet váltani, de ő nem akarta azt. Reggel beteglátogatás volt.

Augusztus 4:

Puklóval filagóriát építettünk. Neugebauer délután Schmidet leváltani ment a megfigyelőállásra, mert Sch.-nek oltásra kellett menni. Tegnap este érkezett az üteghez Gaspary hadnagy a 4. ütegtől Mathiassek helyére.

Augusztus 5:

Reggel esőre ébredtem fel, s így 11-ig feküdtünk a sátorban. Délután Kroneisel főhadnagy Gaspary hadnaggal kiment a megfigyelőre, s nekem is velük kellett mennem, hogy Neugebauert leváltsam. A megfigyelő rögtön az erdőszélen egy 15-20 méter magas nyírfatején van. A felmászás elég körülményes, de azért nem nehéz, mert ahol nincs megfelelő ág, ott deszka van odaerősítve. Fent egy deszkapad van készítve, és egy lécre van a 15-szörös lávacső felerősítve. Fentről csak erdőt és hegyeket látni, de se a saját, se az orosz lövészárok nem látható. Este 9 órakor hallom a telefonon, hogy az oknai kitüntetések megérkeztek, s Schmid azt telefonálja, hogy a kis ezüstöt kaptuk, amihez a Szász Rézsi azon melegében gratulál, mert az ő felderítőjükön telefonszolgálatot tartott, s így az egész beszélgetést hallotta.

Augusztus 6:

Reggel arra ébredtem fel 5 órakor, hogy Gaspary hadnagy megérkezett. Felugrottam, s rögtön jelentettem neki, hogy éjszaka semmi nevezetesebb esemény nem történt. Erre aztán felmentem a fára egy kissé körülnézni. Később kijött a főhadnagy is Janečekhez. Janeček-től tudtam meg, hogy csak „Belobende Olneskerpung”-ot [?] kaptunk, melyről egy okmány tanúskodik. Érmet csak kevesen kaptak, s mindannyian eggyel kisebbet, mint amire be voltak

adva, ezért kaptunk mi bronz vítérségi érem helyett csak okmányt. A délután folyamán oda-jött Monnée őrnagy a két divisions kommandánssal, s egész délután ott ült. Este úgy volt, hogy le leszek váltva, de aztán mégis csak kinn maradtam.

Augusztus 7:

Reggel, mikor felébredtem, vettem észre, hogy Diver hadnagy ott fekszik már mellettem a sátorban, erre felkeltem s körülnéztem, hogy mi az újság. Később kijött a főhadnagy a Janečekkel. Délelőtt Delatin felől erős tűzérségi tüzet lehetett hallani. Délben jött Brixly leváltani, mire aztán én később visszamentem az ütegállásba. Este hírt kaptam Blumenthalról. Az édesanyja írta, hogy köszöni értesitésemet, s fia a szatmárnémeti tartalék kórházból sürgönyözött neki, hogy már jobban van. Az édesapja kiutazik hozzá, hogy hazavigye Freistadtba a kórházba. Éjjel 11-kor „Riadó” volt, de csak erős készültség lett elrendelve, s tovább alhattunk reggelig.

Augusztus 8:

Délelőtt esett az eső, a lugasban egy sátorlapot feszítettünk ki, s így az eső dacára is nyugodtan kártyázhattunk. Délután oltásra mentem az ezredparancsnoksághoz. 4 óra tájban jött a parancs, hogy az üteg vonuljon Klinkibe, s ott Bobics kapitány úrnál kell jelentkezni. Az ütegparancsnok az ütegtörzsszel előre lovagolt, s az üteg lépésben követte Parysczén és Hawrylowkán át. Mikor a Klinki előtt levő erdőbe értünk, Mayer főhadnagy „Állj”-t parancsolt, s mi ketten s egy lovász Klinkibe mentünk, itt nagyban tombolt a harc, fejünk fölött folyton süvítettek a saját tűzérségünk lövedékei. Ha ez kissé elcsendesedett, jól lehetett hallani az erős gyalogsági tüzet. Itt tudtuk meg, hogy későn jöttünk, mert az oroszok tőlünk északra a németeknél áttörték a frontot, s így kénytelenek vagyunk itt is hátrálni. Az ütegparancsnokunkkal találkoзва azt a parancsot kaptam, hogy vágtsak vissza az üteghez, fordítsam meg az üteget. Míg ez megtörtént, ő is odaért, s az egész üteg megindult Hawrylowka felé. Itt a trén elborította az egész úttestet, s folytonos álldogálással juthattunk csak előre. Közben teljesen besötétedett, s az éjszakán keresztül is folytattuk a hosszú álldogálásokkal spékelt marsot.

Augusztus 9:

Korán reggel mentünk Tismernicarín [?] keresztül. Itt van Grapich tartalékos főhadnagy földbirtokosnak egy csinos úrilaka. Ő annak idején (1914 okt.) nálunk volt beszállásolva, s onnan ismerjük őt. Itt átmentünk a hidászok által készített fahídon a Bysztrica egyik ágán. Zuberezcén aztán pihenő volt reggelivel. Innen Pochowkára mentünk, s itt volt az ütegállás a házak között.

Augusztus 10:

A déléltől folyamán a faluba beszállásolt honvéd népfelkelő gyalogezredeknél „Riadó” volt, mire kimentek aztán a lövészárokbá. De délután visszajöttek, mert nem az a tulajdonképpeni védelmi vonal. 11-kor éjjel a mi ütegünk is elhagyta a falut s Bohorczany, a Bysztrica másik ágán átkelve folytattuk utunkat az éjszakába.

Augusztus 11:

Napfelkeltekor értünk Zarzyczébe. Innen pár órai pihenő és reggeli után mentünk egy gyönyörű fenyvesen keresztül Niewoczynba. Útközben Porebny hadnagyot úgy megrúgta Gaspary hadnagy lova a lábszárcsontján, hogy kórházba kellett szállítani. Itt volt az ágyúállás a falu déli szélén. De rövid idő múlva parancs jött, hogy a falu keleti szélén kell az ütegnek állania, s erre az üteg odavonult. Itt rögtön lefeküdtünk aludni. 3-kor délután végre ebéd. Ekkor Schmid és Lázár kimentek Diver hadnaggyal gyalogfelderítőre.

Augusztus 12:

Reggel Neugebauer kiment a hadnaggyal, s Schmid később visszajött, ő beszélt, hogy az oroszok ma oly erősen lőtték a felderítő állást, hogy kénytelenek voltak azt balra (északra) egy más helyre tenni. Este az oroszok többször támadtak Staryskánál. Ezek késő éjjelig tartottak, de mindannyi vértelenül vissza lett verve.

Augusztus 13:

Reggel egy Gruppe által felderített utat kellett megvizsgálnom. Az utat egy szakaszvezető a 2. ütegtől mutatta, és én is magammal vittem az ütegtől egy szakaszvezetőt. Az út azonban a mi lövegeink számára járhatatlannak bizonyult, amit visszatértemkor jelentettem a főhadnagynak. Ma észrevettem, hogy bizonyos állatkák vannak a ruhámban, ami borzasztó kellemetlen.

nül hatott reám. Az üteg napközben belőtte magát. Ma megérkeztek az Oknánál elvesztett fénytani műszerek, mégpedig 4 Richtbussok [?] hozzávalóval és egy 15 x tükörreflex távcső. Ez periszkóp formájú, de az kár, hogy csak egy szemre való.

Augusztus 14:

Ma alaposan átöltözködtem és megmosakodtam. Minden ruhámat erősen teleszórtam tetűporral. Alighogy ezzel elkészültem, Diver-hadnagy hívott, s kimentem vele a felderítőre. Ez Horodyszcze majortól talán 1 km-nyire van északra, az erdőszélen 5 m-nyire a lövészárkhoz, mellette pár lépésnyire jobbra van a 2. üteg felderítője. A felderítőn Neugebauert váltottam le, s miután ő megmagyarázta a Bezt.-okat, hazament. Délután két orosz üteg lőtt az egyik majorra. Dacára a legerősebb figyelésnek, nem tudtuk az ütegeket felfedezni. A felderítőről nagyon jó kilátás nyílik. Stanislaw jól látható, ez már az oroszok birtokában van.

Augusztus 15:

Tegnap este parancsot kaptam Sostarics százados grupenkommandánstól, hogy a 16. közös gyalogezred 2. zászlóalj parancsnokságánál kell az éjszakát töltenem, hogy ha kell valami, úgy kéznél legyek, tehát ott töltöttem az éjt. Ez 60 lépésnyire van kb. a felderítő mögött. Ma reggel már korán felmentem a felderítőre, később kijött Diver hadnagy, s magával hozta a 15 x tükörreflex távcsövet.

Augusztus 16:

Az éjszakát a felderítőn a sátorban töltöttem, reggel Diver hadnaggal Czehovicz is kijött leváltásomra, s erre én visszamentem az ágyúálláshoz. Ma egy éve vonultam be.

Augusztus 17:

A mai napot az ágyúállásban töltöttem el, délután megjött az oknai kitüntetések második része, s Trammer tüzemester megkapta még az olasz fronton beadott Verdienst-kreuzot [szolgálati érdemkereszt] a koronával.

Augusztus 18:

Ma, a király születésnapján itt a faluban állomásozó gyalogságnak tábori miséje volt. Pukló ma szakaszvezető lett.

Augusztus 19:

Reggel Puklóval ki lettünk küldve a felderítő állásra, itt Krestyn zászlós volt kint Czehowiczal, akit leváltottunk. Délután a zászlós belőtte magát a Stary-Lysiec-i déli templomra, melyben állítólag orosz előőrsek voltak. Délután parancsot kapott a zászlós, hogy a felderítőn kell maradnia, mert este egy támadás készül a Stary-Lysiecben levő orosz előőrsek ellen. A támadás fél 9-kor kezdődött, ekkor ugyanis a támadó századok elhagyták a lövészárkot. Halotti csend volt, nem hallatszott egy árva hang sem. Mintha a föld itt egészen kihalt volna. Senki se gondolta volna, hogy most az éj leple alatt indul egy kis csapat, hogy megzavarja ezt a nyáráji halotti csöndet. Fél 11-kor hirtelen „Hurrá” kiáltás szakította félbe a hallgatást. A 93. gyalogezred két százada a falu északi részét megrohamozta. Erre megindult az orosz gépfegyver kattogása, s a gyalogsági fegyverek ropogása. Egy új „Hurrá!” szakítja meg pillanatra a zajt, s a falu déli szélén a 16. közös gyalogezred egy százada támad. Újra megindul a leghevesebb gyalogsági tüzelés. A 16-osok merészen, nem törődve azzal, hogy a 93-asok nem tudnak az erős orosz állások ellen előretörni, a falu déli részét teljesen birtokukba kerítik, s több orosz foglyot ejtenek. Így áll a helyzet, mikor a tüzelés végre lassan elcsendesedik. Ismét halotti némaság. De nem! Jajgatás s a sebesültek nyögése zavarja meg a csöndet, s sokkal borzasztóbban hat, mint az előbbi heves gyalogsági tűz és az orosz gyalogsági folyók süvítése. Dacára, hogy a 16-osoknak jelentékeny veszteség árán sikerült a falu déli részét teljesen megszállni. kénytelenek – mivel nincs összeköttetésük a 93-asokkal – a régi előőrsi állásokba visszavonulni. De a déli templomból hoznak magukkal telefondrótot, ami annak a bizonyítéka, hogy tüzérségi felderítő is volt ott. Erre reggel 2 óra felé aludni térünk.

Augusztus 20:

Reggel fél 9-kor arra ébredtem fel, hogy az orosz tüzérség lövöldözik reánk. Erre a mi ütegünk belőtte magát rájuk, mire elhallgattak. Délután megint elkezdett ez az orosz üteg ránk lőni, úgyhogy kénytelenek voltunk a fedezékbe bújni. Egy gyalogost húsz lépésnyire tőlünk megölt a srapelgolyó. Este a zászlós lement az ütegállásba. Alighogy elment, kapom a

főhadnagytól a telefonjelentést, hogy a második üteg megfigyelőállását vegyem birtokomba, s ássam ki. Mert a Gruppe parancsára valószínűleg itt lesz ütegmegfigyelő.

Augusztus 21:

Az éjszaka folyamán az oroszok nagyobb erővel megszállták Stry-Lisiecet, úgyhogy előőrseink kénytelenek voltak visszavonulni. Eközben az oroszok elfogták egy őrségünket, 7 embert, s az ezek felkeresésére induló még két embert. Reggel az oroszok egyenként igyekeztek Stebnikből a Bisztrícán át Stry-Lisiecbe. Délelőtt kijött Kroneisel főhadnagy, s lőtt a magukat beásó muszkákra. A Gruppénak jelentette, hogy az új megfigyelő rosszabb a réginél, s ha támadás van, nem lehet megfigyelni. Az oroszok egész délelőtt lőtték a felderítőnket, úgyhogy a főhadnagy csak az eső védelme alatt tudott elmenni. Mikor az eső elállt, újra lőtt a muszka reánk, Budina ezredes, a 16. gyalogezred parancsnoka is kapott nem messze tőlünk a karján egy srapel golyótól horzsolást. Erre a felderítőállást elhagytuk, s a pár lépéssnyire balra levő megfigyelőállásra mentünk. Fél 7-kor délután egy tűzérési pergőtűzet adtak le Stry-Lisiec-re. Több üteg egyszerre összes ágyúiból ontotta a tüzet a falura. Annnyira, hogy dacára a falu közelségének, csak egy füsttengert láttunk magunk előtt. Az összes lövések a fejünk fölött süvítettek el, úgyhogy mikor a pergőtűznek már vége volt, s mi Puklóval hazafelé mentünk, miután Chess leváltott, még akkor is hallani véltük a lövések süvítését.

Augusztus 22:

A mai nap meglehetősen nyugodtan telt el. Az üteg több lövést adott le.

Augusztus 23:

Ma az orosz tűzéréség elénk és a falu felé is adott le egynehány lövést. Délfelé jelentik, hogy Gaspary hadnagy és Rotario köztűzér egy másik felderítőálláson megsebesültek. A hadnagy nehezen, a tűzér könnyen. A hadnagyot a délután folyamán elszállították. Délután az oroszok az üteg felé lőttek, később leadtak egy Granaten zugslagét, melynek eldörrenése után hirtelen hallottam a sebesültek nyögését. Jagoda káplár fegyvermester lába két helyen eltört, és a jobb oldala is tele volt szilánkokkal. Állapota nagyon veszélyes. Müller szakaszvezető, egészségügyi altiszt lábát törte, s a kezén kapott szilánkokat. Csak későn vették észre, hogy a mellén is vannak sebei, melybe még szállítás közben belehalt. Eirheimer tűzmester, számvéző altiszt a lábán sebesült meg, és a fején kapott horzsolást. Valuszzevski telefonista szakaszvezető mindkét lábán megsebesült. A főhadnagy jelentette ezt Mandics gruppen-parancsnoknak, de ő nem engedte meg, hogy az üteg elhagyja az állást.

Augusztus 24:

Az orosz ma megint errefelé lőtt. Délután a hídra lőtt, egy lovas tűzérünk megsebesült. Estefelé mi a csűr előtt kártyáztunk, s egyszerre egy srapel lövés jött, s a golyók mellettünk fűtyültek el. Mi hirtelen félreugrottunk, s ekkor vettük észre, hogy Jouniell főtűzér, aki nem messze tőlünk dolgozott, oldalán megsebesült, de a lövés oly szerencsés volt, hogy a tüdőt legrosszabb esetben is csak megsértette. Este a csűrbe, de később az egyik árokba vittünk szénát, s ott töltöttük a sokat zavart éjszakát.

Augusztus 25:

Még az éjszaka folyamán jött a parancs, hogy az üteg reggel 4 és fél 5 közt hagyja el az állást, és vonuljon a második üteg elhagyott állásába. Pirkadáskor el is hagytuk az ütegállást, s csak úgy gyalogosan mentünk a másik ütegállásba. Itt találtuk Riedl hadapródjelöltet a második üteg egy detachírozott [elkülönített] szakaszával. Mi köréje felállítottuk a lövegeinket, s egyelőre ő is itt maradt. Délután a megfigyelőn Ernst telefonista főtűzér az arcán megsebesült. Oly szerencsés azonban a lövés, hogy a srapelgolyó az egyik arcon be-, a másikon kiment anélkül, hogy a fület, a látóideget, a nyelvet vagy a szájjüregét megsértette volna, s így beszélni is tud. Elszállították.

Augusztus 26:

Ma éjszaka Brixty tartott szolgálatot az ütegben, mert a főhadnagy tegnap este elrendelte, hogy ezentúl mi tartunk szolgálatot. Délután az orosz tűzéréség lőtt a falu mögötti útra, 4 óra felé kilovagoltam a felderítőre Czehoviczot leváltani. Kinn végignézttem, hogy gyújtotta fel a mi tűzérésgünk a stebniki templomot.

Augusztus 27:

Éjszaka alig aludtam, mert Bandl [?] százados, a 2. zászlóalj parancsnoka mindég tüzérségi tüzet kívánt, ha az orosz gyalogság lőtt. Reggel Krestyn zászlós jött ki, később Diver hadnagy is, de mivel később összezördültek, a hadnagy visszament. Krestyn zászlós szabadságot kapott szept. 26-ig.

Augusztus 28:

Ma éjszaka csak egyszer lettem erősebb gyalogsági tűz miatt zavarva. A zászlós ma elutazott. Reggel Diver hadnaggyal Fontin kadett is kijött a felderítőre, mert ő lesz ezentúl a második felderítő tiszt, miután a zászlós elment. Az ütegünk egy szakasza éjjel mindég a régi ágyúállásból fog lőni. Délután kaptuk a hírt, hogy Románia tegnap este 9-kor megüzente a háborút. Később Brixy jött leváltani engem, s erre visszatértem az ütegállásba. Ma nekem volt az ütegben szolgálatom. Este az oroszok valószínűleg Románia csalárdtsága miatti örömközlésben erősebb hurráztak, sőt üdvölvéseket adott le a tüzérség. Czehovicz tartotta a detachierter zúgnál az éjjeli szolgálatot.

Augusztus 29:

Neugebauer még tegnap kiment egy másik felderítő állásra, s ott a századparancsnoknál lakik, s a tiszti étkezdében eszik. Ma kaptam egy német mintájú gázvédőkészüléket, tegnap az egész legénység faszolt [vételezett]. Az a hír terjedt el, hogy az egész hadosztály le lesz váltva, s megy Románia ellen, amit mindnyájan a legnagyobb örömmel tennénk, nemcsak mert gyűlöljük őket, hanem mert reméljük, hogy Magyarországon keresztül megyünk, s itt bevásárolhatunk majd valamit. Ma én voltam szolgálatban a detachierter zúgnál felkülönített csapatrészt; különítményt.

Augusztus 30:

Az éjszaka csak háromszor egyenként négy-négy lövést adtam le, s reggel negyed 5-kor bevonultam az üteghez. Délután Pukló leváltani ment Chesst, mert ő rosszul érezte magát. Délután az oroszok lőttek a falura s a régi ütegállásunkra. Itt, amint este megnéztük, az egyik gránát 3 lépésnyire a második löveg állása előtt robbant fel. Czehovicz ment a detachierte zuggal, s én tartottam az ütegnél éjjeli szolgálatot. Este észrevettünk egy kötött léghajót, melyen egy fény volt. Úgy nézett ki, mint egy csillag, csak a fénye volt nagyon vörös, s hosszabb figyelés után észrevettük, hogy mozog.

Augusztus 31:

Délután az oroszok először megint a mi régi ütegállásunkra lőttek, majd a nehéz tarackokra, s két lövés a lövegek elé, a patakmederbe esett, s ott robbanva a köveket magasra feldobta. A falura is lőtt, de szerencsére nagyobb kár nem történt. Este Neugebauer ment a detachiert zuggal. A kötött léghajót ismét megfigyeltük. A nap folyamán Stanislaw fölött négy orosz támadás lett visszaverve. Pukló délután egy más ütegtől lett leváltva, s így visszatért az ütegállásba.

Szeptember 1:

Ma nagyon rossz idő volt egész nap. Az orosz délután ismét lőtt a régi ütegállásra. Brixyt ma Czehovicz ment leváltani a felderítőre. Az üteg ma összelőtte a Sary-Lysiecben lévő déli templomot, mert tüzérségi megfigyelő volt benne. A detachiert zug ma csak egy ágyúval ment, mert az első ágyú elromlott, s így csak egy maradt volna az ütegállásban. Pukló volt a detachierter zug parancsnoka. Tiroler a 2. és Pavlevszky az első ütegtől ausser tour [soron kívül] kadettek lettek. Tegnap bekérték a mi személyi adatainkat, s reméljük, hogy ez a hadapródi előléptetéshez kellett.

Szeptember 2:

Ma reggel erős hasfájással és gyomorfájással ébredtem fel, s ez egész nap tartott. Nem tudom, mitől van ez. Délelőtt Tyroler a második ütegtől egy löveget hozott számunkra. Az elromlottat elszállították. Délután az orosz ismét lőtt a falura. Ma én mentem a detachiert zuggal, mely ismét két ágyúval ment.

Szeptember 3:

Ma délután Mayer főhadnaggyal, egy zászlóssal a gruppától s egy hadapródjelölttel a nehéz tarackoktól, melyek a faluban állnak, elindultunk felderíteni az utat, és egyes ütegállásokat keresni, egy áttörés esetében. Mikor visszajöttünk, a mi tüzérségünk szórótüzet adott le a

Moczar-erdőben levő ellenséges ütegekre, mert az orosz tűzérsg ismét lőtte a falut. Erre persze elhallgatott. Ma az Oknánál elvesztett löveg helyébe kaptunk egy teljesen újat két muníciós kocsival, de az egyiket az állomáson hagytuk, mert nincs hozzá elég mozdonyunk. Ma Chess leváltotta a felderítőt Czehoviczot. Brixly ment a detach. zuggal. A 2. üteg lövegét visszavetették.

Szeptember 4:

A délelőtti folyamán az orosz néhány lövést adott le a falura. Délután ismét szórótűzetadtunk le a Moczar-erdőre. Délután ismét lőtt az orosz a falu felé, de ezek mind messze a mi régi állásunk elé estek. Czehovicz volt a detach. zuggal. Brixly mint postatiszt ment el Grabovkára.

Szeptember 5:

Délután kimentem a felderítőre Chesst leváltani. Ide jelentették telefonon, hogy az orosz tűzérsg a nyewoczyni templomra lőtt, s a közelében két házat felgyújtott. Mivel a mi lovaink veszélyeztetve voltak, azért a mozdonyállást a mi legelőször elfoglalt állásunkba, a falu nyugati szélére helyezték át. A főhadnagy erre megparancsolta, hogy az ütegállásban építsenek a tisztek számára fedezéket.

Szeptember 6:

Ma reggel Fontin hadapród jött ki a felderítőre. Az éjszaka Bandl százados kívánságára kétszer egy-egy lövést adtam le a bezugspunkt [vonatkoztatási pont] „0”-ra, mely Stary-Lysiec nyugati szélének kb. a közepén van. Az orosz gyalogság ugyanis folytonos lövöldözéssel zavarta a mi gyalogságunk munkáját. Az éjszaka Pukló volt a detach. zúggal. Délután az üteg naplójából a naplóm elejét kiegészítettem. Később Pukló a telefonhoz hívott, s felolvasta Brixly levelét, melyet ő nekünk írt, s melyben azt mondja, hogy mi 4 hónapi harcéri szolgálat után egyenesen zászlósok leszünk egy új miniszteri rendelet szerint. Ez azonban teljesen hihetetlen. Bár nagyon örülnék, ha igaz lenne, mindenesetre megérdemelnénk már egy előléptetést. Este jött a parancs, hogy az üteg még napfelkelte előtt hagyja el az állást, és vonuljon Zavojba, ahol a további parancsot megkapja. Délután Wittmann szabadságra ment.

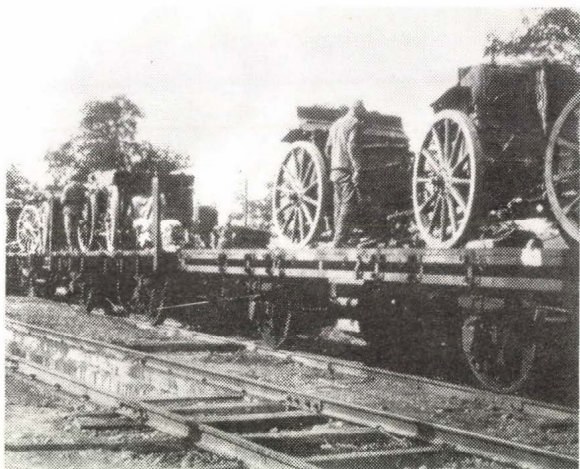
Szeptember 7:

Tegnap este 11-kor kaptam a parancsot, hogy a vezetéket szedessem fel, s vonuljak be az ütegállásba. Miután mindent összeszedtem, s a vezetéket a zászlóalj parancsnoksághoz is, s a két ember is megérkezett a holmiért, az ütegállásból elindultam előre s a telefonista utánam jött, s földvezetéket – mely 1 km-re hátra volt vezetve – felszedve. A tetőn találkoztam Eppstein zászlóossal és Zubkovsky hadapróddjellel, akik a gruppe parancsára egy löveget állítottak itt fel. Innen tovább mentem, s mivel nem tudtam, hol van a földvezeték a földbe rakva, egy vastag fa mögé ültem le, s itt vártam a telefonistákra. Egész idő alatt folyton kisebb-nagyobb lövöldözés volt, mely egyre erősebb lett. Egyszerre egypercnyi gyorstűz, s fűtyülve csaptak be a magasan célzott orosz gyalogsági golyók körülöttem a fákba, pár gallyat is letörve. Hosszú idő múlva végre megérkeztek a telefonisták, s velük együtt megyek tovább odáig, ahol a földvezeték be van ásva. Itt újra leülök, mert ők, lerakva a holmit, egy darabon még visszamennék a vezetéket felszedni, s miután visszajönnek, együtt indulunk az ütegállás felé. Közben mindig halljuk egy-egy golyó fűtyülését a fejünk felett. Mikor 2-kor végre beérünk az ütegállásba, örülünk, hogy kiszabadultunk az orosz gyalogsági golyók hatásköréből. Az ütegállásban még lefeküdtem, de nem sokat alhattam, mert fél 4-kor felköltöttek, s 4-kor el is indultunk Zavojba. Utunk egy gyönyörű fenyves erdőn vezetett keresztül, s a fák tői mintha megaranyozva volnának, úgy tűntek fel a felkelő nap fényében. Egyszerre egy őz áll előttünk az úton, s nézi, kik zavarják meg ily korán az erdő reggeli csendjét. Majd egy ugrással eltűnik a rengetegbe. Zavojba érve egy réten állunk meg, s lovak le lesznek szerszámozva. Itt tudtuk meg, hogy az egyik nyerges a lövedékkocsiról lefordulva még az ütegállásban agyonütötte magát. Itt aztán eltemették. Este az altiszi konyha mellett, szénaboglyában aludtunk. A hír igaz, hogy a hadapróddjellek 4 hónapi harcéri szolgálat után egyenesen zászlósokká léptethetők elő a hadapródi rang kihagyásával. Így október 1-jén valószínűleg zászlósok leszünk.

Szeptember 8:

Reggel 8-kor indultunk tovább Myslovba, s itt volt ebéd. Itt jött össze Glovacky őrnagy parancsnoksága alatt a mi ütegünk a 4. üteg és a 30. táb. ágyús ezred 3. és 4. ütege. Ebéd után

Bevagonírozás Kalluszbán – 1916. szeptember
(Matiasék felvétele)

Később kimentünk a városba, s csak reggel 3 felé tértünk vissza. Egy szobában ablak és ajtó nélkül a padlón levő szalmán töltöttük az éj hátralevő részét. Ma van a Mamuska születésnapja.

Szeptember 12:

Délután bevásároltam Kalluszbán. Este fél 6-kor a Staffelt [csapatot] bevagonírozták, s Janeček és Chess is elmentek a Stafflival. Ma este Fontinnal mentem ki a városba, s később találkoztunk Lubkovszkyval is, aki a 2. ütegtől a postáért jött be, s ezekkel együtt mulattunk 1 óráig.

3-kor az egész Gruppe tovább indult, s estefelé, fél 5-kor érkezünk Bednarovba, s itt Parkplatzot [parkolóhelyet] választott mindegyik üteg. Mi az altiszi étkezde mellett egy szénafedél alatt töltöttük az éjszakát.

Szeptember 9:

Dél előtt elmentem az ezredparancsnokságra, s onnan Vystovába a postáért egy kis szekeren. A posta azonban még nem jött meg akkor, s így csak a leveleket adtam le, s visszafordultam. Délután 3-kor ismét elmentem a postáért, s el is hoztam azt onnan, közte 11 pénzes levelet, de sajnos egyik sem szólt nekem. Este jött a Janeček, Fontin és Wittmann előléptetése zászlósokká.

Szeptember 10:

Reggel a legénység és a tisztek templomba mentek, de mi nem, mert minket nem értesítettek, s így csak későn tudtuk meg. Este láttuk a Divisionárt [hadosztály-parancsnokot] ellovagolni mellettünk, s később jött a jelentés, hogy holnap készüljön el az üteg az ő látogatására. Ismét a szénafedél alatt háltam, de csak nagyon későn aludtam el, mert a fogam erősen fáj. Ma van Nagypapa 70. születésnapja.

Szeptember 11:

Reggel lovaglóiskola volt, aztán a legénységnek Beschäftigung [foglalkozás]. Délután jött a parancs, hogy az üteg készüljön el, s 3-kor elindultunk Kallusz [Katusz?] felé, ahová este fél 6 tájban érkezünk. Itt az állomás közelében volt Parkierplatzunk.

Szeptember 13:

Délelőtt is még bevásároltam a városban egyetmást. Délután 6 tájban egy rövid lovaglós-kola volt, s aztán fél 7-kor elindultunk az állomásra, ahol bevagoníroztuk, s 11 tájban elindultunk az ismeretlen cél felé. A tiszteknek egy külön kocsijuk volt. Nekünk helyet adtak egy olyan kocsiban, melynek fele II. s fele III. osztályú volt. Mi az egy egész és egy fél fülkéből álló második osztályt kaptuk. Egy magyar gyalogos hadnagy is velünk utazott Stryjig.

Szeptember 14:

Az egész szakaszban Schmíd, Pukló meg én, a félszakaszban Brixý és Czehowicz voltak. Ma elhagytuk 3 és fél hónapi szenvedéseink színhelyét, Galíciát, s ismét az édes hazai földön vagyunk. Magyarul szólított meg egy kis szolyvai leány, nem kell-e mézeskalács, amit nagy örömmel vettünk. Este 5 tájban értünk Munkácsra, ahol mindjárt egy kis hazai szőlőt vettünk, s besöröztünk az étteremben.

Szeptember 15:

Máramarossziget után ébredtem fel. Itt tehát megtudtuk, hogy Kőrösmezőre megyünk, ahol ki leszünk vagonírozva. 5-kor délután érkezünk meg Kőrösmezőre, s kivagonírozás után parkplatzra mentünk, mely kb. fél kilométernyire délre volt a templomtól. Az éjszakát itt sátorban töltöttük.

Szeptember 16:

Reggel 7-kor az ütegörzrs előre lovagolt, s az üteg maga Janečekkel és Fontinnal 10 óra tájban indult tovább, s Mohelkinél a hídnál álltunk meg, itt volt etetés. Az üteparancsnok a bajor 223. tarackezred 9. ütegénél volt, mert ezt kellett volna leváltanunk. Később parancs jött, hogy az üteg menjen a Stebnik-völgybe, így tehát mi visszafordulva Kőrösmezőre innen a Stebnik-völgybe mentünk, ahol a 4. üteg mellett egy németektől elhagyott állásba mentünk. A legénység a fedezékekben lakott, s a szolgálattelvő számára is volt hely az egyik fedezékben, itt töltötték az éjszakát Schmíd és Lázár. Mi többiek egy szénapajtában aludtunk.

Szeptember 17:

Ma éjszaka kilopták a szénapajtából a kenyérünket, s Czehowicz zsebéből is a holmit. Hogy kik voltak, nem tudjuk. Mi olyan mélyen aludtunk, hogy nem vettünk semmit észre. Később megtudtuk, hogy a tiszti konyhakocsiról is elloptak 80 tojást a egy csomó zsírt és vaját. A tolvajok valószínűleg gyalogosok voltak. Chess és Pukló délelőtt kimentek a felderítő-re. Este én vettem át a szolgálatot.

Szeptember 18:

Reggel Schmíd a főhadnaggal ütegállást ment keresni, délután érkeztek vissza. Schmíd egy szakasszal este elment az új ágyúállásba. Mi a házban jól befűtöttünk a kemencébe, s ott krumplit sütöttünk, csak Brixý volt az ütegállásban szolgálatban.

Október 1:

Ma csaknem egész nap hóval vegyes eső esett. Délelőtt tudtam meg, hogy Pepi megjött. Később Pepi feljött, s mondta, hogy csak térképvédőt hozott, mert abzeicheneket [jelvényt] és

transporteurt [hordtáskát] egész Bécsben nem kapott. Délután feljött Pukló, s mondta, hogy Schmíddel már talált lakást, amire én is bementem oda. Egy kis szoba volt ez, melyben azelőtt, amint több nyomból kivettük, a Szászok és Urszinyi laktak. Pukló a nekem rövid ágyban, Schmíd két összetolt padon, én pedig a kemence padkáján, mely egy paddal volt meg bővítvé, háltam.

Október 2:

Ma reggel Lázár két telefonistával kiment a régi felderítőállásra, hogy a drótot leszedje. Délelőtt felmentünk Schmíddel az ütegállásba, és a hadnaggal a két utolsó ágyút párhuzamosra

Kőrösmező, Fekete-Tisza - 1916. szeptember

állítottuk. Délután 5-kor az összes hadapródjelöltet Czechowitz kivételével a telefonhoz hívták. Mi már azt hittük, hogy a zászlósi kinevezés érkezett meg. De csalódtunk, mert csak a beadvány jött vissza, mert helytelenül volt kiállítva, s az adatok kiigazítása végett hívtak minket a telefonhoz. Ez nagy elkeseredéssel töltött el minket, annál is inkább, mert az összes kortársaink már rég zászlósok, sőt már olyanok is, akik sokkal később jöttek a harctérre.

Október 3:

Ma az egész napot a szobában töltöttem. Délután feljött hozzánk Pepi, s egész 6 óráig, vacsoráig nálunk ült. Vacsora után felmentünk Schmíddel az ütegállásba, s ott Janečekkel, akinek szolgálata volt, s Brixyvel és Czechowiczal fél 8-ig elbeszélgettünk, s azután visszatértünk a házba aludni. Ma megkaptam a szabótól a megrendelt aranyperlit és csillagokat, csak a kinevezés késik, s nem akar megjönni. Remélem, hogy a holnap esti abfertigunggal [parancs] megjön a jól megérdemelt kinevezés.

Október 4:

Ma a nap legnagyobb részét a szobában töltöttem. Pukló hivatalos ügyben Kőrösmezőn járt, s onnan hozta a hírt, hogy a 63-as tábori posta megnyílt a csomagposta forgalomra. Este 6-kor Schmíddel ismét felmentünk az ütegállásba. Itt Brixyvel sakkoztam. Később Mayer főhadnagy Brixyt a telefonhoz hívta, s gratulált neki az előléptetéshez, s egyben tudósította, hogy okt. 1-i ranggal Brixy, Neugebauer, Schmid meg én zászlósok lettünk. Mindjárt neki álltunk a fejtésnek, s miután a szabó felvarrta a zászlósi distinkciót [rangjelzést], 10 óra tájban boldogan aludni tértünk.

Október 5:

Ma reggel Pepi költött fel fél 9 tájban, s mondta, hogy délben már a tisztí étkezdébe vagyunk meghívva. Délelőtt sétálni mentem Pepivel és Schmíddel, s aztán 12 felé együtt mentünk a tisztí étkezdébe. Itt volt az új doktor, Deutscher főorvos, egy még nagyon fiatal ember. Az ebéd nem volt semmi különös. A főorvos a 30. tábori ágyús ezredtől, a két szabadságon levő orvos helyébe jött.

Október 6:

Ma az orosz házra, ahol mi Schmíddel és Puklóval laktunk, s az 1. üteg volt ütegállására, ahol most a mi löszeres kocsiaink vannak, lőtt srappelrel, de szerencsére nem történt semmi baj. Este én vettem át a szolgálatot, s nemsokára azután jött a parancs, hogy az üteg hagyja el holnap kora hajnalban az ütegállást, s vonuljon a kőrösmezei állomásra. Az üteg helyére a bajor 233. tarack ezred 9. ütege jön. Mi nagyon örültünk, hogy elkerülünk ebből a jégveremből.

Október 7:

Reggel 4-kor keltem föl, s az első löveget rögtön el is indítottam, s időközökben indítottam el a többi. Minden simán ment egész az ötödik lövegig, ez azonban a hídon besüllyedt, s mikor kissé jobbra letértek, hogy kihúzzák, a rudaslovak megbotlottak, s elestek, a lovas tűzér a ló alatt volt, s a mozdony kerekei fölfelé meredtek. Három órai küszködés után sikerült végre a löveget kihúzni. Ekkorra persze már teljesen világos volt, de szerencsére ködös, s így sikerült az állást elhagynunk anélkül, hogy az orosz észrevette volna. 11 órakor kezdődött a bevagonírozás, s 1 óra felé elindultunk a cél felé, mely valószínűleg Kirlibaba lesz. Estefelé érkezünk Máramarosszigetre, ahol vacsoráztunk. 11 felé Királyházára értünk, s itt egy második vacsorát költöttünk el. S ezután mindenki a fülkéjébe tért aludni. Nekem Brixyvel és Neugebauerrel volt egy kupém.

Október 8:

Hajnalban hagytuk el Szatmárnémetit. Délfelé Nagybányára értünk, itt jó fehér búzakenyeret vásároltunk. Innen csakhamar továbbindultunk, s 2 óra felé értünk egy újabb állomásra, ahol ebédeltünk. A vonatukat Nagybányán két részre osztották; az elsőn ment a Czechowicz mint parancsnok, mi mindnyájan a második résszel mentünk. Este 10 tájban értünk Désre, ahol vacsoráztunk. Ott tudtuk meg, hogy Kisilván, ahova valószínűleg reggel érünk, leszünk kivagonírozva. Így tehát csakugyan Kirlibaba környékére megyünk. Ez nem ragadtott el minket.

Október 11:

Fél 4-kor indultunk a Strasseneuräummentől [?] Kirlibaba felé, s pirkadáskor értünk ide. Rögtön felállíthattuk a lövegeket. A lövegállás a templom mellett volt, s jobbra tőlünk egy német nehézüteg állt. Ma nekem volt szolgálatom, s este egy kis szobában, ahol Czehowicz és Lázár voltak, feküdtem le. A tisztek lakása máshol volt. Chess kiment a főhadnaggal és Wittmannal a megfigyelőre, mely a □ 1318-on volt. A főhadnagy és Pepi visszajöttek, de Chess kinn maradt.

Október 12:

Reggel Brixy kiment mint felderítő. Délben Schmid vette át tőlem a szolgálatot.

Október 17:

Reggel 4-kor felkölt a telefonista, hogy Rizy akar velem beszélni. Ő mondja, hogy az oroszok a Fruntea (□ 1473) csücsétől északnyugatra levő völgyben gyülekeznek a gyalogosok jelentései szerint, s kéri, hogy löjek egy ágyúval oda. Rögtön kimentem, s az ő utasítására 4 lövést adattam le oda. Az oroszok a délelőtti folyamán támadást intéztek a Fruntea ellen keletről, amire mi erősen tüzelni kezdtünk, s ezzel az oroszok támadását megghiúsítottuk. A támadást vezető orosz alezredes is elesett. Délben Schmid vette át tőlem a szolgálatot. Délután nálunk voltak a második ütegtől: Tyroler zászlós, Riedl, Przedzmyrski és Kametz hadapródjelöltek. Ezek éppúgy, mint az 1-ső ütegtől a Szász fiúk és Markovich mind annak idején nem voltak Kőrösmezőn, nem lettek zászlósok.

Október 18:

Schmid tegnap este kapta meg a parancsot, hogy ma leváltani megy Brixyt a felderítőre, úgyhogy a szolgálatot Czehowicz vette át. Ma reggel Schmid el is ment. Az éjszakai havazás következtében ma a táj egész fehér volt. A telefon felmondta a szolgálatot, s mikor mi az ágyúállásba mentünk a Chesszel fél 9-kor még csak a csoporttal volt. Erre mi visszatértünk, ahol olvasással töltöttük az időt. Közvetlen ebéd előtt jött Diver hadnagy, akivel még egy sakkot is játszottunk ebédig. Ebéd közben érkezett vissza a felderítőről Brixy, s egy orosz fegyvert hozott magával. Sokat mesélt a támadásról és a még most is ott fekvő hullákról, bár legnagyobb részük már el van temetve. A délutánt a szobában töltöttük. Uzsonna tájban a hadnagy is idejött, s míg mi a Chesszel írtunk, ő Brixyvel sakkozott. Este a regiments-abfertigungban az I. és II. üteg hadapródjelöltjei is zászlósok lettek, szintén okt. 1-i ranggal.

Október 19:

Ma mikor reggel az ágyúállásba mentem, hallottam a telefonon, hogy a Schmid magunta a dicsőséget, s minden lehető okot felhozott a hadnagynak, csak hogy le legyen váltva. A hadnagy erre nekem adta a parancsot, hogy ebéd után menjek őt leváltani. Rögtön ebéd után indultam egy köztüzérrel, aki az utat tudta, s aki a telefonistáknak vitte az ebédet. Utunk eleinte az országúton vezetett, majd balra letértünk, s egy fáradságos meredek hegymászás állott előttünk, nemsokára a mi támadás előtti vonalunkhoz értünk, azután jött a drótsövény, mely egész az orosz vonalakig terjedt, mely 40 lépésre lehetett a mienktől. Innen aztán a hegygerincen továbbmenve elhagyott orosz fedezékek voltak, körülötte elszórva orosz töltények, valamint kézigránátok, de nemcsak orosz, hanem a mienk is. Azután elérkeztünk a hegy végére, melynek az oroszok által be nem látott oldala teljesen be volt sátrakkal fedve, ezek egyikében volt Schmid is. Miután mindketten lejelentkeztünk, a 6. gyalogezred I. zászlóaljparancsnokánál, aki egy német tiszt, s ki lett cserélve, Schmid tájékoztatott s elment. Estefelé a kapitány parancsára löttem egy orosz árokrészre. Este a Friedner Bélával, a 4. ütegtől, feküdtem le egy sátorba. Lázár tűzmester lett.

Október 20:

Ma éjszaka nagyon fázott a lábam, mert nagyon nedves volt. Reggel dél 5-kor a kapitány hangja zavart ki a sátorból. A kapitány összeszidott, hogy miért nem figyelünk. Mire kimentem, de abszolúte semmit sem lehetett látni, mert még sötét volt s ködös. Mikor a köd délelőtti felszakadt, a kapitány parancsára egy forrásra löttem be az üteget, melyhez az oroszok vízárt jártak. Délben elkezdett a hó esni, s egész estig havazott. Délután a kapitány azt kívánta, hogy löjem be az üteget, de miután mondtam, hogy a hóvihar miatt nem tudom, nem szólt egy szót sem. Este magához hívatott, kérdőre vont, hogy miért nem löttem be az üteget. Hiába mondtam, hogy nem lehetett megfigyelni, azt válaszolta, hogy az éjszaka az orosz támadást intéz, s

ha én két perc alatt oda nem lövök, ahova ő kívánja, akkor hadtörvényszék elé állít. Este ismét Bélához feküdtem, de később jött egy zászlós a 6/26. hegyi ütegűtől, neki átadtam a helyemet, s én a telefonista sátrába a schwarmofon [?] mellé feküdtem le, s így egész éjjel nem fáztam. Az éjszaka nyugodtan telt el.

Október 21:

Ma reggel fél 5-kor keltem fel, s vártam a kapitányra. Mikor világos lett, belöttem az üteget a zárótűzre. Mikor ezt a kapitánynak jelentettem, meg volt elégedve. A délelőtti folyamán kértem a hadnagyot, hogy válts on le, s ő mondta, hogy majd délután Wittmann levált. Pepi kis is jött ebéd után, s miután tájékoztattam őt, vissza indultam az üteghez. Ide 3 óra tájban értem. Itt találtam Fontint, aki tegnap érkezett meg a szabadságról. Később az ágyúállásba mentem, itt Schmidnek volt szolgálata, ő átadta nekem az 566 Korona 40 fillért, mely az első fizetésem. Schmidtől tudtam meg, hogy Wittmann már vissza lett hívva, mert ezentúl a mi felderítőnk a 30. honvéd gyalogezrednél 1406-on lesz. Este Schmidet Neugebauer váltotta le a szolgálatban, mert Schmidnek holnap mint összekötőtisztnak Honv. 30-hoz kell mennie, s Janeček ugyanoda mint felderítő megy.

Október 22:

Ma reggel Schmid és Janeček elmentek Honv. 30-hoz. Délután a belövésnél baj történt, ugyanis mikor Janeček a Honv. 30 előtti záróvonalra lőtt, 3 rövid lövés volt a 3-as vadászok mögött, emiatt aztán Diver hadnagy mint első tiszt a csoporthoz lett idézve, s még további folytatás is várható.

Október 23:

Ma délben én vettem át a szolgálatot Fontintól. Délután a főhadnagy ment az üteget belőni a 30. Honvédek záróvonalára. 5 óra tájban megjött Kroneisel főhadnagy szabadságról. Este Mayer főhadnagy, Fontin és Janeček ismét a csoporthoz mentek a 3 rövid lövés miatt. Este a rajkályhába úgy befűtöttem, hogy a nagy hőség miatt eleinte alig bírtam elaludni.

Október 24:

Reggel a telefonista fél 6-kor költött fel, hogy a Gruppétól vegyek fel egy fonogramot, melyben arról van szó, hogy az üteg kézigránatokkal lesz ellátva; hogy ez mire való, nem tudom. Délben Brixly váltott le. Mikor a lakásunkra mentem, Kroneisel főhadnaggal még az összes tisztek ott ültek. Kroneisel nagyon jó híreket hozott Bécsből, még ez éven meg fognak kezdődni a béketárgyalások, legalábbis az oroszokkal. Bárcsak ez beteljesedne. Ma délben jött egy fonogram, hogy a mi ütegünknek egy tisztjelöltet kell a felállítandó 5/30 és 6/30-hoz küldeni. Wittmann és Schmid rögtön jelentkeztek, de a főhadnagy Czehowiczot nevezte meg.

Október 25:

Mayer főhadnagy ma délben szabadságra ment, Fontin is vele utazik Kolozsvárig, ahol bevásárol az étkezde számára. Este a Regts. Kmdo Abfertigungjában állt, hogy az üteg nevezze meg a felesleges tiszteket, ezek valószínűleg a gyalogsági ágyúkhöz mennek. Én biztos vagyok benne, hogy engem küld a főhadnagy, csak azt nem tudom, hogy ki fog még menni. Baumann tüzérségi brigadéros vizitálni volt, de rögtön továbbment.

Október 26:

Ma reggel mondta a Janeček, hogy rajtam kívül csak Brixly megy. Brixly erre elment a csoporthoz kérdezősködni, s onnan azt a hírt hozta, nem az összes megy a gyalogsági ágyúkhöz, egy rész az ezrednél marad, s két új üteghez megy. Délben Krestyntől átvettem a szolgálatot. Este jött egy fonogram, hogy holnap Czehowicz két professzionistával Mohelkibe menjen, ő t. i. az újonnan felállítandó ütegekhez kerül.

Október 27:

Ma reggel a hadnagy Krestynnel és Brixlyvel elment a Frunteára az üteget egy új zárótűzvonatra belőni. Délután jöttek csak vissza, ezért egész estig kellett szolgálatot tartanom. 6 órakor Brixly leváltott. Czehowicz elment.

Október 28:

Reggel a lavórban teljes lemosást rendeztem, ami nagy jólesett. Délelőtti Wittmannal a gramofont igazítottam. Uzsonna tájban hozzánk jött Eppstein zászlós a 2-től s a főhadnagy vacsorára is ott tartotta. Ő és Kamecz van mint felesleges megjelölve.

Kováts Albert tüzér zászlós (1916)

Október 29:

Tegnap este kaptam a parancsot, hogy Brixyvel leváltani megyek Schmidet és Neugebauer, s 6 napig maradunk kint. Ma ebéd után indultunk fel a 1406-ra, ahol a 30. Honvéd gyalogezred I. zászlóalja áll. Mikor a hegyre felértünk, már hallani lehetett a folytonos gyalogsági lövöldözést, s egy-egy muszka golyó is fűtyült el, szerencsére elég magasan. A zászlóaljparancsnokságon találtam Schmidet, a felderítő álláson Neugebauer volt. Én mindjárt ottmaradtam mint összekötőtiszt. A Sággy főhadnagynál bejelentkeztem, aki nagyon kedvesen fogadott. Brixy továbbment a Neugebauer leváltani, aki a századparancsnokságnál van. Később jött a Szász Berci, aki szintén mint felderítő jött ki, s jelentkezés végett jött a zászlóalj parancsnoksághoz. Ő mondta, hogy sorsolás útján ő és Domes van mint felesleges megnevezve. Domesnek azt mondták az ezredparancsnokságnál, hogy mi a káderhez megyünk. Neugebauer is itt volt már ekkor. Schmid és Neugebauer lementek, s Szász Berci is nemsokára visszament. Estefelé

Wittmann, kinek szolgálata van az ágyúállásban, mondta nekem, hogy egy fonogram jött, mely szerint a felesleges tiszteknek azonnal a káderbe kell menniök. Ennek persze módfelett örülök. Rögtön megtelefonáltam a Brixynek és a Bercinek, akik hasonló örömmel vették a hírt. Így tehát holnap le leszünk váltva. 6 órakor mondta Wittmann, hogy Schmid jelentkezett az elmenetelre, s így ő és Brixy mennek. Erre én a Janečeket kértem, hogy tolmácsolja a főhadnagynak, hogy én szeretnék elmenni. Ezt nem értem, mikor a gyalogsági ágyúkhöz kellett menni, akkor engem jelöltek, s most, hogy a káderhez – ahonnan szabadságot lehet kapni – kell menni, akkor nem küldenek, s várnak, majd mikor alkalom lesz megint a gyalogsághoz elküldeni. Most várom, mi lesz az eredmény. 9 órakor mondta Kahane, aki a Gruppe Hampelnél van, hogy a Rgts. Abfertigungban Szász Berci és Domes az I.-től, Eppstein a II.-től, Schmid és én a III.-tól, Wazacz és Dr. Friedner a IV.-től vannak megnevezve.

Október 30:

Reggel Schmid azt mondta, hogy mikor a Rgts. Kmdo Abfertigungot olvasta a főhadnagy, rögtön telefonált az ezredparancsnoksághoz, s azt mondta, hogy tévedés van a dologban, Brixy és Schmid mennek. Erre csakugyan nem tudtam, mi lesz. Végre 1 órakor megtudtam, hogy mégis én megyek s Brixy marad. Krestyn már útban van a leváltásra. Krestyn nemsokára megérkezett, s ekkor elbúcsúztam a zászlóaljparancsnoktól, Orfanides százados úrtól, s segéd tisztjétől, Sággy főhadnagy úrtól. Krestyntől mikor búcsúztam, az annyira meg volt hatva, hogy könnyezett a szeme, semmi áron nem akart elengedni. Csak mikor megígérttem, hogy írok neki, bocsátott el, s erre én Braunstein telefonossal a Tatárka-völgyön keresztül mentem az ütegálláshoz Kirlibabába.¹

¹ Itt a Hírdéti Napló véget ér, bár sok még az üres lap a noteszben, s a katonai szolgálat is tartott tovább, egészen a háború végéig. A közölt korabeli fényképek is édesapám hagyatékából valók. (K.D.)

ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

„Elindultam szép hazámbul...”*(Az amerikai magyar reformátusok múltjáról, jelenéről, jövőjéről)*

*Elindultam szép hazámbul,
Híres kis Magyarországbul.
Visszanéztem félutambul,
Szememből a könny kicsordult.*

Mikor ez a nóta felhangzik a hazai rádióban, vagy valamelyik világjáró énekesünk ajkán, ugyanaz történik minden szülőföldjétől távol élő magyarban. Összeszorul a szív, és az ember hangosan vagy hangtalanul sír. Megképzik előtte a „szép haza”, a „híres” de kicsi Magyarország, és megképzik előtte önnönmaga is. Ő az, aki mint a bujdosó – kellett vagy nem kellett – úgy döntött valamikor, hogy elindul a szép hazából, s ő az, aki csak úgy tud visszanézni, félúton vagy már az útnak végén a mögötte maradt kis Magyarországra, hogy ömlik szeméből a könny, vagy pereg csendesen.

Olyan ez a csodálatos dallam és csodálatos szöveg, mint a Hymnus. Térben és időben a végtelen küszöbéig tágítja a bujdosóknak osztályrészül jutott sorsot. Elszakíthatatlanul a szülőföldhöz köt, és forró érzelmi egységbe ölel minden idegenben élt és élő magyart.

*

Az amerikai magyarság zömének, az „öreg amerikásoknak” ez a szép haza, a századforduló és a századelő Magyarországa, a „történeti” Magyarország. Benne születtek, abban nőttek, annak földrajzát tanulták. Érthető, ha ennek képe maradt meg szívükben kitörülhetetlenül.

A hazának ezen a történeti adottságtól meghatározott képén nem változtatott az a magyar értelmiség sem, amely 1945 után az Egyesült Államokban megtelepedett, sőt, a két világháború között egy ilyen hazaképben nevelődve csak erősítette azt. És keresni kellene az okokat, hogy szétszórtságunkban is miért s hogyan tették magukévá ugyanezt az „ötvenhatosok” fiatal tömegei is.

*

Az amerikai magyar reformátusság a hazának ilyen képe mellett magával vitte és amahlhoz hasonlóan őrzi korának, a századforduló és századelő magyar református egyházának képét is. Ebben a képben együtt van az egyház úgy is mint intézmény, úgy is mint történelemformálta társadalmi jelenség, s úgy is, mint egy kegyességi típus hordozója.

Zömében a Felső-Tiszavidéknek kisparaszti rétegeiből toborzódva úgy maradt meg bennük ez az egyház, ahogy akkor ennek az országrésznek, a Sajó és a Tisza által befogott hatalmas háromszögnek falvaiban jelentkezett. Bomlásnak még nem indult közösségek voltak akkor ezek a falvak; bennük egyház és társadalom, gyülekezet és falu zárt egységet alkottak. A hitélet a falu életének alkotó eleme; a falu

erkölcs a puritánusoktól átörökölt kálvinista morál; a vallás gyakorlása nyilvánosan és a családon belül kötelező szabály; a lelkész nemcsak a hívek lelki életének, hanem az iskolán keresztül szellemi életének is irányítója. Falu – mint lakóhely és mint a paraszti társadalmat egybefogó egység – ekkor és itt még egyház nélkül nincs. A község fogalmához úgy hozzátartozik az egyházközség, a gyülekezet, mint festményeken a faluábrázolásokhoz a torony.

Egyháznak és társadalomnak ilyen összenőtt voltát a magyar faluban színezte is, erősítette is a századforduló magyarságában egyház és haza egymáshoz való viszonyulása. A kor reformátusa úgy érzékelte egyházát, mint aminek története egybeforrt a nemzet történetével. Azt tanulta, hogy a magyar református egyház a nemzeti függetlenség bástyája, s az amerikai magyar, főleg a peremvidék magyarságából, az abaúji, felsőzempléni, ungi, és beregi nyelvhatárról, vagy annak közeléből elszármazva, nemcsak mástól hallotta, hanem maga is úgy látta, hogy egyháza a magyar népiségnek is konzerválója; magyarság és református egyház elszakíthatatlanul összekapcsolódnak, sőt sok helyen egybeesnek egymással.

*

A szülőföldnek és benne az egyháznak s kettejük ilyen kapcsolatának képével indulnak el és érkeznek meg az új hazába 1880 és 1910 között a református kívándorló tömegek. Ezzel a háttérrel szervezkednek, kezdik el közösségi életüket és vernek gyökeret az idegen földben. Mivel odahaza úgy éltek, hogy társadalom egyház, község templom, erkölcs vallás nélkül nincs, új közösségi életük kereteit is olyan formában munkálták ki, hogy ezek egyike se hiányozzék abból.

Annál szívesebben tették ezt, mivel a megszervezett egyházközségben szintén hazai példa alapján hit- és erkölcsi, valamint közösségi életük lehetségesítőjén és irányítóján túl magyar mivoltuk megőrzőjére és továbbadójára is számítottak, amit az idegen világban nemcsak a bennszülött amerikai népesség, hanem a Habsburg monarchiából velük egy időben kivándorolt és a magyar negyedek szomszédságában megült szlovák, lengyel, ukrán stb. telepek lakóival szemben is védeni kellett.

*

Annak, hogy ezért és így születtek meg az amerikai magyar református egyházközségek, és hogy a konzerváló szándék ennyire nyilvánvaló volt keletkezésüknél mind egyházi, mind nemzeti vonalon, az a sajátos következménye, hogy szinte máig változatlanul megőrizték azokat a formákat, amelyekben ötven-hatvan évvel ezelőtt megszülettek.

Ezért van az, hogy egy keleti vagy középnyugati amerikai magyar református gyülekezet istentiszteleti rendje, éneklése, igére figyelése, vallásos gyakorlata jobban tükrözi a századelő magyar parasztkegyességét, dédszüleink hitéletét, mint a legtöbb hazai gyülekezet ma. Mint ahogy, ha nemcsak tudni, hanem érzékelni is akarjuk, hogy milyen formák között és milyen tartalommal folyt le egy hazafias ünnepély ötven évvel ezelőtt idchaza, akkor clevelandi, pittsburghi, trentoni magyaroknak rendszerint egyházi keretek között történő ilyen rendezvényei segítenek ehhez a legkönnyebben.

*

Tévedés volna azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy az amerikai magyar reformátusok hitéletének formájában és tartalmában nem jelentkeznek a hazaitól különböző, a magukkal vittektől eltérő új vonások is.

Az, hogy gyülekezeteiket nem készen kapták, hanem – ha az ismert nyomokon is – maguk építették ki, és így nemcsak ők vannak azokhoz kötve, hanem azok is

őhozzájuk, a felelősséget egyházuk iránt jelentősen növelte bennük, és hitéletüknek addig saját magukban is ismeretlen lendületet adott. Mivel az egyházközség magyarságuk bástyája is, vonzása körébe kerültek olyanok is, akiknek lazuló volt kapcsolatuk egyházukkal, s azoknál is, akik a régi egyházélménnyel jöttek, áldozatosabb s ezzel együtt öntudatosabb, bátrabb és főleg önállóbb lett a keresztyén kegyességük az itthon maradtakénál. Rokonná teszi ez hitéletüket a Zarándok Atyákéval; emlékeztet az ellenreformáció után patrónus nélkül maradt magyar parasztgyülekezeteink egyházfenntartó buzgalmára, és megjelenésében rokon vonásokat mutat mind az amerikai testvér protestáns egyházaknak, mind a századelőn virágzásnak indult magyarországi szektáknak jelentkezési formáival.

Innen, vállalkozásuknak merész lendületéből van az a szabadságuk is, ami a helyzetükkel nem ismerősöket sokszor félreértésekhez vezet. Az új fészekrakás, ha a régi tartalomért és a régi formák jegyében történik is, az otthonitól teljesen különböző környezetben lehetőséget ad arra, hogy gyülekezetükhöz is, egyházukhoz is – mivel ezeket maguk szervezik, és nem nekik szervezik, illetve rájuk szervezik – függetlenebbül viszonyuljanak, mint idehaza megszoktuk. Innen van az is, hogy a közös származás, az azonos hitvallás, az azonos hitélet és az azonos feladat ellenére sem szervezhetők máig egy táborba, hanem vagy külön-külön valamelyik amerikai protestáns egyházhoz társulva, vagy egy ilyenhez kerületnyi tömbbé szervezeten csatlakozva, vagy pedig független egyházi szervezetben élnek.

*

Az ilyen reformátusságnak és az ilyen magyarságnak van a krízise napjainkban. Első látásra úgy tűnik, hogy csak az öreg amerikasok reformátusságának és magyarságának krízise ez, aminek a nemzedékváltással – javarészüik 60-80 éves – természetesen be kellett következnie. Valójában azonban, mivel az ő magyarságélményükhöz és az ő kegyességi alkatukhoz idomult a II. világháború utáni emigránsok református kegyessége és magyarsága is, a krízis az egész ottani magyar reformátusság krízise.

Azoknak ugyanis, akik az amerikai magyar reformátusság öregjeinek helyébe lépnek – a második, de főleg a harmadik nemzedéknek – sem elődeiknek a szülőföldről magukkal vitt magyarságával, sem innen oda átplántált és most rájuk örökölni szánt református kegyességével nincsen élményszerű kapcsolatuk. De a pionír nagyszülők magyar és református közösséget teremtő munkájának az ízet sem ismerik. Mindinkább hiányoznak hát belőlük azok a jellemző vonások, amelyek – amint előbb láttuk – az amerikai magyar reformátusok hitéletét máig olyan sajátossá teszik.

*

Magától adódik tehát a kérdés: van-e tovább, és ha van, hová, merre vezet az amerikai magyar reformátusság útja?

Azok közé tartozunk, akik ebben a kérdésben derűlátóak.

Van jövője Amerikában a magyar reformátusságnak, ha azzal a folyamattal együtt, ami a nemzedékváltással szükségszerűen adódik, hogy tudniillik hitéletükről is, magyarságukról is lefejtődik mindaz, ami időhöz kötött, elindul, vagy ha már elindult, megerősödik az a másik is, amelyben az esetleges helyét elfoglalja az állandó a mind a magyarságban, mind a magyar reformátusságban egyedülállóan sajátos, s éppen ezért koroktól és nemzedékektől független érték.

*

Ezt feltárni és felmutatni az eltűnő öreg amerikasok és az őket követő nemzedékek között hidat alkotó lelkipásztoroknak, presbitereknek, egyházi munkásoknak a feladata, s nekünk, idehaza élő magyar reformátusoknak ebben kell segíteni őket egy az övékéhez hasonlóan nálunk is végbemenő tisztázódási folyamattal.

Érdemes, mert itthon is ezt az időlegetől és esetlegetől megtisztított magyarságot és reformátusságot keresi az új ember, és mert odakint is ez bizonyul immár nem is a nyelv, hanem az ennél nem kevesebb értékű származástudat megőrzőjének. Annak a maradandóan érdekesnek, vitathatatlanul értéknek s ezért mindig aktuálisnak, amiért érdemes a jövőendő magyar származású *amerikai* reformátusainak ahhoz a közösséghez kötni magukat, amit atyáik az Amerikában megtelepedett *magyar* reformátusok alkottak.¹

Prof. Kőrösi László 1992.

¹ A gépiraton a szerző feltűntette: „az 1968. évi Kálvin Kalendáriumnak. 1967. augusztus 29.” S kicsit lejjebb Újszászy Kálmán kézírásával: „Nem jelent meg!” A gazdag szempontú és tartalmú, gondolatébresztő írás közvetlenül a szerző és felesége amerikai útja után keletkezett. Köszönjük a közlés lehetőségét. (A Szerk.)

UJVÁRY ZOLTÁN

Norvég és finn párhuzamok a karácsonyi szalmához

A karácsonyi ünnepkör gazdag hagyománykörében a nagyszámú rítuscselekvések közül sajátos helyet foglal el a karácsony estéjén a lakóhelyiségbe vitt szalma. Rendszerint az asztal alá helyezik, olykor szétterítik a szobában. A szokást különbözőképpen magyarázzák. Többnyire Jézus istállóban (szalmán) való születésével hozzák kapcsolatba. A szokás Európa majdnem minden területén ismeretes volt. A középkorban a templomi ünnepi szokások között szerepelt. Az eredet és a funkció kérdésével több kutató foglalkozott. Ide vonatkozóan a tárgykörben írt két fontos – norvég és finn – tanulmány eredményeit ismertetem. (A magyar anyagot Pócs Éva részletesen feldolgozta.) A példák és az értelmezések további gondolatokat inspirálnak a karácsonyi szokáselemek történeti kialakulását, fejlődését és funkcionális magyarázatait illetően.

A norvég karácsonyi szalmával kapcsolatos hagyományt *Lily Weiser-Aall* összegezte a „Norsk Etnologisk Gransking” kérdőíveire adott válaszok alapján.

Norvégiában általános hagyomány szerint más népek szokásaihoz hasonlóan karácsony estén a padlóra szalmát (*julehalme*) hintettek. Eltérő gyakorlat azonban az, hogy Norvégiában mindenki, aki a házhoz tartozott, éjszakára a szalmára feküdt le aludni. Másnap reggel a gazdasszony reggelit készített, amit mindenki a szalmán fogyasztott el. A harmadik éjszaka után a szalmát kivitték az istállóba. A szalmán való fekvés lényege tulajdonképpen az, hogy karácsonykor mindenkinek, aki a házhoz tartozik, közösen, egymás mellett, egy tető alatt kell aludnia. Az emberek védekeznek a veszélyes lények, gonosz szellemek ellen, amelyek karácsonykor és az azt követő időben (egészen január 6-ig) a házat körülveszik. Ugyanakkor saját ágyaikat felajánlják egy láthatatlan vendégnek, aki karácsony ünnepének (téli napforduló) időszakában meglátogatja a házat. A vendég fogadására felékesítik a házat, ételt és megfelelő világító eszközt helyeznek számára az asztalra. A kutatók szerint ez a vendégvárás, vendégfogadás egy ősi, totemisztikus ünnephez kapcsolódik, s a láthatatlan vendég mint totem, mint egy sajátos előd szerepel. Később a láthatatlan vendég fogalma Krisztussal került összefüggésbe.

A láthatatlan vendég szerepére utal az, hogy Norvégiában elszigetelten egy szalmabábot készítenek, amely mintegy szimbolizálja az elképzelt láthatatlan vendéget. Ez a szalmabáb ebben a jelentésben Svédországban és Finnországban is ismeretes.

A láthatatlan vendégnek és a karácsonyi szalmának szerencsehozó és termékenyítő hatást tulajdonítottak. A *julehalme* több más következtetésre nyújtott alkalmat. Úgy vélték, hogy az álom, amelyet a szalmában álmodtak, teljesülni fog. A gabona-szár hosszúságából következtettek a következő év gabonatermesztésére stb. A szalmából keresztet készítettek, amely minden gonosztól védelmezte a házat. A szalmát sok helyen megétették az állatokkal. Az segítségére volt az állatoknak, hogy nyáron a legelőről hazataláljanak, ugyanakkor megvédelmezte őket a bögölyök szúrásától.

A szobába lehintett alom fajtáit gazdasági és klimatikus tényezők befolyásolták. Egyes vidékeken, elsősorban a tengerparton, homokot szórtak le a padlóra. Sok helyen pedig – szalma hiányában – fenyőgallyat, a fenyő tűlevelét hintették le. A tűlevelű alom templomokban is előfordult bizonyos ünnepeken. Ugyancsak alkalmazták a házassági szertartásnál is. Szerepe ugyanaz volt mint a karácsonyi szalmának: a gonoszt távol tartotta, attól védelmezett.

Weiser-Aall a házban elhintett almon keresztül azt a tételt igyekszik igazolni, hogy a hagyomány nemcsak a lelki magatartást tükrözi vissza, hanem magában foglalja a korábbi életmód egyes vonásait is. Vizsgálódásait kiterjeszti a környezetre, amelyben a *Julehalme* előfordul. Eszerint összefüggés van a karácsonyi szalma és a háziállatok, az istálló és a trágyadomb között. Az alom lehintésének szokását abból az időből eredezteti, amikor az emberek egy helyen, egy etető alatt laktak a háziállatokkal. A régészeti ásatások nyomán előtűnő feltűnően hosszú kőházak Norvégiában, Svédországban és Dániában a nagycsalád-szervezet emlékét mutatják. Így a szokás, amely szerint karácsonykor mindenki, aki a házhoz tartozott, egy etető alá, egymás mellé fekszik, a nagycsalád-szervezet emlékét őrzi. Az ősi házformák szokásai az új házakban tovább tartották magukat a későbbiek során is. *Weiser-Aall* azt az állítását, hogy az alom lehintésének szokása prehisztórikus lakásokban is ismert volt, filológiai adatokkal bizonyítja.

Az istálló említett kapcsolatára különböző szokást említ. A meleg istálló munkahelyül – szövés-fonásra – szolgált. Lányok, legények számára találkozóhely és közös beszélgetés és mulatozás színhelye volt. A kapcsolatot mutatja az is, hogy a szalmát kiviszik a mezőre, hogy termékenységarázként végezzenek általa a szántóföldön. Az összefüggést mutatják azok a szokások is, amelyek szerint karácsonykor nemcsak a szobát, hanem az istállót és a trágyadombot is feldíszítik, behintik szalmával vagy fenyőzöldjével.

Weiser-Aall részletesen vizsgálja azokat az okokat, amelyek a *Julehalme* szokásának elsovdadásában közreműködtek. A fő okot az építésmód megváltozásában, a cselédek és gazdaemberek közötti patriarchális viszony megszűnésében látja.

Az előzőhöz hasonlóan a karácsonyi szalma hagyományával és funkciójával finn példák alapján alapvető tanulmányban foglalkozik *Toivo Vuorela*. A kialakulást és a funkciót illetően a véleménye – amint alább látjuk – az előzőtől eltér. Mindezek előtt azonban a finn nyelvterületről beküldött adatok alapján megállapítja, hogy a karácsonyi szalma a finn karácsonyi ünnepkör nagy múltú eleme. Ide vonatkozó említés a 18. század végéről ismeretes. Egy latin nyelvű disszertáció szerint a finnek körében annyira elterjedt, hogy aligha van olyan földműves, aki karácsonykor nem visz szalmát a lakóházába. Ha a szalma hiányozna „nem éreznék a karácsonyt karácsonynak”. *Toivo Vuorela* hozzáfűzi, hogy a szokás a 19. század második felében is általános volt Finnországban, sőt a karácsonyi szalmát Észtországban és Ingermanlandban is ismerték.

A népi gyakorlat szerint a szalmát szenteste vitték be a házba. A szobában a padlón szétterítették. Tettek az asztal alá és a padokra is. A svéd ajkú vidékeken előfordult, hogy a falakat betakarták szalmával. Némely helyen Nyugat-Finnországban szalma helyett sást vagy fenyő tűlevelet vittek a házba. Példák vannak arra, hogy karácsonykor a templomokba is vittek szalmát. Ezt az egyház a múlt században megtiltotta.

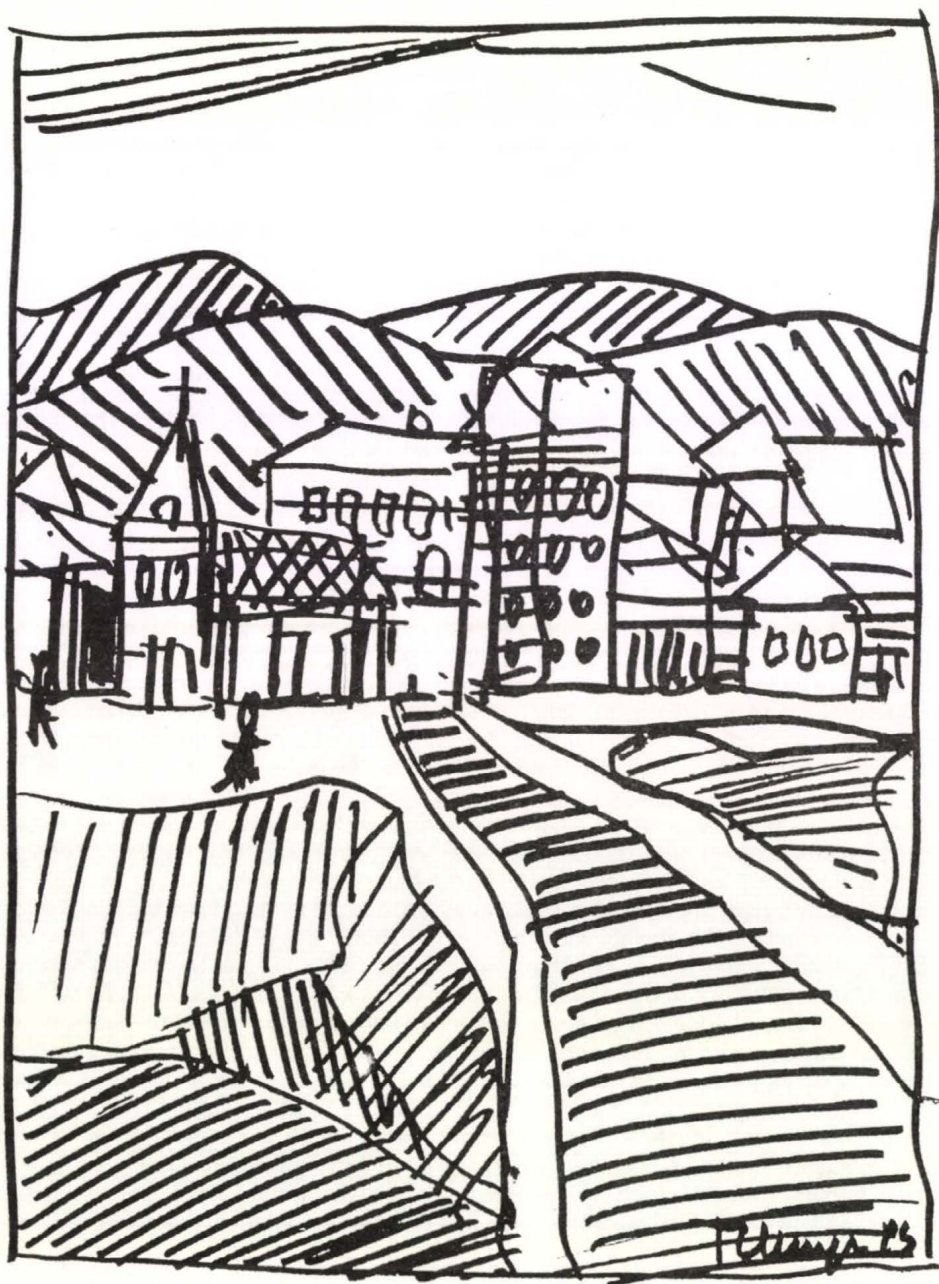
Az eredet, illetőleg a funkció kérdését illetően *Toivo Vuorela*nak más a véleménye, mint *Lily Weiser-Aall*nak. Amint láttuk, *Weiser-Aall* a szalma, illetőleg más alom bevitelét a házba arra a korra vezeti vissza, amikor az emberek az állatokkal egy

fedél alatt éltek. Ez a korszak az ún. skandináv vaskorszak. *Vuorela* szerint ebből az időből nem eredeztethető a szokás. Az istálló és a lakóhelyiség elkülönülése után rendkívül nagy idő telt el. Az alom nem maradt a lakóházban, s így abból nem alakulhatott ki a karácsonyi szalma szokása.

Toivo Vuorela véleménye szerint a lakóházba vitt szalmának eredetileg praktikus célja volt. A finn lakóházak helyiségei rendkívül hidegek és huzatosak voltak, s mivel a bútort is szerény volt, a szalmát azért vitték be a házba, hogy védjen a hidegtől, a huzattól, s fekvőhelyül szolgáljon. A praktikus célt mutatja az pl., hogy a vótok nemcsak karácsonykor, hanem húsvétkor és különböző családi ünnepek alkalmával is szalmával takarták be a szoba földjét, padozatát, vagyis a szalmának eredendően nem termékenységi rítus vagy jóslás a szerepe, hanem praktikus funkciója volt. A karácsonyhoz kapcsolódó magyarázata később, másodlagosan alakult ki, és vált a néphagyományban nemzedékről nemzedékre a karácsonyi ünnep kellékévé.

Ez utóbbi megállapítással kétségkívül egyet lehet érteni, de a pusztán racionális értelmezés sem valószínűsíthető. Nyilvánvalóan koronként változhat valamely rítus, szokás funkciója, értelmezése. Véleményem szerint a karácsonyi szalma a termékenységi mágiával, illetőleg az agrárkultusszal függ össze. Korábban már rámutattam arra, hogy a szokások és hiedelmek vizsgálata során a legnagyobb kutatási problémát az jelenti: melyek azok az elemek, amelyek visszanyúlnak az emberi kultúra kezdetéig és hogyan alakultak át a történelem folyamán. Ez a vizsgálat rendkívül bonyolult, sokrétű. Ahhoz, hogy az egyes szokáselemeket, azok alakulását, változását lássuk az egyes korszakokban, a megfelelő összefüggéseket felfedhessük, nemcsak a vallástudomány, hanem a történettudomány területén is rendkívül tájékozottsággal kell rendelkezni. A kutatás rámutatott arra, hogy a szokások történetébe bepillantani egyet jelent történelmi helyük meghatározásával. Ugyanazon formának rendkívül különböző funkciója lehet a történelmi helyzetnek és alkalmazásának megfelelően. Ezért a különböző funkciók mindegyikének szüksége van magyarázatra az egyes történelmi korszakokban. Mivel minden korszak rányomja a maga bélyegét a szokásokra, gazdagítja a szokás megjelenési formáját, azok a kísérletek, amelyek a történelmileg átszőtt, átalakított formákból az ősförmát akarják megmutatni, gyakran történetietlen absztrakcióhoz vezetnek, ezért mindenképpen elsődleges helyen kell állni annak a kérdésnek, hogy mi volt a szokás *korfunkciója*, vagyis valójában mit akar kifejezni és elérni a szokás egy korban az életrend struktúrájában.

A karácsonyi szalma funkcióját vizsgálva azt látjuk, hogy a szokáscselekvők eltérő magyarázatot adnak arra a kérdésre, hogy milyen céllal viszik be a szalmát a házba. Az adatok zöméből azonban az tűnik ki, hogy a karácsonyi szalma a termékenység gondolatával áll összefüggésben. Felhasználása ilyen jellegű rítusokban mutatkozik elsősorban. Ahhoz, hogy mindez világosan kitűnjön, a funkcionális értelmezéshez két karácsonyi motívumot kell összekapcsolnunk: a szalmát és az asztalra helyezett gabona magvakat. Magyar és más európai néptől való példák szerint az aratáskor utolsónak levágott gabonacsomót vagy kévét karácsonykor a szobába vitték. Karácsony után a magjait a vetőmag közé keverték. Úgy vélték, az gazdag termést eredményez. Minden valószínűség szerint az aratási kéve bevitele volt a szokás első formája. Mivel azonban erre nem volt mindenkinek lehetősége, s valószínűleg elmaradt az utolsó kével kapcsolatos aratási szokás is, karácsonykor a hagyomány megtartását a szalma és a gabonamag együtt jelentette, megőrizve az eredeti funkciót.

VIGA GYULA

Jegyzetlapok a Bodroghöz vallási néprajzához

I. Bevezetesként

Egy emlékező kötetben talán megengedhető, hogy olyan témakörben nyilatkozzon a szerző, amely igazából nem tartozik a kutatási területéhez. Különösen így van ez akkor, ha nem csupán a kiválasztott téma lehet alkalmas egy nagy személyiség emléke előtti tisztelgésre, hanem annak táji kötődése is. Az alább bemutatandó vallási néprajzi jegyzetek nem csupán tartalmukkal kapcsolódhatnak *Újszászy Kálmán professzor* személyéhez, hanem azzal is, hogy a Patak sugárkörébe tartozó, korábbi egységében megbontott tájról, a *Bodroghöz*-ből származnak.¹

A néprajzi gyűjtő a Bodroghözben, különösen a –felekezeti differenciáltsága mellett mára etnikailag is megosztott– Felső-Bodroghözben nem tudja kikerülni a vallások néprajzi jelenségeit. Szembetűnnek a templomok az egykor ármentes magaslatokon, amelyeket – első hallásra mindenkinek romantikusnak tűnik – olykor még századunkban is ladikon tudtak megközelíteni az áradásokkor (pl. Rad). Nem csupán a régi településszerkezetet jelölik ki a szemlélő számára, hanem lemérhető környezetünkben az ember 19-20. századi tájformáló tevékenységének eredménye is.

A történeti Zemplén vármegye területén a 18. századtól jól adatolható, hogy a települések döntő többségén több vallású, igen gyakran többféle etnikumhoz tartozó (magyar - szlovák - ruszin) népesség élt. Tiszta nyelvi és felekezeti képet a 18-19. században csak az északkeleti, kárpáti zóna lényegében egységesen görög katolikus ruszinsága, valamint a mai országhatárral kettévágott kálvinista magyar tömb képezett. (Ma Szlovákia része Ladmóc, Battyán, Kaponya, Ágcsernyő, Királyhelme, Kisgérés és Bodrogszentek.)² A vármegye többi része a kevert római, görög katolikus és kálvinista; római, görög katolikus és lutheránus; római és görög katolikus közösségek kevert területe volt.

Századunkra még összetettebb lett ez a kép, különösen ha figyelembe vesszük a két háborút követő időszakok áttelepüléseit is. A Felső-Bodroghöz településeinek igen nagy részén két vagy három felekezet él együtt, ami egészében rányomta bélyegét a tradicionális népi kultúra jellegére és állapotára is. (Az etnikai képlet lényegesen egyszerűbb, mert a szlovákiai Bodroghöz népessége közel 90 %-ban ma is magyar.)³ Igaz ez még az egyes felekezetek vallási központjainak számító településekre is: például a görög katolikus esperességek közül Zemplén lakossága 1930-ban kb. 1/3–1/3 arányban római, görög katolikus és kálvinista, Dobra pedig fele arányban kálvinista volt. Viszont dominánsan római katolikus Lelesz, Rad,

¹ *Viga Gyula*: Húsvéti köszöntők és locsolóversek a Bodroghöz. *Liszka József* (szerk.): „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...” Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére, 103-130. Komárom–Dunaszerdahely, 1994. – *Viga Gyula*: Falucsúfók a Felső-Bodroghöz. Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 333-348. Sátoraljaújhely, 1994. – Gyűjtéscím: 1986 és 1987 nyarán Páciban és Cigándon kezdtem, ahol középiskolás diákok nyári gyűjtőtáborát irányítottam. A közölt szövegek egy része diákjaim gyűjtése; ezt mindenhol jelöltem. 1991 óta a Bodroghöz szlovákiai oldalán elsősorban tárgyi néprajzi szempontból kutatom a településeket, az itt közölt anyag gyűjtéscím kísérője, „melléktermék”.

² *Kalavský, Michal*: Vallási és nyelvi viszonyok Zemplénben a 18. század derekán. *Liszka József* (szerk.): Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén, 309-316. Komárom–Dunaszerdahely, 1994. Acta Museologica I.

³ *Gyöngyösi József*: Államalkotó nemzetiségek. Bratislava, 1989. – *Gyurgyik József*: Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony, 1994. Passim. Az 1991-es népszámlálás együtt tartalmazza a reformátusok és az evangélikusok adatait.

Szolnocska, Szinyér, Véke és Zétény, kálvinista Csernyő, Kiskövesd, Kisgéres, Nagygéres, Nagykövesd és Örös.

A reformátusok, római és görög katolikusok jelenléte nem csupán az ünnepeken nyilvánul meg, hanem máig hatóan van jelen a gondolkodásmódban, mentalitásban is, igen sokféle módon tagolva a tradicionális műveltség regionális szerkezetét.

A bodroglók – még a fiatalabb generációk nagy része is – istenfélők, sokan gyakorolják is a vallások századunk végére részleteiben is a mai ember mindennapjaihoz igazodott formáját. De a vallások nemcsak megosztanak, hanem össze is kapcsolnak felekezeteket, csoportokat. Nem csupán a II. világháborút követő évtizedek ideológiája zárta összebb őket, hanem az is, hogy igen sok településen közös templomuk van a felekezeteknek, ahova – elvileg – különböző időpontokban jártak. A valóságban azonban igen gyakran eljártak, különösen az elmúlt fél században, egymás istentiszteleteire is: ismerték egymás énekeit, elterjedtebb imádságait, liturgiáját, s közösen dicsérték az Istent.

Természetesen másként éltek meg az előző történeti időszakokat az egyes felekezetek is, s a Felső-Bodroglókban a mindenkor politikai – közvetlenül vagy közvetve – beavatkozott az etnikai-vallási szférába. Túl azon, hogy általában nem kedveztek a hitéletnek az elmúlt évtizedek, másként élhette meg azokat a reformátusság, a római katolikusok, s másként a görög katolikusok, melynek sorsa különösen mozgalmas politikai, nyelvi, etnikai és kulturális érdekek kereszttüzében állt Kelet-Szlovákia területén.

Kétségtelen, hogy a felekezethez való tartozás, az egyházak stratégiái, célkitűzései, s maga az egész kulturális hagyomány is ellentmond annak, mégis: a néprajzi gyűjtő munkája során egy sajátos „népi ökömenet” jeleit tapasztalhatja. Ez alapvetően újabb tartalmat is takar, mint a térségben amúgy is több évszázados hagyományú felekezeti-kulturális együttélés, ami a történeti Magyarország északi részében az interetnikus kapcsolatok talán legfontosabb hordozója.

A fentiek persze alapvetően szubjektív benyomások, megfigyelések a más irányú gyűjtés, kutatás során. A térség vallástörténete és vallási néprajza önálló diszciplínák, amelyek felszínét nem karcolják meg az itt bemutatásra kerülő gyűjtések. Elsősorban a Bodroglók szöveggyűjteményének további vizsgálatához szolgálhatnak adalékkul, éppen ezért csupán a legfontosabb alapirodalomra hivatkozom a közlés során.

II. Néhány folklóradat a sárospataki iskola hatásához

Mára mind az irodalomtörténeti, mind a folklorisztikai vizsgálatok megrajzolták a – szóbeli és írásbeli – hagyománynak azt a vonulatát, ami a diákköltészet, alkalmi költészet református iskolai formáinak hatására jelenhetett meg és terjedhetett el a népköltészetben. Úgy tűnik, hogy mind a sárospataki, mind a debreceni kollégiumok hatása érezhető abban, hogy Északkelet-Magyarország protestáns tömbje húsvéti és más ünnepi szokásanyagának része lett az ünnepi verses köszöntő, s ebben a sajátos műfajban vélhetően a reformátusság sajátos hagyományvilága ragadható meg.⁴

E sajátos műfaj jellegzetes képviselői a húsvéti köszöntő versek, amelyeket a Bodroglók falvaiban ma is szép számmal lehet gyűjteni.⁵ Ezek többsége vallásos tartalmú, melyek megfogalmazása és megformálása is jelzi, hogy azok nem a „népi poézis” termékei, hanem tanult verselők, írástudók művei. Szerzőik között bizonyára

⁴ A kérdéssel összefüggően: Bán Imre – Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1964. – Komáromy Sándor: A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények. Folklór és etnográfia 61. Debrecen, 1992. – N. Bartha Károly: Húsvéti rigmusok. Debrecen, 1935. – Enyedi József: Madárlátta kenyér (Hajdúhadház népköltésze). Debrecen, 1988. – Barna Gábor: Húsvéti köszöntők és locsolóversek. Confessio X. (1986) 67-75. – Barna Gábor: Ungi névnapköszöntők. Népi kultúra - népi társadalom XV. 171-198. Budapest, 1990. – Szabó László: Húsvéti locsolóversek a szatmári és beregi Tiszahátról. Ujváry Zoltán (szerk.): Régió és kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzából Gunda Béla tiszteletére, 185-218. Debrecen, 1991.

⁵ Vége i.m. (Húsvéti köszöntők...)

ott voltak a lelkészek, református kántortanítók, akikről sokszor meg is emlékeznek az adatközlők: ők írták le ezeket a szövegeket a gyerekekkel a hittanórákon, foglalkozásokon. Több versről tudható, hogy eredetileg konfirmálásra, vagy más ünnepre készült, első alkalommal általában a templomban mondta el valamelyik fiúgyerek, s onnan került az át a feltámadás ünnepének szokáskörébe.

Bár az ünnepi versek, köszöntők többsége verbálisan terjed, megfigyelhető a gyűjtések során az írásbeliség is: imakönyvben, iratok és fényképek között ott lapulnak ezek a leírt szövegek, s különféle ismeretségek révén eljuthatnak olykor távoli vidékekre is. A szóbeliség következménye a variánsok nagy száma is, ami bizonyos fókig a versek szerkezetének és „előadásmódjának” is eredménye: a hosszabb versek idővel részecskére szakadoznak, s a rövid beköszöntő szakaszt a locsoló, illetve tojás-kérő formulával a teljes vers végigmondása nélkül kerekíti egészéé annak elmondója. A panelszerűen építkező, sorpáronként eltérő tartalmat hordozó szöveg kifejezetten alkalmas ezekre a rövidítésekre, egyszersmind a szövegrészek keveredésére, variálódására is. Ilyen módon szinte lehetetlen a primer szövegek rekonstruálása, bár a vallásos tartalmú húsvéti köszöntőkben, a kevésbé romlott szövegek esetében jól elválnak egymástól a különböző funkciójú szövegrészek: a *feltámadást hírül adó vallásos szöveg* + *locsolódásra való jelentkezés, ajánlkozás, felszólítás* + *jókívánság(ok)* + (vagy) *ajándékot megköszönő formula*.

A kutatás nem lehet annyira teljes, hogy biztonsággal véleményt formálhatnánk az egyes szövegek vallásfelekezeti kapcsolódásáról, az elterjedés táji tagolódásáról. Szembetűnő azonban, hogy a református népesség többféle verset ismer, s a többségében református településekről lényegesen több szövegvariáns került elő. Különösen nagy számban bukkantak fel ezek a versek Kiskövesden és Kisgéresben, ami megerősíteni látszik azt a lehetőséget, hogy a szövegek elterjedésében Sarospatak reformátussága, iskolája talán közvetlenül is nagy szerepet kaphatott. A versek formája, tartalma – ha nyomaiban is – őrzi a református egyházi költészet és a diákköltészet hatását, és szorosan illeszkedik az északkeleti református régió műveltségéhez.⁶ A katolikusok lényegében csak az 1. típus variánsait mondták rendszeresen.

ÜNNEPI (ALKALMI) KÖSZÖNTŐK

1. Megrendült a világ és elsötétedett,
midőn Krisztus urunk a keresztfán szenvedett.
Sírtak a tanítványok, zokogva siratták,
mint a hű gyermek szerető édesanyját.
De harmadnapra megnyílt a sír szája,
kilépett belőle az élet királya.
Ezzel mutatta meg, hogy lesz feltámadás.
Feltámadt Krisztus húsvét ünnepére,
dicső koronája fénylik a fejébe.
Eljöttünk e háznak megtisztelésére,
ha a házigazdának nem esne terhére,
váltsák meg a lányát, kérem szeretettel,
hadd öntsem meg fejét egy kis rózsavízzel!
Viruljon orcája minden nap szépséggel,
áldja meg az Isten friss jó egészséggel! (Bacska, Kisgéres, Véke)

⁶ Újabb közlések Nagydobronyból jelzik az egyes szövegtípusok kárpátaljai előfordulását is. Vö.: Móricz Kálmán: Nagydobrony, 222–225. Ungvár, 1993. – Ivaskovics Mária: Húsvéti népszokások a kárpátaljai Nagydobronyban. Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye, 143–149. Szerk.: Petro Lizanec. Ungvár, 1993.

2. Gyászos ünnepünk volt ama nagypénteken,
midőn a szenteknek szent isteni erő,
Jézusunk, Krisztusunk, mennyei vőlegény
meghalt a keresztfán, értünk szenved szegény.
De e gyász keresztfá kidőlt harmadnapra,
feltámadt Jézusunk dicső húsvét napra.
Örülj, kereszténység, kivirradtál mára,
e nemes ünnepnek második napjára.
Eljöttem e háznak megtisztelésére,
ha kigyelmeteknek nem esne terhére.
Váltsák meg lányukat, kérem szeretettel,
hadd locsoljam meg fejét egy kis rózsavízzel.
Viruljon orcája, viruljon szépséggel,
áldja meg az Isten friss jó egészséggel!
Szívemből kívánom!
(Kisgócs)

3. Zöld borostyánt temettetett a tavasz zászlaja,
Örömet, szellemét a pacsirta szólja.
Húsvétunk ez így jár, ünnepélyes reggel,
az ifjak vigadnak sereggel.
Vigad a jó lélek az egész ház népével,
feltámadott Jézus díszes örömeivel.
Feltámadt a sírból, mit köpor belepte,
feltámadt és megnyílt búsongó fedele.
Szűz Mária midőn a fiát kereste,
vasárnapi angyal ekképpen felele:
ne félj, hívő lélek, ne félj a haláltól,
Jézus, a kegyes megváltott attól.
Ha eljön a kürt és trombitaszó,
felpattansz a mennybe, örökké vigadol.
Ezt a vigasztalást kívánom tinéktek!
Bor, búza és kenyér elég legyen újig,
szép hímes adását emelem az égig.
(Pólyán)

4. Megnyílt a rideg sír, fölszakadt a zárja,
mosolygó napsugár süt át a világra.
Föltámadt Krisztus, legyőzte a halált,
mely által az élet diadalra talált.
Oh, a sír titeket többé ne aggasszon,
a halál koporsója könnyre ne fakasszon!
Mert a halált legyőzte az isteni átok,
örök boldogság száll a mennybe rátok.
Szívemből kívánom!
(Kiskövesd)

5. Ma nyílt meg az égnek ragyogó kebele,
Ma léptünk az élet minden gyönyörébe.
Ma támadott fel az ég tulajdona,
Mi szent vallásunknak fő fundámentuma.
Feltámadott Jézus, legyőzte a halált,
mely által az élet diadalra talált.
A halált legyőzte az isteni átok,

örök boldogság vár a mennyben reátok.
Szívemből kívánom!

(Kiskövesd)

6. Világ megváltója, Jézus; Isten fia,
Keseredett lelkek fő vigasztalója.
Szívünk nyitva hagyom, fogadj lakást benne,
Nagy örömet lelkünk csak tebenned lele.
Érettünk hurcoltad a nehéz keresztet,
Melyet hóhéraid szent válladra tettek.
Szomjas lévén téged ecettel itattak,
Arcon vertek, szidtak, meg is korbácsoltak.
Lándzsával döfölték ártatlan testedet,
Örömük lelt benne, ha látták véredet.
Szent fejedre töviskoronát tévének,
A keresztre három szöggel feszítének.
Folyt a piros véred végig a keresztfán,
Fájdalmaid között ekképp felkiáltál:
Atyám kezeidbe teszem le lelkemet,
Nem tűrhetem tovább kínos helyzetemet.
Lelkemet, testemet kezedbe ajánlom,
Számptalan bűnömöt, ó de szánom-bánom.
Hiszek benned, Jézus, imádom nevedet,
Segélj hozzád menni a mennybe engemet.
De míg itt élek e nyomorult testben,
Örködő angyalod lebegjen felettem.

(Kiskövesd)

7. **Névnapi köszöntő** (dallammal):

Készítsd, műzsám, lantodat!
Zendítsd fel muzsikádat!
Mert ideje virginyádnak,
Hadd harsogjon trombitádnak!
Szépen zengjen nótája,
Megrezdüljön hárfája!
Menjünk fel seregbe állva,
Ott víg kedvvel muzsikálva!
Nohát szép mezejének, Érikon tetejének,
Mely sok száz, ezer meghalt,
Kinek neve Szent István volt,
De te megmaradtál, napodra virradtál.
Így légyen! Ámen. Úgy légyen! Ámen!

(Pácin)

8. **Konfirmálásra:**

Református magyar vagyok,
Halálomig az maradok.
Vallásomnak semmi foltja,
Tiszta, mint a mennyek boltja.
Amint én e tiszta vallást megismertem,
Úgy áldjon meg, úgy szeressen Isten engem!
Arra való a vallásom,
Hogy a lelkem mennyet lásson.

Lásson örök üdvösséget,
 Boldogságot, dicsőséget!
 Az én hitem az Istennek szent ígéje,
 Melyért hullott Jézusomnak drága vére.
 Hitünk a fő igaz dolga,
 Így írták az apostolok.
 Ha elhagynám a hitemet,
 Megölném az életemet.
 A hitetlenek nem találnak vigaszt, enyhet,
 Lángjában a kárhozatnak, gyötrelemnek.
 Vallásomnak nincsen ára,
 Nem viszem én a vásárra,
 Azt, aminél drágább nincsen,
 El nem hagynám semmi kincsen.
 És amiért ösapáink szenvedének,
 Ezt a vallást, drága vallást hogy vetném meg?
 Ha betérek templomomba,
 Nem vakít el semmi pompa.
 Nem kell nekem semmi hívság,
 Csak a lélek s igazság.
 Harcaim közt kitől féljek,
 Ha vezetőm a Szentlélek?
 Krisztusommal élek-halok,
 Szent nevéhez hű maradok.
 Hűségemért tőle várom pályabérem,
 Ezt fogadom, Isten engem úgy segítjen!

(Kiskövesd)

III. Néhány népi imádság a Bodrogből

Bár a magyar népköltészeti gyűjtemények néhány szórvány adatot már a századelő óta közöltek, a hazai folklorisztikában és a régi magyar irodalom kutatásában is igazi revelációt jelentett az 1970-es években az *archaikus népi imádságok* „felfedezése”. Ez, valamint a műfaj eredetének és történetének, elterjedésének, európai kapcsolatainak, s számos alapvető problémájának feltárása *Erdélyi Zsuzsanna* nevéhez fűződik, aki a Magyar Néprajz című szintézis V. kötetében a kutatás történetét is összefoglalta.⁷ Kutatásai igazolták, hogy az archaikus (apokrif) népi imádságok a magyar népköltészet egyik legkorábbi rétegét alkotják, s a középkori hagyományban eredő műfaj kétirányú szellemi hatást tükröz: egy „keletit”, a ráolvasó imádságokkal, a magyar kántáló énekekkel, majd a román-szláv kolinda-koleda költéssel (rítusénekekkel), valamint egy „nyugati”, ami inkább szakrális kötődés a vallásos közköltészet, a Mária-líra és -epika és a vallásos dráma emlékeivel, alkalmanként az egyházi költészet történeti darabjaival, imádságaival, himnuszaiival.⁸ Különös, titokzatos szövegek ezek, s csöppet sem véletlen, hogy Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című kötete megjelenésekor az irodalmi életben is zajos sikert keltett, s szinte megtermékenyítette a magyar művelődéstörténet kutatását.

⁷ *Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Budapest, 1976. – *Erdélyi Zsuzsanna: Archaikus népi imádságok. Vargyas Lajos (főszerk.): Magyar néprajz V. Népköltészet, 692-748.* Budapest, 1988. Az utóbbi bőseges irodalommal a témakör valamennyi részletét érintően is.

⁸ *Erdélyi i.m.* (1988), 693.

Magam először Pácinban hallottam adatközlőtől ilyen imaszöveget, s néhányat sikerült azóta gyűjtenem a Bodroghöz szlovákiai oldalának falvaiban is. Mivel mára több ezer szöveg áll már a kutatók rendelkezésére, az itt bemutatott gyűjtésem első sorban a példák számát szaporíthatja, de ismét felhívja a figyelmet arra is, hogy a Bodroghöz falvainak népi kultúrája igen archaikus elemeket és rétegeket is őriz.

A műfaj kimunkált filológiája felment a szöveganyag vizsgálata alól, néhány észrevételemet azonban meg kell fogalmaznom. Erdélyi Zsuzsanna kutatásai azt igazolják, hogy a népi imádságok leginkább a görög katolikusság hagyományaiban élnek. Az általam gyűjtött néhány szöveg adatközlői között nincs görög katolikus vallású, jóllehet általános tapasztalatként én is megfogalmazhatom, hogy ennek a felekezetnek a tagjai a leginkább „hagyományörzők”, tőlük lehet talán a legrégebbi, leginkább „egységes” népszokás és néphit anyagot gyűjteni a Bodroghöz falvaiban is. Viszont néhány adatom igazolja Erdélyi Zsuzsanna azon észrevételét, hogy a reformátusok által ismert imaszövegek pár sorosak, töredékesek.⁹ Az „Én lefekszem én ágyamba...” kezdetű (lásd alább 9. számmal) rövid ima általánosan ismert a vidék reformátusságának körében.

A „Fehér Rózsa Mária” kezdetű imádság – apró szövegrészletek eltéréseivel – több variációban is ismert, de itt csak a lényegesebb eltéréseket mutató szövegeket közlöm. Sajátos viszont a „Piros Rózsa Mária” kezdetű (alább a 6. számú) imádság, melynek adatközlője tudta, hogy van az általános „Fehér Rózsa Mária” nyitó sor, de ő így tanulta ezt a szöveget a református édesanyjától. (Imádságokat idéznek a hűsvéti versek részletei is, pl. a 6. számú.)

A bemutatott imádságok másik része egy újabb rétegét képviseli a szövegfolkloornak, mégis úgy vélem, hogy közlése nem érdektelen ebben a körben.

Imádságok este és reggel

1. Fehér Rózsa Mária!
 Áldott szülőanyja Jézusnak.
 Ablakomon négy szép őrzőangyal.
 Szól a kakas szép piros hajnalra:
 Kelj fel, kelj fel szépséges Szűz Mária,
 Megfogták a te szent fiadat.
 Keresztfára feszítették,
 Három csepp vérét elcseppentették.
 Az angyalok felszedték,
 Krisztus urunk elibe vitték.
 Krisztus urunk azt mondta:
 Aki ezt az imát este lefektében,
 reggel felkeltében elmondja,
 ha halálos bűne megbocsájtatik. Ámen.
 (Karcsa, Pápai Józsefné - szül. 1939. - református. A szöveget nagyanyjától tanulta. Matolay András gyűjtése, 1986. aug. 14.)
2. Fehér Rózsa Mária!
 Minket Jézus találja.
 Szent igével igézett,
 Aranygyűrűvel pecsételt.
 Ajtómban áll a boldogságos szép Szűz Mária,

⁹ Erdélyi i.m. (1988), 705-706.

Öriz, őriz minket házi szuhojába.
 Mert megfogták a te drága szent fiadat,
 Magas keresztfára feszítették,
 Három csepp vérét elejtették.
 Az őrzőangyalok felszedték,
 Ágyukban Krisztus elébe tették.
 Krisztus urunk azt mondta,
 Aki ezt az imádságot minden reggel elmondaná,
 annak hét halálos bűnét megbocsátaná.

(Zétény, Anderkovics Jánosné - szül. Abara, 1928. - római katolikus.
 1992. ápr. 9. - *Szuholly* = sarok.)

3. Fehér Rózsa Mária!
 Minket Jézus tanácsa
 Szent ígére tanítson,
 Áldással gazdagítson!
 Ajtómon a Krisztus,
 Ablakomon az őrző angyal.
 Teljes virág virágozzon,
 Hajnalkakas megszólaljon!
 Kelj fel, kelj fel, Mária!
 A te szent fiadat megfogták,
 Keresztfára feszítették.
 Három csepp vér lecseppent,
 Az angyalok felvették,
 Jézus Krisztust elibe tétették.
 Aki ezt az imádságot elmondaná,
 este lefektébe, hétszer felkeltébe,
 megüdvözíteném! Ámen.
 (Pácin, Séra Gyuláné - szül. 1925. - róm. kat. 1986. aug. 8.)

4. Fehér Rózsa Mária!
 Engem Jézus találja.
 Szent ígével ígézi,
 Arany gyűrűvel pecsételi.
 Ablakomat őrző angyal őrizi.
 Krisztus urunk elnyugszik, piros hajnal hasad.
 A kakas megszólal: Kelj fel, kelj fel Szűz Mária,
 Szent fiadat megfogták,
 Magas keresztfára feszítették,
 Három csepp piros vérét elejtették,
 Az angyalok felszedték,
 Krisztus urunk elejbe tették.
 Krisztus urunk azt mondja, aki ezt az
 imádságot reggel-este elmondja,
 annak minden bűne megbocsájtatik.
 (Bóly, Szirovec Jánosné - szül. 1914. - római katolikus. 1992. ápr. 8.)

5. Fehér Rózsa Mária!
 Minket Jézus találja.
 Szent ígével ígézi,

Arany betűvel pecsételi.
 Házam négy szegeletén négy őrző angyal.
 Kelj föl, kelj föl Mária,
 Megfogták szent fiadat!
 Kálváriára vitték,
 Magos keresztfára feszítették.
 Adjon Isten jó éjszakát apámnak, anyámnak és a testvéreimnek.
 Énnékem is én Istenem. Ámen.
 (Dobra, Petrik János - szül. 1908. - római katolikus. 1992. ápr. 7.)

i. Piros Rózsa Mária!
 Jézus minket találjon!
 Szent ígével igézzé,
 Aranygyűrűvel pecsételje!
 Ajtómon áll Jézus,
 Ablakomon négy szép őrző angyalka,
 Őrizd meg az én lelkemet!
 Ha a kakas megszólal, piros hajnal hasad.
 Kelj fel, kelj fel, én boldogságos szentséges szűz Máriám,
 mert megfogták a te szentséges fiadat, Jézust!
 Kálvária hegyére vitték,
 magos keresztfára feszítették.
 Három csepp vére elcseppent,
 azt is az angyalok felszedték,
 Áriánba bévítették, Krisztus elébe helyezték.
 Mennysország kapui hol vagytok?
 Kész a test, kész a lélek Uram,
 mindenkor az örök boldogságra meghalni.
 Óh, fiam, fiam, de szánom, de bánom a te kinszenvedéseidet!
 Ne szánd, ne bánd, én asszonyom anyám, eriggy a kápolnámba,
 hirdesd ezt az imádságot!
 Ki ezt este fekvében elmondja,
 ki reggel keltében elmondja,
 vélem leszen örök dicsőségben. Ámen.
 (Karcza, Vaszi Anna - szül. 1910. - római katolikus. Matolay András
 gyűjtése, 1986. aug. 14.)

Óh, hajnal fényes csillaga,
 kibe Máriácska megnyugszik, elalszik.
 Óh, ti zsidók, mit vétkeztek,
 hogy Krisztus Urunkot megfogtátok?
 Elvittétek a Pilátus pitvarába,
 töviskoronával koronáztátok,
 vas vesszővel csapdostátok,
 vasdárdával szurkáltátok,
 vas kesztyűkkel szorongattátok.
 Arra ment az édesanyja, Mária:
 Óh, fiam, fiam, de szánom, de bánom a te kinszenvedésedet!
 Ne szánd, ne bánd én asszonyom anyám,
 eridj az én kápolnámba, hirdesd ezt az imádságot!

Ki ezt este lefektében elmondja,
 ki ezt reggel felkeltében elmondja,
 vélem léssen az örök dicsőségben. Ámen.

(Karcza, Vaszi Anna - szül. 1910. - római katolikus. Matolay András
 gyűjtése, 1986.aug.14.)

8. Ha lefekszem az ágyamba,
 Fogadj, uram, oltalmadba.
 Három angyal fejem felett,
 Az egyik megőriz engemet,
 Másik lezárja szememet,
 Harmadik várja a lelkemet.
 Nyugodjak szépen, csendesén,
 Jézus Mária szent nevében. Ámen.

(Zétény, Anderkovics Jánosné - szül. Abara, 1928. - római katolikus.
 Hasonló töredékes változatait Rad és Véke katolikusai is ismerik.)

9. Én lefekszem én ágyamba,
 minden esti koporsómba.
 Az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Úristennek
 nevében. Ámen.

(Cigánd, Balla Józsefné - szül. 1903. - ref. 1987.júl. 18.)

10. Eljött már az esthajnala,
 minden állat megy nyugalomba.
 De én Uram, úgy megyek ágyamba,
 mintha mennék gyászos koporsóba.

(Rad, Matyi József - szül. 1908. - római katolikus. 1992.ápr.7.)

11. A nap lement az éjbe, hát álom jó szememre,
 Jó Istenem, viselj gondot alvó gyermekedre!
 Uram, te voltál a napom, te óvtad életem,
 benned leszen ezután is minden reményem.
 Add, hogy veszély nélkül aludjak,
 karjaid közt nyugodjak!
 Adj csendes éjt szülőimnek,
 Adj csendes éjt mindenkinek!
 Imádlak, mint édesatyát,
 Óh, hát adj jó éjszakát! Ámen.

(Pácin, Séra Jánosné - szül. 1903. - református. Barta Zsolt gyűjtése,
 1986.aug.10.)

12. Ó, én édes őrangyalkám,
 Szépen kérlek, vigyázz reám.
 Légy vezérem, hogy míg élek,
 Mindig jó és jámbor legyek.
 Holtom után vezess be
 Jézuskához mennyekbe! Ámen.

(Szinyér, Rudas Istvánné - szül. 1920. - római katolikus. 1992.ápr. 8. A
 szöveget gyermekkorában tanulta nagyanyjától.)

13. Előbb hogýsem lefekýdjek,
Kezeimet ósszeteszem.
Hozzád emelem szívemet,
Istenem áldván tégedet.
Hogy velem ennyi jót tettél,
Veszélyektől megmentettél.
Mivel ellened vétettem,
Bocsáss meg, kérlek, énnekem.
Mert nyugton csak úgy alhatom,
Vigyáz rám, órangyalom.
Üdvözítő Jézusom,
Szent kezeidbe zárkózom.
Melyekből véred folyt értem,
Lemosván az én vétkem.
Nyugodjak szépen, csendesesen,
Jézus Mária szent nevében. Ámen.
(Zétény, Anderkovics Jánosné - szül. Abara, 1928. - római katolikus.
1992. ápr. 9.)
14. Én Istenem, jó Istenem,
Becsukódik már a szemem.
De a tied nyitva, Atyám,
Amíg alszom, vigyázz reám!
Vigyázz kedves szüleimre,
Meg az én jó testvéremre!
Mikor a nap újra felkel,
Csókolhassuk egymást reggel! Ámen.
(Cigánd, Balla Józsefné - szül. 1903. - református. Lényegében általá-
nosan ismert szöveg a Bodroghöz magyarországi és szlovákiai oldalán.
1987. júl. 18.)
15. Álmos vagyok, úgy alhatnám,
fáradt vagyok, nyughatnám.
Lezárom a két szememet,
vigyázz rám, jó Istenkém! Ámen.
(Pácin, Dakos Lajos - szül. 1909. - református. Bai Judit, Tóth Ildikó,
Matolay András gyűjtése. 1986. aug. 13.)
16. Édes jó Istenkém, őrizz meg engemet!
Tebenned bízok, meg az úr Jézus Krisztusban.
Csak vigyázzatok rám, én is vigyázok rátok.
Jó éjszakát, kedves jó Isten, kedves Krisztus,
bennetek bízom, csak vigyázzatok rám! Ámen.
(Pácin, Dakos Lajos - szül. 1909. - református. Bai Judit, Tóth Ildikó,
Matolay András gyűjtése. 1986. aug. 13.)
17. Édes jó istenkém, őrizz meg engemet
tűztől, víztől, gonosz ember szándékától,
hirtelen haláltól! Ámen.
(Pácin, Dakos Lajos - szül. 1909. - református. Bai Judit, Tóth Ildikó,
Matolay András gyűjtése. 1986. aug. 13.)

18. Ó, én Uram, teremtőm, mikor engem teremtettél,
annál előbb ismertél,
Szentlélekkel szeretted,
Szent haláloddal megváltottál.
Gyűj hozzá, szállj be szívembe,
Szentelj meg, hogy lehessek az Úr Jézussal együtt! Ámen.
(Pácin, Dakos Lajos - szül. 1909. - református. Bai Judit, Tóth Ildikó,
Matolay András gyűjtése. 1986. aug. 13.)
- 19/a. Óh, én édes Istenem, hálát rebeg lelke, meg,
hogy egész napon át úgy szeretted engem.
Bánom sok vétke, szent fiadnak vére
mossa meg kegyesen szívemet fehérre!
Virrasszon felettem gondviselő szemed,
kérek óvd az éjjel testemet, lelkemet!
Szűzanyám, őrangyal, legyetek énvelem,
Ha ti rám vigyáztok, nyugodt lesz éjjelem.
Ámen.
- 19/b. Szívem első gondolata hozzád száll fel, Istenem,
Te őriztél meg az éjjel, maradj ma is énvelem!
Téged áldlak és imádlak, mint szerető gyermeked,
Szívem csakis azt akarja, ami kedves teneked.
Édes Jézus, adj kegyelmet, őrizz minket szüntelen,
hogy egész nap neked éljünk, tiszta szívvel, büntelen!
Szűzmária, Jézus anyja, te mindnyájunk anyja vagy,
Oltalmaz meg minden bajtól, kísértésben el ne hagyj!
Ámen.
(Kaponya, Bodzás Irén - szül. 1919. - római katolikus. 1994. aug. 15.
Az esti és reggeli imádság össztartozása egyértelmű.)
- 20/a. Én Istenem, jó Istenem, becsukódik már a szemem.
De a tied nyitva, Atyám, amíg alszom, vigyázz reám!
Vigyázz kedves szüleimre, meg az én jó testvéremre!
Mikor a nap újra felkel, köszönhetjük egymást reggel! Ámen.
- 20/b. Én Istenem, jó Istenem, kicsukódik már a szemem.
Köszönöm, hogy megtartottál, hogy felettem virrasztottál!
Óvj meg ma is szent kezedd, szent kezedd ne eressz el!
Végy oda, mint akit szeretsz, ó, hallgasd meg kérésedet! Ámen.
(Pácin, Pecák Andrásné - szül. 1927. - római katolikus, 1986. aug. 8. -
Az általános ismert esti ima itt bemutatott reggeli „párjával“
gyűjtéseim során máshol nem találkoztam.)

Imádságok nyári zivatar, mennydörgés ellen

21. Óh, boldogságos szentséges Szűzanyám,
végy a te szentséges szárnyaid alá!
Palástod alá takarj be kegybe,
őriz meg minket minden szerencsétlenségtől,
minden keresztény híveket! Ámen.
22. Szüntesd meg, Uram a te haragodat,
tedd le a te szent ostorodat!

Haragod ugyan méltó ránk,
Óh, de te vagy a mi Atyánk.

(Kaponya, Bodzás Irén - szül. 1919. - római katolikus, 1994. aug. 15.
Mindkettőt édesanyjától tanulta. Édesanyja az ő anyjától hallotta. „Ezt
az én anyám így hallotta még az ő édesanyjától. Három katona ment
lőháton, a nagy vihar meg utolérte őket: zengett, csattogott, villámlott.
Két katonába úgy belecsapott a villám, hogy azok leestek [a lóról],
meghaltak. A harmadik meg mindig ezt imádkozta, az meg azért ma-
radt meg.“)

Szombati imádság

23. Szombat Szűz Mária napja,
boldog ember, aki megtartja.
Nincs is annak semmi baja,
mert vele van Szűz Mária.

(Kaponya, Bodzás Irén - szül. 1919. - római katolikus. 1994. aug. 15.
„A szombat Szűz Mária napja. Szombaton este meggyújtották az öregek
a lámpát, és régen azt hétfő reggelig nem is oltották el.“ A szövegben
megítélésem szerint felismerhető a régi tanító versek stílusa.)

Asztali imádságok

24. Uram, Jézus, légy vendégem,
Áldd meg, amit adtál nekem!
(Bodrogmező, Világi Imréné - szül. 1922. - görög katolikus. 1992. ápr.
8. A szöveget az étkezés megkezdése előtt mondták, közben keresztet
vetettek. Általánosan ismert a katolikusok körében.)
25. Aki ételt, italt adott,
annak neve legyen áldott! Ámen.
(Imreg, Urbán László - szül. 1929. - római katolikus. 1992. máj. 27.
Általánosan ismerik a Felső-Bodroghozban is a katolikusok. A szöveg
elmondása után még általában hozzátették: „Atya, Fiú, Szentlélek“ s
csak ezután lehetett az ételhez nyúlni.)

Iskolai imádságok

26. Istenem, teremtem, hallgasd meg imámat.
Áldd meg minden jóval, anyámat, apámat.
Segítsd őket, segítsd, hogy felneveljenek.
Hogy majd áldásodra én is méltó legyek! Ámen.
(Pácin, Czinke Bertalanné - szül. 1925. - református. 1986. aug. 14.
Domahidi Klára és Balla Éva gyűjtése.)

Tanítás előtt:

- 27/a. Istenem, segíts meg bennünket,
Áldd meg igyekezetünket!
Adj erőt a jó munkára,
Íme, most a tanulásra!
Világosítsd fel értelmünket,
Adj szorgalmat és figyelmet! Ámen.

Hazamenetelkor:

- 27/b. Most is, midőn hazamegyünk,
Mert munkánkat jól végeztük,
Szívünk, lelkünket műveltük,
Add, hogy amit jól tanultunk,
Otthon is meglássék rajtunk!
Szent neved dicsőségére,
Jó szüleink örömére. Ámen.

(Pácin, Jáger Ferencné - szül. 1922. - római katolikus. 1986. aug. 8.)

IV. Összefoglalás helyett

A szövegközlések nem igénylik az összegzést, az egyes témák kapcsán és a jegyzetekben az információkat közöltem. Ezen a helyen szeretnék azonban megfogalmazni egy észrevételt, általában a Bodroglak néprajzi kutatásával kapcsolatban.

Ez a táj már igen sok szép eredményt hozott a magyar néprajz számára, kutatásában generációk – valójában mindig csak néhány ember – munkája rakódik egymásra. Az igen sok és sokféle előzmény után rendkívül fontos lenne elvégezni a Bodroglak szisztematikus néprajzi feltárását. Ezt több tényező is indokolja.

1. A földrajzilag egyértelműen körülhatárolható táj nem csupán igen archaikus elemeit őrzi ma élő nemzedékeiben a tradicionális népi műveltségnek, hanem kiválóan elvégezhető lenne ezeknek az elemeknek a kartográfiai szempontú rendezése, a hagyományos műveltség táji és történeti tagolódásának feltárása is. Ehhez – a néprajz mellett – történeti, geográfiai, néprajzi, régészeti stb. kutatások eredményei is rendelkezésre állnak, s azok művelői újabb kutatásokba is bevonhatók.

2. A jelenlegi – remélhetőleg tartós – politikai helyzet lehetővé teszi a magyarországi és a szlovákiai falvak együttes kutatását, bekapcsolva a munkába a Kelet-Szlovákiában élő és dolgozó néhány kollégát is.

3. A kutatásnak mára az intézményrendszere is kialakult: az újhelyi levéltár, a pácini, szerencsi, tokaji, miskolci, sátoraljaújhelyi, sárospataki és királyhelmeci múzeumok mellett a debreceni egyetem, a nyíregyházi főiskola, de akár az új miskolci bölcsész intézet oktatói és hallgatói révén is erőteljesen növelhető a kutatói kapacitás, s megnőtt a munkába bevonhatók száma. A moderátor szerepét – a Kazinczy Ferenc Társaságon kívül – a születő Bodroglaki Tudományos Társaság is magára vállalhatja. Az egységes szemléletű, a célokat és elvégzendő feladatokat egyértelműen kijelölő program elkészítése nem nélkülözhető.

4. A terepmunkát érdemes lenne összekapcsolni egy erőteljes tárgyi gyűjtéssel is: ez elsősorban a királyhelmeci múzeum néprajzi gyűjteményét alapozhatná meg.

5. A szervezett kutatás, amely egy évtized alatt egy táji monográfia elkészítését célozhatná meg, tanulságosan bővíthetne ki a jelenkutatással is, amit nem csupán a második világháborút követő életmódváltás indokol, hanem az 1989-et követő változások is.

BALASSA IVÁN

A református temetők néhány vonása

László Gyula régészprofesszor állapította meg, hogy a temető az élő település mása, és annak törvényszerűségei ott is érvényesülnek. Ez a megállapítás igazolódik Újszászy Kálmán: *Történelmi séták a sárospataki református temetőben* című két füzetében.¹ Ebbe írja Sárospatak történetének, életének legavatottabb ismerője: „Igen, mert temetőképzetünk mindig több annál, amit érzékelünk, látunk. Több a fáknál, bokroknál, síremlékeknél, még a szereteteink nyughelyénél is több; több azoknál, akiket magába fogadott és fogad! Gyűjtőhelye az értékeknek, amelyet egy közösség – ez esetben mindegy hogyan mondjuk – kitermelt magából, vagy amelyek éppen ebben a közösségben találtak meg hordozóikat.”² A sárospataki református temető – amely a mai helyén az 1780-as évek közepétől fogadja be az elhaltakat – egyben a református Sárospatak, a Református Kollégium történetét örökíti meg. Hálával gondolunk Újszászy Kálmánra, aki hatalmas tudásának tárházából az ebben a temetőben nyugvó tudós professzorokat, szárazbetegségben elhalt diákokat, hécei és kispataki mestereket, szántóvetőket, nagyhírű halászokat életre keltette.³

Az egyes felekezetek temetői különböznek egymástól, és az erre való tudatos törekvés már a reformáció századától, a 16. századtól jól kimutatható. Szent István annak idején elrendelte a templom körüli temetkezést, mert ezzel a templom központi jellegét kívánta hangsúlyozni. A reformáció azonban ebben is a Bibliához akart visszamenni, mert köztudomású, hogy a zsidók mindig a város falain kívül temették el halottaikat. A Debreceni Zsinat 1567-ben a Bibliára hivatkozva ezeket írja: „Az Atyák a városon kívül temetkeztek, Christust is a városon kívül temették.” Így aztán Méliusz Juhász Péter is kívül talált örök nyugalomra. 1585-ben a kolozsvári falakon belüli temetőket megszüntették, és egyre inkább a Házsongárdi temető lett a városi polgárok nyughelye.

A településen kívüli temetők a sírokra nézve is változást hoztak. A katolikus templom körüli temetők esetében a halott az oltáriszentséget tartalmazó apszis felé nézett; a kiköltözött református temetőkben a sírt kelet-nyugati tengellyel ásták ki, olyan formán, hogy a halott arccal a felkelő nap irányába feküdt. Ez a tájolás megegyezett a honfoglaló magyarok általánosnak mondható szokásával. Ma még nem tudjuk megmondani, hogy hat évszázad után hogyan bukkanhatott fel a sír kelet-nyugati iránya. A településen kívüli temetők nem egyszerre váltak általánossá, mert még a XVII. században is újabb és újabb rendelkezések szorgalmazták. A XVIII. század végén az állami hatóságok az egész országra hozott rendelkezései csak a múlt században valósultak meg. Még manapság is találunk a székelyföldi Erdővidéken – például Nagybaconban, Nagyajtán – és máshol református temetőket a templom körül.

¹ Két füzetben kiadta a sárospataki öregdiákok miskolci baráti köre 1986-ban és 1988-ban. Pataki Füzetek, 1-2.

² Újszászy i.m. I. köt. 1. o.

³ Ez az írás eredetileg előadasként hangzott el 1992. december 12-én Sárospatakon az Újszászy Kálmán 90. születésnapjára szervezett tudományos ülésen.

Tiszaladányban (1946 óta Zemplén, előzőleg Szabolcs megye), amint azt Újszászy Kálmán fentebb idézett munkájában megörökítette, az ótemető bejáratánál egy táblán az alábbi vers volt olvasható, melyet egy helyi öreg verselő, Kiss Gábor alkotott:

*Szent hely ez a temető,
Mindenkit befogad ő.
Befogad ő jövővényt,
Urat, gazdagot, szegényt.*

Bizony, a legtöbb református temetőben nem egészen ez volt a helyzet, mert a jobb módú családok a bejáratához közelebb helyezkedtek el, míg a szegényebbek csak hátrább vagy a széleken kaphattak helyet. Az ismeretlenekkel meg a jövővényekkel a XVII. század első felében még nagyon keményen bántak el, mint az *Somorjai János* könyvéből (1636) kiderül: „Általában a pogányokat, a zsidókat, a mohamedánokat, a cigányokat, továbbá az átokban lévőeknek, kik penitenciát nem tartanak, testüket nem temetjük semminemű közönséges pompával, sem a körösztények tisztességes közönséges temető helyeken (a körösztöletlen gyermekeket onnan ki nem rekesztjük), hanem magán való helyen számár módon elásattatnak, hogy a föld színén büzhödjének, mert éltekben nem voltak tagjai a körösztény Anyaszentegyháznak.”

Az ún. *számártemetés* a református egyházon belül főleg a XVII. században volt szokásban. Ez azt jelentette, hogy egyházi szertartás nélkül, a temető árkában vagy a puszta földön kaparták el a halottat. Itt ismét a Bibliához nyúlhatunk vissza, mert Jeremiás könyvében ez áll: „Úgy temetik el, mint a szamarat, kivonják és elvetik Jeruzsálem falain kívül” (22:19). Bornemisza Péter prédikációjában 1584-ben már találkozunk vele: „Az Isten Joachim királyt *számár temetéssel* fenyegette, azaz, hogy mint dögöt kivetnék.” A XVIII-XIX. században már csak ritkán fordult elő, de a székelői Erdővidéken nemcsak egyházi feljegyzésekben, hanem halvány emlékével még a visszaemlékezésekben is találkoztam vele az 1940-es évek elején. Maradványa, hogy néha ma is látni egy-egy olyan sírt református temetők szélén, melyek attól kisebb távolságra helyezkednek el, vagy éppen a temető árkába ásták azt.

A sírjelekkel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a középkori katolikus temetőkben általában nem voltak keresztek. Azok csak a XVI. században kezdenek feltűnni, talán azért, hogy a reformátusoktól megkülönböztethetők legyenek. A protestánsok közül az evangélikusok alkalmazták a keresztet, Kálvin és Zwingli követőik számára ezt határozottan tiltották.

A református temetőkben – elsősorban városokban, különösképpen olyan helyeken, ahol sok polgár, nemes lakott – a sírra kúpalakú követ helyeztek el, és arra vésték fel a halott nevét, esetleg más adatait. Így volt ez többek között Kolozsvárt is a XVII., de még a XVIII. században is,⁴ amikor is fennálló sírkövek terjedtek el. A falusi temetőkben a köznép leginkább a halott fejéhez élő fát, gyümölcsfát ültetett; ez egyik jellemzője a református temetőknek. *Tompa Mihály* az 1840-es években így verselt a fáról:⁵

*Élőfa fejfá kell nekem,
Mely vesztí, váltja levelét,
Síromhoz azt ültessetek,
Szánó felek!
Hisz én épen ilyen valék...*

⁴ *Herepei János*: A házsongárdi temető régi sírkövei. Bp. 1988.

⁵ *Tompa Mihály*: Beteg vagyok... IV. (1847). Összes Költményei I. Bp. 1994. 143. o.

A XVII. században elsősorban a reformátusok körében tűnik fel a fából készült *epitáfium*. Ez tulajdonképpen deszkából készült tábla, melyre a halott nevét és adatait felvésték, felfestették. Ezt egy faoszlopra, cölöpre erősítették, és a halott fejéhez állították, ezért a magyar nyelvterület egy jelentős részén *fejfa*, *gombfa* a neve. Később az epitáfium és az oszlop eggyé vált. Az átmeneti formáknak számos példányát ismerem. Mindez a sírjelek létrejöttének egyik lehetsége, de a történeti feljegyzések nagyon ritkások, ezért más megoldás is elképzelhető. Egy azonban kétségtelen: a fejfákra eddig a XVII. század második fele előtt nincs adatunk, de még a XVIII. század első feléből is csak kevésről rendelkezünk.

Általánosságban meg lehet állapítani, hogy a fejfákon, a gombfákon sokkal több jelet találunk, mint a katolikus temetők keresztjein. Még a középkori liliom ábrázolás, mely a XVIII. századtól kezdve tulipánná alakult, leginkább a református sírjelek sajátja, éppenúgy, mint a reneszánsz cserépből kinövő növénymotívum. Ez esetleg azzal is indokolható, hogy az ilyen ábrázolásoknak a fejfa szélesebb teret ad, mint a kereszt, különösen, ha az jelentős magasságra felnyúlik. Az olaszkoszorú, a gránátalma ugyancsak kedves dísz a református sírjeleknek, de nem kizárólagos.

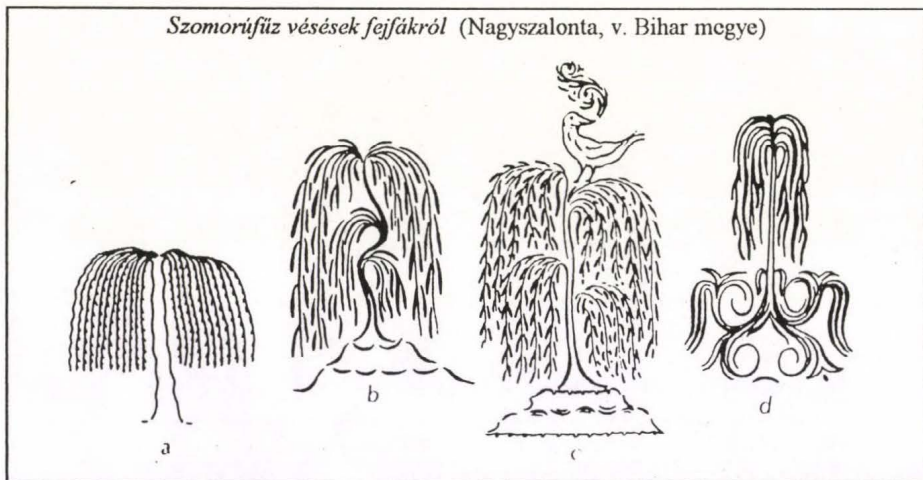
Van azonban olyan fa, mely csak a református sírjeleken található meg, és ez a *szomorúfűz*. Ez a fa a XVIII. század végén, a múlt század elején jelent meg a főúri kertekben, parkokban. Néhány évtized múlva már találkozunk ábrázolásával a református sírköveken, fejfákon. Így legkorábban az Avasi temetőben Miskolcon. Nincsenek ugyan határozott adataink, de legnagyobb számban, legkidolgozottabb formában Debrecenben és annak közvetlen, majd távolabb hatáskörzetében találjuk meg. Így valószínűnek tartom, hogy a Kálvinista Rómából indulhatott el, a múlt század második negyedében. Innen terjedt mind messzebb és messzebb. Eljutott a Duna-Tisza közére, egy-egy kezdetlegesebb formájával Dunántúl is találkozunk. Századunk első felében a székelyföldi Erdővidéken is felbukkan. Ezek azonban rendkívül kezdetleges ábrázolások.

A szomorúfűz nemcsak a református sírköveken, fejfákon található meg, hanem 1840-től kezdve a gyászjelentéseken is. Erdélyben a *szomorújelentés* (partecédula)

Fejfa gyümölcsfával
(Olasz Ferenc felvétele)

Szomorúfűz vésések fejfákról (Nagyszalonta, v. Bihar megye)

legfontosabb jelző, díszítő eleme, melyről azonnal lehet tudni, hogy a halott református, mert a katolikusok csaknem egységesen keresztet alkalmaznak. Mivel a szomorúfűz jelkép paraszti és polgári megjelenése csaknem egyszerre történt, ezért nehezen dönthető el, hogy a kor polgári szentimentalizmusa hívta-e életre, vagy egy más felfogás szerint esetleg egy népdal lehetett a forrása, amit egy szolgalegénytől jegyeztek fel:

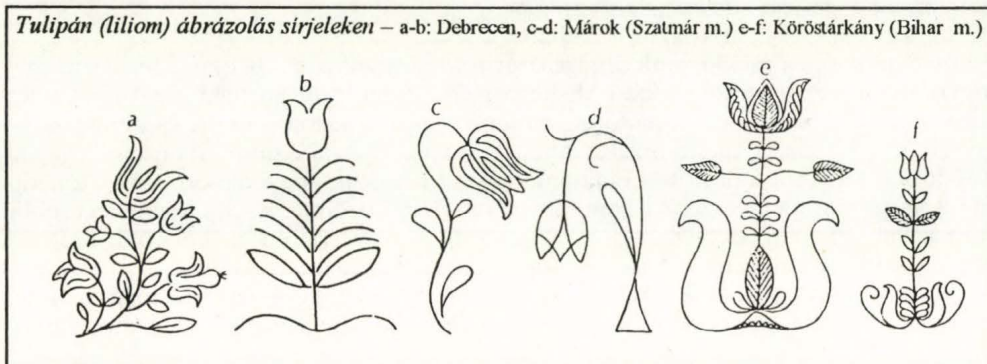
*Megsirat engem a madár es,
Meghajlik étem az ág es.*

Talán ez a szomorúfűzre történő célzás.

Újabban a református jelek között feltűnik a *kehely* városi és falusi temetők sírjelein egyaránt, utalva az úrvacsora borára. A papoknak könnyvvel történő jelzése csaknem kivétel nélkül ugyancsak a reformátusokra utal. Jellemző módon a foglalkozás-jelek is itt fordulnak elő nagyobb mennyiségben. Így az ekevas és a csoroszlya, faragó szerszámok (ács, kádár), szőlőfűrt, marokra fogott gabonaszálak, halak (ez általános keresztény jelvény is).

A halott korának jelölése a sírjel színével elsősorban a reformátusokra jellemző. A fehér szín a gyerekeket, fiatalokat mutatja. A barna a középkorúakét, a fekete pedig az idősebbek sírját jelöli. Helyenként találkoztam vörösre festett fejfával (vörös keresztet sohasem láttam). Ez alatt olyan halott nyugszik a történeti források és az

Tulipán (liliom) ábrázolás sirjeleken – a-b: Debrecen, c-d: Márok (Szatmár m.) e-f: Köröstárkány (Bihar m.)

egyre fakuló emlékezet szerint, aki erőszakos halált szenvedett: megölték, öngyilkos lett, természeti katasztrófa áldozata. Ezt a jelzést a magyar nyelvterületen sokfelé megtaláltam, elsősorban annak keleti felében. Ez minden bizonnyal a kiontott vére történő utalás, és ez még napjainkban is előfordul. Sárretudvariból kaptam nemrégiben egy levelet a falu könyvtárosától, és az iránt érdeklődött, hogy mit jelent a vörös szín a temetőben. A helybeli születésű értelmiségi már nem tudta, a helybeli fafaragó azonban ismerte a régi szokást, mert a sírban valóban egy megölt fiatalember nyugszik.

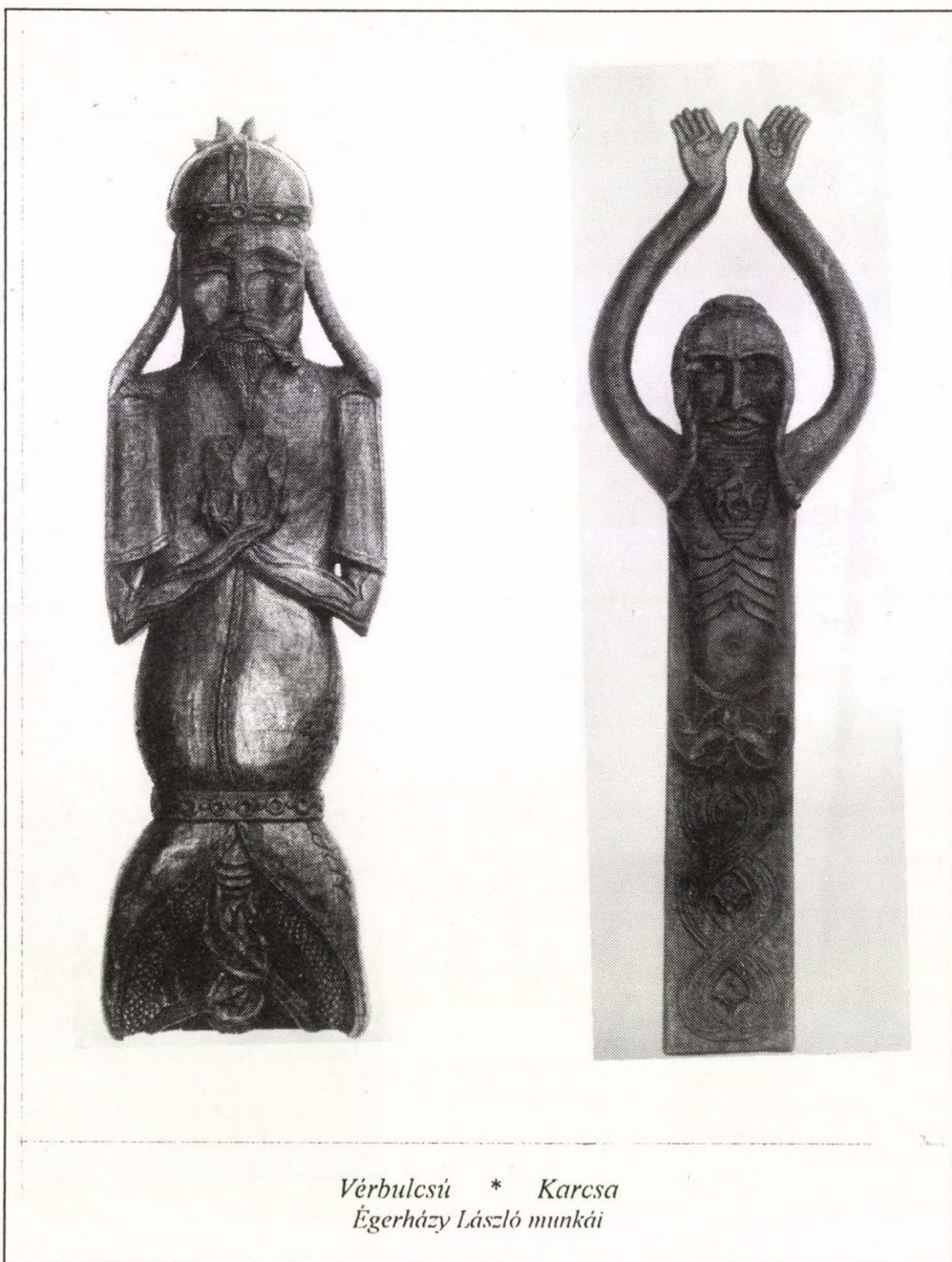
A református sírjeleken sokféle visszatérő elem rögződött a feliratokban, máshol nagy területen ismert rövidítésekkel találkozunk. Itt most csak egyet említek meg: *A. B. F. R. A.*, vagyis: *A Boldog Feltámadás Reménye Alatt*. Ennek eredetét a XVII. század közepéig követhetjük vissza, amikor egy, a temetés menetét meghatározó munkában ezt olvashatjuk: „...s íme fekete koporsóba beszegezett holttestét immár mostan a *boldog feltámadásnak reménysége alatt* eltemetessék...” Ez a rövidítés csaknem három és fél évszázadra tekint vissza.

*

Annyi mindenről kellene még szólnom, de most hadd fejezzem be Újszászy Kálmán gondolatával, amit ugyan a pataki temetőre mondott, de valamennyi magyar református temetőre érvényes: „...az öröknek jelenléte, tudatosan vagy tudatosulás nélkül érzése az a több, az a pozitívum, ami miatt nem csupán sírdombok összessége, 'holtak háza', kegyeleti park, zöldterület, hanem valóban 'szent hely' a temető. Nem a megsemmisülés negatívumának, hanem egy népen, nemzetben belül egy szűkebb közösség, egy falu, egy város életében revelálódott újra és újra, ismétlődően revelálódó értékek hordozó, tükrö, emlékeztetője.”

*Kisgyerek fehérre festett fejfája (Báránd)
(Balassa M. Iván felvétele)*

Vérbulcsú * Karsa
Égerházy László munkái

BALASSA M. IVÁN

„Fizesse meg Te néked az Úr a Te Tselekedetedet”

(Bibliai idézetek a kelet-magyarországi templomok festett famennyezetein és berendezésein)

A magyar, javarészt protestáns, református templomokban található festett asztalosmunkák kutatását eddig elsősorban a művészettörténet vállalta magára,¹ bár nem mindig tudta megfelelően értékelni a nemegyszer inkább az iparművészet, népművészet körébe tartozó munkákat. A források számbavétele, az anyagfeltárás rendre megtorpant a diszciplináris határoknál, a gyérszámú kutatót elsősorban az ábrázolás érdekelte; figyelmet kaptak a létrehozók, a festőasztalosok, a megrendelők, a finanszírozás is helytel-közzel, van azonban egy terület, mely eddig elkerülte a figyelmet.

A festett asztalosmunkájú templombelsők gyakran felirattal ellátottak. Ezek egy része a mű létrejöttének körülményeit örökítette meg: mikor, kinek a megbízásából, költségén készült, és esetleg ki vagy kik készítették az adott mennyezetet, szöszéket, hangvetőt, karzatot stb. Mivel protestáns templomokról van szó, a XVIII. században nem maradt el a „kegyes” államhatalom, annak megszemélyesítője, a király és császár nevének nemegyszer panegirikus megörökítése: mert megengedte a templom építését. Ezek mellett azonban bibliai idézetek, hivatkozások is szerepelnek kiegészítésként, esetleg önállóan is. Ha egyáltalán megemlítik az ilyen feliratokat, többnyire elintézik azzal, hogy „bibliai idézetek is olvashatók”, vagy töredékesen idézik őket. A nem megfelelő figyelemről tanúskodik, hogy feltűnően gyakran hibás az idézet, a bibliai hely megadása. A nehezen kibetűzhető szövegnél a közreadó láthatóan nem vette magának a fáradságot, hogy ellenőrizze olvasata helyességét.

Pedig ezek az idézetek nagyobb figyelmet érdemelnének. Nyilvánvaló: valamilyen célja volt annak, hogy az adott templomban éppen az adott idézetet fessék fel a festőasztalosok.

A kelet-magyarországi templomok festett asztalosmunkáinak egy nagyobb kutatást megalapozó adatgyűjtésére, forrásfeltárására támaszkodva kísérem meg a kérdésre a választ megadni. A közel sem teljesen feltárt forrásanyagban a legkorábbi általam eddig ismert e körbe tartozó emlék a kölcei (Szatmár m.) egykori templom valaha volt ajtaja 1646-ból, és a kutatásba bevont legkésőbbi az 1838-as kisdobronyi (Bereg m.) mennyezet. Már első számbavételre feltűnt, különbség van a templombelső különböző helyein található idézetek között, ezért előbb a mennyezet, majd a szöszék és hangvető, ezt követően a karzatok feliratait mutatom be.

¹ Lásd például Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*, Bukarest, 1977.; Tombor Ilona: *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV-XIX. századból*. Budapest, 1968.; Boros Judit: *Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI-XVIII. században*. Művészettörténeti Értesítő, XXXI. (1982.) 120-134. o.

A Dunától keletre eső és a Partiumot is magába foglaló területről legkorábbi mennyezetten fellelhető bibliai idézet a XX. század elején méltatlanul megsemmisült, 1659-ben készített iskei (Ung m.) templomban volt. A legkiemelkedőbb erdélyi emlékekkel összevethető, sőt, nem kizárt, hogy a magyarfülpösivel (Maros-Torda m.) azonos alkotójú mennyezetten több, latin nyelvű bibliai idézet is volt. Közülük az Újszövetségből Pál apostol Róma-béliekhez írt levele X. részének 15. verse („Melly szépek a' békesség hirdetőinek lábaik”) szerepelt. Figyelemreméltó, hogy ezek a sorok eredetileg Ésaías próféta könyve LII. 7. versében vannak, tehát az Ószövetségben! Ugyancsak Pál apostoltól, a Korinthusbéliekhez írt I. levele volt a másik kazettán (IX. 16. „Jaj pedig nékem, ha az Evangéliumot nem prédikálhatom!”). A harmadik magyarító jellegűnek tűnik, egy életfa ábrázolását övezi az Énekek Énekéből származó idézet (II. 3. „mert az ő gyümöltse gyönyörűséges az én ínyemnek”).² Egyébként az egész általam ismert anyagban ez az egyetlen olyan idézet, mely erről a bibliai helyről származik.

A következő adat 1734-ből származik, a noszvaji (Heves m.) mennyezetten ugyancsak latinul Lukács evangéliumának X. 20. versének egy részét idézik: „inkább azon örüljete, hogy a' ti neveitek felíratok (a mennyben)”, elhagyva a kezdetét: „De azon ne örüljete, hogy az ördögök néktek engednek...”³ Ezt követően csak az 1788-ban készült szilágylompéti (Szilágy m.) mennyezetten fordul elő újszövetségi idézet: „A Jo Kedvű Adakozokat Szereti az Isten 2. Korint. IX:18.”,⁴ azaz Pál apostolnak a Korinthusbéliekhez írt II. levele IX. része, valójában 7. versével a lompéti adakozó hívek buzgalmát örököltette meg. Az 1794-ben készült fehérgyarmati (Szatmár m.) mennyezetfelirat utal Péter I. levele II. 5. versére,⁵ („Ti is mint élő kövek, építtessetek fel, hogy legyetek lelki ház...”).

Az Ószövetségből származó feliratok – a már említett iskei után – 1746-ban tűnnek föl, Mezőcsáton (Borsod m.) Zakariás IV. 10. versére utalnak.⁶ Bizonyára a „Rév Comaromi becsületes Aszt. Mest. emberek Czina István és Kontz János” önmagukra gondoltak: „Mer a' kik ez építésnek kitsiny kezdetit megutálták vala, örvendezni fognak, és meglátják a' Zorobábel' kezében a' mérő lineát”.

1752-ben Fülöpdsarócon (Szatmár m.), az azóta már elpusztult mennyezetten a Zsoltárok Könyvét idézték, a XXVII. zsoltár 4-7. versét („4. Egy dolgot kértem az Úrtól, most is azont kérem: hogy lakhassam az Úrnak házában, életemnek minden idejében: hogy láthassam az Úrnak szépségét, és látogathassam az ő templomát. 5. Mert elrejt engemet az ő sátorában a' veszedelemnek napján; elrejt engemet az ő sátorának titkos helyén, és a' közsziklára felemel engemet. 6. És most is felemeli az én fejemet ellenségim felett, kik körülöttem vagynak: és áldozom az ő sátorában örömeinek áldozatját; énekelek és dítéretet mondok az Úrnak. 7. Hallgasd meg, Uram, az én szómat, midőn te hozzád kiáltok; és könyörülj rajtam, és hallgass meg engemet.”)⁷ Ezzel egy időre kezdetét veszi az a korszak, mikor kizárólag a Zsoltárok Könyvéből származnak a mennyezetek feliratai. Egyetlen kivétel Hernádbüd (Abaúj

² Haraszty Károly (szerk.): Az ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez, Nagykapos, 1931. 198-199. o.

³ Tombor Ilona i.m. 176. o.

⁴ Boros Judit i.m. 133. o.

⁵ Várady József: Tiszántúli református templomai. I-II. kötet. Debrecen, 1991. II. köt. 607. o.

⁶ Tombor Ilona i.m. 166. o.

⁷ Kiss Kálmán: A szatmári reform. egyházmegye története. Kecskemét, 1878. 492-493. o.; lásd ugyancsak az 1761-es teresztenyici (Abaúj m.) karzaton.

m.), ahol 1753-ban a Prédikátor Könyvének XII. 3. versét festették föl: „Emlékezzél meg a te Teremtőddről a te ifjúságodnak idejében...”⁸

Tornyosnémetin (Abaúj m.) az 1755-ös mennyezetén két idézet is volt, az egyik: „EZ LESZEN AZ ÉN NYVGODALMAM MIND ÖRÖKKÉ, ITT LAKOZOM, MERT EZT KIVÁNTAM VALA (Zsoltárok CXXXII. 14.), a másik: „IFIÁK ÉS SZÜZEK, VÉNEK ÉS GYERMEKEK DICSÉRIÉK AZ URAT” (Zsoltárok CXLVIII. 12.)⁹ A Szilágy megyei Érckörösön az 1757-ben készült felíratban a keletkezés körülményeit megörökítő sorokat egészítik ki: „Felséges Mária Theresia Magyarország királynéja birodalmának nyugalma alatt épült ezen templom, Ő felségéhez való hívségünkben énekeljük Zsolt. LXI. 78. »A király életének esztendejét szaporítsd meg. Lakozzék mindörökké az Isten előtt, készíts kegyelmességet és igazságot, melyek megőrizték őket.«”¹⁰ A LXI. zsoltár 7. és 8. versének felidézése a panegirisz műfajába sorolható.

Az 1761-ben készített csengersimai (Szatmár m.) mennyezetén – a források szerint – négy bibliai idézet olvasható. Kettő a Zsoltárok Könyvéből: „Melly igen szerelmetesek a te I hajlékaid óh Seregeknek Ulra Bóldogok a kik lakoznak I a te házadban és szüntelen télged dicsérnek. Mert jobb egy I nap a te udvaridban mint ezer I egyebütt...” (Zsoltárok Könyve LXXXIV. 2., 5., 11.);¹¹ „Választotta az Ur Siont szeret Ite azt magának lako helyül I mondván Ez leszen az én I nyugodalmam mind örökre I itt lakozom mert ezt kilvántam vala...” (Zsoltárok Könyve CXXXII. 13., 14.).

Itt, a csengersimai mennyezetnél fordul elő, jelen ismereteim szerint, hogy a Királyok I. Könyvének VIII. részének, itt egy kazettán a 27. és 28., és egy másikon a 29. és 30. versét festik fel: „AZ ÉG ÉS AZ EGEKNEK EGEI BÉ I NEM FOGHATNAK TÉGEDET. MENNYIVEL INKÁBB EZ HAZ MELYET I MI ÉPTETTÜNK. DE TE TEKINTS I A TE SZOLGAIDNAK IMÁDSÁGOKIRA ÉS KÖNYÖRGÉSEKRE OH URAM I MEGHALGATVÁN A KIÁLTÁST ÉS I AZ IMÁDSÁGOT MELYEL A TE SZÓLIGÁID IMÁDKOZNAK TE ELŐTTED”; „A Te Szemeid e házra nézzenek éjjel és I nappal ez helyre mondom mely felől azt mondtad Ott leszen az én I nevem és meg halgasd az imádságot mellyel imádkoznak a te szolgálid ez helyen. Es halgasd meg a te népednek könyörgését a kik imádkozandnak ez helyen te mondom halgasd meg a te lakóhelyedről I a mennyekből”.¹² A 27. vers a nem ritka pontatlanságon túli eltérést tartalmaz az eredetihez képest: „...mennivel kevésbé e’ Ház, mellyet én építettem?”

Szilágyrosvágyon (Szilágy m.) 1770-ben készült a mennyezet, melynek felirata: „Gyönyörködgyél az Urban és meg adgya a te szivednek kérésit” (Zsoltárok Könyve XXXVII. 4.).¹³ A Zsoltárok Könyvéből idézett az 1776-ban készült fehérgyarmati kazetta is: „Hallgasd meg az én könyörgésemnek szavát...” (XXVIII. 2.)¹⁴ Ebben követi a másik, 1794-es, ahol az egyik hivatkozás a LXXIV. zsoltár 2. versére utal.¹⁵ (Emlékezzél meg a’ te Gyülekezetedről, mellyet régen szerzettél, és melyet megvál-

⁸ Tombor Ilona i.m. 138. o.

⁹ Myskovszky Viktor: Az 1875-dik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye. *Archaeológiai Közlemények* X, (1876.) III. 67. o.

¹⁰ Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája. I-VI. H.n. 1902. III. 395. o.

¹¹ Entz Géza (szerk.): Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I-II. Magyarország műemlékei topográfiája X-XI. Szerk. Dercsényi Dezső, Bp. 1986-1987. I. kötet, 367. o.; a forrás a bibliai hely jelzetét így adta meg: Solt: LXXXIV. Vers: 2 5 II. (!)

¹² Entz Géza (szerk.) i.m. I. kötet, 367. o.

¹³ Boros Judit i.m. 133. o.

¹⁴ Tombor Ilona i.m. 130. o.

¹⁵ Tombor Ilona i.m. 130. o.

tottál; a' te örökségednek részéről a' Sion hegyéről, melyen lakozol.). 1778-ban festették az egyik legnagyobb méretű mennyezetet Szilágylompérton, mely öt idézetnek egyike, igaz, csak utalás formájában a LXXXIV. Zsoltár.¹⁶ Ez 1761-ben, mint látuk, Csengersimán és 1796-ban Tiszaásványon fordul elő: „Jobb nekem egy nap a te pitvarodban, hogynem másutt ezer nap” (LXXXIV. 11.)¹⁷. Teresztenyén a több időben készült festett asztalosmunkák közül az 1797-es mennyezet királykazettáján a felirat: „S. T. XXVII vers 4. ÉS AZ ÉN FEJEMET O FELEMELI ELLENSEGIMEN KIK KÖRNYÜLVETEK EZERT AZ E HAJLÉKABAN ÖNEKI TE SOVALL ALDOTOALESENEK KIEK URAM MIKOR HOTTAD FELKIÁLTOK FIGYELMETESEN AHLÓGAS MAG ENGEM MEGEGY GYÁMPLOM NEKEM MIDŐN TEHOZZAD SZIVBÖL AHÁJTOK AD. 1797.”¹⁸ A nagyon rossz írású, vagy lejegyzésű szöveg a XXVII. zsoltár 6., 7. verse, ami viszont érdekes, hogy ugyanott az 1761-ben készült kóruson a 4. vers van, de ezt nem jelölték. Egyébként ez esetben fordul elő utoljára, hogy a Bibliának erre a részére hivatkozzanak.

Közben Sajóecsegen 1772-ben egy ritka idézet készült: „Óh Isten figyelmezz a könyörgésekre e Neked szentelt helyen.”¹⁹ Ez a Krónika II. Könyve VI. rész 40. verséből származik. Fehérgyarmat már többször említett, 1794-es feliratán fontos szerephez jutott az a tény, hogy ekkor mintegy felével kibővítették a templomot, és ehhez kerestek és találtak megfelelő passzust: „szélesítsd ki sátorodnak helyét és a te hajlékaidnak kárpittyait és terjesszék ki...”²⁰ az Ésaías Könyve LIV. 2. versének folytatása is bizonyára visszacsengett a sorok olvasójában: „... ne tiltsd azt meg; hosszabbítsd meg a' te köteleidet, és erősítsd meg a' te szegeidet”. Ugyanennek a könyvnek a LX. rész 7. versét festették 1834-ben Darnón (Szatmár m.) a mennyezet-re: „Az én ditsőségemnek Házát meg ditsőítem”.²¹

Az egyszer előforduló idézetekben Szilágylompért jeleskedik: „Fizesse meg Te néked az Ur A Te Teselekedetedet és legyen tökelletes a Te Jutalmaid, az Izraelnek Ura Istene előtt e dologért Ruth Asszony Könyve II. része 12 verse” – olvasható egy helyen, bár az idézés lezárása némileg önkényesnek tűnik, hiszen a mondott helyen az „e dologért” helyén „ki ide jöttél, hogy az ő szárnyaival fedeznéd bé magadat” áll. Korábban már karzaton szerepelt – mint majd látható lesz – Nehémiás Könyvének XIII. 14. verse: „Emlékezzel meg én rólam Lomperti Reformata Eklesiarol. Én Istenem e dologba. Meljet tselekedtem az en Istenem. Ez Házával. Ennek Kőfalait ujlág Építtettem Tulajdon Magam Költségével. M.D.C.C.LXXVII. esztend. Nehem: XVIII, v. 14.”, az aktualizált idézetnél a nem ritka tévesztés is megfigyelhető. Kedves a következő utalás, a szöveg ugyanis a következőképpen folytatódik a mennyezeten: „Tiszteletes Barátosi Ifju Porsolt Sámuel Uram akkori Papságába I. Sámuel II. 18.”,²² a mondott helyen ugyanis ez áll: „Sámuel pedig szolgál vala az Úr előtt...”

Ezek azonban a kivételek, az 1760-as évektől a Királyok I. Könyve válik az idézetek forrásává, itt is szűkebben a már idézett VIII. rész 29. és 30. verse. 1794-ben Szalókan (Szabolcs m.) mindkettő,²³ Tiszaásványban 1796-ban a 29.,²⁴ hasonlóan

¹⁶ Boros Judit i.m. 133. o.

¹⁷ Haraszty Károly (szerk.) i.m. 111-112. o. Ásvány.

¹⁸ Dobosy László: Gömöri festőasztalosok munkái a templomokban. Gömör Néprajza XXXVI. Debrecen, 1992. 68.

o.

¹⁹ Tombor Ilona i.m. 184. o.

²⁰ Tombor Ilona i.m. 130. o.

²¹ Várady József i.m. 1991. II. köt., 591. o.

²² Boros Judit i.m. 133. o.

²³ Haraszty Károly (szerk.) i.m. 368-369. o.

²⁴ Uo. 111-112. o. Ásvány.

Bántapolcsányban (ma Dédestapolcsány, Borsod m.)²⁵ és 1838-ban Kisdobronyban ugyancsak a két vers került fel a mennyezetre.²⁶ Ugyanennek a résznek egy későbbi, az 56. versét idézik a nagyhalászi (Szabolcs m.) templomban: „Áldott a Jehova, aki nyugalmat adott a maga népének, az Izraelnek, minden ő beszéde szerint”.²⁷

A szószekek, illetve a szószekekronák feliratai sokkal egyöntetűbbek. Már az általam e területről ismert első, a borsodi Edelényből, (1705) rátalált a megfelelőre: „KIÁLCS TELLYES TOROKKAL MEG NE SZÜNYÉL MINT TROMBITA EMELD FEL A TE SZÓDAT...”.²⁸ Az Ésaías Könyve LVIII. 1. vers ezt követően 1732-ben Hódmezővásárhelyen (Csongrád m.),²⁹ 1760-ban Tiszakórodon (Szatmár m.),³⁰ Tákoson (Szatmár m.) 1766-ban,³¹ Mándon (Szatmár m.) 1791-ben³² szerepel a szószekekronán. A vers annyira népszerű lehetett, hogy Szilágysomlyón (Szilágymén m.) a katolikus templomban „Az egyház remekművű fából való papiszekén a következő felirat áll: •IHS Clama Ne Cesses Quasi Tuba Exalta Vocem Tuam. Isaias LVIII. 1.”³³ A stallum 1730-ban készült.

Ésaistól más részek is fellelhetők a templombelső ezen részén, Tákoson például a LXII. 6. vers: „A te kő falaidra ó Jeruzsálem olan Őrizőket állatok kikk éjjel nappal ne alugyanak”.³⁴ Az abaúji Vilmányban 1781-ben ezt festették a hangvetőre: „A törvényre és annak tanítására hallgassatok, valaki nem szólend annak beszéde szerint, nem leszen annak világossága” (Ésaías VIII. 20.).³⁵ Az LII. rész 7. verse: „ÓH MELY I SZÉPEK EZ HELYEN az EVANGÉLIOM HIRDETŐINEK LÁBAI AKI BÉKESÍSÉGET HIRDET ÖRÖMET MOND a JÓRÓL SZABADULÁST PRÉDÍKÁL, KI AZT MONDI JA A SIONNAK I URALKODIK A TE I ISTENED” – olvasható Tornakápolnán az 1802-ben készült korona alatt,³⁶ ennek „újszövetségi változatát” Isken 1659-ben a mennyezeten láthattuk.

A Királyok I. Könyve VIII. részének 38. és 39. verse szerepelt egy feljegyzés szerint az 1776-ban készített fülöpösdaróci szószekekronán³⁷ (38. Minden imádságot, minden könyörgést, mely leszen akármely embertől, vagy a' te egész népedtől az Izráeltől, minden megérzi kiki az ő szívében a' tsapást, és kiterjeszténdi kezeit e' Házban. 39. Te hallgasd meg a' mennyekből a' te lakhelyedből, és légy kegyelmes, és tselekded ezt, hogy kinek-kinek fizess az ő útai szerint, a' mint megismerted az ő szívét, mert te egyedül látod minden embernek' szívének gondolatját”).

1766-ban a tiszaberzédi koronára,³⁸ az 1800-as évek elején készült putnoki (Gömör m.) hangvetőre a mennyezeten gyakran szereplő Királyok I. Könyve VIII. részének 28., illetve 28. és 29. versét festették.³⁹ A már említett hódmezővásárhelyi szószekekrona másik felirata Ezékiel próféta Könyvének III. része 17., 18. és 19.

²⁵ Várady József: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1989. 71. o.

²⁶ Haraszty Károly (szerk.) i.m. 228. o.

²⁷ Enz Géza (szerk.) i.m. II. köt. 96-97. o.

²⁸ Tombor Ilona i.m. 127. o.

²⁹ Hofer Tamás: Festett táblák 1526-1825. A Magyar Népművészet Évszázadai I. Szekesfehervár, 1969. 20. o.

³⁰ Kiss Kálmán i.m. 861-862. o.

³¹ Tombor Ilona i.m. 198-199. o.

³² Balassa M. Iván: A mándi református templom története. Ház és Ember, 8. (1992.) 55. o.

³³ Petri Mór i.m. 567-568. o.

³⁴ Entz Géza (szerk.) i.m. I. köt. 347-349. o.

³⁵ Várady József i.m. 1989. 327. o.

³⁶ Uo. 355. o.

³⁷ Kiss Kálmán i.m. 492-493. o.

³⁸ Várady József i.m. 1991. II. köt. 925. o.

³⁹ Várady József i.m. 1989. 252. o.

versét összegzi: „Embereknek fia ōr álloul adtalak én tégedet Izrael házának: hald meg azért az én számból az én beszédemet, és intsd meg őket az én nevemben”.⁴⁰

A szószékkoronáknak nem volt egy olyan „újszövetségi korszaka”, mint a menyegyzeteknek, szórványosan azonban az innen származó passzusok is előfordulnak. 1737-ben készült a beregi Mátyus hangvetője, amelyen a „Sidók XIII.”⁴¹ valószínű Pál levele a zsidókhoz XIII. részére, feltehetően a 7. versre utal („Megemlékezzetek a' ti előttetek járókról, kik néktek szólták az Istennek beszédét...”). Tiszaberzéken az 1766-os szószékkorona alatt a falon ezt a feliratot helyezték el: „Isten Házának romladosását könnyes szemekkel nézvén a Berzédi Ref. Szent Eklésiának Tagjai, szivekben lévén a Krisztus parancsolatja, és ami vagyon Jak. 2:17-ben...”,⁴² azaz „Azonképen a' hit, ha tselekedetei nintsenek, megholt ő magában” (Jakab apostol levelei II. 17.).

Az 1791-es pályini (Ung m.)⁴³ és a három évvel később készült vámosoroszi (Szatmár m.)⁴⁴ szószéken azonos idézet található: „Légy hív mind Halálig, néked Adom az életnek Koronáját”, ez a János Jelenésekről Való Könyve II. részének 10. verséből való.

A karzatok feliratai még az előbbieknél is kevesebb figyelmet kaptak, ennek köszönhetően a legkorábbit csak 1732-ből ismerjük. Hódmezővásárhelyen a karzaton a „...korona, két kórusok és alsó székek...” készítését megörökítő felirat a Krónika I. Könyve XXII. 19. versre utalással kezdődik;⁴⁵ („No azért keressétek a' ti Uratokat Isteneteket teljes szívetek és lelketek szerint, és felkelvén, az Úr Istennek szentséges helyét tsináljátok meg...”).

1760-ban az abaúji Kázmárkon a Prédikátor Könyve XII. részének 1. versét idézik: „Örvendezz a Te ifjúságodban...”⁴⁶ Ugyancsak Abaújban, Pamlényban az 1764-ben készült karzaton három idézet is szerepel.⁴⁷ „Mondjatok éneket I az Úrnak mert I nagy dolgokat tse l lekedett. Emeld fel I és Énekelj Si lonnak lakosa. Me l rt nagy te között lted az Izraelnek Sz l Istene. Esa. 12:5:6” az egyik; a karzat felső peremén pedig ez olvasható: „A kitsinyeknek és tsots Szopoknak Szájok által erősíteted meg a te hatalmadat. Solt. 8. 3. Anno Dni 1764”. A Zsoltárok Könyve VIII. 3. idézése abban az időben történt, mikor a mennyezetre kizárólag innen vették a passzusokat. Pamlényon az egyik karzatkazettán Pál apostolnak a Kolossébeliekhez írott leveléből idéznek: „Psalmusokkal ditsé l retekkel és lelki éne lkekkel, nagy ked l vvel énekeljete k a l ti szívetekben az l Urnak” (III. 16.). Ugyanez az 1805-ben készült nagyhalászi (Szabolcs m.) karzat felirata is.⁴⁸

Az abaúji Teresztenye templomában a nyugati kórus egyik tábláján ez olvasható: „EGY DOLGOT KERTEM ÉN AZ URTOL I MOST IS AZONT KÉREM HOGY LAK I HASSAM AZ URNAK HÁZÁBAN ELE I TEMNEK MINDEN IDEJEBEN HOGY I LÁTHASSAM AZ URNAK SZÉPSÉGÉT I ÉS LÁTOGATHASSAM AZ Ő TEMPLOMÁT...” (1761);⁴⁹ a Zsoltárok Könyvéből a XXVII. zsoltár 4. verse Fülpösdarócon, mint láttuk, a mennyezeten szerepel. Ott az 1766-ban festett karzat felirata a készítőket és készí-

⁴⁰ Hofer Tamás i.m. 20. o.

⁴¹ Tombor Ilona i.m. 165. o.

⁴² Várady József i.m. 1991. II. köt. 925. o.

⁴³ Haraszy Károly (szerk.) i.m. 340. o.

⁴⁴ Tombor Ilona i.m. 205. o.

⁴⁵ Hofer Tamás i.m. 20. o.

⁴⁶ Tombor Ilona i.m. 145. o.

⁴⁷ Várady József i.m. 1989. 242-243. o.

⁴⁸ Entz Géza (szerk.) i.m. II. köt. 96-97. o.

⁴⁹ Tombor Ilona i.m. 200. o.

tők felsorolása után Nehémiás Könyvének XIII. 14. versére hivatkozik,⁵⁰ („Emlékezzél meg rólam, én Istenem, e' dologban, és ne engedjed, hogy eltöröltesenek az én jótéteményeim, melyeket tselekedtem az én Istenemnek házával, és annak rendtartásával”).

Tiszaberzéken, a templom nyugati végében lévő karzaton (készült 1768-ban) három feliratot is találhatunk.⁵¹ Kázmárkhoz hasonlóan a Prédikátor Könyve XIII. részéhez nyúlnak, de itt a 3. verset idézik: „Emlékezzél meg a Te Istenedről a Te ifjúságodnak idejében”. Két újszövetségi utalás is fellelhető itt, mindkettő Pál apostoltól. Az egyik a Korinthusbelieknek írt I. levél: „Ha énekelsz, értelemmel énekelj, énekelj és mondj dicséretet az Úrnak Szivedből” (XIV. 15.), a másik utalás az Efésusbeliekhez írt levél V. 19. versére („Szólván ti magatok között éneklések és isteni dicséretetek által, és lelki énekek által, énekelvén és dicséretet mondván az Úrnak szívetekből”).

Az eddigiekből bizonyos következtetések levonhatók. Mindenekelőtt, hogy a mennyezeteken szereplő, a Bibliából származó idézetek általánosabb érvényűek, szinte a templomépítés, az építők spirituális programjának tekinthetők. Három időszak eléggé határozottan felismerhető abban, hogy ezt a „programot” a Biblia mely részében találták meg. Az első emlékektől, azaz a XVII. század közepétől a nagyon szórványos források egy „újszövetségi” korszakról vallanak. A XVIII. század közepén, majdnem pontosan 1750-től ezt egy olyan követi, mikor a Zsoltárok Könyve válik egy időben kizárólagosan idézetté. Bár már az 1760-as években is előfordul, de 1790-től válik általánossá a Királyok I. Könyvéből passzust választani. Ennél az a figyelemreméltó, hogy szinte mindig ugyanazt, az I. könyv VIII. részét, a 27., 28., de leginkább a 29. és 30. verset találták alkalmasnak arra, hogy a mennyezetet is megörökítsék.

Természetesen egyéb helyekről származó idézetek is előfordulnak, de ezek többnyire nem tekinthetők „program” jellegűnek, hanem valamilyen aktualitáshoz kötődnek, kezdve az építő gyülekezet lelkipásztorának nevével befejezve azon, hogy a felirat egy épületbővítés idején készült.

A szószék feliratai inkább funkcionálisak, nagyszámban ugyanaz a bibliai hely szerepel, mely a „teljes torokból kiáltás”-ra buzdít. Emellett itt is feltűnik a máshol oly kedves idézet a Királyok I. Könyvéből. Kétszer a János Jelenésekről Való Könyve II. részének 10. verse is előfordul, sajnos a pályini szószékkoronát nem ismerem, így nem tudni, hogy a vámosoroszival való felirat egyezés mögött nem azonos mester van-e, a feltételezést az időrend megengedné.

A karzatok feliratai két jól elkülöníthető csoportra oszthatók. Nem ritka, hogy a karzat ebből a szempontból átveszi a mennyezet funkcióját, esetleg ez készült csak festett asztalosmunkával, és így a „program” kategóriába tartoznak a rajta lévő idézetek, mint például Hódmezővásárhelyen. Az ilyeneknél az sem kizárt, hogy a kazetták eredetileg a mennyezetet voltak, és annak elbontása után mentették át őket a karzat mellvédjére, vagy a karzat alá. Ez történt Teresztenyén; a Zsoltárok Könyvéből XXVII. 4. vers a korábbi mennyezet része volt, hiszen a felirat így folytatódott: „PADOLTATOTT EZ ISTEN HÁZA I 1761-dik ESZTEN: N: BIRO JÁNOS BIRÓ MIHÁLY IDEJEKBE...”.⁵²

⁵⁰ Kiss Kálmán i.m. 492-493. o.

⁵¹ Várady József i.m. 1991. II. köt. 925. o.

⁵² Tombor Ilona i.m. 200. o.

A másik csoportba tartozókat eredetileg is a karzatra szánták, feliratuk a templom ezen helyének funkciójával függ össze. Ritkábban az idézet az ifjúságra, fiatalságra, gyerekekre utal, gyakoribb, hogy az énekkel, énekléssel kapcsolatos – azt hiszem egyik sem szorul részletesebb magyarázatra.

A bibliai idézetek feltűnően hiányoznak a padelők, a stallumok, Mózes székek felirataiból, ezeken a helyeken többnyire az adományozókat örökítették meg, vagy valamilyen megszívlelendő tanácsot. Mindössze az 1646-ban készített kölcei templomajtóról jegyezték fel, hogy azon a latin felirat végén Pál apostol II. Korinthusbéliekhez írt levelének VI. 16. versére utaltak;⁵³ („...Mert ti az élő Istennek templomai vagytok, mint az Isten mondotta: Lakozom ő benne, és benne járok; és lélszék ő Istenek, és ők lesznek az én népem”).

A magyar nyelvterület egészére is igaz mindaz, amit bevezetésként a források elégtelen voltáról írtam. Így csak nagyon hiányos ismereteim vannak arra nézvést, hogy mindaz, mit Kelet-Magyarországon tapasztaltunk, mennyire tekinthető általánosnak. Nehezíti a helyzetet, hogy a legrégebb, XVII. századi erdélyi emlékek unitárius templomokból származnak. A református emlékek közül a legkorábbi, az 1642-ben készített mennyezet Magyarfülpösön Jóel próféta könyvének 2. részére utal,⁵⁴ feltehetően a 27. vers ezen részére: „... és én vagyok a' ti Uratok Istenetek, és nincsen több én nálamnál...” Több mint száz évvel később, 1752-ben Szászlónán (Magyarlóna, Kolozs m.) a XII. Zsoltárt idézik,⁵⁵ 1767-ben Köpecen a XXVI.-at és a CXXXII.-et, mellettük a Krónika II. Könyve VI. rész 17., 20., 21. versét.⁵⁶ Úgy tűnik tehát, hogy országszerte azonos tendenciák érvényesültek a mennyezeten lévő bibliai idézeteknél, és ugyanez sejlik a hangvetőknél is, hiszen például 1765-ben Vistán (Kolozs m.) idősebb Umling Lőrincssel a „szokott” Ésaías LVIII. részből festettek idézetet,⁵⁷ s bár a 6. szerepel a leírásban, ez valószínű tévedés, mert semmi sem indokolja, hogy azt idézzék, annál inkább az 1. verset! A karzatokra vonatkozó adatok még gyérebbek, de ezek is a kelet-magyarországi tendenciákat követik, mint a szintén az idősebb Umling által 1752-ben festett karzat a szászlónai református templomban a Prédikátor Könyvének XII. részének kezdő sorait idézi.⁵⁸

⁵³ Kiss Kálmán i.m. 580. o.

⁵⁴ Kelemen Lajos: A magyarfülpösi (Filpeș) református templom mennyezetfestményei. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti, Művészeti és Néprajzi Tárából, 1944. 121. o.

⁵⁵ Kelemen Lajos i.m. 1977. 84. o.

⁵⁶ Boros Judit i.m. 131. o.

⁵⁷ Kelemen Lajos i.m. 1977. 97. o.

⁵⁸ Kelemen Lajos i.m. 1977. 84. o.

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

A családi élet makkoshotycai szokásaiból**A terhességtől a keresztelőig***Emléksorok:*

Teológiai tanulmányaim elvégzése után Sárospatakra kerülésemben, jövőm formálásában döntő szerepe volt az Újszászy családnak. Örömmel ismerkedtem meg a Tudományos Gyűjtemények anyagával, különösen a Múzeum és a Faluszeminárium gyűjteményével. Így fordult érdeklődésem a néprajz felé, és most is munkálkodom – Újszászy Kálmán és felesége örökségként – a falvakban rejlő szellemi és tárgyi értékek megmentésén.

Hálás vagyok a sorsnak, hogy megtapasztalhattam Újszászy professzor út nevelő személyiségének erejét. Személyiségéből mindig a derű, a biztonság, a hűség, az emberi tartás példája és a magyar szellemiség sugárzott felém.

Tisztelettel adózom emlékének dolgozatommal.

A faluról

Északkelet-Magyarország nagyírű városától, Sárospataktól hat kilométerre, egy hosszan elnyúló völgyben fekszik Makkoshotyka község. Csak az utolsó kapaszkodó tetején tűnik fel az országút mindkét oldalán elterülő település. Balra – a falu elején – van a református temető, ezzel szemben, az út jobb oldalán volt régen a zsidó temető. Ennek ma már csak maradványai lelhetők fel. A falu két végén van a Meczner család egy-egy múlt század végi kúriája. Az egyikben jelenleg művelődési ház és orvosi rendelő, a másikban pedig általános iskola működik. A község közepén – az országúttal keresztben – apró patak csörgedezik. Itt van a község boltja és kocsmája. Tovább haladva az országúton jobb oldalt magas dombon áll a református templom, szemben vele a parókia. Az országúttal párhuzamosan folyik a hegyi forrásból eredő Hotyka-patak. A patak túlsó oldalán – egyebek között – az óvoda és a polgármesteri hivatal található. Ez a falunak a *Kocsord* nevű része.

A falu lakossága nagy változáson ment át, és megy ma is át. Fontos nagyon, hogy hagyományait rögzítsük, múltjuk megmaradjon az utókornak.

A II. világháború előtt a lakosság fő jövedelemforrását az erdő adta. Fával kereskedtek, de az erdő bőséges megélhetést nyújtott mind vadban, mind gyűjtögetésben. Az eredeti foglalkozás meglátszik az egész lakosság gondolkodásmódján, beállítottságán.

Dolgozatom elsősorban adatközlő munka, tehát az itt élő emberek, református gyülekezeti tagok emlékezéseire támaszkodom.

A terhesség és a vele kapcsolatos szokások, hiedelmek

Családonként 4-6 gyermek volt, de előfordultak tízgyerekes családok is a faluban. Az egyik adatközlőm szerint a *magtalan* család ritka volt. A terhességet szívesen fogadták, külön öröm volt, ha mindjárt a házasság első évében gyerek született. A házasság előtti nemi élet tiltott volt. Adatközlőm szerint azonban mindig volt a faluban egy-két lány, aki *megesett*. Magzatelhajtásról nem tudnak, így ezzel kapcsolatos haláleset sem fordult elő. A *megesett lány* mindig megszülte gyermekét, a legtöbb esetben később férjhez ment, és gyermekét az új apa minden alkalommal *törvényesítette*. Erről tesz bizonyosságot a református egyház anyakönyve.¹ Pár év statisztikája szerint:

Évszám	Született gyermek	Törvényes	Törvénytelen
1920	16	13	3
1923	11	10	1
1926	17	15	2
1934	20	18	2
1937	22	20	2
1938	18	13	5
1943	14	10	4
1945	19	16	3

A II. világháború utáni *törvénytelen gyermeket* családon kívülként jegyzi az anyakönyv.

A terhesnek minden munkát el kellett végeznie. Erdőre is mennie kellett. Erős fizikai munkát is végeztek. Így előfordult, hogy a határban, az erdőn születtek... Egyik adatközlőm szerint a faluban lakott egy ember, akit „*Sáncnak* hívtak, az egyik Hotyka környéki sáncban született, így lett ez a ragadványneve.”

Természetesen több családnál a terhesség utolsó hónapjában a fiatalasszony inkább az otthoni, a ház körüli munkát végezte. A szülésnél a bábaasszony és még egy asszony a családból (anya, anyós, nőrokon) segédkezett. Mindig volt hivatásos bábaasszonya a falunak. Az anyakönyvből is kiírtam párnak a nevét: Marton Jánosné, Csabai Józsefné, Zs. Vitányi Sándorné; a szomszéd községből, Herceghátról Hoffmann Jánosné. A faluban a legtöbben Csabai Józsefnét említették, ő segédkezett a szülésüknél. A ma élő 50-80 évesek mind az ő idejében születtek. Férfi sohasem volt jelen a szülésnél.

Miután a gyermek megszületett, a bába megfürösztötte. Egy hétig, tíz napig is járt fürösztetni, míg az édesanya maga is erőre kapott. A méhlepényt mindenkor mélyre elásták, ügyelve arra, hogy az állatok ki ne kaparhassák, mert ez mindig veszedelmet hozhatott volna. Az egyik családban² az anya mindenkor eltette a köldökzsinórt, és mikor a gyerek 7 éves lett, akkor kellett kibogoznia. Erről a családról azt tartották a faluban, hogy nagyon okosak a gyerekek, de azok is voltak.

A szoptatás általános volt, a gyermeket egyéves koráig szoptatták. A bábakezetséget elismerték. Több ilyen esetre is emlékeznek, ahol a gyermek halva született, vagy közvetlenül a szülés után halt meg. Az egyházi anyakönyvben is találtam adatot arra, hogy a bábaasszony, Csabai Józsefné keresztelte meg a gyermeket. A halott gyermek nevét sohasem adták másik gyermeknek, úgy hitték, ez rosszat je-

¹ A makkoshotycai református egyházközség anyakönyve. Kereszteltek 1916-tól 1958-ig.

² Az Ecet familiáról van szó.

lenthetett volna. A bábaasszonyt mindenkor becsülettel megfizették. Gyakran enni-ivalóval, innivalóval kínálták. Természetbeni dolgokat is adtak neki, de pénzt mindenkor.

A legidősebb gyermek többnyire az apja vagy az anyja nevét kapta. A leggyakoribb lánynevek: Erzsébet, Mária, Piroska, Margit, Ilona, Zsuzsanna, Jolán, Valéria. Fiúnevek: István, József, Sándor, Bertalan, László.

A keresztelő

Az újszülött gyermeket megszületése után általában egy hétre megkeresztelték. Mindig féltek, hogy a gyermek a templomi keresztelő előtt meghal. Az egyik bábaasszony, Csabai néni – akit ez elmondások után ítélve nagyon szerettek itt a faluban – minden gyermeket születésekor „megkeresztelt”. Kezével vizet locsolt a gyermek fejére, és keresztet rajzolt. Féltek a gonosz, ártó hatalmaktól. De az igazi nagy ünnep a templomi keresztelés volt. Ez a II. világháború előtt a vasárnap délutáni istentisztelet keretében zajlott le. A gyermeket díszes pólyába csomagolták, amely *keresztelő takaróval* volt beborítva. A kislányokat mindig fehérben, a fiúkat kék színben keresztelték.

Keresztszülőknek, *komának* és *kománénak* (*komaasszonynak*) inkább jó barátot választottak, ritkán rokont. Több gyermeknél más és más volt a keresztszülő. A komák általában visszahívták egymást, és mindenkor tegeződtek. A magázást nem ismerték. A komaság elkötelezettséget jelentett. A komaasszony a kismamának a gyerek születésétől fogva egy hétig, tíz napig *ebédet vitt*. Ajándékot is kellett a gyermeknek adnia, általában a keresztelőre. Keresztelési ajándék lehetett keresztelő ruha, takaró. Kislány születésénél fülbevalót, pénzt; fiú születésénél pénzt adtak.

A kománé minden reggel és minden délből *ebédet vitt*. A *komátál* lehetett: húsleves (csirkéből, tyúkból), pörkölt (csirkéből), tejbekása, palacsinta. Az 1950-es évektől már rántott húst, töltött húst is vittek. A reggeli: tejeskávé (tej+cikóriakávé), *bundás zsömlye* (cukros tejbe, tojásba mártott és úgy kisütött cipó). Ma már reggelit egyáltalán nem visznek, a főzéshez nyersen viszik el a hozzávalókat: egy tyúkot, csirkét, zsemlemorzsát, lisztet, tésztát, tojást, pálinkát és süteményt.

A II. világháború előtt az ebédet vívők vittek még magukkal ún. *pityát*. Ez édes, kevert pálinka volt, maguk készítették. Süteményt is, főleg csörögét, palacsintát és *tarkedlit*. A *tarkedlit* úgy készítették, hogy először palacsintátésztát kavartak, de jó sűrűt, és ezt *tarkedli-sütőbe* tették, majd lekvárt csöpögtettek bele, és sütés közben megfordították.

Nagy keresztelési ünnepséget tartottak. A templomban a keresztapa, keresztanya, apa és a bábaasszony volt jelen. Az édesanya csak ritkán. A bábaasszony vette le a takarót kereszteléskor a kisgyermekről. Ezért a fiatal pártól pénzt kapott. A keresztszülőkre tartozott a pap fizetése. A keresztelő ebédre mindenkor meghívták a lelkészt a feleségével, ez a szokás ma is él. A keresztelési ebéd tyúkhúslevesből, tölteléből, töltött káposztából, sült húsokból állt. Bőségesen volt sütemény is. Az egyházkeelés szokását nem ismerik.

A családi életre vonatkozó babonaság

Az egyik adatközlőm szerint, ha sírt a gyermek, biztosra vették, hogy *megbabonázták*. Ugyanis nem nappal sírt, hanem este lámpagyújtástól éjjelig. A faluban azt javasolták, hogy ki kell vinni a gyermeket a *Hárselőre* (a falutól 2 kilométerre lévő rét, szőlővel betelepített terület), kilenc fajta szilvafáról kell gallyat törnie, ezt vízbe

tennie, és ebben megfüröszteti a gyermeket. Ezután szenes vizet készítettek, és azzal locsolták be a gyermeket. Adatközlőm is megtette mindezt egyik kislányával, aki nagyon sírós volt, de elmondása szerint ezután sem hagyta abba a sírást Iluska nevű kislánya.

Szenes vízzel szinte minden újszülöttet meglocsoltak. Ezt a következőképpen tették: fél literes bádogba *üszköt* tettek (a *sparhel*ből kivett megfeketedett parázs), és ezzel a vízzel mosták meg a gyerek arcát. Bal kézben fogták a gyermeket, és jobb kézzel háromszor – az óramutató járásával ellentétesen haladva – mosták meg a gyermeket. Ezután a vízből a gyermeknek egy kortyot meg kellett innia. Ezután várni kell egy kicsit, és ha leszállt a szén a bögre aljára, azt tartották, hogy „az öregasszony már *szemmel megnézte* a gyermeket”, és most már a kisgyermek egészséges lesz. Fontos volt, hogy a megmaradt szenes vizet az ajtó sarkába kellett önteni. Az *öregasszony* mondás pedig onnan ered, hogy a Kocsord részen lakott Vitányi Andrásné, akit a faluban mindenki „öregasszony”-nak hívott. Minden kisgyermeket megnézett, ha észrevette, hogy még nem mosták meg szenes vízben a kisgyermeket, azt mondta: „Rossz az öregasszony szeme, menj mosdasd meg szenes vízben”.

Élt a *faluban* egy cigányasszony, akit *Kompérlevesnek* hívtak. Nagyon csúnya volt, és félték tőle. Az a mondás járta: „A Kompérlevest nem szabad beengedni a lakásba, ahol kisgyermek van, mert megrontja”.

Az újszülöttet első látáskor szemmel verés ellen meg kell köpdösní. Betegség elkerülése végett meg kell a kisdud fejét mosni szenes vízben.

A kiterített pelenkát az esti szél meg ne fújja, mert a gyermek beteg lesz. Be kell szedni a pelenkát. Ha a gyermeket kis korában a paráztűz felett megfűstölik, eltávozik mellőle a sátán.

A gyermek dunyháját nem szabad a napra kitenni, mert az ördög belebúvik, és megrontja a gyerek álmát.

Ha szoptatós anya elmegy hazulról, és egész napi távollétében megcsomósodik a teje, hazajövet fésűre kell ülnie, különben a gyermek a tejtől megbetegszik.

Füldővizet nem szabad este kiönteni, mert ez elviszi a gyermek álmát.

*

Adatközlők:

Bartus Józsefné sz. Jónás Julianna, 68 éves

Özv. K. Vitányi Gyuláné sz. Bartus Ilona, 74 éves

Özv. G. Vitányi Bertalanné sz. Gy. Vitányi Magdolna, 69 éves

Özv. B. Vitányi Dánielné sz. Bodnár Frzsebet, 96 éves

Vitányi Aladár, 62 éves

Vitányi Vince, 72 éves

Nagy György és felesége sz. Bodnár Magdolna, 74, illetve 68 éves

Bodnár István, 64 éves

Özv. Bartus Lászlóné sz. Szabó Irma, 74 éves

Irodalom:

Bakó Ferenc: Palócföldi lakodalom. Bp. 1987.

Kapros Márta – Ujváry Zoltán: Kérdőív a szerelmi életről a kereszttől témakör kutatásához. Debrecen, 1984.

Kertész Judit: A születés és a kisgyermekkor folklórja a Szuha völgyében. Debrecen, 1989.

Siska József: Dámóc története és népe. Sátoraljaújhely, 1987.

Ujváry Zoltán: Születéstől a halálig. Debrecen, 1993.

NAGY GÉZA

A család és a gyermek helyzete a karcsai faluközösségben

A faluban, a falu közösségében élő családok nem alakíthatták úgy életüket, ahogy éppen akarták, hanem tekintettel kellett lenni azokra a szokásokra, melyek a családok életének irányításában igen fontos szerepet játszottak, s meghatározták egyebek között a gyermekkel kapcsolatos felfogásokat is. Ezek a szokások azonban nem máról holnapra, hanem hosszú idő alatt alakultak ki, s váltak uralkodóvá a faluban, a faluközösségben. Már maga az is, hogy egy családon belül egy-egy családtagnak milyen joga, mennyi és milyen minőségű kötelessége van, az egyáltalán nem a családtól vagy valamelyik családtagtól függött, hanem a fent említett szokásoktól.

Az első világháborúig a bodrogházi *Karcsán* a nagycsaládos rendszer volt az uralkodó. Egy családon belül több nemzedék élt együtt szigorú szokásjoggal. A *pater familias*, a családfő a család legidősebb tagja volt. Neki volt joga határozni a családdal érintő minden kérdésben. A családtagok pedig ezt természetesnek tartották, ez ellen lázadni senkinek sem jutott eszébe.

1. A családtervezés

A családnak a gyerekekről, a gyermekáldásról, a gyermek neveléséről vallott felfogását mindig meghatározta az a közfelfogás, mely a falu, a faluban élő családok életét irányította. Ezt a közfelfogást nem lehetett soha figyelmen kívül hagyni annak, aki a faluban élt, a falu közösségéhez tartozott. Ha ezt mégis megtette volna, akkor szembekerült a közösség felfogásával, a mindenki által elfogadott szokásokkal.

A közvélemény a gyermekáldást természetesnek tartotta. Az első világháború előtt nem a gyermekek számának csökkentésében látták egy-egy család vagyoni előrehaladását, hanem éppen a több gyermekben, mert a munkáskéz mindig fontos volt a faluban. Éppen ezért a családokban nem okozott gondot a gyermekáldás. Azt tartották, „ahol három-négy gyermek van, ott a következőnek, a negyediknek, ötödiknek is jut kenyér. Így legalább öreg korára van kire támaszkodni az embernek. Ha az Isten nyulat adott, bokrot is ad hozzá. Ha nincs gyermek, mit ér az élet? Kinek dolgozzon, kinek gyűjtsön, még élni sem érdemes az olyan-nak.”¹ Ez a felfogás azonban nem jelentette azt, hogy minden esetben ez volt a vélemény. Mert egészen másként vélekedtek a felelőtlen, a munkát nem szerető emberről. Az ilyen embert bizony elítélte a közvélemény a sok gyermek miatt. „Szaporodnak, mint a tengeri nyúl. Egyebet se tud, csak gyermeket csinálni.”²

Az első világháború végéig ez a szemlélet nem változott. Igaz, addig nagycsaládos rendszerben éltek, a családi vagyon éppen emiatt nem aprózódott. A legidősebb ember, a családfő irányította a család életét. Ő döntötte el, hogy a családban naponta kik végzik a mezőgazdasági munkát, s mely családtagok mennek esetleg napszámba. Ugyanakkor a gyermekek ellátása, nevelődése is megoldott volt, mert a családban levő idősök vigyáztak a gyermekekre, törődtek velük.

Változott a gyerekekről való felfogás az első világháború után, a nagycsaládos rendszer lassú bomlásával. A nagybirtok területéből a falu határában a tulajdonos jelentős területet bocsátott áruba. A falu közelében házhelyek is percellázásra kerültek. Ezzel lehetőség nyílt a falusi portákon levő zsúfoltság enyhítésére, a nagycsaládból való kiválásra. A tehetősebbek

¹ Nagy P. Józsefné Vaszi Zsuzsanna közlése, 1960.

² B. Vajda János közlése, 1975.

éltek is ezzel a lehetőséggel, és házat építettek a vásárolt házhelyeken. Ez a családon belüli mozgás azzal is járt, hogy az addig közösen művelt családi birtokot fel kellett osztani. A maga gazdájává lett fiatal házasember pedig már nem engedhette meg magának a sok gyermeket, mert a föld osztódásával a gyermekei koldusbotra jutottak volna. Így ebben az időben már a három-, négygyermekes családmoddell kezdett elterjedni. Ekkor már ez a mondás járta: „Áldott a sok kéz, de átkozott a sok száj. Az okos ember annyit csinál (ti. gyermeket), amennyit akar, a bolond meg annyit, amennyit bír.”³

A családon belüli gyermekszám az 1960-as évekről újra változott. Ekkortól már a három-négy gyermeket is soknak tartották a családban; általánossá vált családonként az egy-két gyermek. Érdekes módon ez a felfogás éppen akkor következett be, amikor a gyermekek számának alakulását már egyáltalán nem befolyásolhatta a vagyoni helyzet. Amikor már nem kellett attól tartani, hogy a sok gyermek miatt a vagyon szétaprózódik, mert a föld már nem játszott szerepet a gazdaság megítélésében, hiszen munkája után mindenki boldogulhatott.

Az igazság kedvéért azonban azt is el kell mondanunk, hogy ekkorra a gyermeknevelés feltételei lényegesen megváltoztak. S éppen ez a változás járult erősen hozzá a családon belüli gyermekszám csökkenéséhez. Régen azon volt mindenki, hogy gyermekei számára csak a legszükségesebb javakat teremtsen elő. Nem okozott gondot a gyermekek ruházása. Az 1960-as évektől bekövetkezett igénynövekedés viszont ezt is lényegesen megváltoztatta.

Amikor egy-egy családban még több gyermek volt, a gyermekek a nagycsaládhoz tartoztak az akkor meglevő jogokkal és kötelességekkel együtt. A szülők és a családfő igyekeztek biztosítani mindent, ami a gyermek testi és szellemi fejlődéséhez szükséges volt, de nem próbáltak versenyre kelni más szülőkkel. A gyermek a családhoz tartozott, a családban élt, de nem kizárólagosan körülötte forgott a világ. S ezt a felfogást a gyermek is tudta. Napjainkban viszont a középpontban a családon belül a gyermek van. Ez még nem lenne baj, sőt, dicsérendő dolog lenne, ha ez a felfogás nem kritikátlanul tartaná a középpontban a gyermeket, hanem a jogai mellett kötelességei is lennének. A legtöbb gyermek így önző lesz; szinte semmit sem kell tennie, hogy mindene meglegyen; nem is tesz semmit, viszont egyre többet követel. A falu közvéleménye is megváltozott. Ma szinte egymással versenyeznek a szülők a gyermekek kényeztetésében. S ezt ma már a közvélemény nem ítéli el.

Hogy napjainkban egy asszony hány gyermeket akar szülni, az kizárólag rá és a férjére tartozik. S ebben segítségére van a törvény, a társadalom és a közfelfogás is.

2. A gyermekből lány lesz

A gyermekek csecsemőkoruktól arra készültek, hogy felnőtté válva megállják a helyüket az életben, hogy a szüleiktől tanultakat úgy örökössék tovább utódaikban, mint ahogy ők folytatták szüleik hagyatékát. Sok mindent megtanultak gyermekkorukban, sok mindent elraktároztak tudatukban, de hiába volt róla mindenkinek tudomása, akkor még nem tették számukra kötelezővé az ismeretek gyakorlati alkalmazását. Szinte a játékok mellett tanultak meg a munkából, a kötelességek teljesítéséből sok mindent. Amikor azonban kinőttek az iskoláskorból, a gyermekkor a múlté lett, egyre többször kerültek olyan helyzetbe, hogy munkájuk révén a felnőttek világába tartozónak érezhették magukat. Ennek ellenére a felnőttek – noha már nem számították őket a gyermekek közé – még nem fogadták be őket maguk közé. Munkájukkal kellett kiérdemelni, hogy *süldőányok*, illetve süldőfiúk, *suhancányok* legyenek, a *suhadérok*⁴ csoportjából átkerüljenek a nagylányok csoportjába, hogy felnőttek legyenek, akik férjhez mehetnek, hogy családot alapítva a maguk életét élhessék.

Vegyük hát most sorra, hogyan jutottak el a felnőttek világába.

A lánnyá válás időpontja századunk elejétől többször is változott. Az első világháború befejezéséig a lánykor kezdete a református vallásúaknál a konfirmálással kezdődött. A lánykort nem lehet az iskola befejezésétől számítani, mert a lánytanulók nagy része rendszerint nem végezte el az elemi iskola 6 osztályát. Ennek fő oka elsősorban a családok gazdasági helyzete

³ B. Vajda János közlése, 1975.

⁴ A tájszók magyarázatát lásd közleményünk végén a szójegyzékben!

volt. A lánygyermeket már 7-8 éves korában ugyanis oda lehetett adni libapásztornak, *pesz-tonkának*. Ez pedig a szegényebb családoknál általános volt. „Mikor iskolába kerültem, már vótam vagy tizenegy esztendő, de hát úgy jártam iskolába, hogy pesztonka is vótam. Elmentem pesztonkának. Amelyik család megfogadott, az vett a lábomra csizmát, vett nekem ruhát. Télben nem járhattam kint, ha nem vót csizmám. Az iskolába se mehettem. Nyáron meg libapásztornak kellett menni. Én csak a liba mellett tanultam. Nyárára osztán hazahíjtak. *Keperre* jártam édesapámmal. Mert a bátyám otthagya édesapámat, a néném meg férjhez ment. Már csak egy testvérem maradt otthon az édesapámmal, meg én.”⁵

Ha nem is végzett iskolát a lány, amikor betöltötte a 13-14 esztendőt, már konfirmált, és attól kezdve, ha nem is tartozott még a nagylányok közé, nem volt gyermek sem már. Ez pedig a családnak anyagi gondot okozott, mert a felnőtt korba lépés a lánygyermek ruházatának teljes megváltozását, kicserélődését jelentette. De nemcsak az öltözködés jelezte, hogy a lány kikerült a gyermekkorból. Amikor ugyanis ez bekövetkezett, megváltozott a helyzete a családban, a falu társadalmában is. Ettől kezdve minden nap részt vett a mezzei munkában. Megváltozott még a hajviselete is, de a viselkedése is más lett. „Mikor már a 12 évet betöltöttem, apám kijelentette, hogy vasárnap délután addig nem mehetek el hazulról, míg az edényt el nem mostuk. Hát mire a mosogatást elvégeztük, már harangoztak délutánra, oszt menni kellett a templomba.”⁶

A hajviselet is nagylányosra változott. Míg a lány iskolába járt, illetve iskolás korú volt, a haját rendszerint egy vagy két ágba, *csúrkába* fonták, oldalt meg felfelé fésülték, *gyűrűkölték*, *felgyűrűkölték*. Mikor azonban már kiszabadult az iskolából, *kicendulázott*, *kikonfirmált*, megváltoztatta hajviseletét. „Két csúrkába fontuk mink is a hajunkot, de már nem hajtottuk vissza, csak szépen felfésültük, befontuk, osztán így *koszorúba* feltettük a hajunkot a fejünkre. Tizenegy esztendő koromban már így hordtam.”⁷

Az első világháborúig a lányruházat, illetve a viselet a következőképpen alakult. Kapott a lány egy pár csizmát ünnepre, egy párat hétköznapra. Felső ruházatra 3-4 *kabátot* (szoknyát), mindegyiket négy szélből fehér, piros, kék, zöld vagy rózsaszínben. A kabát felett, a festőtesten a hidegebb időben *ráncoskát* (szűk, testhezálló blúzt) hordtak. Fejükre delinkendőt tettek. Téli felsőruházatként *borítá*, *nagykendő*, *kázméből* készült *nyakbavaló kendő* viseltek. A kabát alá alszoknyát és *pendelt* vettek gyolcsból ünnepi viseletként. Az alszoknyához deréktól felfelé *ingváll* járt. Anyaga ennek is gyolcs volt. A hétköznapi viselet is ilyen volt, csak a felsőruha olcsóbb anyagból készült, alsóruhaként pedig vászonpendelyt és vászoningvállat hordtak, de az ingváll mell- és ujjrésze gyolccsal volt borítva. Nyáron az ünnepi lábbeli a tehetősebbeknél a magas szárú fűzős cipő volt.

Nem mindenkinek volt több rendbeli ruházata, de a legszegényebbeknek is volt legalább két rend rend ruhája. A kabát és blúz anyaga a legtöbbször libertinselyem, selyembatiszt, moll, grenadinselyem vagy bársony volt. „Ráncoskába meg kabátba jártunk. *Kötő* nem hordtunk. Csak a világháború után terjedt el, oszt akkor varrtunk is magunknak vállaskötőt. A háború előtt vasárnap estére, meg ha a bálba mentünk, kötöttünk elibünk kötőt, de az csak a derekunkig ért. A kabát alatt alszoknyákat hordtunk. Vót olyan is, aki 6-8 alszoknyát is felvett. A szegényebbje úgy csinálta, hogy az alszoknyára fodrot varrt, hogy többnek látszódjon. Vót olyan kabát is, hogy a fodron felül rács vót varrva, oszt abba pántlika vót húzva. Így olyan vót a kabát, mintha kötő lett volna elibe kötve. Míg a lány fiatalabb vót, addig a világosabb, színe-sebb ruhát vették neki, de mikor már vénebb vót, inkább sötétebb színű ruhát vett, azt hordta szívesebben.”⁸

Az első világháború után a ruházatkódásban változás következett be. A kabát, ráncoska, *litya* helyett igen hamar tért hódított a *viganó*, az egybeszabott városi típusú ruha. Az alsóruhánál is felváltotta a pendelyt és ingvállat a kombiné. Lábbeliként is megjelent ünnepre a csizma helyett (esetleg mellett) a magas sarkú félcipő, és hozzá a fehér, barna és fekete színű

⁵ Kovács Jánosné közlése, 1962.

⁶ Dakos Istvánné Tóth Eszter közlése, 1975.

⁷ Lénárt Jánosné Vajda Erzsébet közlése, 1975.

⁸ Balázs Gyuláné Nagy Margit közlése, 1975.

patent, illetve selyemharisnya. A borítót, nagykendőt felváltotta a fekete színű, prémmel szegett nagykabát, a télikabát, és megjelent női viseletként az addig ismeretlen ruhadarab, a női nadrág, a *csukott bugyogó*.

A női viselet a faluban igen hosszú ideig maradt meg olyanak, mint az 1800-as évek végéig általános volt. Ebben szerepet játszott az is, hogy azokat a lányokat, akik megpróbálták újítani, városi ruhát felvenni, kigúnyolták. Az újítókra azt mondták, hogy az olyan lány nem való semmire, nem megbízható a munkában, nem takarékos. „Az csak olyan úticifra, házirossz.” Ha pedig az ilyen vélemény után sem változtatott öltözködésén, a jóra intés az egyház részéről is bekövetkezett. Ez történt 1924. szeptember 7-én is, amikor egy Lasztóczy Piros nevű hajadon leányt utasít rendre a Református Egyház egyháztanácsa feltűnő öltözködése és hajviselete miatt így: „Egyháztanács utasítja a harangozót, hogy adja tudtára Lasztóczy Piros hajadon leánynak, hogy amikor templomba jó hagyjon fel feltűnő öltözködésével és hajviseletével.”⁹

A régi viseletre vonatkozóan legbiztosabb forrásként tarthatjuk számon az alábbi leírást: „A 90-es évekig a női népség megőrizte ősi viseletét. A lányok viselete az érzékeket nem ingerelte. Egy kötésig érő veres lityából vagy litya nevű felsőből, s rövid, térdig érő fekete, rózsás kabátból állt. Ruhájuk drága kázmér szövet volt piros és kék rózsákkal tarkázva. A derekat vagy pruszlikot zöld selyemmel kisteppezték. Lábbelijük ünnepekre a ránkos csizma volt. A lányok öltözete tehát elrejtette a formát, de amikor mint menyasszonyt felkontyolták, el sem tudta képzelni az ember, hogy hogyan változott a leány deli tündér menyecskévé. A könyök fölött dudorodó golyos ingvállban, a piros virágos testhez álló fekete pruszlikban, a bokorugró szoknyában, és a vállon és deréken átkötött fekete alapon piros rózsás selymekendővel.”¹⁰

A hajviseletben nem történt változás egészen az 1950-es évek elejéig. Addig falusi lány semmi pénzért nem vágatta volna le a haját. Ennek ellenére azonban a lányoknál úgy változott a hajviselet, hogy a két csúrkába font és koszorúba felrakott hajat az 1930-as évek elején felváltotta az egy csúrkába font és leeresztett haj. Majd újra két ágba fonták hajukat a lányok, és az ágakat felhajtva a hajuk tövénél kötötték meg, s szalagból masnit kötöttek a felhajtás végén. Az 1950-es évek közepétől azonban egyre jobban tért hódított a dauerolt haj, s ma már egyáltalán nincs különbség sem a hajviseletben, sem a ruházzkodásban a falusiak és a városiak között.

A viselkedésre, a járásra, a társaságban való forgolódásra mindig sokat adtak a faluban. Az iskolás lány, amikor elérte azt az időt, hogy nemsokára a nagylányok közé léphetett, már figyelgette a nagylányok járását, tartását, és igyekezett maga is úgy járni, úgy tartani magát. „Mer egy jányknak még a menésbe is adni kell magát. Nem vót szabad elereszteni magát, gangosan kellett menni az utcán, hogy kopogjon a csizma sarka, ha lépett.”¹¹

A szépségesezmény a kerek, piros arc, a barna haj, jó növés (nem alacsony, nem túl magas), az arányos termet, az erős testalkat volt. A filigrán termetet nem kedvelték, arról azt tartották, hogy nem alkalmas a munkára. Az ilyen termetű lányra gyakran mondták: „Ágyba kicsi, bölcsőbe nagy.” Nem tartották szépnek a túl vékony derekat, a darázsderekat sem. Szerették az erőteljes testalkatot, a kissé széles csípőt. Ennek érdekében a lányok több szoknyát vettek magukra, mert „az vót a derék jány, aki jó faros vót. Az jól bírta a munkát.”¹²

A lányok mindent elkövettek azért, hogy szépek legyenek. Azt tartották, hogy aki karácsonykor vagy újév reggelén először merít vizet a Karcsából vagy az udvarukon levő kútból, az az aranyos vizet meríti ki. Ha abban a vízben megmosakodik, egész esztendőben friss, üde lesz az arca. Használták a szíkfű virágának a főzetét is az arc ápolására. Aki tavasszal elsőnek pillantotta meg a fecskét, sietett elmondani a mondókát: „Fecskét látok, szeplőt hányok!” Azt tartották, hogy aki ezt elsőként elmondja, elmegy arcáról a szeplő, sima lesz az arca. Voltak olyanok, akik mesterséges szépitőszereket használtak. Az ilyen lányokat azonban megszólták,

⁹ Református Egyházközség, Karcsa. Egyháztanácsi jegyzőkönyvek.

¹⁰ Máthé Gyula, Karcsa. Sárospatak és Vidéke. Bp. 1933. 217-219.o.

¹¹ Balázs Gyuláné Nagy Margit közlése, 1975.

¹² Balázs Gyuláné Nagy Margit közlése, 1975.

kigúnyolták a fiúk. Azokat sem kedvelték, akik a Frank kávé papírját használták pirosítóként. Az ilyeneknek gyakran a fülébe dalolták barátnői:

*Így szült éngem anyám e világra,
Kávéspapír nem kell az orcámra.*

Az 1950-es évek közepétől a városi ruhával együtt egyre jobban terjedt a kozmetikai szerek használata is. Ma már természetesnek tartják ezeknek a használatát, mint ahogy a levágott haját, a forrónadrágot, a nadrágkosztümöt, a miniszoknyát, a sikkes fürdőruhát is elfogadják. Meg is szólják azt, aki nem halad a korral, aki gyermekét a régi módon, a régi divat szerint akarja öltöztetni.

A lányok egymás közötti szórakozására, a játékra nem került gyakran alkalom. Főleg vasárnap volt erre módjuk és lehetőségük, bár ekkor sem voltak munka nélkül. A családban ugyanis minden nap mindenkinek megvolt a munkája felkeléstől lefekvésig. S ebbe a munkába nemcsak belecseppentek, hanem már nagyobb iskolás koruktól lassan, fokozatosan beleszoktak. Ahogy a fiatalítól megkövetelték a rá kiszabott munka elvégzését, úgy követelte meg ő is később, amikor családja lett, családtagjaitól. Amikor dolog volt, ellenkezés nélkül végezni kellett. A munka mellett azonban jutott idő a szórakozásra is. Az ünnepnap, a vasárnap sem jelentett reggeltől estig tartó szórakozást, hanem erre is csak a napi feladatok elvégzése után kerülhetett sor.

„Vasárnap reggel is egyszerre kelt a család. Én se fekettem tovább, mint az anyám. Megvettem az ágyat, mentem vízért a Karcára. Mikor onnan hazagyöttem, felsepertem az udvart, utcát, rendbetettem a házat, oszt hozzáfogtam anyámnak segíteni a főzésben. Majd mán készülni kellett a templomba. Mikor hazagyöttem a templomból, átöltöttem, oszt megebédeltünk. Ebéd után mosogattam, sepregettem. Mire a mosogatást elvégeztem, már harangoztak délutánra a templomba. Mikor onnan kijöttünk, a délután már a miénk vót. Összeálltunk a cimborákkal, és vagy a temetőre mentünk, oszt ott beszélgettünk, játszottunk, vagy a Karcsa szélén sétáltunk. Vót úgy is, hogy a templomdombon maradtunk, oszt ott játszottunk. Napszálatkor hazamentünk, mert a csorda akkorra hazagyött. El kellett látni a jószágot, fejni is segíteni kellett, majd a vacsora következett. Mikor megvacsoráztunk, újra mentünk a cimborákhoz. Vagy a templomdombon, vagy valamelyik kapuban karikába álltunk és táncoltunk, vagy beszélgettünk, daloltunk, esetleg valamilyen játékot játszottunk. Kilenc órákor hazamentünk, mert másnap dolgozni kellett.”¹³

A vasárnap délutáni séta szinte kötelező jellegű volt. A felnőttek kint ültek a kapuban, a lányok pedig egy sorban összefogózáva mentek végig dalolva az utcán. Mutogatták magukat. Évenként egyszer, pünkösdi hétfőjének délutánján volt a *zászlóhordás*, illetve pünkösdijárás. Ebben csak lányok vettek részt. Ekkor a lányok egy botra különböző színű kendőket kötöttek. Egy-egy csapatnak 4-5 kendővel díszített botja volt. Ezzel mentek végig dalolva az utcán. Minden harmadik, negyedik ház előtt egymás kezét fogva körbejártak, majd karikában maradván táncoltak. Egy idő után újra összefogództak, és dalolva továbbmentek, hogy a következő helyen újra táncoljanak.

A lányok felső határa az 1950-es évek elejéig a 22-24 év volt. Általában a tizenhatalcadik évük betöltése után váltak férjhez menőkke, de voltak olyanok is, akik tizenhatal éves korukban már férjhez mentek. Szeretöt, udvarlót is csak a tizenhetedik évük betöltése után tarthatnak megszólás nélkül. Ez azonban nem jelentette azt, hogy korábban nem volt szeretötjük, mert voltak olyanok, akiknek az iskolából való kikerülésük után volt már. A tizenhetedik évtől tartott szeretöt csupán azt jelentette, hogy ezt már a közvélemény is természetesnek tartotta, elfogadta.

Amikor azonban a lányok már túljutottak a huszonnegyedik éven, s netalán a huszonöt-huszonhatodik évet is hajadonként töltötték be, már nem úgy öltöztek, mint a lányok, hanem egyre inkább az asszonyok ruházatához kezdtek igazodni. A fejüket is úgy kötötték be, mint az asszonyok, és a templomban is az asszonyok padjába ültek. Ebben a korban azután már rendszerint özvegyemberhez is feleségül mentek, ha nem került nekik legényember.

¹³ Nagy Géza: Karcsa község kulturális életének történetéből. Különnyomat a Borsodi Történelmi Évkönyv V. kötetéből. Miskolc, 1976. Továbbá: Lénárt Jánosné Vajda Erzsébet közlése, 1975.

Napjainkban a lánykor felső határa eléggé kitolódott. Nem tartják ma már vénlánynak a 26-27 éveset sem. Igaz, egyre többen vannak a lányok között, akik 24-25 éves korukban mennek férjhez.

3. Legénysorba kerülés

Amíg a nagylány sorba kerülésnek főleg a kor és a viselet volt a mutatója, addig a legénysorba kerülésnek ennél több feltétele volt. Amikor a fiúgyermek kijárta az iskolát, még nem számított legénynek, még a szülők is gyermeknek tartották, ezért nem is bíztak rá önálló munkát. Az iskolából való kikerülés után kezdődött csak számára az igazi tanulás. Beletanulni a falusi, a paraszti élet minden fortélyába a szántástól, vetéstől, a kaszálástól, az aratáson át a betakarításig, a jószág gondozásáig.

A *suhanclú*t az apja vette szárnyai alá. Vitte magával a mezőre. Rábízta szántáskor az ekét, majd a kézzel való vetésre tanította meg. Amikor pedig a kaszálás ideje elérkezett, kaszálni taníttatta. A munkában nőtt a fiú, izmosodott, amikor már a mezei munkát önállóan tudta végezni, kezdték csak emberszámba venni, kezdtek úgy tekinteni rá, mint legényre, akinek már jár vasárnaponként a zsebpénz, aki már eljárógathat a bálba is.

Tizenhat-tizenhét éves kortól kezdtek a fiúk legénykedni. Ekkor már el mertek menni a kocsmába, de még csak hátul volt itt a helyük egészen addig, míg egy verekezésbe bele nem kerültek, s ott helyt nem álltak. Ha ez sikerült nekik, akkor már az idősebbek is legénynek tartották őket, s befogadták maguk közé. Régen tehát csak akkor számították a fiút a legények sorába, ha egyrészt bebizonyította munkájával, hogy már emberszámba lehet venni, másrészt pedig a legények között is tudott bizonyítani.

A két világháború között már engedtek ebből a felfogásból, inkább csak a kor volt a meghatározó, éppen úgy, mint a lányoknál. Az 1940-es évek vége felé pedig már teljesen elmosódott a határ a suhancok és a legények között. Ma pedig már az a természetes, hogy a tizenhét éves suhancal barátkozik a huszonöt éves legény.

A ruhaviselet sok változáson ment át az idők folyamán. Az első világháborúig a viselet így alakult: „A férfiak viselete is magyaros és divatnak alá nem vetett volt. A féllábszárig érő gyoics vagy fehérvásznon lábravaló, derekukon fekete, fényes szíjöv rézgombokkal kiverve, zöld vagy kék pántlikával díszítve, hozzá a sarkantyús csizma és az elmaradhatatlan pörge kalap, ennek baloldalára tűzött kakastollal. Ez volt a legények ünnepi viselete.”¹⁴

Az ünnepi viselettől nem sokban különbözött a köznapi. A vasárnapi gyoics gatyát, a bőjű gyoics inget meg a fekete lajbit felváltotta a vászongatya, a vászoning. A vászongatya elé *vastagkötő*t kötöttek fehér vagy kékre festett vászonból, az övet és a gombos lajbit pedig az öv nélküli viseltesebb lajbi váltotta fel. A fényes szárú csizmát télen a sarkantyú nélküli zsíros bőrt csizmára cserélték, egyébként tavasztól őszig otthon és a határban mezítláb vagy bocskorban jártak. Télen ehhez a ruházathoz járult a fehér vagy barna színű, göndörszőrű ungvári guba, és a báránybőrből készült kucsma. A gubát 17-18 éves korban kapták a legények. Ezért emlegették szívesen még a nótában is így:

*Guba, guba, téli, nyári guba,
Hat ökörért nem adnák oda,
Mert az ökör csak járomba való,
De a guba szép leány takaró.*

Mind a hétköznapi, mind az ünnepi gatya szára ráncos volt. A gatyaráncolást a legény kötelességei között tartották számon. Hétfőn reggel az ünnepi gatyát a ráncok elrendezésével beráncolta a legény, majd spárgával erősen áttekerte. Ez után az áttekerés után a gatya olyan volt, mintha frissen vasalták volna.

Az első világháború után ez a viselet kezdett elkopni. A gatyát felváltotta a *priccses nad-rág* csizmával, a *lajba* pedig a zsinóros *ujjas*, a gubát pedig a derékig érő *nagyujjas*. Hétköznapi ruhának a *cáig* ruhát vásárolták már ekkor, és csizma helyett a szegényebbje bakancsot kezdett viselni még télen is. A bakancs szára fölé eldobott csizma szárából készített *habdát*

¹⁴ Máthé Gyula i.m. 217-219.o.

csatoltak. A vászonból készült széles szárú gatyá csak az idősebb emberek viseletként maradt meg a két világháború között, de az is csak nyári viseletként.

Az 1930-as években újra változott a legények és a suhancfiúk ruházata. Ekkor kezdett terjedni viseletként a *pantallós nadrág*, melyet addig csak az iparos legények, a tanyasi uradalmi gépészek és az urak hordtak. A faluban télen még viselték a csizmát és a hozzávaló *priccses* nadrágot, de tavasszal már egészcipőt (az 1840-es évek elejétől pedig félcipőt) húztak az ünnepnapokon. Ezzel egyidőben terjedt el a hosszú télikabát, a nagykabát viselete. Hét-köznapi lábbeliként viszont megmaradt a bakancs és a csizma továbbra is. Ma azonban már mindez eltűnt. Nem lehet különbséget tenni a falusi és a városi viselet között.

A hajviselet nem változott annyit a legényeknél, mint a lányoknál az idők folyamán. Az 1800-as évek végéig férfi viseletként hosszú, vállig érő hajat hordtak, és hogy a haj fényes legyen, időnként sertéshájjal kenték meg. A hajat hátul a tarkón egy fémből készült félkör alakú, ritka fogú fésűvel fogták össze. Az 1900-as évek elejétől a legények *félhajat*, rövidre vágott, a baloldalon elválasztott és oldalra fésült hajat kezdtek viselni, majd az 1920-as évektől egyre többen fésülték hátra a hajukat. De ezt a hajat még csak simán fésülték hátra. 1940-től azonban már úgy alakították, hogy sütővassal hullámot sütöttek vagy süttettek bele.

A vasárnapi-ünnepi viselethez tartozó kakastollas kalapról a kakastollat levették, és az 1920-as évek elejétől darutollat tettek a helyére. Mivel azonban ebben az időben már nehéz volt a darutoll megszerzése, egyre többen akadtak a legények között olyanok, akik nem díszítették a kalapjukat semmivel. Aki megpróbálkozott még ekkor a kakastoll viselésével, annak hamar a fülebe sügték ezt a mondókát:

Kakastalu nem bokréta,

Bolond legény, aki hordja.

Az 1940-es évek végéig el sem lehetett képzelni legényt valamilyen ütőszerszám nélkül, hiszen ahhoz, hogy legénynek tartsák, helyt kellett állni jó néhány kocsmai verekedésben, s helyt kellett állni akkor is, ha arra vetemedett, hogy más faluban keressen magának feleséget. Az első világháborúig bunkósbotot hordtak kézbeliként a legények, ha a faluban, illetve más falurészben vagy a szomszéd faluban mutatkoztak. Később nádpálcájuk volt. Ennek egyik végét ólommal öntötték be. A nádpálcát a két világháború között csak olyan hosszúra hagyták, hogy a kabát belső zsebében vagy kabátujjban elférjen. Készített némely legény olyan kézbelit is, mely abban az időben igencsak veszedelmes fegyver volt. Egy vascsőbe rugót rögzítettek, s ennek a rögzítetlen végére ólmot öntöttek. Ebben az időben terjedt el a bokszer használata is, de a bicska sem hiányozhatott a zsebből, és a késnek is mindenkor helye volt a csizmaszárbán.

Az a tény, hogy a legénysorba került fiú nagyobb közösség tagja lett, nem azt jelentette, hogy csak egy közösségbe tartozott, hanem a kisebb, a szűkebb közösség volt az, ahol jogai egyenlők voltak. A szűkebb baráti közösséghez az egykorúak tartoztak, vagyis az idősebb korosztály az idősebbekkel, a fiatalabb a fiatalabbakkal barátkozott, s csak akkor tartottak együtt a fiatalabbak az idősebbekkel, ha bajba került egyik vagy másik csoport a másfalusiakkal.

Az 1800-as évek végéig, de még inkább az első világháborúig a falusi legénység az „alvégesi” és a „felvégesi” legények csoportjából állt. Az Alvéken is, a Felvégen is több legénycsapat volt, s tartozott hozzájuk mindig egy-egy lánycsapat is. A két falurész legényei között volt ugyan ellentét, de ha az érdekek úgy kívánták, akkor ezt az ellentétet felfüggesztették. Főleg akkor következett ez be, ha a legények idegen legényekkel, másfalusiakkal kerültek szembe. Változott a helyzet a levante egyesület megalakulása után. A baráti körök kialakulására akkor már nem a falurészek szerinti tagozódás volt hatással, hanem inkább a levante egyesületben kötött barátság.

A nézeteltérések, a verekedések rendszerint a kocsmában vagy a bálban robbantak ki. „A kocsmában elég vót egy hangos szó, vagy elég vót valakinek tenyérrrel az asztalra csapni, mán megvót a verekedés. A bálban meg ha a jányt kérte egyik legény a másiktól, oszt az nem adta, az is verekedésre vót ok. Sokszor szétverték az egész bált, mert ugyi minden legénynek vót

cimborái, oszt azok vele tartottak.¹⁵ Általában minden legénycsapatnak volt egy tekintélyes tagja, úgy is mondhatnánk, hogy vezetője. Ennek tekintélye volt más csapatok, de az idősebbek előtt is. Ez tartotta össze a csapatot a kocsmai mulatások alkalmával. Még arról is gondoskodott, hogy baj nélkül hazakerüljön az, aki a társaságban a mulatozás alkalmával elázott. Ha pedig valaki ok nélkül *izgágáskodni* kezdett, azt csendre intette.

Az 1930-as évekig nagy becsülete volt az erős, bátor fiúnak, de megvetették a gögös, minden ok nélkül *aggatoló*dzó legényt. A gyenge vagy hibás legényt nem nézték ki maguk közül, tartották vele a barátságot, és meg is védték a gúnyolódásoktól. Mehetett velük a lányokhoz is. A hibás legény azonban ritkán csatlakozott hozzájuk, hiszen a legényeknek sokszor kellett a csendőrök elől menekülni, amit ő nem igen tehetett meg testi állapota miatt. Mivel nem akarta társait bajba keríteni, inkább a maga útját járta. Az 1930-as évek után a verekedős legényeknek vesztett a becsülete. Egyrészt a levente egyesületben, másrészt a vallási ifjúsági szervezetekben nézték rossz szemmel az *izgága* természetű legényt. De a lányok is húzódoztak az olyan legénytől, akitől és akiért rettegni kellett.

A legények baráti köre már az iskolában kialakult, és tartott addig, amíg meg nem házasodtak. Amíg suhanc korban voltak, szórakozási lehetőségeik kisebbek voltak. A tavasztól őszig terjedő időszakban jóformán csak egymásnál találkozhattak, vagy a határban jöhettek össze legeltetés közben. Itt azután alkalom nyílt a legkülönfélébb virtuskodásra s a szórakozásra is. Igen hamar előkerült a mese is a legeltető legények, suhancok között, amikor már kifogytak a virtuskodásból. Itt azonban mindig olyan mesék kerültek a hallgatóság elé, amelyeket nem nagyon lehetett volna elmondani a fonóházakban, azoknak erotikus tartalma miatt.

Amikor megkezdődött a fonás, megnyíltak a fonóházak. A suhancfiúk is eljártak a fonóba a saját lánycsapatukhoz. Ha ott több csapat fiú gyűlt össze, akkor rendszerint ott is megkezdődött a virtuskodás, mely rendszerint fogadással járt. Amelyik legényt lefőzték, annak fizetnie kellett. Itt sor került még a találós kérdésekre is. Ennek megfejtésébe a lányok is bekapcsolódtak. A fonóházakból indították a *maskarákat*, s velük minden fonóházat bejártak a faluban. A maskarákat mindig az a fiúcsapat kísérte, ahonnan kiindultak.

A nyári vasárnap délután is a játékoké volt. A játékot rendszerint a templomdombon játszották. Itt az alvégi meg a felvégi legények mérték össze ügyességüket, erejüket a *lefutó* nevű labdajátékban.¹⁶ Amelyik csapat vesztett, az fizetett, mert ilyenkor nem volt ellenségeskedés köztük. Ennek a játéknak olyan nagy sikere volt még az első világháború után is, hogy még a szomszéd falvak fiataljait is kihívták erre a játékra. Húshagyókor a legények karikással, tepsikkel, rossz fazekakkal, kongókkal felszerelve az idősebb lányok ablaka alatt ékte-len kongózást csaptak ezt kiabálva: „Húshagyó, itt maradt az eladó!” A kongózás alatt készen kellett állni a szaladásra is, mert a leány apja és fiútestvérei rendszerint vasvillát ragadtak, és azzal rontottak a kongózók közé, hogy megbosszulják a kikongózást. Akit elérték, azt alaposan helybenhagyták.

Ha a faluban lakodalom volt, a meg nem hívott fiúk megtették, hogy elmentek a lakodalmas házhoz, s amíg bent mulatott a násznép, kint a ház vakolatának egy részét lebontották. Másnap azután tapaszthatott az új asszony. Ezt azonban hamar abbahagyták, mert előbb-utóbb mindig kitudódott, hogy kik csinálták, s a szigorú pénzbüntetés mellett nyilvánosan meg is szégyenítették a tetteseket.

Ha valamelyik lány megszégyenített a fiúk közül valakit, annak rendszerint a szülein bosszulta meg a megszégyenítést a fiú baráti köre. Büntetésként előfordult, hogy a lány apjának szekerét az udvaron szétszedték, majd felvitték az istálló tetejére, és ott rakták össze. Megtették azt is, hogy a szétszedett szekeret éjjel bevitték az istállóba, ott összerakták, meg-rakták trágyával. Másnap izzadhatott a lány apja, míg rendbe tett mindent.

Ma már mások a szórakozási alkalmak és lehetőségek a fiataloknál. Aki szeret sportolni, az sportolhat, de van más szórakozási lehetőség is. Az is igaz, hogy ma már a régi értelemben vett legény- és leánycsapatok sincsenek meg. A legények és lányok egymáshoz való viszonya

¹⁵ Balázs Gyula közlése, 1975.

¹⁶ Balázs Gyuláné Nagy Margit közlése, 1975.

is más. Ma már inkább a munkahelyen alakulnak a barátságok. A fiúk és a lányok gyakran nem is a faluban találják meg barátaikat. A szórakozás sem válik már külön a fiúk és lányok között, hanem mind a vasárnapokon, mind a hétköznapokon az is közös.

4. Párválasztás

A gyermekkorban a fiúk és a lányok nem különültek el egymástól, hanem egy közösségbe tartoztak. Amikor azonban felnőtt korba kerültek, már kiváltak ebből a közösségből, és a saját nemük szerinti közösségbe kerültek át. A fiút emberszámba vették; joga volt udvarolni, de házasodni csak a katonaidő letöltése után lehetett. A lánynál pedig ez azt jelentette, hogy a felnőtt korba kerülése után már készülhetett a férjhezmenésre. Az udvarló a hét bizonyos napjain a lányos házhoz mehetett, ha a lány szülei a fiút elfogták, a két fiatal között kialakuló kapcsolatot jónak látták.

A fiatalok télen a fonóban minden nap, tavasztól őszig pedig vasárnapokon, bálok és lakodalmak alkalmával találkoztak. Ezeken a találkozásokon alakult ki lassan a lányok és legények egymás közti szorosabb kapcsolata. A fiúk és lányok között a „szeretőcskészség” ugyan már az iskolában megkezdődött, de ebből csak ritkán lett házasság. A lakodalomban, a bálban sem maradhattak négysemmel, mert a tánc után a lánynak vissza kellett menni barátnőjéhez, ha nem akart magának kellemetlenséget, vagy felesleges szóbeszédet. Ez a rend az 1950-es évek közepén szűnt meg. Ma már nem botránkozik meg senki azon, hogy a lány a fiú mellett marad két tánc között. Az sem vált ki meghökkenést, ha a lány kimegy a bálból a fiúval levegőzni, de nem tekintik már főbenjáró bűnnek azt sem, ha a lány valamilyen italt nyilvános helyen a fiú kínálására.

Komoly kapcsolat a két fiatal között régen akkor kezdődött, amikor a fiú már a lányos házhoz is bemehetett. Ilyen udvarlás viszont csak akkor volt lehetséges, ha azt nem sokára a lakodalom követte. A lányos házhoz való járásnak megszabott ideje volt. Kedden, csütörtökön és szombaton este mehetek a legények a lányokhoz. Ha azonban valakinek már biztos (megkért) menyasszonya volt, az mehetett vasárnap is. Egyéb napokon, de különösen pénteken, nem illett. Mi volt a feltétele a lányos házhoz való járásnak? Elsősorban az, hogy a fiú megegyezzen a lánnyal. Miután már összeszoktak, összeemelegedtek akár a fonóban, akár a bálban, és néhányszor megállt a lány a fiúval a kapuban beszélgetni, a legény sort kerített arra, hogy komoly szándékát közölje. S ha a családnak – mármint a lány apjának, anyjának – nem volt ellenére, a gazdasági, anyagi helyzet is megfelelő volt, akkor mindkét részből áldásukat adták a szülők a bontakozó kapcsolatra.

Az első világháborúig ez úgy történt, hogy első alkalommal a fiú néhány legénycimborájával ment el a lányos házhoz. Rövid beszélgetés után a többiek elkészöntek és elmentek, a fiú pedig még maradt. Egy idő múlva hazakészülődött, de a gubáját szándékosan „ottfelejtette” a lányos háznál. Ha a lány szülei jó néven vették a fiú szándékát, akkor a következő este a háznál adták vissza a gubát, de akkor már a lány egy lúmzott kendőt, a jegykendőt is beletette a guba ujjába. Ha azonban nem volt a fiú udvarlása kedves, ha a szülők nem nézték jó szemmel a kapcsolatot, mert nem a fiúnak szánták a lányukat, akkor napszállatkor a gubát kiakasztották az ajtó elé. Innen a fiú feltűnés nélkül elvihette.

A két világháború között még ez a szokás megvolt az udvarlásban, de az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején ezek eltűntek, mint ahogy eltűntek a találkozási alkalmat biztosító fonóházak is. Az 1950-es évek közepén a fiatalok már a kultúrházban találkoztak. Az udvarló innen vagy a moziból kísérté haza a lányt. Ma pedig vasárnap délután már a presszóban találkoznak, s a lány vagy a fiújával, vagy egy-két barátnőjével tölti szabad idejét.

Az összetartozó párok nemigen váltak szét, ha csak olyan dolog, mint a két család összeveszése nem következett be. Ilyenkor azután nem volt maradása egyik félnek sem, mert hordták-vitték a pletykát. Ez azonban nem járt megszégyenítéssel, mert az egész falu ismerte az esetet, s rendszerint már ott volt a láthatáron egy másik fiú vagy lány. Ha azonban akár az egyik, akár a másik fél igazságtalanságot követett el, esetleg az udvarolni akaró legényt vagy a lányt, vagy a családját nyilvánosan megszégyenítette, akkor a legény bosszút állhatott, s bosszút is állt. Ilyenkor kimuzsikáltatta a lányt egy táncmulatságból.

A fiatalok viselkedését megszabták a századok óta beidegzett szokások. Ezeknek a szokásoknak egy része megváltozott az első világháború után. Az akkori változások megbontották a kialakult szokásrendszert, mely azután az 1960-as évek elején teljesen eltűnt. Az első világháborúig terjedő időben igen szigorúak voltak főleg a lányokra vonatkozó jogszokások. Sok mindent tiltottak, de mindezt azért tették, hogy biztosabb legyen a férjhezmenés. Nem volt szabad a lánynak az ételt fakanállal megkóstolni, hogy pártában ne maradjon. Tilos volt este a mosdóvizet kiönteni, hogy a szerencséjét ki ne öntse. Nem illett egyedül végigmenni az utcán. Mikor a család ebédelte vagy vacsorázott, nem ülhetett az asztalhoz. A lányra volt szégyen, ha a ház szemetes volt. A lánynak mindig tevékenykedni kellett, hogy dolgosságát bizonyítsa. Megkövetelte az illem, hogy mindig vidám, friss legyen. Nem volt beleszólása még a saját életének rendezésébe sem, mert csak azzal a fiúval állhatott szóba, akit a szülők (főleg az anyja) és a rokonság jónak láttak. Hiába tetszett neki egy legény, ha annak a családja szegényebb volt, mint az övé, a házasságról szó sem lehetett.

A lányok és a legények egymás közötti viselkedésének is megvoltak a maga formáságai. A faluban mindenki mindenkit ismert. A fiatalok tegeződtek, de a lányok és legények – később férfiak, asszonyok – ha találkoztak, soha nem fogtak kezét egymással, mert nőnek nem illett kezet nyújtani a férfinak. Nem illett a lánynak megállni és beszélgetni a fiúval, ha véletlenül találkoztak s négy szemközti maradtak. Nem mehetett a lány fiúval bégig az utcán. Amikor azonban már megtörtént a lánykérés, a két fiatal együtt lehetett mindenkor. A fenti tilalmak nem vonatkoztak rájuk többé.

Erkölcstelennek tartották azt a lányt, aki a fiúkkal bujkált. Az ilyet a barátnői is kizárták maguk közül. Ma már ezek a kötöttségek eltűntek. Nem kelt feltűnést, ha egy fiú és egy lány akár hétköznapi is végigmegy az utcán, vagy beülnek együtt a presszóba. Az idősebbek ezt látva keseregnek ám az erkölcsök megromlásán!

A legények és lányok kapcsolatának alakulását nem bízták a véletlenre, az isteni rendelésre, hanem igénybe vették ehhez a szülői tekintélyt, de még a természetfeletti hatalmak segítségét is. Mert bár elhitték, hogy „a házasságok az égben kötöttek”, de azt tartották, hogy ezt a kötést nem árt megtámogatni a szellemek hatalmával is. Ha fiú olyan lányt szeretett meg, aki nem tetszett a szülőknek, és a fiú sem parancsra, sem kérésre sem volt hajlandó lemondani a lányról, akkor a szülők meg voltak győződve arról, hogy a fiút a lányhoz rontották. De történhetett mindez fordítva is. „Vagy megétették a fiút, vagy másképpen rontották meg.”¹⁷ Ilyenkor a rontás elhárítására különféle praktikákat alkalmaztak. Több volt azonban az ártó szándékú eljárás.

Két fiatal kapcsolatát általában a házasság tetőzte be. Ha minden összejött ahhoz, hogy házasság legyen a kapcsolatból, akkor a házasságnak nem volt semmi akadályja. Mi volt tehát az, ami szükséges volt a házassághoz? A vallás, a vagyon és a szeretet, bár ez utóbbi nem volt feltétlenül szükséges. Ezt elhanyagolhatóan tartották mint olyat, amely majd megjön a házasságkötés után. Legfontosabbnak a vagyont tartották, annak rendelték alá mindent. Ilyen esetben azután végképp nem számított, hogy a fiatalok szeretik-e egymást vagy sem. Hiába volt a megegyezés két fiatal között, ha vagyonosabb kérő jelentkezett, akkor annak adták a lányt. Előfordult, hogy miután a megegyezés megtörtént a két fiatal között, a fiú kérői mentek az utcán a lányos házhoz, hogy a fiú számára megkérjék a lányt, a másik, a vagyonosabb fiú kérői a kertek alatt hamarabb értek. Így azután a lány szülei a vagyonosabb fiú kérőinek adták lányukat.

Régen a gyermek úgy nevelődött mind a családban, mind a faluközösségben, hogy az idősebbeknek feltétlen engedelmességgel tartozik. Meg sem fordulhatott a fejében az ellenállás. Benne élt egy közösségben, melynek szokásait meg kellett tartani még akkor is, ha nem hitt benne. Kevés volt azonban főleg a lányok között az olyan, aki ne hitte volna a különböző párválasztó, párszerző eljárásokat, s ne próbálta volna ki azokat. A különböző tiltásokat pedig mindenkor betartották.

Luca-nap estéjén kimentek a lányok a disznóólhoz, s azt megrugdosták. Ahányat rőfent a disznó az ólban, annyi év múlva mentek férjhez. Karácsony viliáján olyan gombócot vagy

¹⁷ Nagy P. Józsefné Vaszyly Zsuzsánna közlése, 1960.

derelyét csináltak, amelyekbe töltelék helyett papírra írt fiúneveket tettek. Amikor főni kezdett a gombóc vagy derelye, „a fazékból mindegyik lánynak kézzel ki kellett kapni egyet. Amilyen nevűt kaptak ki, olyan nevű fiút várhattak férjül. Szilveszterkor szokás volt az ólomöntés, s az ólom alakjából következtethettek jövődöbelijük foglalkozására. András-nap estéjén a lányok a nyáron talált négylevelű lóherét a párnájuk alá tették. Ha akkor fiú jelent meg álmukban, hitték, hogy az lesz a férjük.¹⁸ Mások ugyanekkor a favágó tőkére kendermagot szórtak, s ingük aljával boronálták el, miközben ezt mondták: „András én kenderet vetek. Add meg Uramisten tudni, ki veszen el engem.” Éjszaka azután megálmodták, hogy ki lesz a kérő.

Amikor pedig a lány menyasszony lett, a lakodalom előtt – de még a lakodalom napján is – sok eljárást kellett végigcsinálnia, mert a szokás azt parancsolta. Ezeknek az eljárásoknak a megtartása, elvégzése azért volt szükséges és kötelező, mert ezekkel a gyermekáldást szorgalmazták. A menyasszonynak a menyasszonysága idején talált pántlikát csak akkor volt szabad a földről felvennie, ha első gyermekként lányt akart szülni. Ha viszont vasdarabot talált és azt felvette, első gyermekként biztosan fiút szült. Ha a lakodalom napján szép volt az idő, akkor azt tartották, hogy az ifjú pár élete napfényes, boldog lesz. Esős idő esetén azt tartották, hogy még az ég is siratja őket, az életük boldogtalan lesz.¹⁹ Vigyázni kellett a menyasszonynak arra is, hogy esküvő után, amikor a templomból kijön, melyik lábával lépi át a templom küszöbét. Ha jobb lábbal lépte át, akkor szerencsés lesz a házassága, de ha ballábbal sikerült csak átlépnie, akkor bizony számíthatott rá, hogy a házassága szerencsétlenül alakul.

A templomi esküvő után, amikor a násznép a vőlegény kapujához ért, a szakácsasszonyok búzát, kukoricát szórtak az ifjú párra, hogy életük termékeny legyen.²⁰ A lakodalmi vacsorán a vőlegény és a menyasszony egy tányérből evett. A töltött káposztából a szakácsasszonyok számukra csak egyet készítettek, de ebben az egy töltelékben sok apró töltelék volt. Azt tartották ezzel kapcsolatban, hogy az ifjú párnak annyi gyermeke születik majd, ahányat az apró töltelékből megesznek. A menyasszonynak idétlen dolgot nem volt szabad megnéznie, mert akkor gyermeke a megnézett dologra vagy tárgyra fog hasonlítani. Amikor az esküvőről jött a násznép, a menyasszony előtt egy cserépcsuprot törtek össze. Azt tartották, ahány darabra esik szét a csupor, annyi gyermeke lesz az ifjú párnak. A menyasszonyt kontyolás után férfikalappal dobálták, hogy fia szülessen. Ha az új pár első gyermeknek fiút szeretett volna, akkor a nászéjszakán az ágy alá kellett tenni a kaszaverő kalapácsot és az üllőt. Amikor az ifjú pár lefekvéshez készülődött, a menyasszony nem segíthetett a vőlegénynek a csizmája lehúzásában, mert ha ezt megtette, később nehezen tudta csak gyermekét megszülni. Ha lány született első gyermekként, azt tartották, hogy a férj a nászéjszakán eltátotta a száját.²¹

Sok minden történt addig, amíg két fiatal eljutott odáig, hogy egy pár lett belőlük. Előfordult bizonyára olyan házasságkötés is, ahol éppen a szerelem hiányzott. Lehet az is, hogy életük végéig úgy éltek egymás mellett az ilyen házások, hogy nem szerették egymást, de az is lehet, hogy később a szerelem is meglett. Mindenesetre, akik akkor összekötötték az életüket, együtt is maradtak, világra segített gyermekeiket fel is nevelték, szárnyukra is bocsátották. Ma viszont állítólag szerelemből kötik össze az életüket mindazok, akik házasságot kötnek. Mi hát akkor az oka a sok válásnak? Azt hiszem, a mai házastársaknak jobban kellene szeretni gyermekeiket, s jobban, felelősségteljesebben kellene becsülniük egymást.

A tájszavak jegyzéke

aggatolódzik: kötekedik

borító: kendő, nagykendő; téli női felsőruházat

cáfjg: olcsó férfiruha anyaga

cendulázik: vizsgázik

¹⁸ Dakos Istvánné Tóth Eszter közlése, 1970.

¹⁹ Dakos Istvánné Tóth Eszter közlése, 1970.

²⁰ Nagy Géza (szerk.): Karcnai népdal. 1971. 54.o. – V.ö.: Kovács Dániel (szerk.): Abaúj és Zemplén népdaléből. 1971. 350.o.

²¹ Balázs Gyuláné Nagy Margit közlése, 1985. – V.ö.: Abaúj és Zemplén népdaléből, 350.o. – Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. 1978. 19.o.

csukott bugyogó: térdig érő, a térdnél zárt, csipkével díszített női alsónemű

csurka: hajfonat

félhaj: alul rövidre vágott fiús hajviselet

guba: gyapjúból szőtt bő, fűrtös, subaszerű téli férfiviselet

gyűrűköt: felgyűrű, felcsavar

habda: bakancshoz csizmaszárból készített lábszárvédő

ingváll: derékig érő női ing

izgága: kötekedő

habát: szoknya (ráncos)

kázmér: kasmír ruhaanyag, illetve vállkendőnek használt anyag

kepe: részes aratás

kikongóz: húshagyó kedden a pártában maradt idősebb lányok megszégyenítése úgy, hogy zajt csapnak ablaka alatt

kötő: kötény

lajbi: mellény

lefutó: labdajáték

litya: bő női blúz

mashora: télen a fonóházakban megjelenő különböző személyeknek vagy állatalakoknak öltözött fiúk

megáll vele: a lány a fiú udvarlását szívesen fogadja; a kapuban beszélget a fiúval

nagykeszkenő, nagykendő: a felsőtestet beburkoló plédszerű női téli ruha, felsőruha

nagyűjjas: derékig érő férfi télikabát

nyakbavaló (kendő): a hátat és a mellét befedő kisebb kendő

pendej: vászon alsószoknya

pesztonka: gyermekre vigyázó kiscseléd

prccses nadrág: csizmanadrág

ráncoska: testre simuló női blúz

subadér: 12-16 év közötti fiú vagy lány

subanc: lásd: suhadér

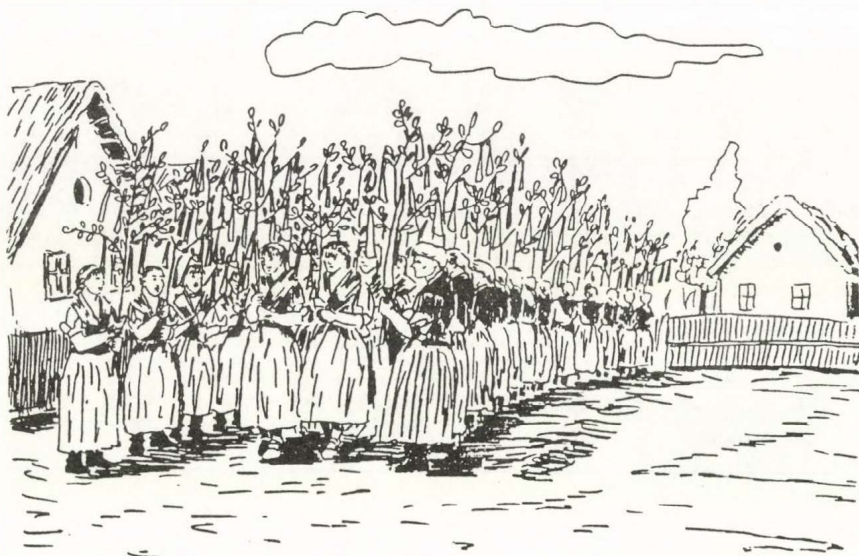
süldő (fiú / lány): fiatal fiú vagy lány

űjjas: kiskabát, zakó

vastaghötő: derékig érő vászonkötény

viganó: térdig érő egybeszabott női ruha

zászlóbordás: pünkösdi-köszöntés alkalmával használt, kendőkkel feldíszített zöld ággal való felvonulás

ALMÁSSY KÁROLY

Revek és révészek a Bodrogon

A Bodrog két folyónak, az Ondavának és a Latorcának összefolyásából jön létre. A Latorca két mellékvizével, a Laborccal és az Unggal 465 km hosszan, az Ondava egy mellékvizével, a Tapollyal együtt 268 km hosszú, az öt folyó együttesen 733 km-en legyezőszerű vízrendszerében gyűjti össze a Zempléni-hegység, a Beszkidek, a Vihorlát és a Gutin hegységek (Szlovákia keleti, Kárpátalja nyugati részében) területének vizeit. (Lásd térképvázlatunkat a következő oldalon.) A Bodrog vízgyűjtőjén hamarabb olvad el a hó, mint a Tiszán, és miután árvízének útja is rövidebb, a Bodrog árvize Tokajnál 3-4 nappal szokta megelőzni a Tisza árhullámát. A Bodrog vízrendszerén az óriási vízgyűjtő területről időnként lezúduló víztömeg – például a tavaszi árvíz – gyakran elborítja az árterületet. Ehhez hozzájön a Tisza árhulláma is. Ez adja a magyarázatát, hogy a két folyó közötti területen, a Bodrogtőzön, a földtörténeti idők óta a folyókon és mellékvizein kívül a hajdani morotvák, mocsarak, nádasok, lápok sokféle változatát találjuk. A folyók szabályozására, vagyis az éles kanyarok átvágására az 1860 - 1890 közötti években került sor. Összesen 15 átmetszés készült, amiből mai területeinkre 8 esik. A 8 átvágott kanyar hossza 34 km, és a rövidülés 25,5 km.

Az 1900-as évek elején kezdték meg az egykori gyenge méretű töltések erősítését, a lecsapoló csatornák építését. A végleges rendezés 1954-ben kezdődött el, ezt a tiszalöki duzzasztó sürgette, 1959-ben indult meg a munka. A tervek szerint a töltések a maximális árvizek kivédésére is alkalmasak. 44 km hosszan belvízi csatornahálózat épül, és a belvizeket 3,6 m³/s kapacitású szivattyúk emelik a Bodrogba. Az egész Bodrogtőz területének átlagos magassága 50 cm-rel magasabb a tiszalöki erőmű duzzasztott vízszintjénél, így érthető, hogy minden levonuló kisebb tavaszi árvíz elöntötte a Bodrogtőzöt. Ez indokolta a vízszabályozási munkálatokat.

A Bodrogtőz egyik körzetét Zalkod, Viss és Kenézlő alkotja; ezeket a településeket a hajdani Hosszúrért vágta el a többtől. A Bodrogtőz legdélibb részénél, a csücsöknél fekszik Tokaj, ahol a Bodrog a Tiszába torkollik. Tokajtól. Külön körzetbe tartozik Bodrogtőz, Bodrogtőzfalu, Bodrogtőz, Olaszliszka, Bodrogtőz, a bodrogtőzi hídig (a települések a Bodrog jobb oldalán fekszik, határuk egy része a folyó túlsó oldalára nyúlik). Ennek a tájnak az ismeretében érthetjük meg igazán a Bodrogon létesült kompok és revék (köznyelven: révek) szerepét, a révészek életmódját, a helyi társadalomban betöltött szerepét. A Bodrog folyó a Zempléni-hegység vonulatát kíséri; a hegység mintegy predesztinálja a lakosság foglalkozását, amely kénytelen a Bodrog bal oldalára is átvándorolni s mezőgazdálkodását az adottságokhoz igazítani. Közismert, hogy az árvizek levonulása után a rét és legelőgazdálkodás lehetősége adott. Itt-ott kevés szántó és erdőség is akad.¹

¹ A személyes emlékeken és tapasztalatokon túl az alábbi forrásmunkákra támaszkodtam: - Almásy Dénes: Fahidas építése, egy révészt élte. Néprajzi Múzeum, Bp. 1989. - Almásy Miklós: A Bodrogtőz belvízrendszere. Vízmesteri Jegyzetek. Sárospatak, Vízügyi Kirendeltség, 1988. - Bencsik János: A folyók elválasztó, a révek összekötő szerepe a paraszti árucserében. In: Árucseré és migráció. Miskolc, 1986. 143-153.o. - Bencsik János-Almásy Károly: Feljegyzések néprajzi gyűjtőútról, Bodrogtőz, 1994. - Csorba Csaba: A vizeken való áthaladás (Közlekedéstudományi történeti vázlat). In: Borsodi Földrajzi Évkönyv, Miskolc, 1982. - Dankó Imre: Bodrogtőz halászsztár. Miskolc, 1955. - Fényes Elek: Magyar Geográfiai Szótár. - A magyar népies halászat művelve. - Nagy János: Emlékezzünk régi tokajiakra. Az öreg halász és a Bodrog. Tokaji Hírek, 1994.dec. 15. - Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. - Vas Gereben: Nagy Naptára 1855-ik évben. Pesten. — A dolgozatomban megformálásához nyújtott segítségükért köszönetet mondok Bencsik Jánosnak, Csorba Csabának és Kovács Dánielnek.

Revek a Bodrogon:

1. *Tokaj* (a Bodrog torkolatától 1,5 folyamkilométerre). Országrev (Zalkod-Viss-Kenézli irányába); vásárokra még a Bodrog jobb parti településeiből is a bodrogzugi földúton indultak az emberek, kímélve a lábasjóság lábát. Még a Tisza baloldalán fekvő *Tímár* község lakói is szívesebben jöttek a Bodrogköz földútjain Tokajba, mint az országúton. Egyébként mezőgazdasági rév is volt. (Tokaj város önkormányzata 1995 februárjában a komp helyett itt híd építését kezdeményezte.)

2. *Bodrogkeresztúr* (a Bodrog torkolatától 8 fkm-re). Mezőgazdasági rév volt; a szénaszállítás befejezése után a tehéncsordát szállítja legeltetésre; Zalkodról és Vissről a cukorrépát is itt szállítják a szerencsi gyárba. A *hidas* (komp) északi oldalán pontonhíd is működött, amelyet a háborús események során robbantottak fel. A balesetveszélyesnek nyilvánított hidaskompot az országút forgalma miatt meg kellett szüntetni, s 1979 tavaszán a megyei tanács finanszírozásával áthelyezték Bodrogkisfaludra.

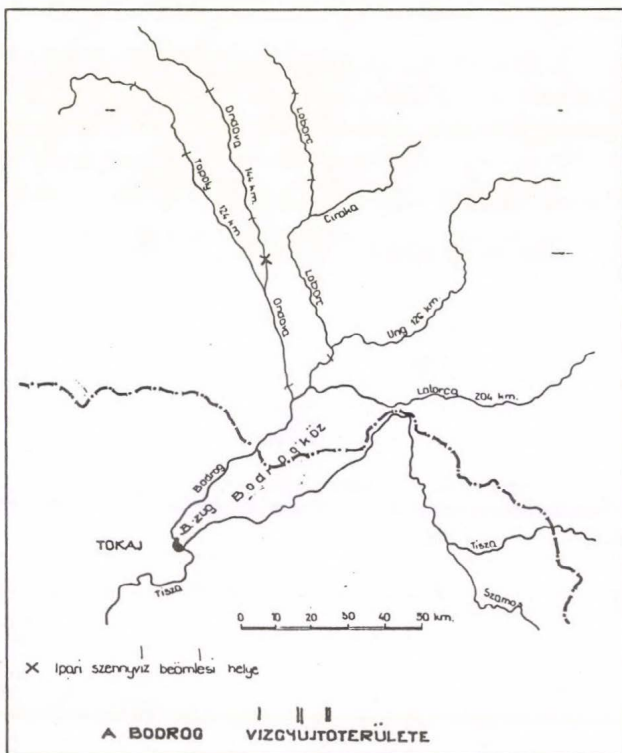
3. *Bodrogkisfalud* (a Bodrog torkolatától 9 fkm-re). Mezőgazdasági rév, a bodrogkeresztúri rév funkcióját vette át. Három révész látta el a teendőket, 1985-ben dízelmotor-meghajtásra álltak át. Révészek: Városi Sándor és Nagy Béla, 17-19 ezer Ft fizetéssel. A viteldíjat jelenleg az önkormányzat állapítja meg, a helyi lakosok részére 50 %-os térítést biztosítanak. A szegiek és a keresztúriak is itt közlekednek.

4. *Szegilong* (a Bodrog torkolatától 10 fkm-re). Mezőgazdasági rév volt, megszűnt.

5. *Olaszliszka* (a Bodrog torkolatától 19 fkm-re). A tokaji révhez hasonló szerepet tölt be. *Vissi átjárónak* is mondják. Viss, Zalkod, Kenézli településeknek országrev volt, s az ma is. A Gazdász Szövetkezet működteti, mert a gazdaságnak 1000 ha területe van a Bodrogközön: szántó, rét, legelő, erdőgazdaság. Így van mezőgazdasági szerepe is. Minden olyan gazdának, aki rendszeresen jár a réven, 1500 Ft-ot kell fizetnie. A jószágtartók ott kaszálnak, a szénát onnan hordják át. Remélhető, hogy a Bodrogzug művelése visszaáll, s akkor növekszik e rév jelentősége. Földút visz Viss, Zalkod felé; a Bodrog nyári gátján zajlott a közlekedés. Csatkovics István a révész, aki eseti megrendelés alapján kel át a vízen.

6. *Sárazsadány* (a torkolatától 28 fkm-re). Mezőgazdasági rév volt, megszűnt.

7. *Bodrogolaszi* (a torkolatától 31 fkm-re). Mezőgazdasági rév; a Búzakalász Szövetkezet üzemelteti; 400 kh szántóterületük van a Bodrogközön, az olasz szántók zömmel odaát vannak. Rét-, legelő-, erdőgazdaságuk is van; fő profiljuk a növénytermesztés, állattenyésztés. A halastó üzemeltetése megszűnt. Évente 80-120 szekér jár át évente teherrel. Régebbek adót fizettek az érdekelt gazdák. 20-25 évvel ezelőtt egy Boda nevezetű ember volt a révész, ma Orosz László. Régen fahidas volt, ma fém. - A rév környékén került elő 72 db történeti értékű aranypénz 1990-ben; ma a miskolci Herman Ottó Múzeumban őrzik. Hajdan kocsmaház állhatott itt egy földút mellett, amely a Nyírség irányában kanyargott egykoron.

8. *Bodroghalász* (a torkolattól 35 fkm-re). Mezőgazdasági rév volt, megszűnt.

9. *Végarló* (a torkolattól 39. fkm-re). Mezőgazdasági rév volt, megszűnt.

10. *Felsőberecki* (a torkolattól 47 fkm-re). Kizárólag gyalogré, amely a falu megalakulásától kezdve működik. Az önkormányzat kezelésében van; a viteldíj 20 Ft/fő, a havi bérlet 300 Ft. Orosz Miklós és Moson József látják el a révészi teendőket. Nettó havi bérük személyenként 12 ezer forint. A komp egy kicsinyített hidasforma (*szálmuszli* vagy *szájmuszli*, dereglyeforma), padlózata nincsen, az ortókéről le kell lépni, mint a ladikba. A hosszoldalain beépített ülés van az utasok részére. Két végén egy-egy *sarhóc* csapódik a járóra.

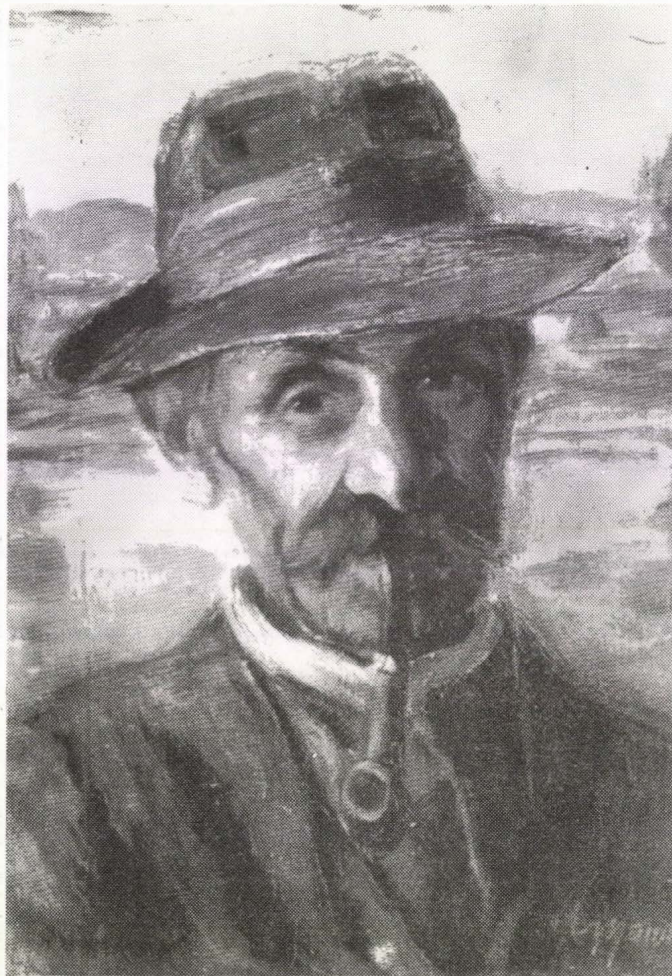
Drótkötélen futó csiga van mindkét végén, amit a hidas működtetéséhez hasonlóan kezelnek a révészek; kötélhúzóval (vasmarokkal) húzza a révész a faalkotmányt. Nemcsak gyalogosokat, hanem kerékpárokat, motorkerékpárokat is szállítanak. Árvíz idején, mikor ladikkal közlekedtek, a piacósokat Tóth János révész - aki évtizedekig működött itt - egészen Újhelyig elcsónakáztatta. Nyáron nagyobb a forgalom; a fürdőzőket szállítják át. (Lásd a képet.) A falu lakossága ma már autóbusszal közlekedik, mely kis kerülővel az alsóberecki hídon megy át.

Almássy Miklós és a tokaji rév

Édesapám, *Almássy Miklós*, aki 1875-ben Tokajban, a *Várban* született, nyolcéves korában elvesztette édesapját. Anyja férjhezment, s a gyereket az új család kosárfonásra szorította, ez lett a tanult mestersége. Egy életre megutálta, bár később a halász szerszámai készítésénél tudásának hasznát vette. 1900-ban kibérelte a Bodrog revét. Amikor 1914-ben katonának ment, a révben Anyám 39 évesen a gyalogosokat a Várral szemben ladikon szállította, ún. *gyalogrévben*. A tíz személyt befogadó *réladik* kezelése nem könnyű munka, különösen sebes víznél, de csinálni kellett. 14 éves Miklós testvérbátyám, 4-500 méterrel feljebb, a hidasal szállította a fogatokat, bonyolította a teherszállítást. Két leánytestvérem meg én élünk még a családban.

Édesapám 25 éves korától 66 éves koráig, 41 esztendőn keresztül bérelte a revet. Hosszú esztendőök voltak ezek, melyek erősen igénybe vették testi erejét. A révben eltöltött, hivatássá nemesedett négy évtizedes munkája megedzette; testben ugyan legyengülve, de lélekben soha meg nem törve fejezte be munkáját. Kivívta mind a város lakóinak, mind az előljáróságának a legnagyobb meglegedését és megbecsülését. Ezt bizonyítja, hogy 1957-ben történt

Almássy Miklós rébérő
(Gyoroki Pál festménye)

temetésén mintegy ezer ember kísérte utolsó útjára a görög katolikus templomból, ahol nemes apja egyháztanácsi tag volt. Igaz, becsületes révészként emlegetik ma is.

Utódai: 1941-42-ben id. Borbély János, 1942-1944 között Hunyor János Tiszaladányról. 1944-45-ben Almássy Miklós a várostól egy évi időtartamra ingyen kapta a bérletet a neki járó tartozás törlesztése címen. 1945-47 között Szabó Zsigmond követte, aki kb. tíz éven át egyedül révészkedett, de már nem bérlőként, hanem a város alkalmazottjaként. 1957-től 1972-ig Richter Antallal együtt látták el a révész teendőket. 1972-től 1993. január 1-ig Máder Gábor és Máder Gáborné egymást váltva révészkedtek. 1981-től, apja halálával, ifj. Máder Gábor lépett be. Máder Gáborné helyébe (amikor 21 évi működés után nyugdíjba vonult) 1993. január 1-jével Hajdú János, a vő került.

Ma Máder Gábor és Hajdú János a két révész, fizetésük bruttó 20 ezer, illetve 18 ezer forint. Kapnak egy öltöny ruhát (egy évre), egy esőkabátot és egy pár gumicsizmát (2 évre). Beosztásuk: 12 óra

szolgálat, 24 óra pihenés, váltással. Teendőjük télen a hidas és a ladik jegelése, hóseprés, iszaphúzás, a hidas karbantartása, tavasszal festése.

A tokaji komp üzemeltetője a polgármesteri hivatal. A komp által egy egységben befogadható legsúlyosabb jármű súlya 12 tonna. Az engedélyezett befogadóképesség: 135 utas, 24 lábasjóság, 5 személyszállító gépkocsi, egy tehergépkocsi, 2 mezőgazdasági gép. A hidas a hét minden napján közlekedik április 15-től szeptember 15-ig 6 órától 21 óráig, szeptember 16-tól április 14-ig 6 órától 19 óráig. A személyjegy 10 Ft, az állatjegy 10 Ft, a személygépkocsiért 40, a teherkocsiért 80, a fogatolt járműért 40 forintot kell fizetni.

Személyes emlékek

Édesapám bérlete idején fiatal koromtól kezdve (a húszas években) segédkeztem apámnak mind a révben, mind a halászatban. 12 éves koromban már a befagyott Bodrogon lábatlankodtam, mialatt apám léket vágott a *verséi* számára. Tavasszal a bodrogkeresztúri *Lapost*a mentünk *dobózni*. Ahol a part engedte, *alastsággköté*l húztam a halászladikunkat, apám a kormányt tartotta. Ahol a part akadályozta utamat, ott én is eveztem. Elkísértem a *Zsaró-é*rig, a *vég*horgok *elnyújtás*ához is. A *Nagyszakadás* előtti *kubikok* pocsolyavizéből vedérszámra együtt hordtuk az ivadékhalakat a Bodrogra, megmentve azokat a gólyák, gémelek pusztításától. Nap közben, mikor forgalom nem volt, a hidas közelében kolomppal ellátott *vég*horgot nyújtottunk (tetőhorog).

Emlékszem, hogy Csűrös csendőr százados úr, aki a vadászatot és a halászatot kedvelő ember volt, apámmal gyakran ment *verséket fel*nézni. Az apámtól kapott halat vadkacsával, nyúllal viszonozt. A révésznek a csendőrökkel tartani kellett a kapcsolatot, mivel ez *ország*ré (az országuútnak megfelelő vízi út) is volt egyben. Számon kellett tartani a gyanús vendégeket, s meg kellett figyelni azokat, aki szokatlan időben megrakott szekérrel közlekedtek. Így apám is a törvény embere volt. Éberem őrködött, figyelt, hogy ne zavarhassák, zaklassák a nyugvókat. Minket is a józan, becsületes életre neveltek.

Nem szégyellem, hogy apám révész és halász volt. Előneves nemes nagyapám a Bodrogra fulladt. Apám még gyerek volt, vagyonából kifosztva szegényedett el. Nagyon is büszke vagyok rá! 1934-ben két jeles minősítésű oklevél boldog birtokosaként költöztem haza. A nagy családi örömet a szegénység és az állásnélküliség követte. Önérzetes, a fizikai

Almássy Miklós egyedi verséjével
(Gyoroki Pál festménye)

munkától sem tartó fiú voltam. Szüleim azzal nem számoltak, hogy az ő fiuk állás nélkül marad. Szabó Mátyás barátomat, apám bojtárját titokban rábeszéltem, hogy mondjon fel, s én másnap mint okleveles tanító és kántor, „tekintetes úr” már apám mellett mint első számú és egyetlen révészbojtár láttam el a ré összes munkáit reggel 6 órától délután 4 óráig. Délután apám pontosan felváltott. Így dolgoztam meg a kosztomért. Délután meg polgári iskolai tanulókat korrepetáltam 40 filléres órabérért; ebből öltözködtem, sőt még egy olcsó rádiót is vásároltam. Egyévi effajta munka után végül megválasztottak a Tokajtól 15 km-re lévő Balsa község görög katolikus kántortanítójának. De tanítói működéseim idején is, amikor szabadságon voltam, egyenesen a rébe mentem; jól éreztem ott magamat. Sokat lestem el apám mesterségéből: a biológia, a halászat iránti érdeklődésemet ő keltette fel bennem. Harmadik diplomaként megszereztem a halász szakmérnököt is, édesapám és a vele átélte halászások emlékére.

A révbőlők szerencséje ki volt szolgáltatva a természetnek, az időjárás alakulásának. Édesapám a bérleti összeget és a család megélhetését a révészi tevékenység mellett a halászat-tal tudta előteremteni. Estefelé, mikor a ré elcsendesedett, vállára vette a *dobóhálót*, az evezőt, a csáklját, ment a vízre, és *szűrte azt* kilométereken át. Kenderzsínórból kötött *tarisznys* dobóhálója volt, mely átnedvesedve a 15 kilós súlyt is elérte. Ezt dobálta, pedig nem volt már fiatal ember. Nem egy alkalommal kísértem el, hol a *kormányt* tartottam, ő meg a *ladik* orrából *dobálta* súlyos hálóját. Ezt, sajnos, nem tanultam meg tőle. Kilenc óra felé lefeküdt, de hajnali 2-3 óra tájban már *felnezte* a vessző- és hálóverséit. Igyekeznie kellett, mert felfogása szerint nem várakoztathatta meg a Zalkodról korán reggel begyalogoló pár piacra igyekező asszonyt.

Nagy gondot és főleg fáradságos munkát jelentett a *kompkötél* leeresztése. *Járgánnyal* történt, melyre két hosszú rudat, *tekerőfát* láncoltak. Az utasok közül minden rúd végére 2-3 ember állt rá, s a fatörzset körbe-körbe forgatva csavarták fel a kompkötelet. A kompkötél elébe kötött vékonyabb drót *húzókötel* végét a kellő magasság elérése után két földbe ástott fatörzsre, *kötőbakra* kötötték rá 8-a formában. Ezt a műveletet naponta többször is meg kellett ismételni. Körülbelül 1934-ig használták a járgányt, ekkor áttétes *kötélcsőrlőre* cserélték.

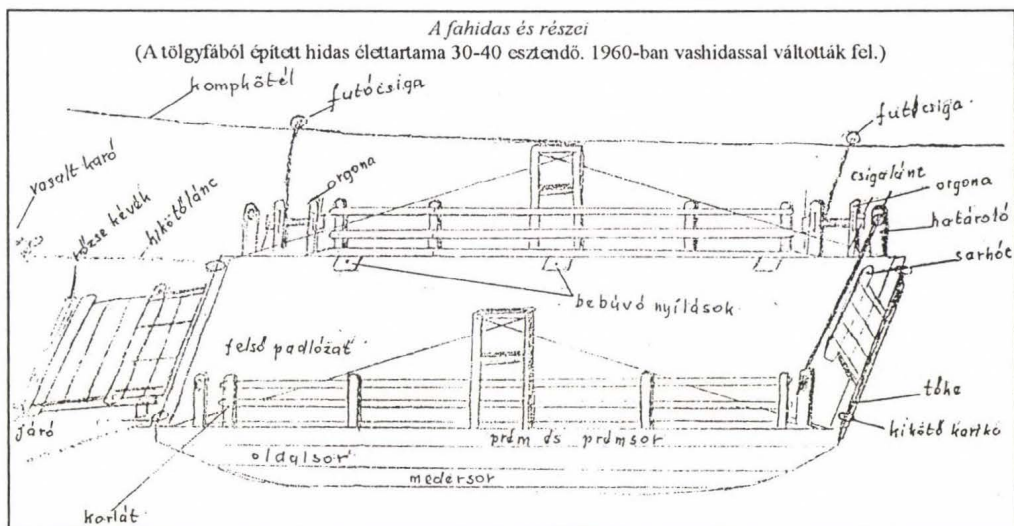
Elérkezett az idő, amikor a Bodrog vize *pillézni* kezdett, A tehéncsorda is eddig tartózkodhatott a túlsó oldalon, a réteken. A Bodrogon és a Tiszán hamar *beállt* a jég. A *zajlás* kezdetén a rékötelet kifeszítették, nehogy a jég elvigye. Ha sikerült, a hidast *kiapasztották*, hogy a jégzajlás kárt ne tehessen benne, avagy kihúzták a zajlás útjából. Zajlás idején csak a rékötélen lehetett átmenni, amihez bátorság kellett. Miklós bátyám a rékötélen futó két kötélszigára csatolt lánchurokba erős deszkát fektetett, arra lovagló ülésben ráülve, a kötelet kézzel húzva érte el a túlsó partot; egy személyt tudott átvinni magával. De ezt a módszert csak igen indokolt esetekben alkalmazta.

A tavaszi ár levonulását követte a beiszapolódott révjárók iszaptalánítása. A lágy iszapot egy kaparóval (20 cm széles, 50 cm hosszú, köpüvel ellátott vaslemez), a vastagját, a keményebb iszapot a helyén hagyták szikkadni, míg kubikos talicskával el nem hordták. Iszapolás ideje alatt először a gyalogosok szállítására egy keskeny ösvényt iszapoltak ki a ladik méretének megfelelően, majd ezt szélesítették.

A revek mindennapi élete

A nagyon sebes víznél a piacra igyekező batyus asszonyokért is hidassal mentünk át. Megtörtént ilyenkor, hogy amint a ladik orrán állva kézzel húztam a ladikot, leszedett a víz ereje; a ladik - telve batyusokkal - úszott lefelé, miközben én a rékötélen csöngtem. Ez indokolta a hidassal való gyalogos szállítás ilyen esetekben. A batyusok általában a piacról visszajövet fizették a *répénzt*, azidőben 2 fillért. Szüleim ismertek olyanokat, akik valósággal belebetegedtek, ha fizetniük kellett. Előfordult ez jómódú embereknél is, amikor a szezon végével rendezni kellett a szállítási kontót. Apám pontosan vezette a *kontókönyvet*, tételesen, dátum szerint.

A hidas közelében apám évente átlag 3-4 fuldokló gyereket, felnőttet mentett ki a vízből. Ez negyven évi révészkedés idején 120-160 gyereket és felnőttet jelentett. Egyszer Pergel Márton lovasfogata elragadta a szekeret, és a kocsissal a bakon a sarhóc tetején át a hidason

türohanva a vízben álltak meg. Apám, bátyám és még egy páran kimentették a kocsist. Ladikba szállva bátyám elvagdosta az istrángot, és a nyaklótól is megszabadítva a két lovat is kimentették a vízből, magasra tartották a lovak fejét, hogy a víz ne folyhasson a fülükbe. Minden vízbe fulladt személyt édesapámmal kerestettek, bízván benne, hogy meg is találja őket. Még a befagyott Bodrog jegén vágott lékbe ugrott öngyilkosokat is ő szedte fel.

A rév mindig a város tulajdonát képezte, s árverésen döntöttek a bérbeadásról. A ré kedvelt és kedves színfoltja volt mindig városunknak. Közvetlen szomszédságában, a *Patkókő*-nél volt az ingyen strand, ahol ladikkal mentő örködött a fürdőzőkre. A ré túlsó partján, a Tisza város felőli lapos homok hordalékán volt a *Szentstrand*, a torkolatnál, közvetlen a híd alatt az *úristrand*. A nagy és meredek partoldalon télen szánkóval és *seggbosszantó*val ereszkedtünk le a Bodrog jegére, át a túlsó partig. A hidas mellett apámék a jegen kettős kereszt formájú léket fűrészeltek a görög katolikus egyház részére, aki processzióval vonultak január 6-án a vízszentelés szertartására.

A nyári nagyszünetekben mindig a révben voltam, apámnak segitettem. A túlsó parton állt a *rékunyhó*. Sohasem unatkoztam, jöttek a barátok minden nap. Az innső oldalon sem unatkoztak. Az úszni tanuló gyerekhad – a hátukon saját készítésű kákaköteggel vagy úszótökökkel felkantározva – merészkedett a mély vízbe. Magam is így tanultam úszni, a Bodrogon ez a módi járt. A partélen meg csak úgy nyüzsögtek a sétálók, különösen vasárnap s ünnepnapokon. Megállva, bámészkodva gyönyörködtek a Bodrog vízi életében, a szemben elterülő kaszálók végtelenjében, melyek horizontján az újhelyi hegyek kéklettek.

Mára az egész Bodrogsziget képe felismerhetetlenül megváltozott. Gyermekkoromban az egész rét, kaszáló és legelő egy nagy kiterjedésű, könnyen belátható, tengersík terület volt, csak egy-egy rezgő- vagy fehér nyárfa jelentette az eligazodást az út mentén. Ma nem látni egyetlen magányosan álló rezgőnyárfát sem, mivel minden csupa dzsungel. Nemcsak a kaszálók, rétek mentek tönkre, hanem az utak is. Zalkod és Viss lakói egyáltalán nem jönnek, még a vásárokra sem. Megszűnt a jobb parti települések bodrogszigeti mezőgazdálkodása; megölték az egész területet, rajta a paraszti társadalmakat, azok gazdasági életével egyetemben.

A Bodrog folyónk revei nosztalgikus képzeteket, érzelmeket váltanak ki a szemlélődőkben. Hová lettek a mocsárvilág adta életlehetőségek? Mivé lettek a revek? A forgalom megcsökkent, a Bodrogsziget dzsungel lett, megszűnt a legelő- és rétgazdálkodás, a csordát sem kell már szállítani, a széناسzállítás is csupán az emlékekben él. A költő verssorai önkéntelenül jönnek elő: „Pihen a komp, kikötöttek, Benne hallgat a sötétség...” Hallgatása ijesztő! De benne élni fog, míg csak élek, a Bodrog és a RÉ képe, élete és környéke, a nagy természet e kicsi, nekem legdrágább darabja.

A revek szótára

alacsony vízállás: amikor a mederben alacsony a vízszint

anyavíz: a mederben annyira leapad a víz, amennyire csak lehet

apadás: a víz szintje süllyed; az áradás ellentéte

áradás: a víz szintje emelkedik a mederben; az apadás ellentéte

ártér: a folyó melletti terület, amelyet áradáskor elönt a víz

áthidaló gerenda: a járó része; arra fektetik a padlózatot

átmenő acélrúd: a sarhóc vasalásának része

bakkok: a járgány kötélvégének megfogására, odaerősítésére szolgáló rudak

balkony, balkon: a ladik, a hidas oldalát és fenékét erősítő könyök

bátorvíz: a mélyvíz egyik elnevezése

beállt jég: a vízen úszó jégtáblák összeállnak, nem folynak a vízzel

bebúvó nyílások: a fahidas padlózatán vágott négy szögletes bejárási

bérlet: a rév hasznélvezetének évi díja

bikafa: a rékötél kikötéséhez földbe ástott gerenda

buzgár: víztörés a töltés ártér felőli oldalán; a föld alatti átszivárgás a közlekedőedények törvénye alapján

cigányvíz: a kanyar után visszafelé folyik a víz; sok helyen a limányt is így nevezik; ellentétes vízfolyású szakasz azonos mederben

cokli: a felső tartó gerendaszor, illetve a riglisor közötti tartógerenda a fahidason

csáklya: kb. 2 m hosszú nyél vashoroggal

csanak: fűzfából kifáragott merítő eszköz; más néven: szapoly, vízhányó

csárda: a hajó csárdája; kis házíka a hajó farrészén

csekélyvíz: a bátorvíz ellentéte; alacsony vízállás

csendesvíz: a sebesvíz ellentéte, lassú vízfolyás tavaszszal, szélsőségekben

csigalánc: a drótkötél csigájának a lánc

csigatekerő: más néven: *orgona*; erre tekerik a hidas futócsigáinak láncát

dagonya: sáros, vizes hely; sűrű, tapadós sár; kis mocsár

domen: a hajó csárdája fölé épített, hajó szélességű padlózat; azon állva kezelik az uszály (hajó) kormánylapátját

felső padlózat: a hidas padlózata foszni deszkákból

felső tartógerenda sor: a coklikra támaszkodó gerendaszor, erre kerül a felső padlózat a fahidason

fenék: a folyómeder víz alatti iszapos, homokos, sáros vagy kemény földfelület

fenékeszka: a hidas fenékét képező deszkaborítás

feltorkollik: feltorkolódik (a jég)

félszem: a kompkötél és a húzókötel összekötésére szolgál

folyamkilométer: a hajóút távolságának egysége; a Bodrogon a torkoltnál van a 0 folyamkilométer

fondavas: acél vágóeszköz, jégvágó kés

forgó: a limány gyakran használt másik elnevezése; kisebb örvény a lágyvízben

forgószem: a kötélcsiga láncát engedi elfordulni

futóár: hirtelen jött 40-42 cm-es áradás, amely egy nap alatt le is vonul

futócsiga: a drótkötél futó csiga, ehhez kapcsolódik a csigalánc; más néven kötélcsiga

gibic: háromlábú állvány, amely a kompkötél öblét emeli fel a parton

gyalogré: a gyalogosok átkelésére szolgál; evezővel hajtott vagy a kompkötélén húzott nagy ladik, amely kerékpárt, motorkerékpárt is szállít

hajtórúd: a járgányoszlop forgatására szolgál

határoló: a hidas végén, annak két oldalán lévő oszlop, amibe a hidas terét lezáró láncot akasztják

hidas: 5-6 m széles, 12 m hosszú alkotmány; fából (fahidas) vagy vaslemezről (vashidas) készül; lovasfogatok, szekerek, gépkocsik, állatok, embercsek szállítására szolgál; komp. (A fahidas rajzát lásd az előző oldalon)

hidas beállítás: a hátsó kötélcsiga láncát megereszlik, ezáltal a hidas fara lejjebb kerül, 20-25 fokos szöget képez a folyással szemben, így a víz ereje tolja a hidast, nem kell húzni

hígvíz: vízfelület, ahol télen a víz nem fagy be

holt víz: valamikor folyóvíz volt, de állóvíz lett

Hosszúrét: a Bodrogtörés egyik nagy, mély fekvésű területe

húzókötel: a kompkötél végét képező, vékonyabb, csavarható (drót) kötel, amit a járgányra tekercsnek

iszap: a víz pécés üledéke, a limányon van; a porong ellentéte

járgány: a kompkötél fcszítésére, lazítására szolgáló húzószerszemet a révben a vízparton

járó: a víz partján mindkét oldalon lévő padlózott kikötő a hidas számára; más elnevezéssel: *köröm*

járgánykút: mély nyílás a földben, ebbe állítják be a járgányoszlopot

járgányoszlop: a járgánykútba helyezett, abban forgatható erős oszlop, erre tekerik fel a húzókötelet a hajtórúd segítségével

jégeredés: a jég megmozdulása, indulása tavasszal

jegesár: jégzajlás; a tél végén jégdarabokat is sodró árhullám

jégvizlalás: szalmát, izgikórot, gallyakat szórnak a jégre, azt öntözik, hogy gyorsabban összeálljon a jég; a befagyott folyó jégén készítenek e módszerrel az átjáró utat

jégfűrés: kb. 2 m hosszú fűrész; a keresztvágóra hasonlít, de csak egy fogója van; másik végére súlyt kötnek, mely segíti a fűrészjárást

jégvágó fejsze: 25-30 cm hosszú, 8-10 cm széles élű fejsze; a hidas napi körüljégelésére használják

jégvágó kés: kb. 45-50 cm hosszú, 8-10 cm széles, 1 cm vastag acéldarab, a nyél számára köpűvel ellátva; a

jégvágó fejszével együtt használják; más néven: *fondavas*

keresztúri lapos: kanyar fölötti fővényc sekélyvíz (Bodrogkeresztúrnál)

kikötő bakk: a járgányra feltekert húzókötel végét nyolcas alakban rögzítik a *bakkokra*

kikötőkarika: a járó vagy *köröm* áthidaló fosznijára szerelt vaskarika, ehhez csatlakozik a *kikötőlánc*

kikötőlánc: a hidas *orttőkéjére* szerelt, a *kikötőkarika*-hoz erősített lánc

ldsvíz: zátonyos, nem hajózható vízállás

kiöntés: áradáskor az ártérbe került víz

komphúzó: erős nyélre szerelt vasmarok, ezzel húzzák a ladikot, a hidast a *kompkötélen*; más néven: *kötélhúzó*

kompkötél: a folyó vízmedrén a víz fölött áthúzott, több szálból összefont, acélszálakból készített kötél a *komprészére*; más néven: *rékötél*

korlát: a hidas két hosszoldalát lezáró védőkorlát

kotrás: a víz medrében képezett kútszerű mélyedés; képződhet a meder tisztítása, mélyítése folyamán

köröm: a vízparton lévő padlózott kikötő; más néven: *járó*

kötélcsgia: forgószemmel ellátott erős csiga, amely a *kompkötélen* halad; lánc, a *csigalánc* az *orgona* dobjáról indul; más néven: *futócsiga*

kötélhúzó: a ladik, a *komphúzására* szolgáló vasmarok; más néven: *komphúzó*

kötélhüvely: ólonmmal beöntve ebben rögzítik a kötél végét (kötélvég köpü)

kötélszem: a *kötélhüvely* része

közepes víz: a hajózásra leginkább alkalmas vízállás; Tokajban pl. 500 cm-es vízállásnál

kubik: a töltés előtt kialakult mélyedés, amelyből a töltés földjét termelték ki

langó: a *szirttel* szemben lévő *lágó oldal* melletti, lassú folyású víz; a *sebesvíz* ellentéte; mindig a *limány* alatt alakul ki a folyás irányában

lágóoldal: a *szirttel* szemben lévő partszakasz

lágóvíz: az *örvény*saroknál lévő lassú folyású mélyvíz; itt áll meg leghamarabb a jég

limány: a *lágóoldal* melletti víz, amely nekiverődik a sekélyebb résznek, forog, keveredik, de nem gyorsan; felfelé folyik

lusta víz: ilyen a tó vize; állóvíz

magas vízállás: a mederben annyira megemelkedett vízszint, amely *kiöntéssel* fenyeget

meder: a folyó ágya a két part között

mederfenék: a *meder*, a folyóágy alja

mederrigli: a *riglisor* része, hosszanti merevítő gerenda

medersor: a hidas oldalát képező legalsó deszkasor

mellékrigli: a *riglisor* része, hosszanti merevítő gerenda

Nagyszakadás: a *Zsaró-ér* alatti szakadásos partszakasz neve

nagyvíz: annyira árad, hogy már a partvonalat nem lehet látni

oldalsor: a hidas oldalát képező középső deszkasor; a *prém* és a *medersor* között

orgona: erre tekerik a hidas *futócsigájának* láncát; más néven: *csigatekerő*

orttőke: a hidas mindkét végén tölgyfából faragott erős gerenda, amelyre a *fenékedszkákat*, a két *sarhócot* és a *karikákat* szerelik

örvény: kavargó, forgó sodrású víz a *szirt* mellett; más néven: *vörmeny*

padmaly: parti mélyedések a víz szélén; a halak kedvelt búvóhelye

pallózat: a hidas rakterületét képező foszni-deszkázat

Patkókő: partrészlet neve a Bodrog jobb partján, a hidas fölött, melyhez több monda fűződik; ehhez kapcsolódik a *Patkó-kőbánya* elnevezés is, amely e helytől három-négyszáz méterre fekszik

pille: hártyszerű, vékony jég; ezzel kezdődik a *zajlás*

pillézik: képződni kezd a *pille* a víz felszínén

porong: sár a sekélyebb víz, a *limány* aljában, az *iszap* ellentéte

prém, prémor: a hidas két oldalát képező deszkasor; a legfelső a *prém*, a legalsó a *medersor*, közöttük van az *oldalsor*

ráver: rákínál, lícitál a rév bérletének kikiáltási árára

réfeljáró: a hidas előtti partszakasz mindkét oldalon

rékötél: a *kompkötél* másik neve

réladik: átkelő csónak 8-10 ember részére; evezővel hajtják, vagy csiga segítségével a *rékötélen* a ladik orrára állva kézzel húzzák

rétarifa: a folyón való átkelésért fizetendő díj, vám

rézászló: nyélre szerelt fehér zászló; a révész az első *sarhóchoz* tűzi ki, ha a *rékötél* le van eresztve; ez jelzi a hajók részére a zöld utat

riglisor: a hidas alsó hosszmerítő gerendasora a *balkonyon*; közben a *vezérrigli*, két oldalt a *mellékrigli* és a két szélén a *mederrigli* vannak

rönk: a járó vagy *köröm* vízgerendája alatt lévő, félbe vágott, rövidebb gerenda, azon csúszik a *köröm* előre vagy hátra

rőzsekéve: a járó elé helyezett fűz- vagy nyárvevesszőkből, gallyakból kévített rőzse a járópadló védelmére, amely csökkenti a partra érő szeker zökkenését

sarhóc: a hidas két végén az *orttőkére* szerelt, vasalás mentén fel- és lehajtható, foszni-deszkából készült és *sarhóc-pántokkal* erősített, a *kompra* menetelt szolgáló járőrész, áthidalást képez a hidas és a járó között

sarhócfoszni: a *sarhócot* képező deszkázat

sarhóckarika: a *sarhóc* két felső sarkához erősített vaskarika az emelés céljára, ez tartja a *sarhóc* kikötő láncát

sarhócpánt: 5-6 cm széles ráfvasalás a *sarhóc-fosznak* összefogásához

sarhócsanér: a *sarhóc* mozgását és rögzítését szolgáló vasalás

sebesvíz: az átlagosnál gyorsabb vízfolyás; a *langó* ellentéte

setét jég: a jégre eső, arra ráfagyó 2-3 ujjnyi hó, amelytől *setét* lesz a jég, nem lát át rajta az ember

szapoly: fűzfából kifaragott merítő eszköz; más néven: *csanak*, *vizhányó*

Szentstrand: a Bodrog torkolata felett, a kiserdő sarkánál elterülő, lapos, homokos, sekélyvízű, fürdőre

alkalmas hely neve; eleinte a katolikus káplán fürdött ott, így kapta a nevét

szirt: a folyókanyarban annak a partszakasznak a neve, amelynek a víz nekivág, mossa; a *szirt* mellett lévő *sebesvizet* is *szirtnek* nevezik

szotyá, szotyé: piszkos, olvadó jégtörmelék, még meg nem szilárdult hó- és jégkristályok halmaza, 80 %-ban hó alkotja

tartóoszlop: a *rékötél* öblének szabályozására szolgáló, a kötél magasságának megfelelően beugásokkal, ún. fészkekkel ellátott, a *bika*-fa előtt földbeásott erős farönk, gerenda

töltő: egy szál vastag fenyő, amelyet télen a *hidas* víz felőli oldalához helyez a révész; ha jön a jég, e töltő behajítja a *hidas* oldaláról a jéget; egyik vége ki van kötve, a másik vége a vízbe nyúlik

tőke: az *orrtőke* másik elnevezése

tőkepánt: az *orrtőkére* szerelt pánt, mely a *sarhócot* erősíti az átmenő acélrúd segítségével hozzá, s biztosítja a *sarhóc* mozgását

Úrstrand: a közúti híd rakamazi oldalán, a híd alatt kezdődő lapos, homokos, de nem sekély vízi strand neve; fizetni kell itt, főleg a felső körök strandja volt

uszály: közszállításra épített fa- vagy vashajó egy vagy több vagon űrtartalommal; ilyenekkel szállították a kőveket a Patkó-kőbányából a Bodrog és Tisza partvédelméhez

vasalt karó: erős, kihegyezett, kb. egy m hosszú rúd, a hegyén acél vasalás; teteje és oldala vasabronccsal erősítve, ehhez hegesztik a vaskarikát a lánc behúzásához

vezérrigli: a *hidas* középső hosszmeccvítő gerendasora, a *riglisor* része

vízgerenda: a *járó* legalsó gerendája, mely az áthidaló gerendákat tartja

vízhányó: fűzléből kifaragott moritő eszköz; más néven: *csanak*, *szapoly*

vízenjáró ember: aki a vízen, a vízből él

vörmény: forgó sodrású víz, *örvény*

zajlás: jégképződés a tél elején a folyón *beálta*ig; előbb csak *pillejég* úszik a vízen, majd egyre sűrűbben úsznak a jégtáblák

zöldárja: májusban-júniusban vonul le a folyón, amikor a Kárpátokban a hó olvadása áradást okoz; a víz sebes folyása zöld gallyakat hoz magával

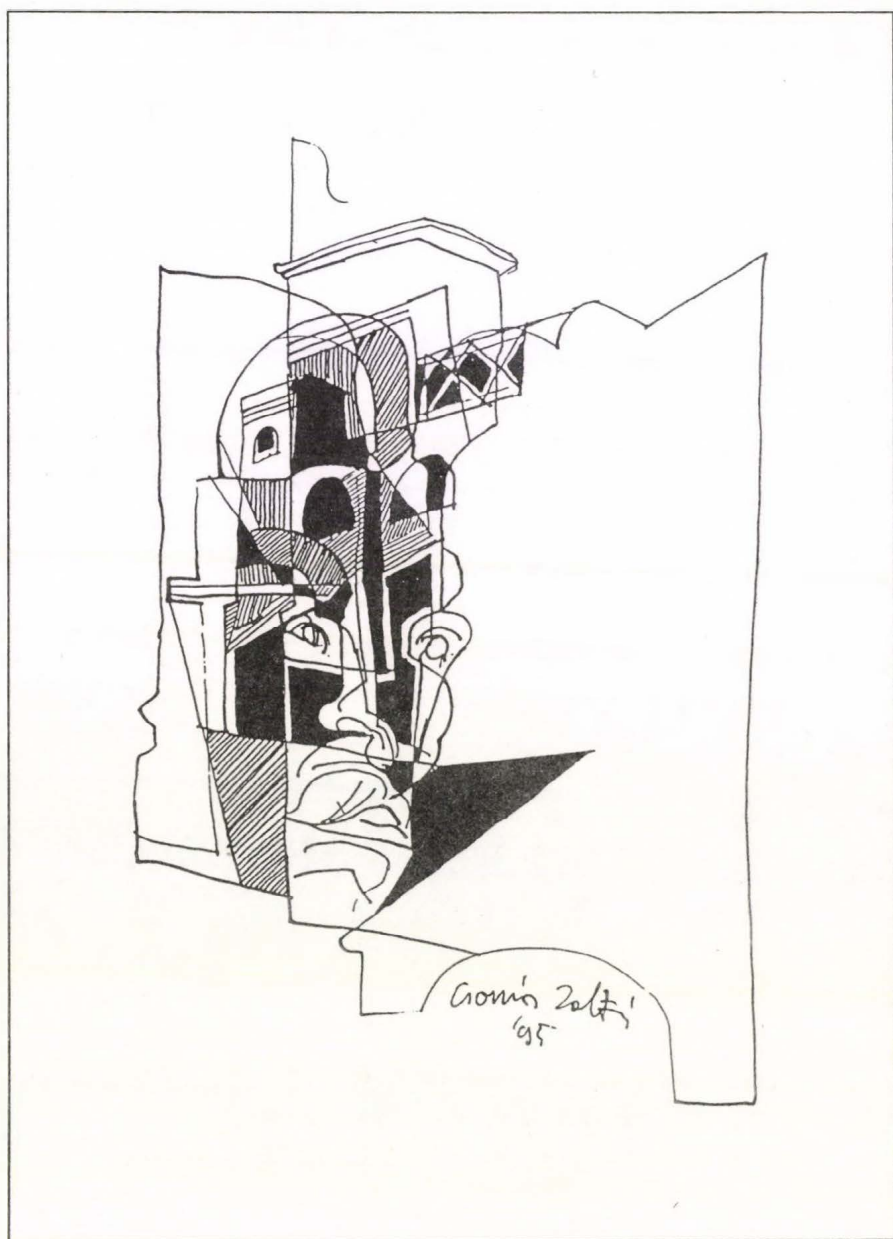
Zsaró-ér: a Bodrogsziget csatorna rendszeréhez tartozó ér neve.

Egerházy László: Emese álma

PÉLDA ÉS EMLÉKEZET

**„...Pataknak húszezer kötetnyi bibliothecája van, s a könyvek
a tanulók szobáikba is kiadattak,
mert az igyeksző gyertyát gyújt a másik gyertyájánál.“
(Kazinczy Ferenc)**

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Sárospatak olasz kapcsolatai

1. Gyökereink

A növények egy adott hely talajába eresztik gyökereiket, táplálkoznak és megkapaszkodnak, a létben maradást biztosítják. Az ember köldökszinórját születéskor elvágják, és így fizikai teljes kötődéssel még ahhoz sem kapcsolódik, akinek a legtöbbet köszönheti.

Egy, örökre megkötő gyökerünk nincs; ebben is szabadok vagyunk, ám szerintem ehelyett az egy helyett több gyökerünk van: testi és szellemi táplálékunkat sokfelől vehetjük fel, de a megmaradásunkhoz kell a többféle szellemi gyökér, mert különben az elveszettség érzete hatalmasodik el bennünk.

Dante, miközben a száműzetés fanyar, sós kenyerét ette, büszkén üzenté hálátlan városának, Firenzének, hogy az ő „hazája széles e világ“, de a szívében mindig jelen volt az ősi fészek: a boldog, ünnepi visszatérésről álmodott, mert tudta jól, hogy

*„...mily sós kenyér a másé;
s föl- és lemenni, milyen kínos ösvény,
keserves lépcső az idegen házé!”*

(Babits Mihály fordítása)

A Purgatórium derengő tájain az esti harangszót említi, s a hajósok jutnak az eszébe, akikben ez a hang a honvágyat ébreszti.

Egy sienai tanár azt mondta, hogy mindig fáj a szíve, ha városa dómjának a hangját hallja, és arra gondol, hogy vannak olyan sienai születésűek, akikhez ez a szép zengés, érczene nem jut el.

Campanilismo – mondja az olasz, és a szűkebb hazához, a szülővároshoz, faluhoz való kötődést fejezi ki. A „campanile“ harangtornyot jelent. A csengő-bongó zene áradásában zeng Dante honvágyéneke:

*„Eljött az óra, melyben a hajósnak
fordul a szíve, s lágy bútól nem menekszik,
ki érzi meg ízét a búcsúcsóknak.*

*S midőn a tűnt szerelmek fájni sebzik
az új utast, hallván távol harangot,
amely a holt napot siratni tetszik...”*

(Purgatórium, VIII. ének. Tóth Árpád fordítása)

Földhöz nem köt bennünket gyökér, de ha emelkedni akarunk, szeretnénk elszakadni tőle, erőnket veszthetjük, mint Antaeus. Ily mágneses ereje van otthonunknak, városunknak.

Több külföldi vendég abban határozta meg Sárospatak lényegét, hogy szellemi kisugárzása van: hatalmas városok lehetnek arcnélküliek, vannak olyanok, amelyek szellemileg szétesnek, nincs bennük összetartó erő: Sárospatakot elsősorban a hagyományai, ősi értékei s az ezekhez való ragaszkodás teszi oly egyénivé, oly messzire ragyogóvá.

Mindezt figyelembe véve elmondhatom, hogy ha egy településnek megvan az igazi arca, eredeti gyökere, akkor nem kell attól félni, ha azt sorjazzuk, hogy gazdagsága milyen forrásokból is származik. Ez a gyökér erejét mutatja. Előfordul, hogy van, aki az idegen elemet igyekszik elutasítani, eltiporni, eltörölni, de ha mindenki látja, hogy milyen mélyek, általánosan emberek a gyökerek, akkor az eltipró (ha van esze), kénytelen belátni, hogy saját értékei ellen lázad, a saját emberi lélekgyökereit is tépi.

A sok gyökér nem veszteség, hanem erő.

Collegno és Sárospatak testvérvárosi kapcsolatának alapja *Kossuth Lajos*. Külön szerencse (kultúránk gazdagsága is egyben), hogy Pataknak a korábbi múltban is volt olasz kapcsolata. Ha ezekről akarok beszélni, akkor azt is megemlíthetem, hogy az egyező sors is mutat fel hasonló jelenségeket, s ez még akkor is érdekes, hogyha a szinte azonos sorsú egyének személyesen nem ismerték egymást, nem tudhattak egymás munkásságáról.

Torinóban az olasz reformkor múzeumának a XV. termében rengeteg magyar emléket találunk. Kevés külföldi múzeumban érezhetjük oly világosan, mint itt, hogy szabadságharcunk mennyire világtörténelmi jelentőségű volt. Egy másik teremben *Silvio Pellico* börtöncellájának a mását láthatjuk. A híres író, politikus 1820-tól 1830-ig szenvedett rabságban elvei miatt. „Le mie prigionie” (Börtöneim) című könyvében a tíz szomorú év történetét mondja el. Ennek az olvasása közben gyakran gondoltam Kazinczy Ferencre, hiszen Pellico műve oly közel áll a „Fogságom naplójá”-hoz. Nem irodalmi hatásról van itt szó, hanem a közös sorsról. A *Collegno-Sárospatak* emlékkő megtekintése után nemcsak Kossuth Lajos szobránál idézzük fel a közös múltat, lám, ezt tehetjük Kazinczy Ferenc és Kazinczy Lajos szobránál is.

A Nagykönyvtárban a vendégeink többek között a sok régi, olasz nyelvű könyvet is megcsodálják. Harsányi István adatai szerint mikor *Csokonai Vitéz Mihály* Patakra jött, az 1757-ben kiadott Dekameront kölcsönözte ki először. Ez a könyv azonos lehetett a most is meglévő, ötkötetes, olasz nyelvű Dekameronnal. Ebben ott a beírás, hogy 1795-ben került Sárospatakra, tehát épp abban az évben, amelyben Csokonai idejött; ennek az idén lesz kétszáz éve. Csokonai igen nagy szenvedéllyel tanulta az olasz nyelvet, tiszta rímein érződik az olasz zeneiség. Hatalmas eredeti tehetségét ezzel is gazdagította.

Tudvalévő, hogy a Rákóczi-várat többen építették és hosszú évszázadok alatt. A kutatók szerint a reneszánsz korban az építés, a kőfaragás legjelentősebb munkálatait *Alessandro da Vedano* végezte el. Valószínűleg Milánó környékéről érkezett vidékünkre. 1577-ben Patakon élt, amikor egy ismeretlen költő lefordította magyarra *Enea Silvio Piccoliminé*nek a művét: Eurialusnak és Lucretiának széphistóriáját. Ezt Pataki Névtelenként szokás emlegetni, és sok fejtörést okozott a tudósoknak, többen azt hitték, hogy a fordító azonos *Balassi Bálint*tal.

Legnagyobb magyar nyelvű reneszánsz költőnk különös szerelmi kalandjával kötődik Sárospatakhoz. Életművében jelentős szerepe van az itáliai költészetnek. A „szerelmes ellenség” – a szeretett, de ellenséggé váló hölgy – többször keserű emléket hagyott életében, ezért őszinte, mély valóságként fakad fel költészetéből ez az ellentét. Jócskán van jelen ez az olasz reneszánsz költészetben is, a következő rím is ezt fejezi ki: amica – nemica (barátnő – ellenséges nő).

Titok-szavakat őriz a Sub Rosa, bár a lényegük rejtve nem maradhatott: pallosváltás sújtott le rájuk. Mint ismeretes, *Zrínyi Péter* is az összeesküvők között volt. Ő fordította le a bátyja eposzát, a Szigeti veszedelmet horvát nyelvre. Zrínyi Miklós remekül tudott olaszul: Ariostót, Machiavellit és *Tassó*t alaposan tanulmányozta. Ez

utóbbi költő ismerete nélkül nehezen lehet elképzelni a legnagyobb magyar barokk eposzt.

„A megszabadított Jeruzsálem“ több mint kétezer-ötszáz kiadást ért meg olasz nyelven, de Tasso életművének a gazdagságát, roppant terjedelmét mutatja az is, hogy az első összkiadása anyanyelvén két évtized alatt jelent meg, s az utolsó kötet negyed évezreddel ezelőtt, 1742-ben látott napvilágot. Ez a ritkaságszámba menő gyűjtemény a Nagykönyvtár becses kincsei közé tartozik. Ennek a különlegességét fokozza az is, hogy a második életműkiadás a múlt század nagy vállalkozása volt, a harmadik mostanában esedékes, hiszen április 25-én volt négyszáz éve annak, hogy Tasso meghalt, és tavaly március 11-én volt 450 éve annak, hogy megszületett.

Enea Silvio Piccolomini és Torquato Tasso neve így kapcsolódik össze pataki emlékidézéseink során. Eurialus és Lucretia sorsának a megéneklőjét II. Pius pápa néven ismerte meg a világ. Életének főbb eseményeit a sienai dóm Librerijájában Pinturicchio örökítette meg. A sírja is ebben a káprázatos szépségű templomban van, földi maradványai előtt az ifjú Michelangelo két szobra is őrködik. A dóm egyik padlódísze Zsigmond királyunkat és császárukat ábrázolja. A sienai Szent Ferenc bazilikában a sárospataki születésű *Szent Erzsébet* két képét láthatjuk, hasonlóképpen találkozhatunk vele Assissiben, a Szent Ferenc bazilikában. A Sárospataki Névtelen művének cselekménye Sienában játszódik, Zsigmond császár idejében.

Enea Silvio Piccolomini (latin nevén Aeneas Sylvius Piccolomini) *Janus Pannonius*nak volt a barátja. A nagy magyar humanistáról Patakon eszünkbe juthat, hogy a katolikus templom melletti ősi iskola (melynek 1489-ből van adata, de régebbi volt) sok hasonlóságot mutat Guarino mester ferrarai iskolájával. Mind a két helyen igen nagy jelentőséget tulajdonítottak a természet megfigyelésének.

Hatalmas fák állnak a sárospataki vár udvarán. Óriási gyökerek létezésüket biztosítja. Susogó leveleik vajon milyen múlt szavát üzenik? Hallhat-e ebben a levélzizzenésben az ember neveket, évszámokat, és milyen tartalomhoz fűződnek az adatok? Vaspántok szorítják össze a törzseket: szét ne szakadjanak az ágteher alatt.

1321 – hallom a dátumot, sűgom a szélbe, a lombok hangját kísérvé. Milyen eseményt hordoz ez az év? Ekkor halt meg *Dante Alighieri*, a legnagyobb olasz költő, és ebben az évben lett Károly Róbert tulajdona a pataki vár. A magyar király édesapja, Martell Károly barátja volt Danténak, és Várad Imre tudósunk úgy sejtette, hogy az Isteni színjátékból másolat külföldre először Magyarországra került, Károly Róbert épp az édesapja miatt lehetett kíváncsi erre a műre, hiszen a Paradicsomban említi a Sommo Poeta, és itt találjuk Magyarország nevét is. 1294-ben érkezett Martell Károly Firenzébe, akkor barátkozott össze Dantéval. Az ifjú trónörökös az olaszok már akkor magyar királynak tekintették, s ott volt vele Firenzében édesanyja is, Magyarországi Mária (Maria d'Ungheria). Ő V. Istvánnak volt a lánya, annak a királyunknak, aki 1261-ben Sátoraljaújhelynek városi alapítólevelet adott.

Gyökerek... Még mennyiről lehetne írni, beszélni! Mélyebbek, mint az itteni fák gyökerei, a széttárt ág-karoknál messzebbre nyúlnak. Általuk vagyunk gazdagabbak. Életet szállítanak folyton a múltból a jelenbe és a jövőbe. Figyelnünk kell rájuk. Meg kell becsülni őket.

2. Sárospatak és Sorrento

Sub rosa: ez alatt a rózsza alatt igen nagy titok lappang. Hol a nyitja? Hiába valla-
tom a tájat, nincs jele a Bodrog vizében, némák a „hasonlíthatlan szépségű Sátor-
hegyek“.

Rózsza, rózsza, hol a titkod? Olyan vagy, mint Szent Erzsébet rózsája, télben fa-
kadsz rejtelmesen. A remény rózsája voltál, a vér rózsája lett belőled. Álmodozó
nagyuraink bizakodását bevonta a halál bakacsinja. Hogy mertek ők itt arra gondol-
ni, hogy legyen helyünk a jövőben, ne legyünk idegenek a szülőföldünkön? Valami
fény mégis lobog azon a rózsán: szabadságunk vezércsillagát láthatta az bizony,
télben fakadt csoda-virág. Szép volt, szép volt, örökre szép, pedig hányszor kellett
átélnünk az „őszi harmat után“ keservét. A bújdosók csizmája nyomát hányszor fedte
be hóval a tél.

Ó, hány reményünk volt télben fakadó rózsza!

Titok a közelünkben, titok a messzi tájon...

Alig három évvel azután, hogy Budát újra elfoglalta Szulejmán szultán,
Sorrentóban született egy költő: *Torquato Tasso*. A sors hamar kitaszította az otthon
meleg fészkéből: Európát nemcsak a török sújtotta, hanem belső meghasonlása is, s
az a költő, aki egész életében oly nehezen találhatott nyugodt helyet önmaga számá-
ra, az egységről álmodott.

Már Sorrentótól távol élt, amikor 1558-ban arról értesült, hogy közvetlen szülő-
földjén törökök garázdálkodnak, leánytestvérének is menekülnie kellett Sorrentóból.
Részben ennek az eseménynek a hatására kezdte el írni 1559-ben a „Gierusalemme“
című művét. Ez csírája, előképe legnagyobb remekének, „A megszabadított Jeruzsá-
lem“-nek, ehhez hat évvel később fogott hozzá, tehát az sem lehetetlen, hogy épp
akkor is írta, amikor a szigetvári csata zajlott. Ez a mű az első keresztes háborúról
szól. A költő a múlt példája alapján reméli, hogy sikerül elhárítani Európától a török
veszedelmet.

A hatalmas eposzban még feltündöklök a reneszánsz sok-sok varázsa, de megje-
lenik már a barokk is, s ez utóbbinak a jegyében egy új típus lesz fontos az eposz-
ban: az „athleta Christi“, „Krisztus katonája“ (kapitánya), s rögtön a mű első és má-
sodik sorának a végén ez a két rendkívül fontos szó van:

*„Zengek kegyes fegyverről s kapitányról,
ki vívta a sirt, melybe tére Krisztus,
sok mű fakadt kezétől és agyától,
sok kínnal járt a diadalni mirtusz;
hiába tört rá vész pokol honából,
s az ázsiai s líbiai virtus.
Az Ég megáldta, s végre visszahozta
a társakat, kik tengtek szertebolygva.“*

A „capitano“ és a „Cristo“ szó csendülhetett először a költő Zrínyi Miklós fülébe,
s a rímek erősítő láncolatán egyre mélyebbre hatolt lelkében a két alapvetően fontos
szó, és egész biztos, hogy nem csupán a félezer évnél régebben élt hősre gondolt,
hanem dédapjára is és saját magára, hiszen mindkettejükre érvényes az „athleta
Christi“ elnevezés.

Sárospatak és Sorrento kapcsolatában Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és Torquato
Tasso neve villan elénk.

A három név három nép költészetét idézi fel. Az első kettő azért különös, mert két testvérről van szó: egyikük a magyar barokk költészet legnagyobb alkotója, másikuk a „Szigeti veszedelem“ horvát fordítója (ez az átültetés 1660-ban jelent meg Velencében). Zrínyi Miklós 1620-ban, Péter 1621-ben született. A báty tragikus halála után Péter közös céljukat akarta megvalósítani. Mily vakmerő reményeket, mily titkos szavakat őriznek a Rákóczi-vár falai? Ott a rózsza alatt a jövő fáklája akart fellobogni. A nemes szándéokra a bécsújhelyi vérpad volt a válasz.

Zrínyi Péterről még életében dicsőítő ének született, ennek szerzője Vladislav Menčetić dubrovnikai katonaköltő. Ebből idézek egy rövid részletet Csuka Zoltán fordításában:

*„Itália réges-régen
oszmán rabságában görnyed,
ha te a tengermelléken
meg nem töröd azt a szörnyet.
Ám lezúdíttad jobbod
a török vad özönére,
a hitetlen összeomlott,
s él a kereszt minden népe...”*

Hasonló ének születetett volna Zrínyi Miklósról is. A latin-olasz műveltségű két Zrínyi testvér egy-egy nép nagy alakja lett. Szomorú arra gondolni, hogy sokak számára mennyire megkopott a „testvér“ szó napjainkra. Ezzel nem azt állítom, hogy eredeti jelentésében végképp nem él, de az egymástól elzárkózó kisebb-nagyobb népek között mintha megszűnt vagy gyengült volna hatalmas, átütő ereje. Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter úgy tudott egy-egy népet szolgálni, hogy ezzel más népeknek is adtak. Aki viszont elvenni akar a másiktól, az nem jön rá arra, hogy ezt gyakran úgy teszi, hogy önmagát is csonkítja.

Torquato Tasso tragikus sorsa már a kortársakat is megdöbbenettette, még inkább hatott a későbbi korok embereire. A költő nővérének, Cornelia Tassónak az egyik fia, Antonio Sersale 1615-ben felújította a sorrentói otthont, s itt emléktáblát helyezett el: latin és olasz nyelvű felirat idézte a híres nagybácsinak, a „toszkán Homérosz“-nak nagyságát. Cornelia Tassónak másik fia Candiába ment a törökök ellen harcolni, és ott halt meg.

Zrínyi Miklós fiatalemberként Olaszország több városában járt. Vajon mit hallott az általa annyira tisztelt költőről? Milyen emlékeket villantottak elé a múltat idézők szavai? Miről beszéltek az ősi falak és a kövek?

Mindent pontosan már nem tudhatunk, de valami még világosabb lehetett előtte: az, hogy lélekben sosem voltunk egyedül (bár gyakran érezhettük így), és azt is alátámaszthatták ezek a tények, hogy úgy kell gyógyítani Európa vérző szívét, hogy együttal hazánkat is szolgáljuk. Csak így közeledhetünk a Tasso által megálmodott egységhez.

A törökök és osztrákok sanyargatta kicsi népek boldogok voltak-e az őrlődő fogaskerekek között? Aligha. Erősek voltak-e? Nem igazán, de gyűlt bennük az erő, mert volt példa előttük. Ezt a példát épp az ilyen, sokféle határon, korláton túlnőtt óriások adták. Ezek mutatták meg, hogy van remény, és lesz emberi jövő.

„Nehéz a kő, ha helyén áll” – hirdeti a perzsa közmondás. Eredeti helyén esetleg benyomódik a talajba, más kövek torlódnak köré: ott van rendületlenül. Ha nincs igazi helyén, szakadék szélére csúszhat, elég, ha csak egy madár röppen rá, még attól is a mélybe zuhanhat.

Mondanom se kell, hogy a perzsa közmondás az emberekre vonatkozik. Ránk is. Ha valaki „nem lelé Honját a hazában“, bizony, olyan kőhöz volt hasonló (és hasonlít bármikor), mint amely iszonyú szakadék peremére sodródott.

Történelmi viharok dúlta vidékünkön a biztonság érzetét sugározták azok a nagyok, akik hadat üzentek minden vésznek, s a veszedelmekre orvosságot találtak: a legszörnyűbb áfiumra is. Sugárzó egyéniségük győzte meg az embert arról, hogy van helye a honában, nehéz innen kimozdítani, mint a követ is, mely szilárdan áll eredeti helyén.

Az egymásra találás olyan, mint a folyó hulláma, selymes habja, gravitáció-erejű egymáshoz sietése. Félelem-partok, sóhaj-kövéletek fogadják most többször a Dráva vizét. Hazánkat is érintik habjai, s a hófödte olasz Alpok forrásai és csermelyei is táplálják. „Minden változik“ – mondta a görög bölcs. Zrínyi Miklós se ugyanabba a folyóba lépett, nem ugyanabba nézett, mely most tovahömpölyög, de kémlelő, fűrkésző tekintetét mégis felidézhetik a habok ugyanúgy, mint itt a Bodrogból Zrínyi Péter tükörképét véljük megjelenni, olyannak képzelve, mint amilyen akkor volt, amikor erre járt. Őt idézi a rózsza is ott, abban a kicsi teremben. Olyan volt ő (bátyjával együtt), mint a Bodrog vagy a Dráva vize: több ország partjait mossa az, összeköt, áldást hoz a szikkadt talajra.

Mit beszélhetett hajdan a két testvér a költészetről, a kedvenc olvasmányokról? Ez már örök titok marad. Az viszont tény, hogy a költő Zrínyi Miklóshoz Tasso állt a legközelebb, tehát ha költészetről beszélt, gyakran említhette a lelkesítő egyéni látást elmélyítő példaképet. Bizony, tanulni úgy kell, hogy az egyéni látás ne homályosuljon el, hanem fejlődjön, gyarapodjon. A megismert világ ne fojtsa el a tanuló kolumbuszi szenvedélyét. Ezt tudta Zrínyi Miklós is, így tanult az elődöktől. Amit átvett, az szervesen illeszkedik bele műveibe. Nem idegen elemekkel találkozunk, mert ezek új jelentéssel bővülnek az adott helyeken, eredeti remekművek alkotórészeivé válnak, azok teljességét szolgálják.

A horvátok Zrínyi Pétertől remélték, hogy szabaddá teszi őket a törököktől, de Sárospatakról az út Bécsújhelybe vezetett. 1671-ben Zrínyi Pétert kivégezték. Ám öt évvel később a leánya, Zrínyi Ilona világra hozta II. Rákóczi Ferencet, a mi nagy reménységünket.

SZABÓ LAJOS

Professzortemetés Patakon 1708-ban

(Azoknak a sárospataki professzoroknak jó emlékezetére,
akiknek: Patak dat tumulum)

Bonifácus napján, május 14-én, mikor a drága szép meleg tavaszi idő egyszerre csak hidegre fordult, akkor halt meg *öreg Csécsi János* híres pataki professzor úr, s még aznap este megkezdődött a tanácskozás: hogy kellene illendőképpen, igazán méltóképpen temetési tisztességet tenni ennek a ledőlt nagy oszlopembernek.

Volt, aki azt mondta, hogy a koporsója felett csak a kilencvenedik zsoltárt kellene elénekelni, a *Tebenned bíztunk eleitől fogva...* kezdetűt, és azt a jöbi ígét: „Tudom, az én Megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll...” Más szó ne is hangozzék el a bakacsinszínű koporsó felett. Mások azt javallták, máglyákat kellene gyújtani a Patakot fél karéjban ölelő hegyeken: a Király-hegyen meg a Megyeren, meg a Sinkán, hogy nagy lángok is búcsúztassák azt, aki olyan nagy fényhordozója volt hosszú éveken át Krisztus magyar népének. De ezt az indítványt eldobták, mert valaki azt mondta, hogy ilyen „more persico”, vagyis perzsa módi szerint nem illendő gyászolni az evangéliumi hitű jó magyar professzor urat. Olyan is volt, aki azt javasolta: rögvest nyargalókat kell indítani, hadd hozzanak maréknyi földet Szakolyból, a szülőfalucskából, meg Göncről, meg Kassáról, hol évekig várta az idők jórafordulását a bujdosó pataki kollégiummal, míg aztán végre felriadoztak Rákóczi urunk tárogatói, s az iskola és ő hazatérhettek Patakra nagy vigassággal. Erdélyből is kéne hozatni néhány hálarögöcskét, de azt most nem lehet a nagy távolság miatt.

Jó lenne továbbá, hogy a gyászos koporsójára két lobogók boruljanak, az egyik az egykor bujdosó iskola zászlaja, a másik pediglen egy libertásos kuruc lobogó. Hiszen szerelmese vala ő a szabadság szent ügyének. „Tudjátok jól – emlékeztek rá –, hogy nemrégén az ónodi nagy gyűlésen, ahol vármegyénket és iskolánkat képviselte, hogy megbecsülte őt fejedelem urunk: vállát veregette, s mint szívélykedtek egymással.”

Voltak, akik azt ajánlották: nem kell hogy némely nagy predikátorok deklamáljanak és dicsbeszédet mondjanak ékesen a koporsója felett, hiszen köztudomású, hogy közülük többen éktelenül megbántották a jó urat éltében, és szenvedett tőlök hátratételt eleget. Bizony pofátlanság lenne most nekik deklamálni a holt hű ember felett. Hacsak nem bocsánatkérésre nyitnák fel szájukat. Ezt lehetne, ez még építő is lenne. „De máskülönben is nem kell ide egyéb halotti oráció – hangzott a vélemény –, az volna a legjobb, halljátok, ha Tiszáninnen-szerte az összes egyházi megyékből behívnánk a pataki temetésre minden hajdani tanítványait, azok emelnék koporsóját, azok mennének koporsója előtt, után, mellett, körülötte, mögötte, és a sírjánál aztán mindegyik tanítvány egyetlenegy Igével búcsúzna az ő professzorától, lelki atyjától.”

De aztán belátták, hogy ez hosszú időt venne igénybe nagyon, hiszen volt a jó úrnak többszáz tanítványa, s ha csak két-háromszáz ige mondódna is, félnapnál több időt igényelne az. Persze, hogy jöjjenek mind a tanítványai, de csak magukban, lelki társalkodással búcsúzzanak el kedves mesterüktől, és köszönjék meg neki a tanítványainak adott kettős nagy adományát: a hívő tudományt és a meleg szeretetet. Mert

ezt a kettőt nagy bőven kaptak tőle. Múltak az órák, teltek az órák, már öreg este lett, de csak nem tudtak megegyezni, hogy miképpen is legyen hát a temetés. Mert szerették volna nagyon illendően, nagyon ehhez a jó professzorhoz méltóan eltemetni őt az ő szeretett pataki földjébe.

Múltak az órák, már az éjszakai őr váltást is megkiáltották odakint a kuruc őrlők. Mert a fejedelem seregével színültig telve volt Patak városa azon a szép májuson.

Milyen lesz hát a pataki temetés?

Hogy milyen is volt, azt pontosan megtudtam, mert mostanában fedeztem fel egy régi naplót, *Zsujtai András* prédikátor „laistromos könyvét”. Ő pontosan feljegyezte, hogy az öreg Csécsi professzor temetése miképpen is történt.

Így:

Mikor a meghidegedett testet koporsóba zárták, akkor *Gönyüi Pócs Péter* pataki prédikátor, egykori tanítványa a megboldogultnak ezt az Igét olvasta fel a nyitott Bibliából: „Eljövénnek a próféták fiai, kik Béthelben valának, Elizeushoz, és mondanak néki: nem tudod-e, hogy e mai napon az Úr elragadja a te uradat tőled? És monda: Tudom én is...” (II. Királyok könyve 2.rész 3.vers).

Nagy sóhajtás támadt erre ott a magyar Béthelben (mert bizony Béthel volt Patak a magyar Izraelnek), és könnyek perdültek ki, mert tudták mindnyájan, hogy milyen drága magyar próféta távozik mostan az övéitől, test szerint. Majd felravatalozták a koporsót a kollégium udvarán – ahogy a *Zsujtai-napló*ban olvassuk –, s a koporsó fölött felállott szintén egy régi tanítványa az öreg Csécsinek, *Zádorfalvi Márton* zempléni esperes, aki az újtestamentumból ez igét vette fel: „Eljövénnek tanítványai és eltemették őt” (Máté 14.rész 12.vers). Száz és száz tanítvány sóhaja hallatszott ekkor, annak igazolására, igazságára, hogy mestert temetnek most itten a hű tanítványok.

Aztán megindult a sűrű sokaság, és a templomba vitték a koporsót. Ott felállt mellette, a halott tudós fölött az élő tudós, az országosan nagy hírű historikus, *Debreczeni Ember Pál*, a lizskaiak prédikátora, és tanítást tett eme Ige alapján: „Emlékezzél meg én rólam, én Istenem, és ne engedjed, hogy eltörölöltessek az én jó tetteim, melyeket cselekedtem.” (Nehémiás 13.kaput 14.vers). És megnyitotta száját Debreczeni Ember Pál, a nagy tudós, és világosan taglalta vala, számos sok bizonyítással, hogy amit Csécsi János művelt vala, az bizony jótétemény volt a szorongatott eklézsiának, a magyar Sionnak, éppen úgy a szegény rongyolt magyar hazának is.

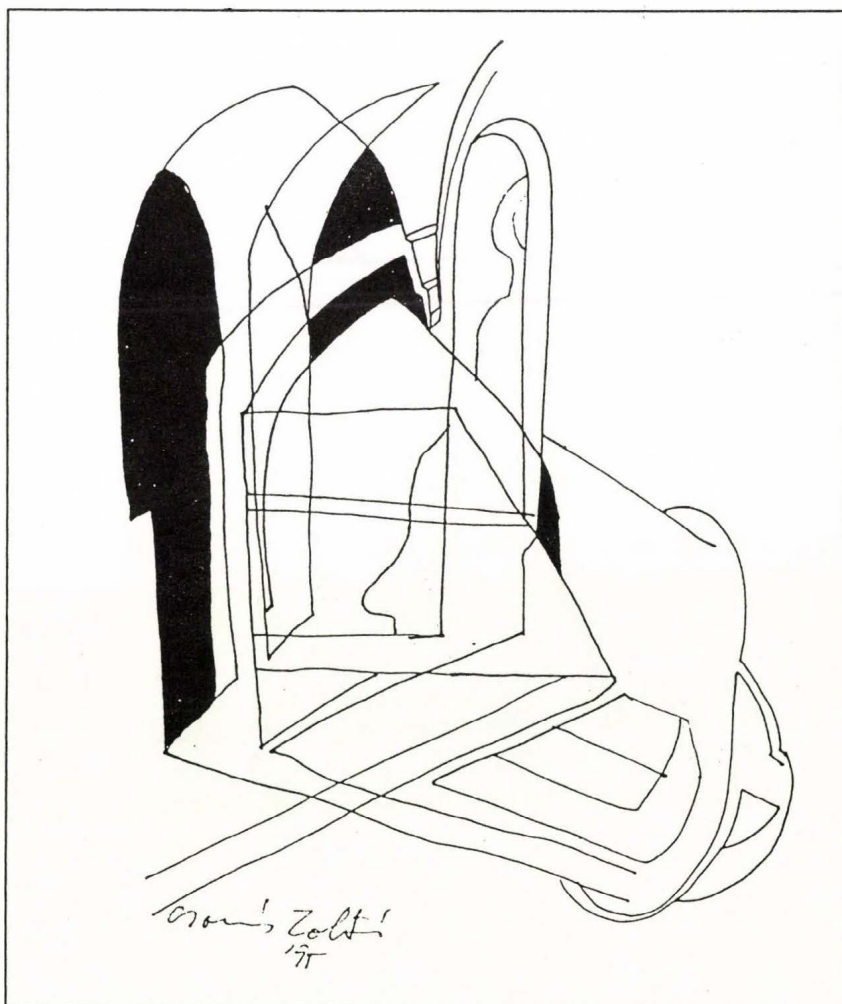
Sajnos a gyászolók közül sokan nem fértek be a pataki templomba, azért a kívül szorongóknak *Sennyei György* (szintén egykori tanítvány) tette meg a prédikálást, búcsúztatást eme Ige alapján: „Meg ne mondjátok azt Gáthban, és meg ne jelentsétek az Askelon utcáiban, hogy valamiképp ne örvendjenek a filiszteusok leányai...” (Sámuel II.könyve, 1.rész 20.vers). Elmondta aztán, hogy Csécsi uram tudós, vitézkedő ékessége volt a magyar Izraelnek, s eldőlten csak az ellenségek, a mai filiszteusok örvendezhetnek, de mi sírván siratjuk, gyászoljuk dőlét, míglen Krisztusban megint lesz találkozás.

Akkor aztán a temetőbe kigyózott ki a sűrű, nagy sokaság, s ott megint tanítvány, *Almási Péter*, a sátorlajújhelyi skóla rektora mondta el a professzor életének rövid történetét. Megtudták belőle, hogy 1650-ben született az abaúji Szakolyban, s attól kezdve élete nagy próbák között viharzott. Hiszen hároméves korában török martalócok rabolták el, Egerben a janicsáriskolában képezték volna, hogy hazája és hite ellensége legyen, de Krisztus kiszabadította onnan, és sok hányattatás és tanulás után lett pataki professzor, abban az iskolában, melyet el nem hagyott sem jó, sem

rossz napjaiban. Véle ment az erdélyi bujdosásba is, s véle jött haza is, hogy itthon nyugodjék a pataki földben. Íme: Patak dat tumulum! Hej, sokan sírtak ott.

Erősen alkonyodott már, mikor fáklyák fénye mellett odaállt a koporsó mellé akkor az úrfi, *Kazinczy Dániel*, s szép rímes versben siratóéneket mondott befejezésül. Kérdezték többen, hogy ki írhatta ezeket a szívet indító szép rigmusokat. Voltak, akik tudták, hogy egy *Szentgyörgyi Sámuel* nevű deák, egy ifjú tanítvány remekelte. Igazán lélekindító, szép versek ezek. Ez ifjú tanítványból, aki így tud írni és érezni, még lehet valaki. (Lett is belőle később tiszáninneni püspök, vagy mint akkor mondták: superintendens.)

S akkor száz és száz fáklya gyúlt ki, s a sötét temetőből elindult a tömeg hazafelé. És akkor a messzi pataki hegyek karéjában, az egyik legmagasabb ormon, a Sinka-tetőn egy szép nagy tűzoszlop emelkedett fel. Lehet, hogy őriző, a Hegyalját és Patakot vigyázó kuruc rőtűze őrtüze volt, de lehet, hogy emléktűz volt az a holt professzor kedves emlékezetére.

KAMODY MIKLÓS

Négy irat a nyelvi érintkezés szabályozásáról az abszolutizmus idejéből

A XVIII. század második felében a francia földről kiindult új szellemi áramlat, amelyet a nagy gondolkodók – Voltaire, Montesquieu, Rousseau – által szerkesztett és Diderot által 28 kötetben kiadott Enciklopédia jelenített meg, nagyban hozzájárult az új liberális szellem kialakulásához. E szellemi változások során a Habsburg monarchiában jelentős események történtek a közigazgatás, az egyházpolitika és főleg a művelődés terén. E témakörben mutatunk be négy dokumentumot.

Mária Terézia (1740-1780) a Ratio Educationis (1777) rendeletével létrehozta a nemzeti nevelés tantervét és módszerét, mely az alapfokú nemzeti iskolákon, a középfokú gimnáziumokon és akadémiákon, végül az 1780-ban Budára került egyetemen keresztül hivatva volt a lakosság műveltségét előmozdítani, fejleszteni. Mégpedig mindenhol, tekintet nélkül a lakosság nyelvére, foglalkozására és vallására. Marczali Henrik szerint az összes királyaink közül Mária Terézia tett addig a legtöbbet, alkotott legmaradandóbbat a nemzeti kultúra érdekében. Az a nemzedék, mely a XVIII. századi Magyarországot szellemi és erkölcsi munkájával újjáalkotta, a Ratio Educationis iskoláiból került ki. A modern nemzet kialakulásának két feltételét – a szabad anyagi boldogulást és a szellemi munka szabadságát – a királynőnek sikerült megteremtenie. Az elsőt a jobbágyok terheinek könnyítésével, a földesúri hatalom megtörésével, az utóbbit az állami neveléssel, oktatással.¹ Mária Terézia hosszú uralkodásának viszonylag békés korszaka lehetővé tette céljának megvalósítását: a jogrendszer megszilárdult, a tudást, az egyéni képességet megbecsülve jól képzett köznemesi eredetű hivatalnoki kart fejlesztett ki. Az arisztokráciától az irodalom, a művelődés terén kívánt hatásos közreműködést. E téren nem is csalódott.

Mária Teréziát utóda, fia II. József (1780-1790) még anyja uralkodása alatt – uralkodótként – továbbgondolva és fejlesztve a felvilágosult abszolút uralkodás módszerét, meg kívánt szabadulni az anyja idejében megtűrt korlátoktól, melyek céljai megvalósítását gátolták. Egymás után hozta a meghökkentő új rendelkezéseket – az országgyűlés nélkül –, amelyek csak részben találtak elismerést, a legtöbbjük ellenállásba ütközött. Az állam érdekét a katolikus egyház céljai elé helyezte, e kérdésben szembeszállt a pápával. Sikeresebbek voltak a kormányzati reformjai: egyesítette a magyar királyi és az erdélyi udvari kamarát, s az így létrehozott Magyar Királyi Kamarát a Helytartótanácshoz csatolta. Az összevont szervezet Pozsonyból Budára helyezte át. Az országot tíz közigazgatási kerületbe osztotta, élükre királyi biztost nevezett ki. A tíz postaigazgatósági kerület élére prefektust állított, és korlátozta a generális postamesterséget 1690 óta személyi hűbérként vezető Paar hercegi család irányítási tevékenységét.

Ellenérzést váltott ki az 1784 május 1-jén kiadott nyelvoktatási rendelete, melyet így indokolt: a magyar nemzet nem rendelkezik a műveltség bizonyos fokával, mert

¹ Marczali Henrik: Magyarország története, XVIII. fejezet, 577. o.

a magyarok nyelve hiányos, és azt más nép nem tudja olvasni és írni. Csak a tanult emberek, aki járatosak a latinban, alkalmasak gondolataik kifejezésére. A művelt nemzetek közügyeiket nem latinul intézik, csak Magyarország, Erdély- és Lengyelország tartotta meg a latint. Csak a német nyelv lehet a hivatalos, mint a monarchia politikai és katonai nyelve. A magyar nyelv nem általános nyelve az országnak, elterjedt a német, román, szerb nyelv is. A hatóságoknak Budára való áttétele, az iskolák javítása és szaporítása, az a körülmény, hogy a magyar lakosság nagy része máris tud németül, s még nagyobb része könnyen megtanul németül, lehetővé teszi és bizonyítja szándéka sikerét.² A nyelvrendelet a kormányszékeknél azonnal életbe lépett, a megyéknél egy év, a bírói és más hivataloknál három esztendő a határidő. A jövőben senki sem nyerhet tisztséget, ha nem bírja a német nyelvet.

A nyelvrendelet fordulópontot jelentett az ország és az uralkodó kapcsolatában. Hiába hivatkozott arra, hogy az nem az anyanyelv ellen irányul, hanem kizárólag a holt latin nyelv ellenében vezeti be a németet; a németen kívül az összmonarchia valamennyi nemzete és nemzetisége önérzetét sértette, és heves ellenállást váltott ki. II. József halála előtt ezt a rendeletet is egy tollvonással visszavonta.

II. József utóda, öccse, II. Lipót (1790-1792) a belső feszültségekre tekintettel, a török háborús fenyegetés hatására hajlott is, kényszerült is engedményekre.³ Az 1791. évi országgyűlésen alkotmányos kormányzást ígért, koronázási esküt tett. Az 1791. évi 10. törvénycikkben szabályozta az ország helyzetét a monarchián belül. Hozzájárulást jelentett ehhez a rendek rugalmas közreműködése, miután látták az uralkodó engedékenységet. Lipót kimondta, hogy Magyarország szabad és független állam, saját törvényei szerint kormányozandó (10.tc.); elismerte, hogy a törvénykezés joga a királyt és az országgyűlést együttesen illeti meg. Biztosította a rendeket, hogy nem fog rendeletek útján kormányozni (12. tc.), hogy a középiskolákban és az egyetemen magyar nyelvi tanszékeket szerveznek, a kormányszékek nyelve egyelőre a latin marad (16.tc.).

II. Lipót 1792 márciusában váratlanul meghalt, utódként öccse, I. Ferenc követte a trónon, aki a francia forradalmi változások hatására maga mellé állította a főnemesiséget, a forradalommal barátkozó nemesek fékmentartása érdekében pedig megfigyelő hálózatot épített ki, ezen keresztül igyekezett a forradalmi szellem terjedését megakadályozni. Martinovicsék mozgalmának megtorlásával elrettentő példát adott.

Már 1751-ben elrendelték, hogy a postán feladott leveleken a feladási helyet tüntessék fel, mert a levél viteldíját az útvonal és a távolság szerint kellett leróni. Ez a rendelkezés egyúttal alkalmas volt a levelezés megfigyelésére, ami Kazinczy Ferenc levelezésével többször is előfordult.⁴ A rendelkezésnek sem a feladók, sem a postások nem tettek mindig eleget, de a szabályozást többször megerősítették. 1792. december 1-jén Lipót nádor aláírásával megjelent egy szigorú rendelet, mely hivatkozik a korábbi – 1767. július 1-jei, 1788. január 29-i, 1792. február 17-i – helytartótanácsi rendeletekre, és újból minden postahivatalnak elrendeli, hogy a levelek külső borító szárnyán, látható helyen tüntessék fel, honnan küldik s mely utolsó állomásig a küldeményt.⁵

² V.ö.: *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Második, változatlan kiadás. Bp. 1983. 432-441.o. – A nyelvrendelet 1784. május 11-én keltezett másolatát lásd 1. sz. illusztrációkon.

³ Magyar Törvénytár, II. Lipót 1790. évi dekrétuma, 163.o.

⁴ *Kamody Miklós*: Levelezés és utazás Kazinczy Ferenc korában. Széphalom 2. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1989. 38., 41. o.

⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Bm. Lt. IV. 501/c 141. 1792.dec. 31. Lásd 2. sz. illusztrációkat.

II. József rendelete a német nyelv hivatalossá tételéről. (1784. május 11.)

*Copia Infimati Regii, mediante quo Usus Lingue Latinae in
omnibus et universis Regni, Partiumque eidem annexarum
Dicasteriis, et Foris a saeculis semper usitatus prohibetur,
ac hujus loco Solima Germanicum introduci demandatur.*

Josephus II. ^{Imperator} Dei Gratia electus Romanorum Imperator etc.

*Supremo Instructione nostra in certis terminis quod defixit apud
Universos Regni, Partiumque annexarum Jurisdictiones, relate ad
cunctas Dicasteriales, aut in publico tractari solitas Ne-
gotiorum Linguae Latinae Usu, cum hujus loco Germanicum, velut in
ipso Monarchia Solima introduci, Usumque illius in ipsis
etiam Foris Juridicis ubique Locum fieri velimus, prouti
ex Circulariter per Universum Regnum pluribus publicanda vacat
Ordinatione nostra natum erit. Ille clementer constitutus
ut post emensam Triennii Curriculum, qui tamen Terminus
ad pro ratione Circumstantiarum Notis suo tempore representa-
dum prorogari aliam non erimus: Universos Juridicos Regni
Partiumque annexarum Dicasteria, Forisitem Subalterna
cunctas Loca ista, aut in via prima Infantia, aut Revisionis
causa promota non nisi Germanico Idioma tractare,
ac ipsi etiam Advocati in hoc sua Judicio Allegationes exhibere debeant.*

*Quare Vobis duximus Digne Committendum, ut infra Con-
stitutum Vixennii Terminum, quod reddenda in suis coram Vobis et
Curentionis Germanico Idioma, dum verum comparatos tenere,
atque expirante hoc Termina cunctos Processus non nisi eodem
Idioma Germanico Iuxta exhibendas denuo, interea vero de
mandata Relatione Vobis perscrutare noveritis. Legibus Regni in
Latino Sermonе relictis, cum aliisquin Advocatos, et Judices Lin-
guae Latinae quo Partem aliorum Studiorum constituit, quare
esse oporteat. Vobis in reliquis sua nostra sacro Regia benigne pro-
pense maneamus. Dat. in Archiepiscopali Curia nostra Viennae
et Austriae, Id. II. May 1784. Josephus r. p. Carolus V. p.
Alexander P. p.*

2. Helytartótanácsi rendelet a levél feladójának kötelező feltüntetésére (1792. december 1.):

29833 **B**enignum Normale de dato 1ma Julii 1769, sub
29na Januarii 1788. necnon 17ma Februarii a. h. res
publicatum, quod videlicet, omnibus Postæ Officiis
interdictum sit, Literas, quæ in exterioris Involucri
Convert Frontispicio Locum a quo, seu illum, unde
Epistola mittitur, adscriptum non habent, sine ulte-
rioris promotionis acceptare, Prætitulatæ Dominationes
Vestræ pro communi omnium notitia & directione
denuo republicari facient. Datum ex Consilio Re-
gio Locumtenentia Hungarico. Pestini die Trige-
sima Prima Mensis Decembris, Anno Millesimo,
Septingentesimo, Nonagesimo Secundo celebrato.

Prætitulatarum Dominationum Vestrarum.

Liszt

Benevolus

1792

Ad Officia paratissimi.

Lajos Balassi

Franz Schlegel

Gondoskodtak arról is, hogy a hegyaljai helységek postaállomás iránti igényét – gazdasági érdekekre való hivatkozások alapján – kielégítsék. 1792 decemberének utolsó napján kelt az a helytartótanácsi rendelkezés, mely a meglevő tályai postaállomás után Liszván, Velejtén és Vécsén egy-egy új postaállomást létesít. Vécséről az egyik irányba Nagymihály, a másikba Szinnyén át Kassára kapnak 1793. február 1-jétől postai összeköttetést. Ebben az időben került Liszka postája eladhatósági joggal Weber András tulajdonába, aki Kossuth Lajos anyai nagyapja lett.⁶

⁶ U.o. Bm. Lt. IV/501/c 140. 1792.dec.31. Lásd a 3. sz. illusztrációt.

3. *Liszka, Újhely és Velejte postaállomás megnyitására vonatkozó rendelet*
(1793. december 31.)

2964² **S**ua Majestas Sacratissima clementissime resolvere dignata est, ut per gremium Comitatus Zempliniensis tres novæ Stationes in Possessionibus Liszka Újhely & Velejte ea ratione erigantur:

Ut Tallya usque Liszkam $1\frac{1}{2}$ Statio, Liszka usque Újhely $1\frac{1}{2}$, Újhelyino usque Velejte 1, ex Velejte usque Vetrőc una, ex Vetrőc Statione divisionali usque Nagy-Mihály 1, usque Színnye $1\frac{1}{2}$, abhinc denique usque Cassoviam pariter $1\frac{1}{2}$ numeretur.

Quod ipsum Prætitulatis Dominationibus Vestris sine publicationis in gremio sui eo addito hisce notum redditur, quod Promotio ordinariæ & peregrinantium in præattacto cursu Postali cum 1ma Februarii 1793. initium sumtura sit, De Dato 31. Decembris 1792.

A magyar nyelv tanításáról és használatáról I. Ferenc király 1792 decemberében kiadott dekretuma külön rendelkezett: „Az 1791. évi 16. sz. törvénycikk céljának gyorsabb elérése végett Ő királyi felsége helyeslésével határozzák a karok és rendek, hogy a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassanként hivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, akik egyéb, rendesen elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják.” Ígéretet tett a király arra is, hogy lehetővé teszik: a magyar nyelvű felterjesztésre a Helytartótanács magyar nyelven válaszoljon.⁷

⁷ Magyar Törvénytár, I. Ferenc 1792. évi decretum, 7. cikkely. 245. o.

4. Helytartótanácsi rendelkezés a tanulmányi ösztöndíj megadására
(1792. december 24.)

29064 **S**ua Sacra Cæsareo-Regia, & Apostolica Majestas benigne indulgere dignata est, ut etiam Agricæ in Lycæo Episcopali studentes Juvenes, postquam Lycæum hoc providentiæ publicæ subiectum est, obtinendorum Stipendiorum capaces reputentur, ibidemque Juvenibus stipendiatis cum retentione Stipendii studiis operam navare deinceps licitum sit.

Quam proinde benignam Resolutionem Regiam Prætitulatis Dominationibus Vestræ sine ordinandæ in gremio sui pro quorumvis Parentum notitiæ solitæ publicationis, hæc notam reddit Consilium hoc Regium Locumtenentiale. De Dato 28. Decembris 1792.

A felsőfokú oktatás elősegítésére a király közhírré tette: engedélyezi, hogy az egri püspöki líceum ifjai, miután a líceumot állami intézménnyé tette, ösztöndíj fenntartására érdemesek legyenek, így a serényebb ifjakat lehetőség lesz ezentúl is támogatni.⁸

⁸ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Bm. I.1. IV/501/c 29064. 1792.dec.28. Lásd a 4. sz. illusztrációt.

FEHÉR ERZSÉBET

Óvodaavatás Sárospatakon 1876-ban

A sárospataki katolikus óvodát elég korán, 1846. szeptember 7-én nyitották meg *Józseffalván*. Ezt a helybeli földbirtokos felesége, *Bretzenheim Ferdinándné Schwarzenberg Karolina* létesítette és tartotta fenn. 1852-ben az óvoda áttelepült a mai Képtár helyén lévő épületbe, amely a hercegi család tulajdona volt.

1866-ban Karolina hercegnő letelepítette a Szent Vince apáca nővéreket az előbb említett ház melletti épületbe, s ők itt leánynevelő intézetet rendeztek be és vezettek. Később úgy rendelkezett, hogy az óvoda költözzön át az apácák kibővítendő házába, a korábbi óvodaépületet pedig iskola céljára a katolikus egyházközségnek adományozta.

A kellő átépítések után, amelyek költségeire a hercegnő 4000 forintot adományozott, a *Karolina óvoda 1876. július 1-jén* ünnepélyes keretek között *megnyílt* a zárdában. Az új óvónő – Barcza Laurencia nővér – gondjaira bízta a 105 óvodás gyereket. A nemes szívű hercegnő ezt már nem élte meg: 1875. május 5-én meghalt.

A megnyitó ünnepség a város előkelőinek jelenlétében zajlott az új óvodában. A római katolikus plébánia irattárában ránk maradt az akkor elmondott ünnepi avatóbeszéd szövege. Feltűnő, hogy ez nem egy szóvirágos, közhelyeket tartalmazó, szokványos avatási szónoklat, inkább egy jól felkészült szerző alapos tanulmányának tekinthető. A kéziraton nincs feltüntetve a szerző, de kétségtelen, hogy a város plébánosa, *Dessewffy Sándor* készítette és adta elő az egész várost megmozgató ünnepségen az óvoda helyiségében.

A tanulmány szerzője tájékozott az irodalomban, Goethét és más szerzőket idéz. Bensőséges arcképet rajzol a jótékony Karolina hercegnőről. A tanulmányban részletes ismertetés található az európai óvodai mozgalom száz éves történetéről, sajátos az indoklás az óvoda korabeli hazai társadalmi szükségességéről. (Megemlíti Brunszvik Teréz nevét is.) Helytálló értékelést ad az ekkor Magyarországon is terjedő Fröbel-féle óvodapedagógiáról.

A tanulmány jelentős dokumentuma annak, hogy Sárospatakon 1876-ban nemcsak ismerték Fröbel ekkor modern óvodapedagógiáját, hanem annak felhasználható részleteit igyekeztek alkalmazni is a helyi óvodában. Nem utolsósorban kell emlétenünk a tanulmány határozott, abban az időben hazánkban igencsak kevés helyen fellelhető ökömenikus szellemét: a Karolina óvodában Sárospatak városának mindegyik gyermeke – akármelyik egyházhoz tartozék is – helyet kapott.

A tanulmányból érdekes adalékot kapunk egy múlt századi magyar kisváros sajátos társadalmi életéről, belső világáról, szociális problémáiról, az azokat megoldani kívánó személyekről. Kétségtelen, hogy e megnyitó beszéd mai elolvasása után többet tudunk városunk múlt századi képéről.

Szöveggözlésünkben mai központozást alkalmaztunk, az alfejezet-címek, a beosztott szóértelmezések és a kiemelések ugyancsak tőlünk származnak.

[Önzetlen jellemek]

Tiszta, kiváló, nagy jellemek, melyek nagyrabecsülésünket igénylik, napjainkban mind ritkábban találhatók. Az igazi nagyrabecsülést csak oly személyek iránt engedhetjük meg, *kik nem önzők, kik nem egyedül önmagukat keresik.*

Be kell azonban vallanom, „ilyszerű önzéstelen” jellemeket egész életemben csak ott találtam, ahol szilárd vallási hitéletre akadtam. Az ily jellem, az ő vallási meggyőződésében változhatlan szilárd alapon, magában az 'én'-ben nyugszik, és nem függ sem időtől, sem szellemtől, sem tudománytól.”

Ezt mondom nem én, hanem tisztelt hallgatóim bizonyára csodálkozni fognak, midőn ezen nagy horderejű szavak szerzőjéről Némethon első és halhatatlan költőjét, Goethét mutatom be, ki azokat egyik hírneves barátjának, Schlossernek írta.

[Az alapítónő]

Ilyen igazán nagyrabecsülendő, tiszta jellem magasztalásával kell mai szerény ünnepségünket megnyitni.

Azon arckép, mely e terem falát díszesíti, mely eszünkbe hozza azon feledhetetlen nemes szívű hölgyet, ki ezen tiszta jellem, míg élt, lelkesített, és hogy Goethének emez idézett szavai valók [igazak], bebizonyítja ezt ezen nemes hölgy egész élete, *mert nem kell azt hinni, hogy az erős és mély vallásos meggyőződés egyúttal felekezeti türelmetlenség;* sőt ellenkezőleg: az erős és mély vallásos meggyőződés míg egyrészt minden tetteiben a legfőbb jó, szép és igaz eszméje, vagyis *az Isten eszméje* által vezéreltetik, másrészt a legfőbb második parancs, *a felebaráti szeretet* lebegvén szemei előtt, sem tetteiben, sem szavaiban olyast elkövetni nem fog, ami által másnak megszegényítést, kárt vagy bármi sérelmet okozna, sőt kimondhatom azt is, hogy a felekezeti türelmetlenség rendesen éppen a hitetlenek tulajdona, s hithiányt vagy hittudatlanságot árul el.

Példa erre a hercegi hölgy, *herceg Bretzenheimné született Schwarzenberg Carolina*, ki habár erős és mély vallásos meggyőződéstől vezettetett egész életében, *a felebaráti szeretetet nemcsak soha meg nem sértette, hanem mindenki iránt egyenlő gyöngédséggel és ihletett szeretettel a legbővebben gyakorlta.*

Nem szándékozom e nemes hölgy életrajzát adni, áldásteljes életéből felhozom egyedül azon jellemvonást, amely a mai összejövetelünk tárgyát képezi.

Ezen dicső – bár idegen hazai földön felnevelkedett, később érzelmeiben, nyelvben magyarrá lett – hercegi hölgy *szeretett Patak városa iránt kiváló előszeretetének nem egy jelét adta.* A gazdag és nagy úri családokkal összeköttetésben levő magas úri hölgy nemcsak rokoni kötelekeknel, de kiváló személyi szeretetreméltóságánál fogva is Csehország, Salzburg nem egy kellemetes és gyönyörű fekvésű kastélyának leendett kedvesen látott vendége, de magángazdagságánál fogva is könnyen választhatott volna magának az európai kontinens legkiesebb tájékain is, melyeken a természet szépsége vetekedik az emberi kéz és ész alkotta remekeivel, nyári tartózkodási helyeket. De öneki mindezeknél a rokoni szeretet előékenységeinél és a természet alkotta csodaszép vidékeinél *szebb és kedvesebb vala az ő pataki vára és tartózkodási helye.*

Itt élt ő szerényen és elvonultan, mint egy nemtő, városunk és vidékünk szegényei közt terjesztve irgalmas szíve jótéteményét.

Sőt mondhatni, Patak városa iránti rendkívüli ragaszkodása vala az ő reményen kívül hirtelen bekövetkezett halálának oka; amennyiben az orvosok mind ellenezték, hogy a jótékony salzburgi tartózkodást, melyben egészségét visszanyerte, semmiképp ne változtassa, és Patakra el ne menjen; ő azonban ezen város iránti előszeretetétől vonzódottan mindennek dacára eljött, itt újólág meghűlvén megbetegedett s visszaszállítatván Bécsbe

a kegyes úrnő nemsokára meghalt, meghagyván végrendeletében, hogy holta után is Patakon helyezték a hosszú álom helyére.

Azon jócselekedetek között, melyekkel e várost elhalmozta, nem utolsó helyet foglal el az, miszerint ezen város szegény lakosai gyermekei részére közel 30 éven keresztül saját költségén tartott fenn egy óvodát, míg nem Patak városa iránti szeretetének tanújelét mintegy megörökítendő, boldog halála előtt írt végrendeletében akként intézkedett, hogy az eddig általa saját költségén fenntartott óvoda a helybeli Sz. Vince-nővérek vezetése alatt álló leánynevelő intézetbe áthelyeztetvén, az – csakúgy mint eddig – az egész városi lakosság kisdedeinek óvodája legyen, letétén alapul e célra 4000 forintot.

[Óvodatörténeti áttekintés]

A kisdedóvók keletkezését a múlt század [a 18. század] utolsó tizedeiben Német-, Francia-, Angolországban kell keresnünk.

A nép t. i. időről időre mindinkább elszegényedvén gyöngye gyermekének nem bírt kellő ápolást adni. Ezt látva némely nemeskeblű egyének, oly helyeknek alapításáról gondolkoztak, melyekben az egész nap mezőn vagy gyárban dologban levő – vagy talán beteg, ágyhoz szegzett – szegény szülőknek majdnem végképp magukra hagyott gyermekei egész nap, vagy talán egy részében menedéket találtak.

De ez nem sokáig tartott, s az eszmét csakhamar a jobb módú szülők gyermekeire is helyesnek találták *mind a nevelők, mind a szülők*. Bebizonyult, hogy a kisdedóvodák gyermekei általában jobban fejlődnek ki mind testben, mind lélekben, mint az egészen otthon neveltek, s így a középosztályok is a kisdedóvodákba küldötték gyermekeiket.

Ámbár Angliában és az inkább küliparral [nem háziiparral] foglalkozó országokban, ahol apa, anya egyaránt a gyárban elfoglalva dolgozik, a kisdedóvodáknak sokkal nagyobb a jelentőségük, és itt a kisdedóvodákat oly jótéteményeknek kell tartanunk, mint a kórházakat; mégis *hazánkban* is megvan a kisdedóvodáknak a maguk szüksége, mert *a régi családi egyszerű viszonyok* – fájdalom! – *itt is elmúltak*; nálunk is a társadalom telt mesterkéltségekkel, a kezek munkáját a feleslegessé tevő gépekkel, a becsületes rendes jövedelmet jóval felülmúló fényűzésével, s felvilágosultságnak csúfolt vallástalanságával olyan, hogy az élet fenntartásáért való küzdés a leglényegesebb feladatot képezi, s e harc miatt a család legbensőbb életében van megtámadva, s nem képes többé kellő gondot fordítani gyermekeire.

Mit is várhatni oly anyától, ki egész napon át a mezőn napszámmal van elfoglalva? Magával vigye-e kicsi gyermekeit? Mennyi mindenféle kellemetlenségnek, veszélynek van kitéve a mezőn? Ha ki nem viszi, otthon hagyja? Bezárja a kis gyermeket? Vagy ha nagyobbka testvérei vannak, azokra bízta? De hol lesz ekkor a kellő felügyelet? Hol a mezőn dolgozó anyának nyugalma?

Ha ama hajmeresztő szerencsétlenségekre gondolunk, melyek a magukra hagyott gyermekekkel nem egyszer történnek, lehetetlen, hogy a kisdedóvodáknak barátjai ne legyünk.

De a középosztályok állapota is olyan, hogy igazi jótétemény, ha a gyermekek a nap egy részét kisdedóvodákban töltik, mert náluk is elég a hiány, csak hogy más alakban.

Egynémely anya például nagyon el van foglalva gazdasági s házi dolgokkal; másik maga is neveletlen, semhogy másoknak adhatna nevelést; a harmadikat a társas körök veszik igénybe: örül, ha gyermekeit lerázhatja nyakáról, kikre úgyszem fordít semmi gondot, ha honn [otthon] vannak is; a negyediket talán betegsége akadályozza gyermekei gondozásában; míg némelyik anya – kivetkezve női természetéből – a gyermekekkel mit sem törődik, azokkal durván bánik. Mindezen esetekben hiányzik az ártatlan gyermek életéből az éltető napsugár, mely az emberi szív legmélyebb s legtitkosabb gerjedelmeit megérleli.

Ugyanezért igaza van *Curtman* híres népnevelőnek, midőn mondja, hogy a valódi műveltség haladása érdekében és a durvaság ellen leginkább ily intézet biztosít, mely egyaránt szükséges falukban és városokban, mert mind itt, mind ott aránylag csak kevés szülő van, kiknek idejük és helyük volna gyermekeik foglalkoztatására. Mire is különben a szükséges türelem és képesség is hiányzik náluk, s mert mindig könnyebb néhány képességgel [képesítéssel] bíró képzett ápolónőt, mint minden egyes gyermeknek jó dajkát találni.

Hazánkban is különösen gróf *Brunszvik Terézia* lelkes úrnő támogatása következtében már e század harmadik tizedében kezdődtek a kisdédóvodák terjesztetni.

[Óvodai nevelési elvek]

Nincs szándékomban a kisdédóvodák szerves szervezésébe mélyebben bebojcsájtkozni. Az eddig előadottaknak is egyedül az volt célja, hogy egyrészt feltüntessem azon jót, melyet ezen intézet 30 év alatti létezésében köszönhetünk, Patak városának szülői, azon magasztos hercegi úrhölgy nagylelkűségének, és másrészt, miszerint megnyugtassam a szülőket, hogy a kisdédóvodának áldott emlékü alapítónéja magas szándéka következtében a sárospataki zárda helyiségébe történt áthelyezésével ezen jótékony intézet nemcsak a magas alapítónő szándéka, de az én szándékom szerint *sem fog ezen intézet jótékonyága bárki és bármi vallásfelekezetű gyermekek előtt elzáratni*, sőt az igazi keresztény felebaráti szeretet és a dicső alapítóné nagy jellemének színvonalára emelkedve, ezen új intézkedés által minden el fog követettni, hogy ezen város összes, *bármely kisdedei* ezen jótékonyági helyt [helyen] minden lehető és szükséges szellemi gondozás és testi ápolásban *az eddiginél is lehetségesen jobb és tökéletesebb fokban*, minden különbség nélkül részesíttessenek.

Azonban azon irány megősmertetésére, mely engemet ezen intézet vezetésében vezérel, szükségesnek találok röviden megjegyezni azt, hogy a kisdédóvodákról nézetem az, hogy az *nem szorosan véve iskola, hanem legfeljebb a tanoda előcsarnokának tekintem*, s – mint egyedül a szellemi tehetségek mindenoldalú serkentésével az iskolára előkészítve a kicsinyeket – az elemi tanítás semmi részét fel nem veszi, még a betűtanítást sem, mert sokszor megtörténik, hogy a kisdédóvó – jeleit akarván adni ügyességének – a jobbacská gyermekekkel az elemi tanoda köréhez tartozó dolgokat taníttat meg, kik csakugyan bámulatra ragadják a közönséget és kisdédóvó ügyességét fényesen bebizonyítani látszanak, pedig a dologhoz értő nevelők előtt ez nem ügyesség, hanem a legkárosultabb ügyetlenség.

Szervezetemben tekintettel leszek a Wetsbachi tanító, *Fröbel Frigyes* (meghalt 1852) úgynevezett „*Kindergarten*” rendszerére is. Ámbár ezen rendszer, mint hamis alapon, mert homályos, zavart, érthetetlen, ellentmondásokat tartalmaz, gyakorlati oldaláról jelentékenyen megtámadható és elvtelen (a porosz miniszter elvetette és a Fröbel-kert felállítását megtagadta), mindazon által Sz. Pál ezen mondására támaszkodva: „*Omnia probatur, quod bonum est*” [„Minden próbáltassék ki, ami jó”]; kivéven ezen rendszerből is mindazt, ami az általam kitűzött cél t. i. a szellemi tehetségeknek mindenoldalú serkentésével az iskolára előkészíteni a kicsinyeket és azok testi kifejlődésére is felügyelni szolgálhatnak, elősegíthetnek nem rendszerként, de *segédeszközökként*, mindenesetre fel fogom használni.

[Az átszervezésben résztvevők]

Minekeltötte ezen előterjesztésemet bezárnám, a felejthetetlen emlékü alapítónő magas nevének dicsőítésén kívül kénytelen vagyok mindazoknak hálás köszönetet mondani, kik engem ezen jótékony intézet újjászervezésének létrehozásában segítettek.

Elsősorban fel kell említenem a magas lelkű alapítónő nyomdokait követő hercegi magas örököst, Herceg *Windisch-Grätz Alfréd* ö. cs. k. fenségének tábornokát, ki 220 forinttal

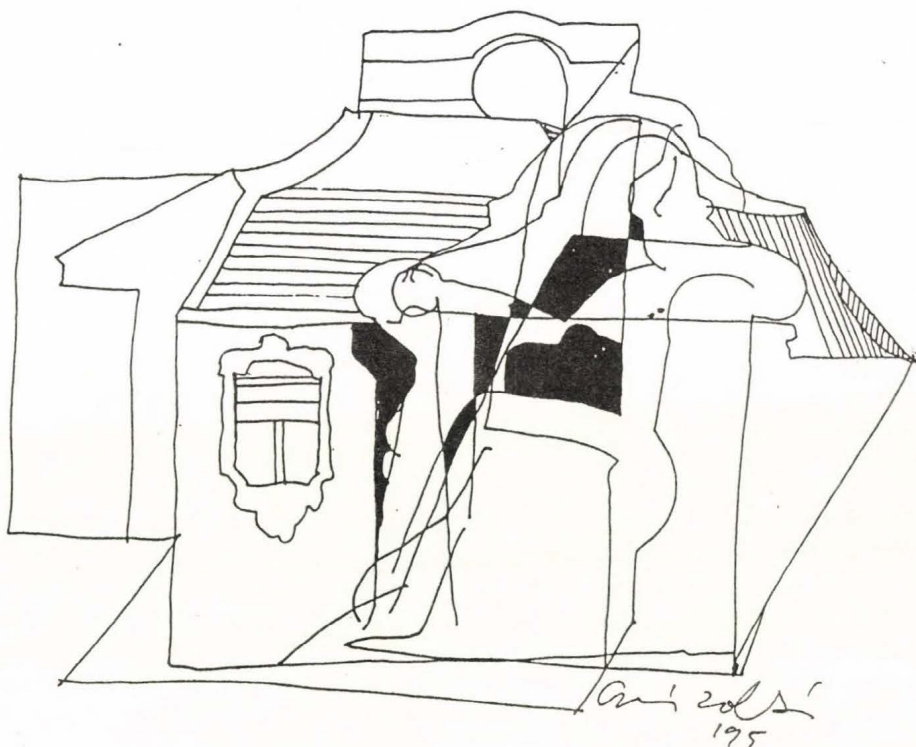
járult nagylelkűen. De nem különben köszönetet kell mondani ezen zárda t. Főnöknőjének, ki három évi takarékosága és okos intézkedéseinek eredményét, 670 forinttal járult, kinek azért a hitközség s az egész városi közönség nevében nyilvánosan kifejezem.

Köszönöm továbbá tek. *Matuszka, Schultz, Pavletics* és *Dobay Károly* uraknak, kik a szükséges anyagok szállítására szekereiket önkéntesen felajánlották és elküldötték.

Tiszt. *Miller György* paptársamnak és segédlelkésznek, ki a megbízott és sok személyes fáradtsággal járó ügyekben mindig a legkészségesebben járt el, s engem, lelkiismeretesen támogatott.

Végezetül tek. *Petsár János* úrnak, ki a kisdédóvoda részére egy csinos dobot ajándékozott.

És evvel az Atya, Fiú és Szentlélek nevében ezen új kisdédóvodát, ezen igen tisztelt vendégkoszorú jelenlétében megnyitottnak kijelentem, kívánva, hogy mindazon gyermekek, kik neveltetésük első csíráit ezen falak között nyerni fogják, az *Istennek jámbor tisztelői és a hazának és e városnak eszes és tevékeny polgárai, a szülőknek pedig örömeivé váljanak*, soha meg nem feledkezhvén a nagylelkű alapítónéról, ki nekik ezen jótékony helyet lehetségessé tette, kinek örök világosság fényeskedjék.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Árvey József, a tanfelügyelő

1823. december 13-án a zempléni Kistráskán született a XIX. század egyik nagy nevelője, pedagógiai reformátora, Árvey József. Sok irányú tevékenységével elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar népiskolai oktatás alakításában, továbbfejlesztésében, pedagógiai-módszertani korszerűsítésében az 1850-es, 1860-as években.¹ A tiszáninnen református egyházkerület közgyűlése 1851-ben választotta meg a sárospataki református kollégium gimnáziumának tanárává, majd 1857-ben megszervezte, elindította, s tizenkét éven át igazgatóként irányította a kollégium egyik intézeti ágának, a tanítóképzőnek a munkáját. 1869-től Eötvös József kultuszminiszter megbízásából tanfelügyelőként szervezte Zemplén megye népoktatásügyét. Gyakorlati pedagógiai működésével, pedagógiai elméleti fejtegetéseivel s tankönyvírói munkásságával európai lendületet adott a pataki iskolaügy fejlődésének, és nagymértékben segítette a magyar közoktatás eredményes megújulását. Kortársai „a magyar nevelés- és oktatásügy egyik leghivatottabb és legmunkásabb bajnokaként”, „a magyar népoktatásügy és tankönyvirodalom úttörő harcosaként és vezéralakjaként” tartották számon. E szűk keretben nincs lehetőség arra, hogy életművét széleskörűen elemezzem, értékeljem, csak arra vállalkozom, hogy a népoktatás fejlesztésére irányuló törekvéseit, munkáját vázoljam, méltassam.

„Árvey József tanítóképezdei igazgató tanárt és a magyar akadémia levelező tagját királyi tanácsosi ranggal Eötvös József 1869 tavaszán nevezte ki Zemplén vármegye tanfelügyelőjévé.”² Megbízását, mint „a közoktatás és tudományos műveltség terén valóban elősmert jeles férfiú kinevezését” a megyei bizottmány örömmel és lelkesedéssel üdvözölte.³ Árvey azért vállalta a tanfelügyelői munkát készségesen, mert meg volt győződve arról, hogy az állami népoktatás terjesztésével, a népiskolai nevelés és oktatás korszerűsítésével az addiginál jobban, eredményesebben, szélesebb körűen, komplexebben szolgálhatja magyar nemzetét.

Kinevezése után *nagy szorgalommal, egyszerűséggel, szakértelemmel, optimista pedagógusként fogott hozzá a megítélt feladat megoldásához, s az új iskolák szervezésében és a meglévő tanintézetek munkájának javításában, fejlesztésében lelte örömét. Munkaerejét nagymértékben fokozta a nép, a magyar nemzet iránti szeretete, a nemzet polgárosodásának, a népnevelésnek a szolgálata, az alsóbb néprétegek művelődéséért, felemeléséért érzett felelőssége s erős küldetéstudata. Rendelkezett azokkal az adottságokkal, képességekkel, tulajdonságokkal, amelyek alkalmassá tették a sokoldalú tanfelügyelői munkakör betöltésére. Széleskörű, alapos általános műveltség s nagy tudás jellemezte, de magas szintű volt a pedagógiai*

¹ V.ö.: *Ködöböcz József: Árvey József munkásságának jelentősége a magyar pedagógia történetében. Pedagógiai Szemle, 30.évf. 4.sz. 1980. 304-318.o.* – *Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp. 1986. (Különösen: 99-102.o.)* – *Ködöböcz József: Árvey József, a pedagógus. Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1994. 295-302.o. (A Szerk.)*

² *Néptanítók Lapja, 1869. 273.o.*

³ A Megyei Bizottmány jegyzőkönyve, 1869.május 10. 292.o. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely. (A továbbiakban: ZL.)

és módszertani elméleti képzettsége, kulturáltsága is. A 18 éves iskolai, főleg pedig tanítóképzős gyakorlati pedagógiai munkássága során igen gazdag nevelési-tanítási tapasztalat birtokába jutott. Ezenkívül sok hasznos tapasztalatot szerzett külföldi tanulmányútjain, továbbá iskolán kívüli pedagógiai irodalmi, lapszerkesztői és egyéb munkavégzése során is. Kiváló képessége volt az emberek megismeréséhez és a velük való bánásmódhoz. Munkájának eredményességét segítették egyes jellemvonásai is: humanizmusa, szerénysége, igazságossága, következetessége, határozottsága, megnyerő egyénisége, egész magatartása. „A magasra emelés, a nagyságos cím nem szédítette meg; maradt, aki volt, a szerény tudós, a lelkes, a nagyravágyás nélküli tanár és ember s a kötelességtudó hivatalnok”.⁴ Mindezek biztosították, hogy Árvay a tanfelügyelői tevékenységét is nagy elkötelezettséggel, magas fokú hivatástudattal végezze. Nagymértékben segítették a törvény végrehajtásával kapcsolatos problémák felismerésében és megoldásában, a meglátogatott népiskolák oktató-nevelő munkájának megítélésében.

Az állami tanfelügyelőségek munkáját megindulásától kezdve nehezítették, gátolták az egyházak. A felekezetek féltékenysége még az 1870-es években is több helyen megbénította a tanfelügyelő hasznos működését. Zemplénben is adódtak ilyen problémák, de Árvay jellemvonásai következtében más megyékhez viszonyítva itt szerencsésebben alakult a helyzet. Protestáns létére elfogulatlanságával, nagy tekintélyével, biztos fellépésével megnyerte más felekezetek vezetőinek a támogatását is, „anélkül, hogy saját hitsorsosai bizalmát – kiknek büszkeségük, dicsekvésük volt – elvesztette volna”.⁵ A különböző felekezetek vezetőihez hasonlóan aránylag kedvezően alakult Árvay viszonya a megyei hivatalnoktársaihoz, beosztottaihoz, tankerülete népiskoláinak vezetőihez és tanítóihoz is. Így volt ez, még ha a népoktatási törvény következetes végrehajtását szorgalmazva többször is adódtak nézeteltérései, összeütközései a kötelességeiket hanyagul végző, az előírt rendelkezéseket végre nem hajtó községi bírakkal, járási szolgabírákkal, a községi iskolaszékekkel.

A népiskolák felügyeletéről, a tanfelügyelői működésről átfogóan az 1868. évi XXXVIII. törvény intézkedett. Ez a törvény azonban a korabeli körülmények között csak nagy nehézségek árán tudta a népoktatást fejleszteni, s csak lassan vált a népokolai munka egységes irányú vezetőjévé. Ennek főleg az volt az oka, hogy a törvény nem biztosított a tanfelügyelőségnek hatósági jelleget, s nem határozta meg a tanfelügyelő helyzetét a különböző hatóságokhoz viszonyítva. Részletesebben szabályozta a tanfelügyelet kérdését a népiskolaügy közigazgatásával foglalkozó, a népiskolai hatóságokról szóló 1876. évi XXVIII. t.c., amely kultúr- és tanügy-politikai, továbbá tanügyi közigazgatási szempontok figyelembevételével újjáalkotta a királyi tanfelügyeletet. Az előírásoknak megfelelően a tanfelügyelői tevékenység rendkívül sokrétű volt. A felügyelet fontos részét alkotta a tankerülethez tartozó állami és községi népoktatási intézetek ügyeinek szervezése, ezekben a tanügyi rendeletek végrehajtása, továbbá az egyházi, társulati és magán tanintézetek felett a főfelügyelet gyakorlása, a törvény végrehajtása. Az oktatásra és nevelésre vonatkozó szakszerű felügyelet, illetve főfelügyelet ellátásának céljából, továbbá az iskolák közegészségi ellenőrzésére évente legalább egyszer köteles volt meglátogatni vagy meglátogattatni a tankerületben lévő összes alsó-felső népoktatási és kisdudóvó intézetet. A tanfelügyelő elnöke volt a kerületében működő állami tanítóképző igazgatótanácsának, a

⁴ Radácsi György: Emlékezés Árvay Józsefre. Sárospataki Lapok, 1904. 53.o.

⁵ Dezső Lajos: Emlékezés néhány Árvay József zemplénmegyei tanfelügyelő fölött 1879.június 21-én. A sárospataki áll. tanítóképződe Értesítője az 1877/78. és 1878/79. tan évekről. Az igazgatótanács megbízásából összeállította: Dezső Lajos. Sárospatak, 1879. 9.o.

megyei tankerületi népiskolai tanácsnak, tagja s egyben tanügyi előadója a megyei törvényhozó testületnek, a közigazgatási bizottságnak. Ez utóbbinak évente többször, a kormánynak pedig évenként egyszer részletes jelentést kellett készítenie a statisztikai adatok összegyűjtésével és feldolgozásával az iskolák működéséről.

A tanfelügyelő Árvay *következetes, sokféle intézkedéssel szolgálta a feladatok megoldását*, a nép művelődését. Népiskolákat szervezett, s megfelelő követelmény-támasztással, tervszerű ellenőrzéssel, személyes példamutatással igyekezett fokozni, emelni a működő népiskolák munkájának színvonalát. Mindenek előtt tisztázta működési területének minden településén, hogy az érdekelt egyházközségek vállalják-e továbbra is az iskolák fenntartását s az előírt követelményeknek megfelelően a továbbfejlesztést. Ott, ahol a felekezeti iskolafenntartók anyagi nehézségeik, szegénységük miatt lemondtak az iskola működtetéséről, illetve nem vállalták a fejlesztést, ott állami költségen létesítettek közös népiskolákat. Az állami és községi népiskolák szervezése azonban sok nehézséggel járt: több felekezet féltékenységebe ütközött, s a szervezés ezért sokáig elhúzódott, évekig eltartott. Még 1873-ban is arra kéri az egyik egyházi főhatóságot, hogy közreműködésével hathatósan segítse a feladatok megoldását: intézkedjék, utasítsa az érdekelt vezetőket, hogy egyházközségeik rendezzék a népiskolával kapcsolatos ügyeiket.⁶

Árvay *következetesen törekedett az iskolák tárgyi és személyi feltételeinek, ezzel együtt munkájának továbbfejlesztésére*. Hogy kellően segítse s gyorsítsa az új iskolai épületek kialakítását, illetve a használhatatlan, leromlott épületek felújítását vagy a tantermek bővítését, az építkezésekhez olcsóbb anyagokat (fa, kő stb.) szerzett és biztosított még a felekezetek számára is. Amikor az iskolaszékek nem tudták megoldani a gyermekek folyamatos iskolába járatását, akkor nemcsak az érdekelt egyházközségek vezetőit kereste meg, hanem eljárta a felettes hatóságoknál is.⁷ 1871-ben a tiszáninneni református egyházkerület püspökéhez küldött levelében a következőket írta: „Ha azt vesszük, ami pár évvel ezelőtt volt, azt kell mondani, hogy Zemplén megyében a népoktatás terén igen sok történt az újabb időben; ha azt nézzük, aminek a népoktatási törvénynél fogva történni kell, kevés a felmutatható eredmény. Egész sorozatát hozhatnám fel a megyéből azon ref. egyházközségeknek, melyek néhány hónap alatt új tantermet építettek vagy a régit egy szomszédhelyiséggel hozzáfoglalása által megnagyobbították, sorszékekkel s a megkívántató taneszközökkel ellátták; de felette sajnós, hogy midőn meghozzák azt, ami legnehezebbnek látszik – az anyagi áldozatot –, hiányzik nálok a további nemes érdekelttség, mely azon áldozatot gyümölcsözővé, áldásossá tenné: arra, hogy a rendbehozott iskolát az iskolaköteles gyermekek szorgalmasan látogassák, legtöbb egyházközségben senki sem ügyel. Tisztelet a derék kivételeknek, de legnagyobb részben az egyházközségek és azok elöljárói hallatlan közönyösséget tanúsítanak az iskola iránt.”⁸

Iskolalátogatási tapasztalatai *elszomorítóak* voltak. Látnia kellett, hogy *az iskolá-ügy nehezen halad előre*, „a tétlenség általános” s a hitfelekezeti főhatóságok egy része több rendbeli megintésre sem tesz eleget a törvényes követelményeknek. Az első évben „26-nál több község nyilatkozott arról, hogy nem képes iskolát fenntartani – írta – s a közös iskolát mégsem vihetik keresztül” az egyes felekezetek akadékoskodása miatt.⁹

⁶ Levele a tiszáninneni református egyházkerület püspökéhez, 1873. június 24. A Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Levéltára (a továbbiakban: SpLt).

⁷ Levele a püspökhöz, 1873. június 24-én. SpLt.

⁸ Levele a püspökhöz, 1871. április 20-án. SpLt.

⁹ Árvay József iskolalátogatási tapasztalatai. Hegyalja, 1870. szeptember 5.

Ellenőrzései során sok problémát tapasztalt az iskolai munka szervezését illetően is. Az iskolaszékek egy része nem volt ura a helyzetnek, nem tett eleget kötelességének, még üléseit sem tartotta meg. Szerepük ugyanakkor fontos volt azért is, mert nekik kellett felügyelniük arra is, hogy a gyermekek rendszeresen járjanak iskolába. Árvay azért arra kérte az egyházi főhatóságokat: adjanak utasítást, hogy az iskolaszékek minden hónapban, lehetőleg első vasárnap, tartsanak ülést, az iskolából mulasztókat a tanítók kimutatása szerint vegyék számba, a mulasztók szüleit első alkalommal intse meg, majd a további esetekben a kimutatásokat büntetés céljából adják át a bírónak. Ha pedig a bíró nem járna el a rendelkezések szerint, és a hanyag szülőket nem büntetné, értesítsék róla a tanfelügyelőséget, hogy a bajt orvosolhassa.¹⁰

Árvaynak nemcsak az iskolaszékeket kellett nevelnie munkájuk jobb megszervezésére, eredményesebb végzésére, hanem harcolnia kellett azért is, hogy *illetékes állami felelősök eleget tegyenek a törvény előírásainak*. Sok községi bíró ugyanis elhanyagolta a gyermekek iskolai mulasztásának ellenőrzését, nem tett eleget a tankötelesek nyilvántartási kötelezettségének, figyelmen kívül hagyta az iskolaszék bejelentéseit, s nem élt a törvényben előírt büntetési eljárásokkal. Az egyik hegyaljai hivatalos látogatásáról beszámolva sajnálattal írta 1874-ben az alispánnak, hogy „a községek bírái közt egy sincs, aki a népiskolára kellő gondot fordítana, egy sincs, aki a tekintetes megyei bizottmány határozatának távolról is eleget tenne”.¹¹ S mindezt természetesen nagy hatással volt az érdekelt iskolaszékekre is: sok esetben elvette kedvét attól, hogy az iskolába járásért a szülőkkel harcot folytasson. A vármegyei törvényhatóság a szolgabírák kötelességévé tette ugyan, hogy járjanak el, s kellő szankciókat alkalmazzanak a kötelességeiket elmulasztó bírákkal szemben, de ezek sem lelkesedtek e feladatért, és így Árvay nemegyszer kénytelen volt velük szemben is az alispán intézkedését kérni.

A *közigazgatási bizottság* Árvay előterjesztésében gyakran tárgyalt tanügyi kérdéseket, népoktatási ügyeket, s megállapításait, javaslatait általában változtatás nélkül emelték határozati erőre. Többször utasították „felelet terhe alatt” a megye 22 szolgabíróját s rajtuk keresztül az egyes települések előjáróit, iskolaszékeit, hogy a népnevelési törvénynek szerezzenek érvényt, az előírt új iskolákat építsék meg, a meglévő iskolákat bővítsék, korszerűsítsék, célszerű berendezését, tárgyi felszerelését biztosítsák, a tankötelezettség végrehajtásával kapcsolatos munkát javítsák, a mulasztó gyermekek szüleit büntessék meg, a tanítói állást töltsék be, s fizetését szedjék össze. Többször hoztak határozatot a zugiskolák megszüntetésére is. 1873-ban elrendelték a nagy számban található izraelita zugiskola felszámolását, „nem azért, mert azok izraelita iskolák, hanem azért, hogy azokat a törvényben kijelölt kellékeknek megfelelően szervezzék”.¹²

Árvay – különösen az első időkben – *rendkívül sok iskolát látogatott meg*. Volt idő, hogy hetekig távol volt a családjától. Ellenőrzései során – a fentiekén túl – sok szomorú tapasztalatot szerzett. Voltak községek, ahol az iskolában sem tanítót, sem tanulót nem talált. Mivel a kolerajárvány idején sok tanító meghalt, több népiskolában (Bánóc, Bodzásújlak, Csernahó, Jesztreb, Kisráska, Málca, Szalók, Szőlöske, Szürnyeg, Vámosújfalú) nem volt tanító. Az egyházi főhatóságot arra kérte, hogy utasítsa a fenntartó egyházakat: „Haladék nélkül mindenik oly tanítóról gondoskodjék, mint a népoktatási törvény követeli, ellenkező esetben kénytelen lennék a törvényes megintés végett a magas minisztériumnak hivatalos jelentést

¹⁰ Árvay levele a püspökhöz, 1871. április 20-án. SpL1.

¹¹ Levele az alispánhoz, 1874. október 8-án. ZL1.

¹² A közigazgatási bizottság gyűlésének jegyzőkönyve, 1873. 363. sz. határozat. ZL1.

tenni”.¹³ Volt iskola, amelyben egy tanító 140 gyermeket tanított, volt olyan, ahol „a tanterem, a tanítói lak, a gyermekek előmenetele, szóval minden a legszomorúbb állapotban volt”.¹⁴ Gercsely község népiskolájáról 1872-ben az alábbi panaszt vetette papírra: „Róla inkább azt lehet mondani, hogy nincs, mint azt, hogy létezik. A múlt nyáron egy gyermeket sem találtam benne. A tanító azzal mentegette magát, hogy nincs tanterem, amelyben tanítana. Felkértem az előjárókat, vegyék szívékre a szerencsétlen ügyet; ígérték, nem lett kívánt eredménye”.¹⁵

Árvey éles szemmel figyelt mindent. *Észrevette a problémákat, s eljárt a nehézségek megoldása érdekében.* 1874-ben a tiszakarádi iskolalátogatáson pl. azt tapasztalta, hogy a két tanterem közül az egyik teljesen rendezetlen, 120 iskolaköteles tanuló közül csak 47 volt az iskolában, hogy „a kezdők jól írnak, de nincsenek gyakorolva a gondolkodásban és beszédben... A számtanban és nyelvtanban egy osztály sem tett kellő előmenetelt, továbbá az előjáróság semmit sem tesz az iskolabajlásért”. Megfigyeléseiről beszámolt az esperesnek, és kérte az iskola másik tantermének berendeztetését és a mulasztók szüleinek megbüntetését is.¹⁶

Látogatásai alkalmával azt tapasztalta, hogy törekvéseit a törvény minél következetesebb végrehajtására elsősorban *a működő tanítók támogatják*, segítik. S ennek több oka is volt. A tanítók nagy része szívén viselte a rája bízott gyermekek fejlődését, s a nevelői munkához az 1868-as törvény kedvezőbb feltételeket, nagyobb támogatást, esetleg védelmet is biztosított. Az állami rendelkezések a szülők, a nép szemében nagymértékben emelték a tanítói munka presztizsét, a tanító társadalmi megbecsülését. Ennek megfelelően érdekük is volt a törvény megvalósítása. Fentiek túl a zempléni tankerületben – elsősorban a református felekezeti iskolákban – sok olyan tanító működött, akit a nevelői munkára a tanítóképzőben, illetve az akadémián Árvey József készített fel. Ezek a tanítók tisztelték, szerették Árvayt, s kedvező hangulatot teremtettek környékükön a többi tanítótárs körében is iránta. Amikor pedig az iskolalátogatások alkalmával ezek is találkoztak vele, s közelebbről is megismerték nagy tudását, emberséges magatartását, tovább mélyült bennük a „nagy tanító” iránt érzett tisztelet és megbecsülés. Ennek megfelelően a meglátogatott tanítók nem féltek, nem is félhettek tőle. Árvey ugyanis a tanítóknak nem rémük volt, hanem *tanácsadójuk*, bátorítójuk, segítőjük. Ahol és amikor a tanórán szükségesnek látta, átvette a tanítást, hogy a gyakorlatban is megmutassa, hogyan kell eredményesen tanítani, a tananyagot korszerűen feldolgozni s közben a gyermekeket fejleszteni, nevelni.

Felügyeleti látogatásai során szerzett tapasztalatait az illetékesekkel megbeszélte. Ilyen elemzése nemcsak számonkérést, felelősségre vonást tartalmaztak, hanem építő kritikák voltak, amelyek a problémák feltárásával együtt a továbbfejlődés útját is megmutatták, az eredményesebb megoldási módokat tisztázták. A tanítókat nem „ledorongolta”, hanem javító szándékú véleményét a szakképzettebb pedagógusmunkatársként, a tanító munkájának értékeit kiemelve, elismerve mondta el, s ezért értékelését szeretetteljes tanácsként fogadták. Az általa „megbírált” tanítók nem megszégyenítve, hanem felbátorítva érezték magukat, s megjegyzéseit az eredményesebb munkára való előkészítésként fogták fel.¹⁷ Mindezek következtében Árvey iskolalá-

¹³ Levele a püspökhöz, 1873. október 5-én. SpL1.

¹⁴ Levele a püspökhöz, 1873. június 24-én. SpL1.

¹⁵ Levele a püspökhöz, 1872. november 20-án. SpL1.

¹⁶ Levele a zempléni espereshez, 1874. febr. 23-án. SpL1.

¹⁷ V.ö.: *Dezső Lajos*: Árvey József. Pedagógiai Plutarch. Jelesebb pedagógusok, kiválóbb tanfőriak arckép- és életrajzyűjteménye, tekintettel a magyarokra. Budapest-Pozsony, 1888. II.kötet, 47-48.o.

toztatásai nem csupán „inspekciók”, vizsgálatok, ellenőrzések voltak, hanem hasznos nevelési-tanítási alkalmak, pedagógiai tanácsadások, *továbbképzések*.

Árvey szíven viselte a tanítók fejlődését, az összes népiskola munkájának javítását. E tekintetben is rendkívül tudatos, tervszerű munkát végzett. Látogatásairól feljegyzéseket készített, s a későbbi látogatása során a korábbi tapasztalatok figyelembevételével vizsgálta az iskolát, s mondott véleményt. Azt jelenti ez, hogy folyamatában nézte a tanítók munkáját, az iskolák eredményeit. A feljegyzéseket tartalmazó füzetek egy része szerepel a halálakor felvett könyvleltárban, de a könyvek egy részével együtt ez is elpusztult. S ez nagy kár! Megjegyzései, elemzései iskolafelügyelő munkájának, pedagógiai képzettségének értékelése mellett nagy segítséget adtak volna a korabeli elemi népiskolai tanítás tartalmi-módszertani problémáinak, a népoktatási tanintézetek helyzetének, fejlődésének jobb, realisabb megismeréséhez, igazabb megértéséhez is.

Röviden utalunk Árvey tanfelügyelői működésének egy másik sajátos vonására is. A zempléni tankerület *sok nemzetiségű* terület volt. Az 1881-es népszámlálás adatai szerint 275.175 fős lakosságának csak 43,4 %-a beszélt magyarul, s magas volt a tót (37,3 %), a rutén (10,9 %) és a német (4,7 %) nyelven beszélők száma. Iskolalátogatásainak tapasztalatai alapján egyre jobban megerősödött az a felfogása, hogy „a községi és állami iskolák felállítása különösen a vegyes ajkú lakossággal bíró megyékben, nemcsak általános kulturális, hanem egyenesen nemzeti érdek. Meg volt győződve, hogy a nemzetiségek centrifugális törekvésének ellensúlyozására legajánlatosabb eszköz a hitfelekezetek repulzív törekvésének a felekezet nélküli iskolák által való mérséklése”. Véleménye szerint ugyanis „az állami tanítóképezdében testvéries egyetértésben s egymás iránti türelemben, egymás vallásos meggyőződésének tiszteletben tartásában nevelendő tanítók... nemes munkásai lesznek a nemzeti kultúra terjesztésének”.¹⁸ Ezzel együtt azt is szükségesnek tartotta, hogy a nemzeti kultúra terjesztése céljából fontos a magyar óvónővel ellátott óvodák felállítása s a fiúk nevelésében a tényleges közkatonai szolgálat idejének közművelődési hasznosítása. Árvey következetes munkája a népoktatás fejlesztésére nem járt kellő eredménnyel: 1881-ben a hét éven felüli lakosságból még mindig teljesen analfabéta volt, sem írni, sem olvasni nem tudott a férfiak 47 %-a (49.670 fő) s a nők 57 %-a (64.187 fő).

Árvey az élet, a cselekvés, a gyors intézkedés embere s lelke mélyén *mindig pedagógus* volt. Nem a hivatalnokai, hanem az iskolaszervező-iskolakorszerűsítő tanfelügyelői tevékenység vonzotta, s nagy hivatástudattal, kitartással, határozottsággal igyekezett magasabb szintre emelni tankerülete népoktatását, közművelődését. Munkájában némi törés keletkezett 1876-ban, amikor a közigazgatási bizottság szerepét a XXVIII-as törvény megerősítette. Bár a bizottságnak mint hatóságnak fontos feladata volt, hogy segítse a tanfelügyelőt munkájában, Árvey mégis inkább azt érezte, hogy a bizottság működése tanfelügyelői szabadabb tevékenységét *korlátok közé szorítja*. Mivel ugyanis számos tanügyi problémában a bizottság közbeiktatásával kellett eljárnia, s annak sok egyéb témával foglalkozó ülésein is rendszeresen részt kellett vennie, ez lelassította a tanügyintézkést, fokozta a tanfelügyelő megterhelését, s elvonta őt sok olyan lényegibb munkától, amely véleménye szerint hasznosabb s eredményesebb lett volna a tanügy fejlődésére. Szerinte a közigazgatási bizottság működése bizonyos mértékben gátolja a gyors tanfelügyelői tevékenységet. A bizottság ülésein a közigazgatási feladatok, hatósági eljárások kaptak elsősorban szerepet, és az oktatásügy didaktikai és metodikai kérdései, az oktatás-nevelés sajá-

¹⁸ Dezső Lajos: Árvey József. I.m. 48.o.

tos problémái háttérbe szorultak, pedig Árvay ezeket a fejlődés érdekében fontosabbnak tartotta. Tapasztalnia kellett, hogy lélekölő formalizmusával, az ügyintézés útvesztőivel a bizottság nem segíti kellően az iskolaügyet, a népoktatással kapcsolatos nemzeti feladatok megoldását, sőt némiképp vissza is tartja a megindult fejlődést. S ez nyomasztólag hatott arra az Árvayra, aki nagy felelősséget érzett a népoktatásügy fejlődéséért. Árvay „az iskola embere volt, nem a bürokráciáé; az iskolák látogatásában, azok pedagógiai szempontból való javításában lelte örömet; meggyőződése szerint a statisztikai adatok gyűjtése a közigazgatási hivatalok teendője, a tanfelügyelő a tanítók vezetője, utasítgatása, tanácslása. Láttá, hogy a közigazgatási bizottság békői a tanügy szabad és gyors fejlődésének ártalmára vannak. Kedvetlenül ment a közigazgatási bizottság üléseibe, hogy végighallgasson ott oly referádákat, melyekhez hogy ért, sohasem negélyezte, s hogy előterjesztéseket tegyen oly saját szakmáikban egyébként jeles férfiak előtt, kikről, hogy a didaktika és metodika szabályait ismerik, hogy az iskolaügyben jártasak volnának, sohasem hitte.”¹⁹ „Panaszra fakadt a hivatal ellen, amelynek van ugyan méltósága a papiroson, de nincs igazi tekintélye, akadályokat törő, közönyt, rosszakaratot zúzó ereje a valóságban.”²⁰

Árvay hivatásszeretettel, nagy odaadással végezte tanfelügyelői munkáját, s vágyott is lelkiismeretes, áldozatos szolgálatának sikerére. Nem önmagáért, hanem azért, hogy a nép, a magyar nemzet szolgálata hatékonyabb legyen, a szélesebb népréteg műveltsége gyorsabban fejlődjék. Irányítása alatt *a megye népoktatásügye érzékelhetően fejlődött*, s ez a fejlődés a korabeli viszonyok, az akkori körülmények között igen fontos, értékes eredmény volt.

Működése alatt nőtt Zemplén vármegye népiskoláinak száma. 1869-ben 425 népiskola működött, melyből 3 volt községi s 422 egyházi fenntartású. 1878-ban a statisztika 457 népiskolát tart nyilván, melyből 11 állami, 15 községi s 431 egyházi iskolaként nevelt-oktatott.²¹ Ennek megfelelően Árvay idejében 11 állami, 12 községi s 9 felekezeti, azaz összesen 32 népiskola létesült. Ez azonban csak a statisztika adata. A fejlődés ennél nagyobb. Mivel ugyanis közben több felekezeti iskola is megszűntette munkáját, mert csökkent a gyermeklétszám, vagy a fenntartó egyház-község a törvényben előírt feltételeket nem tudta teljesíteni, a valóságban ennél több új iskolában indult meg a tanítás. Ezen túlmenően nagy fejlődést jelentett az is, hogy Árvay intézkedései nyomán sok régi iskolát renováltak, építettek újjá, bővítettek tanteremmel, továbbá szereltek fel kellően.

Nagy fejlődés mutatható ki a tanulók iskolába járását illetően is. Míg 1869-ben 52.062 tanköteles gyermek közül 23.894, azaz 45,8 % járt iskolába, 1878-ban a 45.892 tanköteles közül 37.334 gyermek, azaz 81,3 % látogatta rendszeresen az iskolát. Mindez azt mutatja, hogy Árvay határozott munkája, az iskolai mulasztások ellen folytatott erőteljes küzdelme eredményes volt, hiszen a mulasztások 35,5 %-kal csökkentek. A zempléni eredmény értékét bizonyítja az országos helyzettel való összehasonlítás is. A VKM országos jelentései szerint a tanköteles gyermekek közül iskolába jár 1869-ben 47,8 % s 1878-ban 77,9 %. Ennek megfelelően az iskolába járás országos helyzete magasabb szintről indult, s csak kisebb mérvű fejlődést, 31,1 %-ot ért el; 1869-ben a rendszeres iskolába járás Zemplénben 2 %-kal volt alacsonyabb az

¹⁹ Dezső Lajos: Emlékbeszéd... I.m. 11.o.

²⁰ Radácsi György i.m. 53.o.

²¹ V.ö.: A vallás- és közoktatásügyi miniszter 8. jelentése az ország közoktatási állapotáról az országgyűlés elé terjesztve. Néptanítók Lapja, 1880. március 15. 89-92.o.

országos átlagnál, míg 1878-ban az országos átlag volt alacsonyabb 3,4 %-kal a megyeinél.

Fejlődés figyelhető meg a *tanítók száma és nevelőmunkájának színvonala* tekintetében is. 1869-ben a megyei iskoláiban 467 tanító, 1878-ban pedig 511 működött, tehát ekkor 44 tanítóval volt több. Árvay a pataki tanítóképzőben 1870-1872-ben három póttanfolyamot is szervezett a már hivatalban lévő, a tanításhoz kellő előképzettséggel nem rendelkező néptanítók számára. Ezek a tanfolyamok, továbbá Árvay tanfelügyelői iskolai látogatásai nagymértékben segítették a tanítói munka színvonalának emelkedését, a nevelés-tanítás eredményességét.

Árvay kitartóan küzdött, s intézkedéseivel sokat tett azért, hogy az iskolafenntartókat, az érdekelt hatóságokat, hivatalokat, a szülőket, a külső társadalmat megnyerje az iskoláztatás ügyének, felelősségüket felkeltse és folytonosan ébren tartsa. Törekvéseinek, munkájának *hatása azonban csak lassan s nehezen bontakozott ki*, s nem volt látványos. Árvay magas célt tűzött ki maga elé, s úgy érezte, hogy tanfelügyelői-hivatalnoki működését nem kíséri az általa remélt eredmény. Az elért fejlődés nem elégítette ki a hivatását Istentől kapott küldetésésként, a haza szolgálataként vállaló és teljesítő, a nép felemelkedéséért felelősséget érző, odaadással dolgozó, lelkiismeretes pedagógust. A nehéz küzdelemben megfáradt, s a tanfelügyelői hivatal – amint azt bizalmas baráti körben el is mondta – lassan nyűg lett a számára, amelytől meg akart szabadulni. Egyre „zárkózottabbá, szótlanabbá lett. Ki tudná, hogy mi minden bánthatta, emészthette még a hivatali csalódásain kívül?! Az bizonyos, hogy egyszer csak láttuk a szép deli alakot megroskadni, a lelkesedést sugárzó szemeket megbágyadni, s éreztük, hogy egy fényes csillag lehullóban van” – írta később egyik tanítványa.²²

A polgári társadalom állami népiskolájának magyarországi megteremtése tehát Zemplénben is sok ellenállásba ütközött, s kitartó munkával, nagy küzdelem árán valósult meg. Mindez a népiskolai törvényt magasra értékelő, a törvény előírásainak lelkiismeretesen érvényt szerezni akaró, a törvényt következetesen végrehajtó Árvay József számára rendkívül nagy idegi és testi-fizikai megterhelést jelentett. S lassan kedélye, munkaakarása, életereje megtört, s 1879. március 21-én, 56 éves korában – Sátorajlajújhelyen – befejezte földi életét.

²² Radácsi György i.m. 54.o.

DANKÓ IMRE

Bálint József élete és munkássága

Közel tíz éve annak, hogy *Bálint József* születésének századik évfordulója alkalmából Sárospatakon, a Művelődés Házában rendezett *Bálint József Emlékkiállítás*on azt mondtam, hogy nem könnyű feladat Bálint József-kiállítást rendezni. De beszélni róla, életéről, művészetéről talán még nehezebb. *Bálint József* ugyanis a számára rendelt hetven esztendő, különösen annak második felét, úgy töltötte el, hogy nem is vettük tudomásul, vagy nem is akartuk tudomásul venni, hogy él, hogy köztünk él, hogy nem akármiről van szó. Bizony *Bálint József* neve, emlékezete már akkor is feledésbe merült, senki se gondolt vele. Úgy gondoltam, és ezt el is mondtam, hogy a centenáris kiállításon elhangzó szavak lesznek *Bálint József* életét és munkásságát első ízben ismertető, méltányló gondolatok. Így is volt, és sajnálattal kell tapasztalnom, hogy szinte teljességgel hiábavalónak mutatkoztak, semmiféle nevesebb hatást sem váltottak ki. Pedig arra is kitértem, hogy nincs szándékomban a napjainkban oly elterjedt „felfedezők, rehabilitálók, újraértékelők” sorába tartozni. Azok közé, akiknek minden nevesebb évforduló, netán centenárium arra jó, hogy a rég elfelejtett vagy elfeledtetett, a közvéleményből kihullott személyeknek, életpályáknak igazságot szolgáltatassanak, rehabilitáljanak, felfedezzenek. Ráadásul talán még elvtelenül is, valamiféle rosszul értelmezett lokálpatriotizmusból; átesve a ló másik oldalára az ünnepeltet kiemelik a provincializmus mocsarából, és mindennek, mindenkinek a fölébe emelik. *Bálint József*ről *reális* képet akartam festeni akkor is, és ezt kívánom tenni most is. Úgy szeretnék eljárni, hogy *Újszászy Kálmán*hoz hasonlóan kellően, a szűk lokalitáson túlra tekintő módon tudjam *Bálint József* életét és munkásságát értékelni. *Újszászy Kálmán* azért kell e helyt és ebben az összefüggésben megemlíteni, mert valószínűen ő volt az egyedüli, aki *Bálint József*ről *reális* képet alkotott magának; *Bálint József* életének és munkásságának egészét, környezete indítékaival, kora társadalmának, a sárospataki közéletnek összefüggéseiben látta, és igyekezett másokkal is láttatni. Nem szabad ezúttal sem elhallgatni, hogy ezt a bizonyos *Bálint József Centenáris Emlékkiállítás* is – mint a sárospataki, a zempléni, a kelet-északkelet-magyarországi értékek hűséges sáfára – ő kezdeményezte. Meg vagyok róla győződve, hogy abban is az ő keze volt benne, hogy az Emlékkiállítás megnyitására engem kértek fel.

Arra, hogy az Emlékkiállítással jóformán semmi se történt *Bálint József* megismerését, vagy jobb megismerését illetően, abból következtetek, hogy az elmúlt évtized öröndetesen fellendült és mind mennyiségileg, mind pedig minőségben sokat fejlődött művészettörténeti, helytörténeti kutatásai, feldolgozásai egy szóval sem említik. Azaz *Bálint József* továbbra is az ismeretlenség homályába burkolózik, nem vált Sárospatak, a zempléni táj megbecsült, reprezentáns festőjévé. Így azután ma sem tartom túlzásnak, amit azon az Emlékkiállítás on mondtam róla, aki *Bálint József* alakjának felidézésekor mindenk előtt az *embet*, a húsból-vérből való embert, az esendő embert akartam megmutatni. A *reális* képet akartam megrajzolni; *Bálint József* igaz emberi ábrázatát az akkor ott összegyűltek számára is, azok számára is, akik még látták, akik még ismerték, akik együtt éltek vele Patakon. Hiszen *Bálint József*

Boromisza Tibor: Bálint József arcképe (1909)

igazi arcát, egyéniségét azok számára is ismeretlenné tette az emberi élet rajta oly beszédesen beteljesedett elesettsége, kiszolgáltatottsága és valljuk be őszintén: mocska. Mind a világ, mind pedig a magyar művészettörténet bővelkedik a hasonló sorsokban. A fiatal *Bálint József* is sokszor kerülhetett és került is olyan élethelyzetekbe, mint a nálánál húsz évvel idősebb *Toulouse-Lautrec* (1864-1901). Vagy mily sok, mondhatni kísérteties hasonlóság van a harminc évvel idősebb *Mednyánszky László* (1852-1919) és közte. Távol álljon tőlem, hogy *Bálint Józsefet* az értékelés során ezekhez a festősenikhez hasonlítam. Említésükkel csupán arra akarom a figyelmet felhívni, hogy a gondolkodásban, a magatartásban, a világról alkotott képben, az élet könyörtelen borzalmaira való reagálásban mily nagy alkotó rokonai voltak, illetőleg lehettek. A francia *Toulouse-Lautrec*-ről azt tanítja a művészettörténet, hogy érzékeny lelkében a kibontakozásában mindinkább elembertelenedő,

kegyetlenségekbe, borzalmakba torkolló kapitalizmus okozta a törést. A magyar *Mednyánszky László* az első világháború elszenvedett és megtapasztalt borzalmait, a lövészárkok, a hadifogolytáborok elmét háborító világa törte meg, és indította el feltartóztathatatlanul a leépülés útján. Biztosak lehetünk benne, hogy *Bálint József*-nek is a végső lökést a leépüléshez, a valós életből való ki- vagy elmeneküléshez, a kivonuláshoz az első világháború keservei, az azt követő hosszas hadifogság szenvedései adták.

Bálint Józsefet annak idején, Sárospatakra kerülésemkor, ismertem meg 1954-ben. Először nem is magát személyesen, hanem néhány képét. Az a néhány kép, amelyet akkor láttam, és amelyek közül egy-kettő az Emlékiállításán is szerepelt, azonnal cáfolni indult bennem azt az akkor nagyon is hangoztatott közhelyet, hogy Pataknak nincsen érdemleges képzőművészete, hogy Patakon nem tudott megmaradni, nem bírt kibontakozni, idekötődni egyetlen művész – jelen esetben festő – sem. Persze ez a közhely mindenképpen téves, hogy ne mondjam rosszindulatú, tájékozatlanságból fakadó valami volt. Hiszen az így vélekedők nem vették figyelembe a századok óta ismert vártemplombeli alkotásokat, *Medgyessy Ferenc* szobrát, a főiskola néhány tanárának és diákjának érdemes munkásságát, vagy például fazekasaink, mondjuk *Szirkcsák Bertalanné* művészetét. Erősen befolyásolta ennek a véleménynek a terjedését, az agyakba való befészkelődését az is, hogy az ötvenes

években a várban rendezkedett be a *Képzőművészeti Alap Alkotóháza*, ahová folyamatosan érkeztek a nevesebbnél nevesebb alkotók, köztük festők is nagy számmal. Olyan mesterek, akik egész életmódjukkal, gondolkodásukkal, a művészetről vallott nézeteikkel merőben különböztek, és el is határolták magukat a pataki és környékbeli művészekről, festőktől. Ugyanakkor a városkában megforduló művészek modelleké, példaképekké váltak a patakiak számára, és csak úgy, csak annak és olyannak tudták a művészt, a festőt elképzelni, mint amilyeneknek a várbeli művészeket látták, megismerték. Való igaz, hogy ebbe a modellképbe egyetlen pataki vagy környékbeli festő se illett bele. Mindenesetre nekem akkor *Bálint József* egyik képe azt mondta, hogy nem igaz, hogy Patakon nem voltak, hogy nincsenek érdemes művészek, festők, hogy ennek a városnak nincsenek képzőművészeti hagyományai. A néhány kép megismerése után azután megismertem a művészt is, *Bálint Józsefet*, Józsi bácsit; aki akkor már teljes leépülésben volt, már régebben az élet periferiájára szorult.

De nem erről a *Bálint József*-ről akarok írni, hanem arról, aki azokat a megkapó, első látásra is izgalmat keltő képeket festette, amik arra készítették, hogy a magam módján és az adott lehetőségeknek megfelelően tiltakozzam Patak képzőművészeti-leg negatív képe ellen. Ekkor és ezért szerveztem meg a közel tíz folytatást megért *Hegyaljai tájak – Hegyaljai emberek* című kiállítás-sorozatot. Hangsúlyozom: tehetségkutató, képzőművészeti hagyományt teremtő kiállítás-sorozatot, elsősorban közművelődési céllal. Amikor az elsőt szerveztem, *Bálint Józsefet* is megkerestem. Rá akartam venni, hogy szálljon be, egy-két képpel, grafikával szerepeljen a kiállításon. Bízvást kérhettem ezt, mert akkor már kicsit jobban utánajárva a dolgoknak, ismertem az 1935-ben kiadott, *Éber László* szerkesztette *Művészeti Lexikon*nak a *Bálint József*-szócikkét: „*Bálint József*, festő, született Zádorfalván 1886. június 18-án. Budapesten és Nagybányán tanult, azután Nagyváradon működött, ahol 1913-ban gyűjteményes kiállítást rendezett. A világháborúban hadifogságba esett, melyből hazakerülve, többnyire akvarell-tájképekkel szerepel budapesti kiállításokon.”¹ Ez a szócikk önmagában feljogosított arra, hogy *Bálint József*hez fordulhassak képekért... Bár láttam elesett állapotát, kilátástalan helyzetét, nem akartam elhinni, hogy már hosszú évek óta nem vette a kezébe az ecsetet, a ceruzát... De aztán felvilágosított, hogy ez bizony így igaz...

Bálint József 1886. június 8-án született a Gömör megyei Zádorfalván, ahol édesapja, *Bálint Dezső* református lelkész volt. A fiatal, jó képességű lelkész hamarosan Sárospatakra került, ahol is a híres-neves református egyház hosszú időn át tisztelt lelkésze, később zempléni esperes lett. *Bálint József* igen gondos nevelésben és neveltetésben részesült. Amikor eljött az ideje a Főiskola gimnáziumába került, ahol is azután 1904-ben érettségizett. Hogy festőnk életét jobban, vagy egyáltalán valamelyest megismerjem, átnéztem a gimnáziumi nyolc év minden évkönyvét. Az 1896/97. iskolai évben volt első osztályos. Év végi bizonyítványa szerint mindenből jeles osztályzatot kapott, egyedül írásbeli külalakra volt kettese. Ez a „tantárgy” akkor magában rejtette a „rajzoló mértan”-t is. Az 1897/98. tanévben volt második. Most is mindenből jeles volt, kivéve a mennyiségtant és az írásbeli külalakot. De az akkor már külön osztályozott szépírásból és rajzoló mértanból is jelese volt. Harmadikos korában (1898/99) változott a helyzet; latinból, németből, történetből, énekből és írásbeli dolgozatainak külalakjából kettes volt és csak a többi tantárgyból volt jelese. Negyedikben (1899/1900) tovább folytatódott ez a „romlás”, aminek az volt legin-

¹ *Éber László* (szerk.): *Művészeti Lexikon*. Bp. 1935. I. köt. 66. – *Bálint József*-et a Zádor Anna és Genthon István szerkesztette *Művészeti Lexikon* (Bp. 1965.) már meg sem említi.

kább a fokmérője, hogy magaviseletből is kettest kapott. De latinból, németből, történetből, mennyiségtanból, írásbeli külalakkból is kettes volt az osztályzata. A magaviseleti kettes mögött bizonyára nemcsak valamiféle apró diákcsinny, órákon való beszélgetés stb. húzódott meg. A család mindenesetre „erősen megdolgozta”, és a „Józsi gyerek” erős ígéretet tett a csorba kiküszöbölésére. Ötödikes korában (1900/01) már nem is volt baj a magaviseletével, egyest kapott rá, ellenben megjelenetek osztályzataiban a komolyabban rossz jegyek. Ezek közül a családot legjobban megdöbbenetette az, hogy vallástanból is kettest kapott. Természetesen annak sem örültek, hogy a magyar, az ének és az írásbeli külalak kettesén kívül latinból hármast, németből, történetből ugyancsak hármast, és hogy görögből négyest kapott, azaz megbukott. Viszont mennyiségtanból, természetrajzból, tornából jelese volt. Eredményes pótvizsga után, hatodikos korában (1901/02), bár magaviselete egyes volt, és az is maradt azután a még hátralévő két osztályban is, minden más tantárgyból gyöngé, többségében elégséges osztályzatot kapott. Furcsa módon vallástanból is hármast kapott, a magyar, a latin, a görög, a német, a történet mellett. Kettest csak mennyiségtanból, természetrajzból, énekből és írásbeli külalakkból szerzett. Egyetlen jelese volt: tornából. Érdekes megjegyezni, hogy tanulhattak ettől a tanévtől kezdődően szabadkézi rajzot is, ahogy akkor mondták: „művészrajz”-ot, de *Bálint József* nem választotta, nem tanulta. A szabadkézi-művészrajzot az akkor Patakra került *Deák Geyza* rajztanár jóvoltából lehetett volna tanulnia. De nem sok érdeklődést mutatott a kérdés iránt. *Bálint József* „érdeklődésébe” a következő tanévben – 1902/3-ban –, hetedikos korában következett a várva várt fordulat. Ezt a fordulatot év végi osztályzatai kevésbé mutatták, mint az a tény, hogy a szabadkézi rajzot felvette, és jeles osztályzatot kapott belőle. De talán még inkább az, hogy a fiatal és felettébb ambíciózus rajztanár, *Deák Geyza* által kiírt rajzpályázaton első díjat (10 koronát) nyert pályamunkáival. Szülei továbbra is nyugtalankodtak a vallástanból kapott hármast miatt, de örültek, hogy magaviseletből példás (azaz egyes) osztályzatot szerzett, és hogy a mennyiségtan jelese mellett tornából is jelese volt. Nyolcadikos korában – 1903/04-ben – kiegyenlítődték az osztályzatai, úgy alakultak, hogy bizton mehetett érettségire. Ugyan csak két jeles osztályzata volt (magatartásból és tornából), kettesei csak mennyiségtanból, énekből, írásbeli külalakkból, valamint vallástanból voltak. A többi tantárgyból – magyar, latin, görög, német, történet, természettan, bölcsélet-történet – kapott masszív hármasai kilátásba helyezték az érettségin való eredményes szereplést. Nyolcadikban szabadkézi rajz már nem volt, ellenben volt, megmaradt a pályázat. Amin *Bálint József maturandus* természetesen részt vett, és festményével ismét első díjat, azaz 10 koronát nyert. *Fejes István* főiskolai algondnok elnökletével „a követelményeknek megfelelően, érett” minősítést kapott az érettségin.

Bálint József hetedikos-nyolcadikos korában *Deák Geyza* (1871-1931) festő, grafikus rajztanár befolyása alá került. *Deák Geyza* fedezte fel tehetségét, és ösztönözte művészi pályára. Bár a család valami más, biztosabb pályára szánta, érdeklődését, kezdeti sikereit (például a pályázatokon) és elhatározását látva, végül is beleegyezett, hogy a Mintarajz-Rajztanárképző Főiskolára (a Képzőművészeti Főiskola elődje) kerüljön. Talán azzal a rejtett, hátsó gondolattal is, hogy majd rajztanár lesz, és sikerül életét szerény, de biztos körülmények között eltöltenie. Így azután a „Piktor” (nyolcadikos korában mind a tanárok, mind pedig iskola- és főleg osztálytársai így hívták) 1904-ben beiratkozott a Mintarajziskolába.

A Mintarajziskolában igen jó társaságba keveredett. Többek között évfolyamtársa volt *Holló László* (1887-1976) is. 1909-ben fejezte be tanulmányait, de rajztanári ok-

levelet nem szerzett, művész, független művész szeretett volna lenni. Csakhát ez nem ment egykönnyen. Kitérés próbálkozásait szülei se nézték jó szemmel, s ezért azután kénytelen volt elmenni tanítani. Mégpedig Pápara, ahonnan pataki tanára, *Deák Geyza* is jött. Könnyen lehet, hogy a szünidőket Patakon töltő és most már a városka színes világát a festő szemével néző és látó *Bálint József* ő ajánlotta be Pápan.

Ez a pápai tanárság azonban sehogy se akart kialakulni, ahogy mondta nekem egykori pápai tanítványa (?), a későbbiekben neves festővé formálódott *Á. Tóth Sándor*. Pápan, pápai tanárságával kezdődött egy zavaros, nehezen nyomon követhető, lázadó időszaka. Mindenáron festő, művész akart lenni, ezért a kor akkori szokása szerint Münchenbe ment.

A müncheni hosszabb időzést rövidebb nagybányai tartózkodás követte. Ismerve a müncheni akadémia és a nagybányai képzőművész-iskola történetét, azt kell megállapítanunk, hogy *Bálint József* mindkét helyre késve ment.² Amikor Münchenbe érkezett, a fiatal festők már Párizsba vágytak és mentek is, ahogy csak tudtak. A müncheni realista akadémizmust szívesen dobták sutba a sejtelmes, a látvány gyönyöreit nyújtó impresszionisták közvetlen szemléletéért, tanulmányozásáért. Valószínű, hogy *Bálint József* is így érzett. Biztosan azonban nem tudjuk, mert bár áttanulmányoztam minden elérhető forrást, *Bálint József* müncheni tanulmányútjára – vagy mondjuk inkább így: tartózkodására – vonatkozóan semmiféle adatot, mégcsak utalást sem találtam. Talán *Lyka Károly* véleménye vonatkozik őrá is, amikor ezt mondja a „Hollósy Kör”-ről: „Feltűnő, mekkora erővel vonzotta ez a kör a másfajta fiatalokat is, külföldieket, más mesterségbelieket, akik persze egy szót sem értettek a hatalmas vitákból, de mint hű 'kültagok', sohasem hiányoztak” a találkozókról, megbeszélésekről.³ Java részük afféle átmenő, jövő-menő, magát kereső ember volt, valamennyien a *bohém világ*

Bálint József: A pataki templom sarok (1911)

² *Lyka Károly*: Magyar művészet Münchenben. II. kiadás. Bp. 1982.; *Réti István*: A nagybányai művésztelep. Bp. 1954.

³ *Lyka Károly* i.m. A Hollósy-Kör. 71-89.o.

Bálint József: Befagyott a Bodrog. (Olaj, vászon. 1911)

tagjai, a müncheni sörpincék és a nagy művészkávéházak mondhatni állandó lakói. Hasonlóképpen alig tudunk valamit nagybányai kiruccanásairól sem. Ide egészen biztosan Ziffer Sándor kedvéért ment, akinek a festészetét nemcsak szerette, becsülte, hanem erőteljesen a hatása alá is került.⁴ Hosszas volna most itt arra kitérni, hogy mi volt az, ami Ziffer festészetében megfogta, vonzotta. Helyette egyetlen gondolatral válaszolok rá: a nagybányai, éppen Ziffer Sándor művészetében kiteljesedő vidám, kötetlen, sziporkázóan szellemes impresszionista felfogás, sőt posztimpresszionista utóélet. Bárhog is volt, egy biztos, Bálint József Münchenben és Nagybányán egyformán benne élt, együtt lélegzett kora képzőművészetével, festészetével. Ennek a lépéstartásnak fényes bizonyítékai az ekkor alkotott képei. Bálint József életének nagy korszaka ez a pár év volt, minden kuszáltságuk ellenére is. Nagybányán sok fiatal művésszel megismerkedett, barátságot kötött, mint például Boromisza Tiborral (1880-1960) is. Tanúbizonysága ennek az a szép olajkép arképe (vászon, 70x50 cm), amit 1909-ben Boromisza Tibor festett róla.⁵ Érdekes, hogy Mezei Ottó, akinek Nagybányáról, a hazai szabadiskolák múltjáról szóló könyvében megjelent ez az arckép (Bálint József arképe. 1909. - Lásd illusztrációnkat!), magáról az ábrázoltról, Bálint Józsefről egy szót sem szólt.

Pedig Bálint József nevét ekkor már kezdték megismerni. Csoportkiállításokon, barátaival együtt, általában részt vett egy-két képével. De a művészpályán továbbra sem talált megélhetési lehetőséget, és – már csak szülei unszolásának is engedve – ismét elment tanítani. Nem lehet tudni, hogyan, milyen utakon-módokon, kinek a tanácsára jutott el Nagyenyedre. Nagyenyeden, a Bethlen Gábor Kollégium gimnázi-

⁴ Borgida István: Ziffer Sándor. Kriterion, Bukarest. 1980.

⁵ Mezei Ottó: Nagybánya. A hazai szabadiskolák múltjából. Bp. Év nélkül (1983). Képanyag: 10. A kép a szentendrei Ferenczy Múzeumban van.

Bálint József: A pataki piac [Olaj, vászon. 1923. (?)]

umában mint gyakorló tanár tevékenykedett. Ez a minőség azt is feltételezi, hogy tudatosan törekedett rajztanári oklevelet szerezni. Negyenyeden „szabadkézi és mértani rajzot tanít(ott) heti 8+1, azaz 9 órában”. Azt is feljegyezték róla, hogy „gyakorlását” *Halmágyi Antal* rajztanár vezetésével végezte.⁶ Azonban itt sem tudott és talán nem is akart megmaradni. A tanév végeztével Nagyváradra távozott, ahol megint mint festő akart megélni. Gyakran hazalátogatva kénytelen volt szülei mindinkább növekvő rosszallásait elhallgatni. Akik bizony elvesztették türelmüket fiuk jövőjét illetően. Ezeknek a rosszallásoknak tudható be, hogy végül is rajztanári oklevelet szerzett.

Pataki tartózkodásai arra is jók voltak, hogy *Deák Geyzával* való kapcsolatát fenntartsa, hogy ne veszítse el pataki népszerűségét, barátait.

Kétségtelen, hogy életének döntő szakaszához ért, amikor 1914-ben behívták, és kivitték a frontra. Az orosz frontra került, sok ütközetben részt vett. Cselekvő részének kellett lennie sok-sok szenvedésnek, embertelenségnek, brutalitásnak, esztelen rombolásnak. Háborús szenvedései csak fokozódtak azáltal, hogy 1916 elején hadifogságba esett. Szibériába vitték, ahol végigszenvedte mindazokat az észbontó „élményeket”, amelyek ezekben a táborokban mindennaposok voltak. *Bálint József* – mintegy menekülve a borzalmak elől – rajzolásal töltötte az idejét, akárcsak a bevezetőben említett két festőóriás: *Toulouse-Lautrec* és *Mednyánszky László* is. *Bálint József* ezekben a rajzokban – amelyeknek egy részét sikerült hazahoznia – olyan emléket állított az emberi szenvedésnek, kiszolgáltatottságnak, amilyenre nem

⁶ A Nagycenyedi Református Bethlen Kollégium Értesítője az 1909/1910. iskolai évről. Nagycenyed, 1910. *Bálint József*: „gyakorló tanár és intézményi segéd felügyelő”.

igen van példa képzőművészetünkben. A fogságban került össze *Melles Bélával* (1891-1939), a hegedűművésszel, és kötött vele egy életre szóló barátságot. *Bálint József* minden bizonnyal Melles Bélával való barátsága révén vált a hadifogságban a komoly zene értőjévé, tisztelőjévé.

A frontokon, a hadifogolytáborban eltöltött hosszú idő megtörte *Bálint Józsefet*. Nem az az inkább vidám, nagy terveket érlelő, kiváló képességekkel megáldott ember jött haza, mint aki elment. Magába roskadt, meghasonlott lélek látta meg ismét Patakot, ahová pihenni, összeszedni magát visszatért. Más helyre nem is nagyon mehetett, nem volt családja, otthona, állása. Sőt, Nagyenyedet és Nagyváradot is elzárta előle Trianon. A családi ház, a „tékozló fiút” befogadó szeretet úgy-ahogy talpra is állította; annyira, hogy az 1920-as évek elején ismét ceruzát fogott, ecsetet vett a kezébe, és munkáival több egyéni és még több társas kiállításon szerepelt. Csakhát ez az újravirágzás nem volt megoldás, Patakon pedig különösen nem. Miközben testvérei sorra révbe jutottak, családokat alapítottak, a pataki társadalom megbecsült tagjaivá váltak, ő továbbra is bizonytalanságban, szüleire támaszkodva élt, a szülők szerint is kilátástalanul. A kilátástalanságot növelte a családot összetartó apa halála is. A nyugtalanító helyzetben szinte kapóra jött, hogy *Deák Geyza* 1928-ban megbetegedett, és helyettesítéséről kellett gondoskodni. A családnak, a rokonságnak, a jó ismerősöknek, barátoknak nem kis fáradságukba került, hogy a kéznél lévő *Bálint Józsefet* bízták meg a helyettesítéssel. Erről így emlékezett meg az iskola évkönyve: „Végül a Deák Géza rajztanár szabadságolásával szükségessé vált helyettesítésére egy évre alkalmazta Bálint József okl. rajztanárt, néhai Bálint Dezső esperes és főiskolai igazgatótanácsos fiát, aki a hosszas hadifogságból való előkerülése óta mint önálló festő, több kiállítást rendezett képeiből s e révén ismeretessé tette itt nevét.”⁷

A fentiekből, gondolom, más is valamiféle óvatosságot, semmint lelkesültséget olvasott ki. Bizony az iskola vezetősége inkább az elhunyt apa, a hátramaradt család előtt akart *Bálint József* „felfogadásával” tisztelni, mintsem a magát itt, Patakon, kiállításai révén „ismeretessé tett” *Bálint Józsefen* akartak volna segíteni.

Deák Geyza azonban nem jött vissza betegszabadságáról, és 1931 júniusában meg is halt. Pótlása magától értetődően adott volt; *Deák Geyza* örökébe *Bálint József* lépett. *Bálint József* még ekkor sem tört meg teljesen. Nem szívesen vállalta testvérei, a rokonság unszolására a rajztanári kinevezést. Nagyon is érezte, hogy tanártársai egy része sem nézte jó szemmel. Többen kifogásolták, hogy iszik, hogy gyakran részeg, s bár botrányokról még nem tudtak, nem beszéltek, a jövőre apelláltak. És sajnos nem alaptalanul. A családban már korábban szakítottak vele. Apja halála után a testvérek ki is közöcsítették, hiszen az egyre gyakrabban mutatkozó italozás, részeskedés ellenében nem tudtak mással fellépni. Ilyen és ehhez hasonló aggályok miatt hosszan elhúzódott tanári székfoglalója is, ami az ősi iskolában még ekkor is, századunk második-harmadik tizedében is élő hagyomány volt. Végül is *Bálint József* 1934-ben tarthatta meg csak székfoglalóját. A székfoglaló előadás szövegét *A forma és ennek rögzítése: a rajz* címmel a Főiskola 1934/35. évi értesítője közölte is.⁸ *Bálint József* székfoglaló előadását felesleges dolognak tartva kurtán-furcsán elintézte az ügyet. Egy rendkívül rövid, ennek megfelelően tömör, szinte tömondatokból álló szöveget adatott közre, ami azonban tartalmilag ma is megállja a helyét, az akkori legkorszerűbb művészetelméleti kérdéseket feszegette benne a rajz kifejezőképességéről, egyáltalán a művészet kifejezésbeli lehetőségeiről.

⁷ A Sárospataki Református Kollégium Értesítője az 1928/29. tanévről. Sárospatak, 1929. 59.o.

⁸ A sárospataki ref. főiskola értesítője az 1934-35-ik iskolai évről. Sárospatak, 1935. 165-174.o.

Afelett való nagy elkeseredettségében, hogy művészi vágyai beteljesüléséről kénytelen volt lemondani, hogy kénytelen volt állást vállalni, szakított a művészettel, és azt mondta, hogy ettől az időtől fogva nem vett kezébe ceruzát, ecsetet. Természetesen ez nem volt így a maga teljességében, de tény az, hogy ettől az időponttól kezdődően indult meg nagy elmagányosodása, indult meg a lejtőn. Egyik utolsó nagy fellángolása volt, hogy az 1938. évi Országos Református Kiállítását ő rendezte, illetve rendezhette meg. Ebben az időben figyelt föl rá *Újszászy Kálmán* (1902-1994), aki mint végzett pataki teológus 1928-ban visszatért külföldi tanulmányútjairól, és aktív sárospataki tevékenységbe kezdett. Ebben a tevékenységbe szükségszerűen beletartozott a képzőművészet ismerete, szeretete és pártfogása is. Kézenfekvő volt, hogy az éppen akkor odakerülő *Bálint József* művészete felől is érdeklődni kezdett; *Bálint József* támogatóinak egyikévé vált. *Újszászy Kálmán* az is közel hozta *Bálint József*hez, hogy a *Bálint Józsefet* becsülő és támogató egykori tanárának, *Deák Geyzá*nak a lányát vette el feleségül. Mit is kaphatott volna *Újszászy Kálmán* nászajándékkul *Bálint Józseftől*, mint egy nagyszerű festményt. Később aztán vásárolt is tőle, azaz hogy inkább átvett. Ugyanis *Bálint József* a harmincas évek végére már olyan helyzetbe került, hogy fizetését szinte azonnal elitta, és a hónap hátralévő részében úgy kerítette elő a mindennapi ital árát, hogy egyre erőteljesebben megkezdte a maga kiárusítását. Először a képeit, rajzait adta el, azután a ruháira került sor, sőt az ágyneműjére is. Képei ekkor szóródtak szét. Sajnos, sok olyan helyekre került, ahol nem részesültek kellő megbecsülésben, elpusztultak, vagy ismeretlen, ma már kinyomozhatatlan helyekre továbbadták őket. A lejtőn senki se tudta megállítani, sem nővére, aki míg élt, gondoskodni igyekezett róla, sem az iskola, tanártársai, sem az egyház, apja utódai, a pataki papok, leginkább *Darányi Lajos*. Nehezen húzta ki nyugdíjazásáig, hiszen egyre többen elkerülték, nem vállaltak vele semmiféle közösséget, elítélték, megvetették. 1947-ben ment nyugdíjba, a lehető legrosszabb előjelekkel élete még hátralevő, teljesen kilátástalan tíz éve elé. Szennyes rongyokban – mert ruháját eladta, vagy ellopták tőle – rendszerint a Karajz-féle vendéglőben lehetett látni, ahol arra várt, hogy fizessen neki valaki egy felest...

Előttem – és bizonyára sokak mások előtt is – ez a *Bálint József* kép sejlik föl az emlékezés képernyőjén. Ez a vigasztalan kép, és nem az, amelyik magyarázná indulása idejének tehetséges, tanulni vágyó és képes *Bálint Józsefet*, a festőét, a jelentős alkotót, Sárospatak egyik legtehetségesebb, legegényibb utakat járó festőjét. Arra, hogy valóban így volt, hogy *Bálint József* tényleg jelentős, országos kitekintésű s egykor az élvonalba tartozó festő volt, azon a centenáriumi emlékkiállításon döb-bentem rá magam is. Látva a sok, nagy gonddal és fáradtsággal összegyűjtött képet, rajzot, festményt, amiket így együtt még soha senki se látott, nem is láthatott. *Újszászy Kálmán* gondoskodására, mindenre kiterjedő figyelmére volt szükség ahhoz, hogy azok az alkotások összegyűljenek, hogy egyáltalán valahogy megemlékezzünk *Bálint József* születésének századik évfordulójáról.

Bálint József nagy érdeme, hogy kiváló rajzkészséggel, finom, kiértelt színskultúrával, gazdag, játszi kedvű formavilággal olyan századfordulói, század eleji sárospataki panorámát hagyott ránk, amelyre sok más város is büszke lehetne. Az impresszionizmus erősen egyedi, a látomástól a konkrét megfogalmazás felé tartó formáival a régi Sárospatak olyan jellegzetes mozzanatait és figuráit örökölt meg, amelyekről, amelyek ábrázolhatóságáról korábban fogalmunk is alig lehetett, és nem is volt. Életképszerű munkái – amelyek közé tartoznak háborús és hadifogoly képei is – a helyi beágyazottságon túl az együttérző és szenvedő ember lázadó, vagy lemondó gondolatainak kifejezése miatt is jelentősek.

Bálint József szármalmas körülmények között, magára hagyatva halt meg 1957. március 19-én. A temetőből temették, mivel otthona nem volt. Koporsóját a Bálint-család szép vasrácsos sírkertjébe, édesapja mellé temették, úgy azonban, hogy sírjelet nem állítottak neki. Sírja ma is jeltelen.

Bálint József: Kispataki köz (Olaj, vászon, 1910.)

SZENTIMREI MIHÁLY

A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása

1.

Az egyes ember és a közösségek életéhez hasonlóan a Sárospataki Református Kollégium több évszázados történetében is váltakoztak a békésebb és küzdelmesebb, az elevenebb és lanyhább, a fényesebb és szürkébb korszakok. A trianoni békét megelőző évtizedekben – egyházunk egészéhez hasonlóan – a pataki iskolának is egy szürkébb, szikladtabb korszakáról beszélhetünk. Ha Erdélyi Jánosnak az iskola léte értelmét tömören összefoglaló mondatára gondolunk: „*Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség*”,¹ azt kell mondanunk, hogy ezek a fáklyák ebben a korszakban nem lobogtak. Az oktatással, a tárgyi ismeretek átadásával és átvételével, a tanulással nem volt baj. A hit és a belőle fakadó református keresztyén humanista szemlélet és magatartást halványult el, gyakran csak retorikai szólamokban merült ki. Az iskola egyházi és hitvallásos jellege jobbra csak külsőségekben élt. Bár a 19. század végén Budapestről a Moody és Biberauer Tivadar által támogatott, a református teológus ifjúság köréből lassan kiáramló, idősebb Szabó Aladár által vezetett belmissziós, elsősorban vasárnapi iskolai és ifjúságébresztő mozgalom enyhe hullámverése Patakot is elérte, de kemény ellenállásba és visszautasításba ütközött. Jellemző, hogy a nyolcadik szemeszterére Sárospatakra beiratkozott Szabó Aladárt a pataki gyülekezet presbitériuma határozatával tiltotta el a felekezeti tanító által támogatott vasárnapi gyermek bibliaórák tartásától. Szabó Aladár a presbitéri határozat értelmét szerzőjét egyik professzorában gyanította.² Ennek az állapotnak döntő okát sokan a racionalizmus és a teológiai liberalizmus eluralkodásában látják.

A Főiskola ekkori életének pangásával elégedetlenek, az első világháborút megelőző években tettek kezdeményező lépéseket olyan irányban, amelyek megfértek a liberális teológiai felfogással. Az egyik csoport a Kollégiumon belül működő Sárospataki Széchenyi Szövetség elnevezésű, tanári vezetéssel működő diákegyesületbe tömörült, és politikai, társadalmi és gazdasági reformtörekvések szolgálatában működött. Egy másik csoport a Sárospataki Néphagyomány-kutató Szövetségben tevékenykedett, s elsősorban szellemi, néprajzi anyaggyűjtéssel foglalkozott. Az elsőben a jogakadémia és a teológia, a másodikban mindhárom kollégiumi intézeti ág, valamint az akkor még állami tanítóképző intézet tanárai és diákjai voltak együtt. Mindkét közösség tevékenységének véget vetett az első világháború.³

Előtte és alatta az iskola tanárai közül néhányan erős radikális szemléletükkel, kemény egyházkritikájukkal tűntek ki. Közülük páran a forradalmak idejére annyira exponáltak magukat, hogy a 20-as évek elején meg kellett válniuk katedrájuktól.

A trianoni békekötés után az országra szakadt letargiából viszonylag hamar felocsúdott az iskola. A vezetés reálisan számolt vetett az adott körülményekkel. Igyekezett a Főiskola identitását körvonalazni, megfogalmazni és tudatosítani, az új helyzetben életét és munkáját szervezni és átszervezni. A Magyarországi Református Egyházban kibontakozó elevenebb, egyháziasabb áramlatokra jobban odafigyelt, és ezekre pozitív módon reagált. Az erősödő

¹ A Sárospataki Ref. Főiskola háromszázados ünnepe. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sárospatak (a továbbiakban: Sp.), 1860. 65. o.

² Szabó Aladár: Kegyelem által. Gödöllő, 1941. 66-75. o.

³ Szentimrei Mihály: Adalékok a Sárospataki Református Főiskola századunk első két évtizedében kibontakozott progresszív mozgalmainak történetéhez. Sp. 1988. - A Gyűjtemények kéziratárában. An. 8294.

belmissziói mozgalom munkásait vendég előadókul hívta meg, többek között Forgács Gyula péceli lelkész, akit 1924-ben lelképásztorává választott a sárospataki gyülekezet. A 20-as évek protestáns ifjúsági és diákmozgalmak konferenciáin a pataki diákság képviselői is mindig nagyobb számban vettek részt, Tahiban és másutt is. A mozgalmak, az SDG és a KIE vezető munkatársait, titkárait Patakra is sűrűn meghívták, akiknek a diákság körében való forgolódása és szolgálata, egyebek mellett a Kollégium keretében korábban működő ifjúsági egyesületekbe és önképzőkörbe is több eleveiséget és egyházi jelleget vitt bele. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a Kollégiumhoz tartozó személyek életéhez került közelebb Isten Igéje, és erősödött bennük egyházunk és népünk időszerű kérdései iránt az érdeklődés – diákokban és tanároknál egyaránt –, hanem elkezdődött az iskolának a kerület gyülekezeteivel, előbb a Patakhöz közelebbi, majd távolabbi gyülekezeteivel a kapcsolatok intenzívebb ápolása. Az eddigi legációk és mendikációk ápolta kötődési szálakon túl teológus-napokra, gyülekezeti napokra kezdtek kiszállani a gyülekezetekbe, egyelőre a teológusok és a tanárok.

2.

Az 1920-as évek elejétől kezdve a külföldi testvéregyházakkal, elsősorban a skót, a holland és az Egyesült Államokban élő református egyházakkal igyekezett újjáéleszteni kapcsolatait a pataki Kollégium, amelyeket az első világháború megszakított. A 20-as évek végére ezeknek a kapcsolatoknak a gyümölcseként újraindult a pataki diákok nyugati peregrinációja. Az 1929/30-as tanévben már hét pataki diák tanult nyugati akadémiákon, s a tanárok közül kilencen külföldi tanulmányúton jártak.⁴

Jó irányba nevelő és újabb kezdeményezéseket elindító hatása volt annak is, hogy már korszakunk elején gyökeret vert Patakon a cserkészmozgalom. Az 1921/22-es tanévben Vincze Károly teológus vezetése és parancsnoksága alatt megalakult a 134. sz. Hegyaljai Erő Cserkészcsapat gimnazistákból, „a vallásos és hazafias érzés, a testi erő, ügyesség, a hűség, a fegyelem és szolgálatkésztség nevelése” célkitűzéssel.⁵ A cserkészmozgalom tovább terebélyesedett; 1926-tól Szabó Zoltán teológiai tanár szervezte teológusokból az öregcserkész csapatát, amely 1928-ban került bejegyzésre 746/ö. szám alatt, Timóteus Cserkészcsapat néven.⁶ Ennek kebelében jött létre a Regőcsoport az 1934/35. iskolai évben;⁷ még korábban a vízcserkész részleg.⁸ Korszakunk első felében a cserkészcsapatok táborozásaikat vízi- és sítúrúkat is lehetőleg összekapcsolták az iskola és a gyülekezetek közötti kapcsolat ápolásával és mélyítésével. Igelhardtó és kulturális szolgálatokat végeztek, műsorokat adtak, közben népünk életével, helyzetével ismerkedtek, szellemi és tárgyi néprajzi anyagot gyűjtöttek.

A Kollégium történetében jelentős változást hozott korszakunk elején 1923-ban a Jogakadémia megszűnése. A trianoni határ elszakította azt a területet az országtól, ahonnan korábban a jogászfjúság regratulódott.⁹ A 20-as évek végén, 1929-ben új hajtás nőtt a Kollégium fáján a kitörött ág helyébe, amikor az addig Állami Tanítóképző Intézet betagozódott a Kollégium testébe. Az egymással addig is jó kapcsolatban álló két intézet így még szorosabban összefonódott, bár az egyes intézeti ágak hagyományos autonómiáját az új iskolarész is élvezte. Az egyesülés évében megjelent közigazgatói jelentésben olvashatjuk, hogy „...szükséges a teljes tanügyi és anyagi függetlenség biztosítása, másfelől a közös eszmények szolgálatában a két

⁴ A Sárospataki Református Főiskola Értesítője (továbbiakban: Értesítő), Sp. 1929/30. 15. o.

⁵ Értesítő, Sp. 1921/22. 11. o.

⁶ Értesítő, Sp. 1928/29. 112. o.

⁷ Értesítő, Sp. 1934/35. 141. o.

⁸ Amikor 1929-ben a tanítóképző ismét református egyházi intézet lett, az 1923-ban alakult 234. számú II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapat munkája új lendületet vett Újszászy Kálmán vezedése alatt. Fontos terület volt a képzős cserkészéletnek a vízcserkész-, az apród- és öregcserkészmunka is. V.ö.: *Ködöbőcz József: Tanítóképzés Sárospatakon*. Bp. 1986. 269-271.o. - *Újszászy Kálmán: A Sárospataki Ref. Tanítóképző Intézet 234. sz. II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapatának öt éves munkarendje a képzős cserkész örsi, csapat- és magánmunkája számára*. Sp. 1933. (Az Értesítőben függelékként is megjelent.)

⁹ Sárospataki Református Lapok. 1923. 47. sz.

intézetnek egybeforrása".¹⁰ Még a Tanítóképző Intézet egyházi vezetés alá kerülése előtt, 1921-ben a Teológiai Akadémia hallgatóiból és a képzős növendékekből alakult egy diák-egyesület, a Kálvin János Kör, amelynek kitűzött célja „...a leendő református lelkészek és református tanítók jóbarátságának és kölcsönös megértésének már itt az iskola falai közt való ápolása” volt.¹¹ Gyökerében próbáltak volna segíteni azon az áldatlan állapoton, amely a gyülekezetekben szolgáló tanítók és lelkészek olyan sok bajt, keserűséget, gyülekezetek romlását okozó diszharmóniájából támadt. Havonként bibliaköri formában tartott összejöveteleiken közösen hallgatták és vitatták meg az áhítat után az ifjúsági mozgalmak vezetőinek, a társadalomtudományok jelesebb képviselőinek előadásait. Így is készültek együtt a közös szolgálatra. A 30-as évek végére ennek a közös egyesületnek a működése ellanyhult, majd megszűnt. Úgy tűnt, hogy a közös SDG kollégiumuk a célnak megfelelőbb keret, de az 1940/41-es tanévben Teológus és Tanítóképzős Ifjúsági Hivatásszemináriuma néven újra éledt korábbi keretében.¹² Ettől kezdve ennek a diák-munkaközösségnek életében a környező gyülekezetekben végzett közös belmissziói szolgálat vált dominánssá.

A fentiekből is előrajzolódik halványan, hogy korszakunk első évtizedében, a 20-as években két szempontot tudatosan igyekeztek Patakon az oktatás színvonala mellett érvényesíteni a Kollégium minden ágazatában. Az első az egyházi iskolai jellegből adódó és következő tények tudatos vállalása volt, a *belső hitbeli erősödésre törekvés*, a gyülekezetekkel való kapcsolat szorosabbra fűzése a belmissziói szolgálatokba történő tevőleges bekapcsolódás által. A második szempont, amit figyelembe vettek, az akkori *életünk népi-nemzeti súlyos sorskérdéseivel való foglalkozás*, a kibontakozás keresése és munkálása szerény lehetőségek között is. Ez a két szempont tartalmában elmélyülve, a gyakorlati megvalósulás számára új kereteket teremtvé, a Kollégium életében korszakunk végéig érvényesült. Isten gondviselése és meglevenítő Lelke új, aktív tanári személyiségeken keresztül is mind érzékeltetőbb lett.

3.

A 30-as évek elejétől, a nehéz gazdasági körülmények ellenére is, a Kollégium életének egy virágzóbb, a közfigyelmet még jobban Patakra irányító szakasza kezdődött el. Horizontálisan szemlélve két törekvés találkozásából, két összetevő eredőjeként indult meg. Az egyik: az iskola jobb körülményeket szeretett volna teremteni az igényelt korszerűbb nevelés és oktatás számára. A hatékonyabb közösségi nevelés érdekében szükségességét látta megfelelőbb internátusok létrehozásának, elsősorban a Teológiai Akadémia és a Gimnázium részére. A Tanítóképző ebben a tekintetben jobb helyzetben volt. A másik törekvés abból adódott, hogy a magyar közoktatásügyi kormányzat Klebelsberg Kunó közoktatásügyi miniszterrel az élen közoktatási reformba kezdett. Ennek az új kultúrpolitikának egyik jellemzőjét maga a miniszter így fogalmazta meg: „...az én kultúrpolitikám keresi a kapcsolatot a külfölddel...”, amelyen belül a miniszter szerint „...a hazai protestánsoknak az északi protestáns népekkel, az angolszász világgal kell keresnie az összeköttetést. Itt, (ti. Sárospatakon) hivatott az amerikai, angol college rendszer meghonosítása, hogy ebben a nagyszerű intézményben oly iskolafajtát tudjon Isten segítségével kifejleszteni, amelyre a modern kornak szüksége van.”¹³

Klebelsberg 1928 júniusában látogatott először Patakra, s előzetes megbeszéléseket folytatott az iskola vezetésével a pataki Kollégium fejlesztéséről a fent említett koncepciónak megfelelően. Ettől kezdve a közoktatási kormányzattal állandó összeköttetésen állt az iskola. Küldöttségek, szakértők mentek Patakról Budapestre, illetve jöttek Pestről Patakra. 1929 márciusában Klebelsberg újra Patakon volt, a tárgyalások már a konkrét tervekről, új épületek építéséről, régiek felújításáról, az építkezések sorrendjéről, az angol nyelv intenzív tanítását szolgáló tagozatról, tantervekről, s mindezek anyagi finanszírozásáról folytak.¹⁴ 1929 decem-

¹⁰ Értesítő, Sp. 1929/30. 12. o.

¹¹ Értesítő, Sp. 1923/24. 49. o.

¹² Értesítő, Sp. 1940/41. 129. o.

¹³ Értesítő, Sp. 1927/28. 30-31. o.

¹⁴ Értesítő, Sp. 1928/29. 7-8. o.

berében a közoktatási miniszter harmadszor jött Patakra az építkezések programjának rögzítésére.

Az építkezések ütemének fokozását sürgette a négyszáz éves jubileum közeledése. A végleges terv szerint fel kellett újítani a Nagykollégium (Főépület) északi felét a benne elhelyezendő teológiai internátus részére. Itt az eddig több helyen lakó hittanhallgatók végre egy helyre kerülhettek.¹⁵ Az ún. Zsindely-házban – itt eddig a teológusok egy része lakott – felújítása után gimnáziumi tanulók internátusának kell majd működnie. A Nagykollégium gimnáziumi szárnyára új, második emeletet kell húzni, amely tantermek mellett korszerűen felszerelt szakelőadótermeknek és szertáraknak ad helyet. A jubileumra fel kellett épülnie az angol internátus négyszintes új épületének, s ki kellett dolgozni az angol nyelv tanításának teljes és részletes tantervét. Mindezt szűk másfél év alatt kellett megvalósítani. A tervezett időre minden elkészült. Az angol-internátus hatalmas új épülete is, magvaul szolgálva a későbbi fejlesztéseknek. Az alapkövében elhelyezett szöveg szerint, ez az *„...első épülete annak a több pavilonból tervezett internátusi telepnek, amelyen a sárospataki főiskola gimnáziumi tanulóit kívánjuk elhelyezni a kor kívánalmai szerinti nevelés céljából.”*¹⁶

A négyszáz éves évfordulóra befejeződött építkezések következtében erősen csökkent minden intézeti ágazatban az ún. kinnlakók, pataki családoknál albérletben, „diákgárdák”-ban lakó ifjak száma, és növekedett a bennlakóké, az internátusi közösségekben élőké. A jubileumi ünnepségek nemcsak egyházunk népében, hazánk társadalmában tudatosították a fejlődésre képes és fejlesztésre érdemes pataki Kollégium jelentőségét, ahol *„...bibliai hitre épülő erőkkel szeretnék az ifjú nemzedéket a keresztyén erkölcs, a lelkes szorgalom és a korszerű tudomány értékeivel gazdagítani”,* hanem a külföldi, elsősorban nyugati protestáns egyházakkal való kapcsolatok további erősítésére is szolgáltak. Ennek egyik eseménye, hogy tíz teológiai professzornak és egyházi vezetőnek, köztük Karl Barthnak a Sárospataki Református Kollégium tiszteletbeli tanára címet ajánlotta fel az iskola, amelyet ők el is fogadtak.¹⁷

A 20. század harmincas éveinek elején végbement építkezések és felújítások a Kollégium történetében épp olyan jelentősek, mint az előző század elején az 1806-tól 1834-ig épült „Új Épület” vagy „Nagy Kollégium”. A 20. századi építkezések és felújítások jelentőségét talán még növeli, hogy nagyon nehéz körülmények között a gazdasági válság kellős közepén valósultak meg. Petry Pál államtitkár mondta egyik beszédében: *„...Klebsberg Kunó akkor alkotott, amikor a legnagyobb takarékoságot hangsúlyozták, mert ő egy szegény ország szegénységéből tudott gazdagságot kibányászni.”*¹⁸

Természetesen az iskola vezetősége, fenntartó és kormányzó testülete tudatában volt annak, hogy a külső épülés mellett, illetve azzal párhuzamosan a belső, szellemi és lelki építést is végezni kell. Az 1932/33-as iskolai évnívó beszédében Mátyás Ernő közigazgató – az iskola további életét meghatározó szempontokról szólva – egyebek mellett ezt mondta: *„Az elmúlt esztendőben megerősítettük főiskolánk tartóoszlopait, újáépítettük kőfalait, ... annál fokozottabban kell csüggenünk igazi hivatásunkon: a szellemnek, a léleknek a szolgálatán...”*¹⁹ A trichotomikus emberszemléletnek és felfogásnak megfelelően – miközben különösen az angolszász nevelési eszményekből is merítve a testkultúra szintjét is igyekezett az iskola emelni – az ifjúság szellemi igényeit és kulturáltságát ébreszteni és fokozni, a fontossági és értékrendet a református hitvallásos iskola jellegéből és hivatásából fakadóan így rögzítette: *„...bármennyire nagyra értékeljük is az emberi szellemiség szolgálatát, az emberi eszmények kultuszát ... nagyra értékelünk minden tanítói és nevelői tevékenységet, abban a meggyőződésben vagyunk, hogy csakis az élő Istent reveláló evangélium teremthet köztünk is új életet.”*²⁰

¹⁵ Értesítő, Sp. 1929/30. 9. o.

¹⁶ Értesítő, Sp. 1930/31. 24. o.

¹⁷ Értesítő, Sp. 1931/32. 40. o.

¹⁸ Értesítő, Sp. 1932/33. 41. o.

¹⁹ Értesítő, Sp. 1932/33. 6. o.

²⁰ U.o. 7. o.

4.

A 30-as évek első felében már jelentkeztek a 20. század ideológiai és politikai erőinek közelgő összecsapását jelző tünetek. Az iskolának, illetve szellemi vezetőinek ezekre történő reagálásai azt is megmutatják, hogy nem sematikusan és öncélúan értelmezték Patakon az iskola sokszor emlegetett nyitottságát az új eszmék iránt. Vallották, hogy „...a változások világában nem jobbra vagy balra nézünk, mi felfelé tekintünk.”²¹ Az ún. pataki szellem kialakulásában, amelynek jellemzője egyébként a tradíciókba gyökerezés és az új idők kihívásaira való érzékeny figyelés, az iskola előjárói korszakunkban is döntő tényezőnek tartják, „...hogy a szabadság volt az a napfény, a függetlenség az a levegő, amelyben izmosodott és nőtt (ti. ez a szellem), s még erősebb karaktert nyert a szabadsáért vívott küzdelmekben és érette vállalt kereszthordozásban.”²² Ez a szellem reagált a nacionalizmus kihívásaira így: „...hozzá mérjük a modern nacionalizmust a mi 400 éves múltunk legszebb megnyilatkozásaihoz, s ezért látjuk és elutasítjuk annak sok veszedelmes tünetét”,²³ „...sem az anyagi erők imádata, sem a fajnak és a vérnek mítosza nem tarthatja meg a nemzetet. Kis nemzet vagyunk, létjogosultságunkat csak az adja meg, ha a szellemiek terén tudunk teremteni nagyot.”²⁴

Ennek a szellemnek az iskola pedagógiájában tükröződésére példa lehet, hogy amikor az ifjúság egyik baloldali szemléletű csoportja a diákegyesületekben és a diáksajtóban hangot adott politikai nézetének, amit bizonyos államigazgatási körök és egyházkormányzati tényezők helytelenítettek és megtorlást követeltek, még az iskola konzervatívnak minősített professzora is – nagyon józanul – így nyilatkozott: „az ifjúság egyleti életében és az Ifjúsági Közlöny hasábjain megnyilvánuló nagyobb mozgalmasság, forrongó nyugtalankodás és a szélsőségek felé hajló ifjú hévület fellobbanása mögött egy öntudatos és a legnehezebb kérdésekkel is komolyan, ha nem is a legérettebben szembenéző és az élettel és az életért tusakodó ifjúságot kell látnunk.”²⁵

A Kollégium új angol tagozata, benne az angol irodalom és nyelv tanítása viszonylag hamar magas szintre emelkedett a helybeli jól képzett és a születt angol tanárok munkája nyomán. Bár az angol tagozatban folyó nevelés kezdetben azt célozta, hogy „...a vezető réteg gyermekeit képezi az angolszász világgal való kapcsolatok erősítése érdekében”,²⁶ és úgy látták, hogy „...szép hivatása főiskolánknak, hogy puritán szellemével olyan rétegeket is áthasson, amelyek eddig kevésbé voltak képviselve főiskolánkban”,²⁷ a Kollégium egészének alapvető feladata nem változott. Az 1934/35. tanév évnvtőjén a közigazgató – szinte Móricz Zsigmonddal harmonizálva²⁸ – mondta: „legyünk és maradjunk továbbra is a magyar humusz vasizomzatú és egészséges idegzetű népének kulturális felszívói, a közélet rétegezetségének regenerátorai...”²⁹

A későbbiek során az angol tagozaton is nőtt a paraszt és középosztálybeli szülők gyermekeinek száma. A növendékek jó része, megismerve az angol irodalmat és történelmet, nemcsak olvasási, hanem beszélő szinten sajátította el a nyelvet. A tagozat angol nyelvű színelőadásokat – Shakespeare drámákat is –, műsoros estélyeket rendezett, College News címen angol nyelvű újságot szerkesztett. Így a remélt angol-magyar kapcsolatok megvalósításához is használható embereket nevelt a tagozat. Az iskola vezetése még abban is hasznát vélte látni, hogy „...az angolszász kultúra felé irányultságunk..., az angol-amerikai protestantizmus szellemével erősödő kapcsolatunk ... egész magyar életünket ostromszerűen clárasztó német szellemi hatást ellensúlyoz...”³⁰

²¹ U.o. 11. o.²² U.o. 31. o.²³ Értésítő, Sp. 1933/34. 17. o.²⁴ Értésítő, Sp. 1937/38. 8. o.²⁵ Értésítő, Sp. 1932/33. 47. o.²⁶ Értésítő, Sp. 1934/35. 8.o.²⁷ Értésítő, Sp. 1936/37. 11. o.²⁸ Móricz Zsigmond: Riportok. Bp. 1958. 201. o.²⁹ Értésítő, Sp. 1934/35. 8. o.³⁰ Értésítő, Sp. 1937/38. 14. o.

Korszakunkban is vallotta a Kollégium – ki is nyilvánította – a római katolikus egyházhoz való viszonyában és magatartásában követett jóhiszemű alapelvét, hogy továbbra is a tisztességes és emberséges viszonzosság alapján áll, még akkor is, ha a partner sokszor másként gondolkodik: „*Főiskolánkat minden vonalon református szellem tölti el, de ez mint hagyomány is, mint program is azt jelenti, hogy minden más felekezettel testvéri közösségben akarunk élni. A türelmesség, a felekezeti megértés Főiskolánk egyik dicsekedése. Katolicizmus és protestantizmus egymás kiegészítői és ellensúlyozói.*”³¹

5.

Az iskola tanári kara és ifjúsága a 30-as években nemcsak érzékelte és alaposabban akarta ismerni a magyar társadalomban erősödő bajokat és feszültségeket, hanem – elsősorban a magyar falu, a paraszti rétegek tekintetében – a kibontakozás, a segítség útját és módját is kereste.³² Ezt nevelési és oktatási programjában is érvényesíteni igyekezett, növendékeit úgy próbálta képezni, hogy a megoldások munkálására alkalmasak legyenek. Ebben reális szemléletét a következő idézet is érzékelteti: „*Múltunk és jelenünk nagy értékei mellett meg kell láttatnunk magyar életünk kiáltó hiányait, mely örvényeit is, mert csak így bontakozhatnak ki előttünk jövő feladataink..., sugározzék át lelkünkön magyar életünk minden szépsége, de zúgjon át azokon minden kiáltó hiánya.*”³³

Ebbe a nevelési programba sorolhatjuk már a 30-as évek elején a Teológiai Akadémia keretében szociológiai szeminárium néven alakult, később magát faluszemináriumnak nevező, teológiai hallgatók munkaközösségét.³⁴ Célul tűzte ki, hogy szociográfiai és szociológiai ismeretek szerzésén túl tagjaiban helyes magatartást alakítson ki a falu népe felé, amelyet mint leendő lelkészekről a nemzet, a falu és az egyház valóságos érdeke megkíván, továbbá hogy a szemináriumi munkában résztvevők alkalmasakká váljanak a faluban rejlő szellemi és tárgyi értékek megmentésére. Ez a munkaág az iskola megszűnéséig, 1951-ig élt.³⁵ Ide tartozott a teológus ifjúság munkatábor mozgalma. Az első munkatáborban 1935. június 20. és augusztus 4. között 42 teológiai hallgató utat épített a sátorlajújhelyi hegyekben – dr. Szabó Zoltán és dr. Újszászy Kálmán felügyelete alatt – mérnöki vezetéssel, „...*hogy a testi munkát is megbe-csülve elteltődjének a nemzeti szempontból értelmzett szociális hajlamokkal, s a délutáni szellemi foglalkozás keretében a mai magyar élet sokrétű problémáival foglalkozzanak.*”³⁶ Hasonló módon a 40-es évek elején a nagykázméri templom felújításán és a szegilongi templom építésén három nyáron át dolgozott egy-egy teológus csoport dr. Zsíros József, Harangi László, Bertalan Imre és Kolláth József vezetésével.³⁷

A Kollégium szolgálatának ebbe a vonalába esik népfőiskolájának a kifejlesztése is. Az 1935/36-os tanév első felétől, egyetértve az iskola vezetése a népi írók mozgalmának véleményével, hogy ti. szükséges és lehetséges „...*népi forrásokból megújítani kultúránkat, művésztünköt és politikai életünket,*”³⁸ párhetes tanfolyammal elindította népfőiskoláját, amely a Kollégium új tagozataként állandó népfőiskolává fejlődött,³⁹ a népfőiskolák számára vezetőket képző szabadakadémiával tetőzött, és az 1948/49-es tanévig működött.⁴⁰ Kezdeményezői meg

³¹ Értesítő, Sp. 1934/35. 8. o.

³² V.ö.: Szabó Zoltán: Sárospataki törekvések a falu szolgálatára. Protestáns Szemle, 1939. március, 48. évf. 3. sz. 140-146. o.

³³ Értesítő, Sp. 1936/37. 8. o.

³⁴ V.ö.: Újszászy Kálmán: A faluszeminárium. Sp. 1934. - Újszászy Kálmán: A sárospataki főiskola faluszemináriuma. Protestáns Szemle, 1939. 48. évf. 147-150. o.

³⁵ Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Tudományos Gyűjtemények története. Borsodi Könyvtári Krónika, III. kötet. Miskolc, 1981. 82-87. o.

³⁶ Értesítő, Sp. 1934/35. 19. o.

³⁷ Értesítő, Sp. 1940/41. 54-55. o.; 1941/42. 31. o. - A 189. oldalon közölt újságcikk a Palota-Újpest c. lap 1935. július 6-i számának 4. oldalán jelent meg.

³⁸ Értesítő, Sp. 1937/38. 15. o.

³⁹ V.ö.: Újszászy Kálmán: Népfőiskolai tapasztalatok. Bp. 1947.

⁴⁰ V.ö.: Jakab Sándor-Varga Csaba (szerk.): A Sárospataki Népfőiskola (1936-1986). Bp. 1986.

Az első magyar Munkatábornak palotái a vezetője: dr. Ujszászy Kálmán.

Meglátogattam szüleit, nagyon kedvesen fogadtak, éppen a kertben foglalatoskodtak, mikor fiuk után érdeklődtem, aki az első munkatábor szervezte és létesítette Magyarországon. Általában véve nagy szó: egy egyszerű gondolatot valóra is váltani hazánkban. Rendkívüli tehetségnek kell lenni, különben nem sikerült volna a kivitelezés is. Személyesen is ismerem a tudós dr. Ujszászy Kálmán professzort, de szüleihez mégis volt néhány kérdésem, hogy tisztábban lássam a rugókat, a kiindulást is.

A vakációkban sokat járt és még most is, a munkatábor után is külföldre megy tanulmányait bővíteni, ismereteit gyarapítani. Lelki életet él. Több nyelven beszél.

A munkatábor valóráválása óriási és országos érdeklődést váltott ki. Nagy dolog is. Igazi reform, de nem dicsekednek vele, mert mihelyst a reform szó a politikába lett belekeverve, akkor már nem foglalkozhatnak ilyen szempontból, mert a munkatábor lényege politikamentes. Ők a nemzetet, a hazát szolgálják!

A szolgálat gondolata pedig sokkal jobban domborodik ki a sárospataki munkatáborban, mint a külföldi hasonló intézményekben. Célja az önnevelés. Áldozatos életű, munkás, tudatos magyar férfiak nevelése. A nemzet életalapja az áldozat, ezért kell áldozatos életű magyar embereket nevelni!

Gyakorlatilag is óriási teljesítményt tüztek ki maguk elé a sárospataki főiskolások: erdőt irtanak, országutat építenek. A trianoni határ mentén két fűtőt kötnek össze. Ebben nincs politika! Ez áldozati oltár a haza javára! Imádságos szeretettel gyarapodnak testben és lélekben a mi új életet élő, áldozatos fiaink! Isten áldja munkájukat! *Knefély Antal.*

voltak arról győződve, hogy parasztágunk fiataljai között nem kevesen vannak olyanok, akik továbbtanulásuk akadályoztatása ellenére sem tudják közönyösen hordozni azt a kulturális és szociális ínséget, amiben osztályukkal együtt élnek, szabadulni szeretnének belőle, igényesebb, értelmesebb, emberibb élet után vágnak. Ezt szem előtt tartva, a népfőiskola sokrétű, nem iskolás, de mégis pedagógiai munka által az iskolás koron túllévő parasztfiataloknak művelődési vágyukat tovább erősítette, általános műveltségüket gyarapította, látókörüket tágította, önmagukkal szemben támasztott igényességüket fokozta, elindította őket az önképzés és önművelés útján, fellelkesítette falujukért, a parasztságért végzendő szolgálatra, ezen keresztül a nemzet sorsának jobbulását munkáló seregét velük is növelte. A népfőiskola oktatási tervének összeállításánál a fő szempont az volt, hogy az előadók a nagyobb hangsúlyt ne a részletismeretek közlésére, hanem az egész és az egészet magyarázó lényeg megmutatására, az egésszel való összefüggés láttatására helyezték. A népfőiskola munkáját eredményesen segítette sajátos külső és belső szerkezete és szervezete. Ennek az volt a lényege, hogy a népfőiskolához beosztott nevelők és a növendékek faluszervezetet és gyülekezetszervezetet alkottak, így a népfőiskola eszmei faluként és gyülekezetként működött *Szeretettfalva* néven.⁴¹

Az előbbiekkal rokon a Kollégiumnak az a kezdeményezése, amely 1935-től a második világháború végéig a szegény de tehetséges parasztyerekeknek az elkallódástól megmentésére és iskoláztatására irányult, a tehetségkutatás és a tehetségvizsgák szervezésével. Az egyházkerület lelkészeinek és tanítóinak közreműködésével összegyűjtött gyerekek néhány napra beköltöztek az iskola internátusaiba, a Kollégium tanáraitól alakított vizsgabizottság foglalkozott velük. A különféle vizsgálatok, beszélgetések, megfigyelések eredmé-

⁴¹ Szentimrei Mihály: A Kollégium Népfőiskolája. Sp. 1980. Kézirat a Gyűjtemények Nagykönyvtára kéziratárában. An. 8293.

nye alapján a legtehetségesebbeknek bizonyultakat ingyenes helyekre felvették. A 40-es évek elején internátusi elhelyezésük is megoldódott, miután az ONCSA (Országos Nép- és Család-védelmi Alap) segítségével új épület épült számukra. Az ún. tehetségvizsgások legtöbbje beváltotta a hozzá fűzött reményeket.⁴²

6.

A 30-as évek második felében a második világháború előszele Patakon is mind erősebben érződött. Az iskola igyekezett belső életét elmélyíteni, hivatását tudatosítani, a várható nehézségekre felkészülni. Tovább növelte kapcsolatait a gyülekezetekkel, s míg lehetett, a külföldi testvéregyházakkal. Többek között 1936 októberében Barth Károlyt, az iskola tiszteletbeli tanárát fogadta, aki hálája jeléül később a Kirchliche Dogmatik első kötetének második félkötetét ajánlotta a pataki Teológiai Akadémiának. Az iskola tanárainak és diákjainak Barth Károlyval történt találkozása, akinek teológiája már erősen hatott Patakon, erősítette a gyülekezetek, az egyház, benne a hitvallásos iskola küldetésudatát. Nemcsak írásait, a németországi egyházi küzdelmekben betöltött szerepét ismerték Patakon, hanem pataki tanítványain, Nagy Barnán és Rózsai Tivadaron keresztül is, akik Baselban hallgatták. Ekkor tartotta tiszteletbeli tanári székfoglalóját is „*Népegyház, szabadegyház, hitvalló egyház*” címen.⁴³

Az iskola lelki, szellemi fejlődésének munkálása mellett, annak ellenére, hogy a háború közeledtével, majd a háborús években az építőanyagok beszerzése mind nehezebbé vált, ha lassúbb ütemben is, újabb épületekkel bővült a Kollégium. 1938-ra elkészült az Iskolakertben a Humán-internátus – igaz, csak fél szárnyal – gimnáziumi tanulók részére. Már említettük, hogy megépült 1942-re az ONCSA segítségével a tehetségvizsgások internátusa harminc férőhellyel. A Kollégium központi telkén – részben az iskola első, még a múlt században lebontott épületének, a Trója-Huta-Fazekas sornak a helyén – 1944 tavaszára befejeződött az új, háromszintes gimnáziumi keleti szárny, a Kossuth utcára néző homlokzattal. Ez a gimnáziumi oktatásnak és nevelésnek további civilizáltabb kereteket biztosított. A második világháború befejezéséig ez volt a Kollégium utolsó nagyobb volumenű építkezése. Persze az iskola vezetősége nem mondott le folytatásukról. Az 1943/44. iskolai év Értesítőjében a további tervekről ezt olvashatjuk: „...*hisszük, hogy a háború után a viszonyok megjavulnak és anyagkorlátozás nem lesz... Magunk erejéből ma nem gondolhatunk építkezésre, hisszük azonban, hogy Isten megadja a lehetőséget arra, hogy internátusainkat részint bővítsük, részint pedig még egy kb. százötven tanuló befogadására elegendő internátust építsünk. A tervet nem ejtjük el, imádkozunk megvalósulásáért.*”⁴⁴

A fentiekből is kiderül, hogy a háborús nehézségek sem tudták megtörni a Sárospataki Református Kollégium külső és belső fejlődésének, gyarapodásának ütemét és lendületét. A háborús korlátozások és nehézségek közül az érintette érzékenyebben, hogy a nyugati peregrináció megszűnt, és a nyugati testvéregyházak nagy részével a kapcsolatok ápolása lehetetlenné vált, és az angliai tanárok működési jogát megvonták: „*A megváltozott politikai helyzetre tekintettel a VKM. 1941. december 10-ével a született angol tanárainkat szabadságolta. Az illető tanárok a VKM. rendeletére Budapestre költöztek, s ott vannak jelenleg is... Az ellátatlanul maradt gyakorló órák ellát. sára a VKM. Dévai Jenő, volt csurgói református, jelenleg állami gimnáziumi tanárt küldte hozzánk.*” Ekkorra már a Kollégiumnak is voltak az angol nyelvet jól beszélő, saját nevelésű tanárai, akik biztosították az angol tagozat további színvonalas működését.⁴⁵

Egyébként a Kollégium népe a háborús évek megpróbáltatásait türelemmel és reménységgel viselte. Tudomásul vette a materiális hiányosságokat, a civilizációs igények kielégítésének csökkent lehetőségeit, és szinten tudta tartani, sőt fokozni szellemi és lelki igényeit. Egyebek mellett ezért is volt képes a háború után, szintén nehéz körülmények között, még lendületesebben folytatni életét.

⁴² Harsányi István: A sárospataki tehetségkutató munka. Sp. 1940.

⁴³ Sárospataki Református Lapok, 1936. 40. sz. 210. o. - Értesítő, Sp. 1936/37. 12-13., 18. o.

⁴⁴ Értesítő, Sp. 1943/44. 86-87. o.

⁴⁵ Értesítő, Sp. 1941/42. 213. o.

7.

Korszakunk forrásai és dokumentumai azt is mutatják, hogy a pataki Kollégium sokoldalú nevelői törekvéseit ebben az időszakban is nagyban segítették a már korábban is élő, újakkal gyarapodó, szabadabb, kötetlenebb, az önkéntesség elvére épülő *diákközösségek, diákegyesületek*, annak ellenére, vagy éppen azért, hogy a bennük való részvétel és tevékenység az ifjúságtól időben és energiában áldozatot követelt. Jól tudjuk, hogy az iskolai oktatást mindig és mindenütt bizonyos kényszer és kötöttség jellemzi, és sok receptív munkát kell végezniük a tanulóknak, ami természetesen szükséges. De ugyanúgy szükséges az is, hogy teret kapjanak egyéni hajlamaik, adottságaik, érdeklődésük és ezek által motivált aktivitásuk kiélésére, a képesség, a tudás és szorgalom gyümölcseinek megmutatására, valamint a munkakedv és szunnyadó tehetség felébresztésére. Ezt szolgálták Patakon is a gyökerükben a 19. század közepéig visszanyúló diákegyesületek és egyéb közösségek.

Közös kollégiumi egyesületként működött 1782-től a Főiskolai Nagykórus – mellette minden intézeti ágának külön énekkara is volt –, amely a kóruskultúra művelése mellett a különböző iskolai rendezvények, a szuplikációk előkészítésében és lebonyolításában működött közre. A második világháború után a ritmikus szoltáréneklés és az új, illetve akkor még próbaénekeskönyv új dallamainak megismertetésében és elfogadtatásában végzett a kerület gyülekezeteiben hasznos szolgálatot. Közös egyesület volt a Betegsegélyző Egylet, amely diakóniai szolgálatával a Főiskolai Kórház munkáját, a diákok beteglátogatását és az iskola népének egészsége megőrzését segítette.

A Főiskolai Ifjúsági Egylet munkaközösségében is mindhárom intézeti ág diákjai tevékenykedhettek. Elnöke a mindenkorai senior volt. Összefogta az intézeti ágak önképző köreit, szervezte az iskola közös ünnepéleit, feladatának tekintette az egyetemes ifjúság közös problémáinak megoldását. 1884 óta kiadója volt a Sárospataki Ifjúsági Közlöny című diáklapnak, amit az Egylet által választott szerkesztőbizottság szerkesztett. A közös egyesületek mellett minden intézeti ágának megvoltak a maga külön egyesületei.

A Teológiai Akadémián működött a Hittanhallgatók Egylete 1906-tól. Az első évtizedekben az Egyesület célja: *„Tagjainak ismeretkörét a teológiai és rokon tudományokban szélesebbé tenni, iskolai tanulmányaikat továbbfejleszteni, leendő nagy hivatásuk betöltéséhez előkészítő gyakorlatokkal szolgálni.*”⁴⁶ Ilyen értelmű működését az új teológiai tanterv által megkívánt szemináriumi munkák módosították. Miután a pataki és környékbeli gyülekezetekben a teológus ifjúság tényleges lelkesítő szolgálatokat, belmissziói és szóránymissziói munkákat végzett, feladata így módosult: *„kerete volt mindazoknak az igehirdetési, missziói munkáknak és társadalmi tevékenységeknek, amelyeket a teológusok végeztek.”*⁴⁷ Korszakunk utolsó éveiben szervezte és finanszírozta a testvér-teológiákkal a cserediák akciót.

A Teológiai Akadémián belül működött – 1923-ig a jogászokkal együtt – az Akadémiai Ifjúsági Olvasó Egylet 1832-től, ekkor alapított, minden évben fejlesztett, zömmel magyar nyelvű, szépirodalmat tartalmazó könyvtárral, később berendezett olvasóteremmel és játéktérrel. Célja volt az akadémiai ifjúság magyar- és világirodalmi tájékozottságát növelni, számára nemes szórakozási lehetőséget biztosítani.⁴⁸

A teológus ifjúság sportkedvelő tagjai a Sárospataki Akadémiai Athletikai Club külön szakosztályaiban fejleszthették testkultúrájukat, hódolhattak kedvenc sportáguknak az evezéssel a vívason át a céllövészetig.⁴⁹ A teológusoknak külön öreg cserkészcsapatuk volt, amelyről már fentebb történet említés.

A Gimnáziumban a Rákóczi György Egylet 1916/17-től élt. Általában kéthetenként tartott összejövetelein keretben biztosított az egymás hite által épülésnek, és próbálta a felsős gimnazistákat a teológiára irányítani. Egyháztörténeti és társadalmi kérdésekkel foglalkozó előadások és felolvasások, a vallásos szépirodalom, az egyházi zene és egyházi folyóiratok ismertetése voltak összejöveteleik programjában. Egy idő után az SDG diákszövetséggel tartott

⁴⁶ Értesítő, Sp. 1943/44. 57. o.

⁴⁷ U.o. 57. o.

⁴⁸ U.o. 58–59. o.

⁴⁹ U.o. 59. o.

szoros kapcsolatot, szervezte a diák-konferenciákon való részvételt, Biblia-ismereti és énekesmereti versenyeket rendezett, szegény sorsú diákokat támogatott. Párhuzamosan működött vele a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület, később SDG-Leánykollégium, nem nagy létszámmal, mert a második világháború végéig a leányok csak bejáró magántanulókként, kis létszámban tanultak Patakon.

Az Erdélyi János Önképzőkör 1869-ben alakult. Itt az összejöveteleken a magyar és a világ-irodalom alaposabb megismerése és megismertetése, illetve a különböző irodalmi műfajok számrpróbálgató művelése volt a cél. Változatos témákról vitatüléseket is rendeztek. Az összejöveteleken felolvasások formájában helyet kaptak azok a dolgozatokban realizálódott eredmények, amelyeket különböző tantárgyak területén, autodidakta módon magukat a kötelező tananyagon túl továbbképző tanulók értek el. Az Egyesület pályázatokat írt ki és díjazott. Külön színjátzó és előadó szakosztálya működött, s betanult darabokkal és műsorokkal Patakon és vidéken léptek színpadra. Alacsonyabb szinten, hasonló célokkal működött az alsós gimnazisták Arany János Kisönképzőköre. A Bánya László Aero-körben a vitorlázó repüléssel ismerkedhettek meg a gimnázium érdeklődő tanulói.

Korszakunkban erősödött meg és ért el kiváló eredményeket a gimnázium legnagyobb létszámú egyesülete, a Rákóczi Sportkör. Tizenhárom szakosztálya működött, amelyekben versenyszerűen is sportolhattak az ifjúság. Országos szintű teljesítményeket, különösen a vízásban, egyéni és csapatversenyeken a tör- és kardcsapat tagjai, valamint a sielők és tornászok értek el. A Nagy Sándor Gyorsíró Körben a sztenográfiában fejlesztették többen egészen magas szintre tudásukat. A már említett 134. sz. Hegyaljai Erő Cserkészcsapat korszakunkban végig működött.

A Tanítóképző Intézetben a gimnáziumban működökhöz hasonló egyesületek és diákkörök éltek. Az SDG Kollégium, a Comenius Önképzőkör, az Ének- és Zenekar, a Faluszeminárium, a Petöfi Sportkör.

A 30-as évek elejétől élő, majd szaporodó internátusok a Kollégium nevelőmunkájában igen fontos tényezőkké váltak. A nagy egészen belül mint kisebb, viszonylag önálló köztársaságok éltek, saját önkormányzatuk irányításával: a Teológiai Internátus – itt gimnazisták is laktak –, az Angol Internátus, a Humán Internátus, a Kis Internátus, az ONCSA Internátus, a Gortvay Internátus, a Tanítóképző Internátusa. A diákság mintegy 80-85 %-ának adtak otthont. Felszereltségükben különböztek egymástól, de minden egység igazgatója, a nevelőtanárok, illetve felügyelők és az Internátus diákönkormányzata úgy igyekezett szervezni és irányítani a közösség életét, hogy nemcsak az ellátást, a következő napra a jó felkészülés, a pihenés és a játék lehetőségét biztosították, hanem családis, testvéri légkörben a lelki fejlődésüket is munkálták a növendékeknek. Ez utóbbit szolgálták a rövid napi áhítatok, a heti bibliakörök és a lelki gondozói testvéri beszélgetések. Az iskola vezetősége az internátusok élére olyan igazgatókat, a mindennapi életet felkeléstől lefekvésig szervező és irányító nevelőtanárokat, teológus felügyelőket választott, akiknek megfelelő adottságaik, karizmáik voltak erre a szolgálatra.

8.

Az utolsó világháborús tanévet, az 1944/45-öst már csak a Teológiai Akadémia kezdte el, szeptember 13-án. A középiskolák épületeik katonai célokra történt igénybevétele miatt nem nyíltak meg. Az előadások egy hónapig folytak még, október 11-én a hadműveletek közeledtével a teológusok „szüreti vakációra” hazamentek. Sárospatakot román csapatok foglalták el december 16-án, majd oroszok jöttek a helyükre. Bár a Bodrog vonalán sokáig állt a front, sem a város, sem az iskola épületeiben nem keletkeztek olyan komolyabb károk, amelyeket ne lehetett volna viszonylag hamar helyreállítani. Inkább az iskolai felszerelések, berendezések és szentárák szenvedtek nagy veszteséget, de pár év alatt ezeket is sikerült pótolni. A front elvonulása után a körülményekhez képest a város élete is normalizálódott, ami az akkori derék, emberséges szemléletű orosz városparancsnoknak, Jegorov kapitánynak is köszönhető. Így a pataki Kollégium már 1945. január 3-án harminc gimnáziumi tanulóval és három teológiai hallgatóval megnyílt, illetve folytatta az iskolai évet, és nem sokkal később a Tanítóképző

Intézet is. A középiskolák tanárai közül többeket elsodort a háború, még frontokon vagy fogságban voltak. Őket nyugdíjasokkal pótolták átmenetileg, mert a növendékek száma rohamosan gyarapodott. Lassan a tanárok jó része is hazakerült, s a háborúban kezdett, békében folytatott tanévét sikerült befejezni.

A második világháborúig az iskola megfelelő szinten történő működtetését, a tanulóknak nyújtott kedvezmények, ösztöndíjak folyósítását a több mint ötezer holdas alapítványi ingatlanok és pénzben őrzött alapítványok jórészt biztosították. Miután az ingatlanok kikerültek az iskola tulajdonából, illetve minimumra zsugorodtak (végül már csak a Lorántffy Zsuzsanna adományozta tizenhat hold szőlő maradt meg), és a pénzben őrzött alapítványokat az infláció megsemmisítette, egyetlen választása volt a Kollégiumnak, „...*hogyan az élet fenntartásának másik módjához, ... a meglevőségek helyett a lehetőségekben éléshez folyamodjék, és azokból igyekezzon új meglevőségeket támasztani magának...*”⁵⁰ Az iskola vezetése tudatában volt annak, és ezt további élete alakításánál soha figyelmen kívül nem hagyta, hogy „...*ha egy iskola szinte teljesen a lehetőségeire van utalva, akkor életére egyfelől a lehetőségek vigyázása, másfelől a vállalkásuk melletti döntés kockázata és izgalma jellemző; mindkettő fokozott éberséget, gondot és czekekkel együtt az élet fokozott aktivitását követeli, amelyet csak erősít az a tendencia, hogy a lehetőségek felé lendülve, ebben a lendületben ugyanaz a lélek legyen a hajtóerő, amely a Főiskolát századokon át táplálta...*”⁵¹ Ezt a lelkületet, amelyet hol halványabban, hol markánsabban hordozott és sugárzott több száz éves története folyamán az iskola, az alakuló új magyar világban, 1946-ban így fogalmazta meg a Kollégium akkori rektora: „*Minden lehetőség között a legdrágább az egy szükséges dolog (Lukács 10:42), s maga, növendékei és nemzete számára a legjobbat tette az az iskola, amely a jobb részt választotta, vagy lehetőségeit vele mérte.*”⁵²

A pataki Kollégium megszüntetése előtti utolsó hat évét, olyan kezdeményezések és credmények jellemezték, amelyek a fentebb említett lelkület és szemlélet elevenségét tükrözik. A fokozott aktivitásnak és lendületnek bizonyosságai, hogy az oktatás, a szellemi és lelki nevelés lehetőségeinek biztosítása és fejlesztése mellett, az iskola közvetlen környezete, Sárospatak társadalma és távolabbi környezete, a tiszáninneri gyülekezetek népe felé vállalt fokozatosan bővülő szolgáltatásokat. Felújította a már hagyománnyal rendelkező Péntek esték előadássorozatát a városi értelmiség számára. Lehetővé tette, hogy az addig Szerencsen székelő Fáy András Társaság Sárospatak székhellyel újjászerveződjék. Megindította a helyi közönség szélesebb rétegeihez szóló, közművelődési előadások formájában a Felnőttek Iskoláját, a gimnáziumi Népi csoport a gyermekek részére rendezte népi mese- és játékdélutánjait. Elkezdte először csak a Bodrogköz és a Hegyalja 19 községében és a Bükk hegység néhány falvában, majd kibővítette évenként egyszer a Tiszáninnen minden gyülekezetében a teológusokból, tanítóképzős növendékekből és gimnazistákból álló csoportoknak, egy-egy főiskolai vagy középiskolai tanár vezetésével a szuplikáció szolgálatát, amelyet az 1891-es budapesti zsinat megszüntetett. Az iskolának ez a szolgálata a református gyülekezetekkel, a falvak népével korábban kialakult kapcsolatának az ápolásán és erősítésén túl, a közös hitben való kölcsönös épülést, a magyar szépirodalmi és zenei kultúrának a vidéken történő megismertetését és terjesztését szolgálta, s nem utolsósorban a gyülekezeteknek a pataki Kollégium anyagi támogatásához szükséges áldozatkészségét ébresztgette és növelte. A falu, a gyülekezetek felé irányuló további szolgálata volt a Kollégiumnak a már korábban tanfolyamként indult, de a háború utáni években a Kollégium állandó tagozatává fejlesztett külön fiú- és külön leány-népfőiskolája, és a népfőiskolai vezetőket, falusi kulturális munkásokat képző Szabadakadémiája.

Az iskola merész vállalkozásaként tartják számon az annalesek a sárospataki Rákóczi-vár három éven át tartó gondozását, ugyanis „...*a VKM... a tulajdonjogot fenntartva a Főiskolánk gondjaira bízta a Rákóczi-várat azzal, hogy a Főiskola tartozik abban régi célkitűzéseinek megfelelően népfőiskolát, népegyetemet, írók és művészek otthonát, továbbá történeti múze-*

⁵⁰ Értéssítő, Sp. 1945/46. 3. o.

⁵¹ U.o. 3. o.

⁵² U.o. 4. o.

umot létesíteni.”⁵³ Természetesen a saját anyagi erőforrásaiból az iskola a várnak szükséges és jóval később az állam által megvalósított felújítási munkáit nem tudta volna elvégeztetni, mégis „...*Főiskolánknak gondviselészerű volt az ott végzett három évi szolgálata: a közvetlen pusztulástól mentette meg nemzetünknek ezt a drága kincsét.*”⁵⁴ A várkastélyban, az átvételkor szabott első három feltételnek eleget tett a Kollégium – ahol ez idő alatt a Lorántffy Zsuzsanna Leányintézet is működött –, a negyediket, a történeti múzeumot már nem hozhatta létre, mert a Rákóczi-vár „...*visszakerült a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közvetlen rendelkezése alá.*”⁵⁵ A Kollégium háború utáni fokozott aktivitását jellemzi még, hogy az angol tagozat színvonalának emelése érdekében, a nyelv jobb elsajátítását segítő, sikerült újra született angol tanárokat biztosítani,⁵⁶ ami abban is gyümölcsöző, hogy a kultuszminisztérium által a Kollégium keretében is rendezett művészeti napokat az iskola Shakespeare: Julius Caesarjának színvonalas angol nyelvű budapesti előadásával tudta viszonzni.⁵⁷

Az iskola extenzitásra is képes erősödését bizonyítja, hogy tagozatait általános iskolával szaporította, és megszervezte a Gimnázium és a Tanítóképző partikuláit. Az előbbi Cigándon és Tokajban, az utóbbit Ricsén. További új tagozatként 1947 szeptemberében megnyitotta Kertészeti és Szőlészeti Középiskoláját, amelyhez az Országos Földbirtokrendező Tanács az iskola megmaradt szőlője mellé, gyakorlóterületül, mintabirtokként gyümölcsöst és szántóterületet biztosított. Miután pedig részben nyugati segélyből megvásárolta a Kollégium – saját nyomdáját bővítendő – a Fischer-féle nyomdát, készen állott a Nyomdász Középiskola következő új tagozatként való megnyitására. Ennek igazgatója Móricz Miklós, a nagy író testvére lett volna,⁵⁸ de erre ismert okokból már nem került sor.

Az iskola ezekben az években szervezte és végezte a Tiszáninnyi Egyházkerület részére a lelkész-továbbképzést és a gyülekezeti munkások képzését. Ez utóbbit bibliaiskolai, kántorképző és vasárnapi iskolai vezetőképző tanfolyamok formájában. A Kollégiumban végezték a Sárospataki Református Lapok, a Sárospataki Ifjúsági Közlöny és a háború után indult Sárospataki Igé hirdető című folyóiratok szerkesztését, kiadását és nyomtatását.

9.

A háború után rövid ideig erősödtek még az iskolának a nyugati protestantizmussal való kapcsolatai is, amelynek neves képviselői, lelkészek, professzorok, világi vezetők nagy számban fordultak meg Patakon, találkoztak az iskola tanáraival, növendékeivel, előadásokkal és bizottságtevékenységekkel szolgáltak Karl Barthól Johannes Christian Hoekendijk lelkészig, a Holland Missziói Tanács főtákarig. Szolgálatuk a hazai vendégelőadókkal és evangelizátorokkal együtt szinte „...*a hivatalosan soha meg nem szervezett, de mindig megvolt, mindenkor vendégelőadók ... tanszéke*”-ként áldott volt az iskola életében. A Kollégium szellemi és lelki vezetői ezáltal is arra törekedtek, hogy mind a hazaiak, mind a külföldiek tekintetében is sok szín és sok személyiség szintetikus hatása érvényesüljön az ifjúság nevelésében.⁵⁹

A külföldi kapcsolatok erősödésének érdekes gyümölcszeként említhető, hogy a Teológiai Akadémia öt hallgatója szánta el magát az indonéziai külmisziói szolgálatra.⁶⁰ Ennek a csoportnak felkészülését segítették Soedarma indonéz és Hoekendijk holland lelképásztorok misziói előadásai és indonéz nyelvórái, amelyeket minden pataki tartózkodásuk alkalmával hűségesebben megtartottak, s a szükséges szakirodalmat és nyelvkönyveket biztosították az említett hallgatóknak.

A háború utáni külföldi kapcsolatok erősödése tette lehetővé nemcsak a pataki peregrináció újraindulását, és az egyik tengerentúli református kollégiummal a cseretanárság

⁵³ U.o. 10. o.

⁵⁴ Értesítő, Sp. 1948/49. 3. o.

⁵⁵ U.o. 3. o.

⁵⁶ Értesítő, Sp. 1946/47. 11-12. o.

⁵⁷ U.o. 14. o.

⁵⁸ Értesítő, Sp. 1946/47. 22-33. o.

⁵⁹ Értesítő, Sp. 1947/48. 37. o.

⁶⁰ U.o. 22. o.

intézményének a kezdeményezését (dr. Zsíros József teológiai tanár ki is ment, de dr. Osterhaven professzort a vasfüggöny már nem engedte Patakra jönni), hanem az Egyesült Államokban működő Hope College-ban (Holland, Michigan) megszervezte a pataki Kollégium anyagiakkal és szellemiekkel történő támogatását. Ez nagy mennyiségű élelmiszerek és ruháknak, valamint a háborús években beszerezhetetlen angol nyelvű teológiai szakirodalom pótlólag való elküldését jelentette.

A Kollégiumban a háború előtt működött, korábban már felsorolt közös és az egyes intézeti ágak külön diákegyesületei és ifjúsági munkaágai a háború után szinte mind feléledtek és tovább működtek. A Kollégium egészét jellemző lendület és aktivitás bennük is érezhető volt. Különösen a hitébresztő, a hitet erősítő, a lelki nevelést segítő alkalmakon, a középiskolások negyvenhárom bibliakörében, az általános iskolások negyven vasárnapi iskolai csoportjában, amelyeket teológusok, illetve ötödéves tanítóképzős növendékek vezettek. A teológiai hallgatók ezen kívül a Sárospatak hatósugarába eső tanyák és szórványok lelkipásztori gondozásában tevékenykedtek, valamint rendszeres katechetikai gyakorlatokat, gyakorló tanításokat végeztek óralátogatások keretében. Részt vettek a kerületi lelkész-evangelizációkon, a MEKDESZ, az SDG, a Vasárnapi-iskolai Szövetség, a CE és más evangelizációs és hitépítő konferenciákon, a szárszói, az alcsuti, a tahi nyári táborokban. A Kollégium tanári és egyéb alkalmazottai külön bibliaköri összejöveteleken éltek Isten Igéjével és épültek egymás hite által. Az internátusok rövid napi áhítatain kívül a Kollégium egész népének a gyülekezeti istentiszteleteken vasárnaponként, és a hátkézdő áhítatokon történő közös részvétele egyházkunk egészébe, ezen belül az „Alma Mater” családjába való tartozás tudatát mélyítette.

10.

A Kollégium lelki habitusát az utolsó években döntően határozta meg a protestáns egyházakban végbemenő, hitünk szerint a Lélek által munkált ébredési mozgalmaknak, különböző irányokból és csatornákon át, Patakot is növekvő erővel elért hulláma. Mind a diákok, mind a tanárok nagy részét megérintette és egy erőteljes, új belső reformációt eredményezett. Mind tudatosabban és éleesebben fogalmazódott meg a Kollégium tanítói és nevelői hivatásának lényege: *„...törekszünk Isten kegyelméből mindenestől az Ige iskolája, a Szentlélek nevelő-műhelye lenni, egyházi iskola lenni, hitvalló, aktív gyülekezeti tagságra nevelni és nevelődni. Így olyan színekkel gazdagíthatjuk népi demokráciánk kulturális munkáját, amilyeneket éppen tőlünk várnak, mert Isten rendeléséből reánk bízottak.”*⁶¹

Az ébredési mozgalmak különböző árnyalatai természetesen Patakon is okoztak feszültségeket. Ezt az iskola vezetése a keresztyén szeretet, bölcsesség és józanság diktálta módon igyekezett jó irányba terelni: *„Nem álltuk útját annak, hogy ifjúságunkon belül szorosabb közösségek az elmúlt esztendőben szilárdabb, megvontabb határokat mutattak, s közülük egyik bethánista ifjainkból alakulva, ennek a kegyességi típusnak erőit és kísértéseit hordozza magán... nem ítéljük kárnak, hiszen tagjainak majdnem kivétel nélkül példás tanulmányi eredményei, tiszta lelkisége, szolgálatokban égő buzgósága mind olyan tények voltak, amelyeket lehetetlenség volt nem pozitíve értékelni. Törekvésünk nem is az elnyomás, visszaszorítás, lélekoltogatás volt, hanem az, hogy az itt kibontakozó energiák lehetőleg mindig az ifjúságunk egészének javára, és gyülekezeti vonalon pedig a gyülekezetépítés irányában érvényesüljenek.”*⁶²

Az ébredés által érintett fiatalok közösségei a hit lényeges dolgaiban egyetértettek, inkább kegyességi gyakorlatuk tekintetében voltak a nagyjából három közösségbe – a pietisták, a gyülekezetiek és a tradicionalisták közösségébe – tömörültek között különbségek. Az ifjúság közösségi életének ez a tagolódása, a kialakult közösségek kezdeti sűrűlődségei és elzárkózottsága az idő teltevel mind összhangzatosabbá, egymás iránt megértőbbé, egymáshoz simulóbbá vált. Ezt nagyon hatékonyan a közös szolgálatokban, a gyermekmissziós és evangelizációs

⁶¹ Értéktető, Sp. 1948/49. 4. o.

⁶² U. o. 15. o.

szolgálatokban való közös részvétel segítette elő.⁶³ A lelki ébredés eredményének tudható be, hogy a Teológiai Akadémiára felvételüket kérők száma fokozatosan emelkedett. A gimnazista ifjúságra gyakorolt hatását a következőkben így mérte le az egyik jelentés: „...a Krisztus utáni vágyakozásnak, a Róla való bizonyágtételnek és az evangéliumi szolgálatnak oly sok jelét láttuk és tapasztaltuk ifjaink sorában, hogy minden bizodal munk megvan hozzá: gimnázium munk nemcsak a lelkeszi előképzésnek lehet minden eddiginél jobb iskolája, hanem hívő, öntudatos bizonyágtévő és aktív gyülekezeti munkásokká formálhatja a világi pályára készülőket is.”⁶⁴

A háború utáni évek egyházi és gyülekezeti tapasztalatai a Teológiai Akadémián azt a már korábban is kialakult véleményt és gyakorlatot erősítették, „...hogy a nyugati akadémikus tanítási módszer nem tartható fenn tovább, s helyébe gyülekezetszerű szolgálatra nevelésnek kell lépnie, s ennek keretében kell beilleszteni a teológiai tudomány szükséges ágait... A leendő lelkipásztornak elsősorban gyülekezeti taggá, egyháztaggá kell nevelődnie a teológiai főiskola gyülekezeti élet- és munkaközösségében, ... fel kell készíteni, hogy munkatársakat tudjon nevelni és irányítani mindenfajta gyülekezeti misszió végzésére... az volt a tapasztalat, hogy a gyülekezeti missziói szolgálatra nevelődés és készülődés hozta meg az igazi tudományos érdeklődés fokozódását: az Ige igaz, komoly, alapos tudománya iránti fogékonyságot is...”⁶⁵

Valóban fokozatosan erősödött és emelkedett az óralátogatások fegyelme, a tudományos és gyakorlati szemináriumi munkákban való részvétel, a vizsgák és a kollokviumok eredménye. Ennek érdekében azt a változtatást eszközölte a teológiai kar, hogy bevezette a negyvenperces órákat, „...így a csütörtöki nap önálló tanulmányozásra alkalmat nyújtó kutatónap” lett.⁶⁶ Az elmélyedtebb tudományos és szemináriumi munkát a szemináriumi könyvtárak mellett támogatta a Kollégium Nagykönyvtárának állománya, külön teológiai olvasóterme, benne a különböző teológiai diszciplínák kézikönyvei, segédkönyvei, kommentárok stb., valamint a beérkezett legfrissebb szakirodalom időnként való bemutatása.⁶⁷

11.

A Kollégiumnak utolsó éveiben nehéz anyagi problémákkal kellett megküzdenie. Szigorú, de ésszerű takarékossgal használta fel kiadásai fedezésére a különböző forrásokból összegyűlt pénzeket és természetbenieket. Ezek a lassan fogyó állami támogatásból, egy idő után megszűnt külföldi segélyekből, a vagyoni és tanulmányi állapot szerint összeállított progresszív kategóriák alapján fizetett tandíjakból és internátusi díjakból, valamint a fokozatosan növekvő szuplikációs bevételekből tevődtek össze. A Kollégium teljes gazdasági mechanizmusát racionalizálta el egészen a legációk, mendikációk és az ösztöndíjrendszer reformjáig. Ez utóbbit úgy, hogy „...kedvez-ményeket csak azon az alapon adunk, hogy a Kollégiumon belül végezhető szellemi és fizikai munkák ellenértéke íratott az iskolai tantozások javára.”⁶⁸

Az iskola anyagi gondjait hordozó Gazdasági Választmány korszakunk vége felé sürgős feladatának tartotta, hogy még a csökkenő állami támogatást is egyre inkább feleslegessé tegye, anyagilag függetlenítse a Kollégiumot, és a Tiszáninneni Egyházkerület áldozatkészsége, adományai, esetleg közegyházi áldozatvállalás legyen az a fő forrás, amelyre szükségei fedezete tekintetében elsőrenden támaszkodik.⁶⁹ Elkészült a szuplikációnak egyházkerületi szabályrendelete, és az utolsó években az egész egyházkerületre kiterjesztetten folyt.⁷⁰ A Kollégium racionalizált gazdasági mechanizmusának jó működését igazolja például, hogy a megcsonkítás egyik évében, az esetleges megszüntetés Damoklesz kardjával a feje felett, az

⁶³ Igazgatótanácsi jegyzőkönyv, 1950. VI. 24. 17. pont. A Gyűjtemények levéltárában, K. c. I. 3.

⁶⁴ Értesítő, Sp. 1948/49. 29. o.

⁶⁵ U.o. 10. o.

⁶⁶ U.o. 15. o.

⁶⁷ U.o. 21. o.

⁶⁸ Igazgatótanácsi Jegyzőkönyv, 1950. VI. 24. 17. pont. A Gyűjtemények levéltárában, K. c. I. 3.

⁶⁹ Értesítő, Sp. 1948/49. 13. o.

⁷⁰ U.o. 13. o.

1949/50. iskolai évet deficitmentesen, 4 212 455,15 Ft bevétellel, 4 212 164,18 Ft kiadással, 290,97 Ft maradvánnyal zárta a pénztár.⁷¹

A nehézségekkel bátran és eredményesen küzdő, külső és belső gyarapodást, jó eredményeket produkáló sárospataki Kollégium felett, a negyvenes évek végén azonban már viharfelhők gyülekeztek. Ennek első jele volt, hogy a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Párt Zemplén megyei titkárai félhivatalosan azzal vádolták az iskolát, hogy nem megfelelő a személyi összetétele, benépesítési rendszere, és nem tud beilleszkedni a magyar népi demokrácia művelődéspolitikájába.⁷² Ettől kezdve fokozatos leépítés, majd az iskola megszüntetése következett. Lehetetlenné vált a peregrináció, szűkültek a külföldi kapcsolatok.

Előbb megszüntették a Kollégium Kertészeti és Szőlészeti Középiskoláját, majd az általános iskoláját, népfőiskoláját, szabadakadémiaját, később a partikuláit, Tanítóképző Intézetét. Az volt a terv, hogy helyette állami pedagógiai gimnázium létesül. A megszüntetett Református Tanítóképző Intézetet így méltatták: *„Szerénység jellemezte mindvégig működését... hivatás-érzetből, lelkiismeretesen, kitartással, csendesen dolgozott, és mégis az ország első intézetei közé emelkedett, növendékeit mindenütt szívesen választották meg. Sokan folytatták tanulmányait, és polgári iskolai, tanítóképző intézeti tanárok lettek, különféle egyetemi végzettséget szereztek. A környék iskolafelügyelői nagy számban az intézetben szereztek oklevelüket. - A minden zaj és szokásos külsőségek nélkül megnyitott kapuk csendben bezárultak, de szelleme még sokáig élni fog a tanítványok lelkében és munkáiban.”*⁷³ Megszüntették a Kollégium lelkésztovábbképző és a laikus gyülekezeti munkásokat képző tanfolyamait *„...az egyházunk és az állam közötti megállapodás értelmében.”*⁷⁴

A döntő csapást a Református Egyetemes Konvent Elnökségének intézkedése mérte a Kollégiumra, amikor 1951. július 25-i leiratában elrendelte az Egyházkerület Elnökségének, hogy a pataki Teológiai Akadémia új tanévét már ne nyissa meg, hanem a hallgatók a debreceni, illetve a budapesti teológiákra kérjék felvételüket. Ezt a határozatot semmiféle tiltakozás nem volt képes megváltoztatni, még az Egyházkerület Rendkívüli Közgyűlésének 1951. október 15-én hozott határozata sem, amely kimondta: *„...hogy továbbra is ragaszkodik sárospataki teológiai akadémiajának fennmaradásához, nem járulhat hozzá annak megszüntetéséhez, s fenntartását Istenben bízó hittel és a végsőig menő anyagi áldozatkészséggel vállalja.”*⁷⁵

Ezután a Kollégium már csak egyetlen ágazatában, a Gimnáziumban élt tovább még egy évig. Négy százhusz év után az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsának 1952. június 19-én az egyházi iskolák fenntartása tárgyában hozott határozata adta meg a megcsönkített Kollégiumnak a kegyelemdőfést. Kimondta a határozat, hogy *„...nem helyes a Magyar Népköztársaság óriási méretű, egységes nevelési rendszerében elszigetelt nevelési rendszert fenntartani, már csak azért sem, mert gimnáziumainknak az egyház keretein belül való további fenntartása az egyház egyetemes érdekeit sem szolgálná...”*⁷⁶

A Magyarországi Református Egyház akkori legfelső vezetése annyira lojális volt az egyházunkat is likvidálni szándékozó hatalom iránt, hogy a Sárospataki Református Kollégium megszüntetésére nem bólintó, hanem tiltakozó Tiszáninneni Református Egyházkerületet, miután előbb püspökét, dr. Enyedy Andort lemondatta, a VI. Budapesti Zsinat debreceni, 1952. október 29-30-i ülészaka megszüntette.⁷⁷ Így nemcsak a „három fáklyáját égető” iskola, hanem a fáklyatartója is kimozdított helyéből.⁷⁸

⁷¹ Igazgatótanácsi Jegyzőkönyv, 1950. VI. 24. 33. pont. A Gyűjtemények levéltárában.

⁷² Kovács Máté: Feljegyzés a sárospataki református oktatási intézmények helyzetéről tartott megbeszélésről. Bp. 1948. Másolat a Gyűjtemények Nagykönyvtárának kéziratárában. An. 8292.

⁷³ Értesítő, Sp. 1948/49. 56. o.

⁷⁴ U.o. 3. o.

⁷⁵ A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1951. október 15-i közgyűlésének jegyzőkönyve. A Gyűjtemények levéltárában.

⁷⁶ Igazgatótanácsi jegyzőkönyv. 1952. VI. 27. 1. pont. A Gyűjtemények levéltárában. K. c. I. 3.

⁷⁷ Az Út. 1952. V. évf. 45. sz. I. o.

⁷⁸ V.ö.: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve 1989/1990 c. kötetben (Sp., 1991.) közzétettük a következő dokumentumokat: 1. Kivonat a sárospataki református kollégiumnak

12.

1957-ben a Tiszáninneni Egyházkerület visszaállítatott. A Kollégium visszaállítása is szóba jött ekkor, de a szovjet fegyverek árnyékában megerősödött párt- és államhatalom ezt könnyen meg tudta akadályozni. A reménységet azonban, hogy a Kollégium újjáéled, nem tudta elaltatni a lelkekben. Annak idején az államosító hatóság nem tartott igényt az iskola tudományos gyűjteményeire, azok továbbra is egyházi tulajdonban és kezelésben maradtak, és a Nagykönyvtár, a Levéltár, a Múzeum és az Adattár Egyházkerületi Tudományos Gyűjtemények néven egy intézetként működtek. A Gyűjteményeknek, mint a Kollégium maradékának munkatársai, továbbá a pataki öregdiákok országsszerte élő baráti körei, a határainkon és tengeren túli magyar reformátusok közül sokan ébren tartották az iskola újjászületésének reménységét, és hintették ennek a reménységnek a magvait. Amikor pedig az Úr Isten elhozta a visszaállítás idejét, az említettek hűséges eszközként működtek és működnek közre ennek megvalósításában.

1990. július 1-jén az Egyház visszakapta a Kollégium épületeinek egy részét, majd folyamatosan a többi épületeit is. 1990. szeptember 1-jével újraindult a Református Kollégium Gimnáziuma. Közben újabb épületeket, tanári lakásokat, internátusi épületeket épített, illetve vásárolt az iskola. Így 1991. október elejétől 40 évi kényszerszünet után folytatta életét és munkáját a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája is. 1992. január 1-jén a Tudományos Gyűjtemények is integrálódott a Kollégium szervezetébe. Az 1994/95-ös tanévben a gimnáziumban 636 középiskolás diák tanul, a teológiának 129 hallgatója van négy évfolyamon. Ez utóbbi a jövő tanévben nyeri majd el végleges formáját, amikor öt évfolyamon tanulnak a hallgatók.

A Kollégium jelenlegi vezetősége reméli, hogy az újraindulással járó nehézségeket és problémákat sikerül leküzdenie, illetve megoldania.

*Dr. Újszászy Kálmán a faluszemináriumi szobájában
(Az 1950-es évek eleje)*

Sárospatakon, 1951. évi augusztus hó 31-én tartott ülése jegyzőkönyvéből (196-207. o.); 2. A Tiszáninneni Református Egyházkerület határozata a teológiák összevonása tárgyában (208-213. o.).

GALUSKA IMRE

A sárospataki faluszeminárium és hatása a gyülekezeti szociográfiai kutatásra

I.

Nem tudom már, honnan vettem még kisdíák koromban azt az összehasonlítást, hogy a debreceni diák a tavasz jöttével kipipál az ablakon, a pataki diák pedig elébe megy a tavasznak.¹ Isten őrizzen, hogy én most itt igaztalanul és balgatagon felszínes összehasonlítást tegyek a kétféle szellemiség és magatartás között. Isten gazdag kegyelméből mindegyiknek maradéktalanul ott a helye a magyar reformátusság színeként, és – módosítva egy kicsit a hasonlaton – talán mindkét iskolának ugyanaz a spektruma volt, csak a színek aránya, eltolódása volt más. A mi Kazinczyink által megfigyelt „debreceniség” egyben maradandóság is, ami erőt és erényt hordoz. Mindazonáltal magam is – még gimnazista fővel – ámulva állapítottam meg bizonyos különbséget a Kántus–Kórus találkozás alkalmával, mikor is a debreceniek repertoárját *Sárbogárd*, *Dombóvár* (így, rövid o-val), *gyógyítsd meg a lelkem* és más ehhez hasonló dalok alkották, holott Patakon akkor már mintegy évtizede Szabó Ernő a Bartók–Kodály-szellemet érvényesítette. (Itt is távol legyen tőlem minden lelkisínylő értékelés, ma már nem vagyok olyan szigorú a népdalok javára, mint diákkoromban.)

Patak maga is abban vélte felismerni a maga karakterét, hogy „a haladás zászlaját mindig fennen lobogtatta, hogy sokszor századokkal megelőzte korát a bekövetkező nagy gondolatok hirdetésében.”² A múltban is azért tudott lelkeket megragadni, csaknem páratlan missziót végezni – mondotta Mátyás Ernő –, mert a jövőendő méhében szunnyadó eszméknek a hordozójává tudott lenni.³ Tárczy Árpád a testvériskoláktól is különböző jellegét hangsúlyozta egyik évnvtőjében: „mindig szent eszmények szolgálatában állott. Ez magyarázza meg események s történések felett álló voltát, ez örök aktualitását és folyton új színekben megjelenő életképességét, frissességét. Az Isten- és hazaszeretet eszménye vetett neki megingathatatlan fundamentumot, ez adott neki fogalommal vált, minden más, még testvériskoláktól is megkülönböztető veret és nemes patinát...” Ugyanitt megállapítja: „A pataki tanárok mindig az élen jártak, ha kötelességteljesítésről vagy akár többletmunkáról volt is szó.”⁴ A tanuló ifjúságot is erre nevelték, és ez az evangéliumban gyökerező, diáknyelvünkön *pluszmunka* magamnak is ott van a munkaerkölcsömben.

Ilyen többlet-szolgálat volt a tavasznak elébe menő pataki *falumunka*, azon belül a *Faluszeminárium*. De mint a jó búza bokrosan és a szőlő fűtőkben hozza termését, a Faluszeminárium is egyike volt csak azoknak az áldásos kezdeményezéseknek, melyek a harmincas-egyvenes években Patakon a szolgálat lelkületéből eredtek és folytak.

Szabó Pált röviddel indulása után, 1932-ben már meghívták. Kedves és lelkes fogadtatása, a szeretet és becsület szárnyakat adott a nagy írónak. Győri Elek otthonra, műteremre lelt itt. 1935-ben létrehozzák bolgár példa nyomán az első építőtábor, melyet *munkatáborok* nevezünk, mert e szónak akkor még nem volt pejoratív hangulata. Ezek a pataki építőtáborok a 45 előtti utolsó években templomokat építenek. Magam is részt vettem 1941 vakációjában a

¹ Utólag megtudtam dr. Rózsai Tivadartól, a debreceni református gimnázium vallásánarától, hogy a hasonlatot nem más, mint Révész Imre, a debreceni egyetem egyház történet professzora mondta egy teológiai konferencián, Sárospatakon.

² Értesítő, 1928/29. 62.o. Idézi: Barcza József. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp. 1981. 252. o.

³ Értesítő, 1933/34. 5.o.

⁴ Értesítő, 1938/39. 5., 7. o.

felvidéki Nagykázmér romtemploma, majd kápláni vizsgám után, 1942-ben pedig a szegilongi új templom felépítésében. 1936-tal beindulnak, majd folyton terebélyesednek, mindjobban kibontakoznak, és a pataki példa nyomán országosan helyet kérnek „a magyar falusi nép szellemi és lelki nivójának emelését szolgáló *népfőiskolai tanfolyamok*”.⁵ *Tehetségkutatást* végeznek, a nemzeti szellem kisugároztatására *néphangversenyeket* rendeznek. Országos érdeklődést és hatást kelt a *regősmunka*. Folyik a tanya-, család- és szóránymisszió, bibliakörök szervezetén át mélyül el az Ige üzenete tanárok, diákok és az iskola minden alkalmazottja között. Mindezekhez – Koncz Sándort idézve – „Nagyarányú, modern internátusi rendszerrel... bibliaiskolával, lelkész-, kántor-, presbiter-továbbképzéssel, szabadművelődéssel, 'Péntek estékkel', alkotó művésztelep létrehozásával s még egyebekkel kialakul a pataki 'összkomfortos' egyházi kollégium. Nem csoda, hanem természetes, hogy a kollégiumi minőséget a népi Magyarország egyik szellemi, gyakorlati elindítójának tekintik.”⁶

Dr. Zsíros József közigazgató az Isten-Ige szolgálatában címmel 1940-ben tartott évnnyitó beszédében így indokolja többek között az Iskola sokféle szolgálatát: „A reformátorok nyomdokába lép, aki a néphez megy s a népért végez szolgálatot.”⁷ S hadd idézzem még dr. Koncz Sándort, aki a Kollégiumnak erről az „összpontosított nép felé fordulásáról” mondja: „Nem más ez, mint a szekularizáció keresztyén szolgálata. A nem 'ön maga művészetéért' teologizáló, filozofáló bibliai munka.”⁸ Az a teológiai irányzat, melyet a mai magyarországi református egyház a magáénak mond, Patakon a két háború között még az egyház ezelőtti korszakában keretében megfogalmazódott. Sárospatakon a negyvenes években nemcsak hogy megképzett a népi írók által látott és munkált népi Magyarország, hanem szentírásbeli alapvetéssel mármár megfoghatóvá lett.

Kollégiumunknak a nép felé forduló sajátlagos szolgálatai, illetőleg intézményei közül a Faluszemináriumot Isten kegyelme ma is élteti. Anyagára nézve újabban a külföldi magyarságra vonatkozó gyűjteménye is folyton gyarapszik. Néprajzi tárgyainak és népköltészeti szöveg-egységeinek száma sok ezer. Létrejöttéről az 1932/33-as Értesítő tudósít; munkájáról és hivatásáról *létrehozója*, dr. Újszászy Kálmán tollából cikksorozatot jelenik meg a Sárospataki Református Lapokban. Néhány teológiai hallgató kezdeményezésére indul meg Weiss István: A mai magyar társadalom (Bp., 1929) című könyvének ismertetésével. Az ifjúság érdeklődését a falukutató írók munkássága, valamint a falura – mint leendő munkaterületükre – kiható gazdasági világviszonyok is felkeltette. Azonban nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy az érdeklődés mögött – a teológus ifjak spontán kezdeményezése hátterében – ott van professzoruk nevelő irányítása.

A korszak mintegy ecsetvonásnyi jelzésére idézem fel Weiss Istvánnal kapcsolatban, hogy akkoriban milyen indulatok is feszítették a magyar életet. Szabó Pál Gömbös előszobájában hallotta Herczeg Ferenczel való beszélgetését. „Kérlek, mégiscsak furcsa, hogy mi, svábok csináljuk a magyar kultúrát” – mondja Weiss István. Herczeg Ferenc tűnődve, megfontoltan válaszol: „Nézd, kérek, ez úgy van, hogy... a magyar nép józan, okos, szorgalmas nép, de nemzetalkotó kultúrára képtelen. Ebből következik, hogy művészete nem tudott annyira kifejlődni, hogy jellegét kifejezze. Széthulló, népi massa a magyar. Mit tehetünk mást? Segítünk rajta.” Amit hallott, Szabó Pál továbbadta Debrecenben Juhász Géznak is, aki szintén nem hallgathatta el, hanem elmondta az Ady Társaság ülésén, de kellemetlensége származván belőle, expressz levelezőlapon kérte Szabó Pált, hogy állítsa valódiságát tisztázza.⁹

A közigazgatói évnnyitó és évrő beszédek a Faluszeminárium működését azzal szentesítik, hogy az Akadémia elsősorban a falu számára nevel lelkipásztorokat, s ebben a céljában – amint azt az 1933-ban elhangzott évnnyitó mondja – „a falu legelhagyatottabb néprétege iránti felelősséget is ébresztgeti.”¹⁰ Évrő jelentésében pedig így szól a közigazgató, dr. Mátyás Ernő professzor: „Minket nem a divat, hanem magyar sorsunk mérlegelése, egzisztenciális

⁵ Értesítő, 1939/40. 8. o.

⁶ Koncz Sándor: Újszászy Kálmán 80 éves. In: Képes Kálvin Kalendárium, 1982. 55. o.

⁷ Évkönyv, 1940/41. 25. o.

⁸ Koncz Sándor i.m.

⁹ Szabó Pál: Nyugtalan élet III. Bp. 1973. 234-36. o.

¹⁰ Értesítő, 1933/34. 10. o.

érdekeink számontartása ösztönöznék arra, hogy teológiánkat közelebbi kapcsolatba hozzuk az élettel, s miután az a meggyőződésünk, hogy a falu legtisztább hordozója a magyar értékeknek és reménységeknek, már évek óta elsősorban a magyar falu számára igyekszünk lelkipászorokat nevelni. Végezzük pedig ezt a nevelői munkánkat úgy, hogy ifjúságunkkal a legmélyebb gyökeréig meg akarjuk ismertetni a falut, abban a meggyőződésben lévén, hogy annak a megismerése prófétai látásokat és elszántságokat ébreszthet.¹¹ 1937/38. évi jelentésében büszke örömmel állapítja meg, hogy „a sok vonatkozásban kompromittált falumunkának (ti. az országos falukutatásnak) is a mi teológiai akadémiánk faluszemináriuma volt a legszilárdabb mentővára. Ha országosan is ennyire megbecsültek ezek a munkáink, mennyire alkalmasak arra, hogy ezekben igazi magyar mivoltunkat mindig teljesebben ragadjuk meg.”¹² Az 1940/41. évről szóló jelentésében dr. Zsíros József közigazgató pedig úgy szól a Faluszeminárium tervszerűen és nagy gonddal végzett munkájáról, mint amelynek jelentőségét és fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. „Jövendő munkamezejével ismerkedik meg – úgy mond – benne ifjúságunk s olyan indítások birtokába jut, melyek nélkül bizonytalanabban tudná végezni lelkipásztori szolgálatát.”¹³

2.

A *faluszemináriumi munka* elsősorban nevelői munka volt; falu- és népismeretre tanított, építőbb magyarságra, emberségre nevelt. Két fő tevékenységből állott: a szerda esti *összejövetelekből* és a félévenkénti *kiszállásokból*. Szíve – a vezető professzor, Újszászy Kálmán szavával élve –, melyből a másik és a többi munkaág is kisarjadt, a szerda esti összejövetelek voltak. Ezeken egy-egy tudományos vagy szépirodalmi mű megvitatása révén ismerkedtek a résztvevők a falu művelődési és társadalmi kérdéseivel, a magyarság sorsproblémáival. A szerda esték ösztönözték, aktivizálták aztán a szeminaristákat a munka másik ágazatára, a kiszállásokra, amelyekben a professzor *Falu* című könyve alapján rendszeres helyszíni adatgyűjtéseket végeztek, a megfigyeléseikről – a vezérkönyv megadott kérdései rendjében – jelentést készítettek. A szeminárium „ezzel – írja a professzor – nemcsak a kiszállók munkáját becsülte meg, hanem a falu- és gyülekezetismeret ügyét is szolgálta.”¹⁴

A professzor mindig hangsúlyozta, hogy a faluszeminárium *célja: nevelés és szolgálat*. Azaz a teológiai hallgatónak „a falusi lelkipásztori munkára nevelés” mellett „a magyar falu népének a szemináriumi munka keretei között lehetséges szolgálata.” E kettős cél elválaszthatatlanul összefonódik a szemináriumi munka minden ágában.¹⁵ A kiszállásokra kettenként mentek, a gyülekezetekben két napot töltöttek, egyikük az esti istentiszteleten mindig prédikált. Az is előfordult, hogy egy-egy ügy, igazságtalanság elintézésében eljárak a világi hatóságnál. A kiszállásokat rendkívüli összejövetelek készítették elő, s ilyen összejöveteleken számoltak be az eredményekről. Előbb csak Patak Alsóhatárának tanyavilágába szállottak ki, a munka tere azonban hamarosan a várost környező három tájegység falvaira, a Bodroghözre, a Hegyközre, valamint a Hegyaljára is kiterjedt s állandósult. A Faluszeminárium e három körzetének nincs olyan református gyülekezettel bíró községe, amelyből az Adattár ne őrizne jelentéseket, illetőleg adalékokat. A teológus szeminaristák gyűjtését folyton kiegészítették aztán a volt szeminaristák, sőt népfőiskolások is, már nem csupán a Patakot környező három kistáj helységeiből, hanem a kerület több más gyülekezetéből is hozván adatokat.

A faluszemináriumi munka újabb ágaiként jött létre a fénykép- és levelezőlap-, még újabban a hírlap-gyűjtemény, hogy mindezek is megörökítői legyenek Patak és környéke népének, jellegzetességeinek. A sok szociofotóhoz nemrégiben Sípos Zoltán volt gimnáziumi tanár, mérai lelkipásztor elkészítette egész kerületünk minden templomának, egyházi épületének és tárgyának, sőt a lelkipásztoroknak is a fényképét.

¹¹ Értésítő, 1933/34. 18. o.

¹² Értésítő, 1937/38. 15. o.

¹³ Évkönyv, 1940/41. 39. o.

¹⁴ Évkönyv, 1940/41. 106. o.

¹⁵ Évkönyv, 1940/41. 105. o.

A faluszemináriumi munkának – az összejövetelek és kiszállások mellett – legfőbb nevelő és szolgáló eszköze volt a *faluszemináriumi könyvtár*. Ezért, hogy a legújabb irodalommal mindig lépést tartsa, a vezető professzor szinte mindennél nagyobb gondot fordított annak gyarapítására. Nem csekély volt a nevelő hatása annak sem, hogy könyvtáros nélkül, szabadon használtuk, amit csak a naplóba kellett jeleznünk. Ez a könyvanyag ma is elkülönül a Nagykönyvtártól. Mihamarabb megszületett az a gondolat, hogy az irodalom kincsét a néphez is eljuttassák. Ebben az időben faluhelyen nemigen működött könyvtár, pláne a tanyákon híre-hamva sem volt. A régi, még a múlt században létesített népkönyvtárak elsovadtak. A pataki Faluszeminárium szekrényekben szállítható *vándorkönyvtárakat* állított össze. 1941-re már öt ilyen könyvtár volt, s olvasták a szeminárium működési terén kívül is, például a Szabolcs megyei Paszabon és – a mai országhatáron már túl eső – Abaújszínán, ahova nyilván népfőiskolás kívánságra jutott el. Újszászy professzor állapítja meg 1942-ben: „Legjobban vándorkönyvtáraink dokumentálják a szemináriumi munka szolgáló természetét.”¹⁶

A volt szeminaristákkal a szeminárium félvétenként küldött körlevelei tartották az összeköttetést, szolgálva így is a falu és a nemzetnevelés ügyét, de ápolva ezzel az iskola és növendékeinek egy része közötti kapcsolatot is. „Mint ilyenek támogatók vagy kialakulni segítették az Alma Mater szellemi életmezejét.”¹⁷ Hatott, nevelt a professzor kiterjedt levelezésével is. Magam nagyon kevészer kerestem fel leveleimmel, de a tőle kapott levél nagy jóakarata mindig növelte munkakedvem. Nem volt minden akadémista tagja a Faluszemináriumnak, a paraszti származásúak sem mind. Ha jól emlékszem, magam sem voltam minden évben, bizonyára jellemem kialakulatlansága miatt, viszont a nem paraszti származású ifjak is buzgó munkásai voltak. Kedv- és lélekemelő, hivatásunkban elmélyítő közösség volt a Faluszeminárium. Távol állt szellemiségétől minden folklorizáló stilizálás; minden romantika nélkül, a maga valóságában vitt közelebb a falusi emberhez. A legmagasabb kultúra szellemében vezetett a népi gondolatra, a nép szolgálatára, s a nép megtagadása nélkül képviselte a legmagasabb kultúrát. Műhely volt, ahol művelődtünk, működünk – s hogy a Skóla egyik legrégibb épületének a nevét idézzem – *huta* volt, amelyben a magyarság-mivolt tisztázódott, öntudatosodott, emberségünk formálódott ki.

A Faluszeminárium nem egy lelkeszt indított faluja vagy gyülekezete társadalomrajzának, néprajzának írására, gazdaságtörténete kutatására, egyáltalán története megírására. Lehet, munkájuk tudományos módszeresség tekintetében itt-ott hiányt szenved, ám lehet, hogy olyan jelenségeket is rögzítettek, amelyek a szaktudósok figyelmét elkerülték. A Sárospataki Faluszeminárium gyűjteménye a szellemi és tárgyi néprajz kincsesára; nem temetője, hanem bányája. Forrásanyagában együtt van itt, ha nem is az egész magyar reformátusság, de legalább is a Tiszáninnen néprajza és a Patakot környező három táj két háború közötti szociográfiája.

Másik nagy falumunkás professzorunk, *dr. Szabó Zoltán* mondhatni évtizedeken át, a második lelkésképesítő vizsgára gyakorlati teológiából írásbeli tételként egy falu, illetőleg gyülekezet vallásrajzát szokta volt kitűzni. Magam is ezt választottam, és szülőfalum, *Kesznyéten* zempléni község vallásrajzát e háromszor hármas felosztásban készítettem el: hit, erkölcs, kegyesség – karácsony, húsvét, pünkösd – keresztelő, lakodalom, temetés. Természetesen ezek a Szabó Zoltán motiválta dolgozatok is a Faluszeminárium adattárát gazdagítják.

A Sárospataki Református Főiskola Faluszemináriuma és dr. Újszászy Kálmán szolgálata szinte azonos fogalmat jelentenek. A szeminárium mint alkotás elválaszthatatlan az ő szerepétől. Hogy milyen lett volna Patak nála nélkül, és hol hat s hogyan hat az ő szolgálata Patak nélkül? Ezekre a „történelmietlen” kérdésekre a választ nem tudhatjuk, nem is kutathatjuk. Bizonyos azonban, hogy Patak és Újszászy Kálmán összetalálkozásából született a mai Faluszeminárium.

¹⁶ Évkönyv, 1941/42. 100. o.

¹⁷ U.o.

3.

A Faluszeminárium a teológus ifjúságé volt, de én rendhagyó módon még gimnazistaként, VI.-ban találkoztam vele, az 1935/36. iskolai évben, bizonyára kedves magyartanárom és osztályfőnököm, dr. Harsányi István pedagógijára révén. Szülőfalumban ugyanis utánajártam egy gyermekkorom óta fülemben csendülő népballadának, amelynek Szabó T. Attila szerint az eredete még abban a báró Apor Péter által megörökített történetben van, hogy egy főember lánya megszökött egy oláh pakulárral:

*Szépen legel a báróné gulyája,
A kisasszony maga sétál utána,
Még messziről kiáltja a gulyásnak:
Szívem, gulyás, terítsd le a subádat!*

E balladával találkoztam már gyűjteményben, sőt Gárdonyi egyik elbeszélésében is, de a falumban ismert variánsa gazdagabb volt mindegyiknél. A kesznyéteni balladát aztán Gulyás tanár úr értékesítette, ismertetve valamelyik helyi lapban, arról írván, hogy a pataki diákok kiváló gyűjtői voltak a múltban is a népköltészetnek. Balladámat hamarosan, még az évben, valamelyik vakáció adta lehetőséggel élve követte egy bő gyűjtemény, szintén a szülőfalumból. Úgy emlékszem, Barsi Ernő, kedves osztálytársam is ugyanakkor gyűjtött falujából, Sályból. Az osztályunkban pedig a katedra és az ablak közt egy *néprajzi sarkot* létesítettünk (gondolom, akkor még az egyetlen ilyet az országban), s ennek központi elhelyezésű, legékezebb darabja egy hosszúszerű báránypelése, derékba szabott hímzett bőrködmön, s egy nagy karimájú pásztoralap volt, melyeket Gulyás Szabó János bácsi ajándékaként nem kis ügyvelbajjal hoztam be utazókosaramban. A tanév végén e tárgyak a Faluszemináriumban letek menedéket, de az én hozományom nem jó véget ért, mert nem sok idő múlva a beléjük fészelt molyok miatt ki kellett selejtezni. Újszászy professzor úr azonban megajándékozott engem Falu című könyvével, s attól fogva mindig számontartott.

Káplán korom Bacsán (társ-, leány-, fiókegyháza és szórványai: Battyán, Lelesz, Bély, Kaponya, Dobra), majd Újcsanálison, Tarcalon s végül Nagyrozvágyon sajnos úgy telt el, hogy semmi falurajzot nem készítettem róluk, pedig – mint a legtöbb falu – mind kínálkozott rá. Szülőfalumba kerülvén lelkipásztornak, elsőnek a protocollumokat és a matriculákat búvároltam át, és 1950-ben összeállítottam egyberagasztott íveken egy az 1700-as évek derekán kezdődő nagy genealógiáját, annak a kiterjedt kesznyéteni nemzetségnek minden ágazatáról, melyből anyai ágon magam is származom. Nem bizonyult hiábavalónak ez a bűvárlat, mert később Major Zoltán baráti közlése révén, ki pedig a gesztelyi anyakönyveket tanulmányozta, valószínűvé vált, hogy a család Aszalórlól származik, szépapámnak tehát testvére lehetett az az aszalói Turóczy János, aki a Türelmi Rendelet nyomán cseh-morva misszióba ment, s professzor utóda Turskyra „bohémésítette” a nevét.

Ki írja meg a gyülekezet történetét, ha nem a lelkipásztor? – hallottuk Marton János professzorunktól is. Hozzáfogtam tehát, annál is inkább, mert az egyházmegyében megindult a tanulmányi munka, majd az egyházkerületben megszervezték a szakcsoportokat, s nekem Újszászy professzor úr megítélése szerint az egyháztörténeti szakcsoportban mutattak helyet. A gyülekezet történetének az impériumával már-már el is készültem, legelőbb *Kesznyéten három temploma* című fejezetét írtam meg, a Nyelvtör pályázata azonban megszakította gyülekezet- és községtörténeti munkásságom. 1958-ban – diplomunk teljes külső renoválásának a munkálatai közepette – írt *Kesznyéten nyelvjárása* című, nem egészen elkészült pályamunkámmal jó eredményt értem el, majd a második, nagyobb részével még nagyobb sikert, most már a Nyelvtudományi Intézetnek a Néprajzi Múzeummal közösen meghirdetett pályázatán. Ettől kezdve aztán szinte évenként elkészítettem egy-egy pályamunkát az Országos Néprajzi és Nyelvjárásgyűjtő pályázatokra. 1961-ben *Kesznyéti elbeszélések* címmel, erről előadást is tartottam Szegeden, egy országos találkozón. 1962-től *Népi gazdálkodás Kesznyétenben* címmel folyamatosan küldtem pályamunkáimat öt éven át, melyekben a legfinomabb részletességre törekedve, lehetőleg történeti szemlélettel mutattam be a gabonatermesztés minden munkafolyamatát. 1966-ban Szentendrén az Országos Néprajzi és Nyelvjárási találkozón elő-

adásom hangzott el: *Határhasználat a régi Kesznyétenben*, majd ugyanezzel a címmel tartottam meg székfoglalómat a Magyar Történelmi Társulatban. Ez az előadásom aztán egész kis könyvnyi anyaggá bővülve 1973-ban megjelent a Borsodi Történelmi Évkönyvben ez alatt a cím alatt: *Határhasználat Kesznyétenben a parasztbirtok kialakulásától az 1945-ös földosztásig*. A Századoknak a róla szóló ismertetésében többek között ez áll: „...sok évszázados távolságok átfogását segíti elő. A feltétlenül részletesebb vizsgálatra érdemes – mintegy 60 nyomtatott oldalnyi – kismonográfia szerkezetének és tartalmának érzékeltetésére itt természetesen csak címszószerűen utalhatunk: telekszervezet, telekállomány, a telek öröklése, átruházása, bérlete, adásvétele; határhasználat, határbeosztás és -rendezés a XVIII-XIX. század fordulóján; ha-tárok, mezsgyék, utak; a legelő, az erdő, a rét, a szántóföld használata stb. A sokoldalú közelítés egyben alkalmat nyújt a szerzőnek arra is, hogy lehetőség szerint kiemelje azokat a mélyebb rétegekben rejtőző történelmi jellegű változatlanosságokat is, amelyek századokon keresztül fennmaradtak s még 1945 forradalmi napjainkban is hatottak.”¹⁸

Néprajzi munkáim közben azonban nem lettem hűtlen a gyülekezettörténethez sem. A már 1957-ben elkészített egyik fejezetét *Az „egy test” törvénye* címen 1960-ban külön is megírtam egy egész kis könyvnyi terjedelemben. Mondanom sem kell, mennyire örültem, mikor Újszászy professzor nagy meglepetésemre kiadásra érdemesnek mondta. Sok feltáratlan – bár nem ismeretlen – adatot hoz elő a számadások és az alamizsnák könyvéből. Tagolódása hármas: 1. Miképpen vette ki részét a gyülekezet az országos egyház kormányzása, intézményeinek fenntartása, missziója költségeiből? 2. Miképpen segítette az egy közös test tagjait: a testvér gyülekezeteket? (Küldtek adományt még Hamburgnak is, amikor a múlt század elején megégett.) 3. Miképp támogatta intézményesen a gyülekezetben belüli segítségre szorulókat?¹⁹ - A gyülekezettörténet egy másik fejezetét pedig ily cím alatt dolgoztam ki 1968-ban: *Az eklézsia bikája, avagy: jószágtartás a kesznyéti református egyházköztségben*. De miután a lektor meghökkentőnek találta a címet, ilyenre változtattam: *Egy gazdálkodási ág a XIX. században a kesznyéti református egyházköztségben*.

1970-ben elkészítettem *A kesznyéti református egyházköztség 1867–1919 közötti történetének forrásanyaga a Studia et Acta Ecclesiastica tervezett V. kötetéhez* című összeállítást. 1971-ben *Visszapillantás a kesznyéti református egyházközségnek a felszabadulás óta eltelt 25 évre* című dolgozatommal tettem eleget egy egyházkerületi felhívásnak. Már a Harsányi István gyűjteményének a lezárása után bár, megírtam – hogy ne maradjon írógépcemben – *A pataki diákvilág anekdotáiból* című kis kollekciót. A 450 éves jubileum esztendejében készült nagyobb dolgozatom: *A Sárospataki Kollégium és a gyülekezetek - Gyülekezetek a Kollégiumért*. Ezt tulajdonképpen megírtam már *Az „egy test” törvénye* című gyülekezettörténeti fejezet részeként, de most újabb és újabb anyag hozzáadásával továbbépítettem.

Gyülekezettörténeti munkáimmal annál fogva is szükségesnek tartom előhozakodni, mert bár a Doktorok Kollégiuma egyháztörténeti szakosztályának néprajzi szekciója is van már, sokan nem tartják helyénvalónak, ha a lelkész néprajzot, szociográfiát ír. E fanyalgás ellensúlyozására szoktuk hangsúlyozni a jelzőt: *egyházi* néprajz. Persze ez a kíváncsi, hogy a lelkész egyházi szemszögből művelje a néprajz/szociográfia tudományát, de éles határ nem mindenütt vonható egyházi és nem egyházi néprajz közt, gyülekezettörténet és helytörténet között. 1975-ben *Két kesznyéti hivatalnok önéletírása* tettem – habár csak kéziratban – hozzáférhetővé. Az egyik nótárius volt a múlt század második felén át. A nótárius önéletrajzát hagynom kellett volna, mert ő nem egyházi hivatalnok volt? Református népünk élete rendjében egységben volt az egyház és a közelet, az eklézsia és a polis, politeia. Az eklézsia szó pontos megfelelője a *község* volt, csak újabban lett *gyülekezet*. Népünk ótestamentumi szemléletében ennek a községnek, eklézsianak volt hivatalnoka mindkettő, a rektor is, a nótárius is, csak hogy az előbbi (a predikátorral együtt) *belső*, a másik *külső* hivatalnoka. Ezért nevezték a lelkészt és tanítót *belső embereknek*. Különben a Faluszeminárium vezérkönyve sem különít el. Disztingvál, de nem szeparál. A néprajzot, szociográfiát egyházivá vagy nem-egyházivá művelője álláspontja teszi.

¹⁸ Századok, 1976. 2.sz. 379. o.

¹⁹ Megjelent *Egyház és közösség* címmel 1992-ben.

Van egy szép *paraszt-önéletrajzom* is. Bátran aposztrofálhatom az öndicséret rútsága nélkül jelzőjével, hiszen csak a szó legszorosabb értelmében vett írásbeli munkája, a leírása meg a fejezetcímek – mintegy tartalmi kivonatok – megfogalmazása az enyim, a többi tollbamondójaé, aki most már a 83. évében jár, s 21 éven át kurátorom volt, most tiszteletbeli gondnok. A három kötetes nagy kézirat címe is elmondója szavaiból való: *Hát így ment az élet sorja abban az időben*. A munka 1969-70-71-ben készült, kár, hogy egy negyedik kötete, a téeszről, már nem készült el. „A népi önéletrajzok sorában ismét egy értékes munkával gazdagodtunk – írta az első kötet bírálataiban Lajos Árpád –, újabb bizonyosságaként annak, hogy az egyéniséggkutatás mind a szociológia, mind a néprajz tudományágában egyre nagyobb teret hódít.” Legtöbbször a középső kötetet becsülték, mert a huszárélet néprajzának eladdig fehér foltját szüntette meg.

1976, illetőleg 1978-ra írtam meg *A telek titka, avagy: a téli–nyári szállásváltó legettetés Kesznyétenben* két vastag kötetét. Telek szavunkat a *tél* szó származékaként fejtettem meg benne, legősiabb jelentése 'telelő, téli ház, téli szállás', a 'ház'-at jelentő finn *talo* szó megfelelője. Mai nyelvtudományunk és néprajzunk a (trágyával) *telik* igéből származtatja. E dolgozatomban az ősi település- és határszerkezetre vetek fényt, s az életforma maradványa nyomán visszatapogatok az előidőkig.

Egy fejezetéből némi mondanivaló megjelent a Magyar Nyelv 1979. évi 2. számában *Mi volt a fűvönosztás?* címmel, a többi ma is kéziratban van. Ez a rész is 20 oldalas volt, de a főszerkesztő kívánságára össze kellett sűrűtenem, így kihagyással rövidítettem 12 gépelt oldalra. Gunda Béla professzor felajánlotta, hogy közgyűjteményben nem lévő dolgozataimat megveszi a debreceni Néprajzi Intézetnek, s miután csak ez az egy ilyen tanulmányom volt, neki adtam oda az eredeti teljes példányát. Vitaképpen írtam erről a témáról azt, hogy az ősi mezőgazdaságnak ez a terminusa nem a terület füves állapotában való kiosztását jelentette, hanem határgyepet, gyepűt, szlávból jött szóval mezsgyét, szörösmeszgyét, latinul: (h)erba, herbalis distinctio stb. Az addig félreértelmezett, érthetetlen, mert rosszul fordított latin szövegeknek új fordítását adtam, miáltal a szó jelentése világos lett, s ebből következően érthetővé vált a föld- és határhatszónál. Az igazság az, hogy nyelvészeink nem nagyon ismerik néprajzunkat, néprajzosaink pedig óvakodnak belekaszálni nyelvészeink szénájába.

4.

Miután kerületünkben többen is eredményesen dolgoztunk néprajzi témákon, Újszászy professzor úr gondolata szerint az egyháztörténeti szakcsoportból önállósult az egyházkerületi egyházi-néprajzi szakcsoport, amelynek előbb Takács Béla, távozása után Szűcs István, a korán elhunyt vajdácskai lelkipásztor lett a vezetője, majd jómagam, aki nem akartam ezt az elkülönülést. A két szakcsoport gyűléseit egymás melletti napokon tartottuk, Patakon. Több évi különállás után azonban a néprajzi szakcsoport – mint egy folyó mellék- vagy fattyúága – visszatért az anyamederbe, az egyháztörténeti szakcsoportához, amelyből kiágazott. *Takács Béla* munkásságát, amely teljesen a Faluszemináriumban gyökerezik, nem szükséges részletesen bemutatnom. Néprajzi szakcsoportunk első vezetője a magyar református művelődéstörténet tudósa. Legújabb műve: *Református templomaink úrasztali terítői*.

A faluszeminárium nevelteként lett szaktudóssá *Román János*, és az általa szerkesztett Borsodi Történelmi Évkönyv, majd a Borsodi Levéltári Évkönyv kötetei a régi faluszeminarisztáknak lehetőséget adtak dolgozataik közzétételére. *Szűcs István* a bodrogházi Vajdácskai néprajzán és szociográfiáján munkálkodott. Egyik írásában három nemzedék viselet- s általában életmód-változását mutatja be. Egész egyházkerületünkre kiterjedő számbavételt és leírást készített a harangokról. *Dr. Szabó Lajos* taktaszadai lelkipásztor az egyházkerületi szakcsoport első vezetője, koránál fogva mint teológiai hallgató még nem lehetett tagja a Faluszemináriumnak, de kapcsolata állandó volt vele. Csodálatosan termékeny és gazdag egyháztörténeti munkásságáról tért át a néprajz művelésére; a történelmet is néprajzusként művelte, életközelségre tudta hozni a korokat és az embereket.

A Faluszeminárium egykori tagjai – mint Filep Antal is megállapítja – „a hazai néprajzi kutatásnak máig aktív munkásai, akik elsősorban az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom révén támogatják a szaktudományt.”²⁰ Munkáik a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába kerülnek, s bizony ott elfekszenek, és – rendeltetésük szerint – a professzionisták értékesítik és veszik hasznukat. Éppen a leghasználhatóbbaknak, mert legalaposabbaknak, részletezőbbeknek, s éppen a nagy terjedelmük miatt lesz az Ethnológiai Adattár: temető. Szabó Lajos nagyszerű gyűjteménye, a *Taktaszadai mondák* azonban helyet követelt magának a nap alatt, és megjelent az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában. Van neki és feleségének, Futó Rózsának is egy-egy paraszt önéletrajza. Egy miskolci múzeumi kiadványban Szabó Lajosnak a Takta halászatáról, feleségének a taktaszadai asszonyok régi szapulásáról-sulykolásáról jelent meg pontos, szép dolgozata. Dr. Szabó Lajosnénak a sulymászatról s a gyógynövények használatáról is készült egy-egy szép tanulmánya, az utóbbi címe: *Taktaszadai Herbarium*. Méreteiben is Szabó Lajosé a leggazdagabb néprajzi munkásság. Részt vállalt az 1750 és 1850 közti évszázad kálvinista folklórjának összegyűjtéséből, s ehhez a Gergelyjárásról szóló gyűjteményével járult hozzá.

Sípos Zoltán nagy jelentőségű munkájáról, a Faluszeminárium gazdag, egyházkerületi fényképanyagáról már említést tettem. Most, mikor az egyházi objektumokról az országos kérdőívet kell kitöltenünk, külön ráadásképp is nagy hasznát veszik kerületünk gyülekezetei. Csóri Istvánnak, az egyháztörténeti szakcsoport vezetőjének kitűnő műve a megyeszéki gyülekezet története. Ugyancsak ő szolgálati s egybe szülőhelye földrajzi neveit is összegyűjtötte. Major Zoltán hernádkaki lelkipásztor honismereti szakkört vezet, s oly eredményes munkát végez, hogy szakkörének egyik tagja, Leskő Jánosné többször díjat nyert, első díjat is. Önéletrrásának címe: Sorsom – életem. Major Zoltán adott ösztönzést és szempontokat az életrajzíráshoz, és ő gépelte le a kéziratot. Leskőné mint szakértő a lúdtartás csínját-bínját is megírta, s azok közé a kiváltságos gyűjtők közé tartozik, akik nemcsak leírói, hanem megélői is a népi kultúrának, így azt nemcsak „kívülről”, hanem „belülről” is látják. A szakkör tagjai kollektív munkában írták meg a néprajz klasszikusnak számító témáját: a rosnövények természetését és feldolgozását. A közös munka mögött a szakkörvezető Major Zoltán szerénysége húzódik meg.

Bőcsön dr. Rózsa Tibor lelkipásztossal az élen kezdte meg munkáját egy felnőttekből álló honismereti szakkör, amely 1982-ben, a Sárospataki Képtár megnyitásakor eredményesen be is mutatkozott. Baksy Rezső ongai lelkipásztor egy 77 éves asszony visszaemlékezéseit vette fel magnóra. Horváth Barna sajszentpéteri lelkipásztor faluszeminarista már nem lehetett, sok irányú elfoglaltsága miatt szakcsoportunk munkájában sem vehet részt, de mint volt pataki diákban, benne sem maradt hatástalan az a szellem, amely a Faluszemináriumot is működtette. Megjelent egy takaros kis művelődéstörténeti tanulmányfüzete előbbi szolgálati helyéről, Igriciről. Szilvási János mezőkeresztesi lelkipásztor a hevesi harangok néprajzát kutatja.²¹

Legifjabb munkatársunk, Kelemen Imre, a körülmények szerencsés konstellációja révén lett naprajzos, amiben természetesen ott van a hajlam és a tehetség is. A gömöri patrióta, dr. Ujváry Zoltán, a debreceni egyetemen a néprajz professzora hatott rá, akinek szülőfaluja Hét, lelkészársunk szolgálati helye. Ezt a hatást a Faluszeminárium kerületünkben élő hagyománya erősíti az egyházi néprajzot kedvvel, passzióval művelő fiatal társunkban. Hét egyik szomszédja, Sajóvelezd sem fehér foltna a néprajznak, miután Benke György ottani lelkipásztorkodása alatt egy dolgozatban megörökítette temetője fejfáit és fejfa-feliratait, nemcsak írásban, de ügyes kézzel, jó szemmel készített rajzokban is.²²

Végül, de – ahogy mondani szoktuk – nem utolsó sorban, hanem nagyon is elsőben dr. Barsi Ernő néprajzi munkásságát kell felemlítenem. Újszászy professzor úr egyszer a legjobb faluszeminaristának mondta, mert termését folyton küldte a Szemináriumnak. Első nyomtatásban megjelent munkája Sály falu zenei életéről, nem sokkal a háború után jelent meg. Összegyűjtötte egy búkkaljai nótafa, Tarjáni András sályi pástorember népdalkincsét is. Szakterüle-

²⁰ Magyar Néprajzi Lexikon, 4. köt., 428. o.

²¹ Megjelent a *Vallási néprajz* 1. kötetében, Bp. 1985.

²² Tanulmányának egy részét lásd a *Vallási néprajz* 2. kötetében. Bp. 1985.

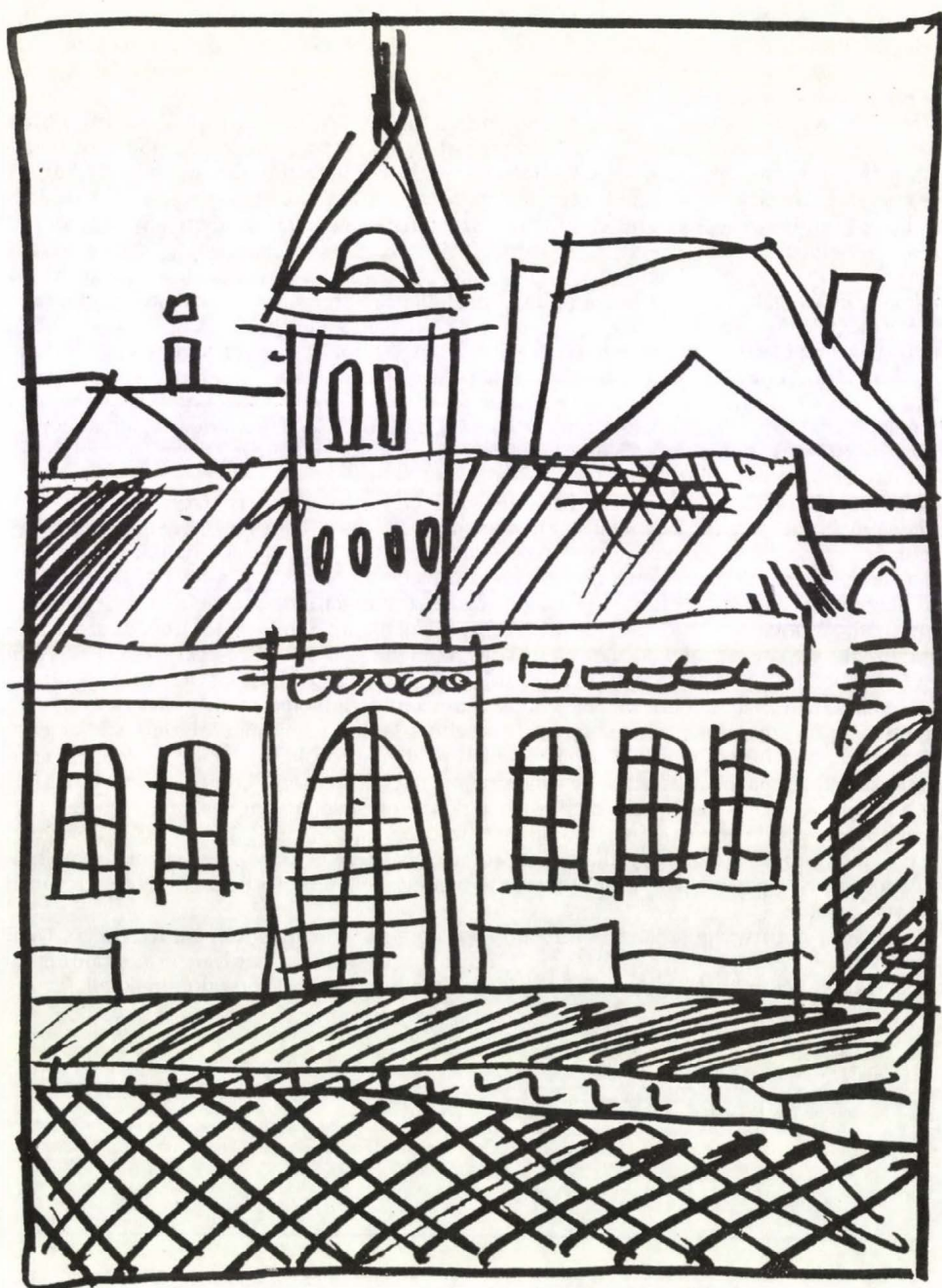
te a népzene, de a néprajz és helytörténet több területét műveli. A Sebestyén Gyula emlékéremnek – az amatőr néprajzosok kitüntetésének, melyet két-három évenként ítélnek oda – a legelsőik között lett tulajdonosa. Rajta kívül – lelkeszek e kerületben – még hárman kapták meg ezt az érdemérmeket.

Nagyon kérem olvasóim elnézését, megértését, amiért magam munkáiból sokkal többet mutogattam, mint a másokéiból, de a másokéit sokkal kevésbé ismerem. Hadd szólhassak végül még egy véghezvitelében reménytelennek mutakozó munkámról, a készülő – de évekre is abba-abbamaradó, így talán általam be sem fejezhető – *Kesznyéteni szótár*ról. Dr. Zsíros József „Az Isten-Ige szolgálatában” című, 1940. szeptember 29-én tartott évmegnyitó beszédében a faluszemináriumi és a regös szolgálatról szólva ezt mondta: „...az eddig végzett feladatoknál nem állhatunk meg. Kazinczy nyugtalan lelkével a kultúra alapelemét: a nép nyelvét is tanulmány és vizsgálat tárgyává kell tennünk, mely kifejező erejével meggazdagítja igehirdetésünket, megvilágítja népünk érzés- és gondolkodásvilágát s épségében vagy betegségében feltárja magát az életet.”²³ A sok évnyitó és évzáró beszéd között erre én mindig emlékeztem, de csak később és úgy tettem magamévá igazságát, hogy a falu néprajza átfogóan és összefoglalóan, a szükséges sűrítéssel szótár formájában készíthető el. Egy falu szótára tulajdonképpen a népélet enciklopédiája. Minden néprajzi munkámban fontosnak tartottam a fogalmat hordozó szót, illetőleg a szó pontos jelentésének a kibontását; munkáimat is ezek mozaikjaiból építettem fel.

Már a *Kesznyéten nyelvjárása* második részében van *Egy kis szótár és kifejezés-gyűjtemény*, aztán Végh József nyelvész tanácsára Kesznyéten nem táj-, hanem – hogy úgy mondjam – „teljes” szótárához fogtam hozzá. Akkor az ilyet tartották standardnak, korszerűnek a Csűrő Bálint-féle Szamosháti Szótár módján. Elébe mentem én is a tavasznak, mert bár már megvolt a Csángó Szótár – egy finn nyelvész munkájából –, aztán a már említett szamosháti, továbbá a Kiss Géza-féle ormánysági és a Bálint Sándor-féle szegedi szótár, de egyetlen falu szókincsét felölelő még nem volt. Az enyim lett volna az első ilyen. Egy vitrin alján 28 dobozom van tele már noteszeim sok ezer szavának céduláival, de tucatnyi notesz még cédulázatlan. Aztán hátra van még kész munkáim és feldolgozatlan gyűjteményeim kimerítetlen szóanyaga. Kellő bölcsességgel kevesebbet kellett volna markolnom és kíméletesen szelektálnom, hiszen egyébként egy ilyen – példamondatokkal, kifejezésekkel, néprajzi vonatkozásokkal dúsított – szótár egy embernek – hacsak nem ifjú korában kezd hozzá, és egyéb dolga nincsen – szinte megszerkeszthetetlen. Helyi szótárt írni csak úgy lehet, ha az ember a könnyebb végét fogja meg a dolognak, azaz ha csupán tájszótárt ír, csak a köznyelvben elő nem forduló szókkal foglalkozik. Azóta meg is jelent néhány ilyen kis méretű tájszótár, és megjelent egymás után három szép kötetben egy teljesebb is: Penavin Olga szlavóniai (kórógyi) szótára.

Kiss Géza ormánysági szótárát a hozzám hasonló korú Keresztes Kálmán fejezte be. Nem tudom, ki lesz, egyáltalán lesz-e Keresztes Kálmánom. Isten végül is olyan jó hozzám, hogy nekem is adott két unokát. Néha reménykedem, hátha az egyik magyarszakra iratkozik.

²³ Értesítő, 1940/41. 25. o.

T. Nagy G.

CSORBA CSABA

Nyomdák, könyvkötők és könyvkereskedők Zemplén vármegyében a 19-20. században

1. Bevezetésül

A Sárospataki Református Kollégium könyvtárához immáron több mint negyedszázados kötődés fűz. Újszászy Kálmánnal 1970-ben akkori igazgatóm, Dankó Imre ismertetett meg, s azóta sokat (bár sokkal kevesebbet, mint szerettem volna) búvárkodtam e felmérhetetlen gazdagságú bibliotékában, amelyet többszáz könyvvel – ajándékképpen – magam is gyarapítottam. Tizenkét esztendei miskolci, illetve sátoraljaújhelyi levéltári munkálkodásom alatt, amikor az intézményben a könyvkötészet mellé (azt mives munkák végzésére is alkalmassá téve) nyomdát is létrehoztam, s kiadványaink terjesztésével is sokat bibelődtem, a mindenkori jelen feladatai mellett érdeklődésem egyben a könyv, a sajtó s az ezzel kapcsolatos iparágak múltjának kutatása felé is fordult. Annál is inkább, mert tapasztaltam, hogy néhány szórványos kezdeményezéstől eltekintve e terület kutatása e régióban még csak a kezdetéknél tart. Jelen tanulmánnyal az a célom, hogy ráirányítsam a figyelmet a kérdéskör vizsgálatára, s közlétegyem azokat az adalékokat, amiket levéltári tevékenységem afféle „melléktermékeként” összeszedegtettem. A legboldogabb és legelégedettebb akkor lennék, ha mielőbb akadnának olyan vállalkozó kutatók, akik az itt leírtakat tetemesen kiegészítenék, pontosítanák, s írásom tudománytörténeti epizóddá szerényedne.

Előjáróban a tanulmány időhatárának indoklásáról szükséges röviden említést tenni. Zemplénben a 19. század előtt egyetlen nyomda létezett, a sárospataki, amelynek történetét mintaszerűen feldolgozta Takács Béla.¹ A 19. század nyomdatörténete is Sárospatakkal kezdődik, Szentcsanak János nyomdájával (1807-1817), s a Kollégium kezelésében – részben bérlők kezén – folyamatos volt a pataki nyomda története az államosításig (1949. december).² A könyvkereskedelem kezdete is Patakhoz kötődik: 1802-ben Gottlieb Károly pozsonyi könyv-árus nyitott a Kollégium egyik épületében (Berna-sor) rövid életű könyvkereskedést.³ Jelen összefoglalásunk a kollégiumi nyomda történetének részleteivel nem foglalkozik, hiszen fölösleges lenne megismételni mindazt, amit Takács Béla leírt, hanem a többi nyomda szétszórta adatait próbálja rendszerbe öszerezni. A tanulmány lezáró időhatárt az államosítással (1949) volt célszerű megvonni. Bár könyvkötő kisiparosok működtek ezt követően is, a máig terjedő tevékenység felkutatására nem vállalkoztam.

2. A zempléni helyzet

Zemplén a városfejlődés szempontjából országos viszonylatban perifériának számított. A Hegyalján ugyan viszonylag kis területen rendkívüli volt a várossűrűség, azonban ezek a mezővárosok a 17. század végének harcaiban olyan végzetes csapást szenvedtek, hogy képtelenek voltak kiheverni. Nemességük és parasztpolgárságuk lélekszámát és mentalitását tekintve paraszti szinten, a falvak szintjén mozgott. Az első hiteles lakosságszámokat adó II. József kori (1787) népszámlálás szerint a vármegye legnépesebb települése Tállya, ezt követi Sátoraljaújhely, Sárospatak, Tokaj és a többi. A tíz legnépesebb város lakossága együttesen is

¹ Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Bp. 1978. - V.ö.: Benda Kálmán-Irinyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561-1961). Bp. 1961.

² Takács Béla i.m. 186. o.

³ Takács Béla i.m. 56-67. o.

alig éri el a 30 ezer főt! Sátoraljaújhely népessége még 1870-re sem haladja meg a 10 ezer főt, Sárospatak a második (7770 lakossal). Tokajban 5012-en, míg Tállyán már négyezernél is kevesebben laknak. Az északi városok közül Homonnán és Nagymihályon egyenként 3500-at meghaladó a lélekszám; Szerencsen viszont a kétezret sem éri el.⁴

Mindez azt jelentette, hogy – a megye földrajzi helyzetéből adódóan – nyomda létrejötte a 19. század második felében felgyorsuló polgárosodást megelőző időszakban csak egy nagyobb iskolához, azaz Sárospatakhoz kötődve volt elképzelhető. A Református Kollégium 1671-1703 közötti kényszerű szünetelése Sárospatakon a nyomdára nézve is végzetes volt. Az intézmény a 18. században nem volt képes annyira összeszedni magát anyagilag, hogy egy nyomda felállítására – azaz megújítására – gondolhasson. A tankönyvek, könyvek Kassán és más közelebbi-távolabbi nyomdában jelentek meg. Az irodalmár zempléni értelmiség – Szirmay Antal, Kazinczy Ferenc és köre, valamint mások – Kassán, Budán, Pozsonyban, Pesten, Bécsben nyomtatta ki műveit.⁵ A 18. században a közigazgatás is egyre nagyobb számban használt nyomtatványokat; fontosabb határozatokat nyomtatásban küldtek meg a településeknek, a céhek is nyomtatott szabadulóllevelet adtak a mesterlegények kezébe.⁶ Mindezek azonban együttesen nem jelentettek olyan mennyiséget, amire egy nyomdát lehetett volna alapozni.

A főúri könyvtárakat nem számítva a *könyvkötészet* terén a Sárospataki Református Kollégium nagykönyvtára volt a 18. században és a 19. század első felében a legnagyobb megrendelő. Ennek a korszaknak a zempléni könyvkötőit – személyüket és munkásságukat – eddig homály fedi. Különösen nagy reményekkel kecsegtet a sárospataki kollégiumi könyvtár anyagának átvizsgálása könyvkötészet-történeti szempontból.⁷ A megyében lévő magánkönyvtárak nyomon követhető (főúri könyvtárak) nem egyszerű, mert 1944/45-ben jelentős részük szétszóródott, megsemmisült. (Jelentős anyag került be Újszászy Kálmán és mások mentőakciója folytán a kollégiumi nagykönyvtárba.) A főúri könyvtárak a beszerzést Budán, Pesten, Pozsonyban, Bécsben és más európai nagyvárosokban eszközölték, s a könyvkötés vonatkozásában sem zempléniek munkáját vették igénybe.

A vármegye a közgyűlési jegyzőkönyveit, a törvényszéki jegyzőkönyveket, a számadásokat, az országos összeírásokat, egyéb iratokat is bekötötte a 18. század végén, a 19. század első felében (majd később is folyamatosan). A mezővárosok is bekötötték jegyzőkönyveiket, ezek azonban csak nagyon hiányosan maradtak meg. Mennyiségükről 1985-ben készült sokszorosított kimutatás tájékoztat Zemplén vármegye levéltárában, Sátoraljaújhelyen.⁸ Minden bizonnyal helyi (Zemplén vármegyei) könyvkötőket foglalkoztattak ezzel kapcsolatosan.⁹

Mivel az értelmiség és az iskolák Budán, Pesten, illetve a nagyobb városokban szerezték be a szükséges könyveket (az iskolák maguk is foglalkoztak tankönyvek szerkesztésével), a *könyvkereskedelemben* nem volt létalapja Zemplénben a 19. század második feléig. Országosan is igen szerénynek mondható a könyvterjesztő hálózat, hiszen 1859-ben is 49 településen összesen 102 könyvkereskedő működött – azaz egész sor városban egyet sem találunk –, s

⁴ V.ö.: Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870-1983. Összeállította Högye István, Seresné Szegőfi Anna, Tóth Péter. Miskolc, 1983.

⁵ *Fehér Erzsébet*: Sárospataki tanárok magyar nyelvű tankönyvei a Kollégium alsó és középső szintje számára (1793-1848). Miskolc, 1989. - V.ö.: *Mészáros István*: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Bp. 1989.

⁶ V.ö.: Csizmadia legény vándorlevele (Sátoraljaújhely, 1849). In: *Kováts Dániel*: Sátoraljaújhely, a 725 éves város. H.n. (Budapest), 1986. 21. o. - A régi zempléni közigazgatási nyomtatványok tekintetében hatalmas anyagismerettel rendelkezik Högye István, Zemplén Levéltárának tudós igazgatója, aki gyűjtőmunkáiban sok szeretettel támogatott, s nagyon sok hasznos adalékot neki köszönhetek.

⁷ A könyvtár jó néhány könyvét restaurálta *Balsai Jolán*, az egykori pataki diák, aki tervezi a Nagykönyvtár könyvkötészet-történeti kutatását.

⁸ A levéltár borbé kötött közgyűlési jegyzőkönyvei legrégebbi sorozatát a Magyar Országos Levéltárban restaurálták. A megye és a városok kötetes anyaga nagyrészt restaurálásra szorul. Az ezzel kapcsolatos adatokat összegyűjtötte, s a levéltár évkönyve számára nyomdailag előkészítette *Balsai Jolán*. A levéltár régi kötetéscire vonatkozó adatokkal Högye István szolgálhat.

⁹ Sátoraljaújhely város szervezési szabályrendeletén (a levéltárban) látható címke szerint a kötést özv. Glück Jakabné könyvkötészte végezte, amelyet 1855-ben alapítottak Sátoraljaújhelyen.

nem véletlen az sem, hogy egyötödük Pest-Budán. 1852-ig a hírlapokat is a könyvkereskedők terjesztették – számonként. Ezután negyed-, fél- és egész éves előfizetés révén a posta vette át a hírlapok terjesztését, azonban eleinte csak a megyeszékhelyekig, a nagyobb városokig vállalta a szállítást, onnan küldönc vitte tovább – hetenként egyszer – a küldeményeket.¹⁰

A nyomdák, könyvkötészetek, könyvkereskedések – egy részük egyben papírkereskedés, sőt kölcsönkönyvtár is) létesítésére, működésére vonatkozó adatok a cégbírószági nyilvántartás létrejöttéig rendkívül nehezen kutathatók. 1876-tól a társas és az egyéni cégek nyilvántartása Zemplén viszonylatában máig megmaradt és tanulmányozható Zemplén Levéltárában Sátoraljaújhelyen, a Sátoraljaújhelyi Kir. Törvényszék iratai között. A cégtörzskönyvek (1876-1948) 2,25 fm-t tesznek ki, hiánytalanul megvannak. Mutató nincs hozzájuk, tehát a teljes anyagot át kellett nézmem s kicéduláznom a nyomdákat, könyv- és papírkereskedéseket, könyvkötészeteket. Az iratanyag 31,8 fm terjedelmű, sajnos hiányos. A létesítés, a tulajdonosváltás, a csődök, megszűnés adatain kívül a működésre vonatkozóan más információ nem nyújt a nyilvántartás. A kereskedelmi- és iparkamarai iratok mellett az egyes cégek saját irattára lenne a történeti feldolgozás alapja. A cégek irattárai azonban elpusztultak (egy részük a zsidóüldözések idején, más részük az államosításkor vagy később), jelenleg a levéltárban egyetlen cég iratanyaga (vagy töredéke) sem található fel. Kisebbségi iratok töredékei bizonyára magánkézben fellelhetők. Összegyűjtésük halaszthatatlanul fontos lenne, hiszen ezek nélkül jelentős iparágak történetének alapvető részletei megíratatlanok.¹¹

3. Nyomdák

A Szentes József által létesített sárospataki nyomda (1807-1817) és utódai, Nádaskay András nyomdaüzeme (1817-1852), majd a bérlők kezén működő nyomda (Zsiday József 1852-1853, Jäger Károly 1853-1861) versenytárs nélkül működött Zemplénben. Forster Rezső (1861-1867) bérleménye időszakában tűnt fel az első versenytárs a sátoraljaújhelyi Weisz Mór személyében.¹² A konkurencia ellen a Kollégium és a bérlő is tiltakozott a Helytartótanácsnál – hiába. A kiegyezést követő évtizedekben aztán egymás után jöttek létre a nyomdák Zemplénben. Természetessé vált, hogy Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen is egyidőben több nyomda működött. A vasúti csomóponttá és cukorgyára révén ipari központtá váló Szerencsen (lakossága 1870-1910 között megháromszorozódott) és Tokajban (népessége stagnált, s a századfordulóra Szerencs elhagyta) létesült nyomda Dél-Zemplénben. Északon Gálszécson, Homonnán, Nagymihályon és Varannón, Töketerében, azaz a jelentősebb járási székhelyeken.¹³ A Bodrogközben Királyhelmeceen alapítottak nyomdát.

Könyvnyomtatással a kisebb vidéki nyomdák nem foglalkoztak, viszonylag ritkán kaptak ilyen megrendelést. Leginkább a helyi középiskolák értesítői kinyomására számíthattak.¹⁴ A sárospataki főiskolai nyomdának állandó munkát adott a tankönyvek nyomtatása.¹⁵

¹⁰ Kosáry Domokos és Németh G. Béla (szerk.): A magyar sajtó története II/1. 1848-1867. Bp. 1985. 297. o.

¹¹ Borsod-Abaúj-Zemplénben leginkább a miskolci nyomdászat múltjának egyes részleteit kutatták (*Komáromi János és Veres László*). Levéltári anyag alapján az abaúji nyomdászat múltjáról lásd *Csorba Csaba*: Két abaúji nyomda 20. századi történetéhez. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 28. Miskolc, 1993. 164-173. o. (Abaújszántó és Szikszó.) Heves megye sokkal feldolgozottabbnak számít, v.ö.: *Kriston Pál*: Heves megye iparosítása a dualizmus korában. Eger, 1992.; *Antalóczy Lajos*: Az Egri Nyomda Részvénytársaság története és munkássága 1893-1949. Eger, 1986.; *Nagy Pál – Csathó Emil*: Egri, gyöngyösi, hatvani nyomdák, nyomdászok, 1756-1972. Eger, 1972. A könyvkereskedelm és könyvkötészet története azonban borsodi, abaúji és hevesi viszonylatban is feldolgozatlan. Könyvkötészet-történeti szempontból különösen gazdag kincseket tartalmaz az egri Liceumi Könyvtár.

¹² Takács Béla i.m. 147. o.

¹³ Nem működött viszont nyomda, tudomásunk szerint, az északi járásszékhelyek közül Szinnán és Sztropkón (3-3 ezer lakosúak). A hegyaljai egykori mezővárosok – mint Mád, Tarcal és Tállya – nem tudtak külön nyomdát eltartani, lakosaik a közeli Szerencsre, illetve Tokajba fordultak megbízással. Természetesen Kassa, Abaújszántó vagy Miskolc nyomdáinak szolgáltatásait is igénybe vették, nemcsak a zempléni nyomdákhoz juttattak megbízást.

¹⁴ V.ö.: A Lévy József Könyvtár katalógusai 2. Iskolai értesítők. Szerkesztették *Bálint Péterné, Garamvölgyi Ernőné, dr. Kiss Józsefné*. Miskolc, 1986.

A nyomdatermékek (könyvek és aprónyomtatványok, újságok) megoszlásáról a nyomdák által kötelezően leadott statisztikai jelentések tájékoztatnak. 1936-ban például Sárospatakon Fischer Lajos nyomdája 3 folyóiratot, 8 könyvet, 62 aprónyomtatványt nyomott ki, 1937-ben 4 folyóiratot és 26 könyvet. Rácz István nyomdája ugyanott 1936-ban 2-2 könyvet és aprónyomtatványt tudott felmutatni (a következő esztendőben nemleges jelentést sem küldött). A Ref. Főiskola nyomdája 1936-ban 2 hírlapot, 3 folyóiratot, 64 könyvet, 1 különlenyomatot és 51 aprónyomtatványt állított elő. 1937-ben (bérlelő: Kisfaludy László) 2 hírlapot, 5 folyóiratot, 32 könyvet, 32 aprónyomtatványt.¹⁶ A számadatok jól jelzik a nyomdák közötti nagyságrendi különbségeket is.

Sátoraljaújhelyen 1936-ban Dani János könyvnyomdája egy folyóiratról és egy könyvről adott számot; 1937-ben 3 könyv és 15 aprónyomtatvány szerepelt a statisztikai jelentésben. Pávay János könyvnyomdája ugyanott 1936-ban 2 hírlap, 6 könyv, 12 aprónyomtatvány, 1937-ben, egy hírlap, egy könyv és 10 aprónyomtatvány előállítója. A legnagyobb újhelyi cég, a Zemplén Könyvnyomda és Lapkiadó Rt. 1936-os teljesítménye 4 hírlap, 1 folyóirat, 11 könyv, 144 aprónyomtatvány; 1937-es termése 4 hírlap, 1 folyóirat, 5 könyv, 96 aprónyomtatvány.¹⁷ Szerencsen Farkas Elemér 1936-ban 2 hírlapot, 7 könyvet, 47 aprónyomtatványt, 1937-ben 3 hírlapot, 6 könyvet, 46 aprónyomtatványt nyomott. Schönfeld Zoltán nyomdája 1936-ban nemleges jelentést adott, 1937-ben nemleges jelentést sem küldött.¹⁸ Tokajban Löwy Márton nyomdája (alapítva 1909-ben) 1936-ban 3 könyvet és 113 aprónyomtatványt, 1937-ben 3 könyvet és 97 aprónyomtatványt nyomott.¹⁹

Az újságok és folyóiratok nyomtatása állandó s jól tervezhető bevételt jelentett. Nem egy esetben a nyomdatulajdonosok egyben lapkiadók, sőt szerkesztők is.²⁰ Az aprónyomtatványok sorában közigazgatási nyomtatványokat,²¹ reklámcédulákat, céges levélpapírokat, házassági értesítéseket, gyászjelentéseket, plakátokat s egyéb meghívókat stb. találunk.²²

A nyomdagépek számáról és a munkakörülményekről az alapadatokat a Nyomdász Évkönyv és Útikalauz sorozat, illetve a Nyomda- és Rokonipari Évkönyv kötetei tartalmazzák az 1920-30-as években: *Sátoraljaújhelyben* (1925-ben) a Deutsch nyomdában 1 nyomdagép; a Keresztény Sajtóvállalatnál 3 nyomdagép, 2 szedő, 1 gépmester; Landesmann Miksa nyomdájában 2 nyomdagép, 2 szedő; Vajda József nyomdájában 3 nyomdagép, 2 szedő, 1 gépmester; a Zemplén Rt. birtokában 3 nyomdagép, 2 szedő, 1 gépmester. *Sárospatakon* (ugyancsak

¹⁵ Lásd Takács Béla i.m. Sajnos a 17. századi sárospataki nyomda teljes kiadványjegyzéke mellett ez a kiadvány a 19-20. századi könyvek és egyéb nyomtatványok tételes jegyzékét nem tartalmazza (bizonyára terjedelmi okok miatt). Nagyon hasznos lenne azonban ezek összegyűjtése és kiadása, s természetesen valamennyi zempléni nyomda kiadványjegyzékének elkészítése.

¹⁶ Magyar Könyvészet, 1936. Bp. 1940. B. dr. Szollás Ella: A magyarországi nyomdák és sokszorosítók vállalatok jegyzéke. 37. o. (A Fischer-nyomda 1921-ben, a Rácz-nyomda 1931-ben alakult.) Magyar Könyvészet, 1937. Bp. 1940. 46. o.

¹⁷ U.o. 37., illetve 46. o. (A Dani-nyomda 1934-ben, a Pávay-nyomda 1919-ben, Vajda József nyomdája – amely 1936-ban 2, 1937-ben 1 hírlapot nyomott – 1908-ban alapítva; a Zemplén Rt.-t 1924-ben alapították.)

¹⁸ U.o. 40., illetve 49. o. (A Farkas-nyomda 1929-ben, a Schönfeld-nyomda 1910-ben alapítva.)

¹⁹ U.o. 42., illetve 51. o. – 1937-ben a sárospataki rk. polgári fiú- és leányiskola értesítőjét a Rácz-nyomda készítette, a ref. főiskola teológiája és gimnáziuma, valamint a tanítóképző értesítőjét a Kisfaludy-nyomda állította elő. Sátoraljaújhelyen a kegyesrendi rk. gimnázium értesítőjét a Pávay-nyomda, a felsőkereskedelmi iskolát és a polgári leányiskolát Dani János, az rk. leánynevelő intézetét a Zemplén Rt. nyomta. Szerencsen a polgári fiú- és leányiskola értesítőjét Farkas Elemér, Tokajban a polgári fiú- és leányiskola értesítőjét Löwy Márton nyomtatta.

²⁰ Az erre vonatkozó adatokat lásd: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963. Összeállította Filöp Attila. Miskolc, 1964. – Csatlós Istvánné (összeáll.): Abaúj-Torna, Gömör-Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig. Miskolc, 1989. (Szerk., mutató és bevezető: Csorba Csaba.) V.ö.: Zubor István: Az újság technikája. Bp. 1940.

²¹ Zemplén Vármegye Levéltárában Szerencs nagyközség iratait végignéve a Schönfeld nyomda több aprónyomtatványát megtaláltam (pl. ügyiratpótló lap stb.).

²² V.ö. Szerencs iratait, illetve az abaújszántói és a szikszói nyomdák mintakollekcióját az 1920-as évekből (Abaúj-Torna vm. alispánjának iratai között. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.) Telegdi Imre szíves tájékoztatása szerint az abaújszántói nyomda a gyomai Kner nyomda mellett az ország egyik legnagyobb hivatali nyomtatvány előállító üzemének számított a két világháború között.

A sátoraljaújhelyi Zemplén Nyomda hirdetései a Zemplén Naptára 1896. és 1900. évi kötetéből

A „ZEMPLÉN” KÖNYVNYOMTATÓ MŰINTÉZETE

S. A. UJHELYT.

(Kitüntetve az Országos Iparügyiület által 1891-ben bronz és 1892-ben ezüst éremmel)

A nagyérdemű közönség szíves figyelmébe ajánljuk tetemesen megnagyobbított, újonnan felszerelt és a legmodernebb betűkkel berendezett vállalatunkat, a

ZEMPLÉN NYOMDÁJÁT

nyomatvány szükségletének fedezésére.

Főszűt fektetünk arra, hogy a nálunk megrendelt nyomatvány, legyen az bár a legegyszerűbb czélra szolgáló is, **tiszta, hibátlan, tetszetős és pontos** kiállításban kerüljön ki a sajtó alól.

Közvetlen összeköttetéseink a legnagyobb papírgyárakkal lehetővé tesszik, hogy nyomatványainkhoz a legjobb minőségű papírost adjuk s azokat a legjutányosabban számítsuk.

Nyomdánk el van látva **aranyozó-, drótfűző- és más segédgépekkel** felszerelt **könyvkötő-műhelylyel** is, minél fogva az üzletünkben kikerülő munkák házilag fűzetnek és kötnek, tehát jutányosabban állíthatók elő. Nagy szűt fektetünk a privát munkák csinos kiállítására is és azok jutányos árbani számítása egyik főtelevésünk leend.

Kérjük a n. érdemű közönséget, hogy nagybecsű bizalmunkkal és rendeléseikkel vállalatunkat, úgy mint eddig, ezután is megtisztelni sziveskedjenek. Egy hozzánk intézett levelező-lapban kifejezett kívánságra bárhova szívesen küldjük el **intézetünk képviselőjét**, ki a szükséges felvilágosítással és költségvetéssel is szolgál.

Kiváló tisztelettel

A „Zemplén” nyomdája.

A „ZEMPLÉN” könyvnyomtató intézete

SÁTORALJA-UJHELYT.

Kitüntetve az Országos Iparügyiület által 1891-ben bronz- és 1892-ben ezüst éremmel.

A nagyérdemű közönség szíves figyelmébe ajánljuk már 34 év óta fennálló, tetemesen megnagyobbított újonnan felszerelt és a legmodernebb betűkkel berendezett vállalatunkat, a

ZEMPLÉN NYOMDÁJÁT

nyomatvány szükségletének fedezésére.

Főszűt fektetünk arra, hogy a nálunk megrendelt nyomatvány, legyen az bár a legegyszerűbb czélra szolgáló is, **tiszta, hibátlan, tetszetős és pontos** kiállításban kerüljön ki a sajtó alól.

Közvetlen összeköttetéseink a legnagyobb papírgyárakkal lehetővé tesszik, hogy nyomatványainkhoz a legjobb minőségű papírost adjuk s azokat a legjutányosabban számítsuk.

Nyomdánk el van látva **aranyozó-, drótfűző- és más segédgépekkel** felszerelt **könyvkötő-műhelylyel** is, minél fogva az üzletünkben kikerülő munkák házilag fűzetnek és kötnek, tehát jutányosabban állíthatók elő. Nagy szűt fektetünk a privát munkák csinos kiállítására is és azok jutányos árbani számítása egyik főtelevésünk leend.

Kérjük a n. érdemű közönséget, hogy nagybecsű bizalmunkkal és rendeléseikkel vállalatunkat, úgy mint eddig, ezután is megtisztelni sziveskedjenek. Egy hozzánk intézett levelező-lapban kifejezett kívánságra bárhova szívesen küldjük el **intézetünk képviselőjét**, ki a szükséges felvilágosítással és költségvetéssel is szolgál.

Kiváló tisztelettel

A „Zemplén” nyomdája.

1925-ben) Fischer Lajos nyomdájában 2 nyomógép, 2 szedőtanonc, 1 segédmunkás; a főiskolai nyomdában 3 nyomógép, 4 szedő, 1 gépmester, 1 munkásnő. Szerencsen (1925) a Cukorgyár nyomdájában 1 nyomógép, 1 gépmester, 1 szedőtanonc; Schönfeld Zoltán nyomdájában 2 nyomógép, 1 szedő. Tokajban (1925) Fränkel Dezsőnél 2 nyomógép, Klein Márknál 1 nyomógép.²³

1932-ben Sátoraljaújhelyen a Deutsch, Pávay, Vajda és a Zemplén Rt. nyomdájában 3-3 nyomógépet jelentettek. Szerencsen a Cukorgyár nyomdájában 3 nyomógépet, Farkas Elemér, illetve Schönfeld Zoltán nyomdájában 1-1 nyomógépet, Tokajban Lówy Mártonnál 1 nyomógépet használtak.²⁴ 1934-ben Sátoraljaújhelyen megjelenik egy új nyomda, Illésházy és Társa 3 nyomógéppel.²⁵

1932-ben Sárospatakon a Fischer-féle nyomdában és Tokajban a Lówy-nyomdában naponta 10 órát, a többi nyomdában 8-8 órát dolgoztak. A minősítés szerint az említett sárospataki, illetve tokaji nyomda nem egészséges, illetve kevésbé egészséges, míg a többi nyomda egészséges munkakörülményeket nyújt.²⁶ 1934-ben Sárospatakon Fischer és Kisfaludy, Sátoraljaújhelyen Illésházy és Társa üzemében dolgoztak 10-10 órát a munkások, a többi üzemben 8 órát. A sárospataki Fischer-nyomda és a sátoraljaújhelyi Pávay-nyomda

²³ Novitzky N. László (szerk.): Nyomdász-Évkönyv és Úti Kalauz. Bp. 1925. 102-104. o.

²⁴ Ua. 31. évf. Bp. 1932. Szerk.: Lerner Dezső. 116-118. o.

²⁵ Ua. 33. évf. Bp. 1934. Szerk.: Lerner Dezső. 81. o.

²⁶ Lásd mint a 24. jegyzetben!

számított kevésbé egészségesnek, s Vajda József nyomdája (Újhely) nem egészséges minősítésű.²⁷

A nyomdákra vonatkozó adatok a múlt századig visszanyúló nyomdászati szakajtóból, statisztikai kimutatásokból s egyéb kiadványokból szedegethetők össze nem kis fáradsággal.²⁸

Hirdetések a Zemplén Naptára 1910. és 1912. évi kötetéből

Könyvek részletfizetésére.

LÖVY ADOLF
könyv-, mű- és zeneműkereskedése, kölcsönkönyvtár, könyvkötészet és dusan felszerelt papír-, író-, festészeti és rajzszerkeztárak.
A m. kir. egyetemi nyomda könyvkiadói osztályának felelősnője.
S.-A.-ÚJHELYEN.

<p>Dús raktára. kötött és kiadott munkákra a tudomány minden ágából a minden művelő nyelven.</p> <p>Az irodalom legújabb termékei készenlétre bővebb megtekintés végett hárhoz köldelnek.</p> <p>KÉPES DISZMŰVEK kérdőnyel és alkalmi ajándékok. Pompás karácsonyfa-díszek nagy raktára.</p> <p>A NIKITEN-FÉLÉ SZÉPÍTŐ SZERKEZETEK KÖZELBŐL RÖVIDEN ÉRDEKES ÉRTESÍTŐ.</p> <p>IFJUSÁGI IRATOK KÉPESKÖNYVEK minden korok számára gondos és gazdaságos kiadás.</p> <p>Mindenemű NAPTÁRAK albumok, almanachok, székfőkönyvek. Képzőművészeti és rajziskolák Mindenemű LEVÉLPAPIROK különböző nagyságban és minőségben egyszerű és díszes kiállításokhoz és a legnagyobb választékban.</p> <p>Hegedű, cselló és szívalbumok. — Cselló, hegedű, hegedű vonós és egyéb alkalmi és legújabbosabb áruk.</p> <p>Bárhol és bárki által hirdett könyvek általam gyorsan és eredeti bolti áron megrendelhetők. Látogatás, üzleti és meghívó jegyek, valamint levélpapír és borítókhoz szükségesek, monogramok, továbbá mindenemű nyomtatványok amerikai gyártásmódon díszesen kiállításra leggyorsabban elkészíthetők.</p> <p>Újraonnan berendezett 10.000 kötetből álló kölcsönkönyvtár.</p>	<p>Réz és ruganyos BÉLYEGZŐK S PÉCSÉTNOMOK Mindenemű TANKÖNYVEK. egyszerű, gimnáziumok, polgári, általános iskolák és magániskolák részére</p> <p>FÖLDGÖMBÖK és TÉRKÉPEK. INKASÖNYVEK. egyszerű, alacsony, egyszerűen áttekinthető és hosszú való albumok díszes kiadásban.</p> <p>Mindenemű bol- és külföldi HÍRLAPOK és FOLYÓIRATOK színes helyben, mint vidékre pontosan szállítanak.</p> <p>Öröklési bírási és közéleti NYOMTATVÁNYOKBÓL KESZ RAKTÁR. Vonzó és vonzó gazdasági és kereskedelmi LEGYŐZŐKÖNYVEK. Mindenemű járó és mutató KÁRTYÁK gyári raktára.</p>
--	--

**A „ZEMPLÉN”
könyvnyomtató intézete
SÁTORALJAUJHELY.**

Költöztetve az Országos Iparegyesület által 1891-ben bronz- és 1892-ben ezüst éremmel.

A nagyérdemű közönség szíves figyelmébe ajánljuk már 52 év óta fennálló, teljesen megnagyobbított és a legmodernebb betűtípus, villanyerő hajtásra berendezett vállalatunkat, a

Zemplén nyomdáját

nyomtatvány szükségletének fedezésére.

Főszűltekünk arra, hogy a nálunk megrendelt nyomtatvány, legyen az bár a leggyorsabb célra szolgáló is, tiszta, hibátlan, tetszetős és pontos kiállításban kerüljön ki sajtóink alól.

Nyomdánk el van látva Jukacozzó (perforáló), drótfűző- és más modern segédgépekkel felszerelt könyvkötéssel, minőségű az üzletünkben kikerülő munkák házilag fűzetnek és kötetnek, tehát jutányosabban állíthatók elő. Nagy szűltekünk a privát munkák csinos kiállítására is és azok jutányos árban számítása egyik főtevékenységünk leendő.

Kérjük a n. érdemű közönséget, hogy nagybecsű bizalmukkal és rendelkezéssel vállalatunkat, úgy mint eddig, ezután is megfizetelni szíveskedjenek.

<p>A „ZEMPLÉN” az. hetenként kétszer megjelenő politikai és és NAPTÁR Szőchenyi-tér 9. szám.</p>	<p>AZ „ADALÉKOK ZEMPLÉN VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉNEZ” az. havi folyóirat Szőchenyi-tér 9. szám. Telefon-szám: 42.</p>
--	---

²⁷ Lásd mint a 25. jegyzetben! - 1925-ben Miskolcon 10, 1934-ben 14 nyomda működött.

²⁸ V.ö.: H. Törő Györgyi - Nagy Miklós - Tóth Ildikó: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1849-1905. Bp. 1990. 221-236. o. - Biró Miklós: Nyomdászati Lexikon. Bp. 1936. - Firtinger Károly: A magyar állam nyomdászati történelmi térképe. Bp. 1896. (reprint). - Kovács Máté (összeáll.): A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Bp. 1970. (Bibliográfiával az 543. oldaltól kezdődően). - Edvi Illés Aladár (szerk.): A Magyar Korona Országainak gyáripára az 1906-1911. évben. Bp. 1915. - Battonyai Ödön (szerk.): Czegek kézikönyve. Bp. 1901. - Ranschburg Viktor: A könyvkiadás mestersége. Bp. 1922. - Pusztai Ferenc: Nyomdászati enciklopédia. Bp. 1902. - Ruzicska Gyula: A nyomdászati. Kolozsvár, 1898. - Fésűs György: A könyvnyomtatás és a vele rokon találmányok. Pozsony-Bp. 1885. - Thurzó Nagy László: A vidéki sajtó. Miskolc, 1928. - Ballagi Aladár: A magyar nyomdászati történelmi fejlődése 1472-1877. Bp. 1878. - Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Bp. 1900. - A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke. Bp. 1896. - Steinhof Károly: A könyv története. 3. rész. A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelemin rövid története a legújabb idők napjainkig. Bp. 1915. - Magyar Könyvszemle, 1898., melléklet. A hazai nyomdák 1898-ban; s következő évfolyamok. - Pallas Nagylexikona, X.köt. Bp. 1895. 898. o.

4. Könyvkereskedők

Az első könyvkereskedők a 19. század második felében jelennek meg Zemplén vármegyében, akkor, amikor Pest-Buda és a legnagyobb városok mellett lassan kezd kiépülni a könyvkereskedések hálózata. Volt rá eset, hogy a könyvnyomda-tulajdonos egyben könyvkereskedést és könyvkötészetet is működtetett, fellépett kiadóként (könyvek és lapok kiadása), szerzőként.

Természetesen a zempléni könyvkereskedők nem szorítkozhattak csupán a megye, illetve a régió nyomdái termékeinek árusítására, hanem a nagy kiadók (szinte kivétel nélkül a fővárosban működtek) kiadványait árusítását is vállalták, mint azok bizományosai. A jelentősebb könyvkereskedők beléptek a Magyar Könyvkereskedők Egyletbe, amelynek közlönye, a *Corvina* tájékoztató az új kiadványokról, hirdetéseket tett közre a könyvkereskedői szakmával kapcsolatosan, szakkikkeket jelentetett meg. Hosszú életű folyóiratnak számított, hiszen 1878 és 1951 között adták ki. Mellette kisebb vállalkozásnak számított a *Könyvkereskedők Lapja* (1894-95, 1905-09), a *Magyar Könyvkereskedő* (1913-1918), a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* (1891-1918, 1930).

Íme, néhány példa a Corvinában megjelent zempléni könyvkereskedelmi-kiadói ajánlatból:

– Löwy Adolf (Sátoraljaújhely): Boruth Elemér: Nyárfalevelek. 1878. Ára 2 frt.²⁹ Knopfler Sándor: Zemplén megye földrajza, kapcsolatban a népiskola IV. oszt. földrajzi anyagával. 2-ik kiadás. 1879. kötve 28 kr. Krüger. Rövid természettan... Kézikönyvül népiskolai növendékek számára... 10. jav. kiadás. 1886. Papírkötésben 25 kr.³⁰

– Kállay Lajos (Sátoraljaújhely): Gallik Géza: Útmutatás a tápszerrek, edények, szövetek és egyéb házi cikkek orvosrendőri vizsgálatára... 1879. 1 frt 80 kr.³¹ Dongó Gy. Géza: A magyar-erdélyországi középiskolai tanároknak zseb-naptára az 1878-79. tanévre. I. évfolyam. 1878. Vászonkötés, 1 frt. 20 kr.³²

Hírt kapunk a Corvinából arról is, hogy egyes kereskedők vevőik számára milyen kiadványokat keresnek a lap útján. Parkas Kálmán könyvkereskedő (Sátoraljaújhely) keresi „antiquarice Jókai műveit, kölcsönkönyvtárba, alkalmas egyéb újabb magyar és német regényeket. Ajánlatok direkt módon kéretnek.”³³ Löwy Adolf több esetben is keres a *Corvina* útján könyveket, pl. 1882-ben Pauer filozófiatörténetét,³⁴ 1886-ban Lubrich neveléstudományát, illetve neveléstörténetét, a *Budapesti Szemlét*,³⁵ majd Ábrányi Emil költeményeit, Pestalozzi munkáit, a *Pikáns Lapok* egyes számait,³⁶ Arany műveit, Tasso Jeruzsálemét stb.³⁷

1879-ben Eperjessy József és Trócsányi Bertalan Sárospatakról, Kállay Lajos és Löwy Adolf Sátoraljaújhelyről a Magyar Könyvkereskedők Egyletének tagjai, sőt közülük Löwy a választmányának is tagja lesz később.³⁸

A *Corvina* hirdetéseiből jól követhető a könyves-szakma alakulása:

– „A t. könyvárusok figyelmébe! Van szerencsém tudomására hozni, miszerint Miskolcon kő- és könyvnyomdát nyitottam és azt akként rendeztem be, miszerint munkaszépségre és olcsóságra bárkivel versenyezni képes vagyok. A t. könyvárusoknak az árból 30 %-os jutalékot engedek. Kívánatra névjegy mintakártyával ingyen szolgállok. Becses támogatásukért esedezve kiváló tisztelettel Falkenstein Adolf kő- és könyvnyomda tulajdonos Miskolcon.”³⁹

²⁹ *Corvina*, 1879. 3. sz. 9. o.

³⁰ U.o. 1878. 5. sz. 1886. 34. sz.

³¹ U.o. 1879. 4. sz.

³² U.o. 1878. 5. sz.

³³ U.o. 1882. 19. sz. 83. (Bejelenti, hogy 2000 frt-ért vett egy kölcsönkönyvtárat.)

³⁴ U.o. 1882. 29. sz. 120. o.

³⁵ U.o. 1886. 31. sz. 132. o.

³⁶ U.o. 1886. 32. sz. 136. o.

³⁷ U.o. 1886. 15. sz. 60. o.

³⁸ U.o. 1879. 19. sz. 75-76. o.; 1893. 36. sz. 95. o.

³⁹ U.o. 1886. 35. sz. 150. o. (Mégismételve a hirdetés u.o. 36. sz. 154. o.)

Hirdetések a Zemplén Naptára 1900., 1927., 1926. és 1940. évi köteteiből

Alapított 1889.

ALEXANDER VILMOS
KÖNYVKERESKEDEK, KÖNYVNYOMDA
→ S. A. U J H E L Y, (Bóhyna-féle ház). ←

Papír, író-, iroda- és rajzszerzők raktára.
Az összes iskolákban használatban levő Tankönyvek kaphatók.
Üzleti könyvek, nyomtatványok.
✚ Diszes levélpapírok dobozokban. ✚
Mindenféle naptárak dús választékban.
Tanító urak könyvrendeléseknél engedelményt kapnak.

A kir. m. tud. egyetemi nyomda bizománya!

A cég alapítását éve 1813.

VÉRTESI ZSIGMOND
szülött: Lóvy Adolf
könyv-, zenemű-, papír-, író- és rajzszerző kereskedése
SATORALJAUJHELY FŐ UCCA 12
(a vármegye székházával szemben)

Bel- és külföldi irodalmi újdonságok megjelenés után azonnal kaphatók.
Bárhol hirdeteli vagy megjelenti könyv vagy zenemű eredeti bolli áron kapható vagy megrendelhető.

TELJES ISKOLAI FELSZERELÉSEK!
Magyarország legrégibb és legismertebb iskolai könyvkereskedése.
Levélpapírok mappákban és dobozokban a legdivatosabb minőségben, elsőrendű minőségben, jutányos áron.
DIVATLAPOK, irodalmi és művészi FOLYÓÍRATOK!
Ifjúsági iratok, képek, képek minden körbeli leányok és fiúk részére.

IRÓGÉGEK ELLEKEK előnagyu kivitelben!

A Zemplén
könyvnyomda
mindennemű nyomtatványokat:
névjegyet, eljegyzési és esküvői kártyákat,
báli meghívókat stb. izléses kivitelben
és jutányos áron, pontos időre elkészít.

Nyomdahelyiség:
a Vármegyeház II. udvar, I. emelet. Telefon: 109.

ZEMPLENVÁRMEGYEI

Keresztény Sajtóvállalat

MINT SZÖVEGKEZET
könyv- és papírkészítés
SATORALJAUJHELY, KAZINCZY.U.
R. hat. egyházi nyomtatványok kiadása
és nagy rakára. Iskolai nyomtatványok, iskolai könyvek és szerzői, játékok nagy rakára

Vidéki megrendeléseket beérkezés napján felvesszük el.
Posta, utólagos árak mellett kifizetendő.

könyvkereskedők helyzetéről olvashatunk cikket a lapban (címe: Ne kockáztassuk saját érdekeinket): „Gomba módra szaporodik a könyvkereskedés útján boldogulást, anyagi jólétet kereső szatécok, zsibárosok és szellemi tőke gyarapítására [?] az irodalom terjesztésére törekvő iparosok száma. A merre pillantunk, mindenütt találkozhatni minden rendű és rangú új vállalkozókkal, kik biztos menhelyet keresve más működési téren tapasztalt veszteségek és viszontagságok után a szellemi áruk értékesítése által megélhetésükre tesznek kísérletet... a vidéki könyvkereskedő, kinek szilárd állása, megbízhatósága és tekintélye oly lényeges tényezőt képez a kiadó működésében és vállalkozásaiban folytonos küzködésnek és veszteségeknek van kitéve; rengeteg hiábavaló költséget kell viselnie; nagyobb megrendelések és beszerzések folytán nagyon megkárosodik, míg a kiadót is sok el nem kelt könyvnek tömeges visszafogadására felkérni kénytelenítettik.”⁴²

1881-ben tett közzé felhívást a lap hasábjain az ifj. Csáthy Károly könyvkereskedésében (Debrecen) dolgozó ifj. Oláh Ferenc „Felhívás a magyar könyvkereskedő urakhoz” címmel, amelyben adatközléseket kér a könyvkereskedő cégek keletkezéséről, alapítóiról, a cég fontosabb eseményeiről, hogy megírhasa a magyar könyvkereskedések keletkezésének és fejlődésének történetét.⁴³ Kezdeményezése – tudomásunk szerint – visszhangtalan maradt.

Az 1880-as években a könyvkereskedelem egyre szervezettebbé válik. Benkő Gyula a könyvkereskedelmi szokásjogra vonatkozó szabályokat 1889-ben összegyűjti és kiadja. Ebben leírja, hogy (2.§) „Magyar könyvkereskedőnek azon önálló cégtulajdonos tekintetik, aki a

⁴² Corvina, 1881. 28.sz. 112-113. o. (Írója: R.)

⁴³ U.o. 1881. 5.sz. 19. o.

Magyar Könyvkereskedők Országos Egyletének tagja s magát az egylet alapszabályainak alávetette.⁴⁴ A könyvkereskedelmi üzlet akkor már három ágra oszlik (3.§): 1. kiadói, 2. elárusítói, 3. bizományosi. Benkő kis 21 oldalas füzetében ismerteti a fontosabb üzleti szabályokat is.⁴⁵

Mint általában a vidéki könyvkereskedők, a zempléniek is könyvkereskedelem mellett általában papírkereskedelemmel, sőt hírlapeladással, némelyik fényképészeti és egyéb cikkek árúsításával, kölcsönkönyvtárral, könyvkötéssel, sőt nyomtatással is foglalkozott. Árultak nyomtatványokat (üzleti könyvelés) is.⁴⁶

A vidéki – így a zempléni – könyvkereskedők többsége nem szoros számlára, készpénzért (vagy hitelben), illetve cserejoggal vásárolta meg az árut (a könyveket), hanem általában bizományban, ami azt jelentette, hogy az áru a kiadó tulajdonában maradt, azzal a feltétellel vette át a kereskedő, hogy csupán akkor fizeti ki, ha sikerül eladnia. Ha nem sikerül, a termelő visszafogadja az árut; tehát a kereskedő mentesült a kockázat terhétől.⁴⁷ 1914-ben a magyarországi könyvkereskedők központi bizományi üzlete (Bp. Rényi Károly) üzletfele volt Zemplénből Fischer Lajos (Sárospatak), Lóvy Adolf (Sátoraljaújhely), a sárospataki ref. főiskola könyvkereskedése, Szabó Pál (Sátoraljaújhely). Ráth Mór bizományosai között nem találunk zemplénit (sőt abaújit és borsodit sem!); hasonló a helyzet a Révai Testvérek Rt. esetében is. Schenk Ferenc egy kassai kereskedővel (Vedres János) állt kapcsolatban.⁴⁸ Az 1910. évi Magyar Könyvészetben Schenk Ferenc bizományosaként találjuk feltüntetve ifj. Deutsch Mór (Sátoraljaújhely) és Spira Ábrahámot (Varannó). Mindketten szerepelnek az 1908-as névtárban is.⁴⁹

A Magyar Könyvészet füzetek közlik üzleti címtárunkban mindazon könyvkereskedők címgjegyzékét, akik a Magyar Könyvkereskedők Egylete tagjai. Megadják az alapítás időpontját, azt, melyik cég bizományosa az illető kereskedő, s azt, hogy könyvkereskedésen kívül mivel foglalkozik még (műkereskedelem, zenemű-kereskedelem, papírkereskedelem, könyvkötészet, nyomda, kölcsönkönyvtár, könyvkiadás, kolportázs, hírlapkiadás).

Az 1910-es címtár a következők nevét és adatait tartalmazza Zemplénből:

Alexander Vilmos (Sátoraljaújhely): könyvkiadás, nyomda, zenemű-kereskedelem. Alapítás: 1889. szeptember 20.

Ifj. Deutsch Mór (Sátoraljaújhely): könyv- és papírkereskedelem, nyomda, Schenk F. bizományosa.

Eperjesy József utóda (Sárospatak): könyv- és papírkereskedelem, műkereskedelem, kölcsönkönyvtár. Tulajdonos László Adolf 1885 óta. Alapítás: 1858. július 1. Rényi K. bizományosa.

Lóvy Adolf (Sátoraljaújhely): könyv-, papír-, zenemű-kereskedés, műkereskedelem, kölcsönkönyvtár. Tulajdonos László Adolf 1885 óta. Alapítás: 1833 (Lóvy József). Rényi K. bizományosa. (Lóvy „László”-ra magyarosított, de az üzleti életben a régi bevált cégnevet – Lóvy – használta továbbra is.)

Szabó és Trócsányi (Sátoraljaújhely): könyv- és papírkereskedés. Tulajdonos Trócsányi Bertalan és Szabó Pál. Rényi K. bizományosa.

Trócsányi Bertalan (Sárospatak): könyv-, papírkereskedés és könyvkötészet. Tulajdonosai 1896 óta Trócsányi Bertalan örökösei. Alapítás: 1874. Előd: Abaházy István (1872). Rényi K. bizományosa.⁵⁰

A lista korántsem teljes. Gálszécsen, Homonnán, Varannón, Nagymihályban, Tokajban és Szerencsen is működtek könyvkereskedők, sőt Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon is találunk még cégeket a felsoroltakon kívül. Az 1908-as adattárban a következő nevekkal találkozunk:

⁴⁴ Magyar könyvkereskedelmi szokásjog. Egybeszedte Benkő Gyula. Kny. Magyar Jog, Bp. 1889.

⁴⁵ U.o.

⁴⁶ Schnierer és Társa (Posner Károly Lajos) vonalzó intézet és könyvkötészeti gyár az 1860-as években elárusításra Sárospatakra is szállított üzleti könyveiből. (Susits Imre: Egy nyomda története 1841-1976. Bp. 1976. 12. o.)

⁴⁷ Biró Miklós: Nyomdászati lexikon. Bp. 1936. 62. o.

⁴⁸ Magyar Könyvészet 1914. Szerk. Köhalmi Béla és Pikler Blanka. Bp. 1915. 228-230. o.

⁴⁹ U.o. 1910. Szerk. Steinhofér Károly. Bp. 1911. 307.o.; u.o. 1908. Szerk. Steinhofér Károly. Bp. 1909. 298. o.

⁵⁰ Magyar Könyvészet 1910. Bp. 1911. 275-293. o.

Homonnán Waller Mór könyv- és papírkereskedő. Gálszécsen Herr Simon könyv- és papírkereskedő. Sárospatakon az említettek. Sátoraljaújhelyen az említettek kivül Landesmann és Társa, könyv-, zenemű-, papírkereskedelem, könyvnyomda; Vajda és E. könyv- és papírkereskedelem, könyvnyomda; Weinberger és Klein könyv-, papírkereskedelem és könyvnyomda. Tokajban Gestetner A. könyv-, papírkereskedelem; Klein Márkus könyv- és papírkereskedelem, könyvnyomda. Varannón Spira Ábrahám könyv- és papírkereskedelem.⁵¹

A világháború, majd Trianon a könyvkereskedelmet és a rokonszakmákat is drasztikusan érintette. A két világháború közötti időszak adatainak összegyűjtésére és a szakma további sorsa alakulásának vizsgálatára jelen összefoglalás írója nem vállalkozik. A szaksajtó⁵², a helyi sajtó⁵³, a levéltári anyag átbúvárlása sok adatot eredményezhet. Az államosítás során (után) elpusztult iratanyag (üzleti könyvek, levelezés stb.) hiánya azonban pótolhatatlan űrt jelent.⁵⁴

Itt szeretném felhívni a figyelmet egy ritka kiadványra, Lőrincz Ernő könyvkereskedői és könyvkiadói kézikönyvére, amely 1940-ből adattárat közöl a magyar városok könyvkereskedéseiről. Megtudhatjuk belőle, hogy az akkor 77 290 lakosú Miskolcon 27, a 66 961 lakosú Kassán 18 könyvkereskedés működött. Az utóbbinál csaknem kétszer nagyobb lélekszámú Debrecenben (125 996 lakos) mindössze 16, a 35 155 lelkes Ungváron 14, Sátoraljaújhelyen (18 404 lakos) 7. A hasonló lélekszámú Mohács-on 9, a s más ilyen nagyságrendű településen országos átlagban 4-5.⁵⁵

5. Könyvkötők

A nyomdákat és könyvkereskedéseket időrendben Zemplénben is minden bizonnyal jelentősen megelőzte a könyvkötők megjelenése. Kutatások hiányában azonban ezt ma még nem tudjuk dokumentálni. Legkorábban Glück Jakabné (1854) és Lipsitz Bernát sátoraljaújhelyi könyvkötészettét tudom jelenleg felmutatni.⁵⁶ Sárospatakon az 1869-es népszámlálás összeíró ívében találtam meg a Piac u. 39/c alatt lakó Leskó Nándor sárospataki születésű (1838) ref. vallású könyvkötő mester nevét, továbbá Abaházy István szintén sárospataki születésű (1841) ref. vallású önálló könyvkötő iparos nevét (Kis u. 56.).⁵⁷

Jónéhány zempléni nyomda is rendelkezett könyvkötészettel (ezek adatait a nyomdák nál sorolom fel). A 19. század második felétől a könyvkiadás tömegessé válásával egyre inkább elterjedt a gépi könyvkötészet.⁵⁸ Hetilapok, folyóiratok, füzetes könyvkiadói sorozatok az előfizetők részére előre gyártott könyvborítókat küldtek, s ebbe a könyvkötőnek csak be-

⁵¹ Magyar Könyvészet 1908. Bp. 1909. 326-337. o.

⁵² Mindenekelőtt az 1951-ig megjelenő Corvina, a Magyar Könyvkereskedő c. lap (1913-1918), a Magyar Könyvkereskedők Évkönyve kötetek (1891-1918, 1930) stb.

⁵³ Elsősorban a Zemplén c. lap cikkei, hirdetései és a többi helyi lap: lásd *Fülöp Attila* i.m. (20. jegyzet).

⁵⁴ Talán még élnek néhányan az államosítás előtti nyomdáknak, könyvkötészeteknek és könyvkereskedéseknek dolgozók közül. Emlékeiket lejegyezni, megörökíteni az utókor számára már nem sokáig van lehetőség. V.ö.: *Boros Éva*: Adatok a községi könyvkötők és a Ruszke könyvkötő-dinasztia történetéhez. Savaria, 17-18. köt. Szerk. Bándi Gábor. Szombathely, 1988. 261-5. o.

⁵⁵ *Lőrincz Ernő*: Könyvkereskedői és kiadói alapismeretek. Kéziratként. Szerző kiadása. Bp. 1944. (Nincs könyvkereskedői forgalomban.) A hivatkozott adatok: 138-140. o. Tervezte a könyvkereskedői és kiadói szakma tankönyvének megírását is, ami az 1945 utáni időkben meghiúsult. Magán antikváriumot nyitott Budán, a várbán, ahol jómagam is sokszor megfordultam az 1960-as évek közepétől, egyetemista koromtól kezdve. - Lásd még: *Ranschburg Viktor*: A könyvkiadás mestersége. Bp. 1922., *Magyar Géza*: A kiadói ügylet. Bp. 1893.

⁵⁶ V.ö.: Özv. Glück Jakabné könyvkötészete reklámját (Zemplén Naptár 1900-ra. S.újhely, 1899. 31. o.).

⁵⁷ *Csorba Csaba*: Sárospatak Erdélyi János korában. Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1994. 293. o. Az összeírásban nyomdászok is szerepelnek. (Az 1869-es népszámlálás teljes zempléni anyaga megmaradt, feldolgozása rendkívül fontos lenne.)

⁵⁸ V.ö.: *Bíró Miklós*: Nyomdászati lexikon. Bp. 1936. 145-146. o. (Fonals fűzőgép); 255-256. o. (Könyvkötés). - Lásd még: *Gulyás Pál*: A könyvkötés technikája. Bp. 1904.; *Jaschik Álmós*: A könyvkötőmesterség. Bp. 1922.; *Farkas Sándor*: A könyvkötők és rokonszakmabeli munkások és munkások kézikönyve. Bp. 1936.; Könyvkötő és rokonszakmák évkönyve I-II. évf. Bp. 1908-1909. - Szaklapok: Magyar Könyvkötő Újság (1910-14); Könyvkötő Ipar (1903-5, 1932-37); Könyvkötők Lapja (1894-6, 1899-1948); Könyvkötőmesterek Lapja (1912-5, 1920-24); Magyar Könyvkötő (1886).

ÖZV. GLÜCK JAKABNÉ
 KÖNYVKÖTÉSZETÉ
 SÁTORALJA-ÚJHELYBEN.
 (Alapított 1854-ben.)

A legújabb gépekkel és betűkkel berendezett
 könyvkötő műhelyében
 elvállal mindennemű könyvek bekötését,
 diszmunkákat
 és diszbekötéseket arany csimnyomattal,
 valamint
 erős hivatali bekötéseket
 olcsó ár és pontos kiszolgálattal mellett.

akasztani kellett a könyvtestet. Bár a kézi könyvkötészet a 20. századra egyre inkább visszaszorult, nagyobb könyvtárak, tehetősebb egyéni megrendelők részére az államosítás előtt jelentős mennyiségű könyvet kötöttek.⁵⁹ Könyvkötők képzése Zemplénben – tudomásom szerint – iparos iskolában nem folyt, csak kisiparos műhelyekben, de erről nincsenek részletes adataim.⁶⁰

Özv. Glück Jakabné könyvkötészeti reklámszövege (Zemplén Naptára 1900-ra) mellé összehasonlításként közlöm Lévai Mór (Ungvár) hirdetését 1886-ból: „Könyvkötészetemet ajánlom a kiadó urak szíves figyelmébe. Iskolai könyvek kötésére különösen olcsó ajánlatokkal szolgálhatok. A vasúti költségeket tour és retour magamra vállalom, valamint a leszámolást illetőleg is a legelőzékenyebb módozatokat nyújtom. Csomagolást nem számítok. A legnagyobb versenyképességet tartom szem előtt minden tekintetben. Ajánlom vállalatomat kegyes pártfogásukba.”⁶¹

A levéltárban – egyebek mellett – az ipartestületi iratanyagok kutatása ígér adatokat a könyvkötészetre vonatkozólag. A Sárospataki Járási Ipartestület anyagában így találtam meg az 1938. évi kérdőívet, amely szerint az

iparosok között 2 könyvkötőt, 1 segédet és 1 tanoncot írtak össze. Egy 1947. dec. 31-iki kiegészítéshez kötött ipart üzökről fölvevett járási ipartestületi összeírás két könyvkötőt említ, mellettük ekkor sem segéd, sem tanonc nem működött. 1948-ban és 1951-ben készült összeírások Sárospatakról egyedül Kovács Ferenc nevű könyvkötőt említik.⁶²

*

E vázlatos áttekintés a zempléni nyomdászat, könyvkereskedelem és könyvkötészet múltjáról remélhetőleg ráirányítja a figyelmet művelődés- és ipartörténetünk ezen elhanyagolt vonatkozásaira, s talán lesz olyan lelkes fiatal kutató, aki rászánja magát a témakör részletes feldolgozására.⁶³

⁵⁹ Az egyes könyvkötő-mesterek a könyvtábla belső oldalára ragasztott kis reklámcédulán (vagy pecsételve) feltüntették általában nevüket, címüket. A zempléni könyvtárak, magángyűjtemények átnézése révén jó néhány könyvkötő adatai összegyűjthetővé válnának.

⁶⁰ V.ö. a miskolci szakoktatással (Csorba Csaba: Az ipari szakoktatás története Miskolcon. Szemere Lapok. Önképzőkör kiadvány. 7. szám. Miskolc, 1994. 21-22.) 1912-ben a miskolci címár szerint hét könyvkötő működött a városban.

⁶¹ Corvina 1886. 8.sz. 32. o.

⁶² Zemplén Levéltára (Sátoraljaújhely), a Sárospataki Járási Ipartestület iratai 2. doboz.

⁶³ V.ö.: Gulyás Pál: A könyv és története Magyarországon. Magyar Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927. 563-592. o.

ADATTÁR

NYOMDÁK, NYOMDÁSZOK

Sátoraljaújhely

Alexander Vilmos könyvkereskedés, könyvnyomda. Papír-, író-, iroda- és rajzszeretek raktára. Behyna-féle ház. (Zemplén Naptára 1900-ra. 27.)

Barátság - Pávay Nyomda. Itt nyomtatták a Zemplén megye Hivatalos lapját (1945-1950) és a Zempléni Barátságot, a Szociáldemokrata párt hetilapját (1946-1947).⁶⁴

Özv. Boruth Elemérné (szül. Éva Otília) könyvnyomda-tulajdonos, papír- és írószer-kereskedő. Ipar bejelentése: 1892. szept. 13. Megszűnés bejelentése 1894. nov. 6. (Ce 835. II. köt. 180. nincs irat).⁶⁵

Csehi János nyomdája. Itt nyomtatták a Zempléni Barátság c. lapot 1947-ben.

Deutsch Lajos nyomdája. Itt nyomtatták a Felsőmagyarországi Hírlapot (1931).

Ilf. Deutsch Mór könyv, papírkereskedő és nyomdaipari üzlet tulajdonos. Bejegyezve 1908. febr. 7. (1922. jan. 27.: borkereskedelemre is kiterjesztve üzleti tevékenysége). Megszűnt: 1929. febr. 10. (Ce 1590. IV. köt. 169. vannak iratok, köztük iparigazolvány is.)

Egyenlőség nyomda. Itt nyomták a Zempléni Népújságot, az MKP lapját (1945-48), Zemplén vármegye Hivatalos Lapját (1947).

Illésházi M. és Társa nyomdája. Itt nyomták a Felsőmagyarországi Hírlapot (1931-33), az Útmesterek Lapját (1913-15), a Város Lapja c. hivatalos közlönyt (1913), a Sátoraljaújhely c. hetilapot (1910).

Landeszmann Miksa és társa, könyv- és papírkereskedelem. Bejegyezve 1890. ápr. 29. (Ce 734. II. köt. 129.) Átvezetve a társaságokhoz: (Ct. I. köt. 106). 1897. dec. 31. bejegyezve: üzletkör kiterjesztve nyomdaüzletre is. 1919. jan. 29. Láncki Zoltán cégvezető bejegyezve. 1929. szept. 24. új cégbirtokos bejegyezve. Itt nyomtatva: Felsőmagyarországi Hírlap (1898-1928), melynek tulajdonosai és szerkesztői; Az Ipar (1911-12), a Sátoraljaújhelyi Ipartestület Hivatalos Lapja; Sárospataki Füzetek (1904-5); Színházi Újság (1925); Közérdek (1894-95); Nép és Igazság (1906).

Lówy Adolf nyomdája (ipariszkolai bizonyítvány. Zemplén levéltára, Sátoraljaújhelyi Általános Ipartestület iratai 4. doboz 135/891). Itt nyomták az Időszaki Értesítő (1907) és a Közművelődés c. hetilapot (1904-7), amelynek Lówy laptulajdonosa is volt egyben.

Pannonia Könyvnyomda (Jurcsó Ágoston tulajdonos). Bejegyezve 1895. dec. 3. (Ce 963. III. köt. 49. nincs irat). Megszűnt: 1900. dec. 4. Itt nyomták a Sátoraljaújhely c. hetilapot (1910), a Közérdek c. lapot (1895-1905).⁶⁶

Pávay János nyomdájában készült a Felső-magyarországi Hírlap (1933-34), a Gyümölcsészeti Tájékoztató (1939-

44), a Magyar Erdőgazda (1931-32) és a Zempléni Újság (1931-36) c. lap.

Vajda és Eisenstädter nyomda. Tulajdonos Vajda József és Eisenstädter Juda. Könyv- és papírkereskedés, könyvnyomda iparüzlet. Bejegyezve: 1909. febr. 6. Megszűnés bejelentése: 1912. febr. 24. (Ct. 421 V. köt. 56. nincs irat). Itt nyomták a Sátoraljaújhely c. hetilapot (1909-10), a Tentamen c. irodalmi hetilapot (1911).

Vajda József könyv- és papírkereskedés, valamint könyvnyomda iparüzlet tulajdonos. Bejegyezve: 1912. febr. 24. Csödönkívüli kényszerjegyzési eljárás megindult: 1931. febr. 21. Megszűnt: 1934. febr. 22. (Ce 1783 V. köt. 49. vannak iratai). Itt nyomták az Abaúj-Tornai Hírlapot (1937-38), a Felsőmagyarországi Hírlapot (1934-47), a Határszéli Újságot (1935), a Sárospatakat (1938), a Zempléni Tanítót (1930-36), a Zemplénvármegye c. hetilapot (1926-38), Zemplén vármegye Hivatalos Lapját (1923-26).

Weinberger és Klein könyvkereskedés és nyomda iparüzlet. Tulajdonos: W. Adolf és K. Ignác. Bejegyezve: 1908. nov. 19. Hivatalból megszűnt: 1929. ápr. 10. (Ct. 413 V. köt. 40.)

Weisz Mór nyomdája. Itt nyomták a Zemplén c. lapot (1870-71), a Tokaj-Hegyalja Borászati Érdekeit (1866), a Zempléni Értesítőt (1869-70), a Zempléni Híradó c. hetilapot (1865-68).

Weisz Mór özvegye nyomdájában készült a Zemplén c. lap (1871-72).

Werner Miksa és Fia nyomdájában készült Zemplén vármegye Hivatalos Lapja (1918-20), a Közművelődés (1917-19), a Zempléni Újság (1919).

Zalán Nándor könyvnyomdai műintézete Hirdetése: Zemplén Naptár 1915-re. (Hirdetése 28. o.)

A Zemplén Könyvnyomda műintézete. Tulajdonos: Éhlert Gyula⁶⁷ okleveles gyógyszerész. A Zemplén c. hetilap kiadó tulajdonosa. Bejegyezve: 1898. márc. 26. 1916-ban eladta. Megszűnt: 1928. okt. 4. (Ce 1117 III. köt. 126. vannak iratai). Itt nyomták az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez c. folyóiratot (1895-1928), a Gazdasági Értesítőt (1914-16), a Zemplént (1872-1928), Zemplén vármegye Hivatalos Lapját (1914-18), a Sárospatakat (1916), a Zempléni Újságot (1901-2), a Mai Színlapot (1910-11).⁶⁸

Zemplén Könyvnyomda és Lapkiadó Rt. Bejegyezve 1923. okt. 24. (Ct. IX. köt. 760. cégiratok megvannak). Igazgatósági tagok: Thuránszky László, Bernáth Aladár, Illésházy Endre, Maillot és br. Waldbott Frigyes. Létesült a Zemplén c. lap és egyéb lapok, könyvek előállítására,

⁶⁴ A sajtó adatai *Fülöp Attila* i.m. alapján.

⁶⁵ Zemplén Levéltára. A Sátoraljaújhelyi Törvényszék iratai. Cégbírói iratok. - Rövidítések: Ce = egyéni cégek; Ct = társas cégek. - Mindkét sorozatban megadom a kötet számát, illetve az oldalszámot, s közlöm, hogy a cégbírói irattárban maradt-e meg a cégnek iratanyaga.

⁶⁶ *Fülöp Attila* adatai arra mutatnak, hogy Jurcsó Ágoston és Ocskay László vezetése alatt valamilyen átalakult formában 1900 után is működött a nyomda.

⁶⁷ A nyomda- és rokon iparágak körében működők közül egyedül Éhlert Gyula szerepel *Högye István*: *Neves újhelyiek c. életrajzi lexikonában* (S.újhely, 1986. 24. o.). Bizonyára adathiány miatt nem került sor mások felvételére. Lapalapítóként helyet kapott benne Boruth Elemér költő (1833-1886), a lapszerkesztő Dongó Gyárfás Géza levéltáros, s a városból elszármazott két nyomdász, akik azonban újhelyi nyomdáikban sosem dolgoztak (Berkó D. Géza, illetve Krcovics József; utóbbi az 1869-es népszámlálásban sárospataki nyomdászsegédként szerepel, v.ö. 57. sz. jegyzet).

⁶⁸ Hirdetési a Zemplén Naptárban (1896-1900, 1915-21), egész oldalas hirdetések.

forgalmazására, terjesztésére, mindennemű nyomdai munkára. Alapszabály módosítás: 1924. jún. Új igazgatósági tagok: (1941. márc. 10.): Bornemissza Miklós, dr. Azary Prihoda László, Váro Indár, b. Waldbott Kelemen; Maksay Győző (1943. nov. 21-től). Itt nyomták: Báli Újság (1938-ig), Határszéli Újság (1933), Zemplén (1923-44), Zemplén vármegye Hivatalos Lapja (1926-45), Miskolc c. hetilap (1936), Újhelyi Színházi Újság (1937), Zempléni Gazda (1926-44), Zempléni Tanító (1930-36).

Zemplén Vármegyei Keresztény Sajtó Vállalat mint Szövetkezet. Bejegyezve: 1923. aug. 28. (Ct. 656. VI. II. köt. 132. iratok megvannak). Utolsó bejegyzés: 1943. 133. Itt nyomták a Magyar Erdőgazdát (1923-31), a Református Egyházi Értesítőt (1926-29), a Zempléni Újságot (1920-31), az Újhelyi Színházi Újságot (1929-37).

Sárospatak

Csehi Lajos nyomdája (1944-49).⁶⁹ Itt nyomták: Határszéli Újság (1944-ig), Református Ifjú (1948), Sárospataki Értesítő (1946), Sárospataki Ifjúsági Közlöny (1948-ig), Sárospataki Igézhirdető (1946-48), Sárospataki Néplap (1945), Sárospataki Református Lapok (1944-48), Vándortűz (1946, felelős szerkesztője Újszászy Kálmán).

Dani János nyomdájában készült: Református Egyházi Értesítő (1936), Szébb Jövőt (1938), Világosság (1938 és 1941), Zempléni Reformátusok Lapja (1944).

Dani és Fischer (Dani János, Fischer Lajos) nyomdája (1909-15).⁷⁰ Itt nyomták: Népiskolai Tanügy (1909-10), Sárospatak (1910-15), Sárospataki Ifjúsági Közlöny (1909-14), Sárospataki Református Lapok (1909-15), Sárospataki Újság (1909-12), Sátoraljaújhely (1910). 1915 után mindkét nyomdász önállósította magát és saját nyomdát létesített.

Fischer Lajos nyomdája: Eperjess József 1850-es években létesült könyvkereskedését 1912-ben vette át, melyet 1922-ben könyvnyomdával és könyvkötéssel bővített (megvette a Rákóczi-nyomdát).⁷¹ Itt nyomták az Újhelyi Színházi Újságot (1938), a Határszéli Újságot (1933-34), a Reformációt (1926-27), a Sárospatakat (1928-32, 1934-37). A zsidótörvények értelmében 1944-ben Fischer Lajostól elvették nyomdaüzemét (teljes felszerelésével együtt). Sárospatak város levéltárában fennmaradt Prókátor Lajos nyomdász kérvénye (1944. máj. 22.), amelyben mint tanult nyomdász bejelenti igényét a nevezett nyomdaüzemre.⁷²

Forster Rezső könyvnyomdája (1861-67):⁷³ itt nyomták a Borsodi Értesítőt (1861), az Izraelita Magyar Néptanítót (1866-67), a Jüdischer Schulbote (1865-67), a Sárospataki Füzetek (1863-66) c. folyóiratot, a Zemplén Megyei Híradó c. hetilapot (1862-64); utóbbinak Weisz Mórral együtt tulajdonosa is.

Jäger Károly nyomdája:⁷⁴ 1853-1861 között működött; itt nyomták a Sárospataki Füzeteket (1858-62).

Kisfaludy László nyomdája (1931-1944).⁷⁵ Itt készült az Abaúj-Tornai Hírlap (1932-34), a Határszéli Újság (1935-44), a Reformáció (1931), a Sárospatak (1932-34), a Sárospataki Ifjúsági Közlöny (1931-1945), a Sárospataki Református Lapok (1931-44). 1938-ból ismerjük a nyomda tanoncainak nevét is: Magosányi Sándor és Kiss Bertalan.⁷⁶

Nádaskay András nyomdája 1817-1852 között működött.⁷⁷

Rácz István könyvnyomdája: 1932-ben alapította a sárospataki születésű (1896) tulajdonosa. Szakismereit Miskolcon, Budapesten, Németországban szerezte. Egy 12-es hatású gyorsajtógéppel s egy amerikai géppel működött. Leginkább kereskedelmi nyomtatványok készítésére szakosodott. Rácz István az Ipartestület alelnöke is volt.⁷⁸

Radil Károly nyomdája (1904-1909).⁷⁹ Itt nyomták a Népiskolai Tanügy (1909), a Sárospatak és Vidéke (1905-6), a Sárospataki Ifjúsági Közlöny (1903-9), a Sárospataki Református Lapok (1905-9), a Sárospataki Újság (1907-9), a Zemplén-Tokaji Újság (1906) és a Sárospataki Lapok (1904-5) c. újságokat, illetve folyóiratokat.

A Református Főiskola nyomdája (1915-1931).⁸⁰ Itt nyomták a Görögkatolikus Tanító (1925-28), a Sárospatak (1915, 1921-28), a Sárospataki Hírlap (1916-29), a Sárospataki Ifjúsági Közlöny (1915-31), a Népakarát (1919), a Reformáció (1928-31), a Református Lelkésznek Lapja (1928-1930), a Zeneközlöny (1928-35) című lapot.

Steinfeld Béla nyomdája (1867-1893):⁸¹ itt nyomták a Sárospataki Füzeteket (1867-69), a Sárospataki Lapokat (1881-93).

Steinfeld Jenő nyomdája (1893-1904):⁸² itt nyomták a Sárospatakat (1900-2), a Sárospataki Ifjúsági Közlönyt (1893-03), a Sárospataki Lapokat (1893-1903), a Sátoralját (1895-96), a Zemplénmegye (1903-4) c. lapot. Cégbíróági bejegyzése: 1898. okt. 24. Hivatalból megszűnt: 1928. nov. 25. (Ce 1145 III. köt. 140., iratai megvannak).

⁶⁹ Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Bp. 1978. 183-185. o. (Az e műben szereplő nyomdák történeti adatai részletezésétől eltekintek, csak kiegészítő adatok közlésére szorítkozom.)

⁷⁰ Takács Béla i.m. 166-169. o.

⁷¹ Sárospatak és vidéke. Szerk. Ladányi Miksa. Bp. 1933. 118. o.; Csikvári Antal (szerk.): Zemplén vármegye. Bp. 1940. Személyi adattár 56. o.

⁷² Zemplén Levéltára, a Sárospataki járás iratai. 2753/1944. Prókátor L. munkakönyvét 1904-ben állította ki a sárospataki ipartestület. Dolgozott Pécsen, majd a Sárospataki Főiskolai Könyvnyomda művezetője 1919 után, azután a fővárosban dolgozott. A nyomdát felértékelve, tisztességes vételár fejében szándékozott tulajdonába venni.

⁷³ Takács Béla i.m. 145-151. o.

⁷⁴ Uo. 141-145. o.

⁷⁵ Uo. 180-183. o.

⁷⁶ Zemplén Levéltára, a Sárospataki Járási Ipartestület iratai. I. doboz: Tanoncok összeírása a járásban. Ugyanekkor Fischer Lajos nyomdájában két tanonc dolgozott (Orchovszki Béla és Orsószi József), Rácz István nyomdájában szintén kettő (Porubszky Gyula, Kruly Géza).

⁷⁷ Takács Béla i.m. 107-132. o.

⁷⁸ Csikvári i.m., személyi adattár 176. o. - V.ő.: Ladányi Miksa (szerk.) Sárospatak és vidéke. Bp. 1933. 118. o.

⁷⁹ Takács Béla i.m. 162-165. o.

⁸⁰ Uo. 170-179. o.

⁸¹ Uo. 151-156. o.

⁸² Uo. 156-162. o.

A Sárospataki Ifjúsági Közlöny

„Nyomatott a ref. főiskola könyvnyomdájában Sárospatakon”; Újszászy Kálmán főszerkesztő beköszöntő sorai 1925 szeptemberében

Sárospataki Ifjúsági Közlöny

XII. évfolyam. Szeptember hó. 1925.

Főszerkesztő: Újszászy Kálmán Társaságunké: Benke Kálmán, Herkay László, Harányi István Feloldó szerkesztő: Szabó István

Beköszöntő sorok.

Ez esztendőben negyvenegyedik évfolyamába lép a Közlöny s mint minden évben így ősz táján, most is bekopog sok-sok házba és viszi magával a pataki diákok új terveit, új akaratát és új próbálkozásait.

Úgy el tudom képzelni, öreg udvarházak hűvös, virágos levendula illatú szobáiban, fehérfalú régi paplakok csöndes világában, sőt a főváros egynéhány előkelő szalonjában is, amint bírák, ügyvédek, tanítók, papok, írók és tanárok, de valamikor mindannyian pataki diákok elforgatják lapjait és eszükbe jut az, ami minden embernek, legszebb, legdrágább emléke: az ifjúság. Egyikük előtt talán egy kis diák arca jelenik meg, amint pirostra égve, csapzott hajjal röpi a méltát s hangos a tornater vidám kacagásától; más valakinek a még piruló, de már csókot váró felgimnazista jut az eszébe, aki izgatottan készül első randevujára, míg bizonyára vannak olyanok is, akik előtt a diákbúcsú, az elválás fájdalmas és szívszakasztó poezise a legszebb emlék.

Nem tudom, hogy az elképzelés mennyiben felel meg a valóságnak, de ha lapunk ezidei programját kérné tőlünk valaki, akkor nem azt mondanánk többé, hogy az önképzés vagy olvasóink legkényesebb igényeit is kielégítő irodalmi szórakoztatás a főcélunk, mert mi ezidén első-sorban tőkrök akarunk lenni, amelyben mindenki meglát-hatja régi önmagát.

Szentes József nyomdája 1807-1817 között működött, mint az első zempléni nyomda.⁸³

Zsiday József nyomdája 1852-1853 között működött.⁸⁴

Gálszécs

Birnbaum Lázár nyomdáját említi a Magyar Könyvészet 1908-ban, 1910-ben.⁸⁵

Homonna

Fejes Jakab nyomdája: itt nyomták a Felvidéki Hírlapot (1908-17), amelynek Fejes Jakab 1908-13 között felelős szerkesztője is.⁸⁶

Kohn Salamon könyv, papír, írószer kereskedő, könyvnyomda és könyvkötészet tulajdonos. Cégbejegyzés: 1897. jún. 19. Csöd elrendelve: 1898. júl. 13. Illetékesség megszűnése bejegyezve 1930. júl. 25. (Ce 1029 III.köt. 82., vannak iratai).

⁸³ Uo. 61-104. o.

⁸⁴ Uo.136-141. o.

⁸⁵ Magyar Könyvészet. Szerk. Steinhofér Károly. Bp. 1909. 305. o.

⁸⁶ Abaúj-Toma, Gömör-Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig. Összeállította: Csatlós Istvánné. Miskolc, 1989.

Waller Henrik és Társa nyomdájában nyomták a Homonna és Vidéke c. lapot 1902-5 között.⁸⁷ 1905-11 között a Homonna és Vidéke nyomda előállításában jelent ment.

Waller Mór könyv, papír, rajz, írószer kereskedő és könyvnyomda tulajdonos. Cégbejegyzés: 1893. jún. 30. Megszűnés bejelentése: 1894. jún. 10. (Ce 864 II.köt. 194., irat nincs.)

Waller Sámuelné szül. Altman Eszti könyv, papír, író- és rajzszer kereskedő, valamint könyvnyomda üzlet tulajdonos. Cégvezető: Waller Mór. Illetékesség megszűnte bejegyezve: 1930. júl. 25. (Ce 893 III.köt. 14., bejegyzés irata megvan.)

Királyhelme

Klein József papír, könyvkereskedő és könyvnyomda tulajdonos. Cégbejegyzés: 1890. aug. 26. Illetékesség megszűnése bejegyezve: 1930. júl. 23. (Ce 755 II.köt. 140., bejelentés irata megvan).⁸⁸

Nagymihály

Freinreich Lipótné szül. Moskovits Teréz nyomda iparüzlet tulajdonos, könyv, papír, írószer kereskedő. Cégbejegyzés: 1909. febr. 12. Illetékesség megszűntének bejegyzése: 1930. júl. 25. (Ce 1640 IV.köt. 194., irata van).

Landesmann B. nyomda tulajdonosa, alapítója, és kiadója s nyomdátója a Felső Zemplén c. hetilapnak (1896-1913).⁸⁹

Szerencs

Farkas Elemér nyomdatulajdonos, könyv- és papirkereskedő. Szerencsi születésű (1882). Debrecenben, Szegeden, Nyíregyházán tanulta a nyomdászatot. 1926-ban önállósította magát, 1936-ban bővítette tevékenységét papirkereskedéssel. Ipartestületi elnök az 1930-as években.⁹⁰ Nyomdájában készült az Abaúji Egyházmegyei Értesítő (1935-40), a Felvidék (1937-39), a Hegyalja (1932-40), az Új Hegyalja (1941-44), a Zempléni Fáklya (1941-44) c. lap.

Simon József nyomdája: 1908-ban és 1910-ben említi a Magyar Könyvészet.⁹¹

Winternitz Károly nyomdája: 1908-ban és 1910-ben említi a Magyar Könyvészet (u.o.).

Schönfeld Zoltán könyvnyomda, könyv, papír és írószerkereskedő. Alapítás bejegyzése: 1938. júl. 13. (Ce 2301 VI.köt. 82., vannak iratai). 1937-ben a Cégbíróshoz kérvényt nyújtott be, hogy üzemet ne kelljen bejegyeztetni, mivel - szerinte - a kisipar köré nem haladja meg tevékenysége. Ezt a kijelentését a szerencsi bíróval és főjegyzővel is igazoltatta; a cégbíróshoz azonban kérelmét nem fogadta el, s kötelezte cégbejegyzésre, amit meg is tett, mint az előzőekben olvasható.⁹²

⁸⁷ Uo. 78. o.

⁸⁸ Említi Steinhofér Károly szerk.: Magyar Könyvészet, Bp. 1908. 306. o.

⁸⁹ Csatlós Istvánné i.m. 74-75. o.

⁹⁰ Ladányi Miksa (szerk.): Zemplén vármegye. Bp. 1940. Személyi adattár, 51. o.

⁹¹ Steinhofér Károly szerk. 312., illetve 322.o.

⁹² Zemplén Levéltára, Szerencs nagyközség közigazgatási iratai 2. doboz: 1919. ügyiratpótló lap (készítette a Schönfeld nyoma). 3. doboz: Általános Ipartestület, Szerencs levélpapírja (nyomtatta a Schönfeld nyomda

FARKAS ANDOR MIKÓ IGRIC HAGYATÉKA VERSEK

FARKAS ELEMÉR KIADÁSA
SZERENCÉS 1939

ZEMPLÉNI FÁKLYA

A FÁY ANDRÁS TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

TARTALOM:

FARKAS ANDOR: FÁKLYAGYÚJTÁS (FÁY ANDRÁS ARCKÉPVEL)
MEVELŐS GYULA: CSÓHALLA ÉS AZ ANGOLNAGÓTE.
NOVÁK SÁNDOR: BESZÉL „FENYJÁTEK A FORRÁN” C. VIGJÁTEKBŐL.
FÁY ANDRÁS IRJA SZÁZ ÉVELETT A NŐKRŐL.
THALY KÁLMÁN KÖRÖZETLEN TANULMÁNYA.
FARKAS DEZSŐ: VERSEK.
KÁNTOR MIHÁLY: NÉPVISELÉS ÉS A NÉP.
GULYÁS JÓZSEF: FELJÁRATOK A SÁROS-PATAKI FŐISKOLA DOMBOROZÓIÉRA.
MARTON LÁSZLÓ: DECENTRALIZÁCIÓ – TÁJSZEMLELET ALAPJÁN.
FIGYELŐ. – A FÁY ANDRÁS TÁRSASÁG ELETE.

I. ÉVF. I SZ. SZERENCÉS, 1941. MÁJUS HÓ.

1926-ban). 1919. márc. 12-i, Simon József nyomdájában készült hirdetés. A közigazgatási iratanyagban végzett levéltári kutatás az aprónyomtatványok vonatkozásában jelentős eredményeket hozhat, de csak akkor, ha dobozok százaiban a több tízezer iratot szálanként nézzük át, valamennyi iratscsmót gondosan átvizsgálva.

Tokaj

Fränkel Dezső nyomdáját említi a Magyar Könyvészet.⁹³ Itt nyomták a Tokaj és Vidéke (1913-14) és a Tokaji Bor (1909) c. lapot.

Gestetner Adolf könyvnyomda tulajdonos, könyv, papír és írószerek kereskedő. Cégbejegyzés: 1902. máj. 17. Hivatalból megszűnt bejegyzés: 1929. ápr. 1. (Ce 1297 IV.köt. 21., vannak iratok, közte iparigazolvány is). Itt nyomták a Tokaj és Vidéke (1907-10), a Tokaji Újság (1902-3) és a Zemplén-Tokaji Újság (1906) c. lapot.

Klein Márkus nyomdáját említi Steinhofér Károly.⁹⁴ Itt nyomták a Tokaji Újságot (1914).

Töketerebes

A Haladás nyomdában készült a Zempléni Hírlap (1914).⁹⁵

Varanó

Spira Ábrahám nyomdaüzlet tulajdonos. Cégbejegyzés: 1897. okt. 23. Illetékesség megszűnése bejegyezve: 1930. júl. 25. (Ce 1040 III.k. 88., irat van).

Weinstein E. nyomda: említi Steinhofér Károly.⁹⁶

KÖNYV- ÉS PAPIRKERESKEDŐK

Sátoraljaújhely

Alexander Vilmos papír- és könyvkereskedő. Cégbejegyzés: 1889. dec. 13. Megszűnt: 1928. júl. 16. (Ce 708 II.köt. 116., vannak iratok).

Farkas Kálmán könyvkereskedő: cégbejegyzés 1881. szept. 16. Megszűnt: 1894. nov. 6. (Ce 360 I.köt. 180., nincs irat).

Kállai Lajos könyv- és papírkereskedő. Cégbejegyzés: 1877. márc. 15. Saját kérésére törölve: 1881. jan. 4. (Ce 295 I.köt. 148., nincs irat).

Klein Alfréd könyvkereskedő. Cégbejegyzés: 1876. jún. 9. Kitérés bejegyzése: 1877. febr. 26. (Ce 18 I.köt. 9., nincs irat).

Landesmann Miksa és Társa (Goldstein Lajos) könyv- és papírkereskedés. Cégbejegyzés: 1889. okt. 4. Goldstein Lajos társtulajdonosi minősége megszűnésének bejelentése, az egyéni cégek közé átvézetve: 1890. ápr. 29. (Ct 65 I.köt. 106., nincs irat).

Löwy Adolf könyv- és papírkereskedő és kölcsönkönyvtár tulajdonos. Cégbejegyzés: 1876. máj. 8. Üzletkör bővítés (iskolai tanszerkereskedés): 1893. nov. 17. Vértesi Zsigmond könyv- és papírkereskedő megszerzi Löwytól a cégtulajdonosi jogot: 1918. ápr. 24. (Ce 9 I.köt. 5., irat van). 1940. máj. 14.: új tulajdonos özv. Veltner Salamonné (azonos Vértesi Zsigmond özvegyével).⁹⁷

Schön Simon bécsi kartonnyomda-gyáros, kereskedő. Cégbejegyzés: 1877. jan. 29. Törölve: 1878. dec. 6. (Ce 293 I.köt. 147., nincs irat).

Szabó Pál könyv- és papírkereskedő. Cégbejegyzés: 1911. aug. 5. Csődönkívüli kényszeregyszerzési eljárás

⁹³ Szerk. Steinhofér Károly. 1908-ban, 1910-ban, 313., illetve 322. o.

⁹⁴ Magyar Könyvészet, 1908. 313.o., 1910. 322. o.

⁹⁵ Csatlós Istvánné i.m. 92. o.

⁹⁶ Magyar Könyvészet, 1908. 314.o., 1910. 322. o.

⁹⁷ Löwy hirdetései: Zemplén Naptár 1897, 1898, 1900, 1915-17, 1922 (egész oldalas hirdetések). Zemplén c. lap 1889. jan. 20.: Löwy Lászlóra változtatta a nevét (az üzleti életben továbbra is a Löwy nevet viselte.)

megindul: 1928. jún. 5. Befejeződik: 1930. ápr. 10., majd 1931-ben új eljárás. 1943. ápr. 20-tól özv. Szabó Pálné szül. Untener Sarolta az új tulajdonos. (Ce 1757 V.köt. 36., irat van). Reklám: Zemplén Naptár 1922-re, 18. o. Szabó és Trócsányi (Szabó Pál és Trócsányi Bertalan) könyv és papírkereskedés. Cégbejegyzés: 1911. márc. 6. Megszűnt bejegyzés: 1911. aug. 7. (Ct 479 V.köt. 204., nincs irat). Zemplén Hírlapterjesztő Vállalat. Löw Márton könyv, papír, hírlap és fényképezési cikk kereskedő. Cégbejegyzés: 1935. ápr. 10. (Ce 2271 VI. köt. 66., van irat).

Sárospatak

Eperjess József utóda Radil Károly (1908. jan. 31.), Marcziániák Gyula (1912. febr. 4.). Megszűnés bejegyzése: 1913. febr. 11. (Ce 1588 IV.köt. 168., nincs irat). Eperjess József utóda Fisdcher Lajos könyv- és papírkereskedő. Cégbejegyzés: 1913. okt. 9. (Ce 1844 V.köt. 79., irat van, iparigazolvány is). Padrak Sándor könyv, papír, írószer kereskedés és könyvkötészete. Cégbejegyzés: 1930. júl. 18. Csödönkívüli kényszerezegyezségi eljárás megindítása: 1832. okt. 15. Befejezése: 1933. szept. 15. Új eljárás megindítása: 1934. nov. 22. Befejezés: 1935. nov. 8. (Ce 2219 VI.köt. 40., irat van). Radil Károly könyvkereskedő. Cégbejegyzés: 1907. okt. 4. Megszűnés bejegyzése: 1908. jan. 31. (Ce 1569 IV.köt. 158., nincs irat). Radil és Trócsányi könyv- és papírkereskedés (Radil Károly és Trócsányi Bertalan). Cégbejegyzés: 1908. dec. 3. Radil Károly kilépésével egyéni céggé alakul: 1910. szept. 24. Átvezetve Ce V.köt. 16-ra. (Ct 414 V.köt. 41., nincs irat). Radil és Trócsányi. Trócsányi Bertalan könyv- és papírkereskedő. Cégbejegyzés (áthozva a társas cégek jegyzőkönyve V.köt. 41-ről): 1910. szept. 24. Megszűnés bejegyzése: 1911. márc. 6. (Ce 1717 V.köt. 16., irat nincs). Sárospataki Ref. Főiskola könyvkereskedése. Cégvezetők: dr.Trócsányi József, Dávid Zoltán, Elekes Imre, Szűts József. Cégbejegyzés: 1931. febr. 27. Szűcs István végvezető: 1931. márc. 15. Könyv-, papír- és írószer-kereskedés és könyvkötészet vezetői: dr.Zsíros József, dr.Jakob Károly, dr. Kis Zoltán, Zsuffa Tibor (1946. szept. 3.). Ce 2232 VI.köt. 47., iratai vannak. Sárospataki ref. főiskola könyvbizománya, könyvkereskedése és könyvkötészete. Cégvezető: Maklár Pap Miklós és Gottesman Zsigmond. Cégbejegyzés: 1913. nov. 23. Vezető Deák Geyza (1917. júl. 30.). Megszűnt: 1931. febr. 27. (Ce 1845 V.köt. 80., vannak iratok). Trócsányi Bertalan könyvkereskedése. Cégbejegyzés: 1876. jún. 26. Hivatalból megszüntetve: 1928. júl. 12. (Ce I.köt. 40.)

Gálszécs

Stern Mayer könyvkereskedő. Cégbejegyzés: 1888. márc. 2. Megszűnés bejegyzése: 1895. máj. 25. (Ce 541 II.köt. 33., nincs irat).

Homonna

Fejes Elek könyv-, papír- és írószer-kereskedő. Cégbejegyzés: 1917. dec. 16. Illetékesség megszűnése bejegyzése: 1930. júl. 25. (Ce 1914. V. köt. 114., iratok vannak). Fejes Jakab könyv- és papírkereskedő. Cégbejegyzés: 1930. ápr. 6. Illetékesség megszűnésének bejegyzése: 1930. júl. 25. (Ce 1210 III.köt. 173., iratok vannak).

Gáspár Soma papír- és könyvkereskedő. Cégbejegyzés: 1888. júl. 17. Illetékesség megszűnésének bejegyzése: 1930. júl. 22. (Ce 599 II.köt. 62., vannak iratok).

Kohn Jenő könyv- és papírkereskedés, valamint könyvkötő iparüzlet tulajdonos. Cégbejegyzés: 1898. aug. 31. Illetékesség megszűnésének bejegyzése: 1930. júl. 25. (Ce 1139 III.köt. 137., vannak iratok).

Németh Zsigmond könyvkereskedő. Cégbejegyzés: 1879. máj. 2. Illetékesség megszűnésének bejegyzése: 1930. júl. 19. (Ce 322 I.köt. 161., bejegyzés irata megvan).

Waller H. és társa könyv-, papír- és írószer kereskedés, könyvkötő ipar (W. Mórné szül. Engel Hermin és Engel L.). Cégbejegyzés: 1901. máj. 28. Megszűnés bejelentése: 1905. szept. 27. (Ct III.köt. 30., Ct. 241, iratok nincsenek).

Királyhelmece

Weisz Emánuel könyvkereskedő. Királyhelmeceen szerzett kereskedői képesítést.⁹⁸

*Hirdetés a Zemplén Naptára
1940. évi kötetéből*

„GRAFIKA“

KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET

KASSA, FŐ UTCA 82

*Mindennemü könyvnyomdai munkák izléses
kivitelben jutányos áron készülnek*

⁹⁸ Csikvári i.m. Személyi adattár 244. o.

ZIMONYI ZOLTÁN

„Válságos idők emberei vagyunk“

Egy finn–magyar diákbártság emlékei

Hatvan éve, hogy Finnországból egy tizenöt–tizenhat éves középiskolás fiú közreadta valamelyik magyar ifjúsági lapban: szívesen levelezne németül egy magyar diákkal. Válasz Miskolcra érkezett. A levelek ezután sűrűn jöttek–mentek Raahe és Miskolc között. A közvetítő nyelvbe hamarosan finn és magyar szavak is keveredtek, végül magyarra váltottak. A két diák beszámolt egymásnak iskolájáról, megküldték órarendjüket, népdalok szövegét és kottáját, népszokásaikról írtak, finn és magyar nyelvleckéket rögtönöztek német példamondatokkal. A levélváltásból barátság lett, a fényképes ismeretségből az egész családra kiterjedő személyes kapcsolat, amelyet felszáznál több levél, néhány könyv, album, fénykép és emléktárgy őriz.

A hirdetésre válaszoló miskolci levélíró, Földváry László a nagybátyám volt, édesanyám legkisebb öccse. A levelekben említett helyszín nagyszüleim miskolci otthona, ahol édesanyám és három öccse felnőtt, és én is nevelkedtem. Albertfalván Mancsi néni, nagyanym hűga élt; a Pesten tanuló egyetemista Földváry-fiúk a harmincas években gyakran megfordultak náluk, s idővel otthonos lett itt finn barátjuk is. A levelek Annus nénije és Jóska bácsija a nagyanym és nagyapám, Nelli és Béla: drága szüleim, Laci, Gyuszi és Jóska a nagybátyáim. Mindennapi emberek családi életét idézik fel tehát a levelek és emléktárgyak, ám nemcsak egy miskolci család történetéről szólnak, hanem magáról a történelemről, az emberről és az emberségről, eszmékről és életcélokról, boldogságról és szenvedésről. Viljo Tervonen személyisége pedig e diákbártság tényét önmagában is a finn–magyar kulturális kapcsolattörténet, tehát a közérdeklődés körébe vonja. Ezért gondoltam, hogy közreadok e félteve őrzött családi emlékekből néhányat. Betűhíven közlöm őket, a kisebb helyesírási és nyelvhelyességi hibák tanúsítják igazán Viljo Tervonen kitűnő magyar nyelvtudását.

A leveleket azok figyelmébe ajánlom, akik hisznek az emberi kapcsolatokban, a nyelvtudásban, a népek barátságában, a fegyvertelen kis nemzetek erejében. Akik építeni szeretnék a partokat-tájakat összekötő hidakat, mint mérnök nagybátyám – és nem szétlőni, lerontani, mint akik őt megölték, 26 évesen, mielőtt hidakat építhetett volna.

* A levelek írója és címzettjei:

VILJO TERVONEN (Raahe, 1917. május 28.) hungarológus, tanár műfordító. A helsinki egyetemen tanult, majd tanított a negyvenes években. Részt vett a téli háborúban. Ő volt az első hivatalos finn lektor a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1943–44-ben. A negyvenes évek második felétől középiskolai tanár. Finnországban elismert tekintély mint tankönyvszerkesztő, antológiák összeállítója. Számos tanulmányt írt a magyar művészetéről és irodalomról. Önálló kötetek: *Dunáról fúj a szél*, magyar népdalok (műfordítás, Helsinki, 1978); *Halálra táncoltatott lány*, magyar népballadák (műfordítások, Helsinki, 1979); *A másfél éves királyfi*, erdélyi magyar népmesék (műfordítások, Helsinki, 1981); *Kulturális kapcsolataink építői a XIX. században* (tanulmány, Budapest, 1984); *A magyar–finn kulturális kapcsolatok bibliográfiája a kezdetektől 1981-ig* (Helsinki, 1982).

FÖLDVÁRY LÁSZLÓ (Kál-Kápolna, 1918. november 24. – Pápa, 1945. március 22.) nővér, a budapesti műegyetemen szerzett kultúrműnöki (út- és hidépítő) diplomát, a család emlékezte szerint legfiatalabb mémökként. A háborúban lelőtték.

DR. FÖLDVÁRY GYULA (Kál-Kápolna, 1917. január 23. – Miskolc, 1984. március 19.) orvos, az egyetemet Budapesten végezte, a debreceni klinikán volt tanársegéd, majd Miskolcon megyei belgyógyász főorvos, a Szentpéteri kapui kórház osztályvezető főorvosa.

DR. FÖLDVÁRY JÓZSEF (1885. szeptember 6. – 1954. január 16.) jogász, MÁV főtanácsos.

1.

Debrecen, 1937. aug. 11-én.

Kedves Laci!²

Hier in Debrecen ist nun ein schrecklich froher Knabe, der gestern eine liebe Postkarte bekommen hat. Aber Du kannst natürlich nicht wissen, wer dieser Knabe ist. Na! Es ist ich = Viljo Johannes. - Ich ging eben aus Hause weg, wenn diese Postkarte kam. Jedenfalls habe ich sehr darüber erfreut und ich danke tausendmal dafür.

Dönts és írj! Így mondtad. Ich habe entschieden und ich kann deine angenehme Einladung nicht aufgeben. Ich erinnere mich noch sehr gut jene herrlichen Tage vor zwei Wochen und gern möchte ich diese erneuern. Ich werde also nach Miskolc reisen und wieder Ihnen Mühe mit mir tragen. Dein finnischer Freund ist unbeschreiblich dankbar und zugleich glücklich, wenn er so gute Freunde hat. Leider kann ich noch nicht gewiss sagen, aber ich schreibe später diesen Brief bis Ende und dann kannst Du die Zeit und Uhr hören, wann ich wieder am Bahnhof zu Miskolc absteige.

Der Puszta-Ausflug war wunderschön. Kaum konnten wir glauben, dass wir in der Wirklichkeit waren. Wir sahen die unendliche Ebene, csikós juhász, csárda, csárdas und vor allem den fabelhaften Sonnenuntergang. Wir standen auf der Brücke (über dem Hortobágy-Fluss) und sahen, wie die Farben glänzten. Fast wären wir aus dem Zug weggeblieben, so erstaunt wir vor die Puszta-Schönheit waren. Alle sagten, dass sie noch einmal auf die Puszta gehen.

Vorgestern abend hatten wir „magyar népdalok hangversenye“ und es war auch sehr angenehm. Mehrere Chore sangen ungarische Volkslieder. Einige Lieder wurden zweimal gesungen, weil das Publikum heftig „Bravo“ oder „Da capo“ schrie. Ein wirklicher Entzückungssturm brach aus, wenn das letzte Stück, „Rákóczy-Marsch“ beendet wurde.

² *A levél magyarul:* Kedves Laci! Van itt Debrecenben egy rettenetesen vidám fiú, aki tegnap egy kedves levelezőlapot kapott. De Te természetesen nem tudhatod, ki ez a fiú. Nos! Én vagyok az: Viljo Johannes. Éppen elmenőben voltam otthonról, amikor a levelezőlap jött. Mindenesetre nagyon örültem neki és ezerszer köszönöm. Dönts és írj! Így mondtad. Döntöttem, és nem tudok a kedves meghívásnak ellenállni. Még jól emlékszem azokra a két hét előtti gyönyörű napokra, és igen szeretném ezeket megújrázni. Tehát Miskolcra fogok utazni, és ismét gondot okozok nektek. A Te finn barátod leírhatatlanul hálás és egyben boldog, hogy ilyen jó barátja van. Sajnos még nem tudom biztosan mondani, de később fejezem be a levelet és akkor hallhatod az időpontot, amikor én a miskolci állomáson leszálok. A pusztai kirándulás csodaszép volt. Alig tudtuk elhinni, hogy a valóságban voltunk. Láttuk a végtelen rónát, csikóst, juhászt, csárdát, csárdást és mindenk előtt a mesés naplementét. Álltunk a hídon (a Hortobágy folyó felett) és láttuk a színek ragyogását. Majdnem lemaradtunk a vonatról, úgy elcsodálkoztunk a Pusztaszépségen. Mindenki fogadkozott, hogy még egyszer elmegy a Pusztára. Tegnapelőtt „magyar népdalok hangversenye“ volt és ez is nagyon kellemes volt. Több kórus énekelt magyar népdalokat. Egyes dalokat kétszer énekeltek, mert a közönség heves bravót vagy da capót kiáltott. Valóságos elragadtatás-vihar tört ki, amikor az utolsó dalt, a Rákóczi-indulót befejezték. Hankiss professzor délelőtt meghívta a finn csoportot. Nagyon szereti a finneket (mint minden magyar). Egy másik tanár is meghívott bennünket egy vendéglőbe, de az ő nevére nem emlékszem. Tegnap este a finnek és egy észtl hölgy egy debreceni kereskedőcsaládnál volt. Felfoghatatlan nagy vendégszeretettel és kedvességgel voltak irányunkban. Naponta kapunk új jó magyar barátokat. Professzorunk, dr. Wallisch minden reggel elmondja: Jó reggelt, Finnország! Ő is nagyon rokonszenves. Aug. 18-án Budapestre utazunk. Egy egész héti maradunk ott, utána el kell hagynom szeretett Magyarországot és barátaimat. De mindig remélhető: vissza fogok jönni! - Most elmegyek a Vigadóba ebédelni, utána írok még valamit. Viszontlátásra. Délután. Sok üdvözlöt Pallagról, illetve a Mezőgazdasági Akadémiáról. Időközben négy órát voltunk ott. Villamossal utazunk. Nagyon sok mindent lehetett látni: lovakat, tehénket, disznókat stb. Az Akadémia egyszerű ételeket adott: kenyeret, sajtot, paprikát és tejet. Nagyon ízlett. Ez a kirándulás nagyon szép és kellemes volt. Éppen néztem Márton úrral, melyik vonattal utazom Miskolcra. Indul egy vonat Debrecenből 8 órakor. Nem láttam ebben a kis menetrendben, mikor van a vonat Miskolcra, azt hiszem, kb. 11.30-kor érkezik, ha Debrecenből 8-kor indul. Szomorú vagyok kissé, hogy a munkádat és az egész család nyugalma zavarni fogom. De talán így jobb, mivel én egy másik férfival lakom. Ha nekem egyedül lenne egy szobám, úgy egészen más volna. De ez olyan kényelmetlen, hogy egy külföldivel lakom. Ha a szobatársam finn volna, úgy minden további nélkül sok vendéget fogadnék. - Ismét kapok a vonaton 50%-os kedvezményt. Az utazás tehát nem kerül sokba, de még ha többé is kerülne, akkor is szívesen utaznék Miskolcra. - Ha Te egy éjszakára befogadsz, úgy szívesen maradok. Vasárnap utazom vissza Debrecenbe. Na, már tudom: a vonat 11.18-kor van Miskolcra. Szívélyesen üdvözlöm a szüleidet és testvéreidet. Viszontlátásra!

Morgen hat Professor Hankiss die finnische Gruppe eingeladen. Er liebt sehr die Finnen (wie alle Ungaren). Auch ein anderer Professor hat uns eine Restaurant gebeten, aber seinen Namen erinnere ich mich nicht.

Gestern abend waren die Finnen und eine estnische Dame bei einer Debrecener Kaufmannfamilie. Sie waren gegen uns unverständlich gastfreundschaftlich und liebenswürdig. Jeden Tag bekommen wir neue gute ungarische Freunde. - Unser Professor, Doktor Wallisch, sagt jeden Morgen „Jo reggelt, Finnország“. Er ist auch sehr sympatisch.

Am 18. August werden wir nach Budapest fahren. Dort bleiben wir eine ganze Woche und darauf muss ich mein liebes Magyarország und meine lieben Freunde verlassen. Aber hoffen darf man immer: ich werde zurückkommen.

Nun gehe ich in Vigadó zum Mittagessen und dann schreibe ich noch etwas. Viszontlátásra.

Délután.

Viele Grüsse aus Pallag oder aus der landwirtschaftlichen Akademia! Inzwischen waren wir dort vier Stunden. Wir fuhren mit villamos. Sehr viel konnte man dort sehen: Pferde, Kühe, Schweine u.s.w. Die Akademia gab uns eine einfache Mahlzeit, Brot, Käse, Paprika und Milch. Es schmeckte sehr gut. Ez a kirandulás nagyon szép és kellemes volt.

Eben sah ich mit Herr Márton, mit welchem Zug ich nach Miskolc fahre. Ein Zug geht von Debrecen um 8 Uhr ab. Ich sah nicht in diesem kleinen Menetrend, wann der Zug in Miskolc ist, aber ich glaube, dass er etwa 11^h 30' ankommt. Natürlich Du weisst sehr gut, wo der Zug ankommt, wenn er um 8 Uhr aus Debrecen abgeht.

Ich bin ein wenig traurig darum, dass ich deine Arbeit und die Ruhe der ganzen Familie stören werde. Aber vielleicht ist es so besser, weil ich mit einem anderen Mann wohne. Wenn ich allein ein Zimmer hätte, so wäre es ganz anders. Aber nun ist es so unbequem, als ich mit einem Ausländer wohne. Wenn mein Stubegenosse ein Finne wäre, so könnte ich ohne weiteres viele Gäste aufnehmen. - Wieder bekomme ich auf den Eisenbahnen eine Ermässigung von 50%. Die Reise kostet also sehr wenig und obgleich es mehr kostete, würde ich sehr gern nach Miskolc fahren. - Wenn Du mich über eine Nacht bei Dir haltest, so bleibe ich gern. Ich reise nach Debrecen am Sonntag zurück.

Nun weiss ich: der Zug ist in Miskolc 11^h 18'.

Ich grüsse herzlich deine Eltern und deine Geschwister.

Viszontlátásra!

Szívélyes üdvözléttel

barátod Viljo

2. a

Debrecen, 17. VIII. 1937.

Rakas Laci!

Das Schwerste ist schon vorbeigegangen! Die Prüfungen sind abgelegt und wir erwarten nun dieses grosse Diplom, das wir mit grossem Stolz nach Finnland bringen werden. Morgen um 10 Uhr ist das Schlussfeier und heute abend der Internationale Ball.

Es kommt nun sehr wunderbar vor, wenn die Prüfung geschehen ist. Die Schriftliche war schon gestern, also im Montag. Diese war sehr leicht: ich musste drei ungarische Sätze über Debrecen schreiben. Natürlich habe ich grosse Fehler gemacht, aber jedoch geschrieben. Etwa so (man darf nicht lachen!!)

Tizenhat nap óta már itt Debrecenben vagyok. Debrecen a nagy, magyar város a Hortobágy Puszta mellett. Az Egyetem és a Nagy Erdő nagyon szépek, különösen Erdő és ez a kis tó, a mely mellett Oláh Gábor, egy hires, mai magyar költő minden nap a padon ül. A Nyári Egyetem kellemes és nagyszerű. Azért tudom mondani, hogy mi, finn hallgatók, biztosan a testvéreinkhez vissza fogunk jönni. Finnországban nekem kell sokat Debrecenről és Nyári Egyetemről beszelnem és írnom.

Sehr einfach, aber ganz wahr. „Visszajövünk mi hozzátok“, so kann ich singen, aber nicht weiter, weil das schön gewiss ist.

Heute hatten wir dann die mündliche Prüfung. Ich musste vom Balaton, Bück-gebirge und von Matias Corvinus erzählen. Das war auch nicht schwer. Die finnischen Stipendiaten sind die glücklichsten Menschen nun in Debrecen.

Meine Reise aus Miskolc ist ganz gut gelungen. Im Zuge war ich „álmos és boldog“ nach diesen fröhlichen Tagen in Miskolc. Die Schläfrigkeit kam vielleicht vom Wein und die Glücklichkeit von der grossen Zufriedenheit mit der Reise. Für alles dies muss ich - und das tue ich sehr gern - meine tiefsten Danke aussagen. Viel, beinahe alles Schönes und Frohes wäre mir unbekannt geblieben, wenn ich diese zwei Reisen nach Miskolc nicht unternommen hatte.

Morgen fahren wir nach Budapest mit Schnellzug um 17 Uhr. Meine Adresse in Budapest ist folgend:

Eötvös Kollégium, Budapest, I. Nagyboldogasszony-u. 11-13.

Und nun die Hauptsache, die ich heute nicht vergesse: Ich erwarte den Brief mit Fotografien von dir Laci nach Budapest. Meine Bitte ist, dass Du, Kedves Laci, vor dem 22. August oder eben am 22. Aug. mir schreiben würdest, denn ich bin gar neugierig zu sehen. Aber wenn Du nicht Zeit hast, dann warte ich auf Deinen Brief in Finnland.

Morgen schreibe ich etwas von dem Ball und Schlussfeier. Also: Auf Wiederschreiben!

Viljo³

[A levél folytatása másnap]

2. b

1937. aug. 18.-án.

Vielleicht denkst Du schon an grosse Wunder, weil ich so viel immer schreibe. Ich sagte Dir in Miskolc, dass einer von meinen grössten Fehler ist, zu lange Briefe zu schreiben. Aber ich hoffe, dass Du mutig durchlesen wirst und darauf nach der Mühe rasten willst.

Na also! Ich bin noch eine Stunde in Debrecen. Heute ist schon Schlussfeier gewesen. Es war ein grosses Fest mit zahlreichen Reden. Die Schüler des Doktor Wallisch bekamen ein ungarisches Buch zur Erinnerung. Wir Finnen erhielten „Az ember tragediája“, aber als schwedische Übersetzung. Das war ein wenig dumm von der Universität getan. Schwedische Bücher können wir auch in der Heimat lesen. Das Zeugnis wird erst nachher uns in Budapest gesandt.

Und gestern abend war der Schluss ball. Wir waren in Arany Bika bis vier Uhr. Dort tanzten schrecklich viele Leute, so dass es nicht angenehm war in einer solchen Enge zu

³ Magyarul: Kedves Laci! A legnagyszerűbb túl vagyunk. A vizsgákat leraktuk és várjuk a nagy diplomát, melyet nagy büszkeséggel fogunk Finnországba vinni. Holnap 10 órakor lesz a záróünnep, és ma este a nemzetközi bál. Nagyon csodálatosnak tűnik, hogy a vizsga megtörtént. Az írásbeli már tegnap megvolt, tehát hálón. Könnyű volt nagyon: nekem három magyar mondatot kellett Debrecenről írnom. Természetesen nagy hibákat csináltam, de mégis megírtam. Körülbelül így (nem szabad nevetni). Tizenhat nap óta már itt Debrecenben vagyok. Debrecen a nagy, magyar város a Hortobágy Puszta mellett. Az egyetem és a Nagy Erdő nagyon szépek, különösen Erdő és ez a kis tó, amely mellett Oláh Gábor, egy híres, mai magyar költő minden nap a padon ül. A Nyári Egyetem kellemes és nagyszórú. Azért tudom mondani, hogy mi, finn hallgatók, biztosan a testvéreinkhez vissza fogunk jönni. Finnországban nekem kell sokat Debrecenről és Nyári Egyetemről beszélnem és írnom. Nagyon egyszerű, de egészen igaz: „Visszajövünk mi hozzátok“, így énekelhetek, de nem tovább, mert az egészen biztos. Ma volt a szóbeli vizsga. Nekem a Balatonról, a Bükki hegységről és Corvin Mátyásról kellett beszélnem. Ez sem volt nehéz. A finn ösztöndíjasok a legboldogabb emberek most Debrecenben. A utam Miskolcra egész jól sikerült. A vonaton „álmos és boldog“ voltam a vidám miskolci napok után. Az álmoság talán a bortól, és a boldogság az utazással való nagy megelégedettségtől volt. Mindezekért a legmélyebb köszönetemet kell kifejeznem - és természetesen ezt nagyon szívesen. Sok, talán minden szép és örömdetes ismeretlen maradt volna, ha ezt a két miskolci utat nem teszem meg. Holnap gyorsvonattal utazunk Budapestre 17 órakor. A budapesti címem a következő: Eötvös Kollégium, Budapest, I. Nagyboldogasszony u. 11-13. És a lényeg, amit ma nem felejték el: Budapestre várom a leveledet, Laci, a fényképekkel. Az a kérés, hogy Te, kedves Laci, aug. 22-től vagy éppen aug. 22-én írálsz, mert nagyon kíváncsi vagyok az azokra. De ha nincs idő, akkor Finnországba várom a leveledet. Holnap írok valamit a bálról és a záróünnepségről. Tehát: föl a levélváltásra:

tanzen. Ein Bischen tranken wir auch, aber wie Du wissen kannst, ist der Wein in den Hotels sehr teuer.

In Budapest werden wir sehr viel sehen. Zum Beispiel macht man einen Ausflug auf der Donau und besichtigt man die Kunstgalerien u.s.w. Szent István-Tag ist natürlich der Höhepunkt der ganzen Woche.

Heute bekam ich zwei kleine Photographien aus Balatonlelle. Und ich wage also deinen Brief, Laci, in Budapest zu erwarten. Es wäre so hübsch einen Brief in Eötvös-Kollégium zu bekommen. Nicht war Laci?

Ich grüsse und küsse deine liebe Familie, die Eltern und die Geschwister. Meine tiefsten Danke für alle Freundschaft und Herzlichkeit.

Viszontlátásra!

Mindig hű barátod
Viljő.⁴

3.

Helsinki, 1940. jún. 6-án.

Kedves Laci!

Elég nem tudok kifejezni az örömemet, mikor megkaptam a leveledet. Akkor már voltam itt Helsinkiben, de útanam küldték otthonról. Nagyon kedves, szíves volt a leveled és igen jól vehetem észre, hogyan őszintén Te - és minden magyar - élsz együtt a mi nehéz sorsunkban. Régebben már volt egy sötét nap a világban - azt Trianónak nevezik. Nem sokára még egyszer volt egy sötét nap - azt Moskva-i békekötésnek nevezik. Ugyanilyen mindkettő: a méretlen igazságtalanság történt. Mégis mondjuk: hiszek egy Istenben --- Az vígasztalja bennünket. Remélhetőleg azt a napot is fogjuk nézni, mikor minden mai szomorú elment, süt a nap, köszönje a világ az új szabadságát.

Szóval itt vagyok a régi munkában. Ilyen jól éreztem magamat, hogy utaztam ide. Tudod, hogy nem könnyű dolog csak enni, inni és aludni - teljesen lustálkodni. Persze hogy sokat olvastam, hallottam a rádió közvetítéseket, de egy hiányzott - a munka. A pompás étel miatt most sokkal kövérebb vagyok mint például a nyáron 38-ban. Van nekem már tekintélyem! Alig ismerhetsz Te most azt a finn turista egyetemi hallgatót, aki Miskolcon csárdást tanult és a magyar borokat - jaj, de gyönyörű volt! - megkosztolt. Azt nem lehet még mondani, hogy ismét teljesen egészséges lennék, más mégis mint a kórházban. Talán hónap végén kezdődik a nyári vakációm. Akkor megyek vidékre és az ősszel erősen dolgozom, úgy hiszem.

Kérted tőlem, hogy írjak valamit a harcról. Sajnos azt lehetetlen néhány szóval megmondani. Ilyen sok történt az elmúlt télen. Suomussalmi - Summa - Taipaleenjoki - itt a nevek, amelyekre büszkén emlékszik a finn nép. Minden nap a nov. 30-tól egy új csodát adott nekünk. Gondolj csak a különbségekre: a mi harcunk 105 napig tartozott. Meddig küzdött Holland, Dánia, Norvégia? Isten segített bennünket és a mi fegyvereinket. A mi küzdelmünk a keresztes háború volt 1939-40 évben, mikor Európa öngyilkos akar lenni. Talán az jobban

⁴ Magyarul: Talán valami nagy csodára gondolsz, hogy mindig oly sokat írok. Megmondtam neked Miskolcon, hogy egyik legnagyobb hibám az ilyen hosszú levelek írása. De remélem, bátran el fogod olvasni, utána kipihened majd a fáradtságot. Nos hát! Egy órát vagyok még Debrecenben. A záróünnepély ma megvolt már. Nagy ünnepség volt, számtalan beszéddel. Wallisch doktor tanítványai egy magyar könyvet kaptak emlékül. Mi finnek, „Az ember tragédiáját” kaptuk, de svéd fordításban. Ezt egy kicsit bután csinálta az egyetem. Svéd könyveket hazánkban is olvashatunk. A bizonyítványt később küldik utánunk Budapestre. És tegnap este volt a záróbál. Az Arany Bikában voltunk négy óráig. Borzasztóan sok ember táncolt, úgy hogy nem volt kellemes egy ilyen szűk helyen táncolni. Egy keveset itunk is, de mint tudod, a szállodákban a bor nagyon drága. Budapesten sokat fogunk látni. Például dunai kirándulást szerveznek, meg lehet nézni a képtárakat, természetesen a Szent István-nap lesz a csúcspontja az egész hétnek. Ma kaptam két kis fényképet Balatonlelléről. Én is bátorkodom várni a küldeményed Budapesten. Olyan jó volna egy levelet kapni az Eötvös Kollégiumban. Nemde, Laci! Üdvözlöm és csókolom a kedves családot, a szülőket és testvéreket. Legmélyebb köszönetem az összes barátságért és szívéllyességért. Viszontlátásra! Mindig hű barátod:

sikerül mint a késő keresztes hadjárat az éjszaki Európában. Az ellenségünk Ördög és Pokoly volt. Mi az ellenség a nyugati fronton Párizs előtt?

Ebben a levélben [egy újságkivágaton] 72 finn név van. Ők egy kis falu fiai vannak és mindenki hősiül meghalt a fronton. Ilyen drága a szabadság ára. Többet is adtunk volna, ha ez csak kötelező lett volna. Egy pár napja olvastam az újságban, hogy circa 22.000 finn katona meghalt és a sebesültekkel együtt 66.000 volt az egész veszteségünk. Természetesen sok invalid van és akik nem dolgozhatnak. Szóval azt csinált a kedves szomszéd nekünk.

Mikor lehetséges, azonnal küldöm Neked fényképeket és valami cikket is a harcról.

Nagyon szépen köszönöm a megjött leveledet és – az újat várom. Üdvözlő az egész családot!

Ölel
Viljo.

címem a júliusban Pattijoki.

4.

Helsinki, 1941. máj. 17.

Kedves Laci!

Amint levelezőlapomban megírtam, most többet írok Neked. Első sorban még egyszer gratulálok új Mérnök-Barátomnak. Jól értem, milyen boldog vagy márc. 1. óta. Május végén 39-ben nekem is volt ugyanaz örömem. Természetes, hogy azonnal a készülése után az ember nem akar állást foglalni. Mégis azt hiszem, hogy már a nyáron szorgalmasan fogsz dolgozni. Finnül mondjuk: pénz tetszik! És sok tanulmányi év múlva, mikor az egyetemi hallgatónak sose elég volt pénze, kimondhatatlanul jól esik az első saját munkával szerzett fizetést megkapni. Először nagy is ez a pénz, de majd vehetik észre, hogy nagyobb kellene lennie. Ilyen az ember, ritkán elégedett.

Bizonyára sok lehetőség van most, mert a megint gyarapodott országodban természetesen a mérnökök igen szükségesek. Én is nagyon várom azt az időt, mikor utazhatom oda, hogy megnézhessem Magyarországon új részeit. Kulai Sándor itteni barátom mult nyáron volt Erdélyben és mindig lelkesen dicséri ezt a gyönyörű tájéket. Kovács Judit, aki a finn-orosz háború előtt itt volt nálunk, Kolozsvár környékéből származik és legjobban tudott Erdély szépségéről elmesélni. A mult nyári „tüdőbajom” miatt oda kellett volna utaznom, de akkor nem lehetett.

Nálatok már meleg nyár lehet. Sajnos itt északon még ma is kicsi jégeső volt. Minden fordított a világon, úgy látszik hogy természet is. Külkereskedelmünk nagyon csökkent a háború miatt és annak következtében most különösen fontos lenne igazi nyár és óriási termés. Mindenesetre nagyon éhesek vagyunk és azért nagy szükségünk van gabonára.

Ezzel a tavasszal rengeteg sok dolgom volt. Azért ilyen sokáig válasz nélkül hagytam a leveledet. Nem emlékszem, hogy írtam-e már Neked, milyen feladattal foglalkozom. Finn állam finn-magyar vegyesbizottsága egy kis stipendiumot adott nekem, hogy összegyűjthessem a finn-magyar néprokonsági tevékenységről szóló anyagot. Itt Finnországban már 1839-41 évben egy magyar nyelvész, Reguly Antal nevű, tartózkodott. Mostanában ő úti jegyzeteit olvasom. Akkor ő 20 éves volt és természetesen sokat beszél olyan dolgokról, amelyek nem érintik a néprokonsági munka történetét, de mégis nagyon érdekesítőek. Azt hiszem, hogy kis huncut volt ez a Reguly-nk és teljesen magyar módon szeretett a helsinki szépségeket. Jóképű, művelt férfi volt. Még nem tudom, hány finn nő vágyott utána. – Egy másik szándékom is van. Valami magyar ifjúsági regényt szeretnék finnre fordítani. Eddig Móra F. „Diobel királyfi” c. könyvéről volt szó. Ismered-e ezt a könyvet? Nagyon örülnék, ha következő leveledben írnál, mit gondolsz arra. Ugyanakkor talán ajánlhatok olyan magyar regényt, amely különösen tetszett Neked (vagy Gyuszinak) fiatalabb korodban.

- Jún. 15-én Pattijoki felé utazom. Otthon csak néhány napig maradok, mert egy hónap alatt Oulu városában a régi városi kultúrát fogok kutatni. Valószínűleg heten leszünk ott, mindenki u.n. „magiszter filologiae”.

Kedves Lacikám!
Bocsáss meg, hogy
ismét lusta voltam a
levélírásban. Mégis
remélem, hogy kis
idő múlva Te levele-
det meg fogom kap-
ni.

Szeretettel üdvöz-
löm az egész csala-
dodot.

Öllelek
Viljő.

Verso!

Lacikám!

Egy régi fényképet küldök Neked. Azt
akkor csinálták, mikor fil. maist. [filozofian
maisteril] lettem. Előbb talán nem küldtem el. –
Kicsit büszke vagyok rajta, de az nekünk meg-
engedhető a sikeresen végzett tanulmányok
után. Megfelelő fényképedet várom!

Még egyszer szeretettel öllelek Viljo.

5.

Budapest, 1944. jan. 19.

Kedves Lacikám!

Jobb hírt nem küldhettél volna mint azt,
amit a lapodon olvastam. Tényleg örülök an-
nak, hogy végre valahára leszereltél. Az sem jó,
ha az ember jóból túl sokat kap. Azt hiszem
Neked is már a katonaság elég sok „jót” adott,
úgy hogy most a civil élet inkább érdekel.
Tehát gratulálok Neked, kedves Mérnök Úr, aki
valószínűleg most már visszatér a régi állására!

Febr. 12-ére Sárospatakra kell utaznom.
Mivel Miskolc útba esik, akkor természetesen
kiszállok és ellátogatok Földvártyékhoz. Már
régóta készültem erre, de csak most tudom
megvalósítani ezt a régi tervemet. Igaz, hogy a februárban már üzemben van az egyetem, de
legalább egy pár napra el tudok utazni. Most csak az a baj, hogy Sárospatakon szombaton és
vasárnap lesz valami ünnep. Így csak vasárnap estére tudok átjönni hozzátok. Te pedig már
hétfőn reggel nagy vidáman szaladsz a hivatalba úgy hogy nagyon sok időt nem tudunk
együtt tölteni. Minden esetre már ezt az első alkalmat a miskolci látogatásra ki fogom hasz-
nálni.

Tegnap előtt visszajöttem a nagy vakációi kirándulásról. A következő helyeken hosszabb
ideig megálltam: Szarvas, Mezőtúr, Kolozsvár, Csikszereda, Madarasi Hargita, Csik-
szentdomokos, Gyertyószárhegy, vissza Kolozsvár. Szép volt, jó volt. Sokat ettem-ittam is!
Közben szilveszterestünk! – és alaposan kipihentem magamat. Most szokatlanul friss és fürgé
vagyok, mint valamikor régen fiatal koromban. Legjobb természetesen a Madarasi Hargitán
volt, ahol jól lehetett színi és minden percben alkalmom volt visszagondolni a messi finn
otthonomra. Ott valami olyan csodálatos szépet láttam, hogy alig tudtam elhinni, hogy észnél
vagyok. Csikszentdomokoson és Szárhegyen pedig megismerkedtem újra a furfangos székely
testvéreimmel, megláttam a fonót stb. hasonló dolgokat. Visszafelé jövet Kolozsvárról kiszáll-

Lacikám!
Egy régi fényképet küldök Neked.
Azt akkor csinálták, mikor fil. maist.
[= filozofian maisteril] lettem. Előbb ta-
lán nem küldtem el. – Kicsit büszke
vagyok rajta, de az nekünk megenged-
hető a sikeresen végzett tanulmányok
után. Megfelelő fényképedet várom!
Még egyszer szeretettel öllelek
Viljo.

tam. A mentő orvosoknál laktam, ne értsd félre, nem azért, hogy Székelyföldön valami komolyabb baj történt volna velem, hanem azért, hogy már tavaly óta nagyon jól ismerem azokat a fiatal orvosokat. Náluk szilveszterkor is voltam. Megkóstoltuk a tömény italokat. Ti, magyar testvéreim, már annyira elrontottok engemet, hogy nem is lettem másnapos. Ebből különben az is látszik, hogy nagyon tanulékony vagyok. Jó mestereknek csak jó tanítványai lehetnek. Igaz?

Most pedig megint megkezdődik a komoly munka. Heti öt órám lesz az egyetemen. Azt kibírom, de viszont sokfelé előadásokat kell tartanom a tavasz folyamán. Adja csak a jó Isten, hogy majd béke legyen és az ember zavartalanul tudjon dolgozni. Ez a ronda világ úgysem lesz jobb mint a háború előtt volt, hiába dumálnak az ú.n. nagy államférfik. Ők nem törődnek azzal, hogy egy fiatal magyar mérnök és egy fiatal finn lektor éljenek, munkájukat szépen végezzék, ami pedig sokkal fontosabb volna, mert nem csak mi ketten vagyunk itt a világon, hanem vannak embermilliók, amelyek pont így gondolkoznak.

Tehát Lacikám, februárban találkozunk. Addig is minden jót kívánok Neked! Írjál néha néha a dolgaidról. Jóska bácsit sok szeretettel üdvözlöm, Annus néni kezét csókolom, Béláékát szintén üdvözlöm. Téged pedig régi szeretettel

ölel Viljő.

6.

Budapest, 1944. máj. 1.

Kedves Lacikám!

Ma reggel megjött a leveled. Már egy pár hete irtam édesapádnak Miskolcra és megkérdeztem tőle cimedet. Választ nem kaptam még meg. Egyenesen akartam Kassára írni, azért ez a hosszú hallgatás.

Nincsen semmi bajom, hála Istennek. Az első bombázáskor vidéken voltam, Felpécen, Győr megyében. Aztán a húsvéti vakációt Mezőtúron töltöttem el. Most pedig két hete teljes nyugalomban élünk itt Pesten. Riadó volt többször is, de bombázás nem. Biztosan már hallottad, hogy leggyakrabban Kispestet, Pestszenterzsébetet és Soroksári út környékét bombázták. Nagy tüzek voltak. Azokat én is jól láthattam, mert az ablakom éppen arrafelé nyílik. Furcsa érzés volt lefeküdni a légi támadás után, mikor még az emberek másutt égbé nyúló lángokkal küzdöttek. Most már annyira hozzá vagyunk szokva ezekhez a támadásokhoz, hogy direkt élvezni lehet azt a jó hangulatot, szüntelen viccelést, ami uralkodik a kollégiumi pincében. A gellérthegyí légháritó nincs messze tőlünk, sőt közelebb is van még egy, de azok nem tudnak zavarni bennünket. Akkor természetesen más lesz a helyzet, ha igazi terrortámadásokra kerül sor. Eddig szerintem az angolszászok igazán szépen viselkedtek. Ha pl. Szentersébeten elpusztult csomó lakóház, arról nem tehetnek, mert éppen ott vannak a gyárok is. És ha itt Ilimfy-utcában, szomszédban, Benedek prof. villáját telitalálat érte, az sem csoda, mert a magyarak is megzavarják ezeket az ellenséges repülőket. Meg vagyok győződve arról, hogy Pestet is ugyan úgy fogják kikészíteni mint Szófiát vagy valami más várost. Ennek a mostani csendnek mi lehet az oka, nem tudom. Talán annyira készülnek az invázióra, hogy megfeledeztek rólunk.

Tehát jól vagyok. Csak egyik ablakom betört és néha-néha le hull a vakolat a mennyezetről, amely akkor – úgy látszik – szétrepedt, amikor Benedek-villa is elpusztult. Máskülönben gyönyörű tavasz van. Itt bálulok óra hosszat az ablakban, lenézek a szomszéd kertbe, ahonnan felém áradnak a virágillatok. Ha költő volnék, akkor biztosan ez a szoba már sok szép vers születését látta volna. Mivel csak szegény filozofegény vagyok, elmaradtak ezek a szép versek.

Az egyetem már ápr. 13. óta be van zárva. Így én is igazi „Freiherr” vagyok. Hivatalos dolgom nincsen. Irogattam egyet mást a hazai folyóiratoknak. Fordítatok, olvasgatok, általában csak -gatok. Nem sokára vidékre akarok utazni, ott minden szempontból jobb az élet mint itt a fővárosban. Nem tart engem semmi itt, sem nő, sem szerelem. Pár napja láttam Zilahy Lajos „Fatornyok” c. darabját a Kamarában: mintha jéghideg vizet öntöttek volna fejemre. Most már tudom, hogy sohasem fogok nőszülni itt Magyarországon. Ha nekem nő kell itt, akkor

csak azért, hogy én férfi vagyok és nekem van egy bizonyos szervem, amely használatlanul nem éri jól magát. Azt tűztem ki célomul, hogy minél jobban megismerjem Magyarországot, annak embereit, viszonyait, problémáit. Nem vagyok olyan derűlátó, hogy a háború jó végébe tudnék bízni. Olyan cirkusz lesz még itt Európában, hogy olyant még nem láttunk. Beadtam már a német és a dán vizum kérvényét. Valószínűleg júniusban tudok haza utazni. Nagyon szívesen az egész nyáron itt maradtam volna, de az egyetem úgy sem kezdődik, legalább a külföldi lektorokra nem lesz szükség.

Egyelőre úgy tudom, hogy Mezőtúron fogok tartózkodni. Az a tervem is van, hogy mint finn lektor és kiképzett nyelvész talán finn nyelvtant kell írnom. Tudod, hogy eddig csak a papok adtak ki nyelvtanokat itt Magyarországon. Hátha nekem mégis jobban sikerülne bevezetni magyarokat a finn nyelv rengetegeibe. Talán, ki tudja! Minden esetre ezzel a nyelvtannal fogok foglalkozni addig, amíg nem megyek haza.

Úgy látszik, hogy az új gazdák nem igen bíznak bennünk, finnekben. Azóta mióta új rend van itt, nem kaptam sok levelet F-ből, hazulról egyet-kettőt. Nem tudom, hol van a baj, véleményem szerint az itteni cenzuránál. Igaz, hogy a finnek még mindig önállóan és saját elveik szerint dolgoznak, a politika terén is, ép ezért ez a bizonyos „semlegességünk“ nem tetszik senkinek. Ha a levél egy olyan borzalmas nemzet országából jön, akkor nem tanácsos továbbítani, maradjon csak a cenzuránál!

Kellemetlen dolgok ezek és nem tehetünk róluk. Az egyiknek csillag fáj, a másiknak valami más baja van. Engem mindig csak az bosszant, ha az ember egyéni jogait sértik. Ez a mostani világrend csak a jövő nyitánya. Még külön dolgokat is fogunk látni. Jöjjön a rémuralom a nyugatról vagy a keletről, ugyanaz és ugyanazokat a módszereket használja. Az egyik kutya, a másik eb. Boldogtalan az, aki e kettő közé kerül!

Hát Lacikám! Az alaphangulatom egy kicsit szomorú. Csak a futó pillanatokat tudom élvezni, amikor teljesen el tudom felejtetni azt a szörnyűséget, amely tombol körülöttünk. – Mit gondolsz arra, ha meglátogatlak Kassán? El lehet utazni oda? Kell valami engedély? Mikor mész legközelebb Miskolcra? Talán a legközelebbi miskolci utad előtt (pl. csütörtök, péntek) mehetnék Hozzád. Nem láttam még Kassát és érdekel. Nem igen hiszem, hogy ezt meg lehetne valósítani, de tervezni még szabad.

Lacikám, nagyon örültem levelednek. Ha Gyuszinak írsz, én is üdvözlöm. Minden jót kívánok Neked, érezd jól magadat a kassai szépségek között! Írjál minél előbb!

Szeretettel üdvözlöl és ölel

Viljo.

P.S. Ez a fénykép nemrégén készült. Egy itteni finn asszony csinálta belőlem. Ez a cinikus arckifejezés jellemző-e rám?

7.

Budapest, 1944. máj. 17.

Kedves Lacikám!

Egy hete Pannonhalmán voltam. Amikor visszajöttem onnan, már itt volt a leveled. Jól esett olvasni az életedről, hangulataidról. Igazán sajnálnám, ha most, rövid szünet után, újra behívnának Téged. Tényleg menjenek most azok a frontra, akik itt a hinterlandban legtöbbet kiabálnak és új országot tűzzel vassal építenek. Így szokott lenni itt a világon, hogy mindnyájan hajlandók vagyunk egy eszméért élni, de harcolni és meghalni nagyon kevés ember akar. Azt a nagy dühet és erőt, amely mostanában minden újságcikkekben nyilvánul meg, könnyen lehetne lecsillapítani a muszkák ellenes harcban. Csak az nagyon kellemetlen, hogy ott el is eshet az ember és többé nem tud dühöngeni.

A kassai utazást talán meg tudom valósítani. Tegnap voltam a külügyi minisztériumban és szabad jegyet kértem. Azt mondták, hogy meglesz. Tekintettel arra, hogy elég jól ismerem Magyarországot, kár lenne, ha nem látogatnám meg Kassát. Azt sem lehet tudni, hogy mikor kell haza mennem és aztán mikor jöhetek vissza. Talán soha többé! Elárulhatom Neked, hogy nekem van egy tervem: útleírást akarok kiadni Magyarországról, címe: „Romantikus ország romantika nélkül“. A cím már elmondja, miről van szó. Én nem akarok megmutatni a jámbor

finn honfitársaimnak azt a magyar népet és földet, amelyet ők már régóta az Ibusz reklámaiból és a magyar operettekéből ismernek. Más az igazi Magyarország. Minden esetre szeretném helyre igazítani azt a képet, amely a finneknek megvan Magyarországról.

Pontosan nem tudom megmondani, mikor jövök Kassára. Pénteken vagy szombaton Baranyába utazom, egy sváb ismerősömhez. Ott előreláthatólag egy hétig maradok. Talán a pünkösöd után sor kerül Kassára. Baranyából visszajövök Pestre; innen pedig értesíteni foglak az indulási időről és más hasznos dologról. Öregem, a szállásért ne aggódj! Hogy a csudában tudnál adni nekem ágyat meg mindent a legénylédre. Remélhetőleg Kassán van egy pár tiszta, kissébb szálloda is, úgy hogy nem kell Grand Hotel Royalban laknom. Ugy-e, ilyen nagy szálloda biztosan van ott? Arra foglak kérni, hogy már a megérkezésem előtt rendelni nekem szobát valahol. A közös programról majd ott a helyszínen fogunk gondoskodni. Jó lenne egy kis kirándulás is a közeli hegyekre, sőt szép leányzókkal kirándulni isteni lenne. Ennek a megszervezését természetesen Rád bízom.

Különben jól vagyok. A kollégiumban már nagy csend uralkodik, mert a magyarok elmentek. Csak mi külföldiek vagyunk itt. Én pedig, aki olyan társas lélek vagyok, néha-néha erősen megunom magamat. Legtöbbször szoktam egy amerikai némettel (foglalkozása mérnök) beszélgetni. Nagyon kedves fiú, kb. 2 méter magas, úgy hogy teljes harmónia van közöttünk. [Önironikus utalás alacsony természetére.] Ő nagy nőhódító – a nők mindig oda vannak a magas férfiakért – és elmeséli nekem lelki fájdalmait. Nem jó a páratlan élet, de mégis a páratlan élet páratlan! Annak is nehéz, akinek Berlinben Ruth, Bécsben Théréza és Belgrádban Ilonka nevezetű menyasszonya van. Minden esetre örülök ennek a német fiúnak, mert nagyon érdekes megismerni egy újlígi ember lelki életét.

Ha közben be kellene vonulnod, akkor légy szíves, ird meg nekem ide a Kollégiumba. Innen mindig utánam küldik postámat. Remélem, hogy ott maradhatsz az államot építeni és ott láthatlak egy pár hét múlva.

Minden jót kívánok, szeretettel üdvözöllek és ölellek

Viljő.

8.

Pattijoki, 1947. aug. 17.

Kedves Gyuszikám!

A júliusban írt leveledet utánam küldték Helsinkiből, ahonnan már június elején utaztam el. Szabadságon voltam itt a faluban, sajnos most már lejár, úgy hogy néhány nap múlva vissza kell mennem, mert nemsokára kezdődik az első félév az iskolában. Nagyon jól éreztem magamat a családi körben. Talán Te is tudod, hogy mit jelent a jó koszt egy aggregény embernek. Az anya-főzte étel mégis más mint az a rossz valami, amit mostanában a vendéglőben lehet kapni. Természetes, hogy az ilyen kicsi faluban teljes magányomban éltem, de lesz még más is, amikor fellépek a negyvenfőnyi osztályok dobogójára!

A falusi csend kibírhatatlanná is válhatott volna, ha nem lettek volna a kedves meglepetések napjai is. Ezek a napok közé tartozik az is, amikor megjött a baráti érzéssel teli leveled. Nem nehéz elképzelned, hogy milyen hangulatban olvastam a Lacikánkról szóló soraidat, de mégis valami régen eltűnt ragyogó világ fénye sugárzott felém. Nem csoda-e, hogy újra és újra át tudjuk élni azt az időt, amikor még ő is közöttünk volt? Állandóan elevenen látjuk őt előttünk. Tehát mégis él. Számítalan kis jelenet újból kezd élni bennem, hallom a hangját, társalgok vele. Tudom, hogy ott a helyszínen sokkal, de sokkal nehezebb elviselni a sorscsapást mint itt messzi. Meg lehet érteni szüleidet is, hiszen a legfiatalabbik fiukat veszítették el. Miért? Mi célból? Azt hiszem, nem egyszerű dolog felelet adni erre a kérdésre. Az élet és a halál kérdései olyan titokzatosak előttünk, a szokott vallási, egyházi, patriotikus frázisok nem érnek sokat. Szívbeli remélem, hogy Jóska bácsi és Annus néni erőt kapjanak a megmérhetetlen fájdalom legyőzéséhez. Te, Gyuszikám, még fiatal vagy, megvan a munkád, így természetesen az Élet lesz a legjobb orvosságod. Nem mondom, hogy egyszerre meg kellene feledkezni a drága elhunytáról, sőt: örökké fog élni emlékeinkben.

Amit Miskolc és Debrecen mostani állapotáról írtál, igen érdekes és egyúttal szomorú is volt. Bizony szegény lett Magyarország mint a mi hazánk is. Ott még súlyosabb a helyzet, mert a háború átgázolt az egész országon. Az anyagi nehézségek itt is meglehetősen nagyok, de megvan a mindennapi. Ezekben a szomorú napokban az emberek egészen mások lettek, mint ezelőtt. A régi jó barátok eltűntek, új politikai és társadalmi felfogásuk van. Így kénytelen vagyok saját lelki autonómiámat építeni. Nem vagyok már az a fiatal derűlátó optimista, akivel valamikor találkoztál. Helyébe jött egy szkeptikus, valahogyan erősen kiábrándult férfi. Azt hiszem, ez a lelki fejlődés többiekénél sem ismeretlen. Sok minden, amiben szilárdan hittünk, elavultnak bizonyult be. Valami új - világtrend, társadalom, vallás - születik. Nem tudjuk, hogyan, milyen lesz. Válságos idők emberei vagyunk.

Jól tetted, hogy a Feri-bácsiékat is emlegetted a levélben. Mi lett az albertfalvai villájukkal, ahol annyi kedves vasárnapot töltöttem? Szegény öregek! Be szeretném még egyszer őket is látni. Add át nekik legszívesebben üdvözetemet ill. kézcsókomat! Nagyon örülnék, ha majd egyszer Mancinéni egy lápot írna nekem. Rajtad keresztül is megkérném őt, hogy jókívánságaimat küldje Cicának. Ha válaszolsz erre a levélre, írdd Cica címét is.

Jövő év nyarán szeretnék ellátogatni Magyarországra. Közeli jövőben egy magyarral fogok találkozni Helsinkiben. Tőle sok mindent tudok meg. Esetleg a debreceni nyári egyetem finn lektornak venne fel. Majd nyélbe ütöm a magyarországi utazást, az biztos.

Még egyszer nagyon köszönöm a meglehangú leveledet. Ha kedved van és idődből telik, írd nekem. A tanév alatt le vagyok kötve a sok munkával, de válaszolni igyekszem - ezzel a tántorgó magyar nyelvemmel. Kedves szüleidet, nővéredet és Mancinéniéket sok szeretettel üdvözlöm, erőt, egészséget kívánok nekik.

Régi jó barátsággal ölel
Viljő.

U. i. Ha elmész Kardos u. 9. sz. mellett, nézz be és add át üdvözetemet Dr. Márton Andrásnak! Náluk laktam a nyári egyetemista koromban.

9.

Helsinki, 1949. aug. 29.

Kedves Jóska bácsi!

Ma reggel visszatértem Helsinkibe a nyári szabadságról. A munka kezdete nehéz és szomorú: ott hagytam a szülő földet, szülő otthonát, tulajdonképpen idegenben vagyok. Ilyenkor szoktam mindig elővenni a régi kedves emlékeimet, nézegetem, olvasgatom őket. Így kezembbe került az 1947. évből való karácsonyi üdvözet, amely egyúttal a legutolsó hírhez Miskolcra. Bűnösnek érzem magamat. Annyiszor gondolok kedves Jóska bácsiékre, egy pillanat alatt ott leszek a magyar otthonomban! Nem tudok megfedkezni mindarról, ami valamikor megvolt nekünk. A drága jó Lacikánk rám mosolyog egy nagyított fényképen, él és mosolyog. Akármilyen késő legyen már az est, kénytelen vagyok írni egy pár sort kedves Jóska bácsinak. Ne tessék rossz néven venni, ha esetleg ezzel a levelemmel fájdalmas emlékeket idézek fel. Hiába: az elmúlt napokat nem lehet kirázni [kizárni] az ember szívéből. Ott maradnak meg, beleszövődnek a tapasztalatok, emlékek, érzések csodálatos világába.

Hogy tetszenek lenni, kedves Jóska bácsiék? Szívükből remélem, hogy jó egészségben találja ez a levél. Úgy vagyok mindig a kedveseimmel, hogy egy megszabott pillanatban látom őket előtttem. Tehát: kedves Jóska bácsi vidáman, boldogan jön a fürdőszobából jól meghűtött borral a kezében, kedves Annus néni pedig éppen belép az ebédlőből, kész a gyönyörű vacsora. Az asztal körül már ül az éhes férfibanda. A Nellyék is átszaladnak hozzánk. Be jó minden, a családi melegség körülvesz minket.

És a mai napon? Az élet nagy gyógyító erejével talán már részint feledésbe vitte azt, ami valamikor kimondhatatlanul fáj. Ez más mint elfelejteni egészen. Úgy képzelem el, hogy a kis Marika és az akkor édes Zolika már nagyra nőtt. Új gyermekcacagással betöltött a nagyszülők házát. Lassankint ők lépnek át a mi helyünkre. Kedves Jóska bácsi és Annus néni! Mi, „a fiúk”, öregek leszünk. Az évek rohannak előre. Szinte érzem, hogy hátra maradtam.

Mit csinál Gyuszi? Biztosan már régen nős ember lett belőle. Tanít-e még Nelly az általános iskolában? Jár-e már Mária az iskolába? Nagyon örülnék, ha egy pár sort kapnék Jóska bácsiéktől.

Magam jól vagyok. Az egykori egyetemi lektorátus csak egy ábránd volt. 1944 óta tanár vagyok itt Helsinkiben. Az utóbbi években nem utaztam sehová. Isten tudja, lesz-e még valaha alkalmam arra. Talán bele kell nyugodnom abban, hogy az az ország, amely szülő földemen kívül, legdrágább a világon, elérhetetlen marad. Sokat adnék, ha még egyszer fölmehtének az Avasra...

Egyedül élek. Ha nem is anyagilag, de lelkileg annyit veszítettem a nehéz évek alatt, hogy nem volt bátorságom a házasság megkötéséhez. Azonkívül annyit kell dolgoznom, hogy alig van időm a szórakozásra, amely útján, esetleg jó feleségre is lehetne szert tenni.

Erőt, jó egészséget szívből kívánok kedves Jóska bácsinak és Annus néninek, valamint Gyuszinak, Nellyéknek és Józiéknak is.

Sok szeretettel, régi hű barátsággal üdvözli az egész családot

Viljó.

Cím: Helsinki
Luotsik. 11 A1

Kuoliaaksi
tanssitetty
tyttö Unkarilaisia
kansanballadeja

Valikoinut ja suomentanut
Viljo Tervonen

Puupiiroksat
Béla Gy. Szabó

*Felvittem
a fellelkesítést emlékeim
és élményeim a régi
magyar népdalokhoz
1991. máj. 21. Viljo bácsi*

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

A Viljo Tervonen magyar népdal-fordításait tartalmazó kötet
külső és belső címlapja

IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS

Viljo Tervonen

Meghatódottan és kíváncsian olvastam el Viljo Tervonen ifjúkori leveleit. Jómagam akkor még nem ismertem ugyan, hiszen a mi ismeretségünk, majd barátságunk egy kicsit fiatalabb. Mondhatom, hogy már majdnem felnőttként éltem meg azokat a harmincas éveket, amikor Viljo magyarországi kapcsolatai kialakultak. Jól emlékszem az akkori Magyarországra, népére, társadalmára, gazdasági és szociális viszonyaira is. Finnországról is az átlagosnál többet tudtam, hiszen apám finnországi tanulmányútjai is azokra az évekre estek. Az ő elbeszélései, lelkes beszámolóí révén magam is közel kerültem a finnekhez, ám akkor még nem kezdtem finnül tanulni. Jövendő foglalkozásomat, pályámat illetően más elképzeléseim voltak, mint amelyek később kibontakoztak és megvalósultak, s amelyek erősítették a finnekhez kapcsoló szálakat. Elinult két – nem teljesen azonos korú (Viljo öt évvel idősebb nálam) – fiatalember életútja. Nem azonos pályán, nem teljesen azonos célok felé, ám gyakran párhuzamosan, gyakran össze is kapcsolódva. Idők folyamán a két életpálya többször is találkozott. Viljo tanári pályára került, élete javát a katedrán töltötte. Az az igazi tanár lett belőle, aki szakmailag is kiválóan felkészült, pedagógusként is maradandót nyújtott. Hosszú évekkel ezelőtt végzett volt diákjai ma is gyakran megkeresik, sőt, tanácsait is kérik. Viljo azonban tanári hivatását szerencsésen egyeztetni tudta kutató érdeklődésével, főleg a magyar-finn kulturális, tudományos, művészeti kapcsolatok történetének egy-egy szakaszát vizsgálta, s mondhatom jelen időben is, vizsgálja. Tanári állásából nyugállományba vonulván életét elsősorban tudományos kutatásai töltik ki. S nem feledkezhetem meg fordítói tevékenységéről sem, hiszen ez is szerkesztő része életének.

Viljo magyar kapcsolatainak kialakulásában, megerősödésében döntő tényezőnek tekinthető a levelezése. Mai korunkban az írásbeliség túlonúl is kiterjedt, ám főleg aktákat, jól-rosszul megfogalmazott hivatalos iratokat, határozatokat „alkot”, nem leveleket. A telefon, valamint telefax korában a levelezés egyre inkább háttérbe szorult. A magán érintkezésben a levelezés határozottan visszaszorult. Csodálkozva tapasztalhatjuk, hogy elődeink milyen kiterjedt, tartalmas levelezést folytattak egymással, gyakran több nyelven is. Közéjük tartozik Viljo is, aki első magyarországi levelező kapcsolatait diákként létesítette, s nem egy egész életén végigkísérte. A 30-as években, amikor Viljo is magyar levelezőtársat talált, sokan mások is kiépítettek hasonló kapcsolatokat.

Magam is találtam egy helsinki diáklányt, éveken át leveleztem vele, sőt, máig is őrzöm a tőle kapott leveleket. Életünkről és környezetünkről rendszeresen tájékoztattuk egymást. Én finnül írtam a leveleimet, bizonyára nem hibátlanul, de hát akkor ennyire futotta a nyelvtudásomból. A társam is finnül írt, majd később magyarul, hiszen elkezdett magyarul tanulni. Aztán közbejött a háború.

Viljo a téli háborúban megjárta a harteret is. A budapesti egyetemen lektorként töltött éveit alatt tanult meg kiválóan magyarul, utazta be keresztül-kasul az országot, tett szert barátokra, ismerősökre, ismerte meg irodalmunkat, zenénket, történelmünket, egy szóval: kultúránkat. 1944 szeptemberében a második fegyverszünet megkö-

tése után kalandos körülmények között kellett hazatérnie. A háborútól meggyötört Finnországban nehéz gazdasági viszonyok, elhelyezkedési, megélhetési gondok fogadták. Többféle próbálkozás után a tanári pályán stabilizálódott a helyzete.

Persze, a magyar kapcsolatok átmenetileg háttérbe szorultak, azonban ugyanez volt a helyzet Magyarországon is, azzal az eltéréssel, hogy Magyarországot sokkal súlyosabb háborús veszteségek érték. A korábban élénk levelezési kapcsolatok is lassan éledtek újjá. Viljo a nehezebb viszonyok között sem feledkezett el magyar kapcsolatairól, nem adta föl terveit, elképzeléseit, nem feledkezett meg álmairól sem. Amint megnyíltak a lehetőségek, megindult a levelek áramlása is, könyvek, folyóiratok indultak útra, újonnan megjelent hanglemezek jutottak célba. Lassan-lassan elérkezett újra a személyes találkozások lehetősége is. Viljo ismét eljött Magyarországra, munkáihoz adatokat gyűjtött, könyvtárak, kéziratárak gyűjteményeiben kutatott, felkereste régi barátait, ismerőseit, körük újakkal is bővült, ám az idő haladtával többüktől el kellett búcsúzni.

A változó idő azonban egyet nem változtatott meg: Viljo őszinte, meleg érdeklődését a magyarság sorsa, küzdelmei iránt, valamint a közvetlen érintkezéseknek azt a módját, amelyet levelezésnek hívnak. Egy félig-meddig romantikusan induló kapcsolatból az egész életet befolyásoló, sőt, többé-kevésbé meghatározó tényező lett. Remélhetően nem az ő példája az egyetlen, s remélhetőleg ma is alakulnak hasonló kapcsolatok.

Feladó neve és lakása

Viljo Personen

Debrecen, Kardos-u. 9 (Márton)

én is akarnék levelező lap.

utazni. Mármen
gő' volna! Az egész
családot üdvözölöm
szívélyesen.

Barátod Viljo.

Az-e milyen jól ír Viljo,
mimintul még egyszer sem
stóttunk. Csak magyarul
persze én finnül semmit
nem tudok. Viljo nagyon
kedves postá, igen örökök
neli.

Megrendelhető egy, többi és külföldi levelezésre a megfelelő postabélyeg felragasztása mellett.

Ára 1 fillér.

Körszén üdvözlünk mindenki számára

Ngs.

Földváry László
úrnak.

Miskolc

Joltész N. Kálmán u.

ÚJSZÁSZY ESZTER

A sárospataki leány-népfőiskoláról

1. A pataki főiskola népfőiskolai tanfolyamairól általában¹

A sárospataki református főiskola egyik legjelentősebb kezdeményezése a két világháború között létrehozott népfőiskolája volt. Több mint tíz éven át felhívással fordult a közeli és távolabbi környék fiatalságához. Jelenkezhetek azok a 18-22 évesek, akikben felébredt a kulturális éhség, s az attól való megszabadulás vágya. Ezzel a négy héttől öt hónapig tartó tanfolyammal mintegy tartozását próbálta leróni azért, amit a falvaktól kapott.

A népfőiskola ilyenképpen elindulására a falukutató mozgalom igen nagy hatással volt. Akkori parasztságunk visszahúzódó, gyanakvó, tájékozatlan volt, paraszti mivoltát inkább szégyellte, semminthogy öntudatosan büszke lett volna rá. Ezen próbált segíteni a népfőiskola. Azt a célt tűzte ki maga elé, hogy e fiataloknak az önállósulás, a családalapítás előtt némi útbaigazítást adjon. „Azt akartuk, hadd lássa az a legény, vagy leány, milyen más lehetőségek is vannak a világon a parasztság előtt. Hogyan lehet földet művelni másképp is. Hogyan lehet szervezkedni, értékesítő és beszerzési szövetkezeteket alakítani dán és finn módra. Hogyan lehet a parasztság politikailag is nagykorúvá, szervezetté, öntudatosá. Azt akartuk, hogy teremtsen meg a maga korszerű kultúráját. Vegye át a régi paraszti kultúrából azt, ami ma is időszerű, legyen büszke arra, amit ősei teremtettek: népdalra, népi hagyományra, népművészetre, s ebből kiindulva szervesen fejlessze tovább önmagát, keresse meg öntudatosan a helyét a nagyvilágban, érezze s tudja, hogy Petőfi s Arany, Móricz és Kodály érte írtak, neki írtak, s ami a legjobb, az belőle nőtt ki s neki szól.”²

A népfőiskola tananyaga e segítő cél elérése érdekében alapismereti, szakműveltségi és általános műveltséget adó tárgyakból tevődött össze. Az utóbbi iránt különösen nagy volt az érdeklődés. „Parasztságunk, röghöz kötöttsége mellett is egyetemesebb emberi igényeket hordoz magában sok más társadalmi rétegnél, s több érzéke van a humánium iránt, mint azt korábban hittük volna” – olvassuk az egyik beszámolóból.³

Az anyag átadásának módszerére az elbeszélés volt jellemző. „Valahogy az a levegője kell, hogy legyen a népfőiskolai 'órának', mint ami a messze idegenből hazaérkező testvért vagy rokont veszi körül falun, amikor élményeit elbeszéli.”⁴ Egy-egy kérdést, ha részleteiben is, de befejezetten megvilágítottak a hallgatók előtt. A népfőiskolás nem szerette a túlhalmozást és az anyagrészek szétterjedését. Emiatt úgy állították össze a vezetők az előadásokat, hogy egy délelőtt háromnál több ne legyen. A többi időt olvasás és szabad foglalkozás tette ki.

¹ Ez a dolgozat pályamunkaként készült, amikor a szerző a sárospataki felsőfokú tanítóképző intézet (1968-ban végzett) növendéke volt. Anyaggyűjtéséhez felhasználhatta a Tudományos Gyűjtemények adattárának anyagát. A közlésre most az Adattárban őrzött másodpéldány alapján kerülhet sor. (A Szerk.)

² Részlet Rácz István népfőiskolai igazgató 1967. február 16-án írt leveléből.

³ Újszászy Kálmán: Népfőiskolai tapasztalatok. A Magyar Népi Művelődési Intézet Kis Tanulmányai V. sz. Bp., 1947. 24.o.

⁴ U.o. 25.o.

A fiúknak s később a lányoknak is külön kollégiumuk volt. Ezeknek a napirendje nagyjából megegyezett a főiskola többi kollégiumának napirendjével. Mint ezekben, a népfőiskola kollégiumaiban is nagy súlyt fektettek a hazafias nevelés mellett a vallásos nevelésre. A reggeli és esti bibliaórákat a velük lakó tanár vagy teológus felügyelők végezték. Az órák a főiskola e célra fenntartott helyén folytak. Az itt elhangzottakat sokszorosítva megkapták részint azért, hogy este még egyszer átnézhessék, s másrészt – ha szükséges – falujuk előtt be tudjanak számolni arról, mit is adott nekik a híres pataki főiskola.

A költségek fedezéséhez csak kevés természetbenivel kellett hozzájárulniuk. A tanfolyam befejezése után írást kaptak arról, hogy *Szeretettel* – így hívták jelképes falujuk – „polgárai” voltak. A hazatért fiatalokat minden évben körlevélben tájékoztatták az újabb tanfolyamokról, azok anyagáról, eredményeiről, terveiről és résztvevőiről. Ez utóbbiról azzal a céllal is, hogy tudjanak egymásról.

2. A leány-népfőiskolákról

Sajátságos, hogy míg az első fiú népfőiskola még 1935-ben megalakult, addig a leányoké 1945-ben, tehát már a felszabadulás után jött létre. Ez azt is mutatja, milyen hamar érződött a nők megváltozott szerepe az új társadalomban. Aránylag késői indulása az oka annak, hogy mindössze csak három éven át működött. Egy ízben a fiú népfőiskola befejezése után, két alkalommal pedig párhuzamosan azzal.

A leány-népfőiskolai munka célja röviden: törekvés az egészséges és kultúrált magyar család kialakítására. Így indokolta ezt a célt a népfőiskola igazgatója: „A fiúk számára a legizgalmasabb tárgyakat a társadalmi kérdéseket boncolgató előadások nyújtották, azok az órák, ahol közös vitákban és beszélgetésekben a nagyvilágban való helyüket s szerepüket igyekeztek megtalálni. A lányokat a társadalmi problémák nem különösen érdeklik, ők nem osztályuk előbbre jutásával törődnek, hanem a maguk szűkebb kis világát, a családot akarják egy fokkal magasabb szintre emelni.”⁵

E cél megvalósítása érdekében a tantárgyak a következőképp alakultak: 1. számtan, helyesírás; 2. egészségtan; 3. háztartási ismeretek, gyakorlati főzőtanfolyam, szabás-varrás, kézimunka, kertészet és állattenyésztés; 4. lélektan és gyermeknevelés; 5. ének-zene, népi tánc, történelem és magyar irodalom; 6. az új társadalom felépítésének feladatai.

Sajnos a leány-népfőiskolai tanfolyamokra vonatkozó forrásanyag elmarad a fiúké mellett. Az utóbbiról az 1945-ig minden évben megjelent *Kerékvágás* című lap bő tájékoztatást ad. Mivel ez a lap 1945 után már nem jelent meg, vizsgálódásunkban csak a főiskola *Értesítőre* és a leány-népfőiskola megmaradt kevés iratanyagára lehet támaszkodni. E kevés anyag is aránytalanul oszlik meg. Az első négyhetes tanfolyamról részletes adalékok vannak, míg a következő év hathetes munkájáról csak a népfőiskola igazgatójának jelentése tájékoztat. Az utolsó év három hónapjáról pedig nem maradt fenn semmi forrásanyag. Csak a közigazgatói jelentésből tudjuk, hogy volt és hogy mennyi ideig tartott.

Az azonban így is megállapítható, hogy a leány-népfőiskola fő célkitűzésében változás nem történt. Mindenesetre feltehető, hogy a nem változott célkitűzés és módszer mellett – ahogy a tanfolyam időtartama nőtt – a tananyag is gazdagabb lett, de a tantárgyak a második és harmadik leány-népfőiskolán is azonosak voltak az elsővel. Ezért, ha csak az első leány-népfőiskolával foglalkozhatunk is részletesebb-

⁵ Rácz István népfőiskolai igazgató 1947. évi jelentéséből.

ben, és a másodikra csak az igazgató jelentéséből utalhatunk, megállapításaink mind a háromra érvényesnek vehetők.⁶

Az első leány-népfőiskolának megmaradt órarendjéből és a második leány-népfőiskola igazgatói jelentéséből kitűnik, hogy a leány-népfőiskolának két alapismereti tárgya volt: a számtan és a helyesírás. A számtant általában a kora reggeli órákban hetenként kétszer tanították. Helyesírásból kéthetenként egyszer egy-egy felmérő dolgozatot kellett írniok. Mivel a dolgozatok és egyéb írásbeli munkáik megmaradtak, belőlük meg lehet állapítani, hogy helyesírásuk nagyon gyenge volt. Ezt csak részben magyarázza az, hogy az első leány-népfőiskola 18 leánytanulója közül majdnem a felének csupán hat elemije volt. A másik hányada négy polgárit végzett.⁷

Egészségtani ismeretek „A lányok otthon”, „A divatról” s a „Kétféle Éva” című előadásokból heti egy alkalommal nyerhettek. E tekintetben kollégiumi bentlakásuk alatt nevelők tanácsai és utasításai is segítők voltak.

Szakmai képzésüket a háztartási ismeretek s a gyakorlati főzőtanfolyam, a szabás-varrás és kézimunka, a kertészet és állattenyésztés című tantárgyak szolgálták, heti két-két alkalommal. A háztartási ismeretek és a gyakorlati főzőtanfolyam elősegítették az egészséges lakások kialakítására való törekvést, továbbá a változatos és vitamindús ételek megismerését és főzését. Olyan ételekét, melyek addig a falusi konyhák étrendjében ismeretlenek voltak. A főzést a főiskola tápintézetének konyhájában gyakorolták. Az elkészített ételeket mintaszerűen tálalni és felszolgálni is megtanulták. A változatos ételeket a második és harmadik tanfolyam alkalmával a fiú népfőiskolások fogyasztották el.⁸

A kertészet a modern falusi gazdaság elmaradhatatlan kellékéről a konyhakert-ről, annak megműveléséről, az egyes konyhakerti növényekről és termesztésükről adott ismereteket, továbbá azt a célt is szolgálta, hogy a növendékek tisztában legyenek a kertgazdálkodás jelentőségével. Az órákat a pataki téli gazdasági iskola szaktanára tartotta. Az állattenyésztési ismeretek az állattenyésztés gazdasági jelentő-

⁶ A leány-népfőiskolával külön nem foglalkozik az 1986-ban megjelent *A Sárospataki Népfőiskola 1936-1986* című, Jakab Sándor és Varga Csaba által szerkesztett kötet. Kovács Károly történeti áttekintésében tesz említést róluk (17-18.o.) Közlük továbbá a három évfolyam (1946.márc.18.-ápr.14.; 1947.febr.17.-márc.30.; 1948.márc.3.-ápr.23.) résztvevőinek névsorát. (153.o.) Megtudjuk, hogy a harmadik tanfolyamot meglátogatta Veres Péter. (A Szerk.)

⁷ Az első tanfolyam résztvevőinek adatait közöljük az alábbiakban. A sorszám és a név után a születési évet, majd pedig a lakóhelyet és az iskolai végzettséget közöljük. (Andó Piroksa születési évét és végzettségét nem jegyezték fel. A névsor: 1. Andó Piroksa, Sajószentpéter. 2. Balla Gizella, 1928, Alsódobsza, 4 polgári. 3. Czók Andrásné, 1922, Pusztafalu, 6 elemi. 4. Harda P. Irén, 1926, Pusztafalu, 6 elemi. 5. Horváth Éva, 1927, Sajószentpéter, 4 polg. 6. Horváth Katalin, 1931, Füzérkajata, 4 polg. 7. Horváth Sarolta, 1924, Sajószentpéter, 4 polg. 8. Kántor Zsuzsanna, 1929, Tiszakarád, 2 polg. 9. Kenyizley Sarolta, 1924, Erdőbénye, 6 el. 10. László Mária, 1929, Füzérkajata, 6 el. 11. Márki Erzsébet, 1926, Bodroghalász, 6 el. 12. Nádaskay Izabella, 1929, Bodroghalász, 4 polg. 13. Pethő Terézia, 1929, Sárospatak, 6 el. 14. Sebeők Jolán, 1927, Sárospatak, 4 polg. 15. Szentiványi Erzsébet, 1926, Sajószentpéter, 6 el. 16. Tóth Jolán, 1922, Pusztafalu, 6 el. 17. Tóth Julianna, 1927, Bodroghalász, 6 el. 18. Tóth Magda, 1929, Tiszakarád, 4 polg.

⁸ Az első tanfolyam tananyaga *háztartási ismeretekből* 8 óra: A háziasszony kötelességei és tulajdonságai; beosztás és takarékoság a háztartásban. A lakás; a lakás takarítása; hogyan védekezzünk a lakásban élő rovarok és apró állatok ellen. Ruházat; nagymosás; a ruhaneműk gondozása; a fűtés és a világítás. A család ételmezése. A húsról általában; a húskok osztályozása; sertésvágás és -feldolgozás. A tej és tejtermékek; a tojás; a zsir. A zöldfőzelékek fontossága; a főzelékek elkészítési módjai; a főzelékek eltarthatósága. A gyümölcs; fűszerfélék; italok. - A bemutatott *gyakorlati főzés* étrendje: 1. Hamis húsleves tyúkfüle-tésztával. Zöldségropogós, tojásfasírozott, paradicsommártás. Alföldi kifli. 2. Paradicsomleves gyűszűtésztával. Tavasz hímőke (zöldséges rakott burgonya). Aranygaluska melasz öntettel. 3. Sóska-leves. Tojáspörköltös gombóc. Rántott tejbedara, karamell öntettel. 4. Hamis gulyásleves. Oroszlepény sárgarépa-főzelékkel. Babtekeres. 5. Zöldséges bableves (háborús módon). Savanyú káposztafőzelék hamis sárgaréppal. Medvetalp. 6. Aludttejleves. Töltött tojás pirított darával, bibormártással. Melasztorta.

ségét és hasznát, és a korszerű állatgondozás megismerését segítették kiformalódnai a hallgatókban. Tejgazdaságtan címmel külön órákon tárgyalták a tej és a tejtermékekre vonatkozó ismereteket.⁹

A korszerű falusi asszony kialakítását kívánták segíteni a szabás-varrás, valamint a kézimunka nevű tantárgyak. Ezeken az órákon a ruhaszabás mesterségével, valamint a varrás különböző műveleteivel ismerkedtek meg. Megtanulták például a szűkszoknya elkészítésének menetét, s meg is varrták. Ez azért jelentős, mert sok lány még népviseletben jelent meg a népfőiskolán. Ezt olvashatjuk a második népfőiskola igazgatói jelentéséből: „A pusztafalusiak nemcsak azért elűtő jelenségek a többitől, mert erősen berakott szoknyában s ingben jelentek meg, hanem arcban, hanghordozásban, mozgásban is mintha két különböző nemzet gyermekei lettek volna! Ez a két leánycsoport egymás mellé állítva mutatja, mily nagy különbség lehet Magyarországon falu és falu között.”¹⁰ Több órán át hallottak a gyermeknevelés és a csecsemőápolás kérdéseiről. Az első népfőiskolai tanfolyamon hetenként tartottak egy-egy ilyen tárgyú előadást.

A népi kultúra megismerését, megszerettetését, óvását szolgálták az ének-zene, népi tánc, történelem és irodalom tanításával. Ezek az órák az általános műveltségük, lelki kultúrájuk fejlesztését is szolgálták. Ének-zenéből elméleti és gyakorlati órájuk volt. Az elméleti órákon, hetenként kétszer, a népdalok mélyebb megismerésén kívül Bartók és Kodály munkásságáról s a klasszikus zene főbb képviselőiről tanultak. Gyakorlati órák minden nap voltak, s ezeket késő délután tartották. A tanultak elmélyítését szolgálták a különböző hangversenyek. Így pl. a második tanfolyam hallgatói részt vettek Farkas Ferencnek és Török Erzsébetnek az előadójátékjén. Előadás után Farkas Ferenc elbeszélgetett a népfőiskolásokkal, s az elhangzottakat is részletesen megtárgyalták. Ugyancsak ők találkoztak Volly Istvánnal, a magyar népi játékok egyik legjobb ismerőjével, aki mintegy ötven szöveget és dallamot jegyzett fel a népfőiskolások hazuról hozott dalából. Klasszikus zenei ismereteiket Tusa Erzsébet zongorahangversenye segítette.

Népitánc-foglalkozásaik a gimnázium tánccsoportjával közösen folytak, hetenként három alkalommal. Megismerkedhettek egy-egy vidék táncával, továbbá átadták egymásnak és a tánccsoportnak a hazuról hozottakat, például a pusztafalusi leánytáncot; ugyanakkor készültek különféle rendezvényekre. A második tanfolyam növendékeinek itt nyílt alkalmuk találkozni Molnár Istvánnal, a siófoki népfőiskola vezetőjével, a népi táncok kiváló művelőjével és gyűjtőjével, aki előadása után bemutatta egy népi tánc művészi előadásmódját is.

A történelem és az irodalom tantárgyak anyagának tanításánál arra törekedtek, hogy a két tantárgy előadásai összhangban legyenek egymással. A fő hangsúly a magyar parasztság történetének és kultúrájának bemutatásán volt a honfoglalástól a

⁹ A kertészet tananyaga hét órában: Talajmunkák a zöldségeskertben; trágázás; vetésforgó. Melegágy; palántanevelés; öntözés. Káposztafélék termesztése; kóbabok termesztése. Gyökérfélék termesztése; gumós növények. Hagymafélék termesztése; paradicsom, paprika, hüvelyesek termesztése. A gyümölcsfák ápolása; évelő konyhakerti növények termesztése. A mi virágoskertünk. – Az állattenyésztési ismeretek tananyaga ugyancsak hét órában: A háziállatok gazdasági jelentősége és haszna; tejgazdaságtan, a tejelő tehén takarmányozása; a tej összetétele, tulajdonságai; tejhíbak és tejhamasítás. Fejés, tejekezelés; kőzi-gépi főlözés, köpülés; aludtjei és túró készítése; paszlőrözés. Baromfi-tenyésztés. Keltetés, csibenevelés, takarmányozás; liba- és kacsatenyésztés. Sertésenyésztés, malacnevelés. Hízalás; sertésbetegek. Nyúltenyésztés.

¹⁰ Rácz István jelentéséből. – A szabás-varrás-kézimunka anyaga összesen kilenc órában: A mértékvtel szabályai. A kisebbített cm ismertetése; előkészület a pólyaing szabásrajzának elkészítéséhez. Pólyaing szabásrajzának elkészítése. Szűkszoknya szabásrajzának elkészítése. Pólyaing és szűkszoknya szabása papírból. Ingzubbony szabásrajzának készítése. Ingzubbony szabásrajzának befejezése. Női nadrág szabásrajzának elkészítése. Rajzlapok rendbehozása.

felszabadulásig. Érdekes, hogyan valósították meg ezt a feladatot az első tanfolyam négy hete alatt. Történelem órájuk mindössze hat volt. Magyar irodalomból viszont a négy hét alatt húsz, ami azt mutatta, hogy ez volt a népfőiskola leghangsúlyosabb tantárgya. Ezeken az órákon versek és regényrészletek olvasásával nemcsak azok megszerettetésére törekedtek, hanem ízlésük formálására is.¹¹ E két tantárgy ismereteit mélyítették színházlátogatásaik. 1946-ban részt vettek Darvas József és Gárdonyi Géza drámáinak (a Szakadéknak, illetve a Fehér Annának) előadásán. 1947-ben Molière Tudós nőkét és Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálígját nézték meg. Jelen voltak Major Tamás és Bánki Zsuzsa szavalóestjén. Látóútjaik során megtekintették a főiskola Nagykönyvtárát és faluszemináriumának néprajzi gyűjteményét, valamint a Rákóczi Várat.

A politikai tartalmú előadások során az új társadalmunkban való helyükkel, a társadalom terveivel, feladataival ismerkedtek meg. Az első tanfolyam négy hete alkalmával a következő előadások hangzottak el: „Ki a magyar?”, „A magyar társadalom keresztmetszete”, „A magyar munkásság”, „A magyar parasztság”, „A magyar értelmiség”. Ezeken kívül a főiskola tanári kara által rendezett *Péntek esték* előadásaiban is részt vettek.

Az órákat a gimnázium megfelelő szaktanárai és meghívott előadók tartották. A történelmet és a magyar irodalmat, mivel anyaguk összefügg, ugyanaz a tanár, a népfőiskola igazgatója, adta elő. A kollégiumi nevelők feladata volt a hallgatókat az órákra is elkísérni s a feladott anyagot velük az esti áhítat előtt átvenni.

A népfőiskola záróvizsgával fejeződött be. Utána műsoros est formájában számoltak be arról, hogy mit tanultak. Itt búcsúztak el tanáraiktól is, és itt kapták meg azt a bizonyítványt, amely igazolta, hogy résztvevői voltak a népfőiskolának.¹²

3. Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy mint a fiú népfőiskoláknak, úgy a leány népfőiskoláknak sem az volt a fő feladatuk, hogy minél több ismeretet nyújtsanak, hanem hogy utat mutassanak, megvilágítsák nekik a parasztság előtt álló feladatokat, kialakítsák bennük azt a tudatot, hogy felelősek osztályukért, sőt az egész magyarságért, s egyúttal azt is, hogy hol és hogyan képezhetik, nevelhetik magukat tovább. Rajtuk keresztül a parasztságnak átnevelését akarták megvalósítani. Ez azt jelenti, hogy a népi írók parasztságszemléletét kívánta megvalósítani mind a fiú-, mind a leány-népfőiskola.

¹¹ A történelem hat témaköre: Rokon népcink. A honfoglaló magyar nép élete. Pogány és keresztény magyarság. Hunyadiak; a török hódoltság kora. Nemzetiellenkor, a nemzeti ébredés kora. A nemzetiségi kérdés. – A magyar irodalom 16 órájának tematikája: Kalevala finn népi hősköltemény bemutatása. Versmondás, szavalás. A magyar népmese. Ady Endre költészete. A magyar népballada. A Szép Ilonka c. népballada. Versmondás, szavalás. Toldi (Nagy Lajos kora). A magyar népköltészet. Sinka István költészete. A magyar átok versei. Móricz Zsigmond Hét krajcár c. elbeszélése. Istenkereső versek. József Attila költészete. A világháború irodalmunkban. A magyar népi irodalom.

¹² Az első (1946-ban tartott) tanfolyam záróünnepélyének meghívója, illetve műsora így szólt: „MEGHÍVÓ. A sárospataki Ref. Főiskola Népfőiskolája vasárnap, április 14-ikén délelőtt 11 órai kezdettel tartja a Főiskola tanácstermében leány-népfőiskolai tanfolyamának záróünnepélyét, amire t. Címzet és hozzátartozóit szeretettel meghívja. Az ünnepély műsora: 1. Pusztafalusi leányok tánca. 2. Népdalok: Bama kislány, Kiskákicsi utca, Tavasz szél, Erre gyere, Jánoshídi vásártéren. 3. Két népi játék: Mikor én még házasodni akartam; Lányom, lányom. 4. Oktatják a menyasszonyt - részlet a Kalevalából. 5. Hej, páva, hej, páva - tréfás székely népballada. 6. Kanásztánc. 7. Tréfás mese. 8. Kánonok: Bogolyai legények, Kispircsi faluvégén stb. 9. Fiad hazatér - szavalat. 10. Áhítat. 11. Bizonyítvány-kiosztás - Tárczy Árpád gimn. igazgató a Főiskola nevében elbúcsúztatja a leány-népfőiskolásokat. 12. Búcsú-ének.”

A népfőiskolák tananyagán a politikai fordulat után egyre jobban érezhetővé válik az új társadalmi problémák irányába való fejlődés. Annál is inkább, mert a fiú- és leány-népfőiskolák tananyagának összeállítói, a vezetők és az előadók törekedtek arra, hogy a tanfolyamok résztvevői is tájékozottak legyenek azokban. Emellett azonban mind a leány-, mind a fiú-népfőiskolák szellemét döntően meghatározta egy szerintem a kornak megfelelő idealista légkör és szemlélet.¹³

*

Dr. Újszászy Kálmán volt népfőiskolások körében diófája alatt

E. Kovács László felvétele

¹³ A már említetteken kívül forrásaim: - A leány-népfőiskola megmaradt iratanyaga. - *Rácz István*: Parasziértelmiség nevelése. A Magyar Népi Művelődési Intézet Kis Tanulmányai VI. sz. Bp. 1947. - *Szabó Zoltán*: Sárospataki törekvések a falu szolgálatára. Protestáns Szemle, 1939. 48.évf. 140-146.o. - *Újszászy Kálmán*: A sárospataki főiskola faluszemináriuma. Protestáns Szemle, 1939. 48.évf. 147-150.o. - *Újszászy Kálmán*: A magyar falunevelés mai feladatai. Nevelésügyi Szemle, 1940. IV.évf. 70-74.o.

TIHANYI ENDRE

A népfőiskolák és kulturális egyesületek sorsa 1945 után

I.

A felszabadulás után – más művelődési formákhoz hasonlóan – megváltozott a népfőiskolák helyzete is. Míg korábban az egyházak és ifjúsági szervezeteik, intézményeik játszották a fő szerepet a népfőiskolák kezdeményezésében és fenntartásában, addig 1945 után a pártok törekedtek befolyásukat kiterjeszteni a népfőiskolákra és az ifjúságra. Ezáltal kerülhettek a különböző fenntartású népfőiskolák, parasztyegyetemek, munkás- és paraszt-egyesületek, olvasóköri, színjátszó csoportok dal- és körök stb. a hatalmi harc fókuszába.

Az egyházi szervezésű – történelmileg kialakult, hagyományos típusú – népfőiskolák és egyesületek megpróbálták beilleszkedni az új rendszer kereteibe, de ez nem egyformán sikerült nekik, szinte egyenként különbözik helyzetük a koalíciós időben. A képet tarkítja az is, hogy a parasztpártok, a kommunista és a szociáldemokrata párt népfőiskolái, vezetőképző tanfolyamai más-más céllal és programmal működtek. Nálunk 1945 után a *világi*, a pártok és társadalmi szervezetek által szervezett formák játszották a nagyobb szerepet a népfőiskolai mozgalomban.

Ezek között kiemelkedő szerepe volt a Független Kisgazdapárt támogatását élvező *Parasztszövetségnek*. A szövetség által 1945-ben kiadott *Népfőiskolai útmutató* a Parasztszövetséget olyan érdekvédelmi szervezetté kívánta fejleszteni, amely majdan a népfőiskolásokból szervezett magyar paraszti élgárdát fogja tömöríteni, s a parasztságnak a többi társadalmi osztálytól elkülönülő, döntésképes szervezetévé válik. Ez más országokban – ha nem is sikerült a gazdag és szegény parasztság ellentéteit teljesen kiküszöbölni – részben járható út volt a parasztság vagy pártjai számára. A Parasztszövetség országos központjának népfőiskolái a mezőgazdasági szakismerek terjesztését alárendelték a paraszti öntudatosítás céljának. Ennek megfelelően a tantervben a történelmi, irodalmi, szociológiai ismereteket állították első helyre, középpontba állítva a parasztság történetét, a róla szóló irodalmat, a népi kultúra alkotásait, illetve az aktuális politikai kérdéseket, a faluvezetési ismereteket. A második csomópontja a tananyagnak a közgazdasági ismeretek körül formálódott ki, s ennek fókuszába a Parasztszövetség által hangsúlyozott „szövetkezeti szocializmus” gondolatköre került, a különböző (termelési, beszerzési, értékesítési) szövetkezetek szervezésének ismeretkörével. A harmadik tantervi körbe kerültek a konkrét gazdasági, egészségügyi stb. kérdések.

Az elgondolás racionális és tetszetős; a paraszti-nemzeti öntudatra nevelésre, a szövetkezésre, a közgazdasági ismeretekre a kor parasztságának szüksége volt. A mozgástér azonban beszűkült; a szövetkezeteknél csak a keleti típusú megoldásra nyílt lehetőség, s az egypártrendszer felé haladás nem kedvezett a külön paraszti „érdekképviseletnek”. Emellett a helyi, versenyképes „faluvezető” réteg nevelése a népfőiskola általános céljának a leszűkítése, arra volt szükség, hogy a társadalmi-gazdasági élethez alkalmazkodni képes, kezdeményezőkésséggel, felelősséggel bíró emberek nevelődjenek.

A Parasztszövetség 1946-ban szervezett 55 népfőiskolájából 17 három hónapos népfőiskola és 38 hat-nyolchetes népfőiskolai tanfolyam volt.¹ De ebből az évből mindösszesen 63 népfőiskoláról van jelenleg adatunk.² A szövetség 1947-ben a népfőiskoláit 30-ra, tanfolyamait 60-ra szeretne volna emelni. Felmerült a népfőiskolák megyei hálózatának, tájegységenként pedig nagy parasztkollégiumok létrehozásának terve is, ahol a legjobb népfőiskolások egyéves kurzus után érettségi bizonyítványhoz jutottak volna.³

A másik parasztpárt, a *Nemzeti Parasztpárt* (NPP) a népfőiskoláról másképpen gondolkodott. Az NPP vezetése 1945-ben valójában ellenezte a kevésbé támogatta a népfőiskolák újjáélesztését, ugyanis a parasztság vezető erejének kiképzését a nyolc osztályos általános iskola gyors megszervezésétől, a jól működő mezőgazdasági szakiskolák hálózatától, a parasztság minden rétege számára megnyílt továbbtanulási lehetőségek bővülésétől, szakmai vezetőképző tanfolyamok szervezésétől várta. Tarthattak attól, hogy a paraszti öntudat megalapozásában pártjuk ideológiájának érvényesülését a korábban zömmel egyházi szervezésű népfőiskolák akadályozni fogják. Mivel az általános iskolai, szakoktatási és vezetőképzési rendszer nem alakult az NPP reményei szerint, ezért a népfőiskolákban lévő lehetőségeket a párt *paraszt-egyetem* néven használta ki. Emellett 1946-ban az országban 200 parasztiskola működött az NPP szervezésében.⁴

A Parasztszövetség és a Parasztpárt sok szempontból eltérő típusú népfőiskolái közös vonásokat hordoztak a paraszti öntudatra nevelésben, a paraszti vezetőréteg képzésében, a magyarság és a parasztság problémáinak tudatosítása terén, valamint a valósággal való szembenézés igényének felkeltésében. Eltérés mutatkozik ugyanakkor a két szervezetnek a paraszti osztályöntudattal kapcsolatos felfogásában. Az NPP vezetői a paraszti öntudatot történelmi tudatként fogták fel, amelyre az önérzetes, szabad ember öntudatát kívánták építeni. A két felfogás különbsége nem volt éles.

Az 1945 utáni népfőiskolák harmadik típusát a Vallás- és Közoktatási Minisztérium szabadművelődési ügyosztálya szervezte, illetve az 1946 nyarán létrejött Magyar Népi Művelődési Intézet pártfogolta. Itt általában a népfőiskolák tapasztalatainak összegezését, értékelését végezték, s kiadói tevékenységet folytattak. A VKM szabadművelődési ügyosztálya 1945 és 1949 között 14 állami népfőiskolát és 84 három-négyhetes népfőiskolai tanfolyamot szervezett.⁵

1945 után is működtek még olyan intézmények, amelyek a népfőiskolák fenti típusai mellett elsődlegesen mezőgazdasági szakismereteket terjesztettek. Ezek zömét a Földművelésügyi Minisztérium szervezte, s résztvevői végbizonyítványt és képesítést kaptak. E tanfolyamokat nevezték ugyan *parasztfőiskoláknak*, valójában nem voltak népfőiskolák. Egy 1948-as adat szerint 500 faluban indult meg a parasztfűjság művelődési mozgalma.⁶ A tarka tartalmat mutatja, hogy a csepeli munkásakadémia mellett Borsod megyéből két kommunista népfőiskoláról is van tudomásunk.

¹ V.ö.: Póth Piroska: A magyarországi népfőiskolák 1945 után. Forrás, 1984. december, XVI.évf. 12.sz. (Tematikus szám a népfőiskolákról.) 20-22. o.

² Alföldi Újság, 1946. 182.sz. 2.o.

³ Kovács Bálint: A magyar népfőiskolák múltja 1948-ig. In: Népfőiskola tegnap, ma, holnap. Bp. 1991. 69-70.o. - V.ö.: Szathmáry Lajos: Népfőiskolák a 30-as években és a felszabadulás után. Kultúra és Közösség, 1978. 3.sz. 38-42.o.

⁴ V.ö.: Örvös Lajos, Szabad Szó, 1946. 1.sz. 5.o. (Az, hogy ezek népfőiskolai irányultságúak, tartalmúak voltak-e, csak külön kutatással lehetne eldönteni.)

⁵ V.ö.: Póth Piroska i.m. 22.o.

⁶ Szabad Föld, 1948. 43.sz. 7.o.

A népfőiskolák megszüntetésének árnyéka vetődött a kezdeményezésekre. A római katolikus irányú KALOT-népfőiskolákat (a KALOT megszüntetésével egy időben) a Nemzetközi Antifasiszta Szövetség Ellenőrző Bizottságának jegyzéke alapján a 2333/1946.BM számú rendelettel oszlatták fel, amikor a koalíciós rendszer oldalai között kezdtek éleződni az ellentétek.

A Parasztszövetség népfőiskolái akkor veszítették el lendületüket, amikor a moszkvai Tájékoztató Iroda nyomására megkezdődött a Parasztszövetség vezetői ellen is a harc az úgynevezett „köztársaság-ellenes összeesküvés“ vádja formájában. Ekkor a VKM azonnali hatállyal felfüggesztette a szövetség összes népfőiskoláját, művelődési tanfolyamát, s kiküldöttei útján ellenőrizte azokat. Az ellenőrök nem tapasztaltak demokrácia-ellenes szellemet vagy tevékenységet, ennél fogva a minisztérium újból engedélyezte a Parasztszövetség népfőiskoláinak működését. A támadást azonban nem tudták kiheverni. A Magyar Dolgozók Pártja 1948 nyarán már a szabadművelődési koncepciót is támadta – azzal együtt a népfőiskolákat is – mint a klerikális reakció és a romantikus parasztszemlélet támaszeit. A földreformmal, az iskolák államosításával is meggyengített egyházak számára egyre nehezebb lett a népfőiskolák szervezése, fenntartása.

II.

Érdemes kitérni a művelődés – a kulturális egyesületek, munkás- és parasztművelődési formák – közös sorsára a demokratikus átalakulás kezdeti időszakában (1945 és 1949 között) a különböző szintű jogszabályok és a nyilvánosságra nem hozott végrehajtási leiratok alapján. A hatalomért folyó politikai küzdelmek ekkor még a parlament keretei között, a törvényalkotás formájában folytak, de a végrehajtás szempontjából irányadó miniszteri köriratok a koalíciós időszak hatalmi berendezkedését szolgálták. A törvényhozás vállalta a polgári átalakulás előmozdítását (a nagybirtok-rendszer felszámolása, a földreform, a köztársaság megteremtése, az állam és az egyház szétválasztása), aminek nagy a jelentősége a magyar társadalom és a kultúra fejlődése szempontjából. Témánk miatt azonban a *hibákról* kell szólnunk, amelyek összefüggtek a politikai intézményrendszer összeszűkülésével, s ebből következően a művelődési rendszer beszűkülésével is.

Az oktatás demokratizálásának voltak számottevő eredményei. Ilyen a 8 osztályos általános iskola elterjesztése, a nemzetiségi iskolai oktatás kezdeti rendezése, a felnőttek oktatásának intézményesítése, a népi kollégiumok hálózatának kialakítása. Történtek lépések az oktatás tartalmának korszerűsítésére.⁷ A közművelődés területén a munkás- és parasztpártokhoz kapcsolódó művelődési egyletek – önképző-, dal-, olvasóköri, tánc- és színjátszó csoportok – mellett még a népfőiskolák rendszerét is építgetik egy időben.

Az iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot az országgyűlés 1948. június 16-án tárgyalta meg. Ez közvetlenül a két munkáspárt egyesülési kongresszusa (június 12-14-e) után történt, ami a munkáspártok jó taktikájára vall. E törvény meghagy néhány történelmi múltú iskolát az egyházak kezében, s a tárgyalások folytatását helyezték kilátásba a további sorsukról. Az egyházi egyesületek, ifjúsági szervezetek jövője azonban az egyházi földvagyon elvételével, az intézményhálózat megcsonkításával tulajdonképpen már eldőlt, hiszen helyettük más fenntartási alaphoz nem jutottak. Az iskolák államosításának *gyakorlata* még inkább az automatikus

⁷ Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945-1947. Bp. 1980. 24-25.o.

megszűnés felé kényszerítette ezeket az egyesületeket. Ezt a tendenciát a Belügy-minisztérium szisztematikusan készítette elő.

Az egyes polgári intézmények átmentésének vagy felszámolásának alternatívája elméletileg is vitatható. Úgy tűnik azonban: vitán felül áll – bizonyos fogalomzavar ellenére –, hogy a népi-plebejus, a munkás és a paraszti egyletek olyan intellektuális izgalmat (nem túlfűtöttséget) tudtak teremteni, amely elsősorban a kamaszkor életkori sajátossága. A NÉKOSZ és a népfőiskolai mozgalom például az elemző és a kritikai igényt a kamaszkoron túl, egy érettebb időszakra is állandósítani tudta. Ezt akkor is szem előtt kell tartanunk, ha egyes szervezeteknek világnézeti elfogultságát, politikai szerepét joggal érheti bíráló. Hiszen a hasonló közösségek *hiányát* azóta már több nemzedék szenvedte meg, s a felnőtt közösségek (ismét a munkás- és agráregyletekről, a munkásművelődés megannyi formájáról van szó) megszüntetését sem sikerült hasonlókkal pótolni mostanáig.⁸

A művelődési formák működésében bekövetkezett változások egyik legfontosabb gerjesztője az *egyesületek felülvizsgálatát* elrendelő jogszabály lett. Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezményt az 1945. évi V. törvény-cikk 15. pontja így közvetítette: „... Magyarország kormánya kötelezi magát, hogy haladéktalanul feloszlatja a magyar területen lévő összes hitlerbarát, vagy más fasiszta politikai, katonai és katonai jellegű szervezeteket, valamint minden olyan szervezetet, amelyek az Egyesült Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytatnak, és a jövőben nem tűri meg az ilyen szervezetek fennállását.”⁹ A miniszterelnöki rendelet 29 fasisztának minősülő szervezetet tételesen sorol fel. E jogos fő tendencia mellett azonban kibontakozott egy másik folyamat is: a fel nem sorolt szervezetek, egyesületek felülvizsgálata. El kell ismerni ennek indokoltságát, hiszen e folyamat része az egyleti-szervezeti élet feltételeinek újból való megszervezése (a belügyminiszter által jóváhagyott egyleti szabályzat, az anyagszámadás, a tagdíjfizetés és -elszámolás, a közgyűlések, vezetőségi ülések rendszeressége stb.). A gyakorlatban az egyesületek vizsgálata előre meghatározott, helyenként változó szempontok szerint történt, s alkalmat adott az önkényes megítélésre.

Az egyesületek működésének felülvizsgálatában 1948-ban következett be jelentős változás. A miskolci polgármesteri hivatal által követett gyakorlatból arra következtethetünk, hogy az 1945-ös „sablont” vették át, vagy legalábbis ahhoz hasonló végrehajtási jogértelmezést és jogalkalmazást rendeltek el. Ez a „minta” alapvetően befolyásolta az egyesületek működését, sőt a művelődési rendszert is. Az 1948. szeptember 8-án kelt rendelet¹⁰ egy 1937-es belügyminiszteri körrendeletre hivatkozik, s megállapítja, hogy a törvényhatóságok első tisztviselői nem tettek eleget az egyesületek szabályszerű működésével kapcsolatos jelentési kötelezettségüknek. Majd leszögezi: „...egyes intézetek, intézmények, szervezetek keretein belül szociális, kulturális, hitbuzgalmi stb. tevékenység címen köztársaságunk demokratikus intézményei elleni, népellenes, demokráciellenes, zavartkeltő tevékenység...” jutott a Belügyminisztérium tudomására, s a közigazgatási hatóságok ezek felfedését, az ezekről szóló jelentésüket elmulasztották.

A rendelet 1948 őszének politikai helyzetét tükrözi, amikor túlvagyunk a munkáspártok egyesülési kongresszusán, az egyházi iskolák államosításán, s amikor a

⁸ Vö.: Hajdú Tibor – L.Nagy Zsuzsa: A baloldali gondolat válsága Magyarországon a két háború között. Valóság, 1985. 9.sz. 78-93.o.

⁹ Magyar Országos Törvénytár. Kiadatott 1945. évi szept. 16-án, 19.o. Továbbá: 525/1945.ME rendelet (MK 1945. 2.sz. 1-2.o.); 529/1945.ME rendelet (MK. 1945. 9.sz. 3.o.); 530/1945.ME. rendelet (MK. 9.sz. 25-59.o.).

¹⁰ 508.000/1948.BM. IV/3. (V.ö.: 147.000/1933.BM., 174.000/1948.BM., 181.001/BM rendelet(ek)!

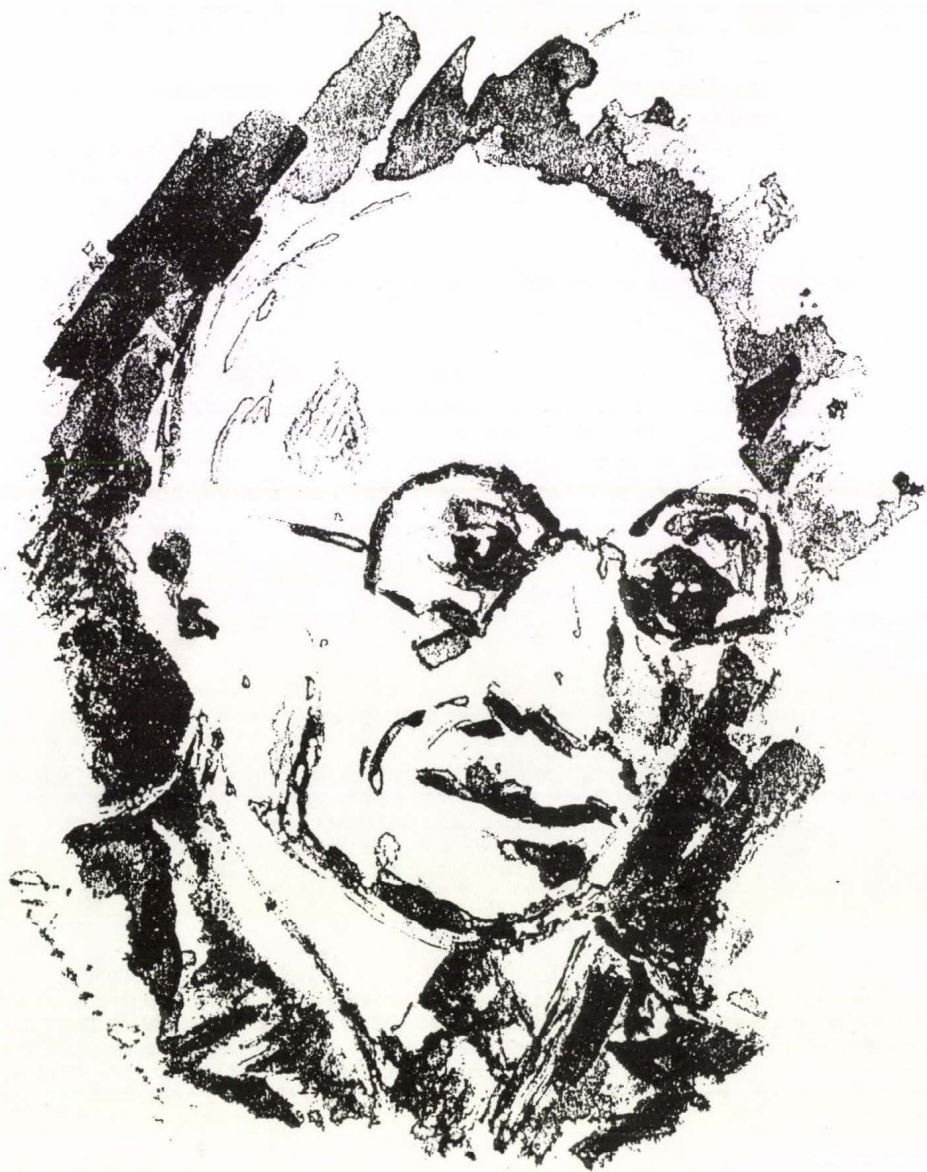
politikai fordulat előkészítése folyik. A rendelet hivatkozik még arra, hogy egyes egyesületek az alapszabálytól eltérő tevékenységet fejtenek ki, továbbá gazdasági szempontot is fölvet. Ugyanis „az egyesületek jelentős része állami vagy közületi támogatást élvez, és így nem közömbös, hogy a nekik juttatott támogatást miként használják fel”, ezért a Belügyminisztérium nagy súlyt helyez az ellenőrzésre. Kommentár, úgy vélem, nincs szükség: „rendnek” kell lenni...

Az ellenőrzés kiterjedt a társadalmi, kulturális, jóléti, érdekvédelmi, ifjúsági, sport, vallási egyesületekre egyaránt. Meg kellett vizsgálni az egyesületek egész működését, célkitűzéseit, az ezeket szolgáló eszközöket. Mivel azonban a nagyon különböző egyesületekre általános érvényű ellenőrzési sablont nem lehetett előírni, a rendelet az eljáró hatósági közeg hozzáértésétől tette függővé a helyi megítélést. Elvileg tehát a Rákosi-féle pártvonaltól eltérő értelmezéseknek is juthatott volna hely. Az más kérdés, mennyire volt reális föltételezni a gyakorlatban az ehhez szükséges bátorságot.

Tudjuk, 1949-ben, majd 1952-ben a pártkongresszuson Révai József pártbírálatban részesítette a NÉKOSZ-t. Hatalmi-rendészeti eljárással teremtenek „rendet” az egyesületek háza táján, amelynek negatív tendenciái az egypártrendszer, vagyis a politikai rendszer beszűkítésének sablonját követik a művelődés területén. A felnőtt és ifjúsági egyleteket, az olvasó- és munkás-, paraszt-köröket – amelyek egyházi vagy világi szervezetekhez kapcsolódtak addig – önálló egyesületekké nyilvánítják, s így a fenntartás pénzügyi feltételei nélkül működésképtelenek lesznek. A kultúregyletek egy másik köre a tilos egyesületek kategóriájába kerül a helyi vezetők túlbuzgalma vagy hozzá nem értése miatt. Mindez a helyi, a tájegységi kisközösségek formálásának gyengítéséhez, elhalásához vezetett.¹¹ Ennek káros következményeit máig tapasztaljuk.

¹¹ A népi-plebejus indíttatású mozgalmak, egyletek, a népfőiskolák működését befolyásoló rendeletek: 1945: 81/1945. ME. 11., 13., 15., 17.§. Ekkor még érdemnek tekintik a zsidók bujtatása, az ellenállási mozgalomban való részvétel mellett az egyházon belüli népi-plebejus indíttatású mozgalmak vezetését. - 1946: 289.000/1946. BM. Az egyesületek helyi csoportjai megalakításának újabb feltételeiről, az alapszabály alaki, formai és tartalmi kellékeiről. - 289.001/1946. BM. Az egyesületek alakításáról, a bejelentési kötelezettségekről. - 294.300/1946. BM. Az egyesületekről. - 7.330/1946. ME., illetve 529/1949. ME alapján a KALOT, a KALÁSZ, a cserkészlet feloszlásáról. - 1947: Az egyesületek működésének ellenőrzése. - 1948: 1.140/1948. Korm. Az egyesületek anyagi támogatásáról. - 170.772/1948. VKM. A pataki Rákóczi-várát - a tulajdonjog fenntartásával - a főiskola céljaira átadta: népfőiskola, népegyetem, művészotthon, történeti múzeum részére. - 508.000/1948. BM. Az egyesületek működésének ellenőrzése; funkciótipusok. - 6.500/1948. Korm. Az egyesületekről. - 8.000/1948. VKM. A nem állami iskolák vagyonáról (szerzetésekről, múzeumokról, könyvtárakról és a levéltárak elhelyezéséről). - 1949: 220/1949. MT. A népnevelés szervezése, népnevelési bizottságok szervezése. - 40.109/1949. BM. Láttamozott alapszabállyal rendelkező egyesületek törzsszáma.

E. Kovács László:
Újszászy Kálmán portréja

BORDÁS ISTVÁN

Sárospataki népfőiskola ma és holnap

Bizonyosan akadnak, akik meglepődnek a régi megszokott időhatározó-hármas „megcsonkításán”, és számon kérik rajtam a múlt felidézését a Sáros-pataki Népfőiskolával kapcsolatban. Mentségemül csupán annyit említenék meg, hogy a népfőiskolával igen sokan foglalkoztak már, nálam sokkalta avatottabb szakemberek, egykori résztvevők.¹ Mindez, persze, nem jelenti azt, hogy jelen írásom gondolataiban – mint ahogy a ma is működő népfőiskola elvei között is – nem fog szerepelni a példa értékű múlt. Az én feladatom most azonban az, hogy a mai Sárospataki Népfőiskola működéséről, remélhető fejlődési lehetőségeiről szóljak. A következő sorok azonban csak azok számára lesznek igazán érdekesek, akik tényként elfogadják a ma Sáros-patakon működő felnőttoktatási egyesület népfőiskola mivoltát.

A Sárospataki Népfőiskolai Egyesület által működtetett népfőiskolai kezdeményezések a gyökereket és elveket tekintve szorosan kötődnek az egykori református kollégium tradícióihoz. A közvetlen előzmény az 1986/87-ben, a rendszerváltás előtt újraindított vállalkozás; a mai munka jó része annak útjelzőit, gyakorlatát követi. A két világháború között indult, illetve az ötven évvel később felújított népfőiskola értékteremtő tevékenysége jelenti a hagyományt. Tény, hogy mind a két esetben úttörő jelentőségű kezdeményezésről és minta értékű megvalósításról volt szó. Van tehát egy követhető út, amelynek folytonosságát nem kell különösebben bizonyítani.

Van azonban egy másik tényező is, amely egy-egy példa követésének mikéntjét jelentősen befolyásolja; ez pedig az adott kor társadalmi jelen ideje. A mai viszonyokhoz képest más volt ez a közeg harmincas-negyvenes években, illetve a nyolcvanas évek második felében. A népfőiskolák életképessége mindig abban rejlett, hogy más intézményesített oktatási formákhoz képest meglepő gyorsasággal voltak képesek reagálni az adott történelmi, társadalmi, gazdasági helyzet által felvetett problémákra. A harmincas évek szükségszerűsége elsősorban a szellemileg és gazdaságilag elnyomított paraszti tömegek művelődését, tanítását követelte meg. A rendszerváltás előtti évek legfontosabb feladata talán az volt, hogy öntudatra ébreszse a vidék fiatal – leendő vagy már működő – értelmiségét a kommunizmus lélekenyomórító évtizedei után. A jelen tennivalóit megfogalmazni kicsit talán nehezebb. Két okból is. Egyrészt hiányzik az a történelmi rálátás, amely megkönnyítené a járható utak kijelölését. Másrészt az előző korok társadalmi folyamatai nem kínálnak példát a szocializmusnak nevezett társadalmi formációból a szociál-kapitalizmusba való átmenet módjához. Történelmi analógiákat könnyű lenne ugyan találni, de éppen az elmúlt néhány év bizonyítja, hogy ezek a legkevésbé sem alkalmazhatók.

Mi lehet tehát az az elv- és gyakorlatrendszer, működési rend, amely a mai Sárospataki Népfőiskola működését irányítja? Mennyi ebből a hagyományokhoz való ragaszkodás, illetve mennyire érvényesül a modern felnőttoktatási szemlélet helyi

¹ V.ö.: Jakab Sándor–Varga Csaba (szerk.): A Sárospataki Népfőiskola (1936–1986). Bp. 1986. – Harsányi István (szerk.): Népfőiskola tegnap, ma, holnap. Bp. Püski, 1991. – Szigeti Tóth János: A magyar műveltség csélyei. Bp. Püski, 1993. – Kovács Bálint: Protestáns népfőiskolai mozgalom Magyarországon. Bp. Püski, 1994.

leképezése? Azok az értelmiségiek és tanítványaik, akik már a nyolcvanas években is tevőlegesen részt vettek a népfőiskolai gondolat újraélesztésében, sok-sok vita során alakították ki azokat az irányadó gondolatokat, amelyek jelenleg a napi működést és a távolabbi terveket meghatározzák.

Hagyomány és modernség az a nagy, egységbe foglaló gondolat, amelyet elsősorban kell említenem. *Hagyomány* abban az értelemben, hogy ma is irányadó az a Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán által gyakorlattá tett elméleti alap, amely a tehetséggondozást és a szellemi erőforrások fejlesztését célozta meg. Végző soron az önmaga sorsát irányító, cselekvőképes személyiség kialakítását jelölték ki megvalósítandó feladatul. *Modernség* abban a tekintetben, hogy az említett alapelveknek és céloknak egy századvégi, rendszerváltás utáni társadalomban kell megvalósulniuk. Ezek az összefoglaló kategóriák az alábbiakban részletesebben kifejtett gondolatköroket tartalmaznak. Egy részük általános – rossz szóval élve: – ideológiai kérdéseket érint, más részük azonban a napi praktikum, a tartalom szempontjából tekinthető alapvető fontosságúnak.

1. A közösség építésének és a közösségben való együttműködés szükségességének elve nem csupán a népfőiskola működésének gyakorlatában megvalósítandó alapkövetelményt jelent, hanem egyúttal átadandó, közvetítendő tudástartalmat, kialakítandó képességet is a hallgatók számára.

2. Ugyancsak fontos részelemként tartjuk számon a *nemzeti értékek és hagyományok megbecsülését*. Fontos ez abból kiindulva, hogy egy társadalom tagjainak önazonosság-tudata szoros összefüggésben van a nemzeti értékek és hagyományok lényegi, tartalmi jegyeinek megismerésével. Meg kell azonban említenünk, hogy további két alapvető összefüggést is fontosnak tartunk. Az egyik: a haza és a hagyomány fogalmát nem csupán az egész magyarságra vonatkozóan kell értelmezni, hanem szűkebb, helyi körben is. A regionális földrajzi egységben a helyi kulturális hagyományokon alapuló megközelítésmódot sem szabad szem elől téveszteni. Az északkelet-magyarországi, közelebről a zempléni táj – tradícióit és kultúráját tekintve – egységesnek mondható. A szervezők igyekezzenek tehát a „régio-gondolat” jegyében működtetni a népfőiskolai gyakorlatot, a hallgatók számára megvilágítani ennek jelentőségét, innen kiválasztani a résztvevők körét. A másik összefüggés: említést kell tenni a nemzet- és hagyomány-fogalom szabad használatáról olyan értelemben, hogy az egyénnek joga van az ehhez a gondolatkörhöz csatolt tartalmak összességéből következtetéseket levonni, azokat szabadon kezelni, s kialakítani az egyénre szabott *haza, nemzet és hagyomány* fogalmat.

3. Meg kell fogalmaznunk továbbá a *tehetséggondozás* elsődlegességét. Az iskola-rendszer mindmáig elhalasztott átfogó reformja hátráltatja annak a pedagógiai elvrendszernek a napi gyakorlattá válását, amely segítséget nyújt az egyéni tehetség kibontakozásához és lehetőséget teremt a személyiség kiteljesedéséhez. A népfőiskola – amikor a tehetséggondozást mint alapvetést veszi figyelembe – a maga szerény eszközeivel igyekszik kiegyenlíteni az intézményes iskolai tömegoktatásból még mindig adódó hátrányokat. Nagy hangsúlyt helyez azoknak a rétegeknek az oktatására, amelyekben a mutakozó tehetségek képességeinek kibontakoztatására a körülmények miatt nincs mód.

Az említett három alapvető gondolat elsősorban az egészséges személyiség kialakítását, formálódását segíti elő. Másféppen megfogalmazva: az emberi erőforrások feltárásának, fejlesztésének szolgálatában áll a közösségben működő egyén vonatkozásában. A következőkben két olyan további mozzanatot kell említeni,

amelyek figyelembevételének az az alapvető célja, hogy a századvégi modern – ugyanakkor sok nehézséggel küszködő – helyi társadalom napi életét segítse.

4. A „tananyag” megszerkesztése során *olyan oktatási tartalom* összeállítására kell törekedni, amely egyrészt az iskolarendszerű oktatásban nem sajátítható el, másrészt pedig megfelel a *kor* magas szintű követelményeinek. A gyorsan változó élethelyzetek az egyén számára szükségessé teszik olyan tudásanyag megszerzését, amelyet az iskolában nem tanítanak, illetve amelynek az elsajátítására az egyénnek életkorából adódóan nem volt módja. Kialakult tehát egy olyan oktatási kereslet, amely egyrészt a modernség, másrészt a napi praktikum igényének kell hogy megfeleljen.

5. Mivel az elmúlt években soha nem látott módon és ütemben változott a társadalmi, gazdasági környezet, alapvetően fontos az ezt kiszolgálni kívánó oktatási szervezetek, így a népfőiskola *rugalmassága* is. Ki kell tehát alakítani egy olyan szervezeti rendszert, amely a lehető leggyorsabban tud reagálni a felmerülő igényekre.

A fentiekben felsorolt és kifejtett alapelvek nem valamely elméleti síkon kidolgozott gondolatsor részei, hanem az elmúlt évek munkája során kialakított elképzelések és a gyakorlatban kipróbált közös tapasztalatok esszenciái. A népfőiskola szervezésében és működtetésében résztvevő szakemberek munkájukat elhivatottságból végzik, így gondolataikat az ügy iránti elkötelezettség vezeti.

A népfőiskola működése során nagy mértékben épít a közösségben dolgozó értelmiségiek szakmai és cselekvési *önállóságára*. A kidolgozott programok közösségi, közgyűlési elfogadása után a megvalósítás már teljes egészében a tanfolyamot irányító szakember feladata és felelőssége. A végső beszámoló elfogadása szintén a közösség joga. Az így kialakított rendszer biztosítja a rugalmasságot, amelynek nagy jelentőséget tulajdonítunk.

A fenti elvi vázlat kialakulásával párhuzamosan fejlődött a népfőiskola tevékenysége az elmúlt években. Az 1987-től évenként egyszer megszervezett tanfolyam fokozatosan bővült mind szervezeti, mind tartalmi tekintetben. A hagyományos tematikájúak mellé újabb és újabb tanfolyamok sorakoztak fel az úgynevezett szellemi erőforrás-fejlesztő csoportokban. A társadalomismereti szekció bővült a történeti, a református közéleti, valamint a képzőművészeti témákkal, majd ez utóbbi egyéves iskolává fejlődött. Egyre szorosabbá vált a kapcsolat a határon túli magyarsággal: ennek eredménye a határon túli magyarok népfőiskolai szekciója. A legutóbbi években pedig egyre több olyan területet talál magának a népfőiskola, amely a napi praktikummal tart szoros kapcsolatot: például a számítástechnikai oktatás, az idegen nyelvek tanítása vagy a munkanélküliek átképzése.

A közeli jövőben derül majd ki az, hogy a népfőiskola milyen mértékben tudja állandósítani működését. A felmerülő igények, a megoldásra váró feladatok egyre inkább szükségessé teszik az intézményes működés anyagi és infrastrukturális hátterének kiépítését. Meg kell azonban őrizni a rugalmasságot, amely leginkább biztosítja az adott társadalmi közegben történő szabad mozgást, és lehetővé teszi az eddig oly fontosnak bizonyult szellemi energiák kibontakoztatását. Azt azonban mindnyájan tudjuk, hogy az intézményhez kötött lét a dolgok természetéből adódóan az állandóságra törekszik, alapelve a konzervativizmus.

E két – látszólag egymással ellentétes – folyamat összeegyeztetése látszik a legfontosabb megoldandó elvi és gyakorlati kérdésnek a következő években.

Zsadányi Zsolt:
Kácsárdi táj

DEME LÁSZLÓ

Péchy Blankáról – születése centenáriumán*

Szép számmal vagyunk, akik összejöttünk itt, hogy Péchy Blankára emlékezzünk, születésének századik évfordulóján; és sokszor ennyien még, akik ezekben az órákban ránk gondolnak, emlékezőkre, és órá, akire emlékezzünk. A városi-városkörnyéki megmérettetést évenként vállaló sok-sok általános iskolás diák, a győri döntőig vezető kiejtési és a sátorlajújhelyieken záruló nyelvhasználati versenyek sok ezer középiskolás indulója, és a változó helyeken befejeződő felsőoktatási Kazinczy-versenyek számos résztvevője mind tudva tudja: mit köszönhet annak az alapítványnak, amely ezeket a lehetőségeket megteremtette; s az alapítónak, aki mindezeknek nem csupán anyagi bázisát biztosította, hanem elindulását, fennmaradását és kiterjedélyesedését is.

S e népes sokaságból is kiemelkedik az a szűkebb, bár korántsem csekély létszámú csoport, amelyet tagjai csak így emlegetnek: *a mi nagy családunk*. Az országban földrajzilag száznál is több helyen szétszórva, mégis szoros és állandó kapcsolatban egymással, az éteren át kéthetenként találkoznak azok a szakkörök, amelyeket a Péchy Blanka által alapított Beszélni nehéz! rádióműsor, s a beszéd-, magatartás- és érintkezéskultúra ápolásának mindannyiunkat összekapcsoló ügye kovácsolt egyetlen közösséggé. Akik most is együtt vannak itt, Balassagyarmattól Szegedig, Zalalövőtől Sárospatakig, Mosonmagyaróvártól Békéscsabáig; ki testben, ki lélekben.

Az ő nevükben beszélék, az ő szájukkal szólok. Seregi Juditot idézem, a kazincbarcikaiak levélíró diákját: „Lenne-e mindez, ha Péchy Blanka művésznő nem kezdeményezte volna a mozgalmat!” Jó lélekkel felelhetem: Aligha! – De figyelmet érdemel hűséges békéscsabai egyéni munkatársunknak, Mezei Teréznek ez a sora is: „nem kisebb az érdemük azoknak, akik a fáklyát tovább vitték és viszik: körvezető tanároknak és diákoknak”. Valóban: Péchy Blanka makacsul kereste, és mindig meg is találta azokat, akik törekvéseiben segíthették. Könyvében leírja: hogyan küldöztették őt alapítási szándékával oda és vissza, míg meg nem találta a megfelelő embert: Lőrincze Lajost, azután vele együtt a megfelelő hivatalt: a Művelődési Minisztériumot. Így indulhatott el a Kazinczy-díjak odaítélése. – S amikor elgondolásaiban az ifjúság bevonásáig ért, aligha jutott volna messzire a győri Kazinczy Gimnáziumnak, és két lelkes képviselőjének, Z. Szabó Lászlónak és Kádár Gézának városukat és megyéjüket is megmozgató közreműködése nélkül. Azután, a versenyek szakmai megalapozását célzó kézikönyv elkészítésében a nyelvész szakemberekkel alakított ki gyümölcsöző együttműködést.

Abban pedig, hogy a könyvében vágyálomként leírt, tömeghatásúnak szánt rádióműsor elindulhasson, Illyés Gyula és Kiss Kálmán adott jelentős segítséget. Hogy pedig a műsorhoz diákmozgalmat tapadjon, annak – az első Beszélni nehéz! kör megalapításával s az iskolák felhívásával – ismét a győri Kazinczy Gimnázium, és

* Elhangzott 1994. szeptember 21-én a Művésznő síremlékénél. - Péchy Blanka életműve a magyar kultúra és a Kazinczy Ferenc Társaság történetének szerves része; tisztelttel emlékezünk reá. (A Szerk.)

személyesen Z. Szabó László volt a kezdeményezője. Az így alakult körök kapcsolatának megteremtéséért, tagjaiknak egy családdá kovácsolásáért persze a műsor is sokat tett; de igazi eszközévé a személyes találkozások lehetősége vált. A nyári anyanyelvi táborok megindulása, eleinte pedagógusoké és tanulóké együtt, ismét csak Győrben; azután a diákoké ugyanitt, mindmáig; Z. Szabó László korai elvesztése után Hérics Lajosné szerető gondoskodása révén; a körvezetőké pedig változó helyszíneken, de mindig találva szervezőt.

És alkalmává lettek a személyes találkozásnak a pesti, később óbudai Kossuth Zsuzsa középiskolában szervezett tavaszi, s hozzájuk csatlakozva a pesti Gupdel Károly középiskola által vállalt és rendezett őszi alkalmak; ez utóbbiak Péchy Blanka emlékversennyel egybekötve.

Nem itt kell kifejtennem a személyiség történelemformáló szerepéről vallott nézeteimet. De érezzük talán: a jelenség korántsem egyetlen tényező. Mert persze nélkülözhetetlen az, aki a megfelelő partnerokat megtalálja. Ám nélkülözhetetlenek a megtalálandó segítők, s nem kevésbé az a közeg, amely értően és befogadóan reagálni tud a kezdeményezésekre. Péchy Blanka sikerének titka, teljesítményének kulcsa az volt, hogy kitartóan kereste és mindig meg is lelte azokat a társakat és azt a réteget, akik és amelyek lehetővé tették a következő lépést.

Ezért hát nem gyászolni jöttünk össze, nem siratni őt, hanem felidézni emlékét, tanulni és erőt meríteni abból, amit ő tett. S hazatérve tovább működni végakarátának teljesítésén, amit utolsó találkozásunkkor, egy szegedi szakkörvezető tábor záró napján, ezzel a rövidséggel fogalmazott meg legvilágosabban: „Folytassátok, ha én már nem leszek!”

Folytassuk hát! A magunk, a közösség, a jövő érdekében.

A »Beszélni nehéz«-rádióműsor
példamondatainak megfejtéséért.

László Szabó Péchy Blanka

ÍRÓK ÉS ALKOTÁSOK

**„Szomorú dolog, midőn az ember lelkét
még a poézis sem teszi nemessé.”
(Kazinczy Ferenc)**

BUSA MARGIT

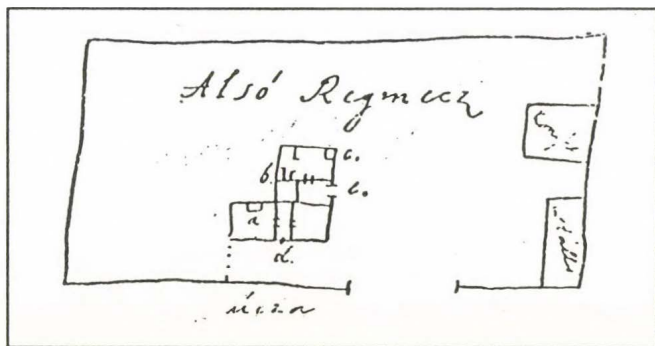
Kazinczy Ferenc utaztatása fogsága idején**– Elkezdődött 200 évvel ezelőtt –**

Sajtó alatt van a Széphalom Könyvműhely kiadásában a *Kazinczy Ferenc utazásai* című kötet, amelynek anyagát *Busa Margit* válogatta, szerkesztette, látta el magyarázó jegyzetekkel. A több kiadatlan és számos ismeretlen szöveget tartalmazó gyűjteményből bocsátotta rendelkezésünkre a sajtó alá rendező ezt a mutatványt. Közlésével a karácsonyi könyvvásárra megjelentetni szándékozott értékes kötetre hívjuk fel a figyelmet, s tisztelgünk a magyar jakobinusok perének 200. évfordulóján Kazinczy és társai emléke előtt.

(A Szerk.)

1. * Rummy Károly Györgynek:Széphalom 1809. nov. 30.¹

1794-ben december 14-én 3/4 órányira Széphalomtól, anyám házában² elfogtak. Az anyám az **a** betű alatt feküdt, én a **b** alatt, az öcsém **c**.

2. * Bárczay Ferencnek:

1794. dec. 14.

Ferim! a barátság szent szeretetével öllelek. Élj boldogul, és házasodj, hogy örömmel öllelhessenek nem sokára.³

¹ Visszaemlékezés-részlet az 1809-ben keletkezett levélből.

² Alsóregmecen volt a családi ház.

³ Kazinczy Ferenc Levelezése (a továbbiakban: KazLev) XXIII. k. 45. o. - Bárczay feljegyzése a cédula hátlapján: „Szerencsétlen rab Kazinczy Ferenc nékem legjobb s legkedvesebb barátom hirtelen éczaka 11-kor elfogattatásakor írott szíves czédulája.” - Ehrenstein főhadnagy engedte, hogy búcsúzó cédulát írjon; ez az egyetlen ismert.

3. * *Anyjának*.⁴

Újhely, a barátszeri fogadó felső szobájában. 1794. dec. 15.

Édes Asszonyám! 7 órakor ideérkeztek Szulyovszky és Tancsics⁵ urak, kapitány Fekete⁶ és Zsigárdi⁷ urak által kísérve. Mind a hárman egyforma bátorsággal viseljük a csapást, és mind a hárman boldogok vagyunk jó emberek által vezetettve. Pesten a József új épületjébe⁸ leszünk szállva. Kiki külön, de Kapit. Novák⁹ úrnak parancsolatja van, hogy napjában is eljöjjön hozzánk; ő mosat, varrat, és a mire szükségünk lesz. Reménységet nyújtanak, hogy levelet fogok Asszonyámhoz írni, de addig ne írjon Asszonyám, míg én tőlem nem kap. Éjjel nappal fogunk menni. 30 is van már fogva. - ... Adja Isten, hogy nem sokára láthassam Asszonyámat.

8 órakor.

4. * *Anyjának*.¹⁰

Budán, 1795.február 25.

Egyéberánt nem azért, mivel leveletem le nem pecsételve adom tovább, hanem a legszívesebb háladatosság érzéseivel, kénytelen vagyok azt mondani, hogy az a kegyesség, amellyel velem bánnak, minden reménységemet felyül haladta... Az Asszonyám anyai szívének elcsendesítésére íme lerajzolom azt. Az a szoba, amely nekem rendeltetett, az alsó soron vagon. Valaha két franciskánus szerzetesnek szolgált lakásul, mert két szoba volt; de a közfal által vagon törve, úgy hogy most már egy, és oly nagy, mint az én regmeci hálószobám kétszer.

[Kazinczy helyszínt ábrázoló rajza a következő oldalon!]

5. * *Dobos Istvánnak*.¹¹

Budán, a Várban a Bécsi kapunál lévő kaszárnnyában 1795.jún.15.

Tiszteletes Prédikátor Úr, bizodalmas nagy jó Uram!

Egynéhány napok alatt Felséges Uralkodónknak parancsolatjából innen másuvá vitettünk.¹² Mire nézve mind magam képében, mind szerencsétlen rabtársaim nevekben, kérem az Urat, méltóztassék hólnap hozzám feljönni, és itt az isteni tiszteletnek azon részeit teljesíteni, melyet szerencsétlen állapotunk kíván és enged. - A, szekeresnek, aki az Urat hozzám felhozándja, bérét kifizetem. - Ajánlom magamat becses hajlandóságába s maradok igaz tisztelettel.

Tisztel[etes] Prédikátor Úr az Úrnak alázatos szolgálja

⁴ KazLev II. k. 394. o. - A levelet másolta Bajza József, a hagyatékban van meg ezzel a feljegyzésével: „E levélkét, egy szelvet papíron és ónnal Kazinczy az nap reggel írta, melynek éjjelén elfogattatott. Másolva az eredetiről, mincké összekészült, alig olvasható betűi mutatják, mily körülmények közt íratának.” (OSZKK Quart. Hung. 1403. 5-6. f.)

⁵ Tancsics Ignác nevelő, 10 évre ítélték, 1803.május 16-án szabadult.

⁶ Galánthai Fekete János felvilágosult szellemű főúr, kapitány, rab.

⁷ Kapitány.

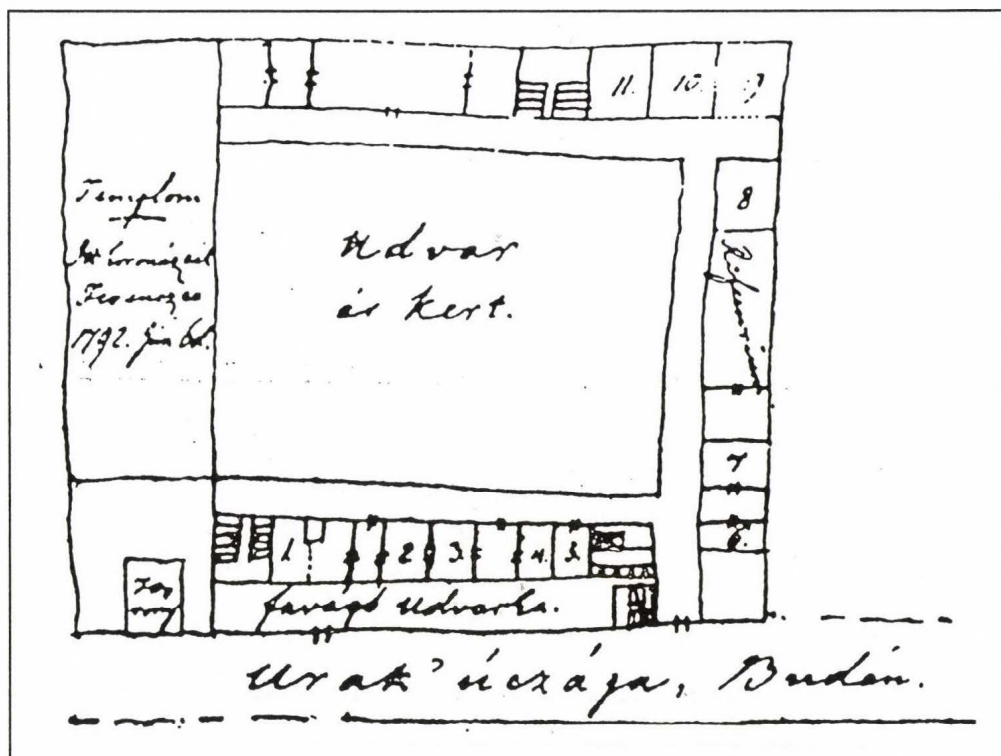
⁸ II. József építtette Canevala bécsi építész terve szerint, elkészült 1796-ban Hild János és Hild József építészvezetők munkájával. Lebontották 1897-ben; a Szabadság tér van a helyén.

⁹ Novák István jogi, törvénykezési munkákat írt; felügyelő.

¹⁰ KazLev II. k. 398. o. - Kazinczy és fogolytársai 1794. dec. 9-án érkeztek Budára.

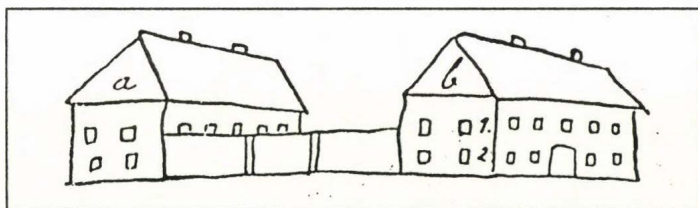
¹¹ Közli S. Szabó József: Kazinczy Ferenc ismeretlen levele. Református Figyelő, 1930. 39.sz. 475.o. - Dobos István ref. lelkész Óbudán és Pomázon.

¹² 1795.szeptember 27-én indultak Brünnebe.

6. * „Rabságom diáriuma – Fogságom naplója”¹³

1795. Junius 11-dikén. - Virradatkor a gárdaházhoz vittek által, s azon szobába szállítattunk, amelyben Hajnóczy¹⁴ szenvedte. A ház külsője, *a.* kaszárnya közembe-
reknek, *b.* gárdaház,¹⁵ akkor a mi lakásunk.

Szept. 26. - Öt üveges hintókbán s három tiszttel felvigyázása alatt Brünnbe indítottunk. Ez nap Csabán virradtunk fel. - Ebédet Dorogon ettünk, hálásunk Nyergesújfalu.

Szept. 28. - Ebéd Szőny, hálás Ács.

¹³ Részletek Jancsó Elemér: Kazinczy Ferenc válogatott munkái című könyvéből (Bukarest, 1960. 114-225. o.), a marosvásárhelyi Teleki Tékában lévő szövegváltozat alapján. Csak az „utaztatások” adatait emeltük ki.

¹⁴ Hajnóczy Józsefet 1794. aug. 16-án fogták el, kivégezték 1795. ápr. 27-én.

¹⁵ A budai várban a mai Országos Levéltár helyén volt, az akkor helyőrségi, utóbb Mária Magdolna templommal szemben.

Szept. 29. - Győr, hálás Öttevény. Győrben felkerestem ... Kis János¹⁶ urat, kit ez nap láttam először, noha vele több esztendők óta levelezém.

Szept. 30. - Ebéd Mosony, hálás Oroszvár. Némek nagy gyönyörűségem a kertek. Már Ácson megkértem Pleczet,¹⁷ vinne el a gróf Eszterházy Károly kertjébe; Oroszváron a gróf Zichy Károlyét akarám látni. Plecz hajlandó vala reá.

Okt. 1. - Pozsonyban ebéd előtt. Akkor és másnap délig ott, a Rózsánál.

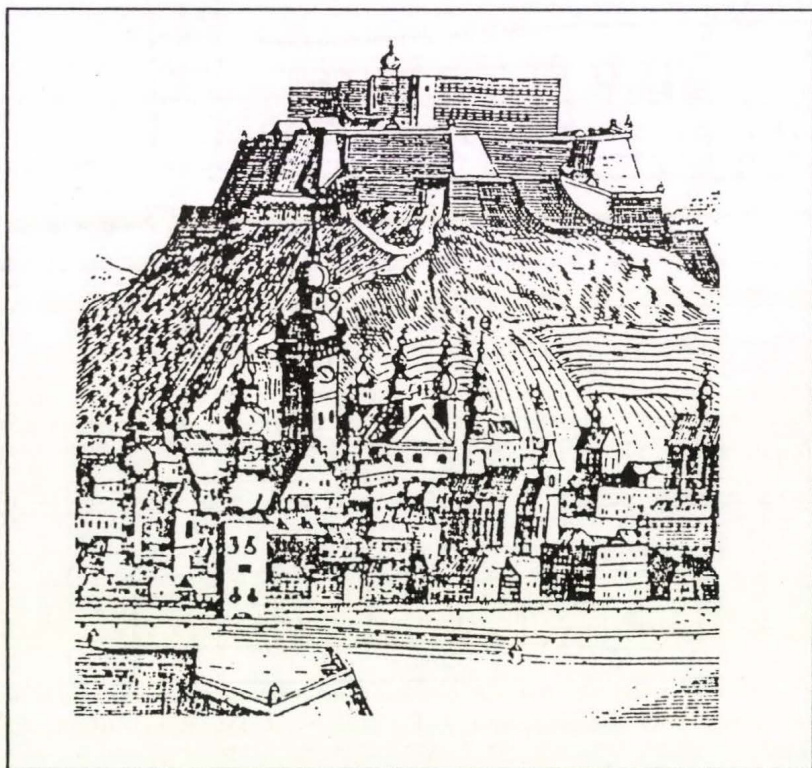
Okt. 2. - Ebéd Pozsony, éjszakára Somfán.

Okt. 3. - Malackán az ebéd, a hálás Szentjánoson.

Okt. 4-5. - Holics.

Okt. 6. - Tscheik, Désán.

Okt. 7. - Ebéd Brünnbe. Ebéd után megindula a két üveges hintó a [spielbergi] vár felé, mely éppen úgy áll Brünn felett, mint Pozsony felett a Schlossberg. Ablakunk kicsiny, és oly magasan, hogyla oda akarunk érni, székemet asztalomra kelle feltennem, s ha székemre felállék, alig fére könyököm az ablakhoz.

¹⁶ Kis János evangélikus szuperintendens Kazinczyval 1793 óta levelezett, Szinnyei szerint fogságában „hetenként váltottak levelet”, erről több adatot nem találtam.

¹⁷ Plecz alhadnagy engedélyével Kazinczy lerajzolta az oroszári és a malackai kertet.

7. * *Rumy Károly Györgynek*.¹⁸

Október 7-én Spielbergben két emelettel lejjebb tettem, mint a superficies arcis,¹⁹ egy föld alatti börtönbe. Innét december 21-én [1795] ugyan e fogházban egy földszinti szobába tettek át; mert e lyukban nagyon megdagadtam. 1796-ik év január 21-én jövünk a brünni fegyházba, de még mindig mint államfogylok (azért cipeltek bennünket a várból ide, mert megengedtetett, hogy szabad léget élvezhessünk, az pedig jobban hatott itt reánk, mint ama vermek üregeiben). Június 22-én (1799) Kufsteinbe kísérték...

8. * *Rabságom diáriuma – fogságom naplója*.²⁰

Kufsteinbe... Jún. 22. 1799. útnak indulánk.²¹ Jún. 22. ebédünk Prálicon, hálunk Mislicen. - 23. Czeswitz, Znaym mellett. Éjjelre Rötzt. - 24. Egenburg, Hadersdorf. - 25. Cramsre délelőtt s ott egész nap. - 26. Sant-Pölten. - 27-30. Neumark, Amstetten.

Júl. 1. Frankenmark. - 2. Éjszakára Reichenhall. - 4. Loffer, Waltring. - 4. Waltringban a postaháznál. - 5. Éjszaka Sill. - 6. Kitzpichl, Kufstein. - Mindez úgy, amint itt áll, régi papirosaimból.²² Aubert²³ csak azt sem engedé meg, hogy tudassuk a helyek neveit. Így történt, hogy jegyzéseimben hézagok vannak. Znaymon innen félóránnyira van az a deákul Lucának nevezett praemostatensis nagy klastrom,²⁴ melytől még az én időmben is Jászó és Lelesz függött. II. József eltörölte a rendet, s midőn ott most elmenénk, mosott ruhákat láttam kifüggeni a kaszárnnyá változtatott klastrom ablakaiból, és a Lacy gyalogregementje katonáinak citromszínű hajtókás kikerítázott fejei kabátjaikat. Atmenvén a Dunán, a Bécs és Párizs közt vonuló úton sok utazó méne el mellettünk. Nem tudtam én, hogy Aubert mindennek azt hazudta, de hogy hazudása annál inkább találjon hitelt, nagy titok alatt, hogy mi moszkvák vagyunk. Nem akará ő, vagy talán az udvar, hogy tudja hazánk, hová levénk Brünnből. Azonban én frakkot nem vettem volna magamra az egész úton; mindig magyar dolmányban mentem, s úgy ültem a szekeremben, hogy lábamon lássák a vasat. A sok utastól Emsen is megtudták, hogy kilenc országlás foglyai vason vitetnek, s minthogy a város kösziklás dombon áll s el nem kerülthetik, a városiak úgy összetódulának a piacon, merre utunk méne, mintha ott vásár lett volna. Az én lelkem nem lehet öröm nélkül, s én a nézésünkre összegyűlteknek köszöntetem, s csak azért is, hogy lássák nyugalmunkat és ha tudják, hogy mi magyarok vagyunk. - Uza kifakadt: De kutyateremtette németjének micsoda öröm köszönetni? Békét hagyék a nemes lelkűnek, mert tudtam, hogy szavam fel nem derítheti lelkét. - Kiczpichelen, mely utolsó hely Kufsteinhez, Aubert magánkívül vala örömeiben, hogy közülünk senki sem szökék el.

¹⁸ A Széphalomból írt 1809. november 30-i levél folytatása.

¹⁹ A vár földalatti börtöne.

²⁰ A 6. szám alatt kezdett szöveg folytatása.

²¹ Kazinczy nem említi, hogy fogolytársa, Szentjóni Szabó László nélkül, akinek halála helyét és évét szeretnénk pontosítani; a Fogságom naplója szerint Kufsteinben 1795. október 7-én, Nagy Iván családleixikona szerint ugyanott, de 1795. október 10-én halt meg. Nevét utoljára a Fogságom naplójában 1795. júniusában olvassuk, mikor még a gárdaházban voltak a foglyok. Onnan 1795. június 22-én indultak és október 7-én érkeztek Brünnbe. 1799. június 22-én elhagyták Brünn, s július 6-án érkeztek Kufsteinbe. Kazinczy – bár 1828-ban emlékezetből írta fogsága naplóját – éveket és hónapokat nem tévedhetett. Haláláról csak később értesülhetett, mert 1795. október 7-től december 21-ig a brünni Spielbergben „két emelettel lejjebb ... föld alatti börtönben” volt, életéről, haláláról nem íratott adatot. Ez a tény helyesbíti ismereteinket: Szentjóni Szabó László Brünnben, vagy az ottani Spielberg hegyén halt meg 1795. október 7-én vagy 10-én.

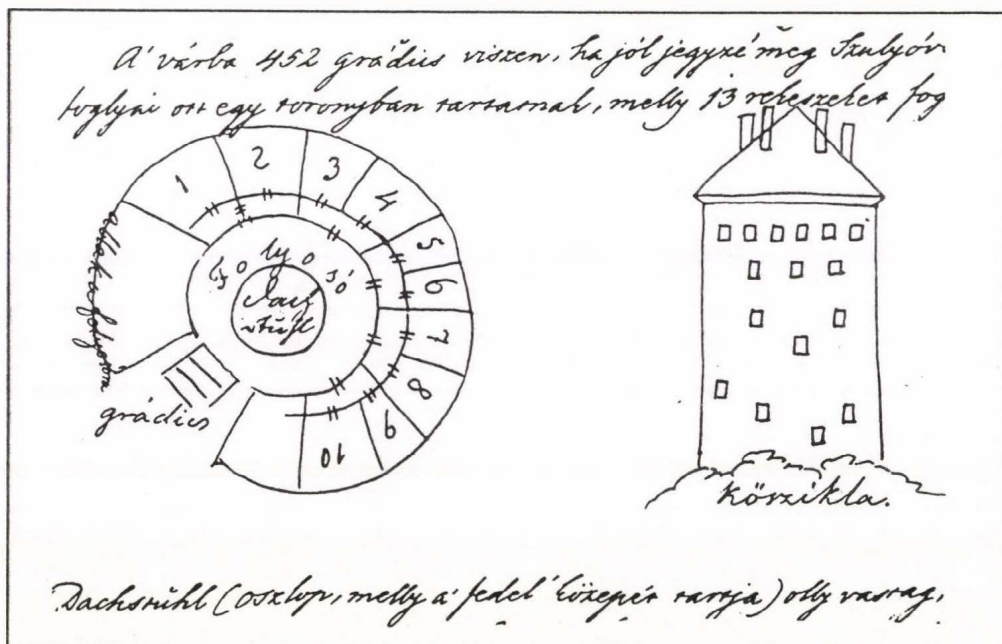
²² Egykorú feljegyzéseiből és emlékezetből írta Kazinczy a rabságának élményeit.

²³ Jean Aubert főhadnagy, a rabok kísérője.

²⁴ A premonstrei rend anyaháza, ahonnan a magyarországi kolostorok életrendjét irányították.

Éjfél vala midőn Kufsteinba érénk. A várba négyszázötvenkét grádics viszen, ha jól jegyzé meg Szulyovszky, s a státus foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely tizenhárom rekeszket foglal magában.

Virradatkor kinézék ablakomon. Előttem meredezett az egekig a Kaiserberg.²⁵ Alattam fekvék a külváros, s beláttam az ország útjára.

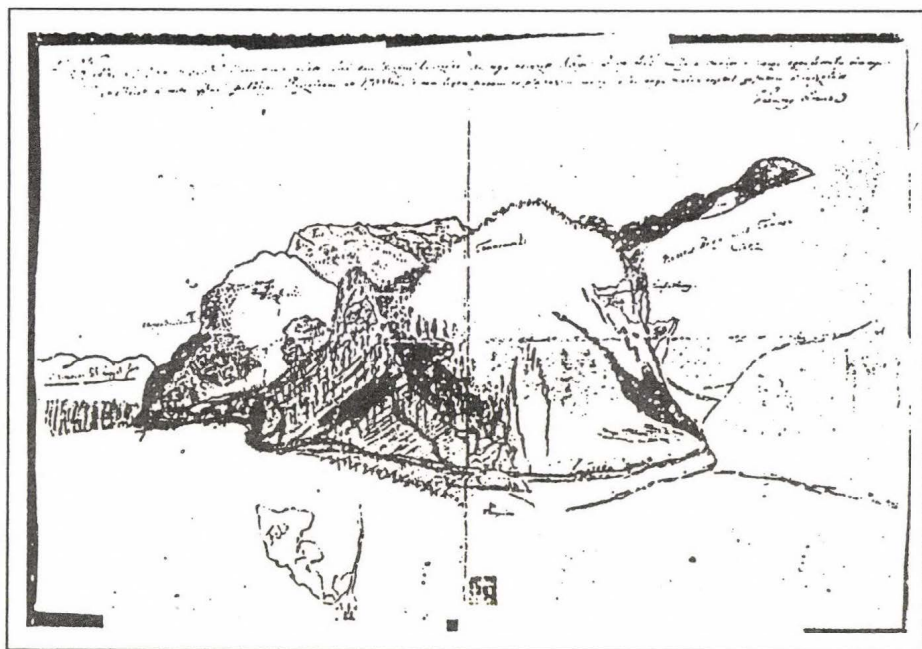
Május utolsó napjaiban egy reggel dobverést és tábori muzsikát hallának füleim. Letekinték, s egy tiroli insurrekció csoportocska ballaga a város kapuja felé, zászlóval. Délben kértem Grimmelt²⁶ mit akar ez a masírozás, mert hallgatni bizonytalan-ságot mutatott volna. Másnap, s a harmadikon, negyediken ugyanez történt. Kevés nap múlva három csoport magyar sereg jöve Kufsteinba Innsbruck felől. Elértem, hogy Olaszországból feltolatik seregünk. Egy káplár, közel a város kapujához felkiált: Hová még? - O süsse Stimmen, viel willkommener Ton, Der Muttersprach in einem fremden Lande! Goethes Iphigenie.²⁷ Néhány napig tarta a magyar seregek érkezése. El nem tudánk állni az ablakból. - Jún. 29. délután álgýúdurrogások. - Jún. 30. Háromkor felébredtem. Gyönyörű volt a reggel a Kayserberg megett. Ott az én hazám! Ott vannak az enyémek! Ez vala könyörgésem. Kilenckor a nagy profosz feljöve. Kértem vezetne által a Baranyai²⁸ üresen maradt szobájába, hogy a P. hegyet

²⁵ A rajzon Kazinczy feljegyzése: „A kufsteini vár második numerusa alatt lévő tömlőcőm kinézete úgy nevezett Kayser Berg felé, mely a várhoz mintegy egyfertály órányira emelkedett a rajta úszkáló felhőkig. Rajzoltam ott 1799-ben, s nem lévén tintám és plajbászom, cseresznye lóv[!] vagy málna cocttel festettem a rajzolás. Bavariai kék hegyek sora. - Fels. - perpendicularis Fels. - Wald. - Tannenwald. Neuer Berg mit Tannenbesetz. - Templom. - † † † [Kálvária].

²⁶ A rabok kísérője, öre.

²⁷ Magyarul: Ó, édes hangok, az anyanyelv kedves hangja idegen országban. Goethe, J.W.: Iphigenie auf Tauris. 1779. és 1787. Ford. Babits Mihály: Iphigenia Taurisban. 1931.

²⁸ Baranyai Mihály ügyvédet öt évi börtönrre ítélték, 1800. május 2-án szabadult.

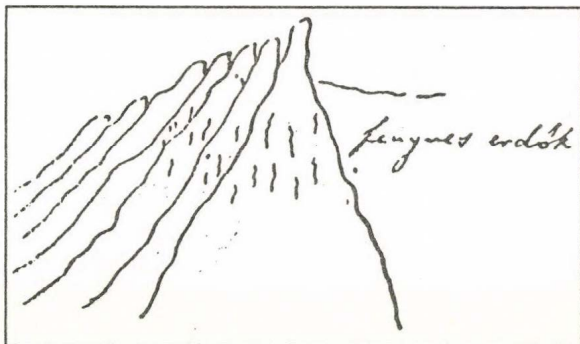

láthassam s lerajzolhassam. Imhol a hegy, mint egy óriási piramis merő fehér sziklából s főveny iszapból, a kék színnek véghetetlen nűansziban. A hegy aljában sok apró falu. Alatta az út Innsbruck felé. ...

Szulyovszky, én, Laczkovics László, Szlávy, Uza, Hirgeist Ferenc és Szmethanovics Károly²⁹ együtt indulánk le a várból. A nép összecsedült látásunkra. Még nem tudtuk, merre visznek. Úgy hittük, Innsbruck felé, mert seregeink visszavonulása s az álgúzás tegnap azt mutatták, hogy München körül győze a francia sereg.

Leérvén a hegyen, meglátánk a hajót a hídnál. Sokáig állánk s nem tudánk megfogni, miért nem indulunk. Nem képzelhetni, mely gyönyörűségek vártak itt reánk. Hajónk nyílsebes-séggel repüle el az Inn szélén álló egyes fenyvek mellett:

Amott a szenvedés foka, s a gyönyörű hegyek, felettünk sáfrányszínben a régen nem látott ég. Nemezis³⁰ minden rosszért jót, minden jóért rosszat hoz reánk; boldog, akire sok kedvest a nem sok rosszért!

²⁹ Szulyovszky Menyhért zempléni táblabíró 1801.január 4-én szabadult. Laczkovics László birtokos nemest 10 évi börtönre ítéltek, 1801.január 28-án szabadult. Szlávy György főszolgabíró 3 évre ítéltek, 1799.júniusában szabadult. Uza Pál ügyvéd 1803.február 27-én szabadult. Hirgeist Ferenc egyetemi hallgató 1801.szeptember 19-én szabadult. Szmethanovics Károly egyetemi hallgató 1801.január 29-én szabadult.

³⁰ Az igazságérzet megszemélyesítője a görög mitológiában.

9. * *Az Inn hátán.*³¹

*Mint egy nyíl fut el itt part, fenyves, völgy, hegy előttünk,
S ily hamar a gondok szirtfoka messze maradt.
Jaj, de hol a haza még? hol még Tokaj? hol vagyon a domb,
Melly a régen várt számkilököttnek örül?
Told sebesen ladikunkat, o Inn, míg a szelek atyja,
S Cypris, s Ledának két fia révbe viszik.*

10. * *Rabságom diáriuma - Fogságom naplója.*³²

Hajósainknak meg vala parancsolva, hogy éjszakára Wasserburgba hajtsanak. De Rosenhaim mellett az Inn jobbfelén kérék tiszteinket, köthessenek ki; itt alkalmas fogadó; holnap kipróbálják. Tiszteink kiléptek megtekinteni a fogadót. Másnap szekerekre rakának, s vittek Salzburg felé. Éjszakára (július elsőjén) Traunsteinban szállottunk meg, s tiszteink látván az ellenség győzedelmét Münchennél, feledték a vett parancsot, nemcsak azt engedék, hogy szóljunk egymással, hanem azt is, hogy szabadon együtt legyünk.

Júl. 2. - Teisendorfba érünk. A helység egy nagy falu vagy egy kis mezőváros. Mint vásárainkon úgy hemzseg benne a sok nép. Midőn ezek esnek, látánk, hogy a sokaság mindenfelé kalapot ránt, utat nyit, hajtogatja magát. Egy zöld kabátos, aranypászományos kalapú öreg tiszt jöve, melyén csillag, vállán a széles veres pántlika. Talán maga Condé herceg.³³ - Jókor beérünk Neuhausba, Salzburgon túl, Linz felé. Egy gazdag molnárhoz szállítanak. Egy kert ajtaját megsejtém, s nyitva. Bemenénk. Hol a tartomány nagyobb részét kőszirtes hegyek foglalják el, nem lehet kertnek sok földet szánni; ez kicsiny volt, de tömve külföldi fákkal, termésekkel. A liliodendron tulipiferas vastag, mint a derekam. Egy kerti házban kőműves hieroglypheket³⁴ láték meg, s megszólítám a kertészt, el nem hallgatván, s büszkeségből, hogy én magyar vagyok. Uram, nekem gyanum támadt, hogy itt lózsikat tartottak a kőművesek. Látván, hogy a dolog nem idegen nekem, elbeszélé, hogy gróf Lodron, sveciai követünk, e kertet kőművesi összegyűléseknek alkotta, és hogy itt Colorado érsek a nagymester. - Egy atyafi sírja lehet az, melyet egy Agricola névvel jegyes sülyyedő kő jelez. - Kevés esztendőök múlva Debrecenben ebédelték egy római születésű ausztriai tiszttel, s attól hallom, hogy a kertnek minden vastag fájit feltüzelték, igen, még a liliodendront is, és hogy azt a barbarusságot ők tették. - Én inkább a falu házfedeleiket égettem volna fel.

Júl. 3. - Ebéd Neumarkton, mely a salzburgi tartománynak utolsó helysége, éjszakára Frankenmark, Weichl fogadósnál. - Júl. 4. Ebéd Vöcklabruck; hálás Schwanenstadt. - Júl. 5. Wels, éjszakára Linz. - Júl. 6. Linzben mulatánk egész nap. - Júl. 7. Gallnenkirchenben haltunk. - Júl. 8. Ebéd Neumarkt, hálás Freystadt, Freystadton 9. is. - Júl. 10. Kaplic. A legforróbb melegségben értünk be reggeli ki-lenckor. - Júl. 11. és 12. Mind mi, mind tisztjeink azt óhajtánk, hogy útunk tartson kiszabadulásunkig, mert fogolynak jobb utazni, mint zárva lenni. - Júl. 14. Ebédre Tábor városba; ott hálás is. - Júl. 16. Woditz. - Júl. 17. Benescauba ebédre, s ott 18-án is. - Júl. 19. Jeszenicen. - Júl. 10. Estefelé beérünk Prágába. - Júl. 23. Crems. Altensteig. - Júl. 24. Gefüll. Steinban hálánk, Crems mellett. - Júl. 23. Polgári tisztviselők jövének hozzánk jelenteni, hogy hajónk, mely Budáig viszen, készen áll. - Júl.

³¹ Kazinczy Ferenc költeménye. Megjelent 1828-ban az Aurora 200. oldalán.

³² A 8. számú szemelvény folytatása.

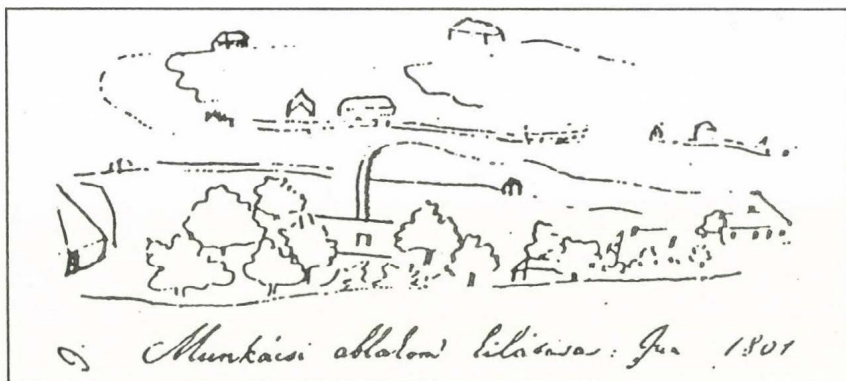
³³ Louis Joseph de Bourbon emigránsokból szervezte az ún. Condé-hadsereget.

³⁴ Szabadkőműves jelvényeket.

25. Nussdorfon ebédelénk Bécs mellett. - Júl. 26. Este hajónk kiköte Pozsony alatt. Kilépvén a hajóból, térdre estem, megcsókolám ujjom hegyét, s a földre nyomám a csókomat. Öllelek, áldott föld! te bírd hamvaimat egykor. - Júl. 27. Ásvány mellett köte ki hajónk. Győr közel volt, s a győri lutheránus predikátor házitanítója vala egykor a Szulyovszky gyermekeinek. - Júl. 28. Komárom. Éjszakára Almás. - Júl. 29. Vác. - Júl. 30. Elhagyánk Vácot. Kiköténk a Margitszigeten. Félóra múlva Hirgeist [az idős!] a leányával jöttek. - Júl. 31. Kerepesen mulatánk. - Aug. 2. Hatvanban ebédelénk, éjszakára Jászberény. - Aug. 4. Jászapáti. - Aug. 5. Erdőtelek. - Aug. 6. Szihalom; éjszakára Keresztes. - Aug. 7. Keresztesen pihenénk. - Aug. 8. Köröm. - Aug. 9. Szerencsen.

Aug. 10. Délre beérénk Tokajba. Asztalnál ülénk, s nyílik az ajtó. Az asszony nyakamba borul sírva. Klári! az Istenért Te vagy? Krajnikné húgom vala az leányával Tercsivel és Loyzi fiával. Délben már Kótajban valánk. - Aug. 13. Kótajban. - Aug. 14. Az anyám Bogdányban vára, s ide küldé megtudni, hol vagyunk. - Aug. 15. Kárászon háltunk, én egy kocsin utazván az anyámmal és József öcsémme. - Aug. 16., 17., 18. Az anyám konziliárus beregi első alispán Lónyai László úrnak házában beszálott, s harmadnapig vendégele a más kamrájából, mert sem a konziliár, sem az asszony, sem gyermekei nem valának a háznál. - Aug. 19. Csarodán hálánk. - Aug. 20. Elválék anyámtól Csarodán. Éjszakára Beregszászra értünk. - Aug. 21. Beregszászon orvossággal éltem. Gyűlték a vásárra az emberék, s megtudván, kik vagyunk, tolakodék minden hozzánk, s hozzá ajándékát; egy kosár körtvélyt, szilvát, diót, főtt vagy sült kukoricát. - Aug. 23. Gátra érénk ebéd tájban. Ez az utolsó stáció Munkácshoz.

Aug. 25. Éjfél tájban felérénk a várba. Az országlás foglyainak külön épületjük van, három sor ablakkal. Mindenik sorban hét szoba. Felmásztam asztalomra, székemre, s onnan néztem a lemenő napot, s az újhelyi, regmeci, mikóházi hegyeket, hol anyám lakik. (A Hallgató nevű hegy Munkácsra igen jól kilátszott, mint az újhelyiek is.)

Kiesewetter elővóna a Bujanovics Károly udvari ágens levelét konziliárius Kazinczy Andrásához: Őfelsége az úr öccsének, Ferencnek eleresztése iránt ma, június tizenharmadikán írta alá a beadott esedezést. A parancsolat vagy staféta által vagy első postával indul. - Jún. 27. Jött Kiesewetter, s engem elpakolva talált. Sem én nem szólék, sem ő. Ment. - Jún. 28. Beadta moszlóvizemet. Elpakolva talált. Sem én nem szólék, sem ő. Ment. Megköszöném mind őfelségének a kegyelmet, mind a főstrázsestemnek a hírt és a velem bánást, s kértem ezt, tegye jelentését, hogy én írva

nem fogom tenni köszönésemet, hanem mihelyt egészségesen és erszényem engedendik, felmegyek Bécsbe, hogy magamat az öfelsege lábaihoz vethessem.

11. * Szenvedésünk története.³⁵

Budára értem december 19. 1794. el onnan sept[ember] 27. 1795. A spielbergi vár alsó foglyukaiban a 14 nro. alatt 1795-nak okt[ober] 7e óta, decem[ber] 21-ig; az 1. nro. alatt 1796. január 21-ig; a brünni fenyítőházban az 1. nro. alatt az 1796. év. január 21-ke óta 1798-nak utolsó júniusáig; - a 6-ik nro. alatt 1799-nak 8-ik márciusáig; honnan ekkor nap a 9-ik szám alatt levő rekeszbe vittek, míg onnan 1799. év június 22-én Kufstein felé indítottam.

1800. jún. 30-án Kufsteint elhagyám, s megtévedésből Prágának, onnan vissza Cremsnek vittem, s Munkácsra aug. 25-én értem. Ott tíz hónapig s három napig szenvedém, jún. 28-án 1801. Szmethánovics Károly barátommal és Laczkovics Lászlóval szabadon eresztettem. Sic me servavit Apollo! —

Jucunda memoria malorum praeteritorum. Azo szenvedtem dec. 14 óta 1794., 1801. június 28-áig, összesen 2387 napig.

Budára értem december 19. 1794. el onnan sept[ember] 27. 1795. A spielbergi vár alsó foglyukaiban a 14 nro. alatt, 1795-nak októ[ber] 7e óta, decem[ber] 21-ig; az 1. nro. alatt 1796. január 21-ig; a brünni fenyítőházban az 1. nro. alatt az 1796. év január 21-ke óta 1798-nak utolsó júniusáig; - a 6-ik nro. alatt 1799-nak 8-ik márciusáig; honnan ekkor nap a 9-ik szám alatt levő rekeszbe vittek, míg onnan 1799. év június 22-én Kufstein felé indítottam.

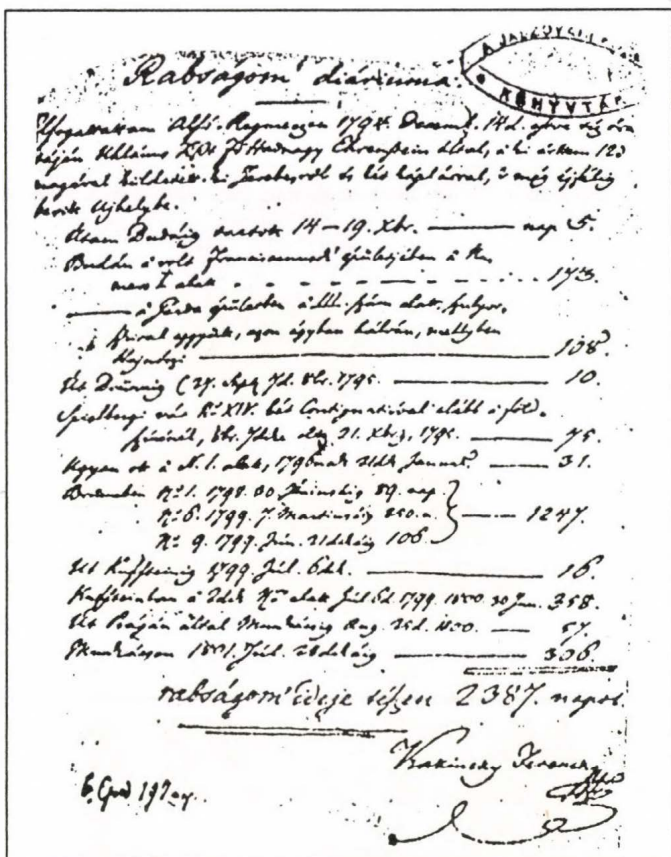
1800. jún. 30-án Kufsteint elhagyám, s megtévedésből Prágának, onnan vissza Cremsnek vittem, s Munkácsra aug. 25-én értem. Ott tíz hónapig s három napig szenvedém, jún. 28-án 1801. Szmethánovics Károly barátommal és Laczkovics Lászlóval szabadon eresztettem. Sic me servavit Apollo!³⁶

Jucunda memoria malorum praeteritorum.³⁷ Szenvedtem dec. 14. óta 1794., 1801. június 28-áig, összesen 2387 napig.

³⁵ Kiadatlan. Autográf. Bajza József hagyatékában. OSZKK Quart. Hung. 1403. 5-6.f. — Ez az eredeti Kazinczy-kézirat egyike lehet azoknak, amelyekről így írt: „Bár mindjárt akkor írtam volna meg szenvedésünk történetét. Mint örvendő most, hogy csak rövid jegyzéscímét is bírom.”

³⁶ Így szolgált nekem a szerencse.

³⁷ A régi bajok emlékezete már megszépült.

12. * Rabságom diáriuma.³⁸

³⁸ Kazinczy kézírása. A *Rabságom diáriuma* autográf kézírata a jászóvári [Jászó, ma Jasov, Kassa közelében] premontrei rend könyvtárában található. Felhasználta Busa Margit: *Kazinczy Ferenc Fogságom naplójának elfelejtett szövegváltozata* címen. (Az OSZK Évkönyve, 1974-1975. Bp. 1978.) – Olvasata:

„Elfogattam Alsó-Regmeczen 1794. Decemb. 14d. estve tíz óra táján Uhlánus Tiszt Fő Hadnagy Ehrenstein által, a' ki értem 123 magával küldetett-ki Terebesről és két káplárral, 's még éjfélig bevitt Újhelybe.

Útam Budáig tartott 14-19. Xbr. — nap 5.

Budán a' volt Franciscanusok' épületjében a' Numero I. alatt — 173.

— a' Gárda épületben a' III. szám alatt, Szulyokvszkival együtt, azon ágyban hálván, mellyben Hajnóczi — 108.

Út Brünig (27. Sept. 7d. 8br. 1795. — 10.

Spielbergi vár No XIV. kát Contignatióval alább a' föld színénél, 8br, 7dike oltá 21. Xbrig, 1795. — 75.

Ugyan ott a' N. I. alatt, 1796nak 21dik Január — 31.

Brünnben No 1. 1798. 30. Jüniusáig 89 nap. No 6. 1799. 7. Martiusáig 250 n. No 9. 1799. Jún. 21dikáig 106. — 1247

Út Kufsteinig 1799. Jül. 6dik — 16.

Út Prágán által Munkácsig Aug. 25d. 1800. — 57.

Munkácson 1801. Jül. 28dikáig — 306.

rabságom' ideje tésszen 2387 napot.

Kazinczy Ferencz"

Kazinczy Ferenc.
(Az Országos Képtárból.)

VÁCZY JÁNOS

Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében (3)

V.

A magyar irodalom külső fejlődése. – Verses művek 1806-1820. – Próza elbeszélések; a legszorgalmasabb fordítók. – A német irodalom legolvasottabb termékei nyelvünkön. – Névtelen szerzők munkái. – A magyar könyvkiadás. – Kazinczy Fordított Egyveleg Írásainak első kötete. – A könyvkiadás rendezetlensége s nehézségei. – A pesti könyvkiadókra sok a panasz. – Takács József nevezetes próbája a könyvkiadás terén. – Írói jutalmazások. – Trattner János Tamás kiadói szerepének fontossága. – Vitkovics Mihály terve. – Írói tiszteltetik.

Ha a korbéli súlyos közállapotainkhoz mérjük a magyar irodalom fejlődését, szinte bámulnunk kell azon a lelkes buzgalmon, amellyel íróink a nemzeti lelket táplálják. Fajunk szívóssága, szellemünk fejlődésre való képessége a nemzeti élet egy ágában sem nyilatkozik ily szembetűnően, és sehol sem készíti elő ily öntudatos következetességgel a további haladás útját. Nem is volt tán soha nagyobb szükség a fáradalmat nem ismerő munkára, az önfeláldozó iparkodásra, mint ez idétt. Íróink megértik a kor, a mindenfelől veszélytől körüvezett nemzet segélyt kérő szavát, s folytatják a XVIII. század hatvanas éveiben megkezdett nemzetmentő nagy munkát, amelynek nemzetiségünk megerősítését, fajunk polgárosodását s az újkori Magyarország megalapozását köszönhetjük. Azon másfél évtized alatt, 1806-tól 1820-ig, amíg ez öntudatos munka nemzeti életünk más ágait is szembetűnőleg kezdi áthatni, s a magyar lélek ős ereje a külföldi szellem hódító áradatán győzelmet vesz: tekintélyes számú verses és próza, költői és ismeretterjesztő vagy éppen tudományos mű, eredeti és fordítás keletkezik és lát napvilágot.

Csupán az irodalomtörténet által számontartott főbb műveket említve is, igazoltnak kell találnunk e felfogást, annál inkább, ha a kevésbé ismertekre is ügyet vetünk. Verseghy 1806-ban adja ki a *Magyar Aglája* című verses kötetet, amelyet a következő évben *A' Magyar Hárfásnak ... Énekei* s Kisfaludy Sándor *Himfy Szerelmei* (az I. kötet 2. kiadásban, a II. kötet először) és *Regéi* követnek. Amaz leginkább a német költők és Horatius eszméiből szövi énekeit, vagy műveiket fordítja, s csak kevés egyéni érzést lehel beléjük. Emez nemcsak dalaiban zokogja keservét, vagy örvend boldogságán, hanem regéibe is beleönti hazafi bánatát. Szemere Pál a *Poétai Zsengéket* szintén 1806-ban bocsátja ki. Berzsenyiben már évek óta forrong a *Romlásnak inclult hajdan erős magyar* eszméje, és rövid idő múlva nyeri mostani alakját. Döbrentei, Kölcsey és Szász József mind gyakrabban társalog a műzával, s amazok Kazinczy bírálatát várják új verseikre. Fáy András *Bokrétája* mint egészen új jelenség lát napvilágot 1807-ben, s Weber Simon Péter Gvadányi *Falusi Nótáriusát* második kiadásban is a közönség kezébe adja. Minden év meghozza a maga költői termését, eredetét vagy újabb kiadást. Csokonai *Dorottyája* s a *Lilla-dalok* 1808-ban második kiadásban hagyják el a sajtót, a következő évben pedig az *Ódák*, valamint Kisfaludy Sándor *Hazafiúi Szózata* is ekkor lelkesíti a magyar nemességet őseihez méltó vitézségre. Kazinczy a gyermek Wesselényiben, midőn mint kapitány s apjának segédtisztje a vármegyei fölkelő nemességet a nádor előtt ellépteti, megsejti nagyra hivatottságát, amelyet a hozzáírt s ekkor megjelent epistolájában fejez ki. Pázmándi Horváth Endre is ekkor írja a fölkelő nemzethez intézett szép sorait, bár csak öt év múlva jelennek meg. Szemere Pál híres epistoláját *Vida Lászlóhoz* 1810-ben adja ki, s ünnepli a derék

férfiú áldozó készségét, amellyel a magyar játékszínt ápolja. Cserey Farkas Kazinczynak a hozzá írt epistoláját ugyanekkor nyomtatja, s Kazinczy is siet a nemzet elé bocsátani a *Nagyság és szépség diadalma* című üdvözlő versét. Baróti Szabó Dávid *Aeneis*-fordításának első öt éneke szintén ekkor hagyja el a bécsi sajtót. 1811-ben Virág Benedek *Poémák* címe alatt bocsátja közre újabb eredeti műveit és Horatius ódái fordítását, Kis János Horatiusnak magyarra fordított epistoláit, s Horvát István Kazinczy és Szemere Pál hat sonettjét. Azonban az évnek irodalomtörténeti szempontból kétségtelenül legértékesebb terméke Kazinczy két műve, az *Epigrammok* füzeté s a *Vitkovics Mihályhoz* írt epistola. Szemere Pál a következő évben adja közre kevés számú lírai darabjait *Dalok azoknak a' kik szeretnek* címmel.

Az 1813. év költői termése egymagában is nevezetes. Midőn Napoleon ellen hazánk és Ausztria rendkívüli erőfeszítést tesz, s a nemzet anyagi tehetsége már-már teljesen kimerül: szellemi életünk mintha el akarná leplezni a sivár valót, s annál szembeszökőbben mutatna a nemzet törhetetlen szívósságára. Ekkor hagyják el a sajtót Berzsenyi és Dayka költeményei, s ez utóbbiak mellett Kazinczy verses fordításai, a *Poétai Berek*. Csokonai *Poétai Munkái* Márton József négy kötetben bocsátja nyilvánosságra Bécsben; Baróti Szabó *Aeneis*-fordítása második felét szintén ekkor adja ki, valamint Virág Benedek is a *Thaliát*. Virág innentől fogva az 1818. évet kivéve, egészen 1825-ig minden esztendőben kiad valamely munkát, eredeti ódáit, régieket és újabbakat, Horatius ódái, epistolái, epodosai és satírái fordítását, meséket Phaedrus után és végre zsoltárokat. Az első magyar hexameteres hosszabb elbeszélés *Zirtz Emlékezete* címmel 1814-ben lát napvilágot Horváth Endrétől, s akkor adja közre Kondé József Rájnis *Magyar Vergilius*-ának második darabját, a *Georgikon* fordítását. Fazekas Mihály *Ludas Matyja*, mely már a század első éveiben kész, 1815-ben jelenik meg először, s ekkor érheti el célját Kazinczy is, hogy Kis János verseinek évekkel azelőtt tervezett kiadása három kötetben elhagyhatja a sajtót. Horváth Endrének a pesti nemzeti színház ügyében a *Nemes szívű magyarokhoz* ez évben intézett szövegát sokan dicsérik. Az 1816. év hozza Kisfaludy Sándornak *Hunyadi János*-át, Csokonai *Nevezetesebb Poétai Munkái* két kötetben, Berzsenyi költeményeinek második kiadását, Ungvárnémeti Tóth László verseit, Horváth Ádámnak a *Tétényi Leány* című művét s Gvadányi *Rontó Pájt*át második kiadásban. A következő évben adja ki Horváth Ádám *Rudolfi*-át, Vitkovics Mihály meséit és verseit, valamint Domby Márton Csokonai *Kiadatlan Munkái*. 1818-ban jelenik meg Fáy András *Friss Bokréta*-ja, 1820-ban pedig meséinek és aphorizmáinak első nevezetes gyűjteménye. Kis János vállalataiból e korra esik az *Elmés Nyájasságok* (1806), a *Flóra* (1807) s végre a Helikoni *Kedvtöltés* (1819-1820) című füzetek kiadása, melyekben adomák, regék, mesék, eredeti és fordított versek is olvashatók. 1819-ben Kisfaludy Károlynak a *Tatáro*kja lelkesedésre ragadja a pesti magyar közönséget; ő is, meg Igaz Sámuel is egy-egy zsebkönyv kiadását tervezi, amellyel a nemzeti szellem fejlődésének új korszaka kezdődik.

Azonban bármily tekintélyesnek mondható is aránylag e másfél évtized verses költői termése, nem szabad mellette figyelmen kívül hagynunk azt a számos próza elbeszélést sem, amely a magyar közönség lelki szükségletét akarja kielégíteni. Nem említjük ezúttal azokat a tudományos, részben vitatkozó műveket, amelyek jobbra nyelvünk művelése érdekében keletkeznek, sem a nemzeti vagy világtörténelmet tárgyazó munkákat, amelyek Buday Ézsaiás, Virág Benedek és Horvát István tolla alól kerülnek ki, vagy amelyeket Kis János és Verseghy fordítanak. Csak az úgynevezett szépprózai elbeszélés többé-kevésbé ismert termékeiből kísértjük meg az olvasottabbakat kiemelni, hogy láthassuk, milyen tartalmú és alakú művek között jelennek meg Kazinczy munkái.

A XIX. század első két évtizedében a Dugonics eredeti és átdolgozott s a Báróczy fordított elbeszélései nyomán egész sereg próza elbeszélés jut olvasóink kezébe. Nagy részüik lovagregény, vagy rabló és kísérteties történet, kevesebb az érzelmes vagy gáláns regény. Pesti és pozsonyi kiadóink s később a kassai Ellinger István is füzetes vállalatok-

ban bocsátják közre ezeket a műveket. Csak az eredetiek, legalább amelyeket szerzőik ilyeneknek mondanak, jelennek meg külön-külön. A sort Dugonics nyitja meg *Jolánka Etelkének leányával*, amely két kötetben 1803-1904-ben jelenik meg; maga az *Etelka* 1805-ben már harmadik kiadásban jut a közönség kezébe. Ugyanekkor jelenik meg először Pálffy Sámuel (1774 v. 1775–1835) komáromi, majd Bihar vármegyei birtokos regénye, az *Erbia*, mely átdolgozásnak mondható. Ilosvay Sámuel helytartósági titkár és föld-birtokos (1775–1836) ismert regénye, a *Palugyay története* 1807-ben lát napvilágot. A következő évben Dugonics *Cserei egy honvári hercege* követi Szegeden, 1809-ben pedig egy névtelen *Cselvay Ákos és Zsigmond az ő fia* című regényét adja ki, s ugyanekkor bocsátja közre Dobay György algyógyi birtokos *Bakonyi történetek* címe alatt első regényét, amelyet még három műve követ: *László és Lajos*, valamint *Élesdinek szerencsés eltévelyedése* 1813-ból, s a *Két nagylelkű férfiak jegyesei* 1814-ből. Négy évvel később jelenik meg az első igazi eredeti magyar elbeszélés, Fáy András *Különös Testamentonna* a *Friss Bokrétaban*, egyszersmind ez is az utolsó e nemben az *Auróra* megjelentéig.

Annál számosabb a fordítás. Amint az e korbéli magyar játékszínen kevés kivétellel a német érzelgős drámák fordítása vagy inkább átdolgozása mulattatja közönségünket, az elbeszélő prózában is az elterjedtebb német lovagregények fordításait vagy átdolgozásait találjuk, s ezen kívül egy pár francia mű fordítását. Csery Péter (1778–1830), a Magyar Kir. Helytartóság hiteles jegyzője, Czövek István (–1828) losonci ref. teológiai tanár, utóbb pesti táblai ügyvéd, Holosovszky Imre (–1829) sötiszt, később szegedi mázsáló mester, Abrudbányai Szabó Sámuel (1756-1856) unit. lelkész és Verseghy a legszorgalmasabb fordítók. Rajtuk kívül Kis János, Ajtay Sámuel (1774-1881) ügyvéd és Bachich József (–1851) a Kőszegi Kerületi Tábla iktatója ültetnek át még nyelvünkre 2-3 elbeszélést. Különösen három vállalat számít a közönség érdeklődésére: Legkorábban indul meg a *Rózsaszínű Gyűjtemény* 1804 (?)-ben, követi a *Téli és Nyári Könyvtár*, amelyet Landerer Mihály indít meg 1805-ben és folytat 1813-ig, majd a *Mulatságos Könyv-Tár*, amelyet Hartleben Adolf ad ki 1808-ban. Ennek négy, annak 13 füzete forog közkezen. Ezt Holosovszkyn kívül Farkas Ferenc ügyvéd látja el fordítással, amazz Szabó Sámuelen kívül Bachich József s egy-két névtelen. Csery Péter fordításait leginkább a Kis István féle könyvkereskedés bocsátja forgalomba, Czövekéit pedig Trattner. 1818-ban a kassai Ellinger a *Haszonnal Mulattató Könyvtárat* indítja meg, s 1823-ig négy kötetet ad ki belőle. A vállalat „erkölcsi rajzolatokat”, „élet példázó regéket” s „lélekismértető ábrázolatokat” nyújt a közönségnek Florian s Lindau után Molnár András ügyvéd, Halászi József losonci ref. tanító s az ismeretes Dulházy Mihály fordításában.

De a magyar közönség kezébe kevés kivétellel az idegen irodalomnak nem a művészi termékei, hanem többnyire gyarló utánzatai jutnak. A kevés kivétel közt Radeliff Annát, az angol romanticizmusnak leghíresebb képviselőjét említjük, akinek *The Romance of the Forest* (1791) című regényét *Adeline vagy az Erdői Veszedelmes Történetek* címe alatt névtelen fordította nyelvünkre, s adta ki Ellinger Kassán 1801-1802-ben. A francia irodalomból – ha Báróczy munkáinak második kiadását nem számítjuk – csak a nagyon termékeny Fenlisné (1746-1830) egy kis regényét olvashatták nyelvünkön Sebestyén László Nógrád vármegyei birtokos fordításában *A fiatal bűnbánóné* címmel (1815). De nem hagyhatjuk említetlenül Strölnének híres, nálunk is eredetiben olvasott regényét, a *Corinnát* (1807), amelyet Bölöni Farkas Sándor szintén ez idétt fordít magyarra, s ajánlja fel 1821-ben Trattnernek kiadásra, eredménytelenül.¹

Ezeket kívül az említett fordítók mind a német irodalom olvasottabb termékeit ültetik át nyelvünkre, azokat a lovagregényeket, s rabló és kísérteties történeteket, amelyek a német romantika legbujább hajtásai. Ilyenek Bornsheim J.E. (1774-1834) gérai könyvkereskedő, akinek 39 regénye közül, amelyek a rabló romantika termékei, egyet Csery Péter

¹ György Lajos dolgozata az *Egyet. Philologiai Közöny* 1815. évf. 235.1.

ültet át irodalmunkba *Albánó Zindi* vagy *Egy Czigány Hertzegnek igen tsudálatos és mégis Természetes története* címmel (1821); ilyen a bécsi születésű s ottani színigazgató Gleich J. Alajos, akinek 76 rémregénye közül ötöt olvashattak magyarul: *Setta szép Tündér-Asszony* (Kassa 1798), *Farkasvölgyi Imre avagy Pozsonyvári Kísértő Lélek* (Pozsony és Pest 1807), *Vassziklai Fridolin vagy a Baglyok' Vára* (Pest 1817), *Waldráf vagy: a' Vándorló Lélek* (Pest 1819), s végre *Pokolkői Vendel vagyis a' Holtak Harangja* (Pest 1823) címmel. Ezek közül a *Vassziklai Fridolint* Rózsa István, az utolsót pedig Némethy József, a Trattner-féle sajtó korrektora fordította; a többi három regény fordítója ismeretlen. Olvasták nálunk Korn Kristóf Henrik *A' Nagy Kanut* című négykötetes regényét, amelyet Kupai Nagy Rácz István ügyvéd és Borsod vármegyei táblabíró fordított magyarra (Pest 1815). Két más elbeszélése már a XVIII. század nyolcvanas éveiben forgott közönségünk kezén. A Rittgräff álneve alatt író Gräffer Ferenc bécsi könyvkereskedő rabló és kriminális kalandokból szerkesztett gyűjteményét Czövek István *A' valóságos Világban sok csudálatos történeteken keresztülment Tátos, vagy Fejér májú Embereknek Galleriájok* (Pest, 1818-19, I-II.r.) címmel adta ki. Lafontaine Ágost Henrik számos műve közül Verseghegy egyet *Gróf Kacsaifalvi László vagy a' Természetes Ember* címmel (Pozsony, 1807), Unger Helena Friderikától *Külneki Gilméta* címe alatt szintén Verseghegy ültetett át egyet (1808).² Wagener S. Kristóf superintendensnek a babonás és kísérteties történetek ellen irányuló elbeszéléseiből egy kötetet Farkas Ferenc ügyvéd *Az Éjnek Diadalma a' vagy a' Tündér Lelek* címmel bocsát nyilvánosságra (Pest 1808), s Kis János egyes részleteket ad az *Ifjúság Barátja* című vállalatának I. és II. füzetében (Pest 1816). Wobeser Vilma Karolina regényét, amelyben a női eszmény páratlan képviselőjét állítja olvasói elé, Veres Márton Dunán túli evang. lelkész fordítja magyarra s adja ki Pozsonyban 1803-ban ilyen cím alatt: *Elisa, vagy millyenek kell lenni az Asszonynak*.

Azonban az idézett műveken kívül többnek a szerzőjét nem ismerjük. Névtelen írók sokszor teljesen silány fércmunkákkal szaporítják a lovagregények, rabló és kísérteties történetek számát, mint: *Gróf Bellafont avagy: Az Afrikai Leánya* (Kassa 1799) és *a' Fősvény ángy, a' vagy Amália és Albert*, melyet szerzője vagy ismeretlen fordítója „egy nagyon szívre ható 's bájos, de magában mégis valóságos eredetű Történetnek“ mond (Pest 1807). A *Mulatságos Könyv-Tár* két első füzetében is ilyen olvasmányokat magyarosít Holosovszky Imre: *Lelemények és Rózika' Titkai* (1808), míg a harmadikban névtelen *Antsa, A' Tiszai Tündér Asszony* címmel (1808) nagyon elterjedt népkönyv a *Báró de Manx' Lengyel orsz. confed. Generálisnak a' tengeren és szárazon tett Utazásai és tsudálkozásra méltó története*i, a leghihetlenebb kalandok egész sora; melyben a rémes és csodálatos lépten-nyomon érintkezik (Pest 1805). Szabó Sámuel fordításai közül a *Téli és Nyári Könyvtár* füzetei a következő elbeszéléseket tartalmazzák: *Zoriáda vagy a' nagy Mogol' Leánya tsudálatos története*i (1805), *Klementi Laura vagy a' Velentzei szép Leány* („Egy rajzolatja az emberi indulatoknak“, 1806. I-II.), *Lizára az Abyszzsiniai Amazon* („Egy költeményes rajzolat“ 1806), *Zoriáda fejedelem Kis Asszony vagy Anikónak a' Szerályból lett ki-lopattatása* (1813). Ugyancsak az említett füzetek közt jelenik meg névtelen fordításban *Vanda, Krakkói Hertzeg-Asszony vagy A' Szerelem Áldozatai* („valóságos történeten épült román“, 1806, I-II.r.), valamint Bachich Józseftől magyarosítva: *Saidár és Rurik avagy a' Margaréta Szigete Buda és Pest között* (IV. Béla idejéből; 1808) és *Bertarid és Grimold a' Longobardusok' Királyai* („Egy érdeklő Historikus történet A' közép századból“ 1813). Verseghegy két ismeretlen szerzőtől ülteti át *Vak Béla a' magyarok' Királyát* (1812) és az *Ilmarék Erdélyi Herczeg avagy a' Szebeni erdő* (1813). Tormássy János a saját neve alatt adja ki *Brendt Vitéz Arnyéka, vagy a' Tsudálatos erejű Kardot* (Pest, 1819), Barkassy Ádám *Zrini Miklós barátainak és Illyefalvi Judit kisasszonynak történetét* (Pest 1804), Csery Péter *Gróf Zrinyi Miklós, vagy Sziget' várának ostromlását* (Pest 1817), vala-

² Uo. 1912. évf. 65-67. l.

mint Czövek István *A' Nemesszívű Gróf Nádasdy József Vincze, Egy valóságos Magyar Történetet* (Pest 1816). Mind e műveknek ha szerzőit nem is, de az eredetieit ismerjük. Megemlítünk még egy pár olyan regényt is, amelynek sem szerzőjét, sem fordítóját nem ismerjük ez idő szerinti. Ilyenek: Mészáros György Veszprém vármegyei esküdt kéziratban maradt fordítása: *A' szerelmes Halottak, vagyis Vallenburgi gróf Albrecht és Jákobinának ritka Történetei* (Pápa 1800), Csery Péter magyarosítása: *Ottó vagy a' zabolátlan indulatok' áldozatja* (Pest 1812), és három névtelen fordítása: *Az El-ragadtatott Lyánkák* (Kassa 1779), *Gróf Szálmonyi és Mairanti Isabella historiája* (Pest 1805).³ Csery, Czövek, Holosovszky és mások az említett regényeken kívül még többet is fordítottak; ilyenek Csery fordításában: *Silvius és Valéria vagy a' Vesta Szent tűzének eloltása a' Római Templomokban* (Pest 1811), *Augusz és Károly vagy a' titkos házasságnak szerencsétlen gyermekei* („a' francia fel-zendülés idejéből”, Pest 1818), *Verner vagy a' tengeri hajós csendes gunyhója* („a' szép lelkeknek magyar rajzolatja”, Pest 1819), a *Katinka és Engelhard Márton* című pedig 1824-26-ban jelent meg. Czövek fordításai közül, nem említve a Napoleonról szólókat, a regény körébe tartoznak: *A' Magyias Ezeremester, Az Orosz hadi fogoly a' Francziák között*, Schillertől az *Európai híres zsványok, útonállók, tolvajok* és Zschokke Henriktől *Somlyai Báthory István* címűek, amelyek mind 1816-ban jelentek meg Pesten, két év múlva pedig *A' gályás rab-szolga vagy Az én életemnek szomorú történetei, melyeket saját jobbkezemmel írtam-meg* című fordítását adta ki. Még csak Holosovszkynak két fordítását említjük meg, egyiknek címe: *Amaz Ország-szerzte el-híresült néhai Suszter Liplinek nevezetes élete, tettei, dévaj és czégéres furcsaságai* (1808), a másiké pedig: *Vitéz Kálnoky Móríczy vagy a' Magyar Huszárok a' burkus háborúban* (1812). Kupai Nagy Rácz György Szegeden 1813-ban adta ki *Gróf Tanko Juliusnak nevezetes Történetét*. Ezek közül egyik-másik két kiadásban is közkezen forgott, mint a *Klementi Laura, Zoriada, Ottó, Lizara*, – a *Vanda* pedig 1822-ben már harmadik kiadást ért. Legolvasottabb volt a *Pokolközi Vendei*, amelyet még 1904-ben és 1909-ben is újabb kiadásban bocsátottak közre. Vegyük mindezekhez Báróczy összes fordításainak Kazinczytól való második kiadását, s magának Kazinczynak „Egyveleg Fordításai”-t, amelyeket 1808-ban és 1814-ben indít meg, s előttünk van a XIX. század két első évtizedének irodalma. Nem vizsgáljuk itt ez irodalomnak sem tartalmát, sem stílbeli előadását, csak a terjedelmét akarjuk nagyjából kijelölni, hogy a vázolt mostoha közállapotokkal szembeállíthassuk a magyar írók törhetetlen buzgalmát, amelynek e korból is annyi lelkes példáját ismerjük.

De vajon az írók és könyvkiadók egyazon felfogással működnek-e a nemzet pallérozásán? Vajon a hazafiságnak az az olthatatlan tüze, amely íróink keblében ég, nem hamvad-e el azoknál, akik hívatta vannak e tüzet mintegy a nemzeti lélekbe általvinni? Ugyan várhat-e az író szellemi munkájáért némi anyagi jutalmat? E kérdések vizsgálata az irodalomtörténet oly rétegére kényszerít leereszkedni, amelyet nem igen szokás figyelembe venni; vagy ha véletlenül ügyet vetnek is rá, nagy általánosságban végeznek vele. Jelenleg is hallhatni azt a panaszt, hogy az irodalomnak a művelt közönséghez szóló ága nem részesül támogatásban sem a kiadók, sem a közönség részéről. Még sokkal inkább alapos e panasz a múlt század elejéről, midőn a selejtes irodalmi termékek külön-külön vállalatokban s egyenkint is elég nagy számmal jutnak a közönség kezébe, míg a hazai és külföldi jeles írók művei évekig várnak kiadóra, ha az illető írók nem egyszer a betevő falatjuk megvonásával nem áldozhatnak kiadásukra. Majdnem páratlan eset akkor, hogy Kisfaludy Sándor *Kesergő Szerelme* hat év alatt második kiadást ér, s Csokonai említett kiadásai mind elkelnek. Azonban ismeretes, hogy Berzsenyi költeményeire nem találkozik kiadó, s ő maga nem is meri senki előtt szóba hozni a kiadást, egészen természetesnek tartván, hogy az író ne csak szellemi munkáját, hanem az annak megfelelő anyagi erejét is nemzétének áldozza. De pesti barátai meg akarván lepni őt, titokban gyűjteneik művei kiadására,

³ Uo. 1913. évf. 587-600; 1915. évf. 234-237., 787-788. l.

s a kath. kispapok lelkes hazafisággal adják össze a szükséges költséget, amely a költőnek nemcsak örömet okoz, de sőt szemrehányást is tesz önmagának, mintha ő rászorulna az afféle segítségre.

Láttuk, hogy Kazinczy kiszabadulása után hány sikertelen próbát tesz, hogy a tehetséges hazafiakat irodalmi pártfogókká tehesse,⁴ mert arra a világegyetem sem mer számítani, hogy találkozzék olyan kiadóval, aki bármelyik művét a saját költségén kinyomtatja. S midőn Wesselényi b. anyagi támogatásával *Marmontelnek Szívképző Regéjé*⁵ két könyvben 1807 végén Haykul Antal bécsi nyomdásznak mintegy kétévi állandó hitegetése s halogatása után megjelenhet: a magyar közönség alig akarja észrevenni, mint a Kis Jánosnak az ő házasságára írt versét sem, mivelhogy drágállja. Pedig a regéket nem adhatja alább 5 frtnál, a velin papirosút pedig 10 frtnál. Így nem csoda, hogy jó barátainak minden iparkodása hiábavaló, hogy könyveit eladhassák. Cserey Párkás vajmi keveset tud eladni Erdélyben is. A művelt közönség kedves olvasmánya a lovagregény. Kazinczy tudja, hogy munkája „rosszul fog kelni“, de azért nem bánja, hogy a Wesselényitől kapott 500 frton kívül még egyszer annyit vagy többet áldozott, mert legalább a báró nagylelkűségét megörökíti.⁶ De hogyan folytassa a kiadást? Előbb azt reméli, hogy az első kötet jövedelméből fokozatosan kiadhatja összes fordításait, de most már ez a reménye is megcsalta.

A háborús idők szertelenül megdrágítják a munkát és anyagot egyaránt. A papiros ára hallatlanul felszökött. Még a kancelláriának is intézkednie kell, hogy a hivatalok a papirossal takarékoskodjanak. A nyomtató műhelyekben majd minden munka megszűnik. Míg a század első éveiben 20-25 frtért elvállalták egy ív szedését és nyomását, de 1808-9-ben már 45 frtot is elkértek a budai egyetemi könyvnyomdában, Bécsben pedig 50 frtot. Ezért írja Kazinczy 1810. január 22-én Döbrentének, hogy „rossz időket értünk a' könyvnyomtatásra nézve“. Vitkovics, aki Dayka verseit akarja nyomtatni, azt a választ kapja a sajtó intézőjétől, hogy 1810-1811-ben semmit se nyomassanak, ami nem sürgős, mert egy ívért 100 frtot is elkérnek. A Kazinczy *Poétai Berekje* íveért 85 frtot akarnak számítani, pedig a választott kis nyolcadréti alakhoz papiros is, munka is kevés kellett volna. Érthető tehát, midőn Kazinczy az id. Wesselényi b. emlékezetére szánt mű példányszámaira célozván, ezt írja az ifjú bárónak: „Illy nehéz időben mint a' millyeket reánk hozza a' maga eszközei által a' munkás Gondviselés 's a' papirosnak ezen rettentő drágaságában 's ritkaságában ez olly articulus, a' mellyel gazdálkodva kell bánni.“⁷ Vajon igaz-e – mint Erős Gábor, e kiváló tehetségű ifjú rajzoló és betűmetsző állítja –, hogy a könyvnyomtatók által kért árak fele tiszta hasznul marad meg nekik, nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy akik e jövedelmező iparágat űzik, majd mind meggazdagszanak. Ezért szerette volna Erős Kazinczyt megnyerni társnak, hogy egy könyvsajtót állítsanak fel. Természetesen Kazinczy erre nem vállalkozhatik, s nyilván Erős mástól sem kap segítséget, sem engedélyt, s így 36 éves korában sírba vitte kielégítetlen becsvágát.⁸

Ha igaz, amiben kételkedni nem lehet, hogy a lovagregények, rabló és kísérteties történetek elbeszélései kedvelt olvasmánya közönségünknek, s ezen kívül a könyvnyomtatók rendes kiadványai, az imádságos és énekeskönyvek meg a naptárak busás jövedelmet hajtanak:⁹ vajon a tisztább irodalmi cél előttük lebeg-e a magyarországi könyvnyomta-

⁴ E mű I. köt. 588-594. l.

⁵ *Kazinczynek fordított Egyveleg Írásai*. Első kötet. Széphalom, Abaújban 1808. Wesselényi b. arcképével; az „első könyv“ ajánlata: „Bárczának, példányomnak, mesteremnek, pályáig gyanánt“, a másodiké: „Hazánk' Ország-Bírójának, egykor Bihar, azután Nyitra, majd Bács, végre Fejér Várm. fő-Ispánjának, Úrményi József Excell. Szent-István' rendje' Commandurjénck, a' Kalocsai nagy Érsek' Joannes de Ilmur érdemes maradékának.“

⁶ *Kazinczy F. Lev. V. köt. 182. l. VI. köt. 410, 429, 459-60, 473, 491. l. VII. köt. 409. l.*

⁷ Uo. VI. köt. 444. l., VII. köt. 223. l. VIII. köt. 520. l. IX. köt. 193, 299, 429. l.

⁸ Uo. III. köt. 189, 528. l. VIII. köt. 512-520. l. *Magyar Kurir* 1815. évf. I. félév 23. sz.

⁹ Virág Benedek 1808. jún 15-én írt levelében arról panaszkodik Kazinczynek, hogy a *Magyar Századokat* a sok naptár és regény miatt nem érnék rá nyomtatni. Uo. V. köt. 502. l. - Vitkovics hasonló miatt okolja Hartlebent, hogy a *Marmontel*

tóknak és kiadóknak? Fogsága előtt Kazinczy csak egyetlen magyar könyvkiadót dicsér ebből a szempontból: Weber Simon Pétert. Fogsága után, mivel anyagi sorsa egyre súlyosabb, még nehezebben boldogul s még többet kell számítnia a kiadók szívességére. De a kiadók elsősorban üzleti érdekeiket tartják szem előtt, amit nem is lehet rossz néven venni, ha egyszersmind az irodalom ügyét is szívükön viselik. Azonban ha az általak kiadott könyvek jegyzékeit figyelemmel kísérik (akkori lapjainkban): nem mondhatjuk alaptalannak íróink panaszát. Különösen Kis István ellen vannak íróink fölingerelve, akinek ez idétt a pesti kegyesrendiek épületében van könyvesboltja, s aki a könyvek vásári árusításához legjobban ért, s egy-egy debreceni vásáron tetemes összegeket vesz be. Róla mondják íróink, hogy nemcsak a saját hasznát nézi elsősorban, hanem ebből a szempontból oly önkényességekre vetemedik, amelyek miatt még Kis János is kifakad ellene, hogy a címekeket tetszése szerint változtatja, az egyes darabokat majd kihagyja, majd más helyre teszi, ízléstelen képekkel csúfítja a szerző tudta s akarata nélkül. „Istentelen nadályaink!” – kiált fel Kazinczy, reá célozván. Ha Kis István jobb órájában elvállal valamely irodalmi színvonalon álló munkát kiadásra, mihelyt egy-egy vásár nem jövedelmez neki a remélt mértékben, mindjárt ki ügyekszik menekülni efféle kötelezettsége alól. Mesterileg ért a vidéken lakó írók hitegetéséhez. Ha Kazinczy jó barátai mint közbenjárói – előbb Ragályi Tamás, később Vitkovics és Szemere Pál – sürgetik az elvállalt mű kiszédett íveit, azzal áztatja őket, hogy már ennyi meg ennyi ívet el is küldött a szerzőnek, holott még hozzá sem fogatott a szedéshez, „Nem érdemli Kis – írja Vitkovics 1810. december 27-én Kazinczynek –, hogy egy Magyar könyvet is nyomtattasson. Ez az ember végképen a hazudozásnak és a bor kereskedésnek adta magát.” Elvállalja Dayka versei kiadását, ha Kazinczy előfizetőket gyűjt, mire Vitkovics nagy szorgalommal lát az előfizetők gyűjtéséhez. Hiába. Kis István szokott kifogásaihoz folyamodik. Szemere Pál szembesíti vele Sággy Ferencet, az egyetemi könyvnyomda főintézőjét, aki világosan megmondja neki, hogy midőn Kis István saját bevallása szerint már 5 ívet ki is nyomtatott, igazában még hozzá sem fogatott a munkához. A kelepcebe került kereskedő csak hímez-hámoz: neki – úgy mond – nemcsak Dayka verseivel van dolga. „Nem – válaszol Szemere, haragra lobbanva –, hanem a' borkereskedéssel, holni mázolások kiadásával; mégis azt hirdetjük ugye hogy mi az *édes Hazáért*, a dicső Nemzetért mindent megteszünk!” Végre is a szedő kezétől még érintetlen kéziratot vissza kellett adnia Kis Istvánnak.

Általában sok a panasz a pesti könyvkiadókra. Hartleben Konrád Adolf és Institoris Mossóczy Mihály ekkor még csak elvétele vállallják nevezetesebb író munkáját kiadásra. „Nagy kár az, sőt nagy hiba könyvárosainkban az, ha mi szépen is nyomtattatnak, gazdálkodni szoktak, hogy annál nagyobb nyereségek legyen, semmit sem gondolván a hazai Literatura' nyereségével” – írja Vitkovics. Kazinczy hasonlóan panaszolja irodalmunk egyik nagy veszedelméről: „nincs tiszta moralitású Könyvárosunk.” Eggenberger kivétel; de mit ér, ha ő nem akar magyar könyvekkel foglalkozni. Oda jutunk – jegyzi meg Döbrentei keserű gúnnal –, hogy köszönettel kell fogadni, ha egy magyar könyvkötő vásárjainkban a maga abcés könyvei közé egyéb könyveket is vesz, hogy jobban pakolhasson. Micsoda eszközökhöz kell tehát íróinknak folyamodniok?

Midőn Kazinczy 1810-ben a két évvel az előtt megindított egyveleg fordításait folytatni óhajtja: ajánlatot tesz könyvkiadóinknak. Csak kettőnek a válaszát ismerjük. Wéber hajlandó a kiadásra, ha a papírt Kazinczy fizeti; ez esetben a szerző 100 példányt kap tiszteletdíjúl. Institoris Mossóczy pedig csak úgy vállalkozik, ha Kazinczy kellő számú előfizetőt

regéit nem vállalta árusításra, mert „nem *Tudós Palótz*, se nem *Ilustra* írta Tündér Történetek a Tzímje ... Kis Istvánnak minden gondgya a Kalendárium, a ... Báró de' Manx és fiatal pápista felesége, a szépre igen keveset hajt.” Uo. VI. köt. 213. l. Kazinczy meg ezt írja Dessewffynck 1811. jan. 17-ről: „A' Magyar könyvek, mellyek most megjelennek, mind haszontalan firkálások. Kis István a' Pesti könyváros ... másodsor nyomtattatja *Erfia* nevű Románt, melly az első kiadást sem érdemlette; másod ízben hasonló becsű mázolást kettőt vagy háromat.” Uo. VIII. köt. 276. l.

szerez. E tekintetben már elég szomorú példa volt előtte a Dayka kiadásában, melyre az első 50 előfizető hamar összegyűlt, de a többi annál nehezebben. Kápolnai Pauer Antal 500 frtnyi ajándéka tette lehetővé a kiadást. „A' Magyar Olvasók előtt – írja Vitkovics – közönségesen ez előtt is igen drágának tetszett a' Magyar Literaturának szépe, hát most ezen ötszörös árú Világunkba? Mindenki drágán és szaporán eladhatta műveit, egyedül csak a' Magyar Literator nem. Így volt ez eddig is mindég, 's tudhatom, meddig kell így maradnia.“ Kazinczynak a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* című munkáját Institutóris kiadja ugyan, de az előtte álló képet (Kazinczy András arcképét) a szerző fizeti s a kiadásból egyetlen egy példányt sem kap ingyen. Ki mert volna anyagi jövedelemre számítani? „A magyarországi könyvárosok oly vigyázók voltak – írja Kiss János *Emlékezéseiben* –, hogy magyar könyveket, ha saját hasznokat reménylették is, vagy becsületdíj nélkül, vagy szót sem érdemlő becsületdíj mellett adták ki költségeken.“¹⁰

Hogy könyvkiadó magyar írónak anyagi jövedelmet biztosítson: arra a XVIII. század végéig alig van példa. Nem számítva az Árpád-korbeli regősök, igricek énekmondásai fejében járó telekadományokat, voltaképp csak Tinódiról tudjuk, hogy lantos verseiből, illetőleg ezek előadásából éldegélt. Gyöngyösy regényes elbeszélései sem maradnak jutalom nélkül. Főúri pártfogók akkor is, később is találkoznak. Csokonai hol Széchenyi Ferenc és Festetics György, hol Rhédey Lajos grófok s mások szívességét hálálja. Bacsányi Orczy Lőrinc b. és Forgács Miklós gr. jó akaratával dicsekedhetik. Révai Miklós Mártonffy és Paintner püspökök és több főpap anyagi támogatásával segít magán, s műveit is ily módon adja ki. Bizonyos, hogy szerzetes íróink, ha föl nem jegyzik is, csak a főpapok áldozó készségével bocsáthatják napvilágra munkáikat.

Fölötte érdekes e tekintetben az a derék próbatétel, amelyet Péteri Takács József tesz a XVIII. század végén. Ő is, mint valamennyi magyar író, valóságos átoknak érzi rajtuk azt a méltó panaszt, hogy a magyar olvasók száma hihetetlenül csekély, és hogy „a kik meghunyorodás nélkül hiábavalóságokra ezeket készek elfecsérelni, a századik részt is kímélik a nemzeti dicsőségtől.“¹¹ Sok ideig tartó elmélkedés és fáradozás után módot talál, hogy e bajon segítsen. 1788-ban kidolgozza egy könyvkiadó s könyvterjesztő társaság működésének tervét, s benyújtja Festetics Györgynek, aki évi 1000 frtot ígér a magyar írók munkáinak kiadására, kikötvén, hogy döntő szava legyen abban: micsoda művek jelenhessenek meg. Takács József terve szerint oly magyar és deák nyelvű munkák jelenhetnek meg, amelyeket a könyvvizsgáló hivatal jóvá hagy, s a bírálók elfogadnak. A tervezet 9. szakaszában szó szerint ezeket olvassuk: „A helybehagyott munkáért az író jutalom nélkül nem fog maradni. A legnagyobb jutalom 500 exemplárokban, a legkisebb 150-ben állhat. Ha pedig talán inkább kész pénzt kívánna a szerző, jókor jelentse szándékát, és úgy azután közmegegyezéssel [fog] a jutalom meghatározatni. Tudni való, hogy az eredeti munkák mindig nagyobb becsben tartatnak, mint a fordítások, mindazonáltal a jelesebb könyvek fordítóira is illendő tekintet fog lenni.“ Íme az első igazi gondoskodás a szellemi munkáért járó anyagi elégtételről, amelynek elvi fontossága is elismerésre méltó. Itt látjuk világos szavakba foglalva legelőször az irodalmi munkának nemcsak szóbeli méltánylatát, hanem anyagi jutalmazásának szükségét is. Takács azzal is számot vet, hogy a kiadás jövedelme ne csak újabb-újabb művek közrebocsátását tegye lehetővé, hanem egyszerűsmind a szűkölködő tudósok segítségére is szolgálhasson.¹²

Amint e tervezetről Takács tudósításaiból értesülnek íróink, egymás után sietnek munkáikat kiadásra ajánlani. Több mint száz ajánlat érkezik Takácshoz oly munkákról is, amelyeket máshonnan nem is ismerünk. Tudni való, hogy Takács a *Magyar Minervában*

¹⁰ II. kiadás (Olesó Könyvtár 47. sz.) 488. l. – Kazinczy F. Lev. IV. köt. 394, 509. l. V: köt. 333. l. VI. köt. 71, 324. l. VIII. köt. 11, 96, 220, 230, 251. l.

¹¹ Takács Sándor: Péteri Takács József; Budapest, 1890; 100. l.

¹² Uo. 100-103. l.

az ekkor ajánlott művek közül csak Ányos költeményeit adhatta ki, bár el volt fogadva Teleki Domokos grófnak egy latin műve s Molnár Borbála költeményes gyűjteménye. A vállalat 1798-ban indul meg, s második kötetében Takács *Erköltői Oktatások* című munkája lát napvilágot. Ekkor a gróf megvonja az ezer ft segélyt, ami a magyar írók és tudósok közt érthető megütöztetést kelt. Takács váltig törekszik a grófot más elhatározásra bírni, de hiába. Hanem azért nem esik kétségbe. Állandóan Bécsben tartózkodván, Görög Deme-terrel együtt azon fáradozik, hogy a vállalatot továbbra is fenntarthassa. „Reá szánom – írja – időmet, fáradságomat, csekély mindenemet, amíg csak győzöm. Ha kevesebbet is, de csak fog esztendőnkint valamit látni édes hazám. Bécsben kívánván tölteni életem napjait, eshetik módom, hogy pártfogókat szerezhethet a jámbor és hasznos igyekezetnek.”¹³ Sikerül is még Virág Benedek költeményeit 1799-ben kiadnia, de innentől fogva egészen 1808-ig szünetelni kénytelen a vállalat, mikor is Pápay Sámuelnek *A' Magyar Literatura Esmerete* című munkája jelenik meg mint a vállalat negyedik kötete. A kiadás költségeit Takács a magából fődözi, míg a vállalat ötödik kötetét, Ruszek bölcséleti művét Dréta Antal anyagi támogatásával adja ki. Azonban Takács nemcsak e vállalattal mutatja ki áldozó készségét. Kisfaludy Sándor *Himfy Szerelmét és regét* is ő adja ki 1807-ben, ami ezrekbe kerül, mint maga mondja. Tervezi Rájnisknak a *Magyar Parnasszusa* kiadását is, és ezért nem vállalkozhatik Kis János verseinek közzétételére. Hét év múlva ugyancsak ő adja ki Horváth Endre *Zircz Emlékezete* című hexameteres elbeszélését.¹⁴

Ímhol egy szerény anyagi tehetségű magyar író, aki többet áldoz a nemzeti művelődés oltárán, mint sok nagybirtokú magyar főúr. Az író anyagi jutalmáról nemcsak gondolkodik, hanem gondoskodik is. Bacsányit 100 ft. tiszteletdíjban részesíti Ányos művei kiadásának szerkesztéseért, Molnár Borbála pedig 12 aranyat kap. Kulcsár Istvánnak Takácshoz intézett soraiból van tudomásunk oly írói tiszteletdíjról, amelyenhez fogható később is sokáig nem ismerünk. Azt mondja ugyanis Kulcsár, hogy Landerer könyvnyomtató és kiadó Dugonics munkáit ívenként egy arannyal fizeti, s ezen kívül még 50 darab arannyal jutalmazza.¹⁵ Ez az adat ugyan egy kissé hihetetlenül hangzik, bár Dugonics népszerűsége sokat nyom a latban, de úgy látszik, hogy Landerer az író jutalmát a munka kelen-dőségéhez méri. Különben pedig a magyar írók továbbra is egy-egy jólelkű pártfogóra vannak utalva, akik ha a rendesen nekik ajánlott művek kiadásának költségeit fődözik is, az író külön jutalmazását ritkán tekintik feladatuknak. Irodalmi műért legfőleg csak egy-egy nemes szív sugalmából eredt segélyre számíthat a szegény sorsú író, nem pedig az azt megillető anyagi jutalomra vagy elégtételre. Széchenyi Ferenc és Festetics György grófok, Prónay László és az Orczy bárók segélyét több magyar író megérzi; különösen Kis János, kinek Festetics „nagyon tisztességes becsületdíjt” küld, – aztán Róth tábornokné b. Podmaniczky Johanna, Prónay Sándor b., Teleki József gr. özvegye Róth Johanna, Tóth Imre Győr vármegyei főadószedő pedig „pénzbeli segedelemmel” buzdítják. Azt is rebes-getik 1806-ban, hogy Festetics gr. tízezer ft-tal ismét alapot vet a magyar munkák kiadásá-nak; de a hír nem bizonyul igaznak.¹⁶ Baróti Szabó pályája vége felé Pyber Benedek virthi birtokán talál nyugalmas otthont. Kondé József pedig Rájnist és Virágot gyámolítja; ennek például a *Horatius Levelei* fordítását kinyomatja és az összes példányokat neki ajándéko-za. Virágot mások is többször segítik; a *Magyar Századokért* egy névtelen hazafi 500 ft-tal jutalmazza 1808 nyarán. Az 1810-diki budai nagy tűzvész után majd csupán a jó emberek segélyéből éldegél. Ideig-óráig Kulcsár István házában tartózkodik, azután a főváros körül

¹³ Uo. 107-109. l.

¹⁴ Uo. 110-111. l. - *Kazinczy F. Lev.* IV. köt. 223-24. l., VI. köt. 343. l., IX. köt. 84. l.

¹⁵ Takács S. id. m. 104-105. l.

¹⁶ Kis J. *Emlékezései*, id. kiadás, 343. l. - *Kazinczy F. Lev.* IV. köt. 223. l.

lakó papoknál száll meg, míg felejtí a szenvedett csapást. Később Horvát István, mint Szemere Pál tudósít, 50 frtonként hordja neki az ajándékot, csak Horatiust fordítsa.¹⁷

Egyik-másik városunk, vármegyénk szintén gyámolítja az írói törekvéseket pénzbeli jutalmával. Kecskemét városa Révai Miklósnak híres grammatikájáért s egyéb műveiért 70 frtot küld, Pest vármegye pedig 570 frtnyi segélyt szavaz meg neki. Kecskemét, nagy fiának, Katona Józsefnek a *Bánk bán*ért 100 frt jutalmat ad.¹⁸ Veszprém vármegye Fábián József ref. lelkészt Chaptal Lajos francia író munkája („A bortermetésről”) fordításáért dicsérő levéllel tünteti ki és fordítását a nádornak ajánlja.¹⁹ A debreceni ref. egyháztanács Beregszászi Nagy Pált a Kazinczy ellen írt *Dissertatio Philologica* című bírálataért s egyéb nyelvészeti munkáiért 100, Szatmár vármegye pedig 1500 frttal jutalmazza.²⁰ Horvát Istvánnak a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás Híres Magyar Királyoknak Védelmeztetések* című műveért 24 arany ajándékot visz egy ismeretlen. Vályi Nagy Ferencnek Kanyó László 400 frtot küld az *Illász* fordításáért. S midőn a művet a sárospataki főiskola kinyomatja, a fordító özvegyének 100 példányt ad jutalmul, s a pénzért eladottak árából minden tíz után egy frtot fizet.²¹ Magyarországi könyvkiadó Landerer Mihályon, majd Trattner Mátyáson, illetőleg ennek fián, János Tamáson kívül vajmi gyéren gondoskodik az író jutalmáról. Még az olyanról is a legcsekélyebb mértékben, akinek munkája kelendőségére biztosan számíthat. Például Hartleben Holosovszky Imrének *Amaz Országserte elhűsült Suszter Liplinek nevezetes élete* című fordításáért 40 frtot fizet.²²

Az irodalmi foglalkozás nálunk rendesen tetemes anyagi áldozattal is jár. Ha egy szegényebb sorsú írónak van is bátorsága némi anyagi jutalmat kérni munkájáért, a túrhetőbb körülmények közt élők eléggé megjutalmazva érzik magukat, ha műveiket a kiadó ingyen kinyomatja. De ebben a megkülönböztetésben is csak a jelesb írók részesülhetnek. Mikor Döbrentei az *Erdélyi Muzeumot* szándékozik megindítani, Kis János azt ajánlja, hogy részesítse a dolgozó társakat valami szerény tiszteletdíjban. Kazinczy nem osztozik barátja véleményében. Nem hiszi, hogy irodalmi állapotunk megengedhetné a rendes jutalmazást. Nem is tartja szükségesnek. Sokan vagyunk – mondja –, a' kik, ha kellene, fizetnének is, csak hogy portékánk felvétessék.“ Döbrentei azonban Kis János nézetére hajlik, s hat példány jutalmat küld az illető füzetből az érdekelt írónak. Nemigen ismerünk e korból Kis Jánoson kívül magyar író, aki anyagi hasznát is látta volna irodalmi fáradozásainak. Ő nemcsak a tehetős hazafiaktól részesül jutalomban, hanem a könyvkiadóktól is. Ha pénzbeli jutalmat nem, legalább a kiadott mű bizonyos számú példányát kapja, s ezeket ismerősei közt eladhatja. Verseinek kiadására 1811-12 közt, „ezen rettenetes időben” is vállalkozik Trattner, ami szinte példátlan jelenség. Kazinczy csak a *Rochefoucauld Maximái* fordítását tudja értékesíteni úgy, hogy a kiadó, Geistinger József a kiadás minden költségét viseli, tiszteletdíjul pedig 50 példányt ad a fordítónak.²³ Dayka verseiből s a hozzá ragasztott *Poétai Berek*ből 30 példány jutalmazza.

Trattner János Tamás az első magyar könyvkiadó, aki a tízes évektől fogva mindinkább törekszik üzleti érdekeit az irodaloméival összeegyeztetni. 1789-ben született, s igen fiatalon átvette apja régi jó hírű üzletét. Polytonos összeköttetésben állott az írókkal, és mindig sokat adott jó tanácsaikra. Nem riadt vissza némi áldozattól sem, ha jeles író műve kiadásáról volt szó. Egyetlen könyvkereskedő sem mert volna akkoriban oly művek kiadására vállalkozni, mint ő. Dayka verseit s egyszersmind Kazinczy *Poétai berek*jét, még

¹⁷ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1815. évf. 20. (szept. 6.) sz. - Kazinczy F. Lev. V. köt. 502. l., VIII. köt. 27, 81, 100, 112, 134. l., XIV. köt. 85. l.

¹⁸ Báróczi S. id. m. 404. l. - *Allgemeine Literatur-Zeitung* (Halle u. Leipzig) 1822. évf. 284. sz.

¹⁹ *Hazai és Külf. Tudósítások* 1815. évf. id. h.

²⁰ Uo. - Takáts S. id. m. 148. l. tévesen írja, hogy e jutalmat Sípos József kapta.

²¹ *Kazinczy F. Lev.* XII. köt. 288, 298, 321. l., XIII. köt. 88, 320. l., XVIII. köt. 112, 116. l.

²² Szinnyei J. id. m. IV. köt. 1028. h.

²³ *Kazinczy F. Lev.* VII. köt. 72. l., XII. köt. 287, 320. l.

inkább Báróczy munkáit igen súlyos időben kiadja, s ugyancsak ő vállalkozik Kazinczy fordításainak a kiadására is, mégpedig oly föltétellel, amely tagadhatatlan bizonyítéka áldozó készségének. Kazinczy 100 példányt kap minden kötetből, s tetszése szerint áruba bocsáthatja. Igaz, hogy később Trattner is sok önkénykedést mutat a kiadásban – mint látni fogjuk – és az író legsajátosabb dolgaiba is beleavatkozik; de ez részben az ifjú tapintatlanságának, részben a Kazinczyval ellenséges írók hatásának tulajdonítható. Trattner az első magyar könyvkiadó, aki a maga költségén havi folyóiratot indít, s rövid, 35 évre terjedő pályájával is elismerésre méltó helyet biztosít magának a magyar művelődés XIX. századbeli úttörői közt. Hogy a magyar író fáradozása nem csupán hazafias áldozó készség, hanem hova-tovább némi anyagi jutalomra is számot tarthat, ebben nem kis része van Trattnernek. Kazinczy is örömet hirdet, hogy az ő vállalatai minden igaz magyar pártfogását megérdemlik, mert ő „Literaturánkért minden társainál a' kik eddig voltak, többet tesz.”²⁴

Amíg Trattner neki nem bátorodik a jelesb írók művei kiadásának, legtöbbször csak a főúri pártfogók jóakarata, néha éppen szeszélye segíti életre szegény sorsú íróink munkáit. De az így nagy nehezen kiadott munka sem terjedt volna el, s általában íróink minden erőfeszítése kárba veszett volna, ha buzgóbb tanáraink, lelkeszeink, kivételesen lelkesebb ügyvédeink nincsenek. Ők iparkodnak az irodalmi újdonságokat elhíresztelni s vevőkről gondoskodni; ők fáradság nélkül az új művek szétküldésével s árok összegyűjtésével. Húsz-harminc év óta sokat elmélkednek íróink: miképp lehetne biztosítani az érdemes irodalmi mű megjelenését, de célhoz vezető út nem kínálkozik. Ez a törekvés folyvást észrevehető íróknál és irodalmi pártfogóknál egyaránt, de az eredmény jó ideig kétes. Majdnem az úgy nevezett magán-bizomány az egyetlen módja az új könyvek árusításának, ha könyvkereskedő nem vállalkozik. Kis János 1805-ben főurainktól 2000 forintot szeretne összegyűjteni, s ez alpból indítani meg kiadásait. Kazinczy nem hisz e terv létesítésében. Szerinte meg lehetne elégedni, ha 2-3 jóltevőnk találkoznék, aki egy-egy kötetet kiadna, s a jövedelemből valami állandó alapot lehetne valósítani. Áldozatra kész emberünk kevés van; s ha egy-kettő mégis találkozik: a sok szűkölködő író „úgy elszívja”, hogy merő „vétkes erőszak” újabb áldozatra kényszeríteni.²⁵ Ugyancsak a Kis János tervét – bár változott alakban – ajánlja Csehy József Kazinczynak, midőn ez összes fordításait nem tudja kiadni. T. i. öt-hat tehetséges jó barátunk kellene vállalkoznia, hogy az új könyvekből 50-50 példányt átvessz és elad. Az árát két részben fizetné, felét a kötelezettség elvállalásakor, felét meg a könyv megjelenése alkalmával. Csehy kész 50 példány megvételére kötelezni magát, s Kazinczy azt reméli, hogy számos jó barátja közt találkozik még legalább 5-6, aki kész hasonló áldozatra. De amily tetszetősnek mutatkozik a terv, éppen oly nehéz megvalósítása. Kazinczy sem boldogul vele, s mindaddig nem adhatja ki fordításait, amíg Trattner megnyernie nem sikerül.

Még később is keveset javulnak ebbeli állapotaink. Vitkovics egész tervet készít: miképp lehet a magyar könyv forgalmát föllendíteni, ami az író jutalmazását is maga után vonná. Szerinte az a legnagyobb akadály a irodalmunk pangásának, hogy a magyar könyvek megjelenéséről nem értesül a közönség. Mert igaz ugyan, hogy a korabeli lapok egész jegyzékét közlik az új vagy raktáron levő műveknek, de hányadik magyar nemes olvassa a hírlapokat. Pedig hiába tartja a közmondás, hogy jó bornak nem kell cégér; enélkül bizony sokszor még az sem értesül róla, aki örömmel betérne egy-egy italra. Vitkovics tanácsa az, hogy könyvkiadóink minden vármegyében kérjék meg a levéltárnokokat: vegyék át bizományba az új műveket s a vármegyei gyűlés alkalmával tegyék a tanácskozó asztalra a náluk bizományban levő könyvek jegyzékét. Így nemcsak a vármegye gyűlésén megjelenő nemesek, papok s más érdeklődők szívesen vennék, hanem ezek haza

²⁴ Uo. XII. köt. 471, 523. I., XIII. köt. 477. I., XV. köt. 68. I.

²⁵ Uo. VI. köt. 48-49. I.

menve terjesztenék az új könyv hírért, mi által új vevők is jelentkeznének. „Hát a nemes asszonyok és kisasszonyok – kérde Vitkovics – nem kapnának-e az ily könnyű alkalmatosságon? Sőt igen is. Ritka bocsájtaná el kedves férjét vagy kedves ösmerősét a gyűlésre anélkül, hogy magának új magyar könyvet ne kérne; főképpen téli időben, midőn az olvasás jóízűn esik a magyar szobában.” Semmi kétség – reméli –, hogy minden vármegye szívesen adna ily célra külön helyiséget, s minden levéltárnok örömmel vállalkoznék e hazafias fáradságra. Ha ily módon 2000 vagy fele, vagy csak 500 könyv kelne is el, már meglenne az író jutalma. Rendkívül érdekes Vitkovics számítása, hogy a tervezett mód csálthatatlanul sikerre vezet. Ha csak minden vármegyében tíz világi s öt papi személy vesz magyar könyvet, már 780 példány elkél. Vagy más számítással: Van hazánkban 200.000 nemes és 10.000 pap; ha ennek csak fele tud magyarul, s minden századik olvas és vesz magyar könyvet, már 1050-nek akad vevője. De ha még ez is vérmes számítás, vegyük ennek is a felét; már azt senki se merje mondani, hogy még ennyi vevő sincs az egész hazában. „Magyarok! – kiált fel Vitkovics – csak 500 példány keljen el fél vagy egész esztendő alatt minden jól készült magyar munkából; újra éledünk, újra élünk;” mert ha még ennyi sem találkozik: „akkor jó éjszakát néked magadnak magadból vesztedet érző Izrael!”²⁶

Valóban mióta könyvirodalomról szólhatunk, magyar írók mindég csak hazafisága lelkesíti a munkára, a nemzeti műveltségért vívott küzdelemre. S mennél fenyegetőbbek a közállapotok, annál önfeláldozóbb hazaszeretetnek kell írónkat tüzelnie, hogy nemzetiségünket erősítsék. A XIX. század első két évtizedében oly kegyetlen sors nehezedik hazánkra, hogy akik a műveltség világát továbbra is terjeszteni ügykeznek, amellet, hogy kétszeresen buzgó hazaszeretetnek kell őket hevítie, szüntelenül, pihenést nem ismerve, éjt nappallá téve kell dolgozniok egyfelől a közállapotokban másfelől a nemzet rideg közönyében rejlő koptant akadályok elhárításán. E küzdelmet írónk hazafisága ugyan még mindig szítja; de őket napról-napra erősíteni s nemcsak védekezésre, hanem újabb-újabb támadásra is ösztökélni a fenyegető ellenség ellen, egymagában most már nem képes. Segítségül kell sietnie az anyagi jutalmazásnak is, ami egyáltalán lehetővé teszi a védő s támadó fegyverek készítését s gyarapítását. Ez a jutalmazás a szórványos esetekből akkor kezd a mai értelemben vett tiszteletdíjjá fejlődni, midőn írónk küzdelme a magyar politikai és társadalmi élet hullámain is fölveri, s e küzdelem nyomán újabb nemzeti életünk megszületik.

*

A szerkesztő jegyzete:

Közleményünk már a hatodik részlete Váczy János: *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfiája kiadatlan második kötetének. A kézirat hat részben *RUI.4-r.* 296/I-VI. jelzettel a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kézírattárában található, s közlésünk az eredetiről készült fénymásolaton alapszik. Az apróbb helyesírási korrekciókon (pl a *cz* helyett *c* írása, a névmások írásmódjának korszerűsítése) kívül megtartottuk az eredeti írásmód jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett egykorú idézeteket betűhíven közöljük. A lábjegyzetek Váczy Jánostól valók.

• Az évkönyveinkben eddig megjelent részletek (a megjelenés helyével):

I. *Széphalom*. – I. 2. kötet 7-32.o. – II. 3. kötet 61-72.o. – III. 3. kötet 73-94.o. – IV. 4. kötet 141-159.o.

II. *Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében*. – I. 5. kötet 123-136.o. – II. 5. kötet 137-150.o.

- III. 6. kötet 19-30.o. – IV. 6. kötet 31-47.o. – V. 7. kötet 273-284.o. (jelen közleményünk).

• A kéziratban közlésre váró további fejezetek (a kézirat lapszámozásával):

III. *Az izgató.*

I. 155-173. – II. 173-193. – III. 193-211. – IV. 212-227. – V. 228-250.

IV. *Kazinczy a magánéletben.*

I. 251-269. – II. 269-288. – III. 288-310. – IV. 310-324.

V. *Kazinczy legkiválóbb fordításai (1807-1816).*

I. 325-339. – II. 340-364. – III. 364-380. – IV. 380-402. – V. 402-427. – VI. 427-443.

A monográfia közlését folytatni kívánjuk.

²⁶ Vitkovics Mihály *Prózai Művei*; kiadja Szvorényi József; 218-222. l.

HÓGYE ISTVÁN

Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységére

Kazinczy Ferenc egész életében a köz szolgálatát vállalta, és mai értelemben is hasznos közművelő tevékenységet folytatott. A róla szóló szakirodalomban gyakran írnak e tevékenység egy-egy eleméről, de összefoglalóan még senki nem értékelte ezen a területen végzett felbecsülhetetlen szolgálatát. Most új adatokkal – melyek a zempléni levéltárból a közelmúltban kerültek elő –, szólunk közművelő munkájáról.

Kazinczy már pataki diák korában szükségét érezte, hogy olvasott, szerzett és tapasztalt élményeit szélesebb körben ismertté tegye, ezért írta meg *Magyar ország geographica...* című munkáját, amely elindította a „könyv-csinálás” útján. Azért vállalta az iskola-felügyelői megbízását, hogy a műveltség szélesebb körű terjesztője legyen. A *Magyar Museum*-ban, az *Orpheus*-ban közművelő cikkei, írásai jelentek meg. Nyelvújító, irodalomszervező, kiadói tevékenységével, egész életművével ezt a nagy szolgálatot teljesíti.

Családi indíttatásból érezte és tudta, hogy az évszázadok alkotta értékeket nemcsak őrizni, ápolni, de minden generációnak újra felfedezni, gazdagítani, gyarapítani és ismertetni szükséges. Ifjúságától kezdve nagy gyűjtő volt, és másokat is gyűjtésre serkentett, képzőművészeti felkészültsége, jártassága révén segített jelentős főúri családok gyűjteményeinek létrehozásában (Fáyak, Vayak, Szentgyörgyi József stb.). Tudta és hangoztatta, hogy a magángyűjtemények – akár a képtárak, a könyvtárak, a levéltárak, a természettudományi régiségtárak – nemcsak tulajdonosuk örömeire, hasznára szolgálnak, hanem az olvasni, művelődni vágyó értelmiségiek, a nagyobb közönség számára is nyitottá, használhatóvá teendők, úgy, ahogy azt Széchényi Ferenc tette.

A Zemplén megyei közgyűjteményt már az 1792. évi augusztus 19-ei megyei közgyűlésen Kovachich Márton György – a kor leghíresebb történetírója – műveinek megvásárlásával kívánta gyarapítani.²⁷ Ajánlatára ezeket a köteteket a vármegyei közközlésen megvásárolták és a levéltár szakkönyvtárában 14. leltári számon ma is megtalálható. A kötetek érdekessége, hogy később, mikor már 1815-től Kazinczy is a levéltárban dolgozott, ezekbe a kötetekbe feljegyzéseket írt, kiigazításokat, pontosításokat tett. Így Kazinczy kezdeményezésére, felvetésére alakult ki az a gyakorlat, hogy már a 18. század végétől a fontosabb könyveket, kiadványokat igyekeztek megvásárolni az ekkori egyetlen közgyűjtemény, a megyei levéltár számára. Ezt bizonyítják a töredékben megmaradt, de így is különös értékű leltári szakkönyvtár becses darabjai. Kazinczynak még nagyobb szerepe volt a Rumy Károly György: *Magyar Emlékezetes Írások* I-II. kötete megjelentetésében. A kötetek Pesten jelentek meg 1816-17-ben. A belső lapon az összeállító igyekezett megjegyezni: „Kazinczy Ferenc Úrnak Előbeszédjével meg bővített kiadás”.²⁸

²⁷ Zemplén vármegye Levéltára (a továbbiakban: Z.L.) Prot. Ao. 1792. Loc. 47. No. 57.

²⁸ Rumy Károly György kötete a leltári könyvtárban 651. leltári számon.

MONUMENTA HUNGARICA,

654/4

AZ-AZ:

lelt 376

MAGYAR EMLÉKEZETES

I R Á S O K.

ÖSZVESZEDTE S KIADTA

RUMY KÁROLY GYÖRGY,

BÖLCSELKEDÉSNEK DOCTORA, A GÖRÖG NEM-
EGGYESÜLT KARLOVICZI LYCEUMNAK DIRECTORA
ÉS PROFESSZORA, TÖBB TUDÓS TÁRSASÁGOK
NAK TAGJA.

E L S Ő K Ö T E T

Második megjobbított, és Kazinczy Ferencz Úrnak
Előbeszédjével meg bővített Kiadás.

P E S T E N 1817,

Nyomtatt. Trattner János Tamásnál.
Talált. Pesten Eggenberger, Müller,
Kilian, és Kis Könyvárosoknál, és Pe-
the Ferencznél; Posonyban Landes,
és Schwaiger Könyvárosoknál; Győrűt
Schwaigernál; Sopronyban Wigand
Könyvárosnál; Kassán Romy József Kal-
márnál; Kolozsvárott Gutmann Könyv-
árosnál; Bétsben Schaumburg Könyv-
árosnál; Karloviczon a Kiadónál.*Zemplény Vgyei Levéltáré.*

A művet maga Kazinczy Ferenc „leltározta be”, hiszen az alábbi saját kezű megjegyzése áll az első oldalon: „Zemplény Vgyei Levéltáré”. Előszavában pedig össze foglalja elképzeléseit, célját a történeti forráskiadványokról, és ajánlja azt a gyakorlatot, amelyet maga is követett addigi és későbbi történeti írásiban. Fontosnak tartotta, hogy a levéltárakban elfekvő „holt kincsek”, történeti források megjelenjenek. Tudjuk, hogy a Romy-féle kiadvány elsődleges forrása a sárospataki Református Gyűjteményekben őrzött *Fata Tarczaliensia* (1670-1700), Babocsay Izsák tarcali jegyző kéziratosa naplója volt, melynek másik változatát Tarcal város levéltárában a legfontosabb mezővárosi iratokkal együtt a zempléni levéltár őrzi.

A sárospataki kéziratot maga Kazinczy Ferenc másolta le és küldte el Rumynak, mert érdemesnek és szükségesnek tartotta megjelentetésre. *Elő Beszédében* a következőket írta: „...Tudósaink rejtett ereket kerestek, azokat ellankadni nem tudó szorgalommal megnyitották, a Régiségnek legkisdedebb tekinte-

tű maradványait is össze gyűjtötték, és, hogy sem használatlan ne heverjenek, sem a nemzetnek el ne veszheessenek, tulajdon Munkájukba nagy részben beleszővték, vagy, a mi által a maradék előt kivált a mi szent öregünk Kovachich fog ragyogni, külön Kötetekben kiadták. ... Mi erős hittel hisszük, hogy a lelkes gazdagságaival bölcsen és nemesen élni tudó Jankovich Miklós a maga kincseit nem egyedül azon öröme gyűjtötte, hogy e kincseket a magáéinak mondhassa (tudta, hogy) mit kíván a Haza és a Tudomány. Mind e mellett kénytelenek vagyunk vallást tenni, hogy a nemzet nyelvén írt maradványok kieresztésében kiadóink hidegebbeknek mutatták magokat, mint vagy Magyarok, vagy Tudomány-kedvellőnek lenni illik, ... Úgy tetszik, hogy ne csak kezdjünk, hanem folytassunk, s el nem akadva haladjunk is, mellyel még eddig kevés igyekezeteink dicsekedhetnek ... A jóindult dolog menni fog, mert a tudós Kiadó nem lesz Írások szűkében, csak a Közönség tüze ne lankad-

jon, csak azok, a kiknek a sors kedvezetett, a Kiadó érdemeiben osztozni óhajtsanak.”²⁹

Kazinczy közművelő tevékenysége levéltári alkalmazásával újult erővel fokozódott. Zemplén megyének több célja is volt az ő levéltári foglalkoztatásával, egyrészt anyagi segítséget kívánt nyújtani a szűkölködő családnak, másrészt a nyelvújítási és irodalmi harcokban nagy eredményeket elért ember tudását óhajtotta kamatoztatni a köz javára, és alkalmat teremteni történeti bűvárkodásának, érdeklődésének kiélésére, forrásgyűjtésekre, történeti művek megírására. Kazinczy maga is világosan látta megbízatásának célját és a felkérésben saját lehetőségét, melyet köszöntő iratában így fogalmazott meg:

„Nagy tisztelettel s elragadó örömmel s a legforróbb hálának érzései közt vettem én a Tekintetes Nemes Vármegyének azon parancsolatját, hogy Levelestárjának minden darabjain menjek végig, s kijegyezzén azon Íróvá-nyokat, amelyek elveszetteknek tarthatnak, amik sietés vagy gondatlanság által idegen fiókokba vetődtek, illő helyeikre raknám vissza, s így őket közhaszonra mintegy második ízben nyerném meg. Oly szép s szenvedelmeimnek oly hízkelkedő munka ez, hogyha ez aránt a Tekintetes Nemes Vármegye mással parancsolt volna, irigylettem volna ennek szerencsését, s minthogy ezt kérésem nélkül s önként nyújtá nekem, valóban kevélykedném is megtiszteltetésemmel, buzdító gondolat az nekem, hogy azzal a halhatatlan férfival, [Szirmay Antal] mint egy versenyt lehetne futnom s osztozhatnám nagy érdemeiben.”³⁰

Kazinczy levéltári munkája elsősorban a hiányok felmérésére, a levéltári rend visszaállítására irányult, de teret kapott saját gyönyörűségére való bűvárkodás és a Szirmay által kezdet gyűjtemény tovább bővítése, kiegészítése. Kialakította, véglegesítette az Autographumok és Rézkarcok együttesét a híres történelmi személyiségek kézalírását tartalmazó okmányokból, melyet saját és családi iratanyagából is gazdagított. A gyűjtemény – amelyben a Kazinczy készítette mutatóval lehet eligazodni – a levéltár egyik legtöbbet kutatott irategyüttese, különös értékű forrása a XVI-XVIII. század magyarországi történelmének. Az a 16 év, melyet Kazinczy a levéltárban töltött, fáradhatatlan munkabírással telt el, és nemcsak a hivatal belső életére volt hatással, de útjásaival egészen mai közművelési intézménnyé tette a feudális szokásokkal terhelt megyei hivatalt. 1815-től Vendégkönyvet rendszeresített, zöld bőrkötéses, arannyal díszített, saját kezével megrajzolt előlappal, felírással: „Zemplény Vármegye’ Levéltárának Vendég-Könyve. Kezdetett 1815-dik esztendő-től”. Kazinczynak külön gondja volt arra, hogy ha a vármegyének vagy Sátoraljaújhely városnak híres, nevezetes vendége jött és olyan érdeklődésű volt, elhívta a levéltárba bemutatni, eldicsekedni a levéltár kincseivel, szólni azokról az értékekről, darabokról, irategyüttesekről, melyeket ő fedezett fel, szedett, gyűjtött ki a feledés homályaiból, melyeket megjelentetett korabeli szaklapokban, vagy másoknak, kutatóknak figyelmét felhívta megírásra érdemes történetekre, eseményekre, nevezetes személyiségekre. Levelezéseiben barátainak is beszámolt történeti bűvárkodásai eredményeiről.

A levéltári látogatásokról maga is feljegyzéseket készített, melyek kultúrtörténeti érdekességgel bírnak, közöttük egyike a legjellemzőbbeknek az a feljegyzése, melyet 1822. október 16-án királyi hercegek kalauzolásáról írt:

„Vice-Ispánunk a Fő-Hercegeket az Archívumba hozá, hogy magokat, míg ebédhez ülendünk, el ne únják. Én foglaltatoskodom az Archívum megbontakozott ren-

²⁹ Romy i.m. I.k. 3-8.o. Kazinczy előszavának részleteivel.

³⁰ Z. I.L. Közgyűlési ir. Loc. 219. No. 1158.

dének helyreállításával, mint a végre kiküldött Táblabíró, Buzithai Szeldmájér József Archivárius és Kassay Sámuel Adjunctus Urakkal együtt a Vendégeket elfogadánk, s mivel ezek Katonák, a zászlókat kivéteténk tokjaikból, hogy azok ezeknek szeméiket magokra vonhassák. Micsoda zászló ezek? Kérdé Ferdinánd, belépven az Archivum előszobájába. Insurgált seregeinké, mondtam. A kék, arannyal gazdag, a Fő-Hercegnek megtetszék, s én azt lehajtám felé, hogy kényekre láthassák. ... Bé menven a nagyobb szobába, Ferdinánd Hercegünk tudni akará, mikor kezdődnek írásaink. 1558-ban mondtam. Hát a régebbiek hová levének? - Elmondani mi történt (tudniillik, hogy testvéri háborúskodásban megégték) nem volt volna maga helyén, ez helyett tehát azt mondtam, hogy a régibb időkben nem vala Vármegye-házunk s írásaink majd a Vice-Ispánnál, majd a Nótáriusnál tartatának, s a tatárjárásban s egyéb háborgásokban könnyen elveszhettek. A Fő-Herceg egy régi jegyzőkönyvet akara látni, s azt elébe tevém. Lehet, ezt még most olvasni? Kérdé. - Oh igen. A mi szemeink gyakorolva az effélékben, ezt oly folyvást olvassák, mint a mostaniakat. Az asztalra kirakánk egy-két füstös Armalist, igen jól tudván, hogy a vendégek nem igen tudják Rudolf Császár mikor élt, s a levelek szennye vele azokat egyidejűeknek tekintti a kerek-asztal híres királyéival, s ravaszságunk jól elsült. A jelen-voltak úgy kívánták, hogy mutatánk elő valamely nevezetességeket, s én az Archivárius dolgozó-szobájából előhozám az Autographok csomóját. Szerencsém vagyom Királyi Fenségednek azt a nevezetes Levelet előmutatni, mondtam magyar nyelven, amely által nagyanyja, az általunk szeretett Mária Terézia, jelentést teve, hogy atyja megholt, s a kormányt általvette. Az emlékeztetés a Fő Herceget igen kedvesen zavarta meg. Általvette azt kezemből, s végig olvasá. Ugyanezen csomóból ezalatt míg a Fő Herceg a Nagyanyja levelével foglalatoskodott, kiszedtem némely nevezetesebb Generálisok kézírásait, s végre az Erdélyi Fejedelmekét... Jelt adának, hogy az ebéd vár bennünket, s mentünk. Én negyediknek ültem a Fő Hercegtől. A Győri Vitézek Emlékét la győri csata Kazinczy tervezte emlékművéről van szó! az ablakokból nézték nagy örömmel. Ferdinánd leiratá a Felülírásokat, s elvitte.³¹

Köztudott volt Kazinczynak történetírói működése, hiszen kéziratban elkészítette (még ma is kiadásra vár) a családjával rokon Szirmay-ház történetét, megírta a Rákóczi család geneológiáját, és 1825-ben felkérték, hogy a pataki tanárokkal közösen vegyen részt Magyarország történetének megírásában. Jób Mátyás, Szombathy János, Kövy Sándor, Nagy Ferenc professzorokkal készítették volna el a Zemplén megyei részt a nagy vállalkozáshoz, sajnos ez csak terv maradt.³²

Főleg 1825 után haláláig a levéltári munkája során kezébe került iratokra feljegyzéseket tett, a tudós ember pontosságával kiegészít, magyaráz, pontosít. Például I. Rákóczi Györgynek 1615. május 4-én Szerencsen kelt levelére: „Még nem fejedelem, hanem csak magányos birtokos. Fejedelemnek választott 1630. szeptember 20.d.” Vagy ugyanezen fejedelem 1644. évi levelének rövidítéseit így magyarázta: „Az utóírást Rákóczy György Fejedelem kezével ezt teszi: Ha az vitézlő rend leszen vétékes, azokat is requiráltatni akarjuk, az hol most fogva vannak. I.sen = leszen, vtk = vétékes. Kihagyá a' vocalisokat, mint a' Keleti Nyelvek Íróji.”

A levéltári tárgymutatókba összesen 347 hasonló bejegyzést tett, melyek közül különösen érdekesek a híres emberekre vonatkozó értékelő, bíráló, magyarázó szövegei. Ezekben saját értesüléseit, olvasmány-élményeit, történelmi szemléletét is belefoglalta. Kiemelte a hősök erényeit, a halál árnyékában is egyenes jellemeket. Értesüléseit szívesen jegyezte rá a kéziratokra, melyek közül érdekesek az alábbiak:

³¹ Z. I. L. XV-5. Kazinczy és családjának iratai. A hercegi látogatásokról készített feljegyzés.

³² Z. I. L. XV-5. Kazinczy történetírói működése.

• Nadasdy Ferenc hadvezér 1764. évi iratára: „A Feld Marschall ki Második Fridrich Prussziai Király ellen olly szerencsésen vitézkedett. A Nádasdiak az Ország Bírája Nádasdi Ferencz hóhérpallos által lett kivégeztetése olta veres kötelet hordának nyakak körül. A Kollini győzelemért, melyet ez a Ferencz nyere, Mária Theresia őket attól felszabadította.”

• Esterházy Pál arcképe alá írta: „Fija a Nádor Gróf Esterházy Miklósnak és Bedeghi Nyári Kristinának. 1659-ben lett Ország Bírája. 1681-ben a Sopronyi Diétán Nádorrá választott. 1682. Második Károly Spanyol Királytól az Aranygyapj czímmel tiszteltetett meg. I. Leopold Császár 1687. dec. 8.d. Herczegi méltóságra emelte, de csak személyét, nem maradékát is. 1712. V. 1. Károly ezen méltóságot kiterjesztette elsőszülötti renden maradékaira is. Hitvese Esterházy Orsolya, fija Mihály. Számtalan ütközetekben forgott, s Györke mellett Abaújban, hol Cob német Generálissal együtt harcolt a békétlen Magyarok ellen (1672) keresztül lőtték karját.”

• Wesselényi Ferenc nádor rézmetszetes arcképére ráírta: „Nádornak választott 1655. Mártzius 15.d. A' Pesti Megyei Palotában áll képe veres dolmányban és veres nadrágban fekete csizmában, arany sarkantyúval. Maros-Vásárhelyt a' Gróf Teleki Sámuel Bibliothecájában zöld bársony bővűjű dolmányban.”

Érdemes lenne a különböző iratokra tett szétszórjt jegyzeteit összegyűjteni, melyek nagyon sok kultúrtörténeti adatot tartalmaznak. Ezeket azért tartotta szükségesnek megjegyezni, átadni az utókornak, hogy a későbbi kutatók figyeljenek fel azokra és használják, építsék be tudományos munkáikba. Feltehetően a levéltárba érkezett vendégek kalauzolása közben a fenti és az alább idézett véleményeit elmondta, bizonyára azért is, hogy a régi, száraz, rideg történeti adatokat feloldja, életszerűbbé tegye. Fischer Mihály 1694. évi levelére jegyezte meg:

„Báró Fischer Mihály, kezdője familiájának, Adminisztrátora a Kassai Kamarának és az Eperjesi Mészárszónak egyik Bírása. Láta a Carallá istentelenségét, s elvonta magát a vérengző Bírák számából.” Kuriozitásnak hat egy felsőmagyarországi főkapitány 1682. évi utasítására írt néhány sora: „Varannón feküdt téli quártyában. Háza állott ezekből: Cselédje 56, asszonycselédje 3, Törökje 3, lova 46, öszvére 12, tevéje 2, ökre 113, kutyája 25, ember és állat együtt kétszázhatvan. Mind ezeket a Magyar Népnak ingyen kelle tartani. Méltó megolvasni a Fasc. 188. No. 283. írást. Gyönyörű Védjei az elsanyargatott Népnek!”³³

A történészkedő Kazinczy világosan látta, hogy a levéltári iratok nem egyenlő forrásértékűek, és a Szirmay Antal által kezdett gyűjteményt tovább gyarapította, melyet ma is a két nagy előd nevével Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratoknak jelölünk meg. A Gyűjtemény kialakításáról, értékeiről, hasznáról Kazinczy többször is feljegyzést készített, különösen az *Autographa* dobozaihoz írt *Előbeszéde* érdekes, melyben a kiválasztott daraboknak már közművelő feladatot is szánt, amikor ezeket írta:

„A jól vagy rosszul nevezetes emberek kéziratai aszerint érdemlik figyelmünket, mint az ő arcképeik; magunk sem értjük mint esik, de érezzük, hogy hozzájuk, a nem ismertekhez közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illethetjük a papírost, melyen kezeik nyugodtak, s a hatás annál nagyobb, midőn az ilyeket együvé gyűjtve látjuk, bár a gonoszokat a jók társaságában. Hogy ezek együtt álljanak, s hogy így hozzájuk tessek akinek képét bírom, kiszedtem a leveleket a magok csomójaikból, együvé kötöttem. A Levéltárnak olykor vendégei vagynak, akik a falakon kívül egyebet is akarnak látni, s így csomóm a Levéltárnoknak kedves szolgálata-

³³ Z. I. Fasc. 188. No. 269, 283.

Előintés.

Az jól vagy rosszul nevezetű emberek "Kéziratai" a szerint érdemlők figyelemmel mint az a az egész rejt; magunk sem érjünk most ebbe, de észre kell venni, hogy a nagyok, a nem ismeretlenek, bíráltak, letakoltak, minők, képeket látnak, minden illetékesnek a papírokat, melyeken leírás megfordult. A a leírás nagyobb ha egyjűt látnak az elhalasztat, bár a jókat a rosszakkal összekevered, ne. De az sem rossz; győzzük meg forróbb figyelemmel a gondolat a jól felé; minden a gondolatból előtérrel.

Ezért indult az elv, melyet által arra indítattam, hogy az efféléket figyelemmel a magok helyesből, a egyjűt közzetven itt, hogy minden leírásunkat oly látnak képeket látnak belépni külsőben, bár itt minél lehet, a gyönyörrel és haszonnal forgathassák végig a minden becset felülhaladó Gyűjteményt. Kérkedés nélkül szabad említenem, hogy a képek és a lemásolt és sok eredeti Kézírások az én ajándékaim; által hoztam azokat Autographiai Gyűjteményem-ből, melyet a Külföld is ismer. Bár amit itten kezdek, tovább is folytattassék. A maradék érdemi gondjainkat.³⁴

Ujfehly 1831. Január. 18.

Kazinczy, Péter.

tot tehet. Óhajtom, hogy az általam kezdett Gyűjtemény később időkben is folytatassék, mert úgy Megyénk Archívuma a Historicusnak és a Művészség barátjának kedves kincset fog bírni.³⁴

Hasonlóan fogalmazott, de a közművelő munkát és benne saját szerepét még szebben írta meg *Előintés*-ében:

„...Arra indítottam, hogy az efféléket (i. e. különös értékű történeti iratokat) kiszedjem a magok helyeikből s együvé köttessem itt, hogy midőn Levéltárunk olly Vendégeket látand belépni külsőben, kik itt mulathatnak, gyönyörrel és haszonnal forgathassák végig a minden becset felülhaladó Gyűjteményt. Kérkedés nélkül szabad említenem, hogy a képek és a lemásolt és sok eredeti Kézírások az én ajándékaim; által hoztam azokat Autographiai Gyűjteményem-ből, melyet a Külföld is ismer. Bár amit itten kezdek, tovább is folytattassék. A maradék érdemi gondjainkat.”³⁵

Kazinczynak külön gondja volt arra, hogy a „maradék”, az utódok, a kutató történészek mindent épségben megtaláljanak, ezért bizonyos restauráló munkákat is elvégzett, elrongálódott iratokat összeragasztott, elmosódott, elhalványodott szövegrészeket átirat, kiegészített, eltöredezett viaszpecséteteket összeillesztett, rögzített, és belőlük külön gyűjteményt alakított ki. Hivatali munkája mellett arra is maradt ideje, türelme, igénye, hogy a megye levéltárát mint közintézményt gyarapítva más gyűjteményekben, családi levéltárakban őrzött fontos kéziratokat lemásoljon. Így járt el Csécsi János pataki professzornak a szécsényi országgyűlésen készített, a Sárospataki Református Kollégium kéziratárában őrzött naplójával. A napló terjedelmes, 76 oldalnyi, nehezen olvasható kézirat, de Kazinczy átirat-változatában – szöveghű, pontos másolatában – olvasmányos és valóban különös értékű történeti forrása a II.

³⁴ Z. L. A. Aurographa I. Kazinczy előbeszède.

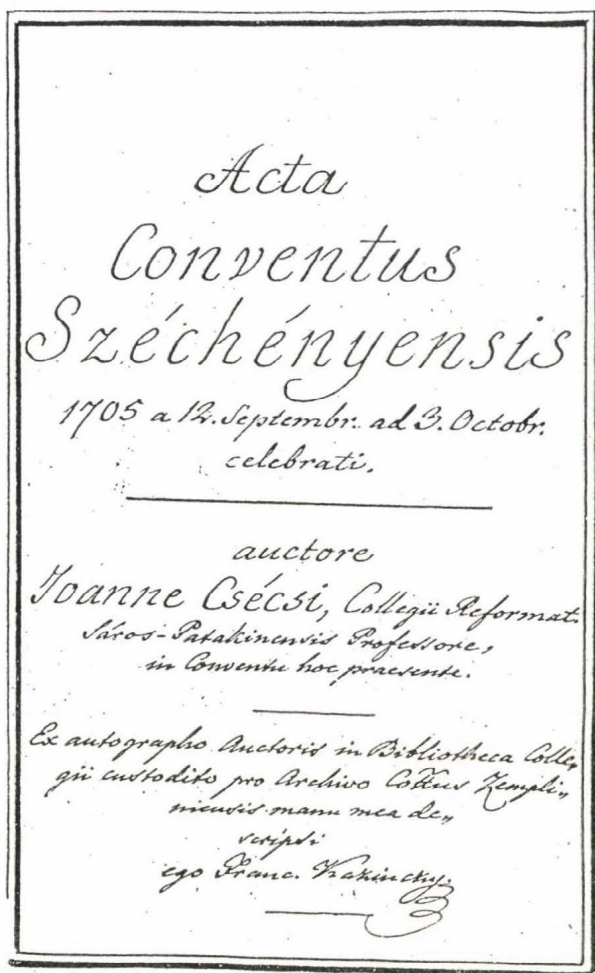
³⁵ Z. L. IV-1001/b. Kazinczy Előintése.

Rákóczi Ferenc szabadságharcának a fontos döntéseket hozó országgyűléséről. (A kézirat címlapját illusztrációként közöljük.)³⁶

A levéltárhoz tartozó könyvtár, melyet már a korabeli „kutatók” is segítségül használhattak, éppen Kazinczy gyűjtő- és gyarapító munkájával már ekkor jelentős állományú lehetett. Gyakran használták az értékes könyveket, maga Kazinczy is számos bejegyzést, kiegészítést tett a lapokra. Az 1818-ban Budán kiadott, József nádor életéről és működéséről szóló tartalmas, szép könyvbe fontos megjegyzéseket tett, arcképének magyarázatához pedig kis művészettörténeti leírást csatolt, melyet az első oldalra, az arckép alá írt:

„A később időknek. József Császári Királyi Herczegnek, Országunk Nádorának, itt álló képénél hívebben festett képet óhajtani sem lehet. Úgy látjuk itt ezt a bennünket szerető, s általunk imádott unokáját a nagy Theresiának, mintha elevenen állana előttünk. Festette azt

I s a b e y Párizsi Festő, Bécsben, csakhamar azután, hogy most uralkodó Fejedelmünknek leánya Mária Ludovica 1810. Napóleon Francia-Császárhoz férjhez adatott. Napóleon Isabélyt Párizsból Bécsbe küldötte, hogy az Austriai Udvarnak minden tagja fesse, és hogy ő ezekkel az igen híven és igen szépen festett képekkel hitvesének kedveskedhessék.”³⁷

³⁶ Csécsi János kéziratának Kazinczy-féle másolata: Z. L. Fasc. 218. No. 201.

³⁷ Z. L. szakkönyvtára 534. leltári számon.

M É L T Ó S Á G O S
S Z É K H E L Y I
G R Ó F M A I L Á T H A N T A L
Ú R N A K,

A' NAGY MÉLT. MAGY. KIR. HELYTARTÓ TANÁCS'

TANÁCSNOKJÁNAK,

TEKINT. NEMES ZEMPLÉN VÁRMEGYE

F Ő - I S P Á N J Á N A K,

a' Megye Fő-Kormányára lett meghívattatása, díszes bevezettetése, 's
1830. Augustus 5-dikén Sátor-Allya Újhely Mező-Városban rendelt
Köz-Gyűlés alatt

F Ő - I S P Á N I S Z É K É B E

M É L T Ó S Á G O S

S Z É K H E L Y I M A I L Á T H G Y Ö R G Y,

UDVARI-TANÁCSOS,

Sz. Istv. Apost. Magyar Király' jeles Rendjének Közép-Keresztese,

a' Királyi Személyes jelenlét' Ítélszékhelyi Helytartója, Tek. Ns. Honth Várm.

Fő-Iszánja, mint kegyelmesen kinevezett Kir. Biztos Úr által lett
beiktattatása' alkalmával tartott

B E S Z É D E K;

É S

azon Búcsúvétel rendje, mellyel

MÉLT. SZILASSI ÉS PILISI

S Z I L A S S Y J Ó S E F

Ú R N A K,

Ő CS. KIR. FELSÉGE TANÁCSOSÁNAK,

Sz. Istv. Apost. Magyar Király jeles Rendje' Keresztésének, a' Fő-

Mélt. Hétzemélyű legfelsőbb Ítélszék Birájának, 's Tek. Torna Várm. Fő-Is-

pánjának, mint ezelőtt ezen Megyében a' Fő-Iszáni hivatal Helytartójának,

Fő-Kormányozása megküszöntetett.

S Á R O S - P A T A K O N,

NYOMTATTATOTT NÁDASKAY ANDRÁS ÁLTAL, 1830.

Kazinczynak élete utolsó nagy közszereplési alkalmá Zemlénben Mailáth Antal főispán beiktatása idején történt. Levelezéséből tudjuk, különösen Vay Miklóshoz és Guzmics Izidorhoz írt soráiból, hogy milyen nagy gonddal, körültekintéssel és igénnyel látott az üdvözlő versek, szövegek, feliratok elkészítéséhez. A megyei előkelőségek és a sátorlajújhelyi közösségek is Kazinczyt kérték fel a köszöntő szövegek megírására. Ezek a szövegek és a főispáni beiktatás egész menete a közelmúltban került elő a zemlén levéltárban. A 64 oldalnyi kézirat anyag nagyobb része Kazinczy kézírásában maradt meg; Dókus László főjegyző, Vay Miklós alispán, Brezenheim Ferdinánd herceg beszédei valószínű, hogy Kazinczy fogalmazványai. A beiktató királyi biztos szövege nem Kazinczy-kézírás, feltehetően nem is az ő fogalmazása. A teljes szövegeket Kazinczy gondozásában megjelentették Nádaskay András sárospataki nyomdájában. Közljük ennek címdoldalát Kazinczy kézírásában, illetve a nyomtatott formában. Ez az esemény nagy elégtételt adott az öregedő hivatalnoknak, érezhette, hogy Zemlénben fontos és megbecsült ember.³⁸

³⁸ Z. Lt. Loc. 289. No. 1503. A főispáni beiktatás dokumentumai.

a mi is két lapon áll, az a Typographus írta egy lapra, és valahányszor
jelenlétét, hogy ha mind nem lehetne az, a mi van, jellegette, hogy van valami.

MÉRTŐSÁGOS
SZÉKHECZI

GRÓF MAJCATHE ANTAL

úrnak

a Nagy-Mélt. Magyar Kir. Helytartó Tanács

Tanácsnokjának

^{Remény} ~~Erőnt~~ Kemény Várnagynak, Jó-Írányának,

a Magyar Jó-hormányára lett megválasztására, és
befejezésére, 1830. auguszt. 18-án, a Magyar Kir. Helytartó
Magyar-Méltoság rendelt. Helytartó alatt

Jó-Írányai felébe

Méltóságos

SZÉKHECZI MAJCATHE GRÓF,

Kisváros-Tanácsnok, és a Magyar Kir. Helytartó Magyar Kir. Helytartó,
jelen Rendtartó Helytartó Helytartó, a Magyar Kir. Helytartó
Helytartó Helytartó Helytartó, és a Magyar Kir. Helytartó
Helytartó Helytartó Helytartó, mint egyetemesen bevezette kir.
Bírók ált. által lett beiktatására, általánosan tartott

Bevezeték;

és

azon Részvétél' rendje, mellyel Méltós. Helytartó és

~~Bevezeték~~ Helytartó

SZÉKHECZI JÓ-ÍRÁS

úrnak,

ő. A. Kir. Helytartó Tanácsnokjának, és a Magyar Kir. Helytartó Magyar Kir. Helytartó,
jelen Rendtartó Helytartó Helytartó, a Magyar Kir. Helytartó
Helytartó Helytartó Helytartó, és a Magyar Kir. Helytartó
Helytartó Helytartó Helytartó, mint egyetemesen bevezette kir.
Bírók ált. által lett beiktatására, általánosan tartott

Jó-hormányára megválasztására.

Sáros-Patakon,

Rejtettatta Nádorúgy Andráé, 1830.

Mind az nem két lapra, hanem egyre.

1831-ben Balásházy Jánossal és Kossuth Lajossal közösen megszerkesztették a Zempléni Casino alapszabályzatát, és buzgólkodtak a reformkori ellenzéket tömörítő társaság megszervezésében, amely még Kazinczy életében meg is kezdte működését. Ez a közösség könyvtárával, klubszerű tevékenységével, rendezvényeivel, politizáló és művészeti rendezvényeivel, politizáló és művészeti rendezvényeivel kiteljesítette azt a közművelő munkát, melyet Kazinczy elképzelt, s amit unokaöccse, Kazinczy Gábor mint a Casino későbbi titkára végzett.

A most felsorakoztatott adatok, dokumentumok bizonyítják, hogy Kazinczy nemcsak korának nagy közművelője, de ma is követésre méltó, irányt mutató egyénisége volt.

Kazinczy Ferenc történelmi följegyzéseiből

Wäppler Barock Lexik 1692. S 678.

Kettel híbávan mondattál; igaz neve Kettel. Ámintati
az elhatalmazottak által fennmaradt Kettel. Kettel. Kettel.
a Tadmor. Gyűjtemény 1500. évi. Tadmor. Kettel.
lap 68. — És ha Kettel, valgyon nem Kettel e?
Mert Eghale (Atila) Kettel. Kettel; mint az
egy az Olyda német neve, Kettelburg.

Temessvári Pellbárt Franciscánus kinev is volt
 is vaskar kőkötelés hagyott Barát neve é s fenn
 Vaskai Övrös volt. É Pellbárt fogades neve
 lehotett. Vápl itt lap 5.

1.52. *Juramentum Ferdinando dictum lingua hung.* (p. 345 pag.)^{10m}

59. A' Sampling Eggs: Archivum Breve et 15th Jan

p. 66. Lae Martinovic ad Con. Templ.

Fő Igazgató úr. A neves Kálvária körúti Pénzügyi és
— "Fő". Drágák! Mielőtt kifizetelné az újabb Zempl.

Rárocsy, 1770. Febr. 22. No 379.

fundat Abbatiæ s. Petri et Pauli in Jersey.

1705. Notarius Andr. Pongiaz de fons
Mihlo et Odrac resignavit Archi-
successori suo Fratriaco Kereczlas coram
Subst. Gomite Steph. Borondyay. Conserva-
tarius illud ob turbas eius dedit in Arce
Csicova, nec plures quam quatuor ci-
vitas implebant. Vide Fasc. 154. 1705. 1706.

Archiv reduktis concordata. Andr. Kottula ex gal. b. m.
1000 ff. Tomo 38. c. 486 et 487. p. 212. 1844.

KOMÁROMY SÁNDOR

A sárospataki „Poetai gyűjtemény” 1813-ból

A sárospataki diákköltészet XVIII-XIX. századi anyagát kevésbé tárta még fel az irodalomtudomány, pedig a részletesebb vizsgálat egyrészt gazdagíthatja a kor irodalmi szokásairól és ízléséről vallott nézeteinket, másrészt új elemekkel is bővítheti eddigi ismereteinket.

A *Poetai Gyűjtemény* 1813-ban jelent meg Sárospatakon,¹ két kötetben, meglepő gyorsasággal, az első az év májusában, a második októberében. A kötetek értékét növeli megjelenési idejük is. Közel húsz évvel előbb jelent meg, mint például a debreceni diákok hasonló szándékú gyűjteményes kötete, a *Lant*, amelyet Péczeli József rendezett sajtó alá.²

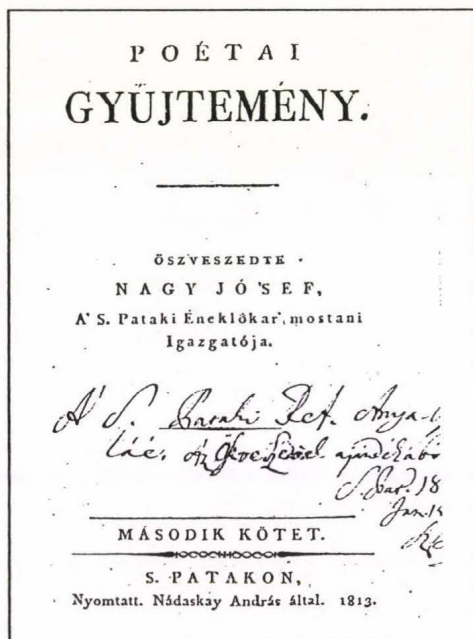
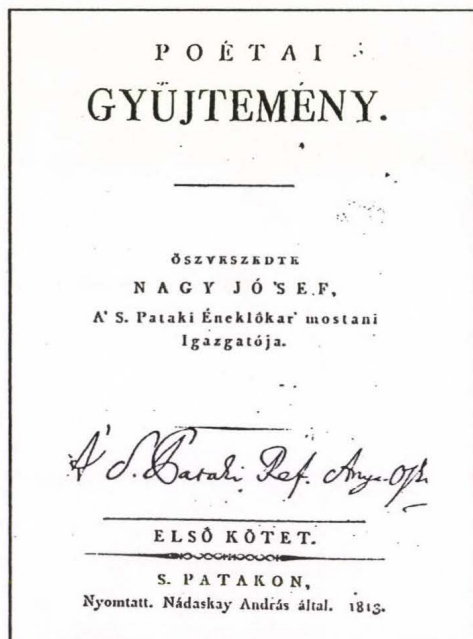
Figyelemre méltó a megjelentetés szándéka. A kor irodalmi szokásainak megfelelően találjuk meg az ajánló sorokat is. A pataki főiskola jeles támogatója volt ebben az időben Vay József főgondnok. Feleségének, Botsári Motsári Erzsébet asszonynak ajánlották a kötetet. Az ajánló sorok nemcsak a kitüntető tiszteletről tudósítanak, hanem a kötet keletkezéséről, a kiadás szándékáról adnak értékes információt. Nagy József, az antológia gondozója – többek között – ezt írja: „Ennek a kis Gyűjteménynek első Kötetje ... már régtől fogva kézírásban hever közöttünk. Az itt kiadott Darabokat nem olly tzeállal írták Ifjaink, hogy valaha közre botsáttassanak; melly maga elég ok arra, hogy mind az Írók, mind a Kiadó menttek lehetünk az Olvasó előtt. Megvallom, hogy sok nehézségek adták elő magokat, mellyek elsőben rettentettek engemet ezen Munkának kiadásától. Tsupán tsak az bátorított, hogy akik előtt a tzeál, melly Ifjainknak a Poezisre való ösztönzése ... s örömmel veszik, ha a Magyar Literatura illy Darabok által, mellyekkel a jó érzés segítetik, a vagy tsak valamennyire is nevedetni fog...”

Az előzőekben közölt ajánló sorokat lerövidítettük, ezért indokolt néhány fontos adalékra külön is rámutatni. Az első – talán a legalapvetőbb – az a kapcsolat, amely a XIX. század eleji kéziratos pataki diák-énekeskönyvek és az antológia között van.³ A szövegek, a stílus, az esztétikai színvonal rokonítható egymással. Szinte ráírnék a kéziratos kötetek első oldalán gyakori sorokra az antológia ajánló mondatai is, hogy ti. nem a kiadás szándékával kerültek papírra a jól-rosszul sikerült versikék, alkalmi szövegek; a szinte túlzó szerénység mintegy „megmenti” az olvasó kritikájától a kötetek szerzőit. Mint ahogyan a kéziratban másolt versgyűjtemények a diákok ízlésének, irodalomszeretetének, a hivatásra való felkészülésének is hiteles doku-

¹ Az antológia két kötetből áll. - a) *Poetai Gyűjtemény*. Öszveszedte Nagy József A S. Pataki Éneklőkar mostani Igazgatója. Első kötet S. Patakon, Nyomtat. Nádaskay András által. 1813. 151 oldal. - b) *Poetai gyűjtemény*. Öszveszedte Nagy József, A S. Pataki Éneklőkar mostani Igazgatója. Második kötet, S. Patakon, Nyomtat. Nádaskay András által. 1813. 140 oldal.

² Lásd bővebben: *Lant*, vagy a debreceni r. Collegium növendékei által írt némely versek gyűjteménye. Öszveszedte és kiadta Péczeli József, világ-történeti, görög és deák ékesszólás rendes tanítója. Debreczenben nyomtatta Tóth Ferencz. 1832.

³ Lásd bővebben: *Komáromy Sándor: A XVIII-XIX. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények*. Debrecen, 1992. 7-28.o.

mentumai, úgy az 1813-as antológiában sincs ez másként: a poézis szeretete, a magyar literatúra jobbítására való törekvés már az ajánló sorokban is tetten érhető.

A továbbiakban, tekintettel a korabeli kéziratos diákirodalomra mint háttérre és forrásra is, szólunk az 1813-ban kiadott Poetai Gyűjteményről.⁴

A két kötet tartalma között – valószínűleg a tudatos szerkesztés és válogatás eredményeként – eltérés van. Az első kötet nagyrészt gyászénekeket, gyászverseket tartalmaz és néhány vallásos tárgyú szöveget. A 151 oldalnyi anyag – a szerkesztés alapján – így csoportosítható:

I. Gyászénekek	28 vers
II. Gyászversek	11 vers
III. Elegyes versek	10 vers
IV. Felemelkedések	4 vers
Összesen:	53 vers

A második kötetet főként világias témák jellemzik.

Mindkét kötetben kitűnő példatárat találhatunk a korabeli (XVIII. század végi és XIX. század eleji) iskolai versíró gyakorlat tanulmányozására. Az iskolai versírás lényege az ún. *propositio* készítése. Megadott témára és versformára írtak verset a poetai osztályt végző tanulók. Két jellemző verstípus alakult ki: a leíró és az elmélkedő. Az iskolai versírás, a kitűzött témák „megéneklése” nem csupán öncélú munkát jelentett, hanem nagyon is gyakorlatias töltésű volt. A leendő tanító vagy pap itt, az iskolában készült fel, és sajátította el – tehetségétől függően – a versírás elméleti és tartalmi szabályait, hogy majdan alkalmazni is tudja későbbi munkájában (halott búcsúztatás, alkalmi köszöntés, méltatás stb.).

⁴ Lásd még: Komáromy Sándor: Sárospataki diákköltők antológiája 1813-ból. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 9. Sárospatak, 1985. 59-67. o.

A XIX. század eleji sárospataki diákköltészet – éppen az iskolai versírás funkciója miatt is – különösen gazdag alkalmi szövegekben, köszöntőkben. Az alkalmi szövegeknek azt a fajtáját képviselik, amelyek a mindennapi élet valamely emlékezetes cseményéhez kapcsolódnak (temetés, névnap, lakodalom stb.). Ezek között is szöveggyakoriság alapján számosak a halotti búcsúztatók, amelyek a legkülönbébb társadalmi állású, rangú és korú személyek (pl. az iskola támogatói, diákok) temetésére, a hozzátartozók vigasztalására íródtak.

Az első kötet gyászversei főként halotti búcsúztatók. Bár a búcsúztatók érthetően azonos gondolatúak, mégis fellelhetők helyenként egyénítő színek, a gondolatvezetés, a tartalom kibontásának önálló, más szerzőktől elkülönítő indításai, a szövegkezdés megrázó drámaisága, a jelenlévők megszólításának formulái, s egyáltalán a hallgatósággal való kapcsolatfelvétel.

A versezetek gyakran hosszú címben jelölik meg, kihez és miért íródtak a sorok. A nagy tekintélyű egyházi és közeleti személyiségek munkájának méltatása, búcsúztatása mellett ott találjuk a fiatalon és tragikus körülmények között elhunyt iskolatársak emlékére készített verseket is. Néhány jellemző cím: „Néhai Tek. Fő-Táblabíró és Fiscalis Dókus József Úr utolsó tiszteletére”, „Egy nemes Indulatú Barátunknak Sírba lett kísérésekor Februáriusban”, „Tek. Mudrány Dániel Úr utolsó tisztességére”, „A Vágott-Ér vizébe holt Enyingi János Tanuló-Ifjú halálára”.

A gyászénekek és gyászversek szövegeit énekelték is; a kötet (a 151. oldalon) közli „az énekek nótáját”. Értékes iskolai-zenetörténeti feljegyzések ezek, bár még teljesebb lenne a kép, ha szövegek mellett a kottákat is közölték volna.

Az első kötetet – mint azt jeleztük – vallásos szövegek töltik ki. Ez minden bizonnyal a szerkesztő, Nagy József tudatos válogatásának eredménye. Az azonos tartalom, a téma hangulata a kötet stílusát is határozottan egyneművé formálja. Csúpán látszólag tűnnek eltérőknek az „Elegyes Versek” darabjai. Az első kötet borongós, sötét hangulatú szövegei után valóságos felüdülést jelentenek a második kötet versei.

Még abban az évben, alig félév elteltével, 1813 november végén jelenik meg a Poetai Gyűjtemény második könyve. A kiadó Tekintetes Pazonyi Elek és Tekintetes Tunyogi Korda Uraknak ajánlja, tiszteletből. Amennyire egyértelmű volt az első kötet ajánlása (Vay főgondnok feleségének), a Tunyogi Korda és a Pazonyi Elek Urak kilétére az általam feldolgozott források, levéltári adatok nem adnak világos útbaigazítást. Ez további kutatást igényel. Feltehetően érdemi kapcsolatban (pl. anyagi, szellemi stb.) lehettek a pataki főiskolával.

Az „Érdemes Olvasóhoz” címzett bevezető soroknál szükségtelen hosszasan időzni, mert önmagukért szólnak:

„A Poetai Gyűjtemény első Darabjának Kedvellőji ím szárnyakat fűznek a Második Darabnak. Ennek közrebotlásátára is ugyan azon szándék vezetett, melly az Elsőnek kiadására bírt vala; mellyet ha reménységem szerint ebben is elértek szerentsésnek tartom magamat igyekezetemért. Ha pedig lesznek, a kik nem annyira a Daraboknak, vagy általán fogva az Egésznek belső Betsekben, mint azoknak rostálgatásokban fogják kedvetet találni, kövessék szabadon önnön kényeket, azokra nézve sem lesz eltévesztve a tész.”

Írtam S. Patakon Novemb. 28. 1813.”

A száznegyvenhárom oldalnyi kötet színes, változatos, helyenként humoros írásokat is kínál olvasójának. A versek témái hétköznapiak, életszerűek, gyakran az aktualitás a vers magja. Mindjárt a könyv elején ilyen „Az Új Esztendőhöz. 1808.” című vers:

*Ki tudja, jót hoz é rám
vagy rosszat a jövődő?
Miért örüljek hát előre
jöttödon Új-Eszteendő.*

*Mint fogod magad viselni
Nincs homlokodra írva
Ha örvendve kell é téged
Fogadni, a vagy sírva?*

*Mit ért, hogy rólad egy tarka
Könyvet adnak kezünkbe?
Ha elrejtett kebeledbe
Még se tekinthetünk be.*

...
*Ha ezekre úgy felelsz-meg,
A mint szívből kívánom,
Isten hozott Új-Eszteendő!
Telepedj-le nem bánom.*

Könnyed, itt-ott megdöccenő sorok, de mégis magabiztosnak nevezhető verselés harminc versszakon keresztül. A terjedelmesség nem szokatlan a diákköltészetben! Az ilyen költői mesterkedés, a formai leleményesség a barokk poétikára vezethető vissza. A terjedelmességgel, a szokatlan költői képekkel, a nyelvi-formai különleges- ségekkel a költő mintegy technikai felkészültségét bizonyítja.

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a diákköltészet fontos lehet a magyar irodalom korabeli fejlődési folyamatának, rétegeinek megismerése és tanulmányozá- sa számára. A felvilágosodás-kori, illetve a századforduló magyar lírájának tarka stí- lustérképe a Poetai Gyűjtemény második kötetében is fel-felvillan. Elsősorban a rokokó, a szentimentalizmus, a népiesség, a klasszicizmus és a barokk stílusjegyei figyelhetők meg.

A stílusirányzatok szövegszerű illusztrálása bővebb anyagközlést kíván, ezért csupán néhány, a kortárs irodalomban is megtalálható jellegzetes témára figyelünk. A leíró és elmélkedő verseket *A fejlődő Rózsához*, *A Naphoz*, *A munkásság*, *A meg- elégedés* és mások képviselik. A kortárs irodalomban is fellelhető idillikus népszem- lélet és természetszemlélet jelenik meg az *F. g., mezei pásztorhoz* és *A falusi élet gyönyörűségei* címűekben.

Gyakori a kéziratos diákköltészetben Csokonai stílusának követése, pontosab- ban utánzása. Jellegzetes példája ennek a Portai Gyűjtemény második kötetében található *Üres átalagja felett egy magyar Ennius* című ismeretlen szerzőjű vers. A címben lévő „átalag” nyelvjárási szó, amely hordót, faedényt jelent. Mielőtt valame- lyik Csokonai-vershez is hasonlítanánk, következze a vers teljes szövege:

Üres átalagja felett egy magyar Ennius

*Édes galambom tsillagom
Árván maradt Átalagom!
Azt fogadtam érte élek
Míg benned buzgott a lélek.*

*Tiszteltelek minden napon,
Míg lelked kijárt a tsapon;
Tudod hogy tsókolgattalak,
Míg forgatni nem bírtalak.*

*Míg kotyogott a kebeled,
Be híven mulattam veled,
Be sokszor látogattalak,
Míg terhesnek találtalak.*

*Be kedves jószágom vóltál
Míg vastagabb hangon szóltál
Ila az óldaladhoz értem,
Mikor barátságod kértem.*

*Most ímé mivé kell lenned!
Tsak a Muszkák dongnak benned;
Megpenészedett kebeled
Senki se barátkoz véled.*

*Óh ha Diogenes élne!
Hogy magáévá tserélne,
Ha ő beléd lakni menne
Úgy még egyszer lelked lenne.*

*Sőt azt még jobban szeretném,
Ha az Égtől kinyerhetném,
Hogy ismét megtelnél, a hogy
A Hóld szokott mikor elfogy.*

*De Bachus Thyadesei,
Biszon szép fejér népei!*

*Döntsétek-el a szent sátozt,
Vagy benne tsináljatok tort!*

*Vége a fantáziának,
Lelkesítő nektárjának,
Kiapadt a vers kútfeje
A jó kedvnek a hült helye.*

*Jaj a szegény Verselőnek!
Megegett az agyvelőnek
Vidám napja béboronga,
Nem vigasztalja a donga.*

*Nem azt mondom Liber Atyám!
Néked adom ingem, gatyám,
Tsak egyszer ejtsd még teherbe,
Ezt az árvát Octóberbe!*

Azt gondoljuk, nem nehéz felismerni a kapcsolatot Csokonai – talán kevesen tudják: a zempléni Gesztelyben írott – *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című versével. Az üres hordó (átalag) felett kesergő egykori diákköltő minden bizonnyal jól ismerte Csokonai versét. Erre vall a költemény teljesen átvett hangulata, a versépítkezés néhány egybeeső motívuma, s nem utolsó sorban a forma, a strófászerkezet és a rímelés. Sietünk hozzátenni, hogy mindez kevesebb színnel és lendülettel valósul meg.

A diákköltőnek nem sikerül – nyilván tehetsége korlátai miatt is – „utánozni” a Csokonai-versben kiteljesedő játékos évődést, a tárgy és az érzelem harmóniáját, az őszinteséget és főként a természetességet. Nem bontja ki a téma részleteit, mint Csokonai. A *Szerelemdal*ban a sok-sok apró részlet, amely a csikóbőrös kulacs és a szép leány az egész versen végigvonuló párhuzamához kapcsolódik, mind hitelessé teszik a költő érzelmeit. Az ismeretlen diákköltő nem játssza végig ezt a párhuzamot, voltaképpen ez hiányzik is verséből. Ezt a terjedelem sem tette lehetővé számára, hiszen Csokonai 20 strófájával szemben, mása csupán 11 versszakban énekl meg témáját.

Helyenként mégis fel-felvillan egy-egy jól sikerült versszakban a *Szerelemdal* játékos humora, az érzelem és a tárgy kapcsolata. Ilyen például mindjárt az első versszak, amelyben a Csokonai-vers első négy sorának szinonim tartalmát találjuk. Jól sikerült, friss és eleven tartalommal telített a második és harmadik versszak is. Teljesen új elem viszont – s tegyük hozzá találó – a Diogenes betét. Ez teljesen hiányzik Csokonainál. A szellemes és ötletes kifejezések („lelked kijárt a tsapon”, „vastagabb hangon szóltál”, „megpenészedett kebeled” és mások) azt árulják el, hogy ismeretlen költőnk jártas volt a versírásban. Hasonlóan értékelhetjük a formát is, viszonylag biztonsággal írja a nyolcszótagú (4/4 és 5/3 osztású) páros rímű strófákat.

A csokonais modor – mint jeleztük – több versnél is tetten érhető. Ez nem szokatlan, hiszen a költő 1795-96-ban pataki diákként, de később is rendkívül népszerű volt a kollégiumban. Versei kéziratban terjedtek, a korabeli kéziratok kötetekben lépten-nyomon találkozunk hatásával. Főként a témaválasztásban követik, amely ugyan új verszöveget eredményez, de a sorok mögött mégis ott érezzük az átvett ötletet, a versépítkezés módját, a diákköltőkre oly jellemző humort. Szemléletes példája ennek a magatartásnak az ismeretlen szerző *A pipához* című verse.

A' pipához

Nem hajtlak-el, nem bátor
 Sok ellened a' Prókátor
 Pipám, kedves edényem!
 Olly társam vagy te énnékem
 Kivel mikor tsak értékem
 Lehet, bétöltöm kényem'.

Szép nézni, miként enyész-el
 Füstöd, noha a' nem vész-el,
 Mert belőle végtére
 Lessz egy pitzi fellegetske,
 Mellytől egy alélt füvetske
 Vissza-tér életére.

Sokszor tölem te üzod-el,
 Ugyan tsak bokros füstöddel
 Zsibbasztó unalm'imat;
 Igen sokszor üres szobám'
 Keblébe te tsalod hozzám
 Fctsegő barát'imat.

Kikkel ha öszve-férkezünk,
 Ollyan buzgón temjénezzünk
 Sustorgó óltárodon,
 Hogy végre egymás' szemébe,
 Ködöd' elterjedésébe
 Nem látunk szabadon.

Reggel mihelyt felébredek,
 Veled szerelmeteskedek,
 Megkönnyítéd kebelem;

Te kísérsz-le nyoszolyámba,
 Függvén pöfékelő számba,
 Eggyütt alszol-el velcm.

Gyakran tsömört is kellene
 Kapnom, ha ugyan ellene
 Nem füstölnék hirtelen;
 De rá tört lehelleteddel
 Tölem messze kergeted-el,
 Tapasztaltam szertelen.

Mikor zöld karikákat hány
 Az éhség miatt a' 'Tzigány'
 Szeme, téged' kap elő;
 Te tengeted, míg végtére
 Sok szemtelenkedésére
 Egy kis cledelt lel ő.

Óli sok a' hasznod Pipa! sok,
 'S épp' ezért sok Hatalmasok
 Minthogy tőlök kitelik,
 Drága ezüst kupakkal,
 Láutzokkal és klárisokkal,
 Szád' füled' megtisztelik.

Én pedig a' míg lehellek,
 Dútséretek énekelek
 Fűzfa sípon felőled.
 Magasztalásodra elég,
 Hogy engem' tsupán tsak a' vég
 Halál választ el tőled.

Ez a vers is könnyedén behelyettesíthető Csokonai *Szerelmedal a csikóbőrös kulacshoz* című versébe. A kulacsot itt a pipa helyettesíti, a játék, az évődés, a gondolat lényege szinte ugyanaz. Mint leíró vers szellemes, a költői képek ötletesek és kifejezőek. A kommunikációs helyzet következetes végigvitele, a szerepjáték pontossága erősíti a vers érzelmi töltését. Kár, hogy itt-ott megdöccen a ritmus, s a tiszta rímek, páros rímek alkotását is némi erőltettség jellemzi.

Természetesen a Poetai Gyűjtemény összességében nem az élvonalbeli költészetet képviseli. Mégis értéket jelent, jelzi az irodalomszeretetet, a diákok költészet iránti tiszteletét. Mindent összevetve: a sárospataki diákköltők antológiája – tekintettel az esztétikai értékekre is – része a magyar irodalmi fejlődésnek, második-harmadik vonulatában is figyelemre méltó teljesítménye a korabeli diákköltészetnek.

№ 294. - 4. a. 31. 958. III.

BESSENYEI ANNA'
V E R S E I.

KÉSZÜLT
GÁVÁN, 1815. ESZTEND.

S. PATAKON
NYOMTATTATOTT 1815-ben.

*A Tiszáninneni Református Egyházkerület
Sárospataki Tudományos Gyűjteményeinek
egyik becses kincse*

Bessenyei Anna

*1815-ben Sárospatakon kinyomtatott verseskönyve,
melynek – tudomásunk szerint – ez az egyetlen,
hazai közgyűjteményben reánk maradt példánya.
Vállaljuk az ebből fakadó megtisztelő terhet,
s teljes terjedelemben, hasonmás formában
tesszük újra közzé az 55 oldalas könyvecskét,
így olvasóink egy irodalmi ritkasággal találkozhatnak.*

*Kovács Sándor Iván professzor
és tanítványai utószavaival*

A MISKOLCI EGYETEM TEXTOLÓGIAI MŰHELYÉNEK FÜZETEI
*első kötetként különnyomatban is kiadjuk
az évkönyvünk 301-368. oldalain megjelent anyagot,
hogy az utókor visszafogadhassa Bessenyei Anna alakját
a magyar irodalmi hagyományba.*

(A Szerkesztő)

1140/1974

a. 31. 958.

KEDVES EMBER-TÁRSAIM!

Ezt az egynéhány Verset olvassátok-meg; szabaddá teszlek benneteket, akár ítéljétek, akár szeressetek, nekem mind egygy; tudjátok azt, hogy a' kik ítélnek, megítéltetnek azok is, a' kik pedig szeretnek, szerettetnek. A' hol hibázom, tüdjétek-el bennem, mint-hogy én úgy sem vagyok Poéta, hanem csak egygy lakos a' Világban, a' ki így érzek, és így gondolkodom, a' mint leírtam itt. Ezzel csak azt akartam az értelmeseknek eszekre adni, hogy vagyon nékik rejtekben egygy olly Leány embertársok, a' ki az Istent féli, a' virtuosos embereket szereti, a' kikből származnak az életnek legszebb, legjobb tselekedetei.

(4)

Egynéhány Levelre fognak találni Olvasóim e' köz't a' kis Munkám köz't, melyeket lehetetlen vólt nékem hideg vérrel elhallgatnom; hanem éppen olyan szeretettel vettem, a' millyennel irták. Ezekben érzem azt az igazságot, hogy a' szeretet-neveli a' szeretetet, a' tisztelet a' tiszteletet. — Kár lett volna ilyen szép Leveléken kalátsot sütni csak, hadd lássák az okosok idővel az okosoknak jutalmát. Ha pedig lessz olyan, a' ki ezen megtsóválja a' fejét, és ezt fogja mondani: hogy ez a' Leány nagyravágyó, igazán fogja mondani; mert az vagyok, még pedig ama' nagy ditsősségre vágyó, melyben a' Krisztus a' szeretet' és virtus' jutalmát osztogatja; és arra a' nagy tiszteletre vágyok, melyet a' hívek Attya Iger azoknak, kik őtet lélekben igazán tisztelik; éppen azért okoskodom, azért keresem a' ditsősség' útját, hogy igazán nagyra vágyok. Távol is legyen eggy okos halandótól, hogy szántszándékkal úszna a' bűn' moslékjában, mint a' tekenős-béka; sőt inkább felfelé repdesek én, mint a' sas, a' véghetetlenséget és

(5)

azt a' Világot keresni, mellyben a' bődögság és igaz öröm lakoznak. — Hogy pedig méltóságosnak ír nemelly betsülöm, arra is azt mondom, hogy az vagyok; mert a' kibén a' Krisztus' lelke 's kegyelme van, méltóságos ember az. Ne siess hát édes ember-barátom ítélni, hanem szeretni; mert én téged nem ítéllek, hanem szeretlek. Hidd-el, hogy sokkal inkább szeretném én az ilyen nagyra vágyókat, mint azokat, kik tsak arra vágnak, hogy a' Világ szerént nagy tetejű, igen kitsiny karimájú görbe kalapjok legyen, a' melly alatt osztán hijába süti-el a' Nap az orrokat; mert azzal semmit nem gondolnak, tsakhogy egyenes nyakkal, görbe kalappal járkálhassanak, tzifra pípával, mellynek számára gyöngyökből rakják a' neveket, hogy annál fogva szüntelen füstölhessen vele, akár fáj, akár szédül a' fejem tőle, semmit nem figyelmez rá; mert szokás az a' füst. Vallyon ilyen é az igaz nagyság? he sokat külömböz az én választásom ezektől. Én ládd az Isten' akaratjához szabom magamat, te pedig a' Világhoz, még is megítélsz; mellyik

(6.)

már nagyobb, a' Világ é, vagy az Isten?
mond-meg édes Rokonom! Úgy é hogy nem
a' Világ teremtetten az Istent, hanem az Is-
ten a' Világot; ha hát csak az Isten minden,
ő tarthat, ronthat, áldhat, verhet; ne dispu-
táljuk parantsolatját, ne húzzuk vonjuk az
időt, mint a' rossz szolga; hanem szeressük
egymást, még pedig szaporán, hogy jól lé-
gyen dolgunk. Írta Gáván.

Bessenyei Anna,

I.

Élek; félék; sírok; írok; gondolkozom;
Nyugodnom nem lehet, szüntelen dolgozom.

* * *

AZ ÉG SZEMLÉLÉSÉN VALÓ ELRA-
GADTATÁS.

Az Ég' szemlélése vezérel bennünket
Halhatatlanságra, 's biztatja lelkünket
Olly ditső Menyország' bizonyos létével,
Hol a' Fő-Valóság lakozik népével,
Ama' régi Világ' ékessége Plátó,
Ki a' Tudományban vólt messzire látó,
Itt mulat a' tiszta gyönyörűség között;
Halhatatlanságot magára öltözött.
Érzésem~~et~~ tehát én is felbuzdítom,
Az Örökkévaló' székéhez mozdítom.

(8)

Elhagyom a' Földet, más hazát keresek,
Tovább bizonytalan dolgokat nem leszek.
Míg mások tsudálják a' Nap' ragyogását,
A' nagy Természetnek titkosan forgá-
sát;

Én addig a' rendes látásnak határán,
 Túl repülök a' ki-terjedt Égnek Várán.
 Hallgatni ama' nagy Teremtő szavára;
 Ki igazgat mindent népének javára.
 Adjad hát nagy Isten! hogy hozzád me-
 hessek,

Az igaz boldogság' részese lehessenek,

II.

EGGY VILÁG' FIJÁHOZ, KI SZÜNTE-
LEN A' MULANDÓ DOLGOKNAK
ÖRÜL.

Te Világnak Fija! esmerd-meg magadat,
Ne veszed-el önként örökös Javadat!
Mellyet az Ég ingyen számodra készített,
És minteggy bizonyos tzel, elődhe ki-
tett.

(9)

Mi az, a' mi után olly sebessen futol,
Reménylén, hogy majd sok örömökre
jutol?

E' kétség' határán, hol nintsen védelem
A' veszélyek ellen; tsak bú, gond 's fé-
lelem.

Emeld-fel szemedet, lásd-meg az Egeket,
Tsudáljad bámúlva ki tartja ezeket.

Melly tágas Theátrum ez a' hív lelkeknek,
Örök lakó-helye marad ez, ezeknek.

Siess hát, ne mulass, e' szent társaságba,
Ne töltsd az idődet haszontalanságba.

Légy mellette mindég a' Mindenhatónak,
Kerüld veszedelmét a' kénköves tónak.

Légy okos, légy szelíd, szeress embere-
ket,

Szeretettel te is fogadd-meg ezeket.

Mert az idő rövid, a' veszedelem sok!

Régen mondják már ezt tudod az okosok.

Még is a' pályádat ollyan resten futod,

Pedig mulandó vagy, te magad jól tu-
dod.

Gyere azért velem, hívjuk segítségre

Az örökké Élőt, 's ne menj setétségre.

Légy a' Világosság' fíja, hogy idvezülj,

Az öröm's ditsőség' özönébe merülj.

(11)

IV.

*Magamat tsudálok ; az Istent mindenk' Te-
remtőjének, örökké élő Valóságnak val-
lom, érzem, hiszem.*

Lettem, vagyok, múlok, ismét leszek, de
mi?

Nem tudom, búsúlok, nem vigasztal sem-
mi.

Az erőm, az időm, vagyonom, szépségem,
Nem állhatnak ellent, romlik az épsé-
gem.

Állapodjunk-meg itt, lássuk ezt a' tsudát,
Tanuljuk ezt inkább mint akármitsodát.
Ember! mond-meg nékem, semmiből hogy
lettél?

Változást, büntetést, törvényt kitől vet-
tél.

Hol vóltál? mi vóltál? addig míg nem él-
tél?

Míg nem teremtetted úgy é nem is fél-
tél.

Ha hát teremtetted nem vagy igen régi,
Hogy foghatod azt meg a' kinek nincs
végi.

(12)

Hidd, reményld hogy vagyon örökkévaló-
ság,

Mellyben uralkodik a' legfőbb Valóság.
Látod, az ég, a' föld, 's minden a' mi vagyon
A' Teremtő' léttet bizonyítja nagyon.

Hogy vagyon Ő és lessz, lettünk mi is tőle,
Súgározzunk most is látod ki belőle.

Hogy ember-Istenek legyünk, 's néki más-
sa,

Hatalmát, Jóságát mindenikünk lássa.

Jertek hát borúljunk mélyen le elibe,

Mulandó dolgokat ne tegyünk felibe.

Örökké élő ő, 's Királya mindennek,

Aldása, tsapása véghetetlen ennek.

Állj-meg hát halandó! hová futsz vakme-
rön?

Nem vehetsz hatalmat, a' mennyei erőn.

Isten ez, nem ember, hogy birkozol vele?

Tudod azt hogy lélek, természetéd' fele.

Hát tsak azért vólnál köz'tünk halhatatlan,

Hogy a' szenyvedésed lessz változhatat-
lan,

Ha már valóság vagy, semmivé nem leszel,

Majd változhatatlan nagy büntetést ve-
szel.

Nem úgy, gyere velem kövessük az Istent,

Ez a' fő boldogság, hagyjunk hátra min-
dent.

(13)

A' valóságos bölts beszélget magával,
És nem ellenkezik az önnön javával.
Szereti, tselekszi Istene' törvényét,
Abba határozza ditsőssége fényét.
Látja hogy itt minden, valami van, rom-
lik,
Maga is porból van, és mindég tsak om-
lik.
A' halál' félelme mélyen van szívében,
Hallgat, társalkodik Istennel mívében.
Nem áll neki ellent a' Világ' szépsége,
Isten és emberi szeretettel ég e'.
Mi ennek az oka? ez: mert érzi benne,
Hogy ha így nem tenne, Istené nem len-
ne.
Mit mondasz ezekre? jer te is! örüljünk,
Hogy a' Mindenható' helyére kerüljünk.
Tsak ő az egyedül, a' ki magától él,
Nem retteg, nem szenyved, változástól
nem fél.

(14)

V.

MIKOR TAPASZTOLOM HOGY AZ
EMBEREK INKÁBB KÖVETIK A' BŰNT
MINT A' VIRTUST.

Elrejtém magamat a' magánosságba,
Nem mulatok tovább már a' gonoszság-
ba.

Isten és értelem lakozzatok velem,
Megelégedésem' veletek nevelem.
Melly édes öröm fog buzogni belőlem,
Hogy az Isten velem, ezt hallják felőlem.
Magamban hordozok úgy is egy világot,
Elkerülhetem hát a' sok mulatságot.

Az öröm az élet igen kurta látom, -
Ne mulass hát te is a' bűn köz't barátom.
Ember vagy, ne vétkezz, lelkedet emeld-fel.
Istenhez az Égre, 's örömöd ott leld-fel.
Tudod é hogy ki vagy, és mi végre lettél?
Erről talám eddig tudományt sem vettél.
Nem érzed é régen hogy halhatatlan vagy?
Azért a' kívánság 's vágyódás benned
nagy.

Mind azt erősítik ezek benned látod,
Én is erősítem egy ember barátod,

(15)

Hogy te egy kis Isten és halhatatlan vagy,
A' te méltóságod és ditsősséged nagy. •
Megállj hát itt, 's tovább ne siess vétkezni,
Mért nem tudtál eddig a' jóra érkezni.
Szeress Istent 's Vallást, hogy az Égbe ke-
rülj,
És a' fő boldogság' örömebe merülj.

VI.

A'HÁLÁL'RETTENTÉSÉT A'KEGYE-
LEM ELVERI.

A' bõlts Teremtõnek kiszabott törvénye,
 Hogy bûn' büntetése halál'nak örvénye.
 Gyermekek, ifjú, öreg egyformán adóznak,
 A' halál' oltárán éltekkel áldoznak.
 Hol van hát közöttünk olly képzeltszeren-
 tse?

Melly halál' torkából testünket meg-
mentse?

Vagy hogy az életnek köteleit vonja,
Fejcink' borostyán-koszorújit fonja.
Nincs itt más szerentse, csak az Isten' szava,
Ez egy hű embernek valóságos java:

(16)

Melleyen bódogsága' várát építheti,
 Hol viszontagságtól többé nem féltheti.
 Állj-meg hát halandó e' bódogság' halmán,
 Ne kapkodj szüntelen egyy kis férges al-
 mán.

Sőt térj vissza gyere, a' virtus' útjába.'
 Örömd' helyheztesd a' lelkek' Attyába.
 Itt lakik ő nálla a' halbatatlanság,
 Itt már minden való, nem bizonytalan-
 ság.

En már ládd tzelomat ez útba kitettem,
 Az igaz virtusnak áldozatja lettem.
 Mulandó dolgoknak többé nem áldozom,
 A' valóságokra újonnan változom.
 Egyy Kezest keresek az ég és föld között,
 Ki az 'élet' 's halál' tsatáján ütközött.
 Mikor az atyának haragját hordozta,
 'S a' hívő bűnösök' kötelét óldozta.
 Mellyet az ördög még Édenben kötözött,
 Mikor egyy ártatlan asszony embert gyö-
 zött.

A' ki bódogságunk' első kezdete volt.
 De egyy parantsolat' rontásáért meghólt.
 Nem tsuda hogy egyy rút pokolnak lakosa
 Meg tsallhatta, mivel a' bűnre okos a'.
 De nem boríthatta örök setétséggel,
 Mert a' Világ' Attya volt nagy segítség-
 gel.

(17)

Megnyitván előtte kegyelme' kútfejét,
 Hogy a' bűnök ellen ott találja helyét.
 A' melly kegyelemért imádjuk örökké,
 Ezt a' Mindenhatót's maradjunk az övé.

VII.

EGGY BÚS PANASZ A' VISZONTAG-
SÁGOK KÖZ'T.

Világ' irtóztató szélveszes tengerén,
 Hánykódva evezem veszedelmes erén.
 Hol már a' szerentsét többé nem esmérem,
 A' szerentsétlen sors lévén a' vezérem.
 Melly kedvezés nélkül kézen fogva vezet,
 E' bánat' tengerén, hol más nem evezett.
 Jaj kitsoda vezet' engemet már vissza?
 E' helyről, hol szívem a' bánatot issza.
 Mert kinek szerentse gonoszt jó helyébe
 Ád; nints az ollyannak öröm a' szívébe,
 Sőt a' bánat miatt magát mindég vérzi,
 Annyira hogy semmi örömét nem érzi.
 Istenem hát te légy egyedül vezérem,
 E' bánat örömné mert neved esmérem.
 Tudom hatalmas vagy a' szabadításra,
 Hajlandó mindenkor a' vigasztalásra.

(18)

Ne hagyj elmerülni, fogd-meg a' jobb ke-
zem,

Hadd ne süllyedjek-el azért hogy vétke-
zem.

Vígasztalj- és segíts, nézzed azt a' szent
vért,

Mellyet a' Megváltóm ontott értem mint
bért.

Hogy én is Te veled lakhassam az Égbe,
Istenem! hallgass-meg, kérésem' vidd-
végbe.

VIII.

EGGY IGEN KEDVES NÉNÉM' ATYA-
FISÁGOS LEVELE.

Szerelmes kedves Ötsém!

Az én szívem most is tsak azt diktálja, a'
mit eddig, hogy tégedet szánlak, és szeret-
lek; de minek keseríteném ezzel magamat,
's tégedet is; a' minap is kétszer mosta-le
a' pápa-szemét a' könnyű az orromról, mi-
kor néked írtam; esmérem a' Világ' mu-
landóságát 's változását, ahözképpest meg-

(19)

határoztam magamban, hogy minden szomorú változásoknak alá adom magamat; mivel el nem fordíthatok semmit, a' mi rajtam esendő. Hatvankét esztendeig vezettem e' Világ' zűrzavaros tengerén, és sokszor eggyik mélység a' másikat kiáltotta az én fejem felett; de még is az én töredezett Bárkám el nem ült; hanem siet eggy tsendes kikötő révpartra, a' honnan olyan Országba szállok-ki, a' hol nemí lessz fájdalom, és keserűséggel való sírás és kiáltás. Itt iszom a' halhatatlanságnak italát, melly a' Bárány' széki alól foly-ki. Légy tsendes, és sohajts; el-jön a' segedelem. — Ha ittuk eddig a' keserűségnek, és könnyhúllatásnak vizeit, megköstoltatja az Isten velünk az örömnék borát is. Felette igen kívánlak látni; jöjj haza: mert úgy vagyok veled, mint a' napraforgó a' Nappal, hogy mindég utánna fordul; az én szívem es elmém is mindég te utánna fordul, de nem tsuda; mert úgy látom, hogy tsak ketten vagyunk a' Világban; — kevés valóságos embert találni. Tartson az Isten édes lelkem, és engedje-meg nékem ezen eggyetlen eggy örömömmel élni. Ha jó út lessz, hozzon haza az Ötsém; mert ha meg nem tselekszi, kiátkozom a' Világból. Eljetelek

(20)

szerentsésén mindnyájan édes Lelkeim. —
Ezt kívánja a' ti atyátokfia, Nénétek, Bes-
senyei Mária.

V Á L A S Z.

Kedves fél részem; 's kedves Pálma-
ágom!

A' kit a' sok teher nem lenyom, hanem
felfelé emel, miért hívsz? 's miért kéred a'
terhemet azokra az elfáradt vállaidra, mel-
lyekkel hatvankét esztendeje már hogy ú-
szol a' viszontagságok' özönén, mint a' ter-
hesült gálya. Valyon lehet é győzhetetlen
eggy hamu Kar? a' melly mindég tsatáz-
zon az életnek keserű mezején, még sem
fáradjon. Miért nem elégszel-meg kedves
Néném annyi jutalommal, a' mennyit már
gyűjtöttél a' keresztyiselés által? annyira
akarsz é tölem lenni a' boldogságban, hogy
helyetted az Ég' lakosai között keressek
magamnak új barátokat. Köszönöm azom-
ban azokat az édes tsalogatásokat, mellye-
ket mutatsz hozzám; adjon az Isten a' ből-
dogságodhoz többet, és az esztendeidhez;

(21)

mert a' más Világon lessz bóldogságom nékem is; de ezen nálad nélkül soha se; mind-
azáltal kedves Néném! kedvesebb nékem
az én Istenem, és az ő akaratja, mint a' te
betses személyed. Ha azért neki tetszik,
úgy tudom meglátlak, ha pedig az az ő a-
karatja, hogy egymást ne lássuk, arra is ké-
szülünk; mert minthogy maga vállalta fel
a' sorsomat igazgatni, tsak oda megyek én,
a' hova ő akarja: mert most újra tapasztal-
lom, mitsoda bóldog vagyok én, hogy az
ő karjain nyugszom, a' hol semmi visz-
tagság nem ér. — Tsak ezt a' szenyvedést
hagytam rajtam, hogy nálad nélkül vagyok
kedves Néném! de reményelem, hogy ezt
is megengedi; mert igen jó atya ő. Nem
tudom mit tsináljak köztetek, mert a' ked-
ves Bátyám olyan igen jó és emberséges
hozzám, hogy Néni semmit sem különböz-
tőle; és tsak az a' kötelességem ér'tte, —
hogy ott legyek a' hol van, és hogy a' pí-
pájába tüzet tegyek. Illyen két nemes osz-
lopon lévén az én kitsiny terhem, vallyon
lehetne é még is panaszom. Minden A-
tyámfiat ölelem, kedves Néni különösen
legforróbb indulattal ezerszer. Az én Is-
tenem legyen veled kedves Néném, és tar-
tson meg, hogy ölelhesselek minél hama-

(22)

rább, Maradtam addig is tántoríthatatlan
hűségű engedelmes Húgod,

Bessenyei Anna,

MÁS ATYAFISÁGOS LEVÉL.

Kedves Lelkem Ötsém!

Sok szenvedéseim után semmi kívánságom nincs egyéb, hanem hogy veled lakhassam; ne légy olyan hitetlen, mint a' Világ szokott, hogy a' hol boldogságot érez, ott szeret mulatni; a' szenvedőt és a' nyomorúttat magának hagyja; hogy én neked olyan tizifra szobát és egyebet annyit nem adhatok mint a' Bátyád, ne vess-meg, Gondold-meg és betsüld azt az éretted legnagyobb buzgó indulattal forró atyafiságos szívet, mellyel hozzád eleitől fogva viseltettem, betsüld azt, és szeress engem egygy olyan igaz Atyádíját, a' ki a' te boldogságodért mindennap könnyezvé sohajtoz. Jöjj közelébb hozzám, hadd töltsen örömmel utolsó szempillantásaimat. Samut, ha jó út lesz, felküldöm éretted, jöjj haza édes lelkem; ne fossz-meg magadtól,

(23)

a' kibem nékem most legnagyobb örömöm van: mert ha én meghalok, fog vádolni a' lelked érettem. Kedves Ötsém Pál! ha nemes lelked van, ne légy olyan hideg atyafi, mint vóltál eddig; jöjjetek-el, és látogasd-meg a' koporsó' szélén azt az igaz hív Testvéredet, a' kinek mássát nem fogod találni, a' mostani szeretet nélkül való hitetlen Világban. Én már a' határ-széli állok, és a' kegyetlen Párkák felnyitották az ollójokat, hogy az én életem' fonalát elvágják; de kérem őket, hogy kedvezzenek, és ne bántsanak addig, míg titeket, és az én kedves lelkemnek felét, az én Anitzámat meg nem látom: siessetek, hogy a' lélek benneteket ne vádoljon. Kiterjesztett szívvel vár hív Testvéretek,

Bessenyei Mária.

IX.

MIKOR A' TEST LEVERETTETIK,
AKKOR A' LÉLEK ÍGY SZÓLL.

Istenem! te hozzád kiáltoz egy árva,
Töredelmes szívvel te előtted járva.

(24)

Halld-meg kiáltásom', jőjj segedelmemre,
Nyújtsd-ki erős karod' hamar védel-
memre.

Míg a' nyomorúság' keserű próbája,
Meg nem győz egészen, lelkem' el nem
állja.

Tekintsd-meg szent Fijad' véres keresz-
t-fáját,

Ne törd le eggy szelíd Olajfának ágát.
Mellyet kegyelmedből te magad óltottál,
A' Közbenjárónak vérén megváltottál.
Melly áldozat' vére reám is kiáradt,
Mikor a' Galgota' hegyén Isten fáradt.
Siess hát Istenem! kegyelmedet nyújtsad,
Haldokló Hitemnek bús világát gyújtsad,

Emlékezzél-meg én rólam Uram most
a' te jóvoltodért, mellyel vagy a' te néped-
hez; látogass-meg engemet a' te segítség-
geddel mindjárt a' Jézusért, had lássam-
meg a' te Választottidhoz való jótétedet,
és én örvendezzek a' te népednek örömé-
ben ismét a' Jézusért, Ámen.

(25)

X.

LELKI ÖRÖM A' KRISZTUSBAN.

Jézusom! ki ér'tem véredet ontottad,
 Mellyel hogy szerettél megbizonyítottad.

Tselekedjed most már lelked által bennem,
 Hogy légyen te hozzád háládatos szívem.
 Ne engedd hogy járjak a' bűnnek útjába,
 Hogy bé ne rohanjak halálos kútjába.
 Sőt vonjad szívemet szent Országod felé,
 Hogy híven mehessek, segíts Uram! elé.
 Tégy engem' kegyelmed' tiszta edényévé,
 Szívemet szerelmed' mulatóhelyévé.
 Őrizz, hogy te töled más útra ne térjek,
 Hanem buzgó szívvel kebeledbe érjek.

XI.

*Eggy Templom' Szentelésére írtt Új Ének,
 mellyet az oda való Mester' kérésére
 készítettem. 'Sóltár 42.*

Elkészültt a' Sátor belől,
 Áldozunk mindenfelől;

(26)

Öltözzünk ma igazságba,
Mennyei vígasságba;
Rakjunk az Úrnak Óltárt,
Zörgessük ama' nagy Várt,
Hol-a' Mindenható vagyon,
Esedezzünk néki nagyon.

Hogy kegyelemmel borítson,
Semmi ne háborítson.
Új erőbe öltöztessen,
Áldása rajtunk tessen.
Ma fogjon azzal kezét,
Ki ellene vétkezett;
Erős hittel gazdagítson.
Ellenségtől szabadítson;

Hogy diadalmasok legyünk,
Fejér ruhákat vegyünk;
Sorba álljunk a' nagyokkal,
Az Égi Angyalokkal.
Az Isten' széke körül,
Hol ditsőség köz't örül;
Lelkünk örök hozsánnákkal,
Élvén mennyei mannákkal,

(27)

XII.

A' LÉLEK' FELEMELKEDÉSE A'
KRISZTUSHOZ.

I
Ifjúságonnak, életemnek Attya,
A' te nagy szerelmed szívemet meghat-
tya.

Mellytől indíttatván, tégedet imádlak,
Mint hív Teremtőmet mind örökké áld-
lak.

Mert jótéteménnyel engem' körül vettél,
Mindenekben nekem gondviselőm léttél.
Mellyből megescmértem, hogy jómat aka-
rod,

Hogy nem rövidült-meg erántam szent
karod.

Sőt kinyújtva tartod nékem védelmemre,
Jelen vagy mindenkor várt segedelmem-
re.

Azért én is magam' tenéked szentélem,
Fő-gyönyörűségem' Törvényed' köz't le-
lem.

(28)

XIII.

EGGY PROFESSORHOZ.

Kedves Professor Uram!

Műzsám' repítettem Szigetre elibe,
 Világát gyűjtsa-fel, siessen felibe.
 Nagy hírű értelmét ne vonja-meg tőlem,
 Hozzá támaszkodom, ne fusson előlem.
 Mert Isten 's Természet eggyé tette szí-
 vünk;

Lehet hát közleni messzünnen is Mí-
 vünk.

A' lélek' titkáról kérem nekem írjon,
 Kötelezzen vele 's mint Tanítványt bír-
 jon.

Ha az igaz hogy a' Lélek halhatatlan,
 Sem húsa, sem tsontja, és hogy láthatat-
 lan.

Hová lessz belőlünk a' feltámadásig,
 Nem örül, nem szehyved a' megújulá-
 sig.

Ha ide gondolok, úgy meghalni félek,
 Hogy Istenhez késő kerüljön a' lélek.
 Mert így a' distósség' sugári a' porban,
 Tévedve lennének a' férgekkel sorban,

(29)

Erre kérdésemre kérem hogy feleljen,
 Egy új barátjában örömet hogy leljen.
 Örüljön egy Tudós, hogy velünk jól te-
 het,
 Tisztítsuk elménknék homályát hol le-
 het.
 A' Gondviselést is erősítse nálam,
 Mert a' próba-kereszt gyakran sérti vál-
 lam.
 A' választást érzem, szabadulást hiszek,
 Még is az Istenhez búsult szívet viszek.
 A' mellyel magamat kebelébe zárom,
 Honnan barátságát, 's válaszát elvárom.

XIV.

*Lónyay és Morvay Urakhoz, mint T. Be-
 régh Vármegye' Vitze- Ispánjaihoz, mi-
 kor a' Vármegye' Házában a' Bátyám-
 mal mint Vendég megfordúltam.*

Lónyay, Morvay, két kedves nevezet,
 Kiket az igazság 's egyenesség vezet.
 Mellynél fogva bársony Thrónusokba ül-
 tök,
 Honnan a' bűnösre szententziát szültök.

(30)

Egyenes lelketek azokat leveri,
 Kiknek ártatlan vér kezeket keveri.
 Nyájas ábrázattal a' bús nyomorúlnak,
 Igaz törvényt teszteik a' rátok szorúlnak.

Mert nemes lelketek a' virtust öleli,
 Melly kedvességteket magossan neveli.
 Örök Istenünknek törvényét nézitek,
 Érdemetek' bérét azzal tetézik.
 Melly örök Valóság, éltetek' világát,
 Soká el ne óltsa; sőt mint olaj ágát
 Benneteket köz'tünk emeljen az égig,
 Egésség, víg öröm kövessenek végig.

XV.

EGGY KEDVES BÁTYÁM' NEVE NAP-
 JÁRA ÍROTT VERSEK.

Kedves Uram Bátyám!

Hogy ma neve' napját velünk együtt érte,

Az öröm' Óltárán áldozom most érte.
 Kérni fogom ama' jóltévő nagy Istent,
 Ki ditső helyéből lát ide le mindent.

(31)

Hogy ezt az elfáradt sok esztendő's hívét,
 Áldja kegyelemmel mint olly nemes mí-
 vét,

Ki fő boldogságát törvénye köz't leli,
 Buzgó vídamsággal azokat öleli.
 Istenem hát kérlek áldozatom' vedd-el,
 Hadd ditsekedhessem azoknak neveddel,
 Kik téged' nem hívnak mint én segítségre,
 Hozzád nem emelik kezeket az Égre.
 Éljen Bessenyei Pál és meg ne haljon,
 Róla veszedelmet, 's kárt senki ne hall-
 jon.

Életét fedezze az igazság' karja,
 Veszedelem ellen életét takarja.

XVI.

*Ugyan ennek a' Bátyámnak kérésére trott ver-
 sek, mellyekben az erántam való szíves
 szeretetét, és nekem tett ajánlását fes-
 tem: mellyet mikor felolvastam néki,
 annyira érzett, hogy könnyeket hullatott
 az öröm és szeretet között.*

Eggy új parantsolat hasította szívem',
 Mellynél fogva kezd'tem ezt a' gyenge
 mívem'.

(32)

Akaratját tettem egy kedves Bátyámnak,
Kit még a' végezés meg hagyott Atyám-
nak,

Hogy árvaságomban jóval ketsegtessen,
 Vigasztalást reám gyakran tsepegtessen.
 A' kit mikor egygy szép Érk-Hegybe fel-
 lelttem.

A' szeretet gyújtott, 's kebelét öleltem.
Melly nemes kebelben újult erőt vettem,
Árvaságom' terhét vállaira tettem.

Nem lehet tsudálnom elégge virtusát,
Mert gyűjtött javából ajánlja bírtt jus-
sát.

Hogy nála mulassak soká, azt akarja,
Segedelmet ígér a' jobb és bal karja.

Mert nemesült lelke szeretetem' issza,
Nem botsát a' bánat' tengerére vissza.

Hol gyenge karómmal már sokat eveztem,
De bús örvényébe tsak ugyan nem veszt-
tem.

Mert ama' felséges szabadító Vezér,
Mikor hányattatnám segedelemmel ér.

Óh titkos hatalom: a' ki te töled kér,
Ha egygy Attyát vesztí, más gondviselőt
nyér.

Tszálatos végzés, Isteni hatalom!
Melly édes örömré buzdít e' jutalom.

Éli

(33)

Él'j hát sok idő'kig édes Atyám' mássa,
 Virtusod' jutalmát rajtad minden lássa.
 Kegyelem, békesség, öröm reád vár jon,
 Valami tsak árthat tőled messze járjon.
 Kevéssé részesülj hijába való'kba,
 Adjon részt az Isten az elrejtett jó'kba.
 Én pedig míg érzek személyed' tisztelem,
 Rajtad kívül igaz örömöm' nem lelem.
 Az örökké Élő' kegyelmét rád kérem,
 Éltesse az Isten jó'kkal kedves Vérem.
 Hogy hív Feleséged és én örülhessünk,
 Hármán a' szeretet' rabjai lehessünk.

XVII.

EGGY SZÉP IFJÚHOZ KI ELSŐ LÁTÁ-
 SÁVAL MEGAJÁNDÉKOZOTT ÉS SZE-
 RETETET MUTATOTT.

Kedves Uram Bátyám!

Mikor az okosság vezeti szívünket,
 Bátran elkezdhetjük ártatlan mivűnket.
 Mert ezzel gyalázat, veszedelem nem ér,
 Ha rá figyelmezőnk olly hatalmas Vezér.
 Ne ítéljen hát meg, hogy most hozzá írok,
 Mikor sem barátom, sem vele nem bírok.

(34)

Mert a' bölts természet benrünket úgy vezet,

Hogy általa fogjunk barátságos kezét.

Mellynek igazságát magában érzette,

Mikor a' Rák-szemét a' kezembe tette.

De akkor szemérmünk' törvénye megtiltott,

Hogy eggy fő-hajtásnál többet ne tegyek ott.

Mert szívünk ha kedves tzeljához közel ér,

Akkor kebelünk'ből 'ortzánkra fut a' vér.

Ártatlanságunkat másnak elárulja,

Hogy nemes tűzünket a' természet fűjja.

Most hát engedje-el hogy nagyra emelem,

Midön nemes szívét esmérteti velem.

Erkölsét, virtusát olly magassan nézem,

Hogy tiszteleteimet rajta megtetézem.

Köszönöm alássan, hogy pamutot hozott,

Mellyel tiszteletet magának okozott.

Parantsoljon velem, magamat ígérem,

Mert hasonló nemes fog lenni a' vérem.

Bessenyei Anna.

(35)

XVIII.

EGGY FULDOKLÓ SOHAJTÁS KÉT
ELTÜNT BARÁTOM UTÁN.

Rettegés, fájdalom, örök bú, 's félelem
Leptek-meg; mert Samut, 's Máriát nem
lelem.

Változó boldogság, 's kínos gyönyörűség
Ez a' Világ látom, 's gyötrő keserűség.

*Mikor éppen ezt kezdtem írni, akkor jött
hozzám két értelműs Ifjú, kinek egy-
gyike a pennát kivette kezemből, hogy
tovább ne írjak én, hanem engedjem neki
inkább ezt a' négy verset ide írni:*

Bús kesergő vigasztalni
Nem tudlak; de eszedet
Tudom égis magasztalni;
'S tsudálni jó szívedet.
Hogy Sámueled 's Máriád'
Elvesztetted sajnálom,
Szomorún zengő Ariád'
Érzékenynek találom.

(36)

XIX.

EGGY PROFESSORHOZ.

Kedves Professor Uram!

Ma neve' napjára egy oszlopot ácsok,
Tisztelet' jelének, hadd lássák ezt má-
sok.

Érdemét, erköltsét emelem az Égig,
Kegyelem, békesség lepje-be mind végig.

EZEKRE KÜLDÖTT VÁLASZ-LEVÉL.

Kedves Méltóságos Kisasszony!

Ha másoktól is, és gyakorta az olyanok-
tól is, a' kiknek szívességekről méltán ké-
telkedhetünk, kedvesen vesszük a' jó kí-
vánságot, képzelheti az Méltóságos Kis-
asszony, mennyivel kedvesebben eshetett
énnékem a' Méltóságos Kisasszony' szüle-
tésemre, és egyszersmind nevem' napjáról
való megemlékezése, kiváltképpen pedig-
len, hogy azt versekben olly móddal méltó-
ztatott tenni, a' melly előttem legked-
vesebb és gyönyörűsegebb. De midőn

(37)

ezt illy nagy kedvességgel veszem, nem lehet, hogy magamba térvén, figyelmetlenségemet ne vádoljam, hogy én, kisedd Leányom is Anna lévén, még is Anna' napján tiszteletemet így elhibáztam kijelenteni; holott legelelső szerentsémtől fogva a' Méltóságos Kisasszonyhoz, szívemben, igaz tisztelettel viseltettem. Most azért midőn jelenteném, hogy a' napokban egynehány Magyar Országi Uraságokhoz volt házamnál szerentsém, úgymint: Gróf Andráshoz, Báró Podmanýitzkihoz, az ifjú Gróf Splényihez, Pothorányihoz, elébbeni hibáimról engedelmet instállok. Grátziáját a' Méltóságos Kisasszonyak szívesen tisztelem; vagyok és leszek míg élek a' Méltóságos Kisasszonynak alázatos hív szolgája, Szathmári Pap Mihály. Születésem' napján Kolosváron.

XX.

*Mólnár Borbálának nálam létékor hozzám
írott Emlékezet-Versei.*

Nemes szívű dísz az ifjú Szép-Nemnek!
Kiszéppéldája vagy a' munkás érdemnek.

(38.)

Kinek ifjú szíved nem a' hívság teli,
 Hanem tisztelettel a' virtust neveli,
 Örvedetes óra, mellyben a' szeretet,
 Méltó tisztelettel te hozzád vezetett;
 Hozzád, és jó szívű kegyes Pátrónádhoz,
 Ki módot szolgáltat kezdett jó munkád-
 hoz,
 Élj tehát, 's virtussal ékesítsd Nemedet,
 Én holtig tisztelem emlékezetedre,
 Méltóztasd hát te is emlékezetedre,
 Azt, kinek már szíve ég szeretetedre,
 Mólnár Borbála,

XXI.

Árva vagyok érzem, nyugodalmam nin-
 tsen,
 Nem találok Férjet, a' ki rám tekintsen,
 Atyám, Anyám, Bátyám, Néném 's Szer-
 tőm vőlt,
 Hová lettek még is? felelet; mind meg-
 holt,
 Mért élek hát magam árván elmaradva,
 Férjnek Feleségül mért nem vagyok ad-
 va?

(39)

Mikor engem' minden szeretett és ölelt,
Bennem lelket, eszet, virtust és formát
lelt.

Isten és természet együtt készítettek,
A' magánosságra még is így kitettek.
Hogy álljak én itt meg, mikor tsak por va-
gyok.

Félelem, bú, kétség bennem igen na-
gyok.

Miért vagyok hát így? mond-meg, ha van
eszed,

Ha Feleségednek személyem' nem ve-
szed,

Erre ugyan nékem tudom meg nem fe-
lész,

Világ és test szerént erre okot nem lész.
Megmondom hát néked magam, miért let-
tem,

Ezt az okoskodást, lételt miért vettem?
Hogy a' Mindeuhatót esmérjem, tsudáljam,
Szeressem, imádjam, törvényét megáll-
jam.

Hatalmát, jóságát, szeretetét valljam,
Félelmét, kegyelmét, másoknak javall-
jam.

Az igazgatását mindenben esmérjem,
Mint Fő-Valóságtól boldogságom' kér-
jem.

(40)

Áldassál hát Isten! ki így teremttétl,
Engemet Leánynak nem Asszonynak tet-
tél.

Tovább is igazgass, hordozz mint akarod,
Tsakhogy arra kérlek tartsd rajtam szent
karod,

Hogy soha ne érjen semmi veszedelem,
Őrizz-meg Istenem! légy örökké velem.

* * *

Egy nagy Mindenható vólt, van, lessz
örökké,

Ég, föld, ember, minden a' mi van az
övé.

Hidjuk hát, imádjuk, törvényét szeressük,
Azt a' ditsőséget, mellyben van, keres-
sük.

XXII.

Bessenyei Anna Kisasszony én velem
Közölvén e' Munkát, érte így tisztetem:
Kegyesség' példája díszé szép Nemednek!
E' Munka örökös Oszlopa Nevednek.
Hízelkedve én ezt, hidd-el, nem dítse-rem,
Mert Munkád magában megteszi, ígé-
rem,

(42)

A' SZERZŐHÖZ ÍROTT VERSEK.

Ez egy Ifjúnak ítélettétele,
 Kár volna kihagyni, nyomtassuk ide le.
 Betsüljük-meg benne hogy ő is a' virtust
 Dítséri, szereti, inkább mint a' bort, 's
 tust.

ÍTÉLETTÉTEL.

Ítéletem szerint jeles kis munkát írsz,
 Mellyből kitetszik hogy szép elméssé-
 gel bírsz.
 E' Munkádban látom egy kivető szó sints,
 Mert ez mind meg annyi drága szép
 gyöngy és kints,
 Kívánom e' Munkád tökéletességre -
 Menjen, hogy örömed' érjed ebben végre.
 Terjessze az Isten éltedet sokára,
 Indítsa szívedet sok illy szép munkára.
 Hogy szép virtusaid, mint Nap, ragyogja-
 nak,
 És az együgyűknek világot nyújtsanak.

B. A. Kis-Asszony —
 alázatos szolgája, Sz. P

(43)

*Más, a' Szerzőhöz írott Anagramma, arról,
 hogy a' Nagy-Születés virtus nélkül
 még ártalmas.*

Szükséges ha én egy nemes okos terem-
 tés vagyok,
 Hogy e' Világot esmérjem; míg mindent
 itt nem hagyok.
 Mit kelljen a' boldogságra főképpen meg-
 szerezni;
 Mit kellessen itt betsülni 's a' legjobb-
 nak érezni?
 De ha az ember magában gyakorta meg-
 próbálja,
 Elméjével bár az egész Világot megvis-
 gálja
 A' végett; hogy mit kellessen a' legjobban
 betsülni,
 'S mikép' kell a' legfőbb jóban a' képen
 részesülni?
 Az embernek legfőbb tisztí mi légyen mint
 embernek?
 Ha a' hiú vágyódások nála helyet nem
 nyernek,

(44)

Láthatja majd mind ezeket különböző tár-
gyakban

Keresni, de legtöbbet csak a' veszendő
javakban.

Sokaknak az arany, ezüst, 's a' rang tsa-
lóka fénye,

Lett a' virtus, 's a' bódogság tsalhatat-
lan reménye.

Sokan Nagy-Születésekben büszkélkednek
annyira,

Hogy másokra sem néznek úgy, mint
ember társaira.

És bátor jól esmérhetnék hogy a' nagy Te-
remtőtől,

Mint minden embert egyformán lelke-
sítő erőtől,

Az alátsonyabb sorsú is, a' kit megvetni
szégyen,

Velék egyenlő masszából készült terem-
tés légyen.

Azok, kik bódogságokat ezekben helyhez-
tetik,

A' Virtust és a' legfőbb jót magokban ki-
nevetik.

De én a' Virtust betsülöm és a' jó erköltsö-
ket,

Többre nézem mint a' fénylő briliáns-
kat 's gyöngyöket.

(45)

Mert Virtus nélkül a' kintsek legveszettebb
méteji,

Az ember' bődogságának, 's még a' vét-
kek' szereit.

Eggy vad Indostánnál is feltalálhatni eze-
ket,

De nem mindennél a' Virtust, és tiszta
erköltsöket.

Mi nagyítja pedig jobban az ember' virtu-
sait,

Mintha jóra serkengeti maga ember-tár-
sait.

Ha kész azoknak kedvéért, 's javokért
munkálódni,

Úgy lehet másoknak is a' virtusra for-
málódni.

Nagy érdemű Kis-Asszony! hát keress e-
zek köz't helyet,

A' Haza úgy háládással fizet néked a'
helyett.

Közzöld, hadd olvassák mások is ezen kis
munkádat,

Hadd láthassa és kövesse a' szép Nem is
példádat.

És ha benned a' Virtus a' legtisztább er-
kölsökkel,

Nagy-Születéssel és egyéb fényes tekin-
tetekkel

(46)

Eggyesülve szemléltetnek, talám mások is
 lesznek,
 Kik veled még mind ezekből majd egyen-
 lő részt vesznek.

*Írta Marussy Dániel,
 Tek. N. Szabolts Vármegye' Al-
 Fiskálisa.*

Méltóságos Kis-asszony!

Ímé pennám' újra kezeimbe veszem!
 'S Nagysád' eleibe tiszteletem' teszem.
 Indúlatom,
 Akaratom,
 Itt van tisztelésére.
 Igaz ugyan ha gondolom
 Méltóságát, ijjedek;
 Kegyességét ha fontolom,
 Ismét újra éledek.
 Ezek között,
 Mint hab között,
 Romlott hajó lebegek;
 Mély hallgatást méltósága,
 'S tiszteletet parantsol;
 Kegyessége 's nagy jósága,
 Újra szóllást javasol.

(47)

Hallgatásra

És Írásra

Kettő egygyaránt únszol;
 Függek e' két mágnes között,
 Kötözött két hatalom;
 De kegyessége meggyőzött,
 'S már írni nem átalom.

A' bátorít,

Nem tántorít,

Övé a' diadalom.

Sok Anna napot hát érjen,

Kívánom szerentsésen,

Minden jókból fő részt mérjen,

'S éljen egészségesen.

Jó kedvére,

Tetszésére

Minden folyjon tsendesen;

Már Versemet béfejezem

Mély tisztelet-tétellel,

A' mint kezdtem, elvégezem

Illy bizonyság-tétellel:

Hogy jó szívből

'S nem más színből

Írtam, legyen hitellel.

Hogy a' Méltóságos Kisasszonynak
 neve' napján személyesen udvarolhattam

(48)

vólna, meg vólt tölem tiltva ezen szeren-
tse; de megadatott ezen tsekély munkám-
nak, mellynek legfőbb tzelja a' Méltósá-
gos Kisasszony' tisztelete; és ugyan azért
legnagyobb jutalma is a' lessz, ha a' Mélt-
óságos Kisasszony felolvasni méltóztatik,
mellynek reménylése mellett magamat—
Nagyságod' tapasztalt grátiájába ajánlott
maradok, a' Méltóságos Kisasszonynak,
Kolosvárt 1814. alázatos szolgája, H. A.

Pazony, Pünkösöd Hava' 10. Napján,
1815. eszt.

A' Pazonyi Predikátor
Minthogy választ nyerhete;
Ímé ismét ír, olly bátor,
'S e'képp meggy tisztelete:

Kedves Kisasszony! Válassza
Sokára nem haladott.
(A' Bölts az időt válassza,
'S úgy semmi nem halad ott)

Versei, míg porba téznek,
Bessenyei Annának,
Nálam olly kedvesek lesznek.
Mintha kintset adnának.

(49)

Meddig szabsz férjfi kevélység
Olly' kemény törvényeket,
Hogy tsak puhaság, tsekélység
Illet Asszony-Nemeket?

A' tudatlanság rosszat szül,
Azt nevelni gonoszság,
Tsak eszközök által készül
A' Virtus és Okosság.

A' szép Bölts hús Napjaira
Örömet küld előre,
Mikor mások' tsókjaira
Többé nem vágyhat bőre.

'S unalmát is enyhítheti
Élméje' tehetsége,
Mások' kedvét is nyerheti,
Elhervadván szépsége.

Komnén' Schurmán' és Fábernek
Három tudós Annáji
Élnek, bár porban hevernek,
Éltetik szép Munkáji.

A' Nagy Bessenyei Nemzet,
E' Magyar Hazában is,
Nem tsak Férjfiakat nemzett;
Hanem él L'ányiban is.

(50)

Van főképpen egyy Annája,
A' ki forgat tollakat,
Most is dolgozó pennája,
Meggzéyenít sokakat.

Szüléje megnemesíté,
Mihelyt adta lételet;
De maga újra készíté
Igaz Nemes-Levelét.

Melly nem lessz molyok' étele,
Soha töle el nem vész,
Sok Század' lemenetele'
Után is leszen egész.

Tégyed foganatosokká
Isten! az illy példákat!
E' Világban nyomosokká
Tedd az illyen Annákat!

E' Nemes Annát közelébb
Sok időkig éltessed!
Lelki, testi áldásiddal
Mint jó Anya szeressed!

Ne légyen betses Élete
Semmi részben hijjános,
Halld-meg midőn Ő érette
Így óhajt Ferge János.

(51)

Tekintetes Kisasszony!

Bár csak méltó köszönettel tudnám viszonozni azon ritka emberi nemes erköltsiség' és igaz Keresztyénség' tiszta érzéseit a' Tek. Kis-Asszonynak, a' mellyeket mind beszédjében, mind tselekedeteiben szemlélni szerentsém van!

Én is látván e' rövid életnek a' mi tökéletesíttetéseinkre lett rendeltetését, járattam gondolataimat a' természetben, annak Országainak mind eggyűgyűbb, mind remekebb darabjainak vizsgálásaiban, és midőn azokból vagy egyenesen az Isten' tökéletességeinek tisztelő tsudálására, vagy az én, 's mások' bódogságára formálok következést, óh melly igen figyelmetesnek kell lennem *csak annyiban is*, mint tulajdon szívemnek parantsolataira, ezekre: „Szeressed az Istent, azt a' Felséget, a' kinek eggy eggy munkájának szemlélése is, a' bámúlásig foglalatoskodtat. Szeressed ember-társadat, tartsd magadat köteleztetettnek lenni erköltsi tökéletesítésedre, mert ez nem eshetik úgy meg, hogy abban mások is kellemetes részt ne végyenek, — a'

(52)

természet kínál az eszközökkel, a' mellyek által a' másokéval össze-kötöttetett bódogságotat munkálódhadd“ *hát még annyiban*, mint a' mellyek a' legfőbb Böltességtől azon gyönyörűséges fáradságra is többnyire rest emberi-nemzetnek tökéletesebben, 's világosabban leküldettek Menyből, vallyon nem azoknak kell é sinór mértékeinek lenni az én tselekedeteimnek, úgymint a' mellyekből ha nem külső haszon is, (mert a' melly tselekedetnek ez az indító oka, az nem érdemes az erköltsi névre, és semmi betse nints) de háramoljon az, hogy én, 's mások is tökéletesednek mind az esméretben, mind a' Virtus' gyakorlásában; ezt tartom én a' tökéletesedés' igaz gyümölcseinek.

Az én tehetségeim fognak hát ezután is repdesni, hogy emberhez illő esméretek-re tehessek szert azon tárgyak körül, a' mellyek nógató eszközei a' tökéletesedésnek, — és így bátorkodom bizonyosan reményleni, hogy ott is a' Tek. Kisasszony' gondolataival az enyímek össze-találkozásán, szerentsés lépésekkel igyekeznek követni a' Tek. Kisasszony' betses példáját ezen rövid életben, a' ki alázatosan tisztelvén a' Tek. Urakat, tsókolom a' Tek. Kis-

(53)

asszony' kezeit, 's magamat kegyes grátzi-
ájába ajánlván, vagyok S. Patakon, Júni-
us' 23. napj. 1815. Esztend.

A' Tek. Kisasszonynak

alázatos szolgálja,
Nagy Dániel.

N. BESSENYŐI BESSENYEI ANNA

KISASSZONY' NEVE' NAPJÁRA ÍRA-

TOTT VERSEK. 1815.

Ez éjji álmokor a' képzet' szárnyain,
Mint a' friss patsirta a' Nyár' hajnalain.
Szállék a' Ditsőség' pompás Templomába,
Hol üle a' Virtus fényes trónusába.
Itt a' díszes Érdem zöld borostyánággal,
Rakva szemlélteti magát e' Világgal.
Láttam a' Hérósok' mohos hantjaikat
Itt, és a' Böltseknek is oszlopaikat
Babérrel békítva. Itt a' Századoknak
Fogaik már tompák, 's nem ártnak azok-
nak.

Hunyorodva nézi a' szem ezeket a
Fényes Oszlopokat. De ni ni! ott ama'

(54)

Gyémánt Obeliscus szemembe melly fényt
lött,

'S ragyog, mint a' Nap a' több tsillagok
között!

Kérdem, tetteivel annyit ki érdemelt,
Kinek a' ditsőség illy pyramist emelt?

Bessenyei Anna (felszóllala a' Hír
Istenasszony) olly megjegyzett virtus-
sal bír;

Ő a' Szép-Nemnek egygy olyan jeles Szűze,
Melly tsupán tsak, de nagy, virtusokat
szüle.

Vállán hordozza a' közjót mint egygy férjfi,
'S terhe alatt annak nem fárad soha ki;

Lelke nagy, és sokkal meghaladja Nemét.

De ki beszélhetné ki annak érdemét,

Kinek a' kegyesség állandó barátja,

'S egyedül a' virtus örökös sajátja?

Én elmegyek, 's 'nevét trombitálom szél-
lyel

E' föld' tájékain, hadd terjedjék az el;

Te pedig keresd-meg, 's tiszteld, de ne kés
hát,

Tiszteld Verseiddel Bessenyei Annát.

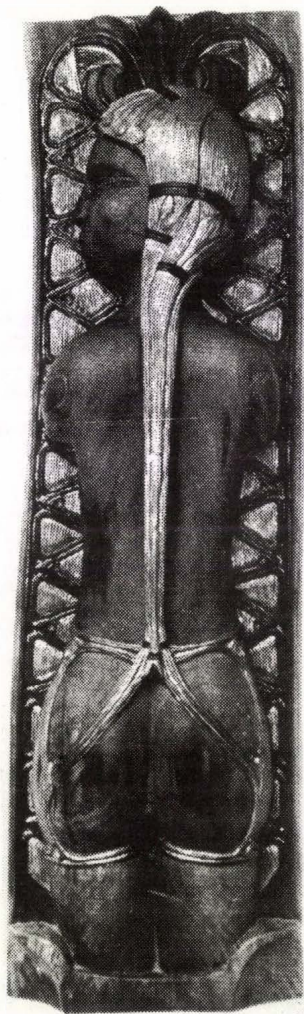
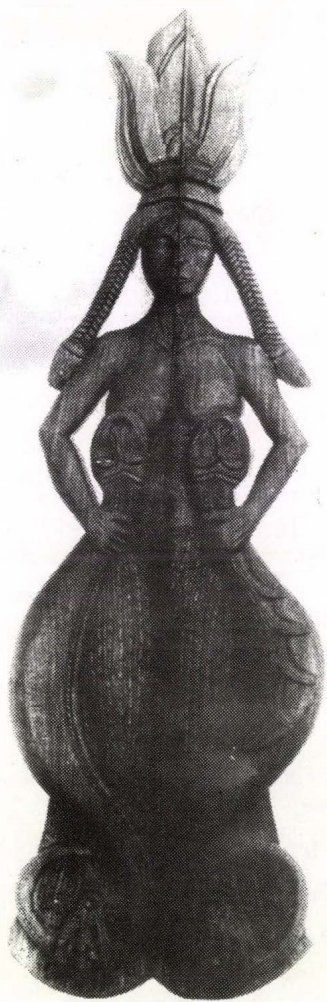
Én tehát napjának illy tiszta derültén

Kiáltom fenn szóval: Sógározzon nap-
fény

(55)

Élete' határán : semmi komor felleg
 Azt bé ne borítsa, 's ne setétítse-meg.
 Bessenye y Anna szemléljen sok időt,
 Ne érezzen soha bús és bánkódó főt;
 A' gyönyörűségnek ártatlan kútfeje
 Mellett légyen élte' vég mulatóhelye;
 Hol az ártatlanság, 's az öröm káptsolják
 Öszve karjaikat, 's egymást tsókolják.
 Ha pedig a' Halál nyilat átlövellí
 Szívén, 's szemekre vég álmát lehelli;
 A' Ditsősség, ma a emeljen oszlopot
 Virtusinak, ditső Templomában, holott
 Sok Századokon át azokat láthassa
 A' Maradék, mintegy példát olvashassa.
 Végye a' Hír nevét örökös szárnyára,
 'S széllyel hordozza a' Világ' négy sar-
 kára.
 Minden kürt örökké nevét harsogtassa,
 Hegy, erdőség, barlang, mind ezt ek-
 hóztassa.
 A' Falemilét is megkérem, hogy szája
 Légyen nagy Nevének hangos trombi-
 tája,

K. J. által.

*Kígyós boldogasszony * A forrás*
Égerházy László munkái

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

Bessenyei Anna műveinek sorsa és kutatástörténete

Bessenyei György unokahúgáról, László nevű bátyjának leányáról, a költő és prózaíró Bessenyei Annáról alig tud valamit irodalomtörténet-írásunk.

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-1849 (1975) két kérdőjellel mutatja a teljes tájékozatlanságot születési és halálozási évét illetően. Pedig a bibliográfiai tételek összegyűjtője – ha már Szinnyei és Gulyás írói lexikonaiba lusta volt belelapozni – Széll Farkas, Könyves Tóth Kálmán és Gulyás József hivatkozott munkáit kézbe véve megállapíthatta volna, hogy 1767-ben született, s 1859-ben halt meg. A gyermek Széll Farkas (1844-1909) még ismerte is az „istenfélő agg leányt”. *A nagybesnyői Bessenyei család történetében* így emlékezik meg róla: „E jó nőt gyermekkoromban ismertem, most is előttem áll fehér tornyos hálófőkötőjével, talpig fehér ruhában, derekán – egyedüli dísz – aranyos öv, kezében a bibliával. Igen istenfélő agg leány volt, magas kort élt, csaknem száz évet, Fekete-Tóthon (Biharban) halt meg 1859-ben.”

Toldy Ferencet követően – akire hivatkozik – Széll Farkas a Pusztakovácsiba visszavonult Bessenyei György és hozzá költözött unokahúga kapcsolatáról s Bessenyei Anna irodalmi működéséről is tudósít: „E kis pusztán magánosságban élt Györgyünk, de nem halálaig. Akiről sóhajtván írja: »akiben örömöm találnám, hozzám lakni nem jön,« – midőn az erkölcsi tekintetek nem szolgálhattak már akadályul, hogy György emez öröme teljesebbé válhasson, végre mégis oda költözött hozzá lakni: ápolónak; megosztá vele a magánosságot és rokon lelkével rideg tanyáját barátságos tűzhelyé varázsolta. Bátyjának, Lászlónak leánya, *Anna* volt e jóságos teremtés, aki 1804 után, – mindketten már öregek – Bessenyei György utolsó éveinek ridegségét enyhíteni iparkodott. [...] Talán nagybátyjától, Györgytől tulajdonítá el azt az érzelmet, hogy egyedül élje át földi pályafutását. Lehet; mert hogy bátyja nagy befolyással volt rá, tanúsítja az, hogy Bessenyei Anna az irodalmat szenvedélyesen szerette, maga is sok verset írt, kortársai előtt *verselő* néven volt ismeretes. Ő volt tehát az a szabolcsi rokon, kiről Szőke István tudósítása nyomán Toldy feljegyezte, hogy Bessenyei Györggyel lakott, aki őt igen szerette s neki ajándékozta némely munkáit.” (A családtörténet idézett 100–101. lapjának hivatkozásai: Gonda Balázs, *A magyar testőrség története* – itt olvasható, hogy Bessenyei Anna „verselő” nevet viselt –; Toldy Ferenc, *A magyar költészet története*, aminek kapcsán Széll elárulja: Bessenyei Annától ő is kapott három eredeti Bessenyei György-kéziratot.) Utal még Széll Farkas saját korábbi közlésére: *Bessenyei György végrendelete*, Reform, 1872. 341. szám:

„Az 1811. év kora tavasza a költő bölcsészti őseihez szólította el; családbeliei javát célzó végrendelete tanúsítja, hogyha nem sikerült is neki, ami felől ábrándozott: visszaszerezni az elődjei által elidegenített birtokokat, de szigorú gazdálkodási elvei mégis lehetővé tették nemcsak azt, hogy az atyjától átvett javakat fönntartotta, hanem azokat a Sev- (Szőke) pusztá iránt indított birtokper megnyerése által, tekintélyesen gyarapította.”

Elofvastam a Reform 1872. december 12-i számának tárcarovatában közölt végrendeletet. Meglepve látom, hogy Széll a rokoni rokonszenvenél bonyolultabbnak feltűnő kapcsolat jellemzésére nem hasznosítja a Bessenyei Annára vonatkozó 8. cikkelyt. Bessenyei ugyanis ezt hagyta meg 1810. november 28-án kelt testamentumában:

„Bessenyei Anna húgomnak terhes betegségemben szüntelen mellettem való nappali és éjjeli fáradságáért adom és hagyom Sírhalmi vagy Szőke pusztájában levő egész részemet, melytől most 500 azaz ötszáz forint árendát fizetnek és ezt a jussom mértéke szerint mindhaláláig szedhesse vagy pedig a fiúág atyafiai tegyenek le 10.000 frtot, hogy annak az interesséből a fiúágnak menő haszon helyett a szívessége jutalmát vehesse haláláig.” Ezután a biztosítékok részletezése következik, majd ez a záradék: „Végre tekintvén az ő erántam mutatott lankadás nélkül való hűségét, hagyom és legálom minden ezüstömet és házbútoromat szabad dispositiójára.” Mindezt Bessenyei György „noha ágyban fekvődven betegen, de friss és józan elmével találattván, hathatós szóval” adta tudtára azoknak, akik már február 27-én meghallhatták, „hogy ezen bepecsételt írásban deklaráltatik utolsó testamentumi rendelése.”

A Bessenyei-végrendelet felsorolásából a családi ezüstök és a házbútorok számíthattak a legszemélyesebb, legbizalmasabb örökölheto kellekeknek. Aki ezeket kapta: a legközelebb állott az örökhagyóhoz. De közelállónak érezte magát Bessenyeihez a történetíró Széll Farkas is, aki a végrendeletközlésnek már első jegyzetében tudatja, hogy anyai ágon ő vérszerinti Bessenyei-rokon. Értsd: jussa van tehát azokhoz a Bessenyei-kéziratokhoz is, amelyek értékesebbek minden birtokrésznél, s amelyek a legkitüntetettebb örökös, az azokat birtokló Bessenyei Anna kezéből jutottak hozzá. Az irodalmi muzeológia figyelmét felkelthető 8. végrendeletcikely említetlenül hagyása elgondolkodtató. Vajon a bútor- és ezüstrelíviákból, ha már kéziratokat kapott, nem jussolt-e valamit (Bessenyei Anna révén) a család rokon-történetírója is? Nem ezért hallgat-e erről a cikkelyről? Vagy inkább azért nem idézi – ez látszik valószínűbbnek –, mert netán nagybácsi és unokahúg bizalmas kapcsolatára következtethetni belőle?

Amikor *A Bessenyei család történetének* utolsó ívét nyomták, Széll Farkas váratlan információhoz jutott. Ahogy a névmutató előtti utolsó lapon pótlólag közli:

„*Bessenyei Annáról* (lásd 100. lap) említettem, hogy verseket írt és kortársai előtt *verselő* néven volt ismeretes; családi hagyományokból értesültem arról is, hogy némely munkája nyomtatásban megjelent. Minthogy nyomtatott munkáját soha sem láttam, sem könyvészeti irodalmunkban annak még címét sem találtam, eme családi hagyományt fel sem említettem. *Király Pál* bpesti tanár úr lekötelőző szívessége folytán, munkám csaknem legutolsó íve nyomtatása közben jutott kezemhez a Bessenyei Anna által kiadott kis füzet, melynek címe: *Bessenyei Anna Versei. Készült Gáán 1815. esztend. S. Patakon nyomtatott 1815-ben.* Az 55 lapra terjedő 8-ad alakú kis füzet, úgy látszik, igen szűk körre szorítkozó, nagyon kevés számú példányban jelent meg; így a legnagyobb könyvészeti ritkaságok közé tartozik; minél fogva tartalmából néhány darabot mutatoul közölni nem tartottam érdektelennek.”

És közreadja *A halogatott reménység idején, a Magamat csudáalom... az Egy bús panasz a viszontagságok közt, a Mikor a test leveretik... a Lelki öröm a Krisztusban és A lélek felemelkedése a Krisztushoz* című hat verset. Bessenyei Anna életművéből mindössze ez a mutatványközlés ismert; százöt év óta alig egy-két sorát idézték még. Hadd iktassam ide közülük – ezúttal még én is csak mutatványként – az elsőt, a szonettszerűen zárt (s éppen tizennégysoros) *A halogatott reménység idején* címűt. Négy évvel Bessenyei György halála után, ezüstjei és házbútorai között, 500 forint évi árendát részelve a negyvennyolcesztendő Bessenyei Anna így látja önmagát:

Képzeldésemnek sebessége lankad,
 A kétségnek sűrű fellegében akad.
 Az egész világot szomorúan nézem,
 Egyik bűt a másra szüntelen tetézem.
 A viszontagságnak intóztató árja
 Zúg, ijeszti, szívemet igen sűrűn járja.
 De akár mint zúg is, nagyon mégsem félek,
 Sőt az Isten mellett bátorsággal élek.
 Itt lelem önála a gyönyörűséget,
 Itt nem érzem soha a keserűséget,
 Most is hát Istenem ne légy messze tőlem,
 Mindent, valami bűn, tisztíts ki belőlem,
 Hogy én a kegyelem edénye lehessek,
 Végre a dicsőség helyére mehessek.

Aki ha nem is érdemben, de Széll után először szólt Bessenyei Anna verseiről, egy debreceni lelkész-író volt, bizonyos Könyves Tóth Kálmán (1837–1924). *Bessenyei Anna* című dolgozata (a debreceni Csokonai Kör Évkönyvében, 1890–93, megjelent 1894) voltaképpen csak tartalmi ismertetést ad a pataki verseskötényről. Könyves Tóthot Széll Farkas ösztönözhette, mert ő akkor a debreceni királyi ítélőtábla tanácselnöke és a Csokonai Kör elnöke volt. Egy évvel később még egy érdekes kiadvány jelent meg Debrecenben: Széll Kálmán emlékbeszéde Széll Sámuelné „végtisztessége alkalmával”. Ez a 78. életévében elhunyt Bessenyei-leszármazott is az Anna nevet viselte lány korában: ő volt a történetíró Széll Farkas édesanyja.

Visszatérve Bessenyei Anna pataki verseskötényéhez: mivel abból Debrecenben nem találtunk példányt, és az is eltűnt, ami a Sárospatakon tanult tudós tanár, Király Pál (1841–1902) jóvoltából Széll Farkas felvilágosítására szolgált, a Tiszáninnen Református Egyházkerület sárospataki Nagykönyvtárában a *N° 294. 4 a. 31.958 III.* szám alatt őrzött darabot unikumnak kell tekintenünk. Szinnyei írói lexikona a Király-féle, Gulyásé a pataki példányra utal, s ebből még az is elképzelhető lenne, hogy Királyé került Patakra, de efféle provenienciának semmi nyoma a kötés nélküli, gerincén pirosra színezett pataki unikumban.

Szinnyei József már egy évvel Széll Farkas családtörténetének megjelenése után beiktatja Bessenyei Annát a *Magyar írók élete és munkái* II. kötetébe (1891, 998): „B. László és Dombrády Anna leánya s B. György költő unokahúga; szenvedélyesen szerette az irodalmat és sok verset írt, ezért kortársai előtt verselő névvel volt ismert. 1804 után bátyjához, Györgyhöz, ki nagy hatással volt reá, költözött Pusztakovácsiba s haláláig hűségesen ápolta őt. Majdnem 100 évet élt; meghalt 1859-ben Fekete-Tóthon (Biharm.) – Munkája: *Bessenyei Anna versei*. Készült Gáván 1815. Sárospatak, 1815. Ezen ritka könyv Király Pál tanár birtokában van.” Szinnyei irodalomjegyzéke Széll végrendeletközlésére és a családtörténetre utal. A *Pallas Nagy Lexikona* (1893, III, 196) rövidített formában szó szerint ezt a kis biográfiát közli.

A Szinnyeit kiegészítő és folytató Gulyás Pál hozzátételei (1941, III, 181) a következők: „Szül. 1767. A Sz. említette verseskötet egy példánya megvan a spataki ref. főisk. ktárában. U.o. két kéziratot kötete is 886. és 889/2. sz. a.: A tiszta és józan értelemnek tseppjei (Gáva 1823); A ker. hitnek gyümölcseiről és más versei.” Gulyás irodalomjegyzéke cz: „*Pallas* III. Bp., 1893. – *Kempelen*, II. U.o., 1911. – *Tolnai* III. U.o., 1913. – *Ványi*, U.o., (1926). – IK: 1930. 49. 1. (Gulyás József: B. A. és B. Boldizsár versei.)”

Mindebből Gulyás József ITK-beli cikke hoz újdonságot (1930, 99–101): idézget a verseskötényből és a kéziratokból (amelyek leírását alább, a Bessenyei Anna-

hagyatékáról szólva adjuk). A pataki Bessenyei Anna-hagyomány erősebb is a debreceninél. Amikor 1994 őszén arról tájékoztattam Kováts Dánielt, hogy miskolci bölcsészhallgatóknak tartott szerdai textológiai óráimon kiadatlan sárospataki kéziratosokat készítünk elő publikálásra, s tervezzük Bessenyei Anna műveinek összegyűjtését és kiadását is, ő november 28-i válaszelevelében emlékeztetett az 1815-ben megjelent pataki verseskönyvre, s mindjárt jelezte is készségét, hogy a *Széphalom* évkönyv helyet biztosíthat vizsgálódásaink eredményeinek.

Így került a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyvébe Bessenyei Anna *Versceinek* hasonmás kiadása és az irodalmi hagyatékáról készült beszámoló.

Én először az OSZK-ban próbáltam kézbe venni a verseskönyvet, de sem állományában, sem pedig Petrik könyvészetében nem találtam. A helyzet tehát száz év óta mit sem változott: Bessenyei Anna kis könyve nemcsak nemzeti könyvtárunkból, de nemzeti bibliográfiánkban is hiányzik. Nem került elő új példánya „A Petrik”-hez készült pótkötetek összeállítása közben sem. A pataki példány ennél fogva jelenlegi ismereteink szerint unikumnak tekinthető.

Előkerült azonban más: Bessenyei Annának alighanem elsőül, már 1794-ben megjelent könyvecskéje, az *Ifjak emlékezetoszlopa*. Amikor egyre csüggedőbben forgattam a Petrik-pótlásokat, az 1989. évi VII. pótkötetből vigasztalásul kibukott ez a tétel:

„IFIJAK' / EMLÉKEZET / OSZLOPA / MELYET / NÉMELLY TSENDES ORÁIBAN / GYAKOROLNI SZOKOTT ELMEL-/KEDÉSEI SZERÉNT, AMA' RO-/MOLHATATLAN ERŐSS KÖ-SZIK-/LÁBOL AZ UR JÉSZUS KRISTUS / DRÁGA BESZÉDÉBÖL, EGYBE RA-/ KOTT ÉS AZ ÖRÖKKÉ ÉLŐ IGAZ / ISTEN FÉLELMÉNEK S TISZTE-/LETÉNEK EMLÉKEZETÉRE EGY / NÉHÁNY UJ ÉNEKEKKEL E-/GYÜTT, TÖREDELMES / SZIVVEL FEL-IS / EMELT / BESSENYEI ANNA. / [Nyomdadász] / KOLO'SVÁRATT' / Nyomt. a REF. COLL. Betüivel, / 1794. Eszt.”

Mert az OSZK-ban ebből sincs példány, sem pedig fotómásolat, a VII. Petrik-pótkötet szerkesztőjéhez, Pavercsik Ilonához fordultam felvilágosításért, aki készségesen az *Ifjak emlékezetoszlopa* egyetlen ismert példányának őrzőhelyéhez, a romániai Székelyudvarhely Tudományos Könyvtárához (Biblioteca Documentară) igazított. Róth András Lajos igazgató úr (aki egyszersmind egyszemélyes könyvtárosa a székely-udvarhelyi Bibliotecának) levélbeli kérésemre 1994. december 27-én megküldte a könyv xeroxmásolatát. Hálas köszönet Róth igazgató úrnak! Válaszelevelében jelzi, hogy az 1093. leltári számon őrzött *Ifjak emlékezetoszlopa* [14], 70, [4] lapból áll, ívjelzetei: A¹²–C¹², D⁸, „tehát 12-ed ívrétű, 13 cm magas, kartontáblás, márványozott egész bőrkötésű. Felületén horzsolt részekkel, helyenként bogárrágta nyomokkal, gerincén görgetős levéldíszítéssel. Gerincén külön felragasztva az alábbi cím: IFJA / EML / OSZL.” Ezt a szeretetteljes könyvleírást és másolatmegküldő gesztust Róth András Lajos kollegiális szíveességből, *gratis* produkálta. Megragadom azonban a jelenlegi közlés nyilvánosságát, hogy azt is közhírré tegyem, mit szeretne kérni tőlünk – nem viszonzásul, hanem elemi munkafeltételek biztosítása érdekében. „Meg szeretném kérni, hogy közvetítsen valamely magyarországi alapítvány felé, amely hajlandó lenne támogatni egy erdélyi, jelen esetben a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár modernizálását egy korszerű számítógéppel. Könyvtárunk 75.000-nél valamivel több címet sorakoztat fel polcain, főleg 1944-ig terjedő anyagból. Nagyon sok RMK-kötetünk van (köztük unikumok), valamint külföldi régi könyvünk [...] Egy IBM számítógép nagyon sokat segíthetne a modern feldolgozásban és a visszakeresésben.”

Elnézést a közérdekű közbevetésért.

Azzal folytatom, hogy az 1994 karácsonyára megjelent *Új Magyar Irodalmi Lexikon* – hogy jót is mondjunk róla – végre eltörölte a bibliográfiai kézikönyv vétékét. Margócsy József szócikkében ez áll (I, 217): „Bessenyei Anna (Tiszabercel, 1765? – Feketetót, 1859?) költő. B. György unokahúga; 1804 táján hozzáköltözött Kovácsipusztára, s holtáig ápolta. Később főleg gávai birtokán élt, sokat betegeskedett. Levelei szomorú, nehéz életét tükrözik, kegyes gondolatok kíséretében, mint versei. Kéziratait a sárospataki ref. gyűjtemény őrzi.”

A bibliográfiában említi Margócsy József a verseskönyvet, valamint Széll, Könyves Tóth és Gulyás közleményét. Hozzáteendő az adatokhoz, hogy Bessenyei Anna a teológiai elmélkedés műfaját is művelte, ahogy erről kéziratai és az 1989-től már ismert *Ifják emlékeztetoszlopa* tanúskodik. A születési év és a Pusztakovácsiba költözés dátuma sem vitás, vannak továbbá kéziratai Debrecenben, levelekkel együtt, amelyekből Patak és a Ráday Gyűjtemény is őriz néhányat. Amit szóvá kellett tennem, az az 1963. évi *Magyar Irodalmi Lexikon* (I, 151) követéséből adódhat. Itt szerepel a „Tiszabercel, 1765 körül”, az „1804 után”, továbbá a hat közölt vers némi tartalmi ismeretére valló karakterizálás: „Versei a halogatott reménységről, az egész világ szomorú szemléletéről, az elmúlásról, a szerencsétlen sorsról szólnak.”

Egyik idézett lexikon szerzője sem látszik azonban tudomást venni arról, hogy Bessenyei Annához mindenekelőtt Gálos Rezső emlékezetre méltó műve, a *Bessenyei György életrajza* (1951) szolgáltat adatokat. Nem hivatkozni rá: hanyagság és hibaforrás. Az olvasmányként is megragadó életrajzi monográfia *Az alkotó* című fejezetében olvassuk:

„1803-ban a vármegye ismét jelét adta megbecsülésének. A tisztújításkor második alispánnak jelölték. [...] A következő évben még nagyobb öröm érte. Amit a hagyomány szerint régóta sürgetett, végre elszánta magát László bátyjának hajadonfővel maradt leánya, Anna, hogy háztartása vezetésére végképpen hozzá költözik. Az *értelemnek* keresésében olvassuk Bessenyeinek e sorát: »akiben örööm találnám, hozzám nem jön.« Széll Farkas ezt a sort – valószínűleg joggal – Annára vonatkoztatja. Ha ez igaz, akkor a vonzalom régibb és mélyebb volt, talán mindkettejükben. Bessenyeinek most teljesedett óhajta. Széll szepitgeti, takargatja az elhatározást: »erkölcsi tekintetek nem szolgálhattak már akadályul«, »ápolónak jött«, »megosztá vele a magánosságot és rokon lelkével rideg tanyáját barátságos tűzhelyé varázsolt. Mindketten már öregek.« Sőt véníti is Annát, azt mondja – ő maga is ösmerte még – hogy az istenfőle aggleány csaknem száz éves volt, mikor meghalt.

Lehet, hogy Széll Farkas a rokonság kedvéért takargatta a dolgot, én csak azt állapíthatom meg, hogy adatai nem fedik egészen a valóságot. Bessenyei ekkor 57 éves volt és Anna nála 20 esztendővel fiatalabb – a Széll Farkas által összeállított családfa szerint 1767-ben született, tehát nem is volt olyan öreg: 37 éves volt. Kedvese volt-e, vagy lett-e Bessenyeinek, azt nem kutatom. Mindenképpen társa lett magános életének, gondozója házatájának és ápolója, nemcsak ki-kiújuló betegségében, hanem egész öregkorában. – Művelt és finom lelkű asszony volt, aki később nemcsak verseket, hanem prózai elmélkedéseket is írt. 1815-ben írt verseit – ekkor már ismét Gáván lakott – Sárospatakon ugyanebben az évben ki is nyomatta; a pataki könyvtár 1821- és 1823-ból való írásait őrzi. A *tiszta és józan értelemnek cseppjei* az egyiknek címe s a test és lélek vitájáról szól. Írt-e már Bessenyei oldalán is valamit, költőnk gyönyörködött-e még húga dolgaiban, vagy mulatott-e rajtuk az öreg poéta, azt nem tudjuk.

Az udvarházból otthon lett. Pipaszó mellett beszélhetett költőnk Annának ifjúságáról, életményeiről, utazásáról. Gondtalan élete nyugalomát derű aranyozta be. Úgy tartja a hagyomány, hogy az öregedő Bessenyei gyakran hívott meg házához gyermekeket, eljátszodozott, eltréfálkozott velük – ezzel áltatta magát, vagy álmodta bele magát abba az elmúlt ábrándba, hogy család veszi körül. Pedig minden elmúlt körül: ifjúság, hírért való vágyakozás, közéleti szereplés. Attól kezdve, hogy Anna odaköltözött, semmi további írásáról sem tudunk.”

Harminchét éves unokahúga vajon „Kedvese volt-e, vagy lett-e Bessenyeinek?” Én sem kutatom (pedig nagyon izgat a kérdés). Csak dicsérem Gálos Rezső bátorsá-

gát, hogy 1951-ben ezt megkérdezi. A nemzeti és a családi szemérem Széll Farkast mindenesetre a legcsekélyebb gyanúnak is eloszlatására sarkallta. „Magyar ember nem kéjsovár” – hihette Széll is Arany János nemzetkarakterológiájával egyetértve. Mint már utaltam rá, szerintem ezért is hallgat Széll a végrendelet 8. cikkelyéről. Ha alaposabban megismerjük Bessenyei Anna munkáit és levéltári álmukat alvó leveleit, talán rálelünk valaminő áruló nyomra.

Ha nem, akkor is feltehető, hogy György és Anna hat közös pusztakovácsi esztendeje gyümölcsöző együttlét lehetett. A pletyka sem zavarhatta őket. „Napjaimnak kevés óráit, amelyekkel még rendelkezem, a *természet igazságának* áldozom fel. Az emberi ítéletet nem rettegem! – Síromnak halmain kárhoztatásodnak komor mennykövei hidegen alusznak el holttetemeim felett” – idézi *Az értelem kereséséből* Gálos. És megint rá mer kérdezni: „Annára gondolt-e?... Az emberi ítéletre azelőtt sem adott. [...] Ha Annára gondolt – tévedett; az utókor nem kárhoztatja érte.”

Hasznos egymásrautaltságuk pedig úgy értendő: az író Bessenyei elhallgatott ugyan, de segíthette megszólalni a vers nyelvén Annát. S Bessenyei Anna még házassági köteléken kívüli állapotukat és gyermektelenségüket is irodalmiasan kompenzálta. Erre a helyzetre – Annának még Pusztakovácsiba költözése előtt – Gálos így idézi *Az alkonyat* Bessenyeijét:

„A *Társaságnak* eredetében, tehát 1803 tavaszán írja e sorokat: „Az én életem pusztá ... gyermek nélkül való öregségemben gyönyörűségemért vágyódásomat csak képzelődéssel táplálom... Nincs kire tekinteni. Nincs kihez szólni... Kerüld a magános vénséget, ó boldog ifjú, mely a halálnak mord keservét elhunyásod előtt érezteti.” Nem az érzelmességre hajló sorok, mint inkább a munkáiban mindenütt megnyilatkozó megnyugvás, a dolgok folyásába való beletörődés mondják el, hogy valóban megöregedett és érezni kezdte a magánosság leverő érzését. Hiányzott a házastárs, hiányzott a gyermek, az unoka, – hiányzott az eleven környezet.

*Mikor unokáid már aggott éltedben
Cirókálják orcád, szökdösnek öledben;
Nyakadnál megölel, orcádat csókolja,
Lábujjhegyre feláll: kis testét pótolja –
Melyik muzsikáért adnád csevegését
S karodon, öleden való enyvelgését? –*

énekelte a *Természet világában*.”

Mintha erre a kitárulkozásra felelne Bessenyei Anna verseskönyvének legnyíltabb hangú XXI. darabja, amelyben felteszi az egyedül maradt, „a magánosságra kitett” nő legkínzóbb kérdéseit:

*Árva vagyok, érzem, nyugodalmam nincsen,
Nem találok férjet, aki rám tekintsen.
Atyám, anyám, bátyám, néném s szeretőm volt,
Hová lettek mégis? Felelet: mind megholt.
Mért élek hát magam árván elmaradva,
Férjnek feleségül mért nem vagyok adva?
Mikor engem minden szeretett és ölelt,
Bennem lelket, eszet, virtust és formát lelt.
Isten és természet együtt készítettek.
A magánosságra mégis így kitétek.*

Vajon az általam kiemelt „*szeretőm volt*” mai értelemben jelent-e szeretőt, s vonatkozhat-e Bessenyei Györgyre? Vagy másra utal? Akárhogy is volt, a „*bátyám*” itt nem a nagybátyját, hanem a testvérét jelentheti (alighanem Pált, akihez verset is ír).

A *Természet világa* „unokáid”-víziójára is van felelet. 1811. február 24-e, Bessenyei György halála után Anna ezt a hiányzó gyerek-unokát találta meg unokaöccse, a kis Bessenyei Boldizsár személyében.

Boldizsár úrfi 1813-ban született Feketetőton, Anna József nevű bátyjának fia volt. Bessenyei Boldizsár kilenc-tízéves korában már kész költő: három kéziratos versesfüzet is maradt utána Patak és Debrecen könyvtáraiban (ahová Anna 1821-ben és 1823-ban – Bessenyei Györgyöt követve – a maga kéziratos füzetait Boldizsár verses irkáival együtt elhelyezte). Az egyik Boldizsár-kódex Bessenyei Anna verseit is tartalmazza.

A feketetőti „Mozartot” Bessenyei Anna a költészet janicsárjának nevelte. Több mint nyilvánvaló, hogy hathatós segítő közreműködéssel: Bessenyei Boldizsár „munkátskái” az ő energikus, jobbitó keze nyomát is magukon viselik. Mily mértékben? – kideríthetik majd a versek kiadói. Boldizsár–„Mozart” a *Nénémnek írott versetskéimben* meg is köszöni ezt a segítséget: „Élj sokáig Bessenyei Anna, / A Mennyben legyen eledeled Manna” stb., stb. Az esetlen-bájos klapanciák és teologizálások (mert Boldizsár természetesen kiképzett vallásos elmélkedő is) inkább Bessenyei Anna, semmint Boldizsár személyiségének, egy irodalmisággal, kegyességgel túlfűtött udvarházi „szalon” atmoszférájának lélektanilag érdekes dokumentumai. A nagy Bessenyei halott, a végképp elárvult, öregedő nagynéni orcáját legfeljebb kis unokaöccse „cirókálja”, s „szökdös ölében”; ő azonban a költészet muzsikájáért, az angyalok égi zenéjéért odaadja „csevegését”. Talán inkább deformál, mintsem alakít a gyermeki elmén. (Boldizsárból férfikorában mindenesetre nem lett költő. A Gulyás-féle írói életrajzokban – III, 1941, 182 – csak annyi maradt fenn róla: „Kétszer nősült. Első felesége Lasztóczy Anna, a második Ilosvay Paula volt. További sorsa ismeretlen.”)

*

Ha mindezt tudjuk Bessenyei Annáról negyedszázaddal ezelőtt, amikor Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című költészettörténeti antológiája készült, W.S. mester poétiai közé (vagy akár a pataki, újhelyi, miskolci színtereken játszó *Psyché*-történetbe is) Bessenyei Anna biztosan belekerül! Hiszen benne van abban irodalmi levelezőtársa, Molnár Borbála is.

Ott lett volna a helye a poétiai között, mert nem volt tehetségtelen. Nemcsak áldozatos sorsa: költői műve is megérdemli, hogy fényre hozzuk Bessenyei György nagy nevének árnyékából.

Élek, félek, sírok, írok, gondolkodom:

Nyugalmmal nem lehet, szüntelen dolgozom –

írta mottóként versei élére. Így kell munkálkodnunk nekünk is ismeretlenné süllyedt műveinek összegyűjtéséért és kiadásáért.

Örvendetes, hogy azokban a miskolci bölcsészhallgatókban, akik megértették: a könyvtár nélküli Miskolci Egyetem a maga formálódó Textológiai Műhelyének terveit csak a közeli Sárospatak történelmi könyvgyűjteményére és kincsesbánya-kézirat-tárának anyagára építheti; azokban a filozóferekben megvan a hajlandóság a „Nyugodnom nem lehet, szüntelen dolgozom” ars poeticájának elfogadására. A Textológiai Műhely célkitűzéseit követve (lásd erről programcikkemet az Irodalomismeret 1994/3-4. számában: *Kísérlet a Miskolci Egyetem Textológiai Műhelyének létrehozására*) először egy XVIII. századi sárospataki kéziratot publikáltak, majd hozzáfogtunk a Bessenyei Anna-hagyaték feldolgozásához. Kötetbe szeretnénk gyűjteni az író fellelhető írásait és leveleit; ennek a munkának az első lépése a pataki verseskönyv mostani hasonmás kiadása és a kéziratos hagyatékrol készített felmérés,

aminek munkálataiba Bárdos Zoltán, Barkó Krisztina, Horváth Helga, Juhász Mónika, Kadocsa Balázs, Komócsi Valéria, Koncz Attila, Nagy Zsuzsanna, Nyikes Zita, Sváb Antal, Sziládi Gizella, Tóth Klára vettek részt, összeállításukat pedig Békési Gábor, Kerékgyártó Gizella és M. Papp Zsolt vállalta.

Csenkeszfai Poóts András *Hívő Tamás*ának publikálása után (Irodalomismeret, 1994/3. sz.) legyen ez a mostani közlemény a MISKOLCI IFJAK második EMLÉK-OSZLOPA, s köszönjük meg a lehetőséget a *Széphalom*-évkönyvnek, hogy közleményünkéből különnyomat is megjelenhet A MISKOLCI EGYETEM TEXTOLÓGIAI MŰHELYÉNEK FÜZETEI címmel. Úgy illendő, hogy az útjára bocsátott sorozat füzetit az a három tanárszerkesztő jegyezze, akik Sátoraljaújhely, Miskolc s Budapest összefogásával a Miskolci Egyetemnek Sárospatakra utaltságát ott hozzáférhető művek kiadásával demonstrálják; nevezetesen: Kováts Dániel, Porkoláb Tibor és Kovács Sándor Iván.

Égerházy László: Világszép nádszálkisasszony

BÉKÉSI GÁBOR – KERÉKGYÁRTÓ GIZELLA – M. PAPP ZSOLT

Bessenyei Anna irodalmi hagyatéka

Első megjelent művének a Kolozsvárott 1794-ben sajtó alá került *Ifjak emlékoszlopa* tekinthető. Kéziratát nem ismerjük, a nyomtatott kiadás ajánlása „Méltóságos grófné Brézovitzai Horváth Susánna asszonynak [...], gróf és generális Széki Teleki Ádám úr istenfélő özvegyének” szól. Keresztes Máté szuperintendens, aki engedélyezi a kinyomtatást. „Ezen Ifjak emlékezetoszlopát a keresztyén ifjajknak szívekbe keresztyéni kegyelmességet csepegtető munkának találta”, azaz protestáns kegyességi műről van szó, amiben rövid imádságok, könyörgések, versek, zsoltárparafrázisok „csepegtetik a keresztyéni kegyelmességet”. A címtelen versek a könyvecskének több mint a felét foglalják el a 31. laptól a 64. lapig. A *Mutatótábla* szerint az *Ifjak emlékezetoszlopa* 39 szemelvényt tartalmaz.

A Sárospatakon őrzött Bessenyei Anna-kéziratokat röviden már Gulyás József bemutatta idézett közleményében (ItK, 1930, 100).

Az egyik „kézirati kötetben (889/2.)” – írja Gulyás – Bessenyei Annának „több verses dolgozata olvasható. *A keresztyén hitnek gyümölcseiről* szól az első. Páros rímű versekben Gáván 1821-ben készült. [...] Egy másik versében árvíz idején Istenhez könyörög, egy harmadikban az Isten nagyságáról elmélkedik (*Leülök, hallgatom az Istent a porba*). Így ontja e hosszú versben a sorokat 1821 október havában Gáván. Prózában elmélkedik a léleknek a lélek felől való vizsgálódásáról, a teremtésről, a Jézus haláláról, feltámadásáról, mennybemeneteléről, a Szentlélek eljöveteleéről s a körülmetékedésről”.

E kéziratköteg mai jelzete Börzsönyi Józsefnek *A Tiszáninnen Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa* (1986) szerint: 824. A kézirat 1a-1b lapja autográf, 19a-22a lapja ismeretlen kéz tisztázata, a 22a lapon az utolsó kilenc sor megint autográf. Tartalomjegyzéke a következő:

1a: [Címlap] *A keresztyén hitnek gyümölcsei / melyeket / Bessenyei Anna / termett ezen helyen, hol a teremtő / maga plántálta hogy a rothadó ter/mészetből rothadatlanságot hozzon, / a halandóságtól halhatatlanságot / teremjen mint mennyei plánta az / örök életre hogy meg maradjon, / két különböző versekbe / Gáván, 1821.*

Losonczi István pataki könyvtáros ugyanitt olvasható megjegyzése szerint a kézirat 1821. november 24-én került Sárospatakra „Tekintetes Bessenyei Anna Kisasszony ajándékából”.

1b: Bibliai mottó, sorkezdete: „Gyümölcst teremjetek...”

2a-7b: Vers, sorkezdete: „Magamat magamban...”

7b-8a: Vers, címe: *Egy árvíz idején Istenhez való könyörgésem.*

8a-12b: Vers, címe: *Más, sorkezdete: „A Jehova uralkodik...”*

12-13.lap: [a lapok jelzése a könyvtáros írásával] Négy lapnyi címtelen versrészlet (sorkezdete: „tökéletességgel, igazsággal...”) A verses füzetbe nem bekötött, abból kijáró, oda nem illő, két helyen átluggatott levél kézirata más-honnan származik.

17a-18a: Próza, címe: *A léleknek vizsgálódása a lélekről*

19a: Próza, címe: *A Teremtésről*

19b-20a: Próza, címe: *A Jézusnak meg testesüléséről*

20a-20b: Próza, címe: *A Jézusnak haláláról*

20b: Próza, címe: *A Jézus feltámadásáról*

- 21a: Próza, címe: *A JÉSNÁK Menyben meneteléről*
 21a: Próza, címe: *A SZENT LÉLEKNEK eljövételéről*
 21b-22a: Próza, címe: *A KÖRNYÜL Metékedésről*
 22a: Próza, címtelen zárósortok, sorkezdetek: „A felül írt igazságnak erősege...”
 Megjegyzés: A 2a, 7b, 8a lapon kezdődő szövegek megvannak a debreceni R 662 jelű kéziratban is (a 14a, 22b, 23a lapoktól kezdődően).

Gulyás József így írja le a másik sárospataki kéziratot (ItK, 1930, 99):

A „886. számú füzet: *A tiszta és józan értelemnek tseppjei* [...] Gáván készült 1823-ban, s régi tárgyat dolgoz fel: a lélek és a test párbeszédét. [...] Ebbe be van iktatva Vályi László verses levele a költőnő 1815-ben megjelent verseiről és Intzédi Borbála levele hozzá.” Egy másik beszélgetésbe „bele van ismét szöve Bessenyei József és Bessenyei Anna levélváltása 1823-ból.”

Ennek a kéziratkötegnek a jelzete a Börzsönyi-katalógusban: 821. A katalógus kérdőjellel mondja autográfának, mert csak címlapja és 1b lapja saját kézírású, a 2a-16b lapok ugyanannak a kéznek a tisztázata, mint az előbb leírt 824 jelű kézirat. Tartalomjegyzéke a következő:

- 1a: [Címlap] *A tiszta és józan értelemnek / tseppjei melyek főznek / a leleknek és a testnek együtt való / vetékedésiből, és ismét azok / nak szent egyesülésekből / Készült Gáván 1823 / Nagy Besenyői Bessenyei Anna által.*
 1b: Bibliai mottó, sorkezdetek: „akik test szerint járnak...”
 2a-7a: *A lélek beszélgetése a testtel* [próza, a továbbiakban csak a verseket különböztetjük meg].
 7a-8a: Vályi László verses levele Bessenyei Annához, sorkezdetek: „Istenem be szép olly...”
 8a: A dialógus folytatása.
 8a: Intzédi Borbála levele Bessenyei Annához, megszólítása: „Édes kedves Néném Aszszony...”
 8a-10b: A dialógus folytatása.
 11a-11b: *Az Uton való beszélgetések*
 11b: A dialógus folytatása.
 11b: Címtelen vers, sorkezdetek: „Ha szívem ezután...”
 11b: A dialógus folytatása.
 11b-12a: Bessenyei József levele Bessenyei Annához.
 12a: Bessenyei Anna válaszevele Bessenyei Józsefhez.
 12a: A dialógus folytatása.
 12a-12b: Címtelen vers, sorkezdetek: „Be szép és jó dolgot...”
 12b: A dialógus folytatása.
 13a: Címtelen verses imádság, sorkezdetek: „Atyám add meg nékem...”
 13a-16b: A dialógus folytatása.

A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Debrecen) kézirat-katalógusa (szerkesztette Fecske Csaba és Lévai Botond, 1979) szerint a könyvtár Bessenyei Annának két verses füzetét őrzi. Az R. 662/1 számú ez:

Nagy-Bessenyei / Bessenyei Boldizsár / Versei és egyéb Munkátskái / készült / Gáván 1821 / Nyoltz Esztendő koromban [eddig ismeretlen kézírása, majd Bessenyei Anna kezével:] *Jegyzés. / A tizenharmadik levelen / kezdődnek a Nagy Bessenyei / Bessenyei Anna versei is / ebben a könyvben.*

A 13a lapon a cím megint Bessenyei Anna kézírásával:

A Jésum Hitinek gyümölcsei / melljeket Nagy / Bessenyei Bessenyei Anna termelt, / ezen helyen, hol a Teremtő maga / plántálta, hogy a rothado termék / szetből, rothadatlanúságot hozzon, / a halandóságból halhatatlanságot / teremjen mint Mennyei plánta / az örök életre hogy az meg maradjon --- / két különböző versekbe - / Gáván 1821.

- 13b: Kettős autográf bibliai mottó, sorkezdetek: „birják az esztelenek...”, „Gyűjtsetek kintset...”
- 14a-22b: Ismeretlen kéz tisztázata a „Magamat magamban...” kezdetű versről. (Lásd ezt a 824. számú sárospataki kéziratköteggben is, 2a-).
- 22b-23a: *Egy veszedelmes árvíz kori verseim* (Lásd még *Uo.*, 7b-.)
- 23a-36b: *Más. A vers sorkezdete: „A Jehova uralkodik...”* (Lásd még *Uo.*, 7b-.)
- 37a: *Más újabb verseim karácsonyra. Sorkezdete: „Az élet leszállott...”*
- 37b.38a: *Más. A vers sorkezdete: „Egy láthatatlan nagy erő...”*
- 38b: Bessenyei Anna levele Budai Ézsaiáshoz, Gáva, 1822.

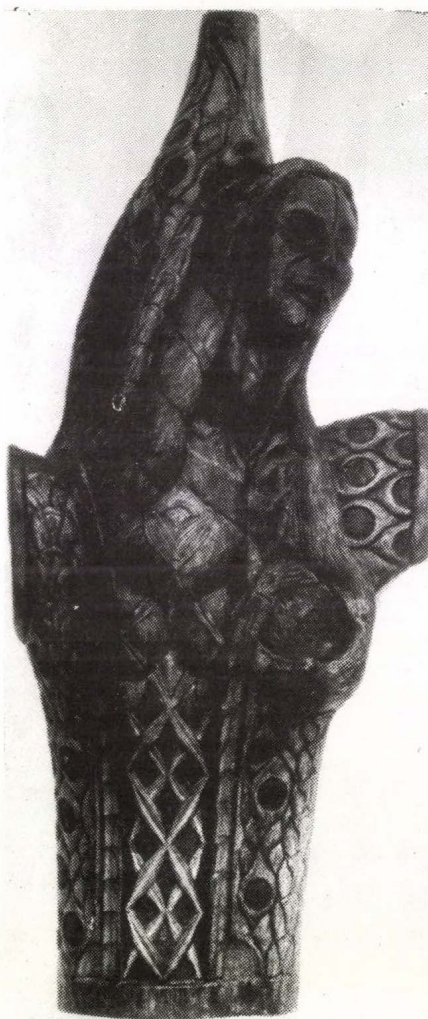
A másik debreceni kézirat az R. 985 szám alatt található. Teljes egészében autográf. Tartalomjegyzéke a következő:

- 1a: [Címlap] *Bessenyei Anna újabb Munkái / melyek folynak / A' Léleknek tiszta okoskodásaiból a Lelki Testnek / és Erkölcöknek Nevekedésire / Gáván 1823^{dik} Esztendőben*
- 1b: Bibliai mottó, sorkezdete: „A' lélek az a' ki...”
- 2a-5b: *A lélek beszédi*
- 6a-6b: *A' Teremtésről*
- 6b-8a: *A' Jézus meg testesülésétől*
- 8a-8b: *A' Jézus fel támadásáról* [!]
- 8b: *A' Jézusnak Menybe meneteléről*
- 9a: *A' Szent Léleknek eljövételéről*
- 9b-10a: *Az emberi Méltóságról és Kötelességről*
- 10b: Bessenyei Anna levele Budai Ézsaiáshoz, Gáva, 1823. Megszólítása: „Tellyes tiszteletű Drága püspök Ur!”

Sárospatakról (a Nagykönyvtár levéltárából), Debrecenből és a budapesti Ráday Gyűjteményből Bessenyei Annának eddig kilenc kiadatlan levele került elő. Ezek a következők:

1. Bessenyei Anna levele Budai Ézsaiáshoz (autográf), Gáva, 1822. (Debrecen, R.662, 38b.)
2. Bessenyei Anna levele Budai Ézsaiáshoz (autográf), Gáva, 1823. (Debrecen, R.985, 10b.)
3. Bessenyei Anna levele Szakács Pálhoz (csak az aláírás autográf), Gáva, 1829.február 14. (Sárospatak, B, LI, 22, 096, 56.)
4. Bessenyei Anna folyamodása a Tiszáninneni Református Egyházkerülethez (ismeretlen kéz írása), Gáva, 1832.július 18. (Sárospatak, B, LV, 23, 749, 328.)
5. Bessenyei Anna levele „Fő Tisztelendő Szuper intendens Ur”-hoz (ismeretlen kéz írása), Gáva, 1832.szeptember 15. (Sárospatak, B, LV, 23, 811, 390.)
6. Bessenyei Anna folyamodása a Tiszáninneni Református Egyházkerülethez (csak az aláírás autográf), Gáva, 1834.január 23. (Sárospatak, B, LVI, 24, 409, 19.)
7. Bessenyei Anna levele Rakovszki Dánielhez (autográf), Gáva, 1834.május 4. (Debrecen, R.725.)
8. Bessenyei Anna levele Szemere Pálhoz (autográf). Gáva, 1836.június 2. (Ráday Gyűjtemény, Bp., 2527. Vö.: Kozma Borbála – Ladányi Sándor: *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének kéziratkatalógusa*, Bp., 1982.)
9. Bessenyei Anna levele Somosy János sárospataki professzorhoz (autográf), Gáva, 1841.július 4. (Sárospatak, B, LXIV, 28, 575, 235.)

Természetesen nem hisszük, hogy katalógusunk Bessenyei Anna irodalmi hagyatékának teljes jegyzéke lenne. Könyvtárak s levéltárak még több művét őrizhetik, főként levelei kerülhetnek elő nagyobb számban.

*Tölgyfa tündér * Tündér Ilona*
Égerházy László munkái

KOVÁTS DÁNIEL

A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből

A magyar művelődéstörténet leglátogatottabb emlékhelye *Széphalom*, ahová *Kazinczy Ferenc* vonzza a látogatókat. A vonzerő legerősebb tényezője a *sír*, ahol „a szent öreg” hamvai nyugszanak felesége, gyermekei körében. Figyelmet kelt az egykori otthon helyén, a dombon álló *emléksarnok*, amelynek falai között gazdag gyűjtemény idézi fel Kazinczy életútját. Kedves környezetet teremt mindehhez a *park*, amely ugyan legöregebb fáival is alig emlékeztet az egykori gazda ízlésére, mégis egységes keretként övezi a zárandokhelyet. És ott áll a legkisebb fiú, *Kazinczy Lajos szobra*, akinek csontjai nem kerülhettek haza szülőföldjére az aradi sírgödörből, de akinek alakja mégis üzeni, hogy volt az apának méltó folytatója családján belül is.

Kazinczynak és Széphalomnak hatalmas az irodalma. Nemcsak az itt keletkezett, az ide címzett, az innen sugárzó példából született költői alkotásokra gondolunk, hanem az irodalomtörténeti közleményekre, a tudósításokra, helyismereti leírásokra is. Érdekes módon – s némiképp rejtélyesen – mégis van hiányérzetünk, amikor az utalások, közlések, adalékok mozaikdarabjait összerakva szeretnénk hitelesen megírni ennek az emlékhelynek a történetét. Egymásnak ellentmondó adatokkal találkozunk, nem egészen megalapozott megállapítások láncszerűen átvett és ránk örökölt fél igazságaival kell szembenéznünk. A következőkben – egyelőre a teljesség igénye nélkül – szeretnénk megismertíteni a széphalmi emlékhelyről mára kialakult képet az idők során reá rakódott foltoktól.

E közlemény szerzője az 1970-es évek közepétől foglalkozik Kazinczy széphalmi mindennapjainak rekonstrukciójával, az emlékhely történetével.¹ Húsz év alatt alkalma volt levéltári bejegyzések, korabeli sajtóközlemények, irodalomtörténeti megállapítások, emlékezések hosszú sorát tanulmányozni, mégis maradnak nyitott kérdések, amelyeknek megválaszolása igazi kihívás a kutató számára. Végleges lezárásra most sem vállalkozhatunk, néhány részletkérdésben azonban időszerű a tapasztalatok összefoglalása.² Közlésükkel áldozunk a helyi értékek gondozásának hűségese sáfára, dr. Újszászy Kálmán ösztönző emlékének.

¹ V.ö. többek között: Kováts Dániel: Kazinczy hétköznapijai. In: Kazinczy Abaújban és Zemplénben. Zempléni Füzetek 1. Sátoraljaújhely, 1978. 7-41. o. – Kováts Dániel: Széphalom. Kazinczy Emléksarnok. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 113. Bp. 1982. 16 o.

² E közleményünk részlet egy terjedelmesebb dolgozattól, amely *Széphalom, a Kazinczy-emlékhely történetét* dolgozza fel. Az anyaggyűjtéshez pótolhatatlan segítséget adott Busa Margit: Kazinczy Ferenc bibliográfiája című

Kazinczy Ferenc síremléke

Nyugvóhelyét maga Kazinczy jelölte ki. Még nem volt Széphalom lakója, bár már épült a ház, amikor első gyermekük, *Iphigenia* Kázmérban 1805. augusztus 8-án megszületett. A kislány alig múlt egyéves, amikor – két hónappal Kazinczyéknak a széphalmi új otthonba költözése után – a nagyszülői házban meghalt. Kazinczy határozott szándéka az volt, hogy a kis sírt kertjében ásatja meg, s ezzel új temetőt nyit családjának.³

Több barátjának is beszámolt a tragikus eseményről. Cserey Farkasnak 1806. augusztus 19-én Kázmérból írta meg először: „Fizsi nem él! – A' másod rendbeli fogak' kinos ütközése 's egy öldöklő hurut és az azzal egygyütt járó szüntelen hideglelés eloltották rövid életét.”⁴ Kis Jánost már Széphalomról tudósítja: „Megholt 18d. Aug. Kázmért. – Még akkor nap írtam a' Kassai Püspöknek, hogy kertemnek azt az egy nyomát, a' hová a' gyermek temettetni fog, engedje felszenteltetni, 's megengedte. Ott fekszik, itt Széphalmon, sirban, nem kriptában. *Jobbja 's balja mellett én és Sophie fogunk fekünni.*”⁵ Harang és ének nélkül tettük földbe. A' Plebános csak halkkal végzette-el a' mit tőle tiszte kívánt.”⁶ Szeptemberben – egy valószínűleg Csereynek szóló levelében – részletesebb beszámolót is ír. Eljöttek érte kocsival Széphalomba, de mire Kázmérba jutott, a gyermek már elaludt. „A sír csak 60 ölnyre van ablakomtól” – jegyzi meg.⁷ Mint egy Szentgyörgyi Józsefnek szóló levele is tanúsítja, Kazinczy sokat időzött a sírnál: „...szeretnek érzésivel járunk most kis Angyalunk fekvő helyéhez. Én magamban is elmegyek, el néha még a' hold fénye mellett is, és nékem édes gyönyörűség ott mindent tulajdon kezeimmel dolgoznom.”⁸

Huszonöt esztendővel később Kazinczyt is odafektették melléje. Igaz, akkor volt már más sír is az új temetőkerthben. 1809. január 7-én meghalt Török Sophie anyai nagybátyja, gróf Rogendorf Kajetán, aki élete utolsó szakaszát Kazinczyék házában élte, ott is hunyt el.

Kazinczy halálának körülményeit felesége leírásából ismerjük. Pannonhalmi, esztergomi, pesti útjáról tért haza családjához. „*Kilenc hétig friss egészségben volt közöttünk, úgy látszott, nem fél a kolerától, sőt gyakran tréfálkozott róla; Kézy professzor meghalt Patakon, ettől vigasztalhatatlan lett. Soha nem panaszkodott, de mostantól kezdve rosszabbul nézett ki; Augusztus 20-án még feszültebbnek látszott, semmit nem beszélt, – egyfolytában verseket írt, nem volt bátorságom zavarni, elvonni figyelmét. – Láttam, háborítatlan akar maradni. 21-én reggel rosszul lett; hitelen forró-hideg ráta, 3 ájulás annyira elgyöngítette a kedvesét, hogy alig volt hangja. Kérdeztem, mi fejt; semmi, csak gyengeség, nagy forróság, 22-én óriási szenvedései voltak és jajgatott: Nyugtalan-sága egyedülálló volt, mindent ledobált magáról, aztán ismét szót fogadott, betakaródzott, de csak rövid időre, újra kitakaródzott. Jajgatásán már meg kellett könyörölni. 23-án eszméletlenül volt még, Azt hittem megszakad a szívem. Most már láttam, hogy ez nem tart soká, így azt mondtam neki; Kedves, nyugtalan vagy, jőjj az én ágyamba, az frissen van megvetve. A kedves átérezte ezt a gyöngédséget, önerőből felkelt, karját nyújtotta, a betegápoló átvitte őt és a hála érzete látszott szemében, kért, üljek mellé, nyugtalan lett, nem találta a helyét sehol, futni akart, kiáltani, minden hiába, semmi több, csak még egyszer felpillantott, 'Sophie!' kiáltott, kinyújtózkodott és elhagyott bennünket,*”⁹ A

munkája (Miskolc, 1981), az ő eligazító tanácsai nyomán tárhattuk fel a régi lapokban meghúzódó anyagot az OSZK-ban. A sárospataki Nagykönyvtárban dr. Újszászy Kálmán és Szentimrei Mihály segített hozzá bennünket az évek során több értékes forráshoz, a sátorlajújhelyi Zempléni Levéltárban pedig dr. Högye István támogatását, segítőkészségét élvezhettük. Hálas köszönettel tartozunk nekik.

³ Érdemes megjegyezni, hogy Kazinczy édesapját Felsőregmecen a református templom cintermébe temették, s volt később a Kazinczy-leszármazottaknak Alsóregmecen is temetőkertjük.

⁴ Kazinczy Ferenc levelezése. (A továbbiakban: Kaz.Lev.) Közvetteszi: Váczy János. IV. kötet, Bp. 1893. 273. o.

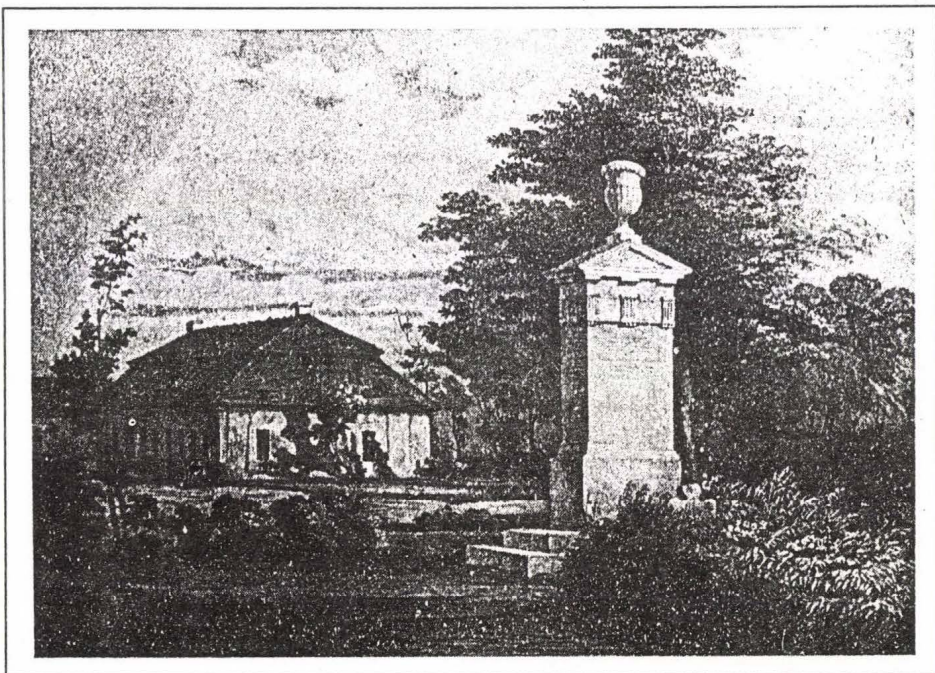
⁵ A mi kiemelésünk. K.D.

⁶ Kaz.Lev. IV. kötet, 277. o. – Mint ismeretes Kazinczy vegyes házasságban élt. Felesége római katolikus volt, így a leányok öt követék (ezért kellett a katolikus püspöktől engedélyt kérni, ezért végezte katolikus plébános a szertartást). Kazinczy és fiai a református vallásfelcsekeztettséghez tartoztak.

⁷ Kaz.Lev. IV., 308. o.

⁸ Kaz.Lev. IV., 323. o.

⁹ V. Busa Margit–Z. Szabó László (szerk.): Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. Győr, 1986. (A továbbiakban: Kazinczy Ferencné levelezése). 32. o. – A levelet németül írta Guzmics Izidornak, valószínűleg 1831 októ-

levél végén Török Sophie még megjegyzi: „Amikor meghalt a lányunk, engedélyt kért [ti. Kazinczy Ferenc] a püspöktől, hogy megszentelhessünk egy helyecskét kertünkben. Itt nyugszik Ő virágok és szomorúfüzek között...¹⁰

Van egy másik korabeli közvetlen tanútól való följegyzésünk is, amely közismertebb. Kazinczy utolsó, befejezetlenül maradt levele 3. lapjának szélére leánya, Eugénia írta rá: „Mély bánattal kell jelentenem a szegény atyám halálát, mely augusztus 23-dikán nekünk nagy szomorúságunkra történt, a rettenetes kolera betegségbe esett 21-dikén, s harmadnap múlva elhagyott bennünket örökre az áldott...¹¹

A halál időpontjára vonatkozóan mégsem nyilatkozott egységesen az utókor. A széphalmi sírra az Akadémia által odahelyezett márványtömbbe ezt vésték aranyozott betűkkel Kazinczy Ferencről: „MEGHALT 1831. AUGUSZTUS 22.” Ez a dátum talán Toldy Ferentől ered, aki irodalomtörténetében ezt írja: „1831. augusztus 22-kén az ázsiai epemirigy áldozata lett élte hetvenkettedik évében, Széphalmon, Újhely mellett, ahol hamvai saját kertében nyugszanak.”¹² A feleségtől s a legidősebb gyermektől származó, fentebb idézett tanúvallomást azonban az anyakönyvi bejegyzés is hitelesíti. Dongó Gy. Géza közölte helytörténeti folyóiratában a felsőregmeci református anyaegyház akkori lelkészének, Szalóczy Istvánnak sajátkezű bejegyzését a felsőregmeci és mikóházi eklézsiában az 1831-ben elhunytak Halottas Tabellájából: „Sorszám: 32. Napja a' halálnak: Aug. 23. Napja a' temetésnek: Aug. 23. A' megholtnak neve: T. Kazinczy Ferenc Ur. A' megholtnak életideje: 70. esztendő. Halálos betegsége: Cholera.

berében. Dr. Györkösy Alajosné fordította magyarra. *Biczó Ferenc* közölte először a Kaposvári Egyesületi Leánygimnázium 1931-32. évi Értesítőjében: Kazinczy Ferencnek ... férjére vonatkozó eddig kiadatlan levelei. 10-19. o.

¹⁰ U.o. 33. o.

¹¹ Mocsáry Antalnak szól, a Kazinczy által 1831. augusztus 20-án kezdett, keltezett levél. Kazinczy Ferenc: *Levelek. Magyar Remekírók, Kazinczy Ferenc Művei II. Válogatta: Szauder Mária.* Bp. 1979. 751. o.

¹² *Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története.* A legrégibb időktől a jelen korig. Rövid előadásban. 1864-1865. Újra kiadta a Szépirodalmi Könyvkiadó 1987-ben. 212. o.

Temetkezésének módja: Orátioval.” Dongó hozzászólja: „Így van ez megírva a vrm. levelestárban a 293. polcon 54. sz. a. találatot fent idéztem TABELLA-nak hiteles másod-példányában.”¹³

A kolerajárvány miatt elzárt Széphalomból alig jutottak el hírek Pestre. A fővárosi lapok is általában a 22-i dátumról tudtak. A születésének 100. évfordulóján tartott nagyszabású megemlékezések idején a Vasárnapi Újság közli Kazinczy életrajzát, s benne azt, hogy a kolerától beszámoló levelének írása után negyednapra „azaz: aug. 22. 1831. Kazinczy is áldoztatja lett az uralkodó ragálynak. Élt 71 évet, 10 hónapot és 25 napot.”¹⁴ Hogy egy hibás adat mennyire tartósan megfészkelhet az irodalomtörténeti köztudatban, bizonyítja, hogy az 1963-ban megjelent Magyar Irodalmi Lexikon is 22-ét adja meg a halál napjaként.¹⁵

Bizonytalan a temetés ideje is. A halotti tabella szerint halála napján elföldelték az író. A sietség a járvány miatt érthető is, de azért meg kellett tenni bizonyos előkészületeket. Tudunk róla, hogy Kovácsvágásról hívtak református lelkészt Kálniczky András személyében. Erdélyi János beszámol róla, hogy Kazinczy születésének széphalmi centenáriumi megemlékezésére meghívták az idős embert, aki szólott is röviden a temetésről. Erdélyi így idézi fel szavait: „Én vagyok, én két hetes (77 – azaz hetvenhét éves) gyermeke az Úrnak ama méltatlan szolgája, ki a boldogult Kazinczy urat 28 esztendő előtt tizenötöd magammal temettem el. Akkor nem volt semmi részvét, most meg ily nagytekintetű urak, asszonyságok tisztelik meg sírját. Ne csüggedjen azért, akinek az életben talán sok szenvedés jutott, ne csüggedjen, mert mindenkinek eljő a szabadulás órája.”¹⁶

A sírhoz a család emlékoszlopot állíttatott, de ennek idejével kapcsolatosan is van némi zavar. A síremlék nyugati oldalán ma is olvasható:¹⁷

*Széphalomban Élete’
LXXIIIIdik évének lefolyta
után MDCCCXXXI, a’ südő ha-
lálók’ s a’ magáénak is
esztendejében állít-
tatá fel ezen emléket
Gróf Török Sófia, az
elhunyt hitvese, és
VII élő Maradékainak
Anyja*

A felirat nemcsak azzal közöl pontatlan adatot, hogy 73 évesnek mondja halálakor Kazinczyt, hanem azzal is, hogy az emlékkő állítását 1831-re teszi. A járvány idején, a családot ért csapás, a nehéz anyagi körülmények nem tették lehetővé, hogy az özvegy az esztendő hátralévő négy hónapjában a síremléket elkészíttesse. Bizonyítja ezt Török Sophie néhány levélrészlete is.

1832. március 30-án írta Guzmics Izidornak: „Ismét rügyezni kezd a természet. Kazinczy nyughelye csodálatos. Kőből padok s asztalok vannak a művészet nélkül kialakított, természetes kápolnában. Pár levágott gally a helyet ájtatossági fülkévé tette! Pünkösdre felállítják az egyszerű, de szép emlékművet. Akkor azonnal elküldöm, Önnek, Atyám a rajzot, amelyről

¹³ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (a továbbiakban: Akk) c. folyóirat, Sátoraljaújhely, 1909. XIV. kötet, 348. o. A tabella fotokópiáját közli *Högye István*: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. Sátoraljaújhely, 1990. 99. o. - Széphalom, Alsóregmec, Míkháza akkor a felsőregmeci egyházközséghez tartozott. - Meg kell jegyeznünk, hogy ez a bejegyzés sem teljesen pontos, hiszen a temetés - tudunk szerint - a halál másnapján, 24-én történt, s Kazinczy nem 70 éves volt, hanem már a 72.-ben járt. A halál napját több hitelesnek minősíthető közlés egybevetésével tesszük 23-ára.

¹⁴ Az életrajz szerzőjét P. szignó rejti, valószínűleg Pákh Albert, a szerkesztő húzódik meg mögötte. Vasárnapi Újság, 1859. okt. 30. 519. o.

¹⁵ II. kötet, 604. o. A szócikk szerzője Szauder József. Ugyanő az akadémiai irodalomtörténet III. kötetében (A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Bp. 1965. 286. o.) a helyes dátumot adja meg.

¹⁶ Erdélyi János: Úti levelek, naplók. 7. Széphalom. Szerk. T. Erdélyi Ilona. Bp. 1985. 114. o.

¹⁷ A sír mellett ma álló új emlékmű elhelyezésekor (1983) a régi követ az emlécsamok hátánál állították fel, ahol az az időjárás viszontagságaitól jobban óvható.

szeretném, hogy az Életrajz elé tennék, amelyet Ön fog megírni.¹⁸ Ugyanabban az évben augusztus 19-én visszatér erre az ígéretére: „A festő megrajzolta már Felejtethetlennem síremlékét. Elfoglaltságai akkorák, hogy még nem tudom azt Önnek elküldeni.”¹⁹ Egy 1832 decemberének végére datálható levélből, amely ugyancsak Guzmicsnak szól, azt látjuk, hogy a síremlék még mindig nincs készen: „Körülményeim, betegeskedésem hozzá, nem engedték, hogy ebben az elmúlt évben a kedves sírt, nagyon Szeretetttem nyughelyét befejezhessem. Az emlékkövek már készek, de csak májusban lesz tisztára dolgozva s felállítva. A magasság hét lányi lesz. Szíveskedne-e Atyám, egy érzése szerinti nagyon rövid, de erőteljesen igazmondó sírfeliratot írni nekem. Az egyik oldalon az Öné, a másik oldalon Desseöffy grófé állna. Most a festő nem akarja elkezdni a rajzot, míg a mű befejezve nincs. Sívárogyva várom a tavaszt, hogy itt néhány szép órát ismét eltölthessek. Kora napkeltekor itt imádkozom gyönyörtűséggel teljesen Teremtőmhöz, könyörgök Kazinczyért, Atyáért, jótévőmért s barátoméért, ellenségekért, akiket szerencsére nem ismerek. Aztán a kedves Elköltőzöttnék áldását kértem, átöleltem sírját mint szentségemet!”²⁰ Úgy tűnik tehát, hogy 1833 tavaszára maradt a síremlék befejezése.

Mint láttuk, az özvegy Desseöffy Józseftől és Guzmics Izidortól várta a kőbe vésendő feliratot. Nem tudunk róla, hogy Guzmics elfogadta-e a felkérést és készített-e ilyet; a kiadott levelezésben ennek nincs nyoma. Desseöffy József epigrammája azonban elkészült, s azt az utókor számon is tartotta. Becske Bálint, Kazinczy unokája is tudta, hogy a síremlék déli oldalán olvasható felirat „Kazinczynak irodalmi és kebelbarátja, gróf Desseöffy József tollából származik”.²¹ Desseöffy 1831 őszén megírta Kazinczy Ferenc rövid életrajzát,²² s annak befejezéseként megállapítja: „Javallandja talán Nemzetünk' köz érzete a' következő sír-írást felállítandó Emlékére:

*Hatszor tüz télen át Íróink' dísze, vezére,
Hon nyelvünk' gyönyörű tolla, Kazinczy Ferencz,
Sok múlt tapson, 's kínon túl-szálla, meredten,
Végre ide e' friss zöld hantnak alája került,
Lelke, felette, lebeg; hatván mindenfele; mert azt
Friss szellő hálás hon kebelekre viszi.*²³

Költeménye rá is került a síremlékre tizenhárom sorba törve a kő mérete miatt. Később több széphalmi látogató leírta magának, és nyomtatásban is közölte a feliratokat. 1868-ban egy B. Zs. szignóval jelzett szerző ír Kazinczy házáról és sírjáról.²⁴ Közli a feliratokat a szerzők megnevezése nélkül. 1872-ben Toldy Ferenc is megtekinti a sírt, lejegyzí a szövegeket.²⁵ 1887-ből Fejes Istvántól ismerünk szövegközlést.²⁶ 1904-ben Dongó Gy. Géza közli a „Kazinczy Ferenc piramis-szerű síremlékén” látható fölírásokat.²⁷ Becske Bálint két verses feliratot közöl 1909-ben kiadott füzetében; Desseöffy már említett epigrammája mellett a

¹⁸ Kazinczy Ferencné levelezése, 42. o. Némethől dr. Györkösy Alajosné fordította. - Guzmics Izidor a Minerva számára megírta Kazinczy Ferenc emléke és néhány character vonásai című rövid életrajzát. (Felső Magyarországi Minerva, 1831. 485-493. o.) Közli Z. Szabó László a Kazinczy Ferencné levelezése függelékében (93-98.o.), két lapot a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratai között őrzött példányból hasonmásban is (99-100.o.). Ebben Guzmics két helyen is augusztus 22-ét írja a halál napjaként (93., 97.o.), annak ellenére, hogy Kazinczy Ferencné megírta neki a 23-i dátumot.

¹⁹ Kazinczy Ferencné levelezése, 44. o. Dr. Györkösy Alajosné fordítása.

²⁰ Kazinczy Ferencné levelezése, 48. o. Dr. Györkösy Alajosné fordítása.

²¹ *Becskeházi Bálint: A széphalmi Kazinczy-mauzóleum ereklyéinek jegyzéke.* Bp. 1909. 11. o.

²² Miután a Minervában cenzori tiltásokra hivatkozva nem adták ki, megjelent a *Kovacsóczy Mihály által szerkesztett Árpádía* című zsebkönyvben. Első év. Kassán, 1833. 228-246. o.

²³ U.o. 246. o.

²⁴ Széphalomról. Fővárosi Lapok, 718-719. o.

²⁵ Beszámol az Akadémián (Akadémiai Értesítő, 1873. 10-13. o.), s cikket is ír: Újhelyt - Széphalmon. Fővárosi Lapok, 1873. 218-219. o.

²⁶ Széphalom. Vasárnapi Újság, 742-743. o.

²⁷ A szerkesztő póstája. Kazinczy-emléksorok. Akk. IX. kötet, X. évf. 254-255. o. Szerzőket ő sem nevez meg.

keleti oldalon lévő feliratot idézi, s megjegyzi róla: „E sírfeliratot Csicseri Ormos László, a sárospataki főiskolának egykori növendéke az idő előtt korán elhalt költő írta.”²⁸

Ha a különböző időpontokban közölt szövegváltozatokat filológiai alapossggal vizsgáljuk, többféle apró különbséget figyelhetünk meg; elsősorban a központosításban, az ékezetekben, a kis-, illetve nagybetűk jelölésében, a sormetszetben mutatkozik eltérés. A szóhasználatban ritkábban van variáns, de akad azért erre is példa. Az északi oldalon az „Áldozatot *nyújt*” helyett Fejes István a *gyűjt* igét közli; Ormos László versének utolsó sorában pedig az „*él* örökíteni neved” szakaszban a *kész* állítmány szerepel nála, bár megjegyzi, hogy ez a szó a kövön már elkopott. Desseffy versében a „*kínon túl-szálv*a, meredten” részben Becske Bálint „*túl élve*, meredten” szóhasználatot rögzít. Érdekes még, hogy a nyugati lap szövegében Toldy a „LXXI. évének” megjelölést közli a többiek által leírt „LXXIII-dik” helyett, mintha tudása alapján korrigálni kívánná a hibát.

Amikor Pál Mihály szobrászművész az emlékműnek a ma a sírnál látható másolatát készítette, természetesen fölmerült a szövegek írásmódjának kérdése. Mivel azonban nem az eredeti betűformák utánzatait vették kőbe, nem látszott indokoltnak a régies írásmód szolgálai követése.

A régi sírkő megfigyelhető írásmódját is tekintetbe véve magunk a következőkben rekonstruáljuk a fentebb még nem közölt két szövegét. Az északi oldalon ezt olvashatjuk:

Kazinczy Ferencz
A nagy elhunynak
örök emlékül

Széphalom sírva gyászol Tégedet
De hidd, a művészet sem felejt el,
Míg a Muzsáknak szentelt oltárin
Áldozatot nyújt a honfi kebel.

A keleti oldalon Ormos László verse:²⁹

Látnok! szenvedtél, zivatarral küzdve derítéd
A' hon egét, 's magadat sújta le a zivatar.
„Légyen! – mondád – a' Haza éljen! vesszek el én bár,
Múló fergeteg ez, 's a' Haza fénye örök.”
Most nyugszol – csillagkoszorú fed Olimpusz egében –
Általad a' haza él, 's él örökíteni neved!

Az emlékállítás óta eltelt több mint 160 esztendő alatt a homokkő sokat kopott, a feliratokat ismételtelen föl kellett újítani. Ez is hozzájárulhatott a szövegek írásmódjának változásához. Különösen az Akadémia által 1882-ben foganatosított átrendezés változtatott a képen.

Az özevgy, Török Sophie utolsó óráiról a legkisebb fiú, Lajos tudósít bennünket: „...kapok én egy stafétát, amelyben írja nekem az én jó anyám, hogy ő igen nagy betegen fekszik Nagy-Váradon, tehát menjek hozzá, mert érzi, hogy nem sokáig fog élni. Ennélfogva én el is utaztam rögtön oda, és csak annyira emlékszem, hogy még egypár szót tudtam vele szólni, és azután elhunyt az én karjaim között. Elhunyt, anélkül, hogy tőlem búcsút vehetett volna, és engem megcsókoltatott volna. Az a báró Szepesy kisasszony, akinél elhalt, engemet igen szívesen látott, és nekem azt az ajánlatot tette, hogy a temetést ő fogja elvégeztetni, de megboldogult anyám nekem mindig azt írta, hogy ha meghal, vitessem Széphalomra, és úgy temettessem oda, amint azt az én atyám még életében meghagyta. Egyik oldalán a kis Iphigéniánk, ő, és a másikon az anyám fekdüjének.”³⁰ Így is történt. Becske Bálintot idézzük: „E sírban hárman nyugsznak. Kazinczy református volt, neje és leánya azonban katolikusok;

²⁸ Becskeházi Becske Bálint i. m. 11. o. – Ormos László (1814–1844) pataki diákként tevékeny tagja volt annak az irodalmi körnek, amely Parthenon címmel 1834-ben irodalmi zsebkönyvet adott ki. Iskolái végzetével Sárospatakon ügyvéd lett; Kazinczy Gábor belső baráti köréhez tartozott, kapcsolatban állt Kölcseyvel, Bajzával is.

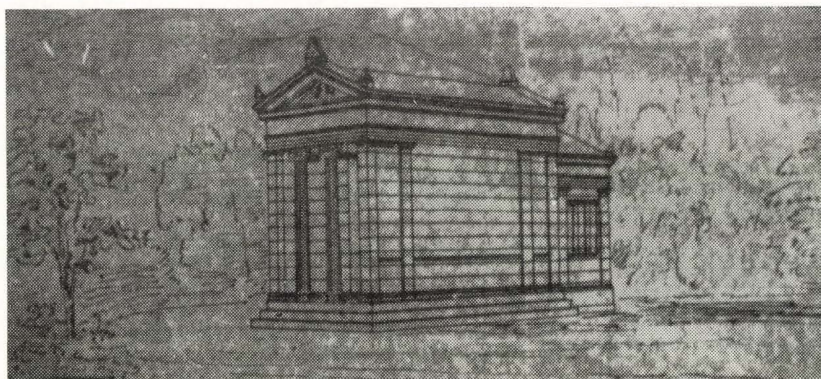
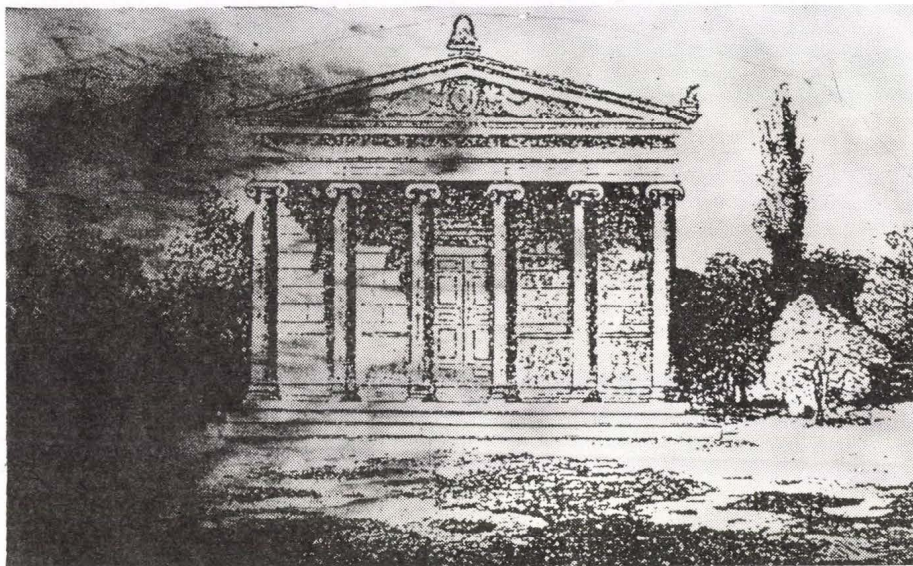
²⁹ Remélhetőleg sikerül majd megtalálni nyomtatásban Ormos László versét hiteles formában.

³⁰ Kazinczy Lajos feljegyzését közli Pásztor Emil, Irodalomtörténeti Közlemények, 1975. 194. o. Idézi Szilágyi Ferenc a Kazinczy Ferenc: Sophie c. kötetben a Magyar Ritkaságok sorozatban, Bp. 1984. 413. o.

a sírhalom fejénél látható kis kőkereszt őket jelzi.³¹ A fehér kőkeresztre nem vigyáztak, talán fölöslegesnek érezték a síremlék mellett, mára összetört, csak kis darabja élte túl az időt.³² Megmentése korunk feladata.

Az Akadémia időközben restauráló, átalakító munkálatokat végeztetett Kazinczy nyugvóhelye körül. A sátoraljaújhelyi Zemplén című lap 1886 őszén így számolt be erről: „Kőtalapzattal kerítette be a sírhalmot s remek kivitelű vasráccsozattal vették körül. A sírkövet is áthelyezték a sírhalom déli végéhez azzal a számítással, hogy már a legközelebbi tavaszkor a mauzóleumtól a sírhalomhoz vezető alét kiszélesítik; de meg azért is, hogy a 'dolgozó szobától a sírig' vezető utnak költői hatását ne zavarja meg semmi közbenső fekvésű tárgy.”³³

Ybl Miklós két terve az emléksarnok építéséhez

³¹ *Becske Bálint* i.m. 11. o.

³² *Dankó Imre*: Széphalom című füzetében (Sárospatak, 1956.) írja, hogy "A régi sírkő előtt, félig földbesüllyedve áll Kazinczy Ferencné külön sírköve, egy kereszt." (11.o.) Azt is megtudjuk tőle, hogy az író síremléke "időközben megrongálódott, 1951-ben állították helyre." (10. o.)

Kísérlet Kazinczy házának megmentésére

Amikor az Akadémia a sírok körül átrendezést hajtott végre, már állt a szép épület, amelyet az idézett újságcikk mauzóleumként említ, (s ott ékeskedett már benne Orlai Petrich Soma festménye meg a két új relikviatartó), már döntöttek a Kazinczy-jutalom bevezetéséről, tehát tudatosan törekedtek arra, hogy – mint a cikk fogalmaz – „Kazinczy Ferencnek emlékezetét a nemzetben, különösebben pedig hogy annak széphalmi nyugvóhelye iránt a kegyelet évről évre felelevenítse”. Hosszú út vezetett azonban idáig, amit az újságnak az a mondata sejtet: „Az életrevaló és nemes irányzatú határozat a Kazinczy emléke iránt évek hosszú során át csekély érdeklődést tanúsító akadémiának dicséretére szolgál.”

Nem él még ma sem a köztudatban, hogy Széphalom Kazinczy idejében Abaúj vármegyéhez tartozott. Pedig az író maga is többször említi ezt a tényt. A legismertebb az 1806. június 16-án Kis Jánosnak írt levele, amelyben barátjának új otthonát bemutatja. Többek között ezt írja: „Széphalom Sáros-Patakhoz 3, Sátor-Alja-Újhelyhez és Borsihoz pedig egy órányira fekszik. Abaújban ugyan, de csak ötszáz ölnyre sincs házam Zemplénynek széléhez.”³⁴ A Széphalom név előbb csak Kazinczy udvarházát jelölte, községnévvé hivatalosan egy 1886-ban kiadott belügyminiszteri rendelet tette. Ettől függetlenül van már korábbról is példa hivatalos iratokban a használatára. Egy 1822. évi határjárás protokollumában olvashatjuk: „A' Telkinl[et]es Kazinczy Ferenc ur Kis-Bányácsi Széphalom nevezetet viselő Kastélyával délre által ellenbe folyó, 's a' két Megyét minden kétség nélkül vállasztó *Csorgó-kút* mások szerint Golyó patakán, az Ország út mentibe épült Hidacsánál megállapodtunk...”³⁵ A megyehatár áthelyezésére az 1881. évi 63. tc. alapján került sor, amikor Abaújból több községet átcsatoltak Zemplén vármegyéhez. Az abaúji megyeszékhely viszonylag messze esett Széphalomtól (mintegy 60 kilométernyire), érthető, hogy a zempléni székhelyről, az öt kilométerre lévő Sátoraljaújhelyről jobban érzékelték azt, mi történik a széphalmi emlékhely kiépítése körül. Az újhelyiek, a zempléni hatóságok hivatalos jogokkal nem rendelkeztek ahhoz, hogy az Akadémiával tárgyaljanak, ugyanakkor bántotta őket, hogy Kazinczy birtoka pusztul gazdátlanul.

Kazinczy halála után háza, kertje egyre rosszabb állapotba került. Igaz, levelezéséből arra a következtetésre juthatunk, hogy ő maga sem volt olyan anyagi helyzetben soha, hogy nagy-nak indult házát az eredeti tervei szerint fejezze be. 1814 októberében írta Horváth Ádámnak, amikor már nyolc éve lakott családjával Széphalmon: „Házam vakolatlan és még úgy is marad jó ideig, mert az okosság úgy kívánja, 's új rendbe akarom venni. Levettetem kettős fedelét is, hogy gyékénnyel fedtetsem be, melly legtartósabb és legbátorságosabb fedél a' tűz ellen. Nálunk ismeretlen dolog a' cseréppel fedés, a' zsindegy pedig, még ha fenyő is, nem érdemli hogy vele fedjek; íme ez már romlik, pedig csak 1791. oltá áll.”³⁶ Később sem került jobb anyagi helyzetbe, hogy a befizetést, korszerűsítést elvégezze; nem is lakta az épület minden helyiségét. Ebből értjük meg, hogy miért nem lehetett lakóházát később megmenteni.

Tudjuk, hogy amikor Petőfi Sándor 1847. július 10-én ellátogatott Kazinczy sírjához, elkeseredetten nyilatkozott úti leveleiben: „Én voltam ott, láttam a pusztulás és feledés legszívzaggatóbb, legelkeserítőbb képét...”³⁷ Széphalmon című versében ilyen sorokat olvashatunk:

*Azon szobában,
Melyben Kazinczy Ferenc
Élt s kilehelte tiszta lelkét,
Most piszkos nyávogó porontyok
Henteregnek,
S a szentek szentéből, nejének
Szobájából ím kamra lett,*

³³ Zemplén, 1886. november 7. 45. sz.

³⁴ KazLev. IV. 198. o.

³⁵ Dongó Gy. Géza: Zemplén vármegye történeti földrajza (LX. közlemény) Széphalom (Kisbányácska). Akk., 1904. IX. k. 38. o.

³⁶ KazLev. XII. k. 146. o.

³⁷ Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Bp. 1974. 302. o.

Mely ronda lommal van tele.

....

*Nagy ég, a pompás kert mivé lett!
Még mostan is mosolyg, mosolyg,
De szívetszaggalólag,
Mint a megőrült szép leány.
Elvadulának a gyümölcsfák,
S alattok fű terem buján,
Sűrűn és magasan;*

....

*Itt nyugszik ő
Vad fák és vad füvek körében,
Fölötte hófehér szobor...³⁸*

A későbbi látogatók sem festhettek szebb képet. Becske Bálint írja egy évtizeddel később, hogy „...különösen az 1858-1860. években volt alkalmam oda több ízben ellátogatni. Gyermekei kötelességet véltem teljesíteni s boldognak éreztem magamat, a midőn az akkor még gondozatlan sírokat felhantolhattam s nagyatyám düledező siremlékét, a melynek talapzatából az összekötő vaskapcsokat vandal kezek elorozták, saját kezemmel kijavítottam.”³⁹

1859. december 30-án tartottak több ezer ember jelenlétében nagyszabású megemlékezést a sírnál Kazinczy születésének századik évfordulója alkalmából. A programról Matolay Viktor részletesen beszámolt a Vasárnapi Újságban, távlati rajzot is közölt a lap Széphalomról.⁴⁰ Matolay cikkéből az író egykori otthonának állapotáról tudósító részt idézzük: „...a ház, melyben lakott, s melyet végzettszerűleg soha be nem fejezett, ott áll, egy domb tetején, melynek csak szegélyét látszik képezni a kert. Ennek fái közt van a sír, – de a domb, pedig csak néhány vékás szántó föld, üresen áll. ... A ház alakja olyan, mint legtöbb úri laké vidékünkön, melyek a múlt század végéig épültek. Megvan rajta a jellemző, ketté osztott francia fedél, és a homlokzat, de már e távolságról nem látszik, hogy az meszeletlen, hogy szalmával van fedve, s hogy görbül már fedele...”⁴¹

Ez az 1859-es centenárius jelent fordulatot a széphalmi emlékhely történetében. Amikor Dongó Gy. Géza 1904-ben visszatekintett, kissé idealizált képet rajzolt. „Azon a térségen, hol Széphalom tetején a Kazinczy-kastély létezett, 1859. óta, parkosított kert közepén, a Kazinczy-sírpalota, vagyis az ó-görög ízléssel épült Kazinczy-mauzóleum diszkeskedik, templomszerű boltjában a Kazinczy-ereklyék gyűjteménye van elhelyezve. A sírpalotának lépcsőzetes, oszlopos eresztől élő cserkerítés között vezet a 40-60 méternyi ut a Kazinczy sírházhoz. Ezt a szegényes külsejű sírlakot, melyet 1831-ben Kazinczy F.-nek özvegye építtetett, attól a sírpalotától, melyet a Magyar Tudományos Akadémia emeltetett, 28 esztendőnek közbe esett távolsága választja el. Mikor 1859-ben, dec. 30-án, sírpalotáját, bár országos ünneplés jelentőségével, de azért minden zajosabb, sőt siri csendességgel végzett előkészület után megnyitották, hét vármegye színe-java gyülekezett ott egybe az országból...”⁴² A valóság nem volt ilyen szép: 1859-ben nem létesült mauzóleum, nem is volt parkosítva a kert, arra még jó másfél évtizedig várni kellett.⁴³ A zempléni köztudatban téves vélekedés terjedt el.⁴⁴

³⁸ Petőfi Sándor összes költeményei. Bp. 1972. 665-667. o.

³⁹ Becskeházi Becske Bálint i.m. 1. o.

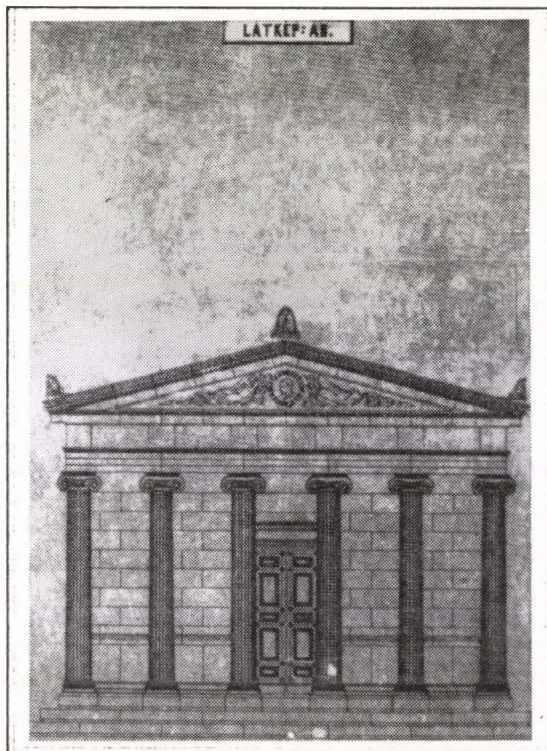
⁴⁰ Lásd itt a 379. oldalon!

⁴¹ Matolay Viktor: Kazinczy-ünnepély Széphalmon. Vasárnapi Újság, 1860. 2. sz. 17. o.

⁴² Dongó Gy. Géza i.m. Akk. 1904. 39. o. - A szerző 1907-ben megismétli ezt a vélekedését: Zemplén vármegye közönsége „...1859-ben, dec. hó 29-én, Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulóján, egyszersmind pedig a Kazinczy-mauzóleum fölvatása alkalmára országos hírvé emlékünnepe rendezett.” Akk. XII. k. 158. o.

⁴³ Dongó folyóirata más helyén később – a történeteknek megfelelően – állapítja meg egy lábjegyzetben: „...az 1873. év folyamán rendeltetésének néma kegyelettel átadott Kazinczy Mauzóleum”. Akk. 1910. 330. o.

⁴⁴ V.ö.: Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r.t. város. Bp. [1905]: „1859 december 30-án, Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulója, egyszersmind a Kazinczy-mauzóleum fölvatása alkalmára, országos jelentőségű emlékünnepe rendezett a vármegye.” (Dongó Gy. Géza, 495. o.) - „Azon a helyen, a hol

Matolay Viktor a Felvidék (más forrás szerint: Felvidéki Közlöny) című lap hasábjain számolt be a dolgok alakulásáról; cikkét a Vasárnapi Újság is átvette, s címdoldalán közölte az Ybl Miklós által tervezett díszcsarnok rajzát. Matolay közelről ismerte Széphalom ügyét, tudósítását ezért hosszabban idézzük:⁴⁵

„Az akadémiái elnök úr megkeresése folytán megyénk néhány buzgó fia, kissé szövevényes jogi nehézségek, s más nem csekély akadályok megoldása s leküzdése után, a széphalmi kis birtokot terheitől meg-szabadítja, s a nemzet köztulajdonául megszerzé. A Széphalmon teendő ujitások s építések ügyében pedig ugyanazon időben, de mások által kezdett intéz-

A nemzeti lelkesedés ugyan életre hívta a tervet, hogy Kazinczy egykori otthonát és környezetét meg kell vásárolni, méltó környezetet kell teremteni az emlékhelyen, a megvalósítás azonban több akadály legyőzését kívánta még, elő kellett teremteni a szükséges anyagiakat. Az 1859-es széphalmi megemlékezésen is felvetődött egy méltó emlék építésének igénye, de azt a sír fölé képzeltek.⁴⁵ Matolay Viktor beszámolója is emlékeztet erre: addig vegyék őrizetük alá a hosszúláziak a fákat, „míg a nemzet e szent helyet egészen át nem veszi, és a sír fölé egy díszesebb emlék felállításáról gondoskodik.”⁴⁶

1859-ben csak az elhatározás született meg, s a Kazinczy-alapítvány számára megkezdtek a gyűjtést. 1859. november 27-én újsághír jelenti: „(A Kazinczy-alapítvány), mint halljuk, az ország minden részében igen szép pártolásnak örvend. Reméljük, nem kell bővebben ajánlanunk a közönség figyelmébe.”⁴⁷ 1863 júniusában arról kapunk hírt, hogy már 60 ezer forint összegyűlt.⁴⁸ A lap később is állandó figyelemmel kísérte az ügyet. Forrásértékük miatt érdemes idézni a ma már nem könnyen hozzáférhető beszámolókból.

hajdan Kazinczy Ferencz kúriája állott, áll 1859 óta, a Magyar Tudományos Akadémiától emelt ó-görög stílű Kazinczy-mauzoleum, melyben Kazinczy Ferenczre vonatkozó ereklyék vannak elhelyezve.” (*Vende Aladár*, 110. o.)

⁴⁵ Erdélyi János – i.m. 115. o. – így számol be erről: „Miótan Károlyi Ede, mint másodelnök zárbeszédet mondván, a négy fára való gondviselést a hosszúlázi egyházi gondnok felügyelése alá adta, s ajánlotta addig is, míg a nemzet a sírra valamely kápolnát (itt észrevette magát a gróf, hogy kálvinistának nem emelnek kápolnát) vagy valamit emel.”

⁴⁶ Matolay Viktor: Kazinczy-ünnepély Széphalmon. Vasárnapi Újság, 1860. 2. sz. 18. o. A kiemelés tőlünk. K.D.

⁴⁷ Vasárnapi Újság, VI. évf. 48. sz. 574. o.

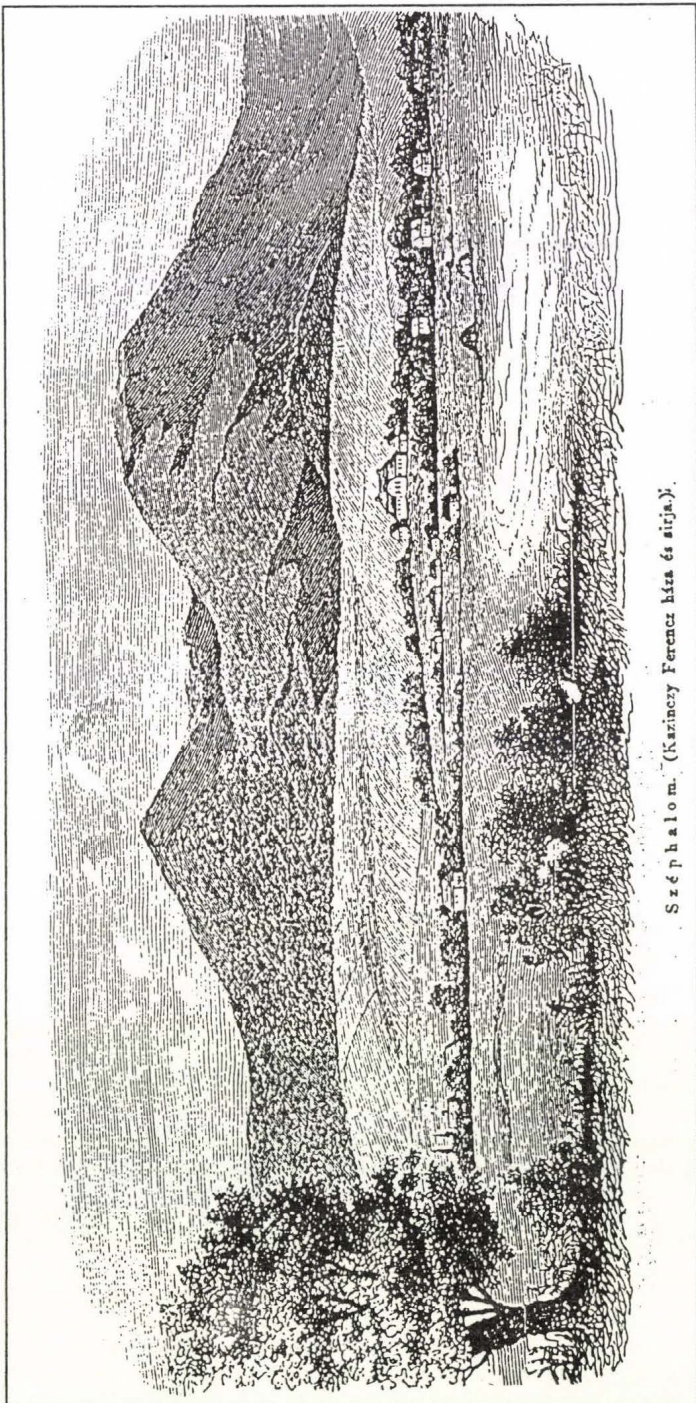
⁴⁸ Vasárnapi Újság, X. évf. 24. sz. 209. o.

⁴⁹ Vasárnapi Újság, X. évf. 24.sz. 209-210. o. A rajz a 209. oldalon. Lásd illusztrációnkat a 375. oldalon (felső kép; eredetileg megjelent a Vasárnapi Újság 1863. június 14-i számában); Ybl későbbi egyszerűsített elgondolását is bemutatjuk az építész hagyatékából (uo. alsó kép). A fentebb közölt „Látkép” c. terv ugyancsak onnan került elő további rajzokkal együtt. Ez utóbbiakból kivethető az a szándék, hogy Kazinczy házából két szoba megmaradt falait beépítsék az emlékszemek épületébe. A 379. oldalon látható rajz Matolay Viktornak a Vasárnapi Újságban „Kazinczy-ünnepély Széphalmon” címmel megjelent beszámolójának illusztrációja (1860. 2.sz. 16.o.).

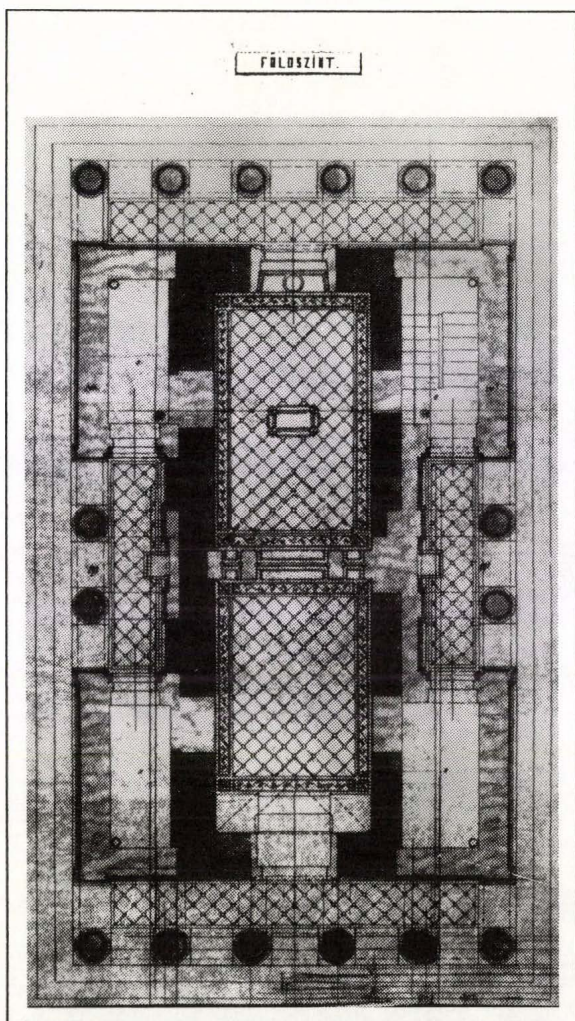
kedni az akadémiai elnök gróf úr, az ekkori intézkedések azonban később másoknak adtak helyet.

Mióta ez ügyben az első lépések történtek, majd három év telt el már, s nemcsak a nagy közönség, de mi zempléniek is, kik ez alatt egy ideig a széphalmi lakot úgy láttuk állani, mint azelőtt, fél év óta pedig lerontva látjuk azt, s csak két szobát belőle meghagyva, nem tudjuk azt sem, miért történt ez? azt sem, mi fog ezután történni?

Legtöbben azt ohajtottuk, hogy halhatlan Kazinczynk laka, melyet a nagy küzdő annyiban be nem végezhetett, hogy annak sem a külső csint, sem a belső elrendezést meg nem adhatta, akként végeztessék be, a mint azt ő maga szándékozott bevégezni. De most már erről szólni késő, mert a lak minden egyéb része lebontott, csupán a nagy hazafi író- s alvószobája hagyattak meg. Ugy értesültem, s láttam is, miszerint a falak nem voltak eléggé szilárdak arra, hogy egy új tetőt melyre hitem szerint is szükség volt, elbírhattak volna, s azt is tudom, miszerint a begyült alaptól a birtokot megszerezni minden tekintetben rendezni, hogy jövedelmezzen, gazdasági épületeket legnagyobb részt újból állítani, s a nagy Kazinczy szegénységgel küzdő unokáit neveltetni, vagy legalább ebben segíyezni kellett, nagyobb mérvű építésre elengedő költség nem

Széphalom. (Kazinczy Ferenc lakása és sírja).

leendett. Mindezt én számokban is láttam kimutatva, s nem akarván csupa emlékezet után azokat hibásan kitenni, csak annyit állíthatok, hogy másképp intézkedni alig, vagy éppen nem lehetett – de mivel az új építés is alig kevesebbe, sőt talán többbe fog kerülni, mint amennyibe a régi épület helyreállítása kerülendett, feltéve mindig, hogy a régi épület falai megállhattak s megmaradhattak volna, és oly szakértő vélemény előttünk nem fekszik, mely kimondaná, hogy a régi falak meg nem állhattak, s az új fedelet meg nem bírhatták volna, s azoknak ha csak részbeni lebontásuk s újból állításuk szükséges leendett: ezekenél fogva csak egyben találhatunk megnyugvást, hogy gr. Dessewffy Emil, azon gr. Dessewffy Józsefnek fia, ki Kazinczynak leghűbb barátja, támogatója, bátorítója s védője volt, nem egyezik vala vele, s nem határozza el azon falak lerontását, ha azoknak tarthatatlanságáról meg nem győződik.

A régi épület állott vagy hét szobából, pítvar s konyhából, a szobák egy része azonban oly annyira el nem készült, hogy ablakai is vályoggal voltak berakva, s a padolatlan ürekben életnemüek tartattak; Kazinczy maga, családjával, csak 3-4 szobában lakott, s ezek közt délnek fekvő, s az épületnek keresztül fekvő déli végét képező két szoba az, melyek egyike a nagy hazafi írószobája, másika pedig hálószobája volt. Ezen két szoba hagyatott meg, hogy más alakban s modorban megújíttassék...."

Kitűnik, hogy a szerző ismerte Ybl tervrajzait, s azokról elismerően nyilatkozik. Matolay ezután Kazinczy egykori házáról ad leírást:

„Első tekintetre a francia fedél és az épület alakja renaissance stílusra mutatott, azonban közel tekintve láttuk, hogy a homlokzat alatt oszlopkapitelek helyei voltak meghagyva, s így akár előcsarnokkal, akár anélkül, de kissé görög, vagy talán, az akkori időben nem ritka, vegyes stílusban látszott tervezve lenni: mivel azonban sem az oszlopok, sem a rovátékok (gesims), sem az ablakok körüli ékességek el nem készültek soha, sőt az egész épület soha bevakolva sem volt, úgy hiszem, nem csekély feladat leendett, azt egészen úgy újítani meg, mint tervezve volt. Ezen épületnek éppen a szélességét képezte azon két szoba, mely meghagyatott, és melyeknek keleti és nyugati végébe oszlopcsarnok s más két oldalára is, mivel kissé aránytalan hosszúságban sima volna, közepén két oszlop van tervezve, maga a két szoba pedig, mivel jóformán össze van repedezve, külön falakkal körülövezve, s mintegy összetartva leendő, az egésznek stílusa pedig a tárgynak s eszmének leginkább megfelelő görög modor, jóniai oszlopokkal homlokzatain s az oldalakon levő két oszlop közt domborművű ábrázola-

tokkal és szobrokkal. Ezen épülettől délfelé vagy 40 ölnyi távolságra van a sirkő... s a nem elegendő gazdasági épületek némi maradványai részben a ház és a sir közt, más részben is a házhoz igen közel, czélszerűtlenül voltak helyezve.

Most a háztól északnyugat felé építettett egy csinos kertészlak, azon kertész számára, ki a házra a siremlékre, s a kertre felügyelendő, és a netaláni látogatóknak a szobákat megnyitja. A háztól nyugat felé az egész terjedelmes belsőségnek egész hosszából elhasítva leendő a gazdasági udvar és kert, minden szükséges gazdatiszt lakával, cselédek lakaival, istállókkal, juhakolal és csürrel, melyek kis részben megújítottak s áttették, legnagyobb részben azonban újból állítottak, nagy részt a lerombolt falak köveiből.

.... Ezen kert megújítása és átalakítása iránt is van már egy tervzet, a mely azon eszméből indul ki, hogy az egész majdnem köröskörül teljesen sűrű facsoportozattal legyen körülveve, belül szabadon s igen kevés és rendetlen facsoportozatokkal; a tervező ugyálszik azt kívánta előállítani, hogy egy erdőben képzelje magát a látogató – elzárva a többi világtól, s annak közepében, tágas nyílásban, egyedül a kegyeletes emlékek szemléletébe merülhessen, hitem szerint azonban ezen bár helyes eszmét kissé nagyon mereven vitte keresztül.

.... Czélszerűnek s illőnek találok ezenkívül még, hogy a meghagyott két szoba a szükséges putorzattal láttassék el; nem kétem azt, hogy erre nem én gondoltam először, hanem, legyen szabad megjegyezmem, hogy mindenekelőtt törekednünk kellene a boldogult nagy főúr akkori butorából annyit amennyit megszerezni, e végre a vidéken mindenkit felszólítani, s bármi legyen a siker, a hiányzó darabokat csupa régies modoruakkal kiegészíteni, mert furcsa dolog lenne, új modoru butorokat állítani oda.

.... Mi a siremléket illeti, ez egy pár évig fennállhat ugyan még, de néhány év multával egy újjal kell felcseréltetnie.... Véleményem szerint az új siremlékre a régi feliratokat újra rá kellene tenni, s egy a mostani alkalomból meritettel pótolni, a régi sirkő azonban ugyhiszem a mostan állítandó épület egyik fülkéjébe lenne helyezhető...."

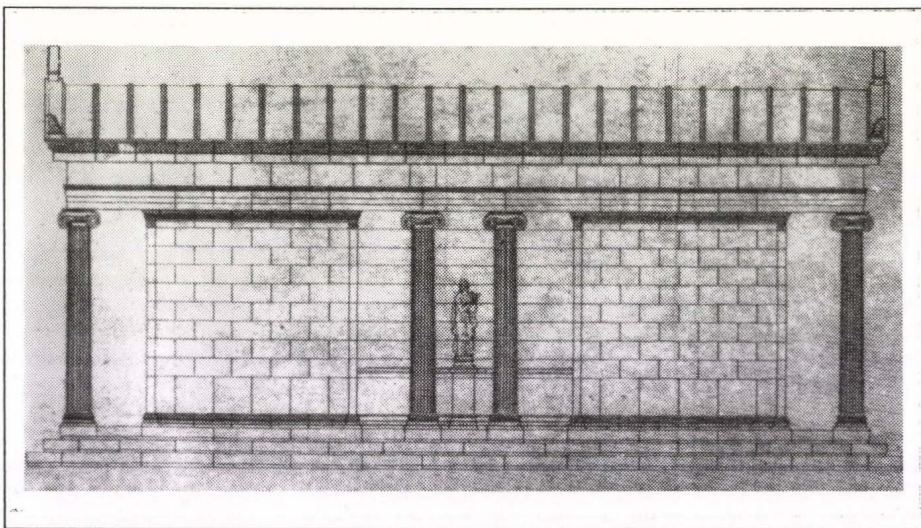
Matolay szól azokról, akik az emlékhely ügyében fáradoztak, név szerint Evva Andrást emeli ki közülük.

Ez a beszámoló Arany János lapjának, a Koszorúnak a figyelmét is felkeltette, mert névtelen közleményben ugyancsak foglalkozik a témával.⁵⁰ Megtudjuk innen is, hogy az 1859-es pesti Kazinczy-ünnepély kapcsán indítványozták, hogy „Kazinczy széphalmi birtokát, hol élt, meghalt és nyugszik, meg kellene venni, s fenntartani mintegy nemzeti emlékkép. Az akadémia vállalta el az egész ügy vezetését s a begyűlt összeget részint Kazinczy unokáinak neveltetésére vagy legalább némi segélyezésére, részint pedig a széphalmi egész birtok megvételére s a lak és sirkő feldíszítésére és épen tartására határozta fordítani.” Hivatkozik a cikk Matolay Viktor fentebb már bemutatott írására, bő idézeteket is átvéve tőle.

Nagyiday Viktor négy évvel később, 1867-ben járt Széphalmon, s nem fest róla rózsás képet.⁵¹ Petőfi versét idézi, amely „hatalmas dithyrambban lángolt fel a hálátlan nemzet ellen”. Azóta 20 év telt el, „s ha Petőfi életben lenne s meglátogatná a szent lakot, ma tán még több oka volna az elkeseredésre, kivált ha tudná, hogy akkor kellett annak elpusztulnia, midőn a nemzet vette oltalma alá.” A lebontás megtörtént, a háztól északra „egy csinos kertészlak” emeltetett, tervet készítettek a kertre, s Ybl a díszcsarnokot is megtervezte. Most azonban, aki idejön, „látni fog egy lerombolt s az elpusztulás legvégső pontján álló házat, egy elhagyott belsőség közepén”. Az ország út mentén „lábolhatatlan sár-árkon keresztül idylli burgonya- és árpaföldek köszöntik a látogatót, s ezeken túl mered égfelé, a többé laknak nem nevezhető rom, két szobából álló töredéke a kényelmes úrilaknak. A romtól keletre áll a sirszobor, pár rozszant tölgyfától környezve.” Fájdalommal jegyzi meg: „Hiszen itt nem építő, hanem romboló kezek működtek. Még 1858-59-ben is elhagyott állapotban bár, de fedél alatt s épen állt a ház; tehát a nemzet csak azért tette rá kezét, hogy egy érdekes rommal több legyen, hová a szüle, mint Petőfi zengi, buzdításul elvezethesse gyermekét, ki arra készül, hogy a honnak éljen.” Hozzáteszi: „Bármi oka legyen is ez elhagyatottságnak, gondatlanság vagy anyagi kényszerűség, a lak tovább így nem maradhat, ha csak azt nem akarjuk, hogy csupán egy

⁵⁰ Koszorú. Szépirodalmi s általános műveltség terjesztő hetilap. I. évf. 1863. első félév, 546-549.o.

⁵¹ Nagyiday Viktor: Kazinczy Ferenc laka Széphalmon. Vasárnapi Ujság, 14. évf. 26. sz. 1867. június 30. 327. o.

kőhalmaz jelölje azon helyet, hol a nagy lélek élt, munkálkodott a nemzetért.” A cikk ezzel zárul: „Ha nem emelünk is díszpalotát, a mi ugyan szintén nem lenne igen nagy bűn, legalább ne semmisítsük meg önmagunk azt, mit az idő romboló keze megkimélt.”

Látva az igen aggasztó széphalmi viszonyokat a sátoraljaújhelyiek 1867. augusztus 6-án indítvánnyal fordultak a Tudományos Akadémiához. Zemplén vármegye 1867. évi jegyzőkönyveiben így maradt ennek nyoma:⁵²

„Indítványoztatott: hogy a' mennyiben a' Nemzet általános kegyeletével karolt Széphalom oly hosszú idő után is úgy szólván romban hever - 's nem csak hallhatlan [!] tulajdonosának egykori hálól 's író szobája ki nem építettett, de sött a felállítani tervezett emlék is mind eddiglen csak kegyeletes nemzeti ohaj tárgya - hogy a' nemzet fillérein szerzett ezen ereklyeszerű vagyon rendeltetése szerinti kezelésében, mind a' helyre állítani rendelt építkezések megtétesenek, mind a' nagyszerű emlék felállíttassék - kéressék meg az e részbeni hanyagolással méltán okolható Academia: hogy a kitűzött cél végrehajthatása tekintetéből küldje meg a' pénzalapot e megyének, - 's e megye válasszon egy többtagú küldöttséget, mely a' pénzalapot kezelné 's az építkezéseket létesítené - egyszersmind kerestetnék meg az országgyűlés is: mely egy 3 tagú választmányt nevezne a' megyei küldöttség kezelésének ellenőrzése végett - 's minthogy maga Széphalom Abaúj megye területén fekszik, e megye is szállíttatnék föl; hogy e megyénkbeli küldöttséghez saját kebeléből két tagot küldjön ki. -

Az e részben keletkezett kölcsönös felvilágosítások alapján az Academia felkérendő: hogy a Széphalmi romok láttára izgatott közvélemény megnyugtatózásul az annyi évek óta elmaradt építkezést mielőbb kezdje meg - a végrehajtásban segéd kéz nyújtásra egész készségünket felajánlván.”

A jegyzőkönyv ezután rögzíti a megkeresés szövegét. Ez 1910-ben nyomtatásban is megjelent Spisovszky Imre közlésében.⁵³ Ebben leszögezik: „A nemzet akarta, hogy nagy fia, Kazinczy Ferencz, megörökítésére *író- és hálósobája kiépíttessék* s hozzá méltó Mauzóleum alkottassék.”

⁵² A 138-139. oldalon 275. tételszám alatt. - Dr. Hőgye István levéltár-igazgatónak az anyag feltárásában nyújtott segítségéért ezúton is hálás köszönetet mondok. Annál inkább, mert az itt idézett rész eddig publikálatlan.

⁵³ Alkalmi feliratok Zemplén vármegye jegyzőkönyveiben V. Akk. 1910. XV. köt. 330-331. o.

Az emléksarnok építése

A szükséges munkálatok azonban még ekkor is csak vontatottan indultak meg. 1868-ból van újabb helyszíni tudósításunk,⁵⁴ a kép továbbra is vigasztalan. A házról megtudjuk: „Mi már egészen lerontva találtuk, s csak a földet találtuk, melyen emelkedett. De ki volt már mérve az új épület terve, melyet a nemzet emeltet a helyen, hol Kazinczy lakó- és dolgozó-szobája állott. Összehordva és részben kifaragva a kövek, melyekből az új házat alkotni fogják. Van-
nak ott fehér, lilaszürkés és különösen szép sötétszürke márvány táblák, mely utóbbiak a közelében fekvő és csak mostanában fölfedezett lagmaci bányából kerültek. Egy lengyel nap-
számos a deszkából emelt fedélzet alatt csiszolta a táblákat...” A kertben az utakat benőtte a fű, virág. A sír be van kerítve deszkával. „Hogy a kerítésen belül a sír földje által félig elborított kökereszt mit jelez? - nem tudhattuk meg.” (Nyilván Török Sophie sírkeresztjéről van szó. A szerző közli a síremlék feliratait, amint azt fentebb már említettük.) „A négy hatalmas tölgy, melyeket Bretzenheim hercegné hozatott ide sáros-pataki gyönyörű parkjából a Kazinczy-ünnep idejében, s a sír négy sarkára ültettek, már nincsenek meg. Kettő kiveszett, a másik kettőt kivágták.”

Látjuk, hogy valójában ekkor, 1868-ban kezdődtek meg az építést megalapozó munkálatok. Teljességgel tévesek tehát a kézikönyvekben jóval előbbre datált adatok. A Művészeti Lexikonban olvashatjuk: „**Széphalom:** község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Műemléke, a *Kazinczy-mauzóleum* Ybl Miklós tervei szerint épült neoklasszicista stílusban (1862). Faragott kőből készült, görög templomot utánoz, bejárata oromzatos két-két pillérrel és oszloppal. Belsejében Kazinczy-emlékmúzeum van.”⁵⁵ A megyei műemlék-jegyzékbe is ez az évszám került: „Kazinczy-emléképület, neoklasszicista, 1862. Ybl Miklós műve. Kertje védett.”⁵⁶

A széphalmi emlékhely ügyében 1872-ben újból Sátoraljaújhelyről indul pezsdító kezdeményezés. Matolay Viktor – sajátkezű iratban – teszi meg indítványát a Zemplén vármegyei közgyűléshez, hogy – mivel az emléképület még nincs egészen befejezve, a kert kialakítása sem történt meg – kérjék fel az Akadémiát, ossza meg teendőit a megyei bizottságból alakítandó, legfeljebb öt tagból álló választmánnyal.⁵⁷ Mint az 1872. évi bizottsági közgyűléseknek jegyzőkönyveiből kitűnik, a megyei közgyűlés ilyen állásfoglalást rögzített az indítvánnyal kapcsolatban: „Menyiben a Kazinczy alapot képező ingatlan tulajdon más megye területéhez tartozik, de különben is az összes alap kezelésével és a Kazinczy emlék építésével egy külön bizottság van Gr. Andrássy Aladár ő mta elnökle alatt megbízva, ily érdemleges beavatkozársa megyénk közönsége magát illetékesnek nem tekintheti. Tekintve azonban ezen kegyelet-
es ügy közérdekét, kérdés határozatott intézetni a magyar tudományos Académiához az ügy miben léte iránt.”⁵⁸ A levél 1872. szeptember 7-én el is ment.⁵⁹

A Magyar Tudományos Akadémia levélpapírján, Arany János főtitkár és Csengery Antal másodelnök aláírásával november 10-én érkezett meg Sátoraljaújhelybe a válasz.⁶⁰ Kiderül belőle, hogy az akadémiai igazgató tanács október 27-én (véletlenül épp Kazinczy születésnapján) foglalkozott a zempléniiek levelével. Sajnálkozásukat fejezik ki az emléképület befejezetlensége, a kert elhagyott állapota miatt, azonban az Akadémia nem illetékes az ügyben, a gyűjtésben, a Kazinczy-alap kezelésében egy a körén kívüli bizottság vállalt szerepet az Akadémia elnökének, Dessewffy grófnak kezdeményezése alapján, a jegyzőkönyvekben nincs

⁵⁴ (B. Zs.): Széphalomról. Fővárosi Lapok, 1868. augusztus 6. V. évf. 180. sz. 718-719. o.

⁵⁵ Az Akadémia Kiadó kiadása, Bp. 1968. IV. kötet, 437. o. - Szaklexikontól elvárható, hogy ne egyedül Yblt nevezzék meg tervezőként, hiszen Szkalnitzky Antal adta meg végső formáját.

⁵⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemlékjegyzéke. Építésügyi Tájékoztatási Központ, Bp. 1976. (A füzetben nincs lapszámolás.)

⁵⁷ Az indítvány kéziratát a Zempléni Levéltár őrzi. Küldödalán: "Beikt. Sept. 4. 872. 3978." - A dokumentumot közli Hőgye István i.m. 115. o.

⁵⁸ Közgyűlési jegyzőkönyvek, 372. tétel, 224-225. o.

⁵⁹ Közölve Hőgye István i.m. 115-116. o.

⁶⁰ A levél teljes szövegét közli Hőgye István i.m. 117-118.o. - V.ö. továbbá: Hőgye István: Arany János két levele Zemplén megye levéltárában. Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén, 5. sz. 1983. 42-44. o.; továbbá: Honismeret, 1983. 3.sz. 29-30. o.

nyoma intézkedéseknek. Majd így folytatják: „Hogy az alap részére vett birtok az Akadémia nevére iratott a telekkönyvben, annak valószínű oka az, hogy gr. Dessewffy ez által vélte azt leginkább biztosítani, oly időben, mikor az írói segélyegylet részére gyűjtött pénzeket is elkobozták. Csak midőn az Akadémián *kivül* álló Kazinczy-alap bizottság elnöke, gr. Dessewffy, jegyzője Bérczy Károly, és több tagja meghalt; midőn néhai báró Eötvöshöz, mint az Akadémia elnökéhez, kit egyszersmind a Kazinczy-bizottság elnökének is vélte a közönség, mindennemű a Kazinczy-alapítványra vonatkozó igények intéztettek, az ő kérésére határozta el magát az akadémiai Igazgató Tanács, hogy e mondhatni gazdátlan alapítvány ügyének mibenlétét megvizsgálja, azt pedig, hogy kezelését is átvegye, a vizsgálat eredményétől függészté föl. Attól fogva hozzá kezdett e minden irányban bebonyolított ügy tisztázásához -, melynek zavarait nevelte az, hogy a volt bizottság jegyzőkönyvei, jegyzője halála után, nem voltak feltalálhatók, - az alapvagyron számadásait kezdettől fogva megvizsgáltatta, és most kötelességének tartja az ügy tisztázását, rendezését folytatni és bevégezni.”⁶¹ A levél részben magyarázatot ad arra, miért haladtak a munkálatok olyan vontatottan, miért nem intézkedett az Akadémia korábban. Most azonban többféle intézkedés történik.

Szinte Arany Jánosék válaszlevelével egyidőben indul Újhelyre az Akadémia küldötteként Toldy Ferenc, akinek útjáról két beszámolóját is ismerjük. A Fővárosi Lapokban jelent meg „Újhelyt – Széphalmon (Naplómból)” című hangulatos írása.⁶² Naplórészletének keltezése: 1872. november 8-9. Reggel fél nyolckor indult vonattal Pestről, és „fél hétkor vonatunk az új irodalomnak egykori klasszikus főhelye: Sátor-Alja-Ujhely pályaudvarában állt meg. Bámultam a gyorsaságon.” Visszaemlékezik arra, hogy 1828-ban Kazinczy „február 11-kétől 18-káig volt utban, a hitelen megfagyott feneketlen sár rögein döcögő ernyős szekeren!” A piarista rendházban volt a szállása, ahol megismerkedett a 91 éves Katona Dénessel, akit „lábai ez idén is felvittek még a Sátorhegyhez közeledő 'Magoshegyre'...” Vele volt Szkalniczky Antal „a pesti Hungária és postapalota, a debreceni és aradi nagy színházak” építője, akadémiai tag. Meglátogatták Evva Andrást, „a kir. törvényszék műveltlelkű elnökét”, „ki valódi hazafiúi érdekelt-ségből és ügyszeretetből, minden jutalmat mellőzve, fáradhatatlan gondossággal képviselte eddig akadémiánkat a széphalmi ügyben. Nyugtalanító hírek folytán, melyek a széphalmi emléképület s annak közvetlen környéke állapotáról terjesztettek, az akadémia igazgatósága annak megtekintésére kiküldvén bennünket, a derék elnök maga szíveskedett saját kocsiján kivinni Kis-Bányácskára...” Toldy visszaemlékezik előző látogatására: „Tizenöt éve, hogy e szent földön jártam. Ott állt még akkor a mansard-tetőjű avitt kastély, melynek belseje soha egészen el nem készült, s fél századon át minden javító és megújító kezét nélkülözve...”, „... (a környék népe azt csak 'rongyos kastély néven nevezte)...” „Készen tartottam volt akkor már a százéves emlékünnap indítványát...” „... ott, hol egykor a magyar szépipízlés szentélye állott, ma egy görög stílusú templom fejeződik: találó kifejezése ama klasszikus műgéniusznak, melynek ő páratlan papja volt.” „... „Az eredeti tervezet Ybl pesti építészé, mely szerint azt Koch szintén pesti építész vitte ki, némely a helyi viszonyok s a rá szánható építési összeg által kívánt módosításokkal.” „... „A ház előtt kőpad, benn egy kerek kőasztal, mindkettő egykor a ház ura által használva...”

Van emellett a személyes hangú úti beszámoló mellett Toldy Ferencnek egy hivatalos jelentése is.⁶³ Ebben jelenti, hogy az emlékcarnok kivitelezését 1868-ban Ybl Miklóstól Koch⁶⁴ és Szkalniczky⁶⁵ építészek vették át, s „az építkezés általok azon évben munkába is vétetett”,

⁶¹ Zemplén Levéltára, 33/4883. 1873. A levelet a közgyűléssel Sátoraljaújhelyen 1873. március 7-én ismertették, ezért ott szerepel 33-as jegyzőkönyvi számon, a 20-21. lapon.

⁶² Fővárosi Lapok, 1873. március 2. X. évf. 51. sz. 218-219. o.

⁶³ Toldy Ferenc jelentése széphalmi útjáról. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (a továbbiakban: Akadémiai Értesítő), VIII. évf. 1. sz., 1873. 10-13. o.

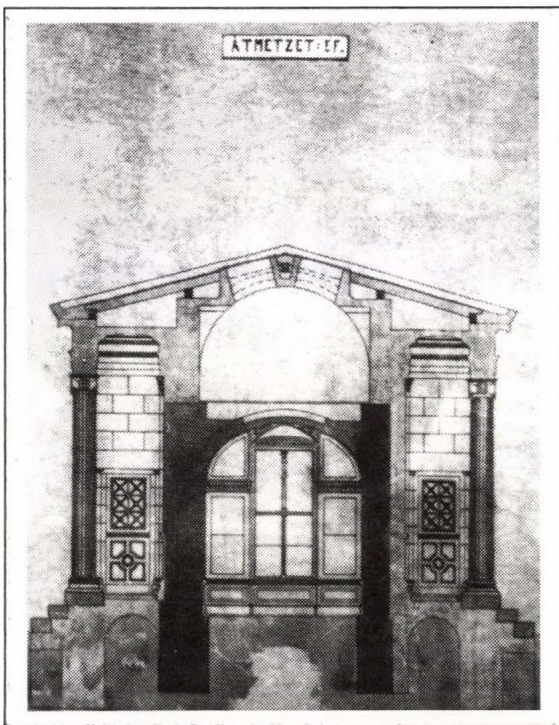
⁶⁴ Koch Henrik, 1836. szept. 17. – 1889. máj. 12. Osztrák származású, Budapesten megtelepedett építész, sógorával, Szkalniczky Antallal volt 1862-től közös építési irodája.

⁶⁵ Szkalniczky Antal, 1836. máj. 6. – 1878. jún. 9. Kora egyik legjobb építész-tervezője volt. Legismertebb alkotásai: a debreceni színház, a pesti Thonet-ház (Vigadó tér 3.), a pesti főposta, a szegedi egyetem mai rektori főépülete. Életútját, működését példászerűen írta meg Sisa József: Szkalniczky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Bp. 1994.

„a föld- és kézműves-munkák Denk újhelyi építőmester vezetése alatt létesítettek, a kőfaragó-munkák Szeleczy kőfaragómesteré alatt.” Az épületet így írja le: „Az emlékház egy joniai dipteros alakjával bír; két-két pillér közt alkalmazott oszlopok által képzett elő és hátsó nyílt csarnokkal, míg belseje egy hosszúkas négyszögű cella, melyet egy általa felveendő mellszobor számára rendelt félkörű apszis zár be, felülről világítva.” Megállapítja, hogy gondos munkát végeztek, de még be kell fejezni. A síremlékről azt mondja, hogy sérült, a feliratok hibásak. Kifejezi reményét, hogy sok látogatója lesz, „s szellemileg is hatni fog a látogatóra, s benne a honszeretet s az irodalom tiszteletét táplálni.”

Az Akadémiai Értesítőnek ugyan-
ebben a számában Tanárky Gyula
jelentését is olvashatjuk a Kazinczy-
alap birtokairól.⁶⁶ Megtudjuk belőle,
hogy az emléket környező 22 holdat
eredetileg kőfállal akarták bekeríteni, s
díszkertté alakítani. A birtokból a
széphalmi tag 306 magyar hold⁶⁷ és
507 négyszögöl, a rudabányácskai 23
hold és 120 négyszögöl kiterjedésű,
összesen 329 hold 627 négyszögöl; még egy kis erdő rész és négy kapás szőlő tartozik hozzá.
Az egészet 45 630 forintba becsüli a kiküldött Tanárky Gyula. A birtok bérbe volt adva, de
most el akarják adni az emlékpark kivételével; szabályozzák az eladás lebonyolítását.

Ezen a ponton kell visszatérnünk az emlékcarnok tervének változására. Mint említettük,
a Vasárnapi Ujság 1863-ban közölte a épület Ybl Miklós által tervezett első változatának képét.
Erről több rajz is fennmaradt az építész hagyatékában.⁶⁸ Ybl – a tervek tanúsága szerint – két
elgondolást is papírra vetett. Az első arra a gondolatra épült, hogy a csarnok falai magukba
fogalják Kazinczy egykori házának két szobáját (ez látható is a rajzokon); a második pedig
egy egyszerűsített változat, amely akkor készülhetett, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a fala-
kat nem lehet megmenteni, illetve hogy csak szerényebb épületre telik az összegyűlt pénzből.
Ez utóbbi szignálatlan és datálatlan távlati rajz megjelent Sisa József könyvében ezzel a meg-
jegyzéssel: „...a megépült emlékcarnokhoz igen hasonló épületet ábrázol. Az eltérés annyi,
hogy itt az épület végéhez egy alacsonyabb rész csatlakozik, míg a megvalósult emlékcarnok
mindkét rövid oldala azonos oszlopos-pilléres kiképzésű, továbbá a főhomlokzat szélső pillé-
rei a távlati rajzon tömör falhoz csatlakoznak. A jelek szerint tehát Ybl tervezte a második
alapvariáns is, melyen Szkalnitszky csak kisebb módosításokat hajtott végre, illetve
(valószínűleg főleg a belső kialakítás) részleteit dolgozta ki.”⁶⁹ Nem járunk el hát helytelenül,
ha az emlékcarnok tervezőjét Ybl Miklósból tiszteljük, de méltó megemlíteni Szkalnitszky
Antal nevét is, aki az épület végső formáját megadta. Koch Henrik – ismerve a két építész

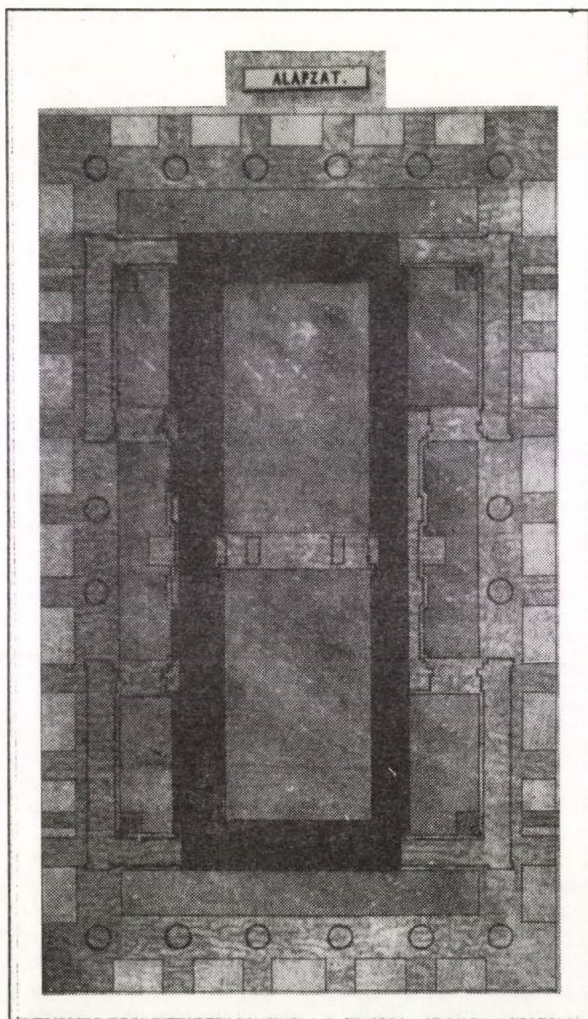

⁶⁶ Akadémiai Értesítő, VII. évf. 1. sz. 1873. 8-9. o.

⁶⁷ Egy magyar hold 1200 négyszögöl.

⁶⁸ Budapest Főváros Levéltára, XV. 331. Ybl Miklós tervhagyatéka, 63/1-7. Sisa Józsefnek ismételtan köszönjük szíves segítségét, aki felhívta figyelmünket e hagyatékra, s rendelkezésünkre bocsátotta a tervek fényképmásolatát.

⁶⁹ Sisa József i.m. 62-63. o.

munkamegosztását – minden bizonynyal a kivitelezés irányításában, a művezetésben vállalt szerepet.

Az elkészült, immár Szkalnitzky keze nyomát is őrző, emléksarnokot így jellemzi a szakíró: „A három lépcsőfokon álló kis építmény a görög kettős templum in antis formának felel meg, azzal a különbséggel, hogy szélső pillérei szabadon állnak; oszlopai jón fejezetűek. A timpanonokat akroterionok díszítik. A belső teret kazettás dongaboltozat fedi, illetve hátul negyedgömbbel fedett apszissal zárul. Az apszisnál felső nyílás bocsátja be a fényt az épület belsejébe. A görög stílus alkalmazása ebben a korban, az 1860-as években igen szokatlan Magyarországon. Magyarázatát az épület különleges rendeltetésében, szepulkralis-monumentális jellegében kell keresnünk, de a stílusválasztás a klasszicista ízlés bajnokaként számotartott Kazinczy Ferenc személye előtti tisztelgésnek is értelmezhető.”⁷⁰

Toldy útijelentésének vétele után Arany János 1873. január 20-án levélben köszönte meg Szkalnitzky kiszállását, munkáját, s felkérte a még hátralevő munkákhoz szükséges költségvetés elkészítésére. Szkalnitzky válasza szerint az „elő-állítandó munkához szükségelt rajzok kiszolgáltatása, és munkák sikeres előállításához megkívántató fölügyelet teljesítésére a tisztelettel alulírott építész készséggel és minden díj nélkül szívesen ajánlkozik.”⁷¹

A leghelyesebben akkor járunk el tehát, ha az 1873. évet tekintjük a csarnok építészeti befejezése dátumának. Amint Fehér József – jelen évkönyvünkben megjelenő dolgozatában – kimutatja, a csarnok 1876-tól fogadott látogatókat; vendégkönyvében 1876. január 1-jén történt az első bejegyzés.⁷² Az elkészült épület egyre sürgetőbbé tette az emléksarnok méltó berendezését.

Ebben éppen ettől az évtől kezdve vannak kiemelkedő érdemei a lelkes unokának, Becske Bálintnak.⁷³ Az Akadémia Igazgató Tanácsának 1882. március 19-i ülésén foglalkoztak indítványával, amit a jegyzőkönyvi kivonat így rögzített:

⁷⁰ Sisa József i.m. 63., 66. o.

⁷¹ E levélváltást Sisa József ismerteti, i.m. 62. o. V.ö.: Az MTA Könyvtára Kézirattár, 67/1893, illetve 429/1873.

⁷² V.ö.: Fehér József: A széphalmi Kazinczy Emléksarnok első látogatókönyve (1876–1891). Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. 389–396. o.

⁷³ „Az 1876. évi július 21-ike volt az a nap, a mikor annyi évek után Széphalmot újra láthattam.” Becske Bálint i.m. 1.o.

Képeslap századunk elejéről a szerencsi Zempléni Múzeum gyűjteményéből

KAZINCZY FERENC MAUZOLEUMA.
A „szent öreg” megszentelt halma: Széphalom.

„19. Bemutattatik Becske Bálint zempléni megyei kir. adófelügyelőnek Kazinczy Ferencz (anyai ágon) unokájának az Akadémia Elnökéhez intézett irata, melyben a birtokában levő és még összegyűjtendő Kazinczy Ferenczre emlékeztető ereklyéknek a széphalmi mausoleumban elhelyezését javasolja és magát Széphalom felett a felügyelettel megbízatni kéri.

Az Igazgató Tanács a Kazinczy Ferenczre emlékeztető ereklyéknek a széphalmi mausoleumban elhelyezésére vonatkozó indítványt helyesli. Mielőtt azonban ez iránt határozná, szükségesnek látja, hogy a mausoleum fentartásának, valamint a Kazinczy-alaphoz tartozó ingatlanok kezelésének ügye véglegesen rendeztessék. E végből felkéri az Akadémia Elnökét és gróf Andrássy Gyula igazgató tagot, hogy a főtítkárral Széphalomra utazva a fenforgó kérdéseknek a helyszínen eszközöndő megfontolása után, javaslatot terjeszsenek elő. - Fraknói Vilmos főtítkár.⁷⁴

Ez magyarázza, hogy tíz évvel Toldyék látogatása után az akadémia igazgató tanácsa Lónyay Menyhértet, gróf Andrássy Gyulát és Fraknói Vilmost megbízza: szemléljék meg a mauzóleumot, s tegyenek javaslatot, ha szükséges. Június 14-én látogatták meg Széphalmot, s mint egy korabeli újsághírből tudjuk, „arról győződtek meg, hogy ugy a nemes görög stilben emelt mauzóleumot, mint a környező diszes parkot a legjobb rendben tartják. A mauzóleum belsejében fogják elhelyezni Kazinczy márvány mellszobrát, üveg szekrényben némely kéziratot. Az előcsarnok falába Kazinczy domborművű arczképét illesztik, a homlokzaton pedig ez lesz a felirat: 'Kazinczy Ferencz emlékének emelte a nemzet.' A sir, melyben Kazinczy és neje-nek hamvai pihennek, diszes vasrácsozattal fog körülvételni. Végre szóba jött, hogy a Kazinczy-alapból a sárospataki gimnáziumban jutalomdíj tűzessék ki, a mely évenként a széphalmi

⁷⁴ A "Kiirt czikk a M. T. Akadémia Igazgató Tanácsának 1882. március 19. tartott ülése jegyzőkönyvéből" címmel írott kéziratot eredetiről készült fénymásolat a Kazinczy Ferenc Társaság gyűjteményében van Szabó Ákosné adományából.

mauzoleumban adatnék ki, hogy a nagy hazafi utolsó lakhelyén a hazafiúi erényekre, a nemzeti nyelv szeretetére buzdíttassék az ifjú nemzedék.⁷⁵

Vagyis még ekkor is volt igazítanivaló, de már keresték a módját, hogy az emlékhely kultusza méltó alkalmat kapjon. Jó érzékkel fordult az illetékesek figyelme a tanulóifjúság felé. 1882. október 8-án került szóba az Akadémia igazgatósági ülésén, hogy Széphalmot emlékünnepp színhelyévé kellene tenni, „még pedig oly módon, hogy a Kazinczy-alapból a sárospataki collegium és az újhelyi gymnasium tanulói részére jutalomdíjak tűzethetnének ki s a mausoleumban ünnepiesen adatnának át a jutalmazandóknak, a mely alkalommal a nagy példakép követésére, hazafiúi erényekre, a nemzeti nyelv tiszteletére és művelésére lelkesíttetnének az ifjú nemzedék.”⁷⁶

A mauzóleum berendezése után került erre sor, s 1886. október 24-én az „igazgatósági ülés 10-10 aranyból álló két jutalomdíjat engedélyezett e célra, és az I. osztályt fölkérte, hogy a jutalomdíjak kitűzésének és átadásának módozatai iránt javaslatot tegyen.” Az I. osztály javaslata szerint: 10 arany a pataki főiskola „akadémiai cursusaiban (jogi és teológiai) évenként pályadíjúl tűzessék ki, Kazinczy életét és munkáit illető valamely feladatra; másik feléből 5 arany a sárospataki főgymnasium, 5 pedig a sátoraljaújhelyi hatosztályú gymnasium egyik oly tanulójának, a ki legkitűnőbb a magyar irodalomban, szorgalomdíjúl adassék. A javaslatot 1887. április 3-án fogadták el, s 1888-ban és 1889-ben meg is rendezték az első két emlékünnepet. Chyzer Kornél levelező tag javaslatára a pataki állami tanítóképzőben is kitűznek jutalmat. 1890. január 18-án az I. osztály 5 arany kitűzését ajánlja a képzősöknek egyik évben kitűzött pályatétel jutalmazására, a másikkban „osztassék meg a pályadíj (3 és 2 arany) az intézet azon növendékei közt, a kik a magyar nyelvtan tanulásában és írásbeli dolgozatokban legkitűnőbbek.” Ezt a teljes ülés 1890. február 24-én elfogadta.⁷⁷

*

Közben a település hivatalosan is fölveszi a *Széphalom* nevet. Zemplén vármegye 1886. május 3-án hozott határozatot, „mely szerint Kis-Bányácska község, Kazinczy Ferenc lakóhelye elnevezésének Széphalomra való változtatását a belügyminisztériumnál kérelmezni fogja.” Erről tájékoztatták az Akadémiát, amely a kezdeményezést örömdetesnek tartja, tudomásul veszi.⁷⁸ Fejes István szerint, a kezdeményezés az akadémiától indult. „Széphalmot a térképen, vagy a helységnévtárban nem találta volna meg senki az 1886-ik évig, a midőn az akadémia indításából, Gyulai Pálnak közvetítése folytán, maga Kisbányácska is megkapta Zemplén megyétől az új keresztnévet... Most hát, főleg ha a szolgabíróság a falu végén is kicseréli a czimtáblát, Széphalomra ezentúl el lehet jutni nemcsak irodalomtörténeti kalauzolás, hanem egyszerű földrajzi ismeretek alapján is. Lám, mire jó az akadémia és hogy Gyulai Pál a sárospataki érettségi vizsgákra egy párszor lerándult; Széphalom és a kohányi Fáy-emlék ezen alkalmaknak szülöttei.”⁷⁹

Igy nyerte el az 1880-as években az emlékhely is, a község is méltó rangját.

⁷⁵ Vasámapi Újság, Hír a *Mi újság?* című rovatból. 1882. június 25. 29. évf. 26. sz. 416. o.

⁷⁶ Akadémiai Értesítő, 1890. I. kötet, 172. o.

⁷⁷ U.o. 173. o.

⁷⁸ Akadémiai Értesítő, 20. évf. [1886]. Bp. 1887. 160. o.

⁷⁹ Fejes István: Széphalom. Vasámapi Újság, 1887. november 6. 34. évf. 45. sz. 742. o. - A 740-741. oldalon képet közölnek Újhelyről és Széphalomról.

FEHÉR JÓZSEF

A széphalmi Kazinczy Emléksarnok első látogatókönyve (1876-1891)

A széphalmi Kazinczy Emléksarnok az író születésének centenáriumán rendezett ünnepek nagy nemzeti felbuzdulásából jött létre. Előbb lakóházát kívánták megmenteni, mauzóleummá alakítani, de a ház romos állapota ezt már nem tette lehetővé. Végül lebontották, s helyén épült fel az Ybl Miklós tervei nyomán felépített emlékmúzeum. A közadakozás céljára hozták létre 1859-ben a Kazinczy Alapot, mely a befolyt összegeket kezelte; az épületet és az azt körülvevő kertet a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába jegyezték be. Az építkezés nehézségei, majd az előbb bővebben, később lassabban befolyó összegek után a nagyon szép arányú, klasszicista stílusú, görög templomot utánzó emléksarnok mintegy 15 év múltán, 1874-re készült el, a kertből kialakított park pedig csak még egy év múlva.

Az idelátogatók előtt az emléksarnok 1876. január 1-jén nyílt meg, „de minden emlékeztető tárgy nélkül, üresen állott; csupán a szentély közepén állott egyszerű faoszlopon a Kazinczy Ferenc képe” – írja az író unokája, Becske Bálint ereklyejegyzékében.⁸⁰ Hogy melyik volt ez a kép, azt is tőle tudjuk: „Kazinczy Ferencet életnagyságban ábrázoló olajfestésű mellkép, festve Pesky nevű festő által 1828-iki évben. A kép hátlapján Kazinczy Ferencnek a következő sajátkezű felirata látható: »Bárá Vécsey Pál barátomnak emlékül. – Széphalomban 1829. jun. 23-án.« E felirat alatt pedig a következő későbbi felirat van: »Bárá Vécsey Pál és neje Novák Sarolta hagyatékából a széphalmi Kazinczy-emléknek. – Bodrog Szerdahely 1875 szept. 17. Br. Vécsey Gyula.«⁸¹

Az emlékhely első látogatókönyve 1995-ben véletlenül került elő egy tárgyrevízió során. 1876-tól 1891 júniusáig őriz bejegyzéseket, feltüntetve a látogatások időpontját, az idezarándoklók nevét és „állását”, azaz foglalkozását, társadalmi státuszát. A sokat forgatott kapcsolós könyv címe:

A KAZINCZY EMLÉK EMLEK KÖNYVE.

Feliratát bizonyos Terfinszky Ferenc rajzolta. Az eredetileg mauzóleumnak tervezett épület legkorábbi elnevezése tehát *Kazinczy Emlék* (t.i. Emlékül Kazinczy Ferencnek). Másik, akkor általánosan használt megnevezése Kazinczy Mauzóleum; még ma is így nevezik sokan. Tudjuk, nem lett az; az író „kedves fái” alatt nyugszik; az épület mai hivatalos s jól eltalált neve: *Kazinczy Emléksarnok*.

Az emlékkönyv első bejegyzése 1876. január 1-jén kelt, bejegyzője Mezőssy Menyhért, a Kazinczy Alaphoz tartozó javak igazgatója. A következő bejegyzésre csak március 15-én került sor: ekkor Fodor István ügyvédjelölt neve olvasható. A két időpont között – ez bizonyosnak mondható – nem volt látogatója. A könyv végigolvasása során ugyanis kiderül, hogy az ott megfordulók szinte mindegyike bejegyezte nevét. A kor szokása szerint ezt a rítust abban az időben még komolyan vették, nem úgy, mint a mostani múzeumlátogatók közül sokan.

Az emlékhelyet felkeresők száma 1876 és 1991 között összesen 3 675 fő. Évenkénti megoszlásban:

⁸⁰ A széphalmi Kazinczy-mauzóleum ereklyéinek jegyzéke. Gyűjtötte Becskeházi Becske Bálint. Bp., Az MTA kiadása, 1909. I. o.

⁸¹ U.o.: 12-13. o.

KAZINCZY EMLÉK

1876.

Széphalom.

Ev a hó 2. nap Nive is állása a látogatónak.

1876. évi Január 1. nap. Hercsöfkenyhe a karimay alaphoz sarro
Dici jama! igazsága.

1876. évi Marts. 15. nap. Fodor István igazságjelölő.

1876. évi Marts. 28. nap. Solvise Gyula kislányi ref. lelkész
Dixseyhy János Gyayghelből.

As 1. to Galambos Károly

As 1. to Kainlovay József

Kazinczy

1876:	179	1881:	246	1886:	201
1877:	151	1882:	353	1887:	62
1878:	73	1883:	304	1888:	409
1879:	178	1884:	233	1889:	380
1880:	193	1885:	243	1890:	470

Napjainkhoz viszonyítva ez a látogatószám csekélynek tűnik, hiszen ma évente több mint 30 ezren keresik fel Széphalmot. Azonban mégis zárandokhelynek tekinthető már akkor is, hiszen a múzeumlátogatási szokásokat, a közlekedési viszonyokat, a múzeumok számát tekintve mérvadó számszerű összehasonlítást nem lehet tenni az akkori állapotok és a maiak között. A megnyitás évében, 1876. július 22-én olvasható Becske Bálint bejegyzése is, aki 16 év elmúltával először ekkor látogat el Széphalomra, nagyszülei sírjához. E látogatás azért fontos, mert látván az üresen álló emléksarnokot, ekkor határozza el, hogy „mindazon meglévő emléktárgyakat, a melyek nagyszüleimre emlékeztetnek, családunk körében össze fogom gyűjteni és a mausoleumban mint legilletékesebb helyen elhelyezem, hogy azok ott örök időkre letéteményezve, a tulajdonjog épségben tartásával, megőriztessenek.”³ E nemes elhatározást kitartó gyűjtőmunka követte, s ennek köszönhető, hogy a századfordulóra kialakult az az ereklgyűjtemény, melyet kisebb változásokkal, hiányokkal és némi kiegészítéssel ma is láthatunk.

Még ugyanebben az évben megindul a zárandoklat az ország más vidékeiről is. A bejegyzések arról tanúskodnak, hogy az idejövők nem futó látogatásnak, hanem valóban zárandokútnak tekintették a széphalmi emlékhely felkeresését. Érzelmileg készültek rá, itt töltött idejüket áhítat járta át, elgondolkodtak múlton és jelenen, tudták, hogy Kazinczy milyen jelentős szerepet töltött be a magyar nyelv megújításában, a nemzeti öntudat ébresztésében. A bejegyzések elsősorban a nyelv és a nemzet ügyében felvállalt áldozatát emlegetik:

„Nyugodj békében e földben, melyet magad szereztél vissza nemzetednek. Te ébresztéd az álomba merült nemzetet, most hálával jár nyugvóhelyedre az” írja 1880. augusztus 6-án Widder Bertalan technikus.

„A nagy szellemnek legnagyobb érdeme,

Hogy az utódoknak hazaszeretetről beszéle” – mondja egy másik bejegyzés ugyanez év november 8-án.

1884. augusztus 25-én: „Lelked örökké él, de egészen testedet sem érheti enyészet, nyelvedben élet van s marad míg egy magyar él.”

1889. július 12-én írja Schön Zsigmond gyógyszerész: „Többször voltam itten, de még mindig kevészer, hogy volt dicső lakóját ezen örökre szent helynek eléggé sirathatnám.”

Más bejegyzések nosztalgiával emlegetik a nyelvújítás küzdelmeit, a reformkor tettekrekészését, mozgalmasságát, összevetve a mostani idők lanyhaságával, sivárságával:

Kazinczy Ferenc szelleméhez!

Korod virággal halmozá Neved:

Korunk letépni készül koszorúdat;

Hogyan? Már ily hamar, már ily korán?

Hálátlan korszak! Hej, ha delelőre

Hág is majd egykor a nyelvtudomány:

Örökre szent marad a **szép korány!**

Ney Ferenc Budapestről. 1881. július 30.

Honfiúi érzéssel, teljes tisztelettel emlékezem vissza a múltra; édes magyar nyelvünk viharos életében különösen a nagy reformátorra: Kazinczy Ferencre. Vajha zilált politikai viszonyaink is ismerhetné nagy reformátorát!” – Németh Lajos sárospataki hittanhallgató, 1882. február 22. (A lelkes ifjú diák neve mellé ceruzával valaki hozzáírta: „meghalt márt. 28-án. Béke halmvaira”.)

„Te halhatatlan! Széppé, tisztává tevéd nyelvünket. Oh, merre vagy, hogy meggyógyítsd beteg társadalmú Nemzetet!” – Burger Ármin joghallgató Budapestről.

³ U.o. : 1. o.

Más megjegyzések filozofikus hajlamról vagy némi érzelgősségről tanúskodnak:

„Elhunyt visszajöhetetlenül, bár éretted egész nemzet epedne is. A végóra hatalmai a vágyó szem előtt elviszik a jeleket.” 1882. május 16.

*„Leborulnék én is porodat csókolni,
De az már nem földi, az már égi, égi...!”* – 1883. május 16.

Szép mondatokat írt 1884. július 9-én Székely Albert fiatal zsidó joghallgató, akinek a Kazinczy Kör működésében felnőtt korában szerzett érdemeit mi is méltattuk:⁴

Amikor a hon népei mélyen csendbe merültek, / A te szavad hangzott végig e honba: Dicső! / Mostan a honfikebel magyarul zeng himnuszokat már / És te babéraidon csendben nyugszol alatt.

Ugyanő jelzi 1885. augusztus 2-án visszatérő látogatásait: *„Mint minden évben, úgy ma is”* – Székely Albert jogász Budapestről.

Ugyanebben az időszakban kezdenek el koszorúzni a sírkertben: *„A sárospataki áll. tanítóképezde nevében a síremlékre koszorú tétetett az 1882. év ápr. 23.-ik napján.”* Egy másik bejegyzés is erről tanúskodik:

*„Hűlt poraid itt őrzi nekünk
keble a földnek,*

S emlékedre mai nap koszorút

tenni jövénk.” – 1886.-ik év november 1-ső napján.

A pataki, újhelyi iskolák ettől az időtől kezdve teszik rendszeressé az emlékhely látogatását. Gulyás József írja:⁵ *„A pataki főiskola (1888) megkezdte a Kazinczy-sír látogatását. Eleinte az újhelyi róm. kath. gimnáziummal s képzővel együtt, még később csak magában, végül csak a gimnázium tanulói rendezik az ünnepélyeket. Ez ünnepélyeken jutalmakra az Akadémia 25 darab aranyat szavazott meg (10 a sárospataki akadémia, 5 a gimnázium, 5 a képző, 5 az újhelyi gimnázium növendékei részére).”*

Az Akadémia máskor is szerét ejtette itteni látogatásának: *„1886. május 31-én a kohányi Fáy András emlékünnepe alkalmával, a m. tud. akadémia megbízásából itt voltak: Zichy Antal, Hintsch Gusztáv, Vadnay Károly, Chyzer Kornél.”*

Kik voltak a látogatók?

Az első, messzebbről érkező vendég Gábor Lajos Máramaroszigetről 1876. április 8-án. S azután sorra következtek, elsősorban a szomszédos vagy közeli megyékből: Szatmárból, Borsodból, Abaújból, Sáros és Heves, Bihar és Gömör, sőt Bács-Bodrog és Torontál megyékből is. (Érdekes, hogy a legtöbben, végig a tizenöt év alatt, Szatmárból jöttek.)

1878-ban kitágul a kör: jönnek távolabbról, Budapestről, Bonyhádról, Kecskemétről, Erdélyből, Tolna megyéből, Szabadkáról, Nyíregyházáról, Csongrádból, Sopronból, Nagykőrösről, Székesfehérvárról, Nagybányáról. A legnagyobb létszámban a sátoraljaújhelyiek vannak, az újhelyi gimnazista diákok s a pataki kollégium növendékei.

ben van fák között, mint a következő, Matulay Viktor által beküldött rajz mutatja.

A síremlék feliratainak egyike így hangzik:

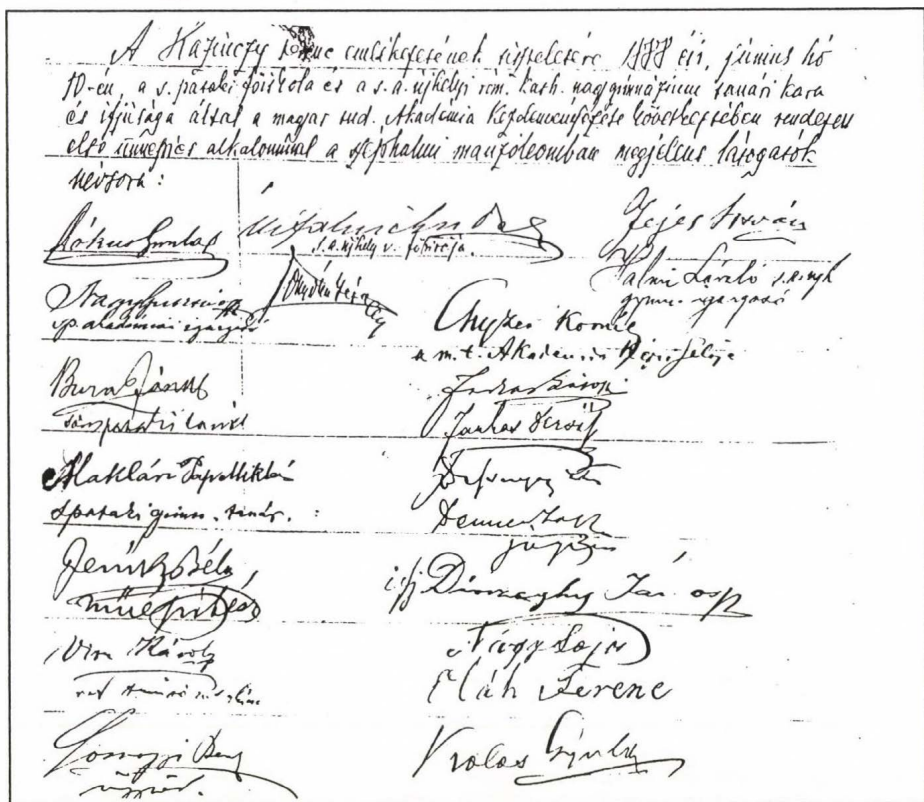
Látnok szenvedtél; zivatarral küzdve derítéd

A hon egét. s magadat sujta le a zivatar.

„Légyen!” mondád „a haza éljen s vesszek el én bár,
Múló fergeteg ez, s a haza fénye örök.”

⁴ V.ö.: Fehér József: A Kazinczy Kör története I. (1902-1914). Széphalom 3., a Kazinczy Ferenc Társaság év-könyve, 1990. 331-347. o.

⁵ Gulyás József-Kántor Mihály: Sárospatak és vidéke. Bp. 1933. 228. o. -- Lásd még az 1888-as ünnepély nyomtatásban megjelent füzetét: "KAZINCZY FERENC EMLÉKEZETE A sárospataki ev. ref. főiskola és a sátoralja-újhelyi r. k. nagygyimnázium által Széphalmon, 1888. június 10-én rendezett ünnepélyen elmondta Molnár Lajos sárospataki gimn. tanár." Sp. 1888. 20 o.

De érkeznek a környező falvakból a legkülönbözőbb rendű és rangú, foglalkozású emberek: Alsóbereckiből, Szomotorról, Szentestről, Dombrádról, Bodrogszögről, Vitányból, Szürnyegről, Nagyakzmérből és Nagytoronyáról, Bodrogszerdahelyről, Lasztócról, Tolcsváról, Vékéről stb.

A látogatók korántsem szervezettek, nem csoportok, mint a mai múzeumlátogatásokra jellemző. Egyénileg jönnek, vagy 2-3-4 fős kisebb baráti társaságban, esetleg családok, diákbárátok. Nagy különbség a mai látogatókkal összevetve, hogy nem a humán értelmiségiek vagy diákok vannak nagy többségben, hanem az ún. középosztály tagjai, aki azt példázzák, hogy jó száz évvel ezelőtt a társadalom széles rétegei tartották becsben nemzeti örökségünket, tartották fontosnak kulturális értékeink megbecsülését: ügyvédek, bírók, hivatalnokok, lelkészek, iparosok, katonatisztek, színészek, mérnökök, kereskedők, orvosok, gazdászok, gyógyszerészek, földbirtokosok, erdészek, apácák stb. Ez ma, sajnos, nem így van, a kultúra, a kulturális örökség megőrzése, ápolása, a nemzeti öntudat ébrentartása pedagógusokra, lelkészekre vagy a hivatásszerűen ezzel foglalkozókra testálódik. A többi értelmiségi vagy az ún. (kívánt) középosztály tudatából kiesett ennek fontossága, vállalása.

Meglepő, de jó érzés olvasni az ilyenfajta aláírásokat: Tóth Imre lábbelikészítő Szatmárról, Szabados János szöszmester Újhelyből, Gecse Ferenc földműves Karosból, Kállai József lakatosmester; de házfőnöknő és cipészsegéd, asztalos és kovácsmester, lakatostanonc és ácsmester, magyar királyi börtönőr és fuvaros is megfordult itt, nemegyszer családtagjaikkal együtt.

Külön említendők a kertészek; őket valószínűleg a kegyeleten túl a szépen rendbehozott, kialakított park látványa vonzotta mint szakmabelieket: járt itt a borsi kertész, 1884. március 10-én műkertészek többen is Budapestről; az erdőfelügyelőket, erdészeket is valószínű hason-

1881. július 30. Kazinczy Ferenc szelleméhez!
 Korod virággal helymoza Széved:
 Korunk letépi Késztől Kossuthot,
 Hozzánk? Már ily hamar, sőt ily kor,
 Heléltlen Korszak! Hej, ha de előre
 Hely is majd egyszer a nyelvtudomány,
 Önként maradj a szép Korszak!

Nagy Ferenc Budapest

1881. Augusztus 1.

Gróf Károlyi Géza Kéjbeli

1881. Augusztus 1. délután

Csontos Lajos 5. Kossuth Károlyi Géza Kéjbeli

1881. Augusztus 2. délután

Ezer Erőre Miskolc

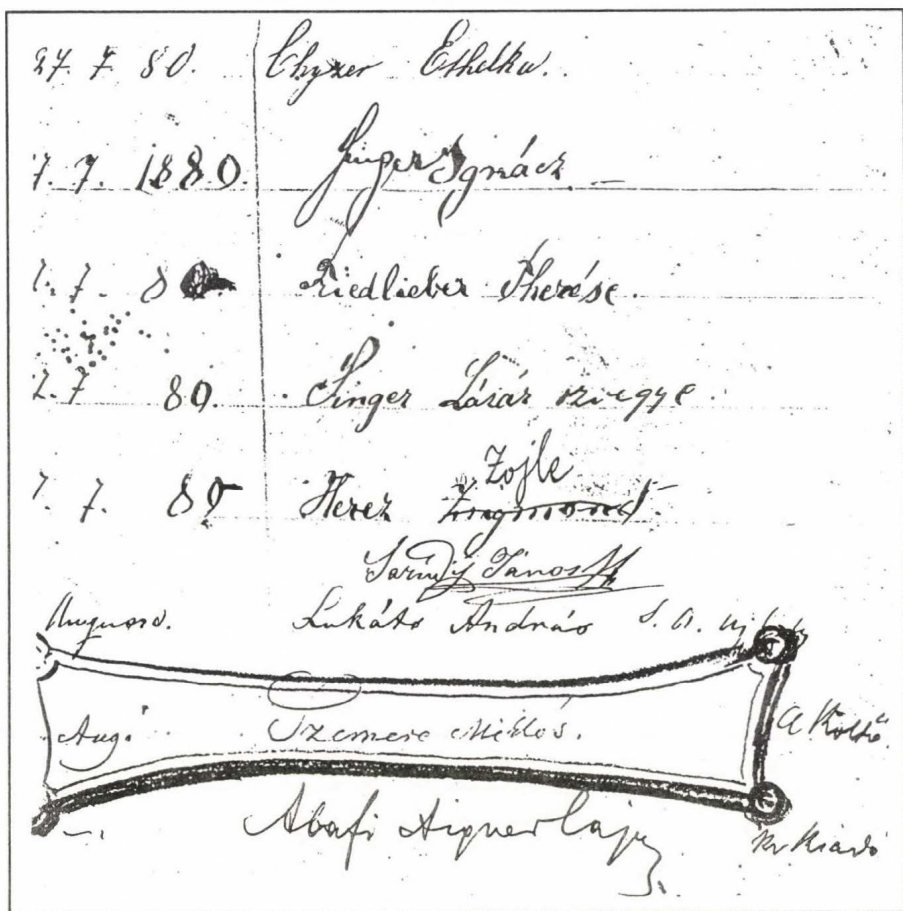
1881. Augusztus 2.

Borúth Elemér Géza Kéjbeli

ló cél vezethette. Az őket kalauzoló kertésziú többször is jelezte: „Beírom nevemet Szungert József mint itteni kertésziú és én is mint kertész működöm.” (A Tudományos Akadémia által megvásárolt Kazinczy-birtokhoz és emlékkerthez a ma is meglévő gazdasági épületeket és kertészlakást gróf Dessewffy Emil akadémiai elnök, egyben a Kazinczy Alap elnöke építtette 1862-ben.)

Érdekes a katonatisztek, az „egyenruhások” nagy száma (ma ez sem jellemző): az „állása” (foglalkozása) a látogatónak rubrika alatt gyakran olvashatjuk: huszárőrnagy, honvéddhadnagy, hadapród, káplár, számvevő őrmester, kadét növendék, m. kir. zsoldár káplár, huszár százados, csendőr hadapród, s. tűzoltó parancsnok, vasúti hivatalnok stb. Vajon hány mai katonatiszt, rendőr, tűzoltó érez belső készletést vagy kap ilyen indíttatást, nevelést, hogy Széphalmot, vagy más nemzeti kegyeleti helyet keressen fel? (A hiba természetesen nem bennük keresendő. Mindnyájan tudjuk, hol s miben.)

Valahogyan a színészek is különösen kötődtek az emlékhelyhez. (Rokon szakma és pálya: irodalom és színház.) Rögtön a megnyitás évében, még tavasszal négy színész együtt jár itt; 1882. április 23-án színigazgató és jeles színész – ahogy egy utólagos bejegyzés jelzi. Ugyancsak színészek írták be az emlékkönyvbe Kazinczy Bor mellett című dalának néhány

sorát („Fogy az élet...”) 1883. május 25-én, 1884. május 16-át is „magyar színészek” és egy dalszínész jegyezte.

Sok a kereskedő foglalkozású látogató is. Valószínű, hogy az emlékhely létrehozásának híre ment messzi földre is, s akinek erre vezetett útja, dolga, az nem mulasztotta el megállni, felkeresni az emléképületet és a kertet. 1877-ben Varsóból, Leimbergből jártak itt, 1879-ben Pícskár József vaskereskedő Brünnből, 1881-ben Pressburgból [Pozsony] „zsidók” (ez a kísérő utólagos megjegyzése) stb. Megfordultak többen az Osztrák-Magyar Monarchia nem magyar részeitől és külföldről is. 1881. július 5-én Bécsből, ugyanezen év augusztus 27-én Pólányi Dezső Párizsból, 1887. július 20-án Leopold Grün Varsóból, 1889. szeptember 10-én az USA-ból és Franciaországból kalauzolt ide látogatókat valaki.

Nagy számban keresték fel az emlékhelyet a magyar nemzeti érzelmű zsidók. Ez akkoriban természetesnek számított, hiszen magyarnak vallották magukat, s mindkét fél részéről maximális volt a vallási és egyéb, a szokásokat, foglalkozásokat érintő türelem. Itt is csak azért emeljük ki külön ezt, mert feltűnően magas a zsidó nevek aránya az összlátogatókhoz képest (igaz, Újhelyben is magas volt a számarányuk).

A Kazinczy-rokonságból a következőket találjuk az emlékkönyvben: Becske Bálintot (többször is), Kazinczy Bálintné, Kazinczy Gábor törvényszéki jegyzőt (többször is), Kazinczy Andor földbirtokost Alsóregmécről, Kraynik Imréné Kazinczy Irénét, Kazinczy Lajos III. éves joghallgatót.

A környék intelligenciája közül jártak itt: Karsa Ferenc, a Dókusok (Dókus Gyula tudós zempléni alispán és felesége többször is), Chyzer Kornél és családja sokszor, Matolay Etele és neje Szerdahelyi Amália, dr. Hornyay Béla, az 1902-ben alakult Kazinczy Kör elnök-főtitkára, Hornyay Kálmán és családja, a báró Sennyey család, a már igen idős korú költő, Szemere Miklós, Abafi Aigner Lajos könyvkiadó, Boruth Elemérné, a pusztafalusi származású Szádeczky Gyula egyetemi tanár Budapestről, Dezső Lajos, Fejes István, Vécsmándy Ödön, Gulyás József, Ambrózy Ágoston, Szinyey Gerzsonné.

Nem lenne teljes a kép, ha az akkori gondok, „a kulcsos ember” – aki talán azonos a fentebb említett kertésszel – „széljegyzeteiről” nem ejtenénk néhány szót. A látogatókat jól megfigyelte, s miután eltávoztak, egy-két szavas megjegyzést írt róluk a könyvbe, legtöbbször ceruzával. A női látogatók neve után: „Gyönyörű asszonyka”, „nagyon szép”; Kossuth Ilonáról megtudjuk, hogy szép volt, Balogh Gizella kedves; „üdv neked” – köszöntötte egyiküket, akit talán, míg ott volt, megszólítani sem mert; ez „menyasszony” már, az még „kisasszony” stb. A zsidó magyarosított neveket néha visszaírta az eredeti nevekre, ahogyan a köz ismerte, hívta őket. Az 1881. május 25-én ott járt gimnáziumi tanulók „pimaszok” voltak; egy másik diák „szamárral, haszontalan”. Máskor nem kisebb embert járt ott, mint egy „igazgató”. Tömör, egy-szavas jellemzéssel egy másik általa ismert ember: „becsületes”. Egy 1882. április 22-én ott járt második gimnazista „nagy betyár és zsvány”. Megjegyezte azt is, ha egy „jeles színész” járt ott. Utólag bejegyezte egyik látogatója aláírásához, hogy egy hónappal ottjárta után meghalt, és sajnálkozását fejezte ki. Mindez mutatja, hogy az emberi mentalitás nem sokat változott azóta sem.

Az első vendégkönyv⁶, látogatókönyv igazolja, hogy az 1859-es lelkes felbuzdulásnak, az emlékhely felépítésének sikerült elérnie célját: Kazinczy Széphalomja zárandokhely lett, ahogyan azt Petőfi Sándor kívánta és jövendőlte.⁷

*„Újhelytől félórányira esik Széphalom,
Kazinczy Ferenc egykori lakása.
Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj.
Különben pedig szent hely, szent az öreg miatt,
kinek ott van háza és sírhalma.
Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak
életében legalább egyszer odazarándokolnia,
mint a mohamedánnak Mekkába.”
(Petőfi Sándor, 1847)*

⁶ Következő közleményünkben szeretnénk bemutatni a még fellelhető későbbi emlékkönyveket is.

⁷ Petőfi Sándor Összes prózai művei és levelezése. Bp. 1974. 302. o. — A széphalmi Kazinczy-emlékhely létrejöttének körülményeire vonatkozó legfontosabb munkák, a fentebb idézateken kívül: - Magyarország és Erdély képekben, III-IV. kötet. Pest, 1853. - Dankó Imre: Széphalom. Sárospatak, 1956. - Zádor Tibor: A széphalmi Kazinczy Emlékmúzeum szerepe a Kazinczy-kultusz ápolásában. In: A Herman Ottó Múzeum Közleményei 10. Miskolc, 1972. - Kovács Dániel: Széphalom, Kazinczy Emléksamok. TKM Füzetek 113. sz. Bp. 1982. - Högye István: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. Sátoraljaújhely, 1990.

BARSÍ ERNŐ

Eötvös József és a népdal

Eötvös József nevének hallatán azoknak az embereknek, akik valamennyire ismerik e nagy ember életművét, elsősorban a reformpolitikus és írói-költői tevékenysége jut az eszébe. Már arról kevesebben tudnak, hogy a művészetek többi ágához, így például a képzőművészetekhez és a zenéhez is milyen szorosan kapcsolódott sokoldalú egyénisége. Maga is kiválóan muzsikált, sőt komponált. Nyomatásban is megjelent fuvolára és zongorára írott *Hat Allemandja*. Sajnos, ez a mű teljesen elkallódott, ma egyetlen példány sincs belőle. Csak remélni lehet, hogy valahol mégis lappang, s egyszer talán előkerül. De hogy a népdallal egyáltalán lett volna valamilyen kapcsolata, azt legtöbbször még feltételezni sem merik. Az itt közölt néhány adattal Eötvös életművének e leghomályosabb részére próbálok fényt vetni.

Végrendelet című versében így szól barátaihoz:

*S ha majd kijöttök néha,
S megálltok síromon,
Zengjétek el a legszebb
Dalt néma hantomon.*

*Magyar dalt, lelkesítő,
Melynél a szív dobog,
Tán halva is megértem,
S keblem hevülni fog.*

Félreérthetetlenül arról vallanak e sorok, hogy Eötvösnek mennyire szívügye volt a magyar dal, s belső világában milyen fontos helyen állott. A „legszebb” jelzővel a magyar dalt illette. Hogy magyar dalon közelebből mit értett: a magyar népdalt vagy az akkor virágzó népies műdalt? Ez verséből nem derül ki. De e két kategória között Eötvös idejében még nem tettek olyan különbséget, mint azt ma Bartók és Kodály tudományos igényű népdalgyűjtő, elemző munkássága alapján tesszük. Akkoriban költőink sem fordítottak különösebb figyelmet erre a különbségre, sőt nem egy költőnk szeretett „népdalt” írni. Azt is kevesen tudják, hogy ezt maga Eötvös is megpróbálta. De az bizonyos, hogy a mai értelemben is népdalnak minősülő dalkinccsel volt találkozása.

Halálának első évfordulóján egykori személyi titkára, Berecz Károly a Magyarország és a Nagyvilág című lap 1872. február 11-i számában egy fiatalkori Eötvös-kép kíséretében emlékezést ír „az arckép keretétől ... az ünnepektől nagy halottáról”, főként ifjúságáról. Ebben elmondja, hogy *A falu jegyzője* című regényét „többnyire tollamba mondva - dictálva - dolgozott, öltöztése s mosdása közben rendszeresen ezt vettük elő - s míg öltözött, mosdott, haját rendezte sat. ... folyvást dictált s a hasábként szépen teltek és így az öltöztéssel más emberfiánál elvesztett idő sem veszett nála kárba. Vagy ha valamely nehezebb fejtörő munkában elfáradt, szivarra gyújtott, felült az ablakpárkányra, s míg szórakozva az utcára kitekintgetett, *A falu jegyzője* kedvenc alakjairól, Peti cigányról, Violáról sat. érdekes dolgokat dictált tollamba... *A falu jegyzője* alakjaira megjegyzé, hogy az élet után híven igyekszik őket rajzolni; hogy fájdalom, nem ideális, nem költött alakok, de a megyei életben szerzett tapasztalatainak reproductiója az egész.”

„Bizonyosan hallotta ön híret szegény Czifra Jancsinak”, mondotta Eötvös Berecz Károlynak, „én ismertem e híres betyárt s szemtanúja voltam nem egyszer a legszönyörűbb vallatási jeleneteknek. Czifra Janci híres bujdosó betyár volt, egész 'Népdalok hőse' lett; róla szól az a gyönyörű barkó nóta, mely így kezdődik:

*Búra termett idő, ködnevelő szellő,
De meg is vert engem ez az egy esztendő...*

Eötvös szavainak idézése után Berecz Károly megjegyzi: „A népdalok e hőse volt Eötvös Violájának mintaképe.”

Eötvös József mint borsodi táblabíró ismerte meg Czifra Jancsit, s ilyen minőségben volt szemtanúja több ízben is vallatásának. Eötvös ugyanis *sályi birtokára* való költözése után rövidesen, 1837. november 6-án már jelen volt Miskolcon azon a megyei közgyűlésen, melyen őt Vay Miklós Borsod megye főispánja a megye táblabírájává nevezte ki, és a bírói hitet azonnal le is tette. Tehát itt, Borsodban hallhatta a Búra termett idő, ködnevelő szellő... kezdetű népdalt, s Berecz Károlyhoz intézett szavaiban gyönyörű „barkó nótának” is nevezi azt.

A Búra termett idő... ma a köztudatban mint virágének szerepel. Országsszerte három versszakkal, még hozzá csak szerelmi tartalmú versszakkal éneklik. E változatot főként Szabolcsi Bence zongorakísérettel ellátott közlése tette népszerűvé. Ám borsodi népünk még ma is, másfél évszázaddal Eötvösnek Czifra Jancsival való találkozása után rabének szöveggel énekli. Így hallottam és jegyeztem le én is 1961-ben Sályban az 1880-ban született Sárándi Ferentől, aki századunk elején az egykori – akkor már más kézen lévő – Eötvös-birtokon dohányosként szolgált. Minden valószínűség szerint ennek változatát hallhatta annak idején Eötvös is. Íme, az ő szavai szerint is „gyönyörű barkó nóta:

Parlando rubato

Sárándi Ferenc /1880/
Sály 1957. 8.É.

Búra termett idő, Ködöt fúvó szellő, ködöt fúvó szellő,
Hej, de meg-bú-sított Ez az egy esztendő

*Búra termett idő,
Ködöt fúvó szellő,
Ködöt fúvó szellő,
Hej, de megbúsított
Ez az egy esztendő.*

*Rácsos ablakimba
Kismadár hegedül,
Kismadár hegedül,
Repülj a babámhoz,
Maga van egyedül.*

*Ha kérdi, hol vagyok?
Mondjad, hogy rab vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok,
Kilenc fontos vasat
Már el is koptatok.*

*Nincs keserűbb kenyér,
Mint a szegény rabé,
Mint a szegény rabé,
Könnyűvel áztatja,
Úgy eszi meg szegény.*

*Jobb lett vóna, anyám,
Követ szültél vóna,
Követ szülték vóna,
Édes tejed helyett
Mérget adott vóna!*

*Látod, babám amott
Azt a száraz nyárfát,
Azt a száraz nyárfát,
Majd ha az kizöldell,
Akkor megyek hozzád.*

*Kizöldellt már a fám,
Várom a galambom,
De soká gyön hozzám!
Várom a galambom,
De soká gyön hozzám!*

*A folyókafának
Fehér a levele,
Fehér a levele,
Ha lehull a fűdre,
Változik a színe.*

*Enyém is változik
A váci tömlőcbe,
A váci tömlőcbe,*

*Mert én a babámtul
El vagyok rekesztve.*

De más népdalt is kellett hallania Eötvös Józsefnek Sályban, ebben a napjainkig is dalolni szerető, jó nótás faluban. Hiszen még az én gyermekkoromban is szinte minden este dalolva járták végig a sályi utcát a legények. Hallhatta aratóinak dalolását, mikor gazdaságát ellenőrizve kiment a határba, vagy az aratókoszorú átadása után megvendégelte aratóit a kastély kertjében, s utána pedig minden alkalommal aratóbál következett. Éppen A falu jegyzőjében idéz még egy népdalt, annál a jelenetnél, mikor Viola özvegye egy nyári este kimegy a Török-dombra, arra a helyre, ahol az urát lelőtték, s egy dalt énekel:

*Ezen a nyári éjszakán
Ragyog a csillag igazán.
Ott, hol az a csillag ragyog,
Én is oda való vagyok.*

Hogy nem Eötvös költötte ez a dalszöveget, hanem a néptől hallotta, mi sem bizonyítja jobban, minthogy ez a szöveg több változatban szerepel mai népdalgyűjteményeinkben is. Felgyűjti Kodály Zoltán is, sőt feldolgozza a Három gömöri népdal című kórusművében. Álljon itt a Kodály gyűjtötte dallamváltozat Eötvös József idézte szövegével!

Dallama Kodály: Három gömöri népdal c.

kórusművéből

Ezen a nyá- ri éj-szakán Ragyog a csil-lag iga- zán.

Ott hol az a csillag ragyog Én is o-da való va- gyok

Hogy sályi éveinek idején mennyire vonzódott Eötvös a népdalhoz, mennyire értékelte, ennek bizonyosságául álljon itt az a verse, melyet az általa „sályi géniusának” nevezett Fáy Ignácné Halassy Jozefa ihletésére írt. Alcímként ezt írja a cím alá: *Nép dal*.

Tehát kétségtelenül a népdal szellemében, annak hangvételéhez való közelítés szándékával írta ezt a versét. Nem jelent meg nyomtatásban Eötvös verskötetében, de elküldte Szalay Lászlónak a *Remélj* és a *Tavas* című verseivel együtt az Athenaeumba való továbbítás végett 1838 áprilisában. A vers azonban itt sem jelent meg, s a Szalay Lászlóhoz írott leveleinek közreadásával látott csak napvilágot 1867-ben.

Íme a vers:

Azt ki mondja meg nekem?

Nép dal

*Mi az, mi ott fejeérik
A hegynek oldalán?
Még hó maradt a térlől?
Vagy már virág talán?
Ki tudja?*

*S ha néha emberek közt
Kerüled hívedet;
Ez megvetést jelent-e?
Vagy tán szerelmedet.
Ki tudja?*

A vers valóban népdalszerű. Ha elhagyjuk a versszakok végéről a *Ki tudja?* kérdést, énekelhető azzal a dallammal, melyet ugyancsak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a zempléni

Szegilongon jegyeztem le Saláta Mihály 76 éves pásztortól 1957-ben. Különös, hogy ezt az Eötvös-versre illő dallamot éppen a Búra termett idő... szövegváltoztatával énekelte. Érdekes, hogy míg a népi dallam négysoros, izometrikus, 6 szótagos sorokból épül, Eötvös ezt a versformát 7+6+7+6 szótagúra változtatja. Tudatos költői szándékból, talán azért, mert ezt változatosabbnak gondolta. Mindenesetre azt még a múlt századi népdalgyűjtők is nemegyszer megtették, hogy „irodalmi szempontból” csiszolni igyekeztek a népdalon, s ízlésüknek megfelelően igazítottak rajta. De hogy ezt a 7+6-os tagolódású versformát népnek tartotta Eötvös, azt nemcsak a *Ki mondja meg nekem*: című versének *Nép dal* alcíme igazolja, hanem az is, hogy a magyar dalt, a legszebb dalt óhajtó *Végrendelet* című verse is ebben a formában íródott.

Alljon itt Eötvös szövegével ez a szegilongi dallam.

Dallama: Saláta Mihály /1881/
Szegilong, 1957. 9.É.

Parlando rubato.

Mi az mi ott fejezlik A hegynek ol- da- lán? Még

Hó maradt a tél- ről? Vagy már vi- rág ta- lán?

Ilyen szálak is kapcsolták Eötvös Józsefet a magyar néphez. Mikor aztán később a Békés megyei Szenttornyáról – a leveleit közreadó Nizsalovszky szavaival élve – „a sályi idillről szóló levelek késői pár darabját” 1852-ben megírja ugyancsak Szalay Lászlónak, azokban a magyar nép valóságos „apothéozisát” adja.

„Milly nép, milly büszke, s mégis milly nyájas, milly egyszerű szokásaiban, s mégis milly fogékony minden nemes érzés iránt, mennyire mívelt lelkű durva subája alatt, s milyen derült minden komolysága mellett... ki a népet az eke szarvánál látta... az bátran leveheti előtte süvegét.”

Ezek a gondolatok sohasem fogalmazódhattak volna meg Eötvös Józsefben a sályi évek élményei, a néppel való közvetlen találkozás élménye nélkül. S jó tudnunk, hogy ebben a népdalnak is megvolt a szerepe.

BARANYAI KATALIN

Egy asztalnál:

Illyés Gyula, Németh László és Cs. Szabó László

*„Elszört magvakból apródonként csirázik és nő fel a kor,
mely változásokat hoz magával.” (Kölcsy)*

Bevezetőként Újszászy Kálmánról

Elég sokáig nem értettem, mit vár a helytörténeti kutatások apróságaitól az, aki bejárta Európa fontosabb kultúrvidékeit. Miért érdeklődik minden szigetnyi magyar csoport iránt? Hogy képes közben egyszerű megjegyzésekben elrendezni a nagyvilág ügyeit? Miért hív vagy enged be a házába annyit félig meddig ismeretlen embert? Egyáltalán: miért írja húsvétból karácsonyig az üdvözlőlapokat, s kezdi előlről karácsonytól? Miért kell minden soron órákat gondolkodnia, és miért veszteget szót mindenkire, aki őt megszólítja? Miért olyan nyájas ez a mégiscsak mellőzött kicsi öregúr? És miért olyan szigorú, amikor azt hittem, nyájas? Honnan tudja olyan makacsul megvédeni az igazát a helyére pályázókkal szemben? S főleg: miféle tudás birtokában van, hogy türelmesebb és tárgyilagosabb mer lenni időnként a fiataloknál? Ki, mi súg neki, amikor váratlanul egyetlen mondatban helyére teszi a dolgokat, miközben körülötte mások csak udvariasan nyájaskodnak?

Azóta tudom, a lokális történelemben nemzeti önbecsülést és emberi önismeretet tanul-tam Újszászy Kálmán bácsinál: a hitére, kultúrájára, milyenségére munkájával és tartásával büszke önértékelést. Egyetemességet, amelynek nem szabhat határt a politika és osztatlan, teljes magyarságot, amelynek nem állja útját az önkény.

Istenre, a Bibliára csendesen és szelíden hivatkozott, úgy vésvé belém a legfontosabb pillanatokban. Tele volt az okosan liberális pedagógus optimizmusával, bölcs humorával. A történelmi időben gondolkozott, mert magtapasztalta annak törvényeit, így aztán volt, amit rábízott az Idők Urára, volt amiben sürgette.

A bezártság, a provincializálódás ellen védekezve nyitotta ki saját portájának a kapuját, hogy tegyen a nemzeti „eldugulás” ellen. Diófája alá csalogatta a fiatalokat, az európai szellemiségű mélymagyarságot, a hazavágyókat, hogy egymásnak adják a kilincset a külföldi európaiakkal. Barátokat fogadott, és barátságokat segített életre azon az értékörző belső szigeten, amelyet Tudományos Gyűjtemények néven ismertem meg. Pataknak azzal használt, hogy visszavezette a múltba, önnön aranyidejébe, és lépten-nyomon az értékeire figyelmeztette. Ahogy botjával mutatott valamit, az nem a pátriárka, hanem a bölcs sokat mondó mozdulata volt.

A Trianon után eszmélkedő magyarság egyik példaemberének láttam, akinek vendéglátó családi asztalánál angyalok is ültek talán. Mindenesetre megfordult nála magyarság jobbik fel: üldögélt mellette az egész széles népi mozgalom minden irányzatával, írók, politikusok, azok barátai és tisztelői, sőt vitapartnerei és azok utódai, atyafiak, hitsorsosok és más vallásúak, még ateisták vagy idegenek is.

Ha csak annyival járult volna hozzá századunk magyar történetéhez, hogy akik külön-külön nála jártak, közelebb kerültek egymáshoz, mert magukkal vittek tőle, belőle valamit, már akkor megköszönhetjük az Istennek az ő 90 esztendejét. Jóra használta.

Tisztelettel és őszinte hálával ajánlom tanulmánykísérletemet Újszászy Kálmán bácsinak, aki jól tudja odafent, miért választottam példának e három író pataki közös tervének szellemi előtörténetét.

Mérlegen a reformnemzedék

Az 1945 után bekövetkezett politikai fordulat hatására hivatalos irodalomtörténet-írásunk szándékosan el-elmosta a két világháború közötti korban oly lényeges sokszínűséget. Önkényesen festette át egyformán sötétre azon polgári és népi írókat, akik szerencsétlenségükre (s szerencsénkre) nem a társadalom, legfeljebb a szellem forradalmárai voltak, vagy egyszerűen a saját útjukat járták, mint *Németh László*, *Cs. Szabó László* vagy *Illyés Gyula*.

Amióta az emigrációs és a hazai irodalomtörténet (mindkét irányból követhetően a 80-as évek óta) kellő tisztánlátással újrarajzolta a korabeli viszonyokat, ismét mást mutat a kép. A valaha volt ellentétek és eltérések az egységes magyar irodalom szemüvegén át egymásnak meghatározó és kiegészítő színeivé váltak, az összképben árnyalatokká szelídültek. A lezárt életművek sorra megnyíló titkai arra is utalnak, hogy a Trianonnal megindult belső önvizsgálat valóban csatasorba állított a 30-as években egy olyan nemzedéket, amelynek legjobbjai képek voltak vállvetve előrevinni a magyarság magújulását sürgető népi gondolatot.

Amikor a folyamat elkezdődött, éppen alakulófélben voltak az új irányzatok és csoportok az ún. 30-asok soraiban. Az urbánus-népi megosztottság rossz szelleme kezdte szembefordítani az írókat, akkoriban lépett külön útjára *Németh László*, és az átmeneti politikai illúziókat elvesztvén ekkor differenciálódott a népi írók tábora. A háború felé sodródó Európában azonban már megindult a szellemi elit újhumanista összefogása, és ennek a hatását érezni lehetett (legelőször és elsősorban) a Nyugat köreiben.

Nálunk Babits jeladására kezdődött valamiféle eszmetisztázó folyamat az írástudók felelősségéről. Ez eleinte ugyan szorosabb gyűrűkben különítette el az egyes csoportokat, de a 30-as évek végére újra közelebb hozta egymáshoz az ellenfeleket és fegyvertársakat a „magyar író” és a „magyarság” ön-meghatározási kísérleteinek a vitáiban. A nyugatos esszéírók pl. elfogadták, hogy közös nemzedéki feladatnak kell tekinteniük a történelmi újraértékelés, a szociális érzékenység és az újnépesség eredendő népi gondolatköreit. Felismerésükhöz természetesen nem szolgált volna elegendő indítatással az értelmiségi középosztály lelkiismeret-furdalása; nagyban hozzájárult a *Németh László*, Tanújával folytatott több éves polemizálás és a népi írók – különösen *Illyés Gyula* – műveinek hiteles híradása, amellyel a néma milliók kiáltását közvetítették. Számukra *Illyés* és *Németh*, e két európai műveltségű író felelt meg leginkább az író minőség egyetemes követelményeinek a népi mozgalomból, noha politikai vonzódásaikkal, illetve utóbbinak az irodalomkritikai szerepléseivel sem jöhettek egyet. Zsidó származásúak lévén, nagy részük eleve csak irodalmi mércével mérhetett, mert tágabb értelemben vett társadalmi befolyásolásra a 30-as évek közepétől már nem nyílt lehetőségük.

Az erdélyi (székely-szász) *Cs. Szabó László*, akit közgazdász végzettsége és politikai jártassága egyébként is ezer más szállal kötött a valósághoz, lényegesen többet köszönhetett a többieknek *Németh László* és *Illyés Gyula* pályatársi jelenlétének és fellépéseinek. Kissé leegyszerűsítve: ők ketten gyorsították és segítették *Cs. Szabó*-ban azt a változást, sőt fordulatot, amely bizonyos szerepváltásban érhető tetten a 30-as évek közepétől, és végső eredményében *Cs. Szabó* esszéinek az etizálódásában hozott gyümölcsöt a 40-es évekkel kezdődően.

Háromjuk kapcsolatrendszere akkor is működő valóság volt, amikor párbeszédük írói üzenetváltás formájában vagy áttételesen zajlott.

Két tanú: Cs. Szabó és Németh László

A két író sohasem került egymással szorosabb kapcsolatba, még igazán „jó ismerősök” sem voltak. Ráadásul más-más időpontban és különböző irányból érkeztek az irodalomba. A társaságot rendszerint a szalonok szellemességével elbűvölő fiatal közgazdász *Cs. Szabó* és a munkapadhoz kötött, diákforma de már családos *Németh László* kiváltképpen az indulás évtizedében kelthetett erősen különböző benyomást.

Nevüket mégis gyakran emlegették együtt, mert mindkettőjüknek jelentős szerep jutott nemzedékük formálásában. Szervezőként részt vettek az irodalom befolyásolásáért folyó csatározásokban, tanulmányírói munkásságuk számos ponton érintkezett, egymást értékelő kritikáik saját portréjuknak (és a kornak) a pontosabb megrajzolását segítették.

Amikor 1931-ben Németh László (már jegyzett íróként) kivált a Nyugatból, társai közül a két leginkább érdekelt, Illyés Gyula és Halász Gábor hallotta ezt a jeladást nemzedéki toborzónak, de velük egyezkedve sem sikerülhetett a Tanúból közös folyóiratot teremteni. Németh azután rendíthetetlen küldetéstudattal győzte őt éven át, hogy egyéni vállalkozásban próbálja kivezetni olvasóit a „szorongó tájékoztatlanság” okozta erkölcsi bizonytalanságból. Minőségéről, új nemességről és harmadik útról álmodozott, és a nehézségek ellenére sem adta fel, hogy elit-elvű gondolatait szélesebb körben elfogadtassa.

Cs. Szabó László elég későn, a gazdaságtan felől oldalazva érkezett az irodalomba. 1934-ben csatlakozott a Németh László oldalán álló, ám széles bázison elképzelt valóságfeltáró mozgalomhoz, amely a Válasz című folyóirat hasábjairól szolt a fiatal korosztályokhoz. Kezdetben Cs. Szabó leginkább Sárközi Györgyhez és köréhez kötődött, de egyre bővültek a kapcsolatai a népi mozgalom irányába. Többek között innen származott az ismeretsége Németh jó barátjával, Gulyás Pál debreceni költővel, akinek az írásait, fordításait készséggel elhelyezte később rádiós műsoraiban.

Egy ideig Cs. Szabó volt a Debrecenből szerkesztett Válasznak a legszorgalmasabb urbánus szerzője. Különösen az európai tájékozódásból és a határon kívül rekedt szlovenszókói meg erdélyi magyarság megerősítéséből vette ki a részét derekasan. A Válaszban megjelent tanulmányai a legfontosabb hazai korkérdésekhez európai nézőpontról szoltak hozzá. A magyarság európai szerepének a megítélésében Cs. Szabó a kisebbségi gatlásoktól mentes önszemléltre építette saját, a Németh Lászlóval mégis rokon kisép-gondolatát. Közös meggyőződésük az eltelt évtizedek távlatából (1979-ben) továbbra is érvényes intelem: „egy nép-nél sem vagyunk alábbvalók. Önitéletünkben tartsunk ki mellette. Tud rólunk a világ annyit, amennyit: minél többet, annál jobb, de *mi elsősorban egymásért vagyunk.*” (Cs. Szabó).

A 30-as évek elején és derekán természetesen még más és más volt a két eltérő alkutú író helyzetértékelésének a következtetése. Németh László „Magyarság és Európa” viszonyát vizsgálta közép-európai szorongással és reménységgel, egészen a görögség koráig visszatekintve. Cs. Szabó inkább a beteg Európáról adott látleteket. Doveri átkelés című 1937-es útinaplója például a világnézeti háború esélyeit és a politikai békemegoldásokat latolgatta, különösen a kisvárosi értelmiség nagy érdeklődését kiváltva újszerűen könnyed beszédmódjával. A köztudomásúan okos és szellemes Cs. Szabó ezúttal már nem terhelte műveltsége súlyát az olvasóira. Hangváltása arról árulkodott, hogy e könyve születésekor megjelenhetett szeme előtt hazai valóságos olvasóközönsége. A Doveri átkelés avatta véglegesen íróvá. Ha belegondolunk, azokban a súlyos esztendőkből elég sokat, szinte teljesen új rálátást jelentett az egy-néhány éves késés a pályakezdésben.

Cs. Szabó akkor vette bele magát az irodalom sűrűjébe, amikor Németh László onnan el, a szépiró alkotói magányába vágyott; akkor kezdte tájékoztató-tolmácsoló, afféle európai közvetítő-szerepét komolyan venni, amikor Németh lezárta a Tanú programját. Szinte sorsszerű, hogy e pályatársának a kezéből vehette át a Magyar Rádió irodalmi osztályának a vezetését is 1935-ben. Természetesen nem Németh László ajánlására, hanem mert megbízója, Kozma Miklós a szenvedélyes tervkovács és maximalista megvalósító, kiegyezést alig vállaló előd után Cs. Szabóban látott biztosítékot a mérsékelt műsorújtásra.

Míg Németh László valamiféle népegyetemet hirdetett meg a terveiben (Tanú, 1934. november), Cs. Szabó számára (főleg 1934 és 37 között) a Rádió irodalmi osztályán végzett munka számított valóság- és népismereti kurzusnak. Hajlok arra, hogy még az észlelhető írói stílusváltásban is tulajdonítsak némi jótékony hatást az élöszavas, konkrét közönséghez szóló, célszerű rádiós felfogásnak. Az apostoli lelkületű Németh László a szépirodalomban vitte tovább a vállalkozását, a „közvetítő” Cs. Szabó pedig, akit hallatlan befogadó készsége és gyors tájékozódása arra tett alkalmassá, hogy mindenre azonnal reagáljon – elfogadta a kihívást egy lényegében államhivatalnokai poszton. Rádiós munkáját egészen 1944-es leköszönéséig a polgári értelemben vett baloldali (származását tekintve akár népi) értelmiség eligazításának és az egész nemzet felrázásának szentelte. Szükség esetén megfontoltan – „óvatos oldal-tűzzel” – támogatta az üldözött népi írókat, miközben igyekezett kenyeret adni a pályáról származásuk miatt eltiltottaknak is.

Németh László rádiós programtervezetének a legjavát valószínűleg nem kényelmességből, hanem egyetértése jeléül vette át. Konzervatív körökben évekig elég sok támadás érte emiatt, s hogy lám, újabb nyugatos fészket teremtett a Rádió égisze alatt. Végülis valóban népes magyar folyóirat-műhely lett az irodalmi osztályból (ahogy Németh László szerette volna), mert Cs. Szabó mindenkiért kiállt, aki megfelelt az írás vagy a rádiózás minőségi követelményeinek. Folytatta Németh László „Száz könyv” című kortárs sorozatát és hazai irodalmi földrajzát, továbbfejlesztette a népszerű Diákkézlőt – lényegében önmagára vette elődje népszerűvelői felelősségtudatát. Sokirányú korabeli közszereplése ellenére (és társasági elfoglaltsága mellett) sem volt ez a változás idegen Cs. Szabótól. Prédikátor őseire hivatkozva, talán gyanútlanul, de felfedezte magában a pedagógiai vénát; mintha érezte volna, hogy a következő évtizedekben ennek fogja hasznát venni...

„Fantomok ellen”

Az eddig mondottak alapján meglehetősen különös, hogy sem a virtuális rádiós kapcsolat, sem Cs. Szabó figyelmének az odafordulása nem változtatott a Németh Lászlóval kialakult kölcsönös (személyes és írói) távolságtartáson. Sőt a harmincas-negyvenes évek határán valami hibátlanul sportszerű, szinte gentlemanes párbajhelyzet alakult ki közöttük egymásról szóló megjegyzéseikben és kritikáikban. Illendően fejet hajtottak egymás tehetsége előtt, majd felváltva tüzelni kezdtek a magyar irodalom megosztásának a sérelme miatt. A „társadalmi terep” miatt mindig úgy látták: a másik szemben áll; a drukkerok és ellendrukkerok ugyan csak megnyugtatták őket saját hitükben.

Cs. Szabó László 1941-ben Mérleg (I.) címen írt nevezetes esszéjében bonyolódott bele Németh László irodalompolitikai értékelésébe. Elismerte, hogy a második nyugatos nemzedék szerepváltását lényegében Németh íróportréjába lehet sűríteni, mivel ő volt a változások földrengésmérője. A Dávid Ferenc-i magatartást azonban semmilyen okkal sem tudta elfogadni, és erősen fölrotta Németh Lászlónak a „Kisebbségben”-t, amellyel visszamenőleg is skizofréniába kergette a magyar irodalmat. Cs. Szabó igazából az egész magyar klasszicitást féltette, Babits-csal bezárólag, és talán nem is annyira Németh Lászlótól, mint a népi szármánytól, amelynek tagjai közé és tevékenységébe egyre inkább benyomult a megosztást szolgáló politika. Ezenfelül Cs. Szabó nem hitt a harmadik utas közép-európai megoldásban sem. Ha se nem polgári, se nem keleti-nomád, hanem a csak dunatáji magyarság bezárkózik, végül elsüllyed a provincializmusban, a tiszaháti kismagyar világban – vélekedett.

Németh László 1942-ben írt átfogó bírálatot a tanulmányíró Cs. Szabóról az Illyés szerkesztette Magyar Csillagba. Az irodalomtörténeti jelentőségű recenzió a legérzékenyebb kortárs értékelések közé tartozott. Különösen a Haza és nagyvilág címen kiadott esszék írói attitűdjéről és az esszéműfajról tett benne figyelemre méltó megjegyzéseket Cs. Szabó Lászlónak, aki egészen biztosan jól értette, milyen írói veszélyek leselkednek rá, mert tudatosan igyekezett azután elkerülni őket. A kritika idején Németh László már csak reménykedett, hogy a népi gondolat mögött rendezni lehessen a felbolydult írói szekértábor, mégis egyre csak azt kutatta, miféle külső ellenfél ugrasztotta egymásnak a szövetségeseiket. Az írói művesség, a kultúra-teremtő szándék elismerése és erős kritikája mellett egyenesen a világnézeti gondolkodás elutasításával, hitvesztéssel vádolta Cs. Szabót, aki szerinte egyik vagy másik, sőt a harmadik oldal igazságában sem hitt. Németh szemében Cs. Szabó egyre könnyedebb írói tolla, fordulatossá válik az esszéstílus, okossága csak terhelő körülményt jelentett. Az írói távolságtartást például annak a szerepnek tulajdonította, amellyel Cs. Szabó az irodalom kettéhasadását segítette.

Nem tévedés vagy elírás: visszaköszönt a vád, az irodalmi belháborúk átka; lényegében ugyanazon folyóirat hasábjain ujjal mutogattak egymásra egyazon nemzedék írói. A két irodalmi pillanatfelvételt portréin az utókor számos közös vonást fedezhet fel, és csodálkozás helyett talán még magára is eszmélhet. Valójában mind Cs. Szabó, mind Németh László elithívó volt. Csakhogy utóbbi konzervatív társadalomkritikáját szociális radikalizmus mozgatta a kezdetektől fogva, és ő bízott az elit eszme elterjeszthetőségében. Cs. Szabó humanista műveltségisménye egyéni úton volt bárkinek elérhető, jöjjelhet nem győznénk sorolni a buktatókat, melyekről Cs. Szabó maga sem feledkezett meg. Kiváltképpen novellahőseit gyötörte a felemelkedés ellentmondásossága; lényegében erről szólt korábbi s egyetlen regénykísérlete,

a Kígyó is. Ha egyáltalán talált érvényes sorsmintát a műveltség, a kultúra crejével kiemelkedő emberről, azt legtöbbször a múltban, az európai egyetemeket járó középkori vagy az itthoni protestáns kollégiumok padját koptató diákban fedezte fel. (Nem véletlenül vonzódott annyira a régi olasz egyetemvárosokhoz és választott nyughelyet a református kollégiumáról oly nevezetes Sárospatakon.)

Ugyancsak az elithitből eredt, hogy Németh László és Cs. Szabó korjelenségnek tartotta a megújult esszéműfajt, melyben előbbi egyenesen az újkori szellemiséget látta felelevenedni, utóbbi pedig olyannyira megfelelő kifejezési formának érezte, hogy saját változataitól egész életművet hozott létre. A dolog azért említésre méltó, mert hagyományosan az esszé fokozni szokta az irodalom „céhbeliségét”, de a sokarcú második nemzedék az irodalom belső ügyéből a társadalom közös ügyévé tette, mivel mindent bevont a témái közé, ami az általános válságban megoldásért kiáltott. Az írástudók cselekvésterévé tárgult tehát az irodalmi jellegű műfaj, és az irodalmi közszellemet (meg a társadalmat) megbolydítva igyekezett a hatalomhoz eljuttatni az írók riasztását és jó tanácsait.

Kis nép – nagy nép

Trianon után szükségessé vált, hogy a magyarság időről időre felmérje magát. Az irodalom berkeiben ezen önvizsgálat később szinte kényszerként hatott: a vállalt nemzetképet a közönség és a pályatársak bátran tekintették politikai-világnézeti állásfoglalásnak. A negyvenes években Németh László és Cs. Szabó egyaránt azon voltak, hogy kimenekítsék a magyarságot a nagyhatalmak szorításából, ezért nemzetképük rokon; a nép képességeinek megfelelő, teremtő és éltető kultúrára épült. A legjobb hagyományokra, amelyek elég erősek ahhoz, hogy megvédjék a népet az erkölcsi meghasonlástól.

Közös eszményükről, a kis népek hivatásáról a liberális Cs. Szabó 1941-ben keserűen állapította meg, hogy a szabadság–testvériség–egyenlőség sok szenvedést hozott a kis népeknek, mert lényegében mindig csak a nagy népek ellenében tudtak fennmaradni. Védekező magatartásként, azt ajánlotta, erkölcsi példával lehet ellenállni a tömegekre építő és a technika eszközeivel korlátlanul rendelkező társadalmaknak, és a mítosz teremtő világnézeteknek. Ez az erkölcsre alapozott minőséggel a Németh Lászlóé mellé állította Cs. Szabó nézeteit. A szigorú tollú pályatárs örömmel üdvözölte a testvér-eszmét, tudniillik hogy „egy kis nép is lehet a világ szíve tája”.

Cs. Szabó a gazdaság- és reálpolitikai belátás zordabb hangulatában azután is folyton korszerűsítette a maga kis nép – kultúrnemzet fogalmát, mégis valahol e ponton, az európai kisépkek szerepének hasonló elgondolásaiban halt el a Németh Lászlóval folytatott vitája. Innen számítva mindketten a háború után várt új korszakra készültek szorongó reménységgel. Talán egyikőjük sem gondolta, hogy legközelebb 1945 őszén találkozik újra a sorsuk: állástalan íróként mindketten a tanári katedra mellett kötöttek ki: Németh László Vásárhelyen, Cs. Szabó a Képző- és Iparművészeti Főiskolán; ki ahogyan igazolta vagy elismertette magát az új hatalommal.

A helyzet megváltozott közben: barátokból ellenségek és ellenfelekből meg vitapartnerrekből barátok lettek. Így került Cs. Szabó nemcsak azonos oldalra, hanem majdnem egy közösségbe és műhelybe Németh Lászlóval.

Babits iskolájából: Illyés Gyula és Cs. Szabó László

Amikor 1941-ben Cs. Szabó megírta kortárs írótablóját (Mérleg I.), bedobta a vízbe a követ. Vitázva, perelve válaszolt Németh László Fantomok ellen címen, és egyhamar arra kényszerült a szerző is, hogy újrहितeljesítse a mérlegét.

Az 1942-es Mérleg II. eredetileg Illyés Gyuláról szólt volna, akiben Cs. Szabó nemzedékének az összekovácsolóját és tekintélyét üdvözölte megérdemelt helyén. Illyés tudatosan nem szolgálta azt a fura irodalmi bomlást – érvelt Cs. Szabó –, hogy éppen akkor hordják szét az apostolok a tant, amikor az ügyis hasad magától. Tudott középben állni, mert volt benne annyi lelki béke, hogy származását vállalva sem kellett népi írónak fölesküdnie, hogy nemzeti szerepben maradjon. Cs. Szabót mindig lenyűgözte az az osztálykötöttségektől mentes maga-

tartás, amely a franciás műveltségű és jó humorral megáldott Illyésből sugárzott. Később „amikálisnak” nevezte kettejük öregkori társalgását, de már a kezdeteknél ez adta meg a jó alaphangot. Hivatkozásaiából, mottóiból látszott, hogy Cs. Szabó szívesen emlegette, élvezettel idézte, ahogyan Illyés a még oly bonyolult gondolatokat is summázta: „Harminc millió felett kártékony minden nemzet”.

A legelső találkozás persze másféle volt, irodalmi; az „urbánus” Cs. Szabó felszisszent a Sarjürendekben közölt versekre, és érdeklődve kezdte a fejfordításait az Illyéséhez igazítani. Szorosabb, személyes kapcsolatuk az 1934-es reformillúziók idején vált teherbíróvá és ez közvetlenül a Válasz első korszakának a körülményeivel függött össze. Azokban a hónapokban, amikor a Magyar Rádió irodalmi osztályának az élén a frissen kinevezett Németh László állt, amikor a kormány parlamenti helyekkel kecsegtette a fiatal írókat, egymás után indulhat- tak új folyóiratok, Cs. Szabó neve is fölroppt egy a Magyar Szemléhez hasonló, de annál radikálisabb lap szerkesztését tervezgetve, éppen Illyés ajánlására.

1935-től azután Illyés kapott Cs. Szabótól segítő oldaltűzet a Rádióból – ezt a megmaradt levelezés és a műsorjegyzék egyaránt elárulja. A 30-as évek második felében a rádiós-író panaszkodott a banktisztviselő-íróknak arról, hogyan magyarázták félre „bizonyos humanista körök”, ahelyett, hogy minden diktatúrát egyértelműen elutasító írásaiból tájékoztódnának. 1940-ben Illyés a miniszterelnökökkel tárgyalt, s hogy tanúja legyen, miről és miként beszélt egy miniszterelnökkel, Cs. Szabót vitte magával. Kölcsönösen megbíztak egymásban, és keresték a másik szemében a jóváhagyást, a helyzet mégis eléggé különösnek látszik. Illyésnek nyilván hídverőkre és közvetítőkre volt szüksége, szövetségeseket csakis így kereshetett, de mi vezette Cs. Szabót az ő közelébe, és mi a titka, hogy annyiszor idézte sikere pillanataiban? Miért éppen Illyést és nem mást?

Azt gondolom, Cs. Szabó sohasem tudta – nem is akarta – átfogni írásaival a teljes magyar olvasóközönséget. Literátori felelősségét azonban az egységes irodalomra és a teljes társadalomra érvényesnek érezte. Volt tehát valami, amit Cs. Szabó csak Illyéstől tanulhatott: „Ő bölcsőbb nálam, mert többet látott. S az ő osztatlan magyarsága erősített meg abban, hogy a magyar ember a méltatlan és félelmes Európa ellen csak egy mélyebb Európával védekezhetik, s akkor sebezhetetlen, ha oszthatatlan... Illyés Európája jobban át van itatva társadalmi gondokkal, s határozottabban Tolsztojjal, mint Babits jégesűcsos hazája”. Cs. Szabó irodalomesszménye észrevehetően elmozdult Babits, a mester újklasszicista megfogalmazásától, mégpedig olyan irányban, hogy éppen találkozott Illyés hitvallásával és írói-költői gyakorlatával.

Amikor Cs. Szabó 1940-ben, még jó reménységben, vázolta az évszázad magyar irodalmának a programját, számbavette a lehetséges veszélyeket, megállapította: az irodalom folytonossága, tehát a világirodalomban való bármilyen szintű jelenlét elemi feltételének szabható az irodalom egysége. A magyar irodalom ugyan hajlamos volt rá, hogy elduguljon egyik vagy másik irányban, s akkor nyomban provincializálódott, de lehet ellene védekezni két irányú teljes nyitottsággal: az öntudatos néperő és a tanult bölcsesség Csokonais példájával. Ezt követte tehát Illyés, hiszen a 40-es évek elején már úgy kapcsolta össze a nemzeti eszmét a baloldalisággal, hogy íróként elkerülte az esztétikai szűkítést, a minőségi engedményeket. Konokul irodalmi mértékkel mért, ezzel a maga részéről semlegesítette a népi-urbánus vitát, s így közösen használható nyelvet teremtett például Cs. Szabóval.

Az egymás írásaira figyelés Cs. Szabónak hitelesítést jelentett, Illyésben pedig a büszkeséget táplálta, ha valami olyat tett le az urbánusok asztalára, amit nem vártak tőle. 1940-es feljegyzései között találhatunk néhány sort, amelyben egymásra fotografálta tudatában azt a két távoli világot, melyeket egyéni sorsban és társadalmi nagyságrendben egyaránt oly nehéz volt harmonikusan együtt látni:

„Legutoljára akkor éreztem a gyökereimet ilyen jólesőn, amikor a francia antológia megjelent. Mikor elküldtem Cs. Szabónak, Szabó Lőrincnek, Gyergyainak a maga példányát, lejövet a kiadótól, egy pillanatra elémvillantak a rácegresi ököristállók, ahogy küszöbüket a vasárnapozó béresek végigülik. A hiúság helyett csak az indokolatlanul jelentkező béresek jelentkezték akkor is, amikor Németh szó közben sorát kerítette az antológiának... Különös elégtételt éreztem, hogy ezt a legnyugatosabb, legurbánusabb könyvet ... éppen én készítettem el, a

rácegresi ököristállók környékéről... Ördög tudja, de az volt az érzésem, hogy egyenest nekik csináltam, úgy ahogy van D'Aubigné-val, Mallarmé-val, Apollinaire-rel egyetemben."

Meggyőződése, hogy ha akkor alkalma lett volna Cs. Szabónak belesnie Illyés naplójába, cseppet sem lepődött volna meg. Sőt, talán még örült volna, mert hite szerint az egymással bátran megmérkőző akár legkülönbözőbb írók végső soron a jobb irodalomért versenyeznek. Gondolkodásában már évekkel azelőtt megfogamzott, hogy mi az egyetlen megoldás a népi tehetségek és a néplelék felszabadítására. Megírni először 1942-ben próbálta, de igazán komolyan csak a háború után értelmezte és fejtette ki, méghozzá éppen sárospataki élményeinek az indíttatásából. Az „Őszi napok Patakon” (1946) alaptétele: a mélyen a nemzet alatt kihajtott tehetségek pályáját egyedül az mentheti meg a kisiklástól, ha nem taszítják vissza az előítéletek alapján „kötelező” népi sötétség vállalásába, hanem a magyar népet lélekben a legnagyobb emberséghez kötik. Az egyetemes műveltségbe felemelkedő parasztivadék csak akkor képes szolgálalkúság és gőg nélkül viselni a múltját – s erre szüksége is van –, ha emlékezik, ha emlékei és az otthonról kapott üzeneteket nem kell elfelejtenie. „A magyarság e vidékies, darabos, nekibúsult s magamagán kesergő humanizmuson keresztül tartozik bele Európába.”

Németh László és Cs. Szabó László a veszített háború utolsó éveiben elcsituló nagy viták és ellenségeskedések lezárásával, néha indulataik vagy hajlamaik leküzdésével akarták egyesíteni magukban az irodalom mindkét irányát. Illyés ekkortól kezdve tudott igazán örülni e két írónak, mondván, hogy „Sánta az a szellemiség, amelynek a lába alól kicsúszik a magyar talaj, de éppúgy sánta az is, amely nem mer nyugati földre lépni... Németh László éppúgy ezért harcol, mint Cs. Szabó...” Elismerését egy interjúban közölte a nyilvánossággal, s ez jól mutatja: ettől kezdve igazi munkatársakat látott mindkettejükben.

Hárman egyfelé

Mihelyt a politikai fordulat után (1945-ben) lehetőség nyílt a közvetlen politizálásra – mintha Cs. Szabó tíz évvel korábbi jóslata teljesedett volna be a népi írókon – megvalósulni látszott a szorosabb együttműködés. A pozíciók természetesen megváltoztak. Illyés Gyula az alakuló s induló Népi Művelődési Intézet élén, Keresztury Dezső rábólintásával, szellemi mozgósításba kezdett. Össze akarta fogni a legjobb erőket egy országos művelődési program kifejlesztéséhez, melyről annyi tervet szőtt hiába a megelőző évtizedben Németh László.

Cs. Szabó László szaktanácsadó lett volna – kezdte is lajstromozni a megmenekült és reprodukciónak való képzőművészeti anyagot a legnagyobb szakértelemmel –, Németh László a gyorsított ütemű parasztdolgozók iskolájának a tantervét dolgozta volna ki, ha meg lehetett volna bízni hivatalosan a munkával.

Ebben az egy-két évben, amikor annyi lélekerő felszabadult, mindhárman egészen baráti közelségbe kerültek Sárospatakkal. Németh László a 40-es években Móricz oldalán ismerte meg a várost, Cs. Szabónak Képes Géza adott legelőször képet róla, Illyés Gyula pedig munkatársától, a pataki Harsányi Istvántól hallhatott történeteket és napra kész híreket. De nem csupán az emlékek, a várban működtetett alkotóház, a kollégium vonzotta annyira őket, hanem új reményekkel szőttek új terveket a kultúrának e politikától távol eső szigetén.

Az ősi falak között megmentett szellemiséget továbbéltetni, a hagyományokat folytatni lehetett, nagyszabású jövőt szántak a népfőiskolának, és együttműködésre méltó társakat találtak az őket szívesen látó házigazdáknak. Röpke kis ideig még abban is bízni lehetett, hogy a magyar irodalom ritkán volt teljes egységét legalább egy példa erejéig Patakon meg lehet teremteni.

Utolsó, még megálmodható tervében Németh László olyan összefogást vetett föl, amelyről azelőtt tervezni, azután álmodni se volt érdemes: „arra gondoltam, nem lehetne-e ott [Sárospatakon] néhány írónak katedrát állítani. A keret lehetne: a népfőiskola, a főiskola vagy valami új intézmény; a mellék cél: az előadások könyvbefoglalása... Illyéssel beszélgettünk erről; ő azt mondta, hajlandó lenne odaköltözni, ha én is odatelepednék. Cs. Szabó Lászlóra is gondoltam...”

Vajon mivé lett volna Sárospatak és a magyar művelődés, ha Németh László, Illyés Gyula és Cs. Szabó László nyugodtan vitatkozgathattak volna – irodalomról s egyebekről, a kis népek Európájáról – egy asztalnál, a nagy diófa alatt?

*Dr. Újszászy Kálmán diófája mellett 1976 tavaszán
(A család gyűjteményéből)*

SZATHMÁRI ISTVÁN

Weöres Sándor stílusújítása

1. Bárczi Géza, a magyar nyelv tudósa így summázta néhány évtizeddel ezelőtt nyelvünk pozitív tulajdonságait, esztétikai erőit: „...színes, változatos hangzás, rendkívüli metrikai rugalmasság, tömörség, szoros logikus kapcsolás, finom árnyaltság, képszerűség és kellően ki nem használt lehetőség a pontos fogalomalkotásra.”¹ Tudjuk azonban, hogy a nyelv csupán lehetőség, igazi valóját felhasználás közben, az elhangzó vagy írásos beszédben – másfelől a szövegben – mutatja meg. Viszont a beszéd a hogyan, a kifejezés módja felől nézve egyszerre: stílus. Nyelv és stílus tehát szorosan összetartozik, röviden a nyelv: lehetőség, a stílus: megvalósulás.

Ilyenformán nem érdektelen megvizsgálni vagy legalább egy pillantást vetni arra, hogy például egy-egy nagy költő hogyan élt a nyelv lehetőségeivel, illetve hogyan, milyen irányokban újította meg a nyelvet és a stílust.

2. Ezúttal a választásom Weöres Sándorra esett. Ez a máig nem eléggé méltányolt nagy költőnk ugyanis sajátos módon szemlélte a stílust, és határozott célul tűzte ki a nyelv lehetőségeinek szinte a teljes kiaknázását.

„Célom nem a gyönyörködtetés... – írja. – Mást akarok: eleven áramot sugározni, melytől meggrázkodik az ösztön, érzelem, ész, képzelet, szellem, az egész lény; ne csak az ember olvassa a verset, a vers is az embert. Átvilágítani és felrázni óhajtalak, hogy átrendezhesd magadat zárt, véges, egzisztenciális énekből nyitott, szociális, kozmikus, végtelen énné.”² Vagyis a szó legteljesebb értelmében hatni akar.

Ennek érdekében, mint igazi költő, tudatosan, sőt célratörően kísérletezik a nyelvvel és stílussal, a legkülönbözőbb módon. Így vallott erről például az Új Írás 1971. évi 3. számában „Az emberi szó jelene és jövője” című ankét során:³ „Magam arra törekszem, hogy a magyar nyelv lehetőségeit minden elképzelhető irányban kitapogassam. Egyrészt visszamegyek például Psyché versciklusomban a magyar nyelv 150–200 évvel ezelőtti, Kazinczy-kori állapotába, másrészt montázstechnikával igyekszem a mai költői vagy prózai nyelvet egészen a mondatok és szavak szétदारabolásáig hajlékonyra tenni. Nagyon lényegesnek érzem a szótt, font, kigyó-zó mondatokkal való kísérletezést, mert úgy érzem, ez gazdagítja leginkább a nyelvet.” Egy másik helyen meg arra utal, hogy a beszélt nyelvet sokszor önkényesen szétbontotta Arisztophanész, Rabelais, Mallarmé, Majakovszkij és még sok művész más-más korszakban”. Majd így folytatja: „...a költőnek újra meg újra át kell törni a már megszokott és elfogadott eszmei, nyelvi, szerkezeti formákat, hol az egyszerűbb, hol a bonyolultabb felé, hogy olyat adhasson embertársainak, ami még nincs birtokukban...”⁴

3. Lássuk tehát egy kissé részletesebben, hogyan kísérletezett ez a páratlan formaművész nyelvünk egyes részlegeivel, illetve másfelől, hogyan újította meg a magyar költői stílust.

A) A nyelvi egységek rendjét követve Weöres Sándor kísérletezett a hangokkal.

A „Hangcsoportok” második részlege ezt a címet viseli: Gyors, gyöngyöző, vidám hangok:

*Vikulili hejrirri sziggaga
mukofoki kupukájilili vikufuja*

¹ Magyar Nyelvőr 1956: 14.

² Egybegyűjtött írások, 1981.

³ 102–103.o.

⁴ Egybegyűjtött írások. Bp., 1970. II. 776, utolsó.

*kej rubu, lofu-lofu
rudozori klitpipa kejrla.*

Részletesebb elemzés nélkül is megállapíthatjuk, hogy a sok *i, l, j*, illetőleg *u, a, o* hang és ezek sajátos elrendeződése, valamint bizonyos ismétlések, továbbá a szavak szerinti ritmus és a harmadik sor két üteme (a többi három sor három ütemével szemben), végül bizonyos rím jelentkezése mind, mind hozzájárul ahhoz, hogy ez a „vers” a maga hangjelenségeivel – jelen-tés, egyáltalán „szabályos” nyelvi megfogalmazás nélkül is – vidám hangulatot keltsen bennünk.

Még érdekesebb a Barbár dal, ezzel a lényeges alcímmel: Képzelt eredeti és képzelt fordítás. Ebben ugyanis csak az „eredeti szöveg” a hangokkal való játék, a „fordítás” már szabályos mondatokból felépülő, a verstan stb. szabályait követő „megfelelés”. Viszont éppen ezért is, az „eredeti szöveg” hangjainak, hangtani megszervezésének a sejtető, sugalló szerepe – legalábbis valamelyest – lemérhető.

B) Más esetben szavakra, szintagmákra, vagyis szószerkezetekre darabolódik a vers Weöres Sándor tolla alatt. Szokatlan felépítésű és stílusú költeménye, a „Dob és tánc” így kezdődik:

*csönd
béke
csönd
béke
fény
csönd fénye
béke csöndje
fény békéje csönd
fényes csönd béke
csönd béke fény
béke csöndes fénye
fény csöndje
csönd csöndje fény fénye béke
csönd fény*

Majd ehhez hasonló szófelsorolások, két- és háromtagú birtokos szerkezetek következnek, s csak az utolsó részben (versszakban?) jelenik meg néhány kijelentő és utána felszólító mondat, hogy visszatérjenek – mint az egész versen végigvonuló kulcsszavak – a *fény*, a *csönd*, a *béke*. Úgy gondolom, a dobverésre és bizonyos táncmozdulatokra emlékeztető ritmussal, a primitívebb fokot mutató ismétlésekkel és nyelvtani szerkezetekkel, továbbá a felidézett, szintén egyszerű természeti és egyéb képekkel sikerül a költőnek megéreztetni, hogy ember, természet, valamint fény, csönd és béke összetartoznak.

C) Talán még különösebb a szófajváltásnak a – mondhatnánk – eltúlzása. Egyszer-egyszer ugyanis Weöres Sándor verseiben a szavak szabálytalanul átlépnek egyik szófajból a másikba, és a mondaton belül a variációs lehetőségek felhasználásával szokatlan, sőt gyakran groteszk vagy éppen lehetetlen jelentésvonatkozások keletkeznek. Weöresnek például a „Téma és variációk” című írása így kezdődik:

„Ma szép nap van, csupa sugárzás, futkosnak a kutyák az árokszélen, és mindenki remekül tölti az időt, még a rabkocsiból is nóta hangzik.”

Ez az összetett mondat azután még 11 variációban következik, úgy, hogy közben egyes főnevek – teljesen rendhagyó módon – igésülnek, az igék elvont főnévvé változnak, a jelzős szerkezetekben a jelentések figyelmen kívül hagyásával cserélődnek fel a jelzett szavak és a jelzők, továbbá természetesen módosul a tagmondatok szerkezete is. A 11 variációból halljunk hármat:

„Ma szép sugárzás van, csupa idő, kutyáznak az árokszélek a futkosásban, és a nap nótával tölt mindenkit, még a hangzásból is rabkocsi remekel.

Ma szép töltés van, csupa kutya, sugárzó nóta a napban, és remekül időz mindenki a rabkocsiban, még a futkosás is hangosan árokszélezik.

említett hatás kiváltásában. Talán nem tévedek, ha a vers fő mondanivalóját ebben látom: felrázni az embereket az örök kulisors, az emberi kiszolgáltatottság ellen – a költészet sajátos eszközeivel.

A kuli panaszában – a nagyon is célszerűen kiválasztott szavakon, hangtani jelenségeken, extralingvális, azaz nyelven kívüli eszközökön túl – fontos szerep jut annak, hogy ez a nyelv – a kuliéhez hasonlóan – primitív és dísztelen. Pusztá szavak fordulnak elő benne: „Riksa, Autó, Sárkányszekér”; aztán rövid, rendkívül egyszerű mondatok: „Kuli gyalog megy”, „Kuli álmos”; a mondatokban pedig főként egy-két tagú ragozatlan mondatrészekkel találkozunk: „Kuli bot vág”, „Kuli húz riksa”, „Kuli szakáll fehér”, „Kuli neem tud meghal”. – Ez a primitív és dísztelen nyelv nagyon hasonlít az úgynevezett „Pidgin-English”-hez, vagyis a kínai kikötőkben, Délkelet-Ázsiában és Afrikában a bennszülöttek és az európaiak közötti érintkezésben közvetítő nyelvként használt, idegen elemekkel kevert, leegyszerűsített angol nyelvhez.

Ugyanakkor – még tovább menve – emlékeztet az úgynevezett izoláló, magyar kifejezéssel: elszigetelő ázsiai nyelvekre (ilyen például a kínai), amelyek csupa tömorfémából állnak, és amelyek a mondatot ezekből az elszigetelt rövid szavakból állítják össze, tehát ragok helyett a szórenddel, bizonyos segédszókkal, hangsúllyal és hanglejtéssel fejezik ki a mondatbeli viszonyokat.

De felidézi a tárgyalt vers – ismét nem minden cél nélkül – a gyermeki nyelvet is. Ismeretes, hogy a kisgyermek kezdetben szintén egy szóból álló mondatokkal, illetőleg rag nélkül egymás mellé tett szavakkal fejezi ki magát, és harmadik személyben beszél saját magáról. Ezekre utal egyébként a *babszem* és a *mákszem* emlegetése, valamint az ellentétekben és túlzással való gondolkodás is: „Kuli babszem mákszem kis gyerek | ver kis Kuli nagy rossz emberek”.

A primitívséget, dísztelenséget csak fokozza aztán a – kuliéletet szintén jellemző – monotonia, egyhangúság. Ezt jelzi a számos szó- és hangismétlés: a *kuli* szó maga – a címet nem számítva – tizenhatszor szerepel, és két eset kivételével mindig a verssorok első szavaként; aztán a bizonytalan eredetű, mégis sokat sejtető „csak guri-guri” is négyszer hangzik el. Ez utóbbi kifejezés talán a *gürizik* argó szó mély hangú párja, mintegy a *kuli* visszhangjaként. Az egyhangúsághoz tartozik az is, hogy – mint az előtte álló „kuli örök” is – a verset lezáró „csak guri-guri” pont nélkül szerepel, mintegy jelezvén, hogy a kulisorsban nincs változás.

4. Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy Weöres Sándor költészete maradéktalanul megvalósítja a szépirodalom feladatát. Illyés Gyulára hivatkozva ugyanis – egy kissé leegyszerűsítve a dolgot – szépirodalomról akkor beszélhetünk, ha az író, a költő olyat lát meg, olyat mond ki, amit más még nem látott meg, és nem mondott ki, a világról, az emberről. Továbbá: ha olyan módon, olyan stílusban szól, ahogyan addig senki. Nos talán e rövid előadásban sikerült igazolni, hogy Weöres Sándor igazi költő, aki számos ponton megújította a költői stílust is.⁶

⁶ Elhangzott a Kossuth rádióban 1995. április 27-én, a magyar nyelv hete alkalmából. Dolgozatomat Újszászy Kálmán emlékének ajánlom.

TETTEK ÉS TERVEK

**„A józan, hideg ész mondhatja, amit akar;
míg emberek vagyunk, nemcsak a józan, hideg ész hat reánk.”
(Kazinczy Ferenc)**

Zsadányi Zsolt:
Zempléni táj

BOJTOR ISTVÁN

Népfőiskola Göncruszkán (1990-91.)

1.

Újszász Kálmán professzor úr a tanárom volt. Sárospatakon, 1951 és 1956 között, öt évig tartó segédlelkésszi szolgálatom idején gyakran beszélgettünk. 1954 február elején, búcsúzás-kor, megajándékozott *A falu* című tanulmányával. Könyve is rámutat, hogy – mint Bütösi János összefoglalja – „a magyar falu egészségétől függ az ország jövője”. Amikor 1975 szeptemberében a Sárospataki Népfőiskolat bemutató kiállítás megnyitóján vettünk részt, felesége, Deák Ilona hozzám hajolt: „Valószínűleg újrakezsdhetjük.” Kétkedőn néztem vissza reá. Újszász Kálmán 1983. április 12-én írásba foglalja Szabó Zoltánról és a népfőiskoláról való emlékeit. És minden lehetséges fórumon ösztönöz a felelősségteljes faluépítő munkára.

2.

A szociológiai és politikai helyzetképet az 1960-as évektől jellemzi Magyarországon az urbanizáció. A párt és a kormány határozott a kis falvak felszámolásáról; kényelmi, gazdasági és kulturális szempontokra hivatkoztak. A falvak felszámolását a helybeliek nem öngyilkosságnak, hanem reális helyzetnek tekintették, a jövődő útjaként fogadták el a maradók és az elvándorlók. A kényszerhelyzetben a termelősövetkezetek közös gazdálkodását elfogadta parasztságunk, az idők folyamán belenyugodott, s napjainkban sem kívánja jelentős része otthagyni. Az idők képtelenek újat kezdeni. A közös gazdálkodás megszervezése után felbomlottak az évszázados, apáról fiúra szálló családi hagyományok és kötelékek. Kihalt a népdal, megszakadt a tradíció, betört a szórakoztató ipar semmitmondó, zsiszbasztó hangorkánjával.

A „fordulat éve”, 1948 után Magyarországon háromféle magatartás alakult ki. Az első az egoistáké, akik azt mondják, hogy „ott van a hazám, ahol enni adnak”, s bezárkóznak a maguk mikrovilágába. A második a negatív magatartású szabotálóké, akik szerint ügysem lehet kitörni a béklyóinkból; az ellenállást, rombolást választották olyan jelszóval is, hogy minél hamarabb összedűl a szocializmus, annál hamarabb lehet újat kezdeni. A harmadik csoport a kisebbségé, beleértve a vallásosakat, ateistákat, függetleneket és párttagokat, akik az elnyomatás korszakában is építkezni, vállalni merészelték. Egyik példaként említem ifjabb Bartók Bélát, akit 1979-ben meghívásunkat elfogadva Göncruszkán előadást tartott Bartók-termünk avatásán.

A demokrácia felé történő irányváltást magyar marxista filozófusok és ideológusok is időszerte kezdték érezni, s már 1986-ban megfogalmazták, hogy a szocializmus teoretikusan és praktikusán csődbe jutott. Az 1990-ben megalakult önkormányzatok némileg csökkentették a falusi lakosság depresszióját, növekedni kezdett az identitástudat. Sajnos a szellemi, művelődési, politikai gondolkodás továbbra is stagnál; a materiális javakon, a tévé-programon túl alig érdekli más az embereket.

3.

A *göncruszkai népfőiskola* indításakor tudtuk, hogy minoritásban vagyunk. Egymást biztatva kívántunk célunk felé törni; úgy gondoltuk, a krízisben lévő szocializmusban is lehet és kell egyházat, társadalmat, nemzetet építeni. Egy politikai rendszer nemcsak negatívumokat produkál, hanem nemes hajtásokat, lehetőségeket is hozhat. Népfőiskolánk éppen korszakfordulóban működött. Megszervezésében két olyan személy fogott össze, akik ideológiában, karakterben, sok más egyébben különbözőek, de voltak közös céljaik is. Az egyik a népi

származású, szociális gondolkodású, akaraterős, szuggesztív *Sándorné Hornyák Mária* tanárnő. Pillanatonként átlátta a dolgokat, indítványozni, cselekedni mert, érvelt, s saját érdekeit, hasznát, idejét, sőt néha gyermekeit is háttérbe szorította. A falu javán dolgozott, kollégáinak, tanítványainak is segített. A másik a Krisztust valló *református lelkész*, akit hol pietistának, hol a hitetlenekkel kollaborálónak, hol államellenesnek bélyegeztek. Az utóbbit annyira komolyan vették, hogy a Ráday Mihály által Göncruszkról készített dokumentumfilm vetítését megtiltották, mert azon a helybeli református lelkész is megjelent.

A szociális gondolkodású tanárnő és a Krisztusban hívő lelkész egyetértettek abban, hogy Göncruszka is lehet és kell valamit tenni. Egyik csak az embert, a közösséget, a magyar népet látta szemei előtt, a másik ezeken túl az Isten dicsőségét kereste. Ketten együtt mindenre, mindenkor készek voltak a faluért, de egymás ellen, egymás nélkül soha. Csak így védheték ki a nyílt és burkolt támadásokat és ostromolhatták a közönyösség sziklafalát.

A népfőiskola szervezésére *Szabolcs András*, a megyei Közművelődési Intézet igazgatója, valamint *Tarczy Gyula*, az encsi művelődési ház igazgatója inspirált. Még pénzzel is segíthettek, amiből az előadók útiköltségét kifizették. Köszönettel tartozunk azoknak az értelmiségieknek, szervezeteknek, Göncön és Göncruszka, valamint távolabbi helyeken, akik nem ellendrukként lesték küzdelmünket, hanem segítőkészséggel álltak mellénk. Feleségem, *Toókos Uzonka* kitűnő segítőárs volt, aki adatokat gyűjtött falunk megismeréséhez, tanácsolt.

A rosszindulatú kritikusok közben megállapították, hogy a göncruszkai irodalomtanárnő klerikalizálódott, a református lelkész pedig szekularizálódott. Élesen vetődött fel ez a kérdés még 1989-ben, amikor az illetékes szervek úgy döntöttek, hogy az 1990-91-es Károlyi Gáspár ünnepségeket az állam és az egyház függetlenül, egymástól szeparálva rendezi meg. Hála Istennek, hogy együtt, békességben, méltóan ünnepeltünk!

Göncruszka alulról indult a népfőiskola szervezése. Jól jött, hogy az esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskola diákcsoportja éppen 1990 januárjában-februárjában szállt ki hozzánk terepgyakorlatra. A diákcsoport állandó jelenléte, az emberekkel való személyes érintkezésük, lendületet adott nekünk. Meglepődtek népfőiskolánk tematikáján, tagjain, előadóin; mi pedig örültünk az értelmiségi fiataloknak. Kölcsonősen és nyilvánosan kikérdeztük, megváltoltuk egymást a Bartók-termünkben téli estéken tartott beszélgetéseinken.

4.

A *honismereti szakkör* 1977-ben alakult Göncruszka. A Kornis-Kazinczy-ház történetének adatait 1984-re gyűjtöttük össze. Műemlék templomunkban és Bartók-termünkben rendszeresen szerepeltek nemzetközi hírnő előadók is. Kiállításaink híre messzire hullámozott. *Kiss László* tanár, falunk szülötte itt mutatta be először grafikáit és festményeit. Ezért ajánlotta Szabolcs András, hogy a különféle rendezvényeinket, amelyeknek kialakult már bizonyos rendszere, s érlelődtek gyümölcsei, egy népfőiskola keretében foglaljuk össze.

Népfőiskolánk célja az volt, hogy falunk lelki, szellemi eszmélődését serkentsük, ismereteket adjunk át és közösséget szervezzünk. Kvalifikált értelmiségieket kerestünk, akik örömmel fogadták el meghívásunkat, mint például *Benda Kálmán*, *Csernus Marian*, *Fekete Gyula*, *Faragó Laura*, *Gulyás Mihály*, *Kobzos Kiss Tamás*, *Kováts Dániel*, *Máté János*, *Petróczi Éva*, *Szabó Lajos*, *Tóbiás Áron* és sokan mások. Igazgyöngyöket csillantottunk föl. Népfőiskolánk olyan nyilvános fórum lett, ahol az előadások, zenei műsorok után megszólalhattak a helybeliek is, ízes népi fogalmazással, vagy a kifejezéseket kereső mondatokkal. A résztvevők száma alkalmanként 10 és 70 között mozgott.

Témaválasztásunk összefoglaló címe: *Károlyi Gáspár a magyar történelemben*. Először is azért választottuk ezt, mert 1990-ben – a Gönc-Göncruszka-Vizsoly térségben, országosan és határainkon túl – ünnepi és szakmai programokkal emlékeztek a magyar bibliafordítás 400. évfordulójára. Másodszor azért, mert Károlyi Gáspár nagy perspektívájú, sokszínű munkássága erre ösztönzött. Harmadszor azért, mert a bibliafordító tragikusan sötét történelmi helyzetben, létbizonytalanságban kereste az ország romlásának okait; s vallott az egyetlen terápiairól, a Megváltó Jézus Krisztusról. Károlyihoz különféle tudományágak fűződnek: kitűnő nyelvész, aki Szenci Molnárral folytat grammatikai diskurzusokat; szakértően nyúl dogmatikai, etikai,

társadalmi, politikai kérdésekhez, mint aki résztvevője a hétköznapiak sodrásának. Hatása térbelileg is messze, határokon túl nyúlt, az időben pedig napjainkig.

5.

Az előadásokra egyéves programot készítettünk, a havonként egyszer (vagy többször) megtartott összejövetelekre. 1990. január 26-án Bartók-termünkben tartottuk alakuló összejövetelünket kb. 40 résztvevővel. Szervező titkárnak Sándorné Hornyák Máriát, jegyzőnek Kiss Lászlóné Ruzsakai Piroskát és Majoros Ibolyát, oskolamesternek Bojtor Istvánt választották meg. Érdeklődők jöttek Hidasnémeti, Zsujta, Gönc, Vilmány, Hejce és Vizsoly községekből is.

Az első előadást *Denke Gergely* református lelkész tartotta, aki 1942-ben ott ült Balatonszárszón, amikor a magyar népi írók, értelmiségiek arról tárgyaltak, hogy mi lehet a nemzeti útja a II. világháború után. Tudós előadónk témája: *A népfőiskola Magyarországon*. Felidézte a dán Grundtvig püspök kezdeményezését, aki a németesítő törekvésekkel szemben szervezte meg a parasztságnak szemléletet és tudást adó népfőiskolát. Így lett Dániából a gazdag parasztság országa. A résztvevők ismereteket kaptak, gondolkodásra kényszerültek, emberi közösséget formáltak. Magyarországon a két világháború között terebélyesedett ki a népfőiskolák hálózata, s e munkában az egyházak is szerepet vállaltak.

Január 28-án *Kormos Sándor* tanár *Archeológia és falukutatás* címen szolt arról, hogy környékünkön, az Eperjes-Tokaji-hegylánc vonalán, Göncruszka, Fony, Regéc községek határában bronzkori leleteket is találtak az 1982-es ásatások alkalmával. A kőorból való leleteket is találtak. Az előadó saját gyűjteményét is bemutatta.

Február 1-jén az *esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskola diákjai* találkoztak Göncruszka lakosságával. Terepgyakorlatuk során olyan megállapításra jutottak, hogy falunk szellemileg és anyagilag mélyebbre süllyedt, mint gondolták. A helybeliek azt felelték rá, hogy 1945-ig a lakosság összetartott, egyházi színdarabokat mutatott be és nézett, templomba járt. A szülők 1950-től „beprogramozva” sietnek dolgukra, s az emberek közönyösekké váltak. Göncruszka termőföldje kiváló minőségű, de lecsökkent a fizikai erő, s hiányzik a szellemi vezetés. Ivóvíz sincs. A lakosság és az iskola kapcsolata szerény; a hét pedagógus közül öt bejáró. A tanulók létszáma 1965-ben 220, ma 65. Ha önállósulna községünk, az talán serkentőleg hatna.

Január 28 és február 8 között a főiskolások végiglátogatták a családokat. Megállapították, hogy félelmetes pusztítás történt. Igen értelmes és igen győnge képességű emberekkel egyaránt találkoztak. Megállapították, hogy az eredeti népi kultúra helyébe a giccs lépett. Pénz hiányában a közművelődést az egyház vállalja magára.

Február 4-én *dr. Szabó Lajos* lelkész-történész témája *Károlyi és a Biblia* volt. Megállapította, hogy Károlyi Gáspár fordítása a mai napig friss manna. Négyszáz évvel ezelőtt Isten magyarul szólalt meg a Bibliában. A szép, tiszta abaúji nyelvezete fölszívódott a magyar lélekbe és gondolkozásba.

Február 7-én az *egyház és a társadalom* viszonyáról beszélgettünk helybeliekkel, vendégekkel, főiskolásokkal a református parókián. Hejcérről *Victor István*, Vizsolyból *Nagy Zoltán* lelképásztor vett részt rajta. Falunkat *Bacsó István* községi elöljáró képviselte. Egyetértettünk abban, hogy Magyarországon elsőrenden nem gazdasági, hanem lelki válságról kell beszélni. A társadalom változik, az egyház lényege, Isten Igéje, az Úr Jézus Krisztus örökkévaló.

Február 24-én *Kurta Mihály* készített interjút göncruszakai népfőiskolásokkal a Miskolci Rádió számára. Főleg az egyház és a társadalom viszonyáról érdeklődött.

Március 11-én közös feldolgozással fordultunk Károlyi Gáspár felé. *Farkas Istvánné* gönci tanárnő emlékezett meg Károlyi szobrának 1890-ben történt fölavatásáról. A vendégek Kassáról és Miskolcra különvonaton érkeztek Göncre. A szoborállítás Radácsi György sárospataki professzor és Füzi János gönci lelkész kezdeményezte, Mátrai Lajos művésztanár nyerte el az alkotóknak kiírt pályázatot. Pataki diákok, református gyülekezetek, egyházmegyék áldoztak rá, külföldiek is támogatták. Először nagy vita folyt arról, hogy Budapesten vagy Sárospatakon állítsák-e föl, de a Kun Bertalan püspök elnökletével működő bizottság Göncnek ítélte oda. Az avatásra 1890. szeptember 14-én került sor. - *Kovács Erzsébet* zsujtai szakelőadó a XVI. századi étkezési szokásokról beszélt. - Az ugyancsak zsujtai *Kerényi Endréné* személyes, köz-

vetlen hangon beszélt és verselt Károlyiról. - *Géczi Csabáné* göncruszkai tanárnő a XVI. század zenéjét ismertette és elemezte, kiemelve Szenci Molnár Albert zsoldárainak szerepét. Megjegyezte, hogy a néphagyomány szerint Dobó István egri hős teteme Göncruszkán nyugszik a református műemlék-templomban. - *Tanászi Árpád* a csángók földjére vitt el bennünket fölvezelve a csángó magyarok nehéz sorsát.

Március 18-án *Gulyás Mihály* volt a vendégünk, *Károlyi és a népnyelv* viszonyáról tartott előadást. A bibliafordítás nagy könyvsikernek számított, benne Károlyi az abaúji beszéd tiszta világát, stílusát örököltette reánk.

Április 8-án dr. *Barsi Ernő* érkezett hozzánk. A *bibliai zenéről* beszélt, hegedűszámokkal kísérvé. A népdal és a szakrális, liturgikus ének egymásba olvadt; a reformáció idején magas szintű énekkultúránk volt Magyarországon.

Május 5-én dr. *Bodnár Ákos* nyíregyházi sebészfőorvos tartott előadást: *Gyógyítás a Biblia fényében*. Magyarország lelki-anyagi sebei igen súlyosak, mondotta. Jézus Krisztus az egyetlen gyógyító erő. Arra szólított fel, hogy vizsgáljuk meg és rendezzük el az Istennel való viszonyunkat, nehogy eljuttassuk ma is a kapott lehetőségeinket.

Május 12-én bibliai, kortörténeti vetélkedő folyt Vizsolyban a környékbeli iskolák sok tanulója között. Mivel a göncruszkai általános iskolások is bekerültek a legjobbak közé, ezért Kassára utazhattak jutalomkirándulásra.

Május 20-án emlékművet avattunk Göncruszkán a II. világháború áldozatainak, ami példaértékű lett az egész vidék számára. A Kazinczy Ferenc Társaságot Kováts Dániel elnök és Hőgye István titkár képviselte, s részt vett a gönci I. Abaúji Szabadegyetem hallgatóinak ilusztris csoportja is.

Május 28-án mutatta be a Magyar Televízió a bibliafordításról készített filmjét, amelyben Károlyi Gáspárt a Göncruszkai Népfőiskola „oskolamestere” személyesítette meg.

Június 24-én dr. *Bütösi János* amerikai lelkészpüspök beszélt *Károlyi a diaszpórában* címmel. Előadónk szerint a magyar falu egészétől függ az ország jövője. Ebből a parányi sejtből indultak és indulhatnak el a keresztyén értelmiségiek. A diaszpóra kényes problémakörét az elhallgatás falai közé szorították, pedig szerte a nagyvilágban él magyarság. A témát az USA-ra szűkítette, ahová 1849-től a mai napig vándoroltak ki csoportosan magyarok. Létszámuk 1990-ben hozzávetőlegesen másfél millió. Határainkon túl az egyházak tartják össze a magyarságot; az idegen földön is szükség van a magyar Bibliára.

Június 14-én *Márkus Endre* lelkész jött el Erdélyből, s Károlyi szülőföldjének múltját, jelenét ismertette. Ugyanekkor dr. *Tóth Albert* lelkész-elnök ünnepi emlékbeszédet tartott.

Augusztus 26-án *Arnle Maves* amerikai evangelista *Az élő Ige* címmel prédikált.

Szeptember 16-án dr. *Kováts Dániel* főiskolai tanár, aki 1986-tól újrászervezte Sárospatakon a bentlakásos népfőiskolát, *Károlyi Bibliája és a magyar irodalom* címen tanított. A végveszélybe jutott, szétdarabolt Magyarország átvészelte a XVI. századot, s ebben a bibliafordítás, a reformáció is segített. A bibliai képek, hasonlatok a magyar költészetben veretes szavakban, mondatokban tűnnek elő. Balassi, Csokonai, Berzsenyi, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Madách, Vajda, Ady, Juhász Gyula, Babits, Illyés, Pilinszky, Weöres Sándor és mások a Károlyi-bibliából kaptak tartalmi, nyelvi, stílusbeli ösztönzéseket, hogy Isten félelmére, a magyar nemzetért való felelősségre, áldozatvállalásra inspiráljanak.

Október 7-én *Bojtor István* témája volt: *A Biblia és Kazinczy*. Először a bibliafordítás problematikájával foglalkoztunk: hogyan kell visszaadni az eredeti héber és görög szöveget. Mit jelent a textusserűség? Hogyan hatott a népnyelv Károlyira és viszont? Másodszor Kazinczy idéztük föl, aki hozzászólt a bibliareviziókhoz. Saját kezeírásával másolta és alkalmazta a Szentírás történeteit. Ezt az anyagot Kazinczy szerelmese, Busa Margit irodalomtörténész rendezte sajtó alá. Őt Göncruszkán ajándékozta meg emlékérmével a Kazinczy Ferenc Társaság.

Október 28-án dr. *Barcza József* lelkész-történész beszélt *Károlyi Gáspár teológiájáról*. Megállapította, hogy a pápa közönyös maradt az önmagával és ellenségeivel vívódó Magyarország iránt. Isten a reformációval segített rajtunk. Károlyi Gáspár európai perspektívájú reformátor volt. A 108 abaúji egyházközség széniora nem általános istenhítről prédikált, hanem azt tanította, hogy életünk és idvességünk egyetlen fundamentuma Jézus Krisztus, aki kegye-

lem által velünk van és segít, amikor hit által ragaszkodunk hozzá. Az élő keresztyénség a Szentháromságistent vallja.

Az 1991. január 14-16-án Göncruszkáról készített rövidfilmet *január 20-án* a televízió Örömhír című műsorában nézhettük meg.

Február 17-én *Sándorné Hornyák Mária* foglalta össze eddigi munkánkat. Népfőiskolánkat nem kampányszerűen, hanem folyamatosan elosztva végeztük. Színvonalas előadókat, művészeket hallgattunk a Művelődési Ház Bartók-termében és a református templomban. Helyi megoldásokat, válaszokat, irányvonalat kerestünk, megyei, országos és nemzetközi kapcsolatokat keresve. Gondolkodásra serkentettünk. Ami egyedül nehéz vagy lehetetlen, az közösségekben és egy akarattal megoldható.

September 7 és 15 között az *esztergomi tanítóképző főiskola* hallgatói újra terepgyakorlatot végeztek Göncruszkán, amit közösségünkben többször is értékeltünk.

November 29-én a *Megyei Közművelődési és Módszertani Intézet* hívott össze Göncruszkán regionális ankétot. Előadást tartott a gömöri táji népfőiskola, az emödi, sárospataki népfőiskola küldötte, Göncruszka „oskolamestere”. Egyetértettünk abban, hogy földi életünk nem gyalázat, hanem ajándék. A népfőiskola jó eszköz lehet a szellemi-anyagi vonatkozásban mélypontra zuhant Magyarország fölemelésére.

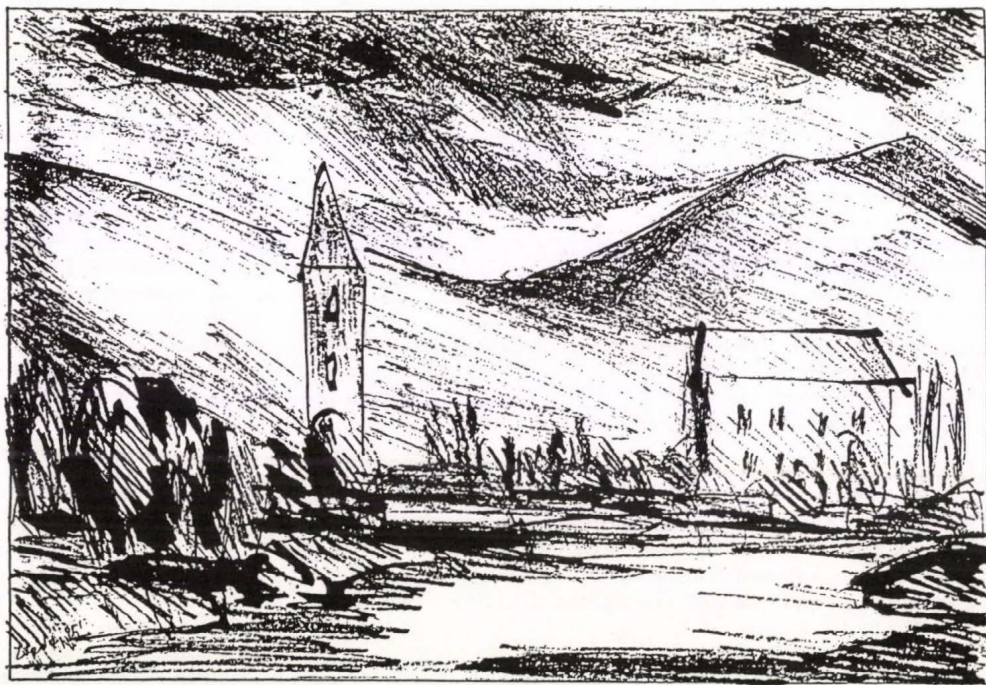
1992. január 31-e és február 1-je között Mályiban konferenciázott népfőiskolánk 38 tagja az Alapítványi Oktatási Központ tóparti épületében. Ezt a két napot jutalomként kaptuk. A konferenciát Uttry Attila nyitotta meg. Kurta Mihály igazgató a közösségformálásról, dr. Balácsi Károly a népfőiskolai egyesületekről, dr. Dobrik István morális küldetésünkről, a göncruszkai „oskolamester”-lelkész a keresztyénség és a társadalom kapcsolatáról, Szabó György megyei közgyűlési elnök Borsod-Abaúj-Zemplén gondjairól, terveiről, dr. Gazda István a magyarság múltjáról, jelen kötelességeinkről beszéltek.

6.

Valami jót magunkért, egymásért ma is lehet és kell tenni. Abaúj csodálatosan szép vidékének egyik értéke, hogy nincs ipar. Sokan kíváncsiak innen, ami egyrészt fájdalmas, másrészt összekapcsol nyugati állampolgárokkal. Át kell mentenünk a kistelepüléseket. Tanulnunk kell múltunkat és ismerni jelenünket. Célok nélkül széthull a közösség.

Károlyi Gáspár bibliafordítása Isten ígéje. Vigasztal, tanácsol, erősít a legnehezebb körülmények között is. Kiolvashatjuk belőle saját bűneinket és a nemzetét is. Történelmi jelentősége az, hogy közösséget teremt, folyamatoságot munkál.

Magy elődeinktől, mint Újszászy Kálmántól is, szellemi kincseket örököltünk. És amit mestereinktől tanultunk, azt köteleességünk tovább adni a nyomunkba lépőknek. Azért szerveztük a Népfőiskolát, hogy ebben a közösségben is gondolatokat ébresszünk, és olyan reménységgel tervezgessünk, hogy a legmélyebb veremből, a legsötétebb helyzetből is lehetséges szabadulás.

Zsadányi Zsolt:
A pataki Berek

POZBAI DEZSŐNÉ

A lakóhelyismeret tanításának koncepciója és segédletei*Gondolatok a nemzettudatra nevelés intézményesítéséről*

Térdet, fejet hajthatunk a határainkon túl élő magyarok megmaradásért, magyarságért való öntudatos, nehéz küzdelme előtt. Példájuk bennünket önvizsgálatra, tettekre sarkallhat. Kell-e hát cselekedni és mit kell tenni magyarhonban magyarságunkért? Tudjuk jól: itthon is folyamatosan szükség van nyelvünk, irodalmi hagyományaink ápolására, védelmére, megújítására. Erre módunk is van intézményrendszereinkben. Élni is tudunk a lehetőségekkel.

De hogyan áll itthon magyarságismeretünk, nemzettudatunk intézményes fejlesztésének lehetősége? Általános és középiskoláinkból ma még hiányzik a honismeret alapvető láncszemeinek – a néprajznak, a lakóhelyismeretnek, valamint az erre építve a regionális környezet megismerésének – tantárgyként való iskolai tanítása. Hosszú időn át kimaradt az iskolai tananyagból a magyar nép életének, hagyományainak megismertetése. Gyermkeink magyar, rajz, ének, környezetismereti órákon töredékesen tanultak erre vonatkozó ismereteket.

Az anyanyelv tanulásához hasonlóan nemzettudatunk fejlesztésének alapjait is – a család és az óvoda után – kisiskolás korban, az alsóbb osztályokban szükséges lerakni. Intézményi keretek között. A várható tanszabadságot, a helyi ismeretek tanításának lehetőségeit felhasználva be kell vinni az iskolákba a szülőföld, a lakóhelyismeret tantárgyként való tanítását, benne a helyi néprajzot, a hagyományismeretet. Erre építhető a regionális (megyei) helyismereti és néprajzi tananyag. Az alapozó ismereteket addig az életkorig célszerű megtanítani, amíg a gyermek a továbbtanulás céljából el nem kerül családi lakóhelyéről. Ezen alapismertek továbbfejleszthetők a felsőbb osztályokban önálló tantárgyként és a szaktantárgyakba épített magyarságismerettel. A lakóhely és a régió konkrétumaihoz köthető ismeretrendszerre alapozott és a felsőbb osztályokban továbbfejlesztett ismeretlánc alakíthatja ki gyermekeink nemzettudatát, hazaszeretetét. S erre építhető az európaiság.

A *nemzettudatra nevelés intézményesítésének szorgalmazásával* párhuzamosan cselekedni szükséges a *hozzávaló eszközök megteremtésének előmozdításával* is. Nagyon fontos lenne hiánypótló monográfiák, településtörténeti lexikonok, település-földrajzi adattárak, települési térképek, levéltári forrásjegyzékek, kutatást segítő útmutatók, bibliográfiák, forráskiadványok közreadása.

A településekről szóló régebbi és XX. századi ismeretek összegezése és közkinccsé tétele a lakosság körében monográfiák és helyi tankönyvek formájában az évszázad és az évezred végén sürgős feladat. Fontos lenne a századunkban megélt hányattatásokból adódó változások számbavétele, rögzítése, a tudomány idevonatkozó mai eredményeinek felmutatása céljából. Nem utolsó sorban az új generáció és a mai felnőtt nemzedék identitástudatának formálásáért is. Aktualitását a honfoglalás közelgő 1100. évfordulója is növeli. Egy elkészült monográfiában méltó módon mutattathatja fel magát majd 1996-ban egy-egy település. Nagy ajándék ez az ott élő felnőtteknek, s az ünnepek után is ott ragyoghat minden család könyvespolcán. Ritka és egyszeri ajándék a felnőtteknek. De gondolni kell a gyermekekre is! A monográfiában összegyűlt tudományos ismereteket közvetíteni lehetne számukra: írni lehetne belőle életkori sajátosságaiknak megfelelő, a helyi tudnivalókat hozzájuk közvetítő tankönyvet. Ez magvetés. A monográfia nagy munkájának eredményei így nem egyszer olvasott érdekességek lennének csupán, hanem iskolai tananyagként folyamatosan élnének, kitűrülhetetlenül beépülve az új

és újabb nemzedék tudatába, szívébe. A monográfia megírása így válhatna állandóan jelenlévő, bővíthető örökséggé, míg emberek élnek abban a helységben.

Ahol nincs jól megírt kézikönyv a településnek, ott még nagyobb szükség van az adott ságaikat, történetüket összegező lakóhelyismereti tankönyv elkészítésére. Tananyagtartalmának ugyanolyan tudományos alapokon kell állnia, mint bármelyik tantárgynak. Ezért szükség van a hiteles adatok, dokumentumok összegyűjtésére. Mint ahogyan más tantárgyak ismeretanyagát a tankönyvekben, segédletekben készen kapja a nevelő, és hozzáteszi a maga tudását, úgy a lakóhelyismeret alapvető adaptált dokumentumanyagát is minden helységben az iskolák rendelkezésére kellene bocsátani.

Minden új növénytermesztési rendszer bevezetéséhez szükséges a vetőmag és a termelési technológia közreadása. A vetőmag a nemzettudat kialakításában a lakóhelyek, a szülőföld ismeretének tudománya. Szárba szökkenését, elterjedését elősegítő technológiai javaslat „A lakóhelyismeret tantárgyként való tanításának koncepciója” és mellékletei: tanítói segédletek, adaptációval a települések iskoláiba küldhető adatok a helyi kutatás megindításához, valamint – gondolatébresztőként – egy kész lakóhely-ismereti munkáltató tankönyv ismertetője. A pedagógusok és a gyerekek helyi kutatómunkájával és a települések lakóinak adatszolgáltató készségével kiegészülve hozzákerülhet az a plusz tudás, amit minden szakos nevelő a tantárgyához adhat. Az összeállított tananyag lektorálás után az önkormányzatok gondozásában minden településen megjelentethető a lakóhelyismeret tantárgy eszközeiként.

Nemzettudatunk gyökereinek kialakításáért, erősítéséért itt és most nem cselekedni: bűn. Intézményi keretek között megvalósítható gyakorlatát megteremteni a társadalmi szervezetek, a vezető pedagógiai intézményeink és a helyi önkormányzatok, iskolák elengedhetetlen kötelessége.

Miért van szükség lakóhelyismereti nevelésre?

Az ember környezete egységes rendszert alkot. Megismerésének alapja a lakóhelyi és regionális környezet ismerete; s ez egyben a honismeret legalapvetőbb láncszeme is. A nemzet történelme: városainak, falvainak, tájegységeinek a története. A család, a lakóhely, a szülőföld ismeretén, szeretetén alapul a haza ismerete, szeretete, értékeinek védelme. A *lakóhely*¹ számunkra szűkebb értelemben egy adott települést, annak kistáji környezetét és a megyei régiót; tág értelemben pedig az országot, Európát, Földünket jelenti.

A világra való eszmélést ott éli meg a gyermek, ahol éppen lakik. Személyisége kialakulásának színtere tehát a lakóhely – akár ott született, akár nem. Környezet- és honismereti nevelődésében is a lakóhely társadalma – a családi otthon, a helyi iskola – adja a döntő indítást. Mivel a lakóhely ismerete segíti a tanulót a világban való eligazodásban, s mivel ez az alapműveltség szerves része: iskolai tanítása a közoktatás egyik alapfeladata.

Változó, gyorsuló ritmusú világunkban a városi települések lakóinak egyik alapvető problémája az elidegenedés; lakóhelye ugyanis nem mindig válik otthonává, s kívülálló tagja marad annak a szűkebb közösségnek, amelyben él. A falvak régi életrendje felbomlott, a beszédes öregek most halnak meg, a nagy léptékű változások alig adnak többé lehetőséget a múlt történéseinek élőszóbeli, illetve tapasztalati úton való átörökítésére. Még az aprófalvak buszozó óvodásai, kisiskolásai is korán kiszakadnak a falu közösségéből. Honnan, kitől tudja hát meg a kisiskolás, amit lakóhelyéről, szülőföldjéről tudnia kell, hogy ő is otthon lehessen valahol?

A lakóhelynek, a környéken belül elfoglalt helyzetének megismertetését az alapképzésben a helyi iskolának kell felvállalnia, helyismereteket nyújtó oktatási programokkal, a gyerekek kezébe adható lakóhelyismereti munkáltató tankönyvekkel. Ezáltal azt az alapcél szolgálja, hogy mire a gyermek elvégzi alsó fokú iskoláit és – esetleg – elkerül lakóhelyéről, tudatá-

¹ Különbséget kell tennünk a *szülőhely* és a *lakóhely* fogalma között. A kötelezővé tett kórházi születés és az ismert népmozgások következtében gyermekeink nagy része nem abban a helységben él, ahol született. Az utóbbi évtizedekben szinte mindenki a megyeszékhelyek, városok kórházaiban látta meg a napvilágot; ez tehát a szülőhely. A lakóhely az ismerős színtere életünknek. A *szülőföld* tágabb fogalmába – szerencsés esetben – a szülőhely és a lakóhely is beletartozik.

ban épüljön ki a helyhez kötődő ismeretrendszer, a gyökerek tudata, lakóhelye és szülőföldje iránti szeretete.

A Kazinczy Ferenc Társaság – felismerve jelentőségét – pályázattal, tájkonferenciák szervezésével, szakmai tanácsadással támogatja a helyismereti nevelés bevezetését; az alábbi gondolatok is ezt kívánják szolgálni.

A lakóhelyismeret tanításának lehetősége az alapképzésben

A lakóhelyismeret tantárgyként való tanításának, iskolai bevezetésének itt felvázolt koncepciója – mellékleteivel együtt – kézzelfogható segítséget kíván nyújtani minden iskolának, amely az új nemzeti alaptanterv lehetőségeivel élve fontosnak tartja a szűkebb haza megismertetését a tananyagba szervesen beépíteni. Ez magvetés. Aki jól ismeri lakóhelyének múltját és jelenét, vagyis történetét és adottságait, az jobban érti és szereti is azt, mert otthon érzi magát benne. Egyben nyitottabbá válik a szomszédos tájak és az egész haza megismeréséhez.

A koncepció abból indul ki, hogy környezetéről a gyermek az első tapasztalatait a bölcsőben, kiságyában szerzi. Később megismeri ágya körül a szobát, a lakás többi helyiségét, az udvart, a kertet, a szomszédokat, az utcájukat. Majd fokozatosan ismereteket szerez élőhelyének azon részéről is, ahol megfordul: az óvodáról, a boltról, az orvosi rendelőről, iskolájáról és környékéről stb. A részletekről tapasztalati úton eddig is minden gyermek tudomást szerezhetett, a későbbiekben azonban kevés alkalma nyílt az egész település, a szülőföld tudományos megismerésére. Az eddigi alsó tagozatos környezetismereti tantárgy keretén belül kialakított általános alapfogalmi rendszerre közvetlenül a szaktárgyi ismeretek épültek rá, és kihagyták, átugrották a közbülső lépcsőfokot, az alapfogalmakhoz tapasztalati úton köthető lakóhelyismeretet.² Élve az új nemzeti alaptanterv kínálta tágabb lehetőségekkel a lakóhelyismeret réggen óhajtott tanítása tantárgyként bevezethető minden településen, amennyiben megteremtjük hozzá a következő feltételeket:

1. Meg kell határozni a lakóhelyismeret helyi tananyagának tartalmát és követelményeit.
 2. Meg kell teremteni a lakóhelyismeret tananyagának tudományos hitelességét.
 3. Össze kell állítani a településről a helyi ismereteket közlő, minden gyermek kezébe adható, munkáltató jellegű, helyileg kötelező érvényű tankönyveket.
 4. A tantárgyat és tananyagát el kell helyezni az iskolában folyó oktatás-nevelés helyi tantervében, s meghatározni, milyen célok, ismeretek, készségek és képességek fejlesztésére alkalmazzuk az anyagot, s hogyan értékeljük.
 5. Meg kell oldani a tantárgy bevezetésével kapcsolatos szervezési feladatokat.
- A továbbiakban e feltételek, tennivalók közül az első háromról kívánunk kicsit részletesebben szólni

A lakóhelyismeret tartalmi alapkérdései

A lakóhelyismeret tananyagtartalma helytől és iskolától függően változó lehet aszerint, hogy a közvetlen tapasztalatnak, ismeretszerzésnek melyek az adott feltételei. A helyismeret tudományos alapokon álló oktatásának kezdete a kisiskoláskor. Tanulása a gyermek aktivitására épül, az ismeretszerzés köre fokozatosan tágul.

6-8 éves korban: A természeti és társadalmi ismeretek fogalomrendszerének kialakítása történik meg a környezeti alapfogalmakat nyújtó mindenkorai tantárgyban.

9 éves korban: A lakóhelyismeret tanítása munkáltató jellegű tapasztalatszerzéssel folyik czeiben a témakörökben: a) történeti, népességi ismeretek, hagyományok; b.) területi, földrajzi adottságok; c.) a település bel- és külterülete, térképen való tájékozódás, földrajzi nevei.

10 éves korban: A régióra vonatkozó tananyag, tehát: a) a település környezeti helyzete (a megyehatárig tágítva az ismeretszerzést); b.) a megyetörténet kezdetei, évszázadainak áttekintése; c.) a megye földrajzi áttekintése; d) a régió nevezetességei, értékei.

² Például: a hegyek, folyóvizek alapfogalmainak kialakítása után részletesen tanulták Magyarország tájait, hegyeit, folyóit, de előtte nem tanulták meg saját településük (és régiójuk, megyéjük) hegyeinek, folyóinak nevét.

11 éves kortól: A regionális ismeretek bővítése, mélyítése, mégpedig önálló tantárgyként, illetőleg a szaktárgyi anyagokhoz kapcsolódva, azok tematikáját követve.

A szorosan vett kisiskoláskori, tantárgyként is tanítható lakóhelyismeret anyaga tehát két évre tagolódik: a 3. osztályban történik – munkáltató jelleggel – a lakóhelyismeret föltárása, a 4. osztályban pedig a régióra vonatkozó ismeretek elsajátítása.³

Az alsó tagozatos lakóhelyismeret fókuszként egyetlen tantárgyba gyűjti és közvetíti a tanulóhoz a természeti, társadalmi környezet jellemzőit és változásait. Tehát a gyermek ismerős, hazai területen, konkrétumokhoz köthetően tanulhat tájékozódni térben, időben, folyamatokban, oksági viszonyokban. A település és a benne élő nép történelmi gyökereinek a megismerésével alakulhat ki a kisiskolások identitás- és helyzettudata. Ehhez a tudathoz érzelmeket kiváltó tevékenységek során szerzett tapasztalatokkal, megfigyelésekkel, gyűjtésekkel juthat el, megélheti a lakóhely és népe iránti szeretetet, tenniakarást, a biztonságot nyújtó fészkelemeget.

A tananyagnak a tanuló életkori sajátosságaihoz igazodó, mennyiségileg is befogadható és hiteles ismeretekből kell fölépülnie. A kisiskolás korban – a 3. és 4. osztályban – célszerű a földrajzi, gazdasági és történelmi folyamatok – így a földművelés, az iparok, a társadalom, a vallás, a művelődés – helyi formálódásának kezdeteire helyezni a hangsúlyt, mert erre az alapra a későbbi századokból származó ismeretekből annyit lehet és kell ráépíteni, amennyit a tanulók befogadóképessége elbírt. A tananyagnak tartalmaznia kell a helyi hagyományok, régi és újabb szokáskincs megismertetését, mert azok a közösség kialakulásának, megőrző erejének részei, az elődök élet- és magatartásmódját közvetítik régibb és újabb korokból a mához, s ezekhez érzelmileg is kötődni lehet. Megismerésükhöz felfedezéssel, gyűjtéssel a tanuló tevékenyen juthat közel, szakemberek által szerkesztett kérdőívek, útmutatók segítségével.⁴

A lakóhelyismereti tananyag, tankönyv nyelvezete szükségszerűen alkalmazkodik az életkori befogadóképességhez, de nem kerülhető el a szaknyelv bizonyos kifejezéseinek használata, az archaikus vagy táji nyelvi alakokkal való találkozások. Szó- és kifejezés-magyarázatokkal, a lexikon, szótár, fogalomgyűjtemény használatába való bevezetéssel – akárcsak más szaktárgyak esetében – a befogadásra alkalmassá lehet tenni a tanulókat.

A lakóhelyismeret tanítását az 1. és 2. osztályban meg kell előznie a természeti (növények, állatok, alakulatok, éghajlat stb.) és társadalmi (család, emberi kapcsolatok, településfajta, munkahelyi adottságok stb.) környezetről tanult alapfogalmaknak. Ezekre épül azután a lakóhely rendszeresebb megismerése. A tematika is ösztönözhet önálló munkálkodásra,⁵ de az ismeretszerzés módjai között elő kell segíteni az aktív tevékenységet igénylőket.⁶ A 4. osztályban a tágabb táji környezet megismerése földrajzi és történelmi előkészítés után kapcsolatteremtéssel, a szomszédos helységekre irányuló kutatási feladatokkal, kirándulással tehető élményszerűvé. Ez vonatkozik a régió ismeretanyagának feldolgozására is.⁷

³ Figyelembe kell venni, hogy az alakulóban lévő iskolaszervezetben a továbbtanulás során hány éves korában kerülhet el leghamarabb a tanuló a helyi iskolából.

⁴ A hagyományos népi kultúra örökségének párhuzamos, önálló tantárgyként való tanítására, az iskolai tananyagba való beépítésre alkotott modellről Miskolcon Halász Ágnes és Kiss Ágnes „Hagyományaink” című tanítási koncepciójával, négykötetesre tervezett kiadványával.

⁵ Teljességre nem törekedve ilyenféle tematikából épül fel a konkrét tananyag: A lakóhely rövid története; nevének eredete; részeinek, utcáinak, tereinek, nevezetességeinek, műemlékeinek számbavétele. Népszokásai, hagyományai, híressé vált szülöttei. A lakóhellyel kapcsolatos irodalmi, művészi alkotások. Emlékművek, emlékhelyek gondozása. Írásbeli, képi ábrázolású dokumentumok, elbeszélések alapján a változások számbavétele. A bel- és külterület térképén való tájékozódás; az utcák, terek, dűlők nevei; a határhaznázó módok.

⁶ Így például iskolai pályázatra készített riport, idegenvezetői szöveg, vers, elbeszélés, leíró fogalmazás, rajz, fénykép készítése is lehet az ismeretszerzés eszköze. A kérdőívek, útmutatók alapján – tanítói irányítással folyó – helyi gyűjtőmunkával, más munkáltató feladatokkal az alkotás ízt is megismertethetjük a tanulókkal. Az ilyen tevékenységek fontosságát emeljük ki, ha az eredményeket nyilvános keretek között, igazgatói vagy polgármesteri dicsérettel, tárgyjutalmakkal ösztönözzük. A díjak átadása helyi jeles napokhoz kapcsolódhat.

⁷ Az élményt adó, célszerűen tervezett tanulmányi kirándulások hatásos környezeti nevelést jelentenek, azonban egymásra kell épülniük. A település belterület, külterülete után a szomszédos településekre, kistájakra vezessen az út, és ezután következzen a távolabbi megyerészek, illetve a megyeszékhely megismerése.

A lakóhelyismeret kisiskoláskori intenzív – egy tantárgyon belüli – tanításának a folyamata a felsőbb osztályokban (és a középiskolában) több ágra szakad, tantárgyközzé válik. Eszközei a szaktárgyakon keresztül épülnek be az iskolai nevelés tudásköreibe. A szaktanárok élhetnek a tantervi szabadsággal ahhoz, hogy helyi adatokkal, kiegészítő földrajzi, történelmi, irodalmi, biológiai, illetve akár ének-zenei, vizuális nevelési tananyagokat dolgozzanak ki, s azokat beépítsék a maguk tantárgyának programjába.⁸ Meggyőződésünk, hogy a felnövekvő új nemzedék mindennapi tevékenységét és magatartását meghatározó műveltsége csakis a helyi gyökerekbe kapaszkodóan lehet európai érvényű és magyar. Ezért meghatározó fontosságú a lakóhelyi és regionális ismeretek kisiskoláskori, tudományos alapokon nyugvó tanítása, illetve az erre épülő speciális szaktárgyi folytatás.

A tananyag-tartalmak tudományos alapjai

Az oktatás hitele érdekében biztosítanunk kell a tanított anyag tudományos megalapozottságát. Ehhez segítenek hozzá bennünket a következő források:

a) A kulturális, tudományos, egyházi és közigazgatási intézményekben fellelhető, a településre, illetve a régióra vonatkozó kéziratok és nyomtatott dokumentumok.

b) A településkutatás helyi történeti, néprajzi, földrajzi gyűjtemények, gyűjteményeknek feldolgozott eredményei.

c) A fentiek alapján elkészíthető, minden gyermek kezébe odaadható, helyileg kötelező érvényű lakóhelyismereti munkáltató tankönyv (munkafüzet).

A tananyag összeállítása tehát azzal kezdődik, hogy feltárjuk a lakóhelyismeret helyben, illetve a megfelelő közgyűjteményekben (múzeumban, könyvtárban, levéltárban) fellelhető forrásait. A következő lépés az anyaggyűjtés. Természetesen tudomásul kell vennünk, hogy az iskola mindennapi munkájával lekötött valamennyi tanító, tanár (többségében családos asztal) nem tud emellett segítség nélkül tankönyvírásra is vállalkozni. Ehhez a munkához sok idő, rendszerint hosszú utazás, pénz kell, hiszen hiányoznak helyben, nehezen hozzáférhetőek a legszükségesebb forrásmunkák. Ezért fontos, hogy a helyi tankönyv készítésére vállalkozó pedagógusok mögött teljes anyagi és szellemi tekintélyével, munkamegosztással ott álljon a tantestület, az iskolavezetés, a helyi önkormányzat, valamint – adatszolgáltató készségével – a település lakossága.

A lakóhelyismeretnek épp úgy tudományos hitelűnek kell lennie, mint bármelyik más tantárgynak. S mint ahogy a többi tárgy ismeretanyagát a nevelő a tankönyvekben, segédletekben készen kapja, s ahhoz teszi hozzá a maga tudását, közvetítésben való jártasságát, úgy a lakóhelyismeret alapvető dokumentumanyagát is rendelkezésére kell bocsátani. Szakértői szűrőn átkerült, jóváhagyott, ajánlott programcsomagot kell minden településen az iskolák számára biztosítani. A megyei módszertani intézetek, munkaközösségek, honismereti egyesületek összefogva hathatósan segíthetik intézményeiket a lakóhelyismereti tankönyvek, munkafüzetek megírásában, összeállításában. Az alapidokumentumok megfelelő kiválasztásával, összegyűjtésével, fénymásolásával és az iskolákhoz való eljuttatásával lehet az oktatás sikerét megalapozni.

Az alapul szolgáló anyagok köre a következő lehet:

– A település népének története rövid összefoglalásban a megjelent helytörténeti munkák alapján. A történeti múlt látható emlékeinek (műemlékek, templomok, közintézmények, temetők) jegyzéke. A lakosság etnikai, néprajzi jellemzői.

– A település földrajzi, természeti adottságaira vonatkozó adatok (fekvése, határa, települési viszonyai, közlekedése, éghajlata, vizei, talaja, növényzete, állatvilága, gazdasági élete, földrajzi nevei).

– Belterületének térképvázlata, külterületének (határrészek szerinti) térképe.

A fenti alapidokumentumok mellett a szakszerűséget szolgálhatja a csomagban közreadható négy tanítói segédlet:

⁸ Jó példa erre a Miskolc három középiskolájában bevezetett kísérleti regionális irodalomtörténeti program, valamint az ehhez készülő Olvasókönyv.

- Levéltári és könyvtári forrásjegyzék a tanító további, közgyűjteményekben elvégezhető kutatásaihoz.
- Útmutató a lakóhelyismereti (történeti, néprajzi) gyűjtéshez.
- Konceptióvázlat (program) a lakóhelyismeret iskolai tanításához.
- Lakóhelyismereti munkáltató tankönyv (munkafüzet) a program megjelenítéséhez, megvalósításához.

A helyi tankönyv, munkafüzet

A tanító rendelkezésére bocsátott dokumentumok lehetővé teszik a további gyűjtő, feldolgozó, ismeretközvetítő tevékenységet, segítségükkel össze lehet állítani a tudományos értékű helyi dokumentumokat. Reálissá válik az a követelmény, hogy az iskola valamelyik tanítója, illetve munkaközössége megszerkeszthesse a lakóhelyismeret munkáltató tankönyvének helyi változatát.

Melyek a helyi tankönyv összeállításának fázisai? A folyamatot így foglalhatjuk lépésekre:

1. A tankönyv tananyagtartalmának, képzési céljainak, didaktikai szempontjainak meghatározása.
2. A tananyag tudományos alapjait képező dokumentumok *iskolai településtörténeti adattárba* gyűjtése, rendezése. (Írások, képek, térképek, rajzok stb.)
3. Az összegyűjtött adatok számbavétele, válogatása, rendezése.
4. A tananyag egyberendezése, a munkáltató feladatok meghatározása.
5. A település lakóhelyismereti munkáltató jellegű tankönyvének összeállítása, szerkesztése.

Az iskola rendelkezésére bocsátott dokumentum-csomag felhasználásával a helyi kutatáshoz, az anyag bővítéséhez munkaprogramok készíthetők. E program két irányú, mert egyfelől a *tanító*ra vonatkozik (tanmenet, kutatási program a közgyűjteményekben végzendő feltáráshoz, levéltári forrásjegyzék), másfelől a *tanuló*ra irányul (cselekvési program, helyi gyűjtőmunka, az útmutató felhasználása). A két irány azután összetalálkozik, s a közösen egybegyűjtött anyag számbavételével, válogatásával, rendezésével, összefoglalásával, a munkáltató feladatok meghatározásával, a képek és szövegek egybeszerkesztésével jutnak el az eredményhez: a lakóhelyismereti munkáltató tankönyv (munkafüzet) létrehozásához.

A jó lakóhelyismereti tankönyv ismérvei a szakmai és a pedagógiai követelményekből következnek:

- Tudományos megalapozottság, feldolgozásmódjában és mennyiségileg befogadható helyi ismereteket közöl.
- Célkitűzéseiben, tananyagának tartalmában összhangban áll a nemzeti alaptantervvel.
- Alkalmazkodik a tanulók életkorához.
- Figyelembe veszi a didaktikai szempontokat; vezérli a tanuló önálló ismeretszerzésének folyamatát.
- Anyagának elrendezése, áttekinthetősége, tagolása segíti a tanulót az elsajátításban, munkálkodásban.
- Az illusztrációk szervesen illeszkednek a szöveghez.

A tankönyv jóváhagyása – szaklektor(ok) véleményének alapján – az igazgató feladata; a kiadás (sokszorosítás) a fenntartó önkormányzat segítségét igényli. Lakóhelyismereti pályázat kiírása adhat módot a pályamunkák értékelésére, a legjobb munka kiválasztására, a hibák jelzésére, az erre a munkára vállalkozók anyagi és erkölcsi elismerésére.

A feltáró munka, az anyaggyűjtés eredménye *településismereti adattár* létrehozását is lehetővé teszi, amelyben megőrizhetők a további tevékenységek szempontjából is használható dokumentumok:

- A közgyűjteményekben föltárt dokumentumok fénymásolatai, fényképei (pl. a település alapítólevele, régészeti leletei, kéziratok térképe, címere, régi pecsétjének lenyomata stb.)
- Az iskola által végzett településkutatás (helytörténeti, néprajzi, földrajzi, biológiai gyűjtőmunka) feldolgozott eredményei.
- A településsel kapcsolatos irodalmi és művészeti alkotások másolatai; a településsel foglalkozó művekből összeállított kis helyismereti könyvgyűjtemény.

- A település évenkénti krónikája, a nevezetesebb események, változások följegyzései.
- Az iskolai évfolyamok gyűjtései, újabb kutatási eredmények dokumentumai.
- Fényképtár, film- és videótár a település életéről.
- A lakóhelyismereti tankönyv (munkafüzet) változatainak példányai (minden évfolyamról egy-két tanulói munka megőrzésével).

Összefoglalásul

A lakóhelyismeret iskolai tanításának igen nagy az elvárható haszna.

Az adott településen élőkben – főleg a gyermekekben, az új nemzedékben – felébresztene a lakóhelyük iránti érdeklődést, tudatosítaná a reális adottságokat, az értékeket, ezáltal ösztönözné a szülőföld iránti szeretetet, tenniakarást. Ennek – különösen a hátrányos helyzetű térségekben – igen nagy a nemzetpolitikai jelentősége.

A lakóhelyismeret tanítását vállaló pedagógusok számára ösztönzést adhat, hozzájárulhat a régen nélkülözött, kutató, alkotó pedagógus szellemiség terjedéséhez.

A minden településen létrejövő – oktatási és közművelődési szempontból egyaránt kitűnően hasznosítható – településismereti adattárak, gyűjtemények lendületet adhatnak a honismereti mozgalomhoz, kihatnának tehát a település közéletére is. A helyi tudat alakulásában így fontos tényezővé lehetnek.

Folyamatossá tehető, tehát az egyes nevelői személyiségektől függetlenül tehető az iskolai lakóhelyismeret tanítása; nem kell ezt a munkát mindig újratekerni.

A helyi önkormányzatok – a lakosság és az iskola – összefogásával megszülető lakóhelyismereti tankönyvek a települések helyi kezdeményezőképességét, így remélt gazdasági fellendülését erősíthetik, emellett a szellemi megújulás eszközei lehetnek. Téglák a honfoglalás 1100. évfordulójára emlékező Magyarország jövőendő történetéhez.

Függelék

1.

Tájékoztató az adaptálva alkalmazható tanítói segédletekről és alapidokumentumokról

Ezek a segédletek a lakóhelyismeret előbbieken ismertetett tanítási koncepciója alapján az iskolákban végzendő tanítói-tanulói kutatással kiegészülve alkalmasak a lakóhelyismereti tananyag összegyűjtésének, az iskolai településtörténeti adattárak létesítésének és a lakóhelyismereti tankönyv összeállításának segítésére.

Adott megyére, térségre vonatkozó mintagyűjtemény javaslat:

Egy település lehetséges alapidokumentumainak, tanítói segédleteinek felsorolását tartalmazza. Az adott megye valamennyi településére konkrét, helyi adatokkal adaptálva a jövőendő lakóhelyismereti tankönyvek tananyag-tartalmának összeállításához közölnek adatokat. Segédletként alkalmazhatók a helyi tanítói-tanulói gyűjtőmunka megindításához, a lakóhelyismereti tantárgy iskolai bevezetéséhez.

Tartalma:

- ⇒ A lakóhelyismeret tantárgyként való tanításának és iskolai bevezetésének *koncepciója*.
- ⇒ *Monográfiái* adatsor a település történetéről. - Ennek lehetséges kiegészítésére:
- ⇒ *Levéltári forrásjegyzék* a tanító kutatásainak megkönnyítésére.
- ⇒ *Településföldrajzi adatsor*. A helység fekvése, domborzata. A település helye megyei viszonylatban. A helység határai, szomszédos települései. Utak, közlekedési lehetőségek vasúton és műúton a szomszédos falvak és a közeli városok viszonylatában. A településhez tartozó ösztérület. A legelők, az erdők, a szőlők helye a határban. A talajviszonyok. A közölt adatsort ki kell egészíteni az éghajlatra, a vízrajzra, a növénytermesztésre, az állattenyésztésre, az iparra, a kereskedelemre vonatkozó helyileg gyűjtendő adatokkal is.

- *Térképek* a település határának földrajzi neveivel, a bel- és a külterületről. (A tanító számára nagy, demonstrációs, a tanulók számára A3-as méretű kivitelben.)
- *Tájékoztató jegyzet* az alapidokumentumokhoz, továbbá összevetésre alkalmas népességi adatok.
- *Útmutató lakóhelyismereti gyűjtéshez*, a tanulói kutatáshoz. Morvay Péter munkája tartalmazza történelmi, földrajzi és néprajzi vonatkozásban a biztos alapokat nyújtó 12 kérdés-csoportot, amelyek segítségével a tanító a gyerekekkel kutattathatja, feltérképezheti a helység természeti viszonyait, történelmi adottságait, néprajzi jellegzetességeit. A szerző tanácsaival és a közölt szakirodalommal együtt olyan segédeszköz lehet a tanító kezében, amellyel a tanulókat munkáltatva kiegészítheti a nyújtott dokumentumokat. Saját kutatásait hozzátéve megteremtheti a kezdeti – oktatási célokat szolgáló – *helyi iskolai településtörténeti adattár*-at, amelyet szintén ezen útmutató további felhasználásával minden lakóhelyismeretet tanuló évfolyammal bővítetni lehet. Ezzel folyamatosan lejegyzésre kerülhet a településről minden fontos tudnivaló, és tanítóváltozás esetén is folyamatos maradhat a tantárgy tanítása.
- A csomag összegező darabja – egy a kiválasztott helységről a koncepciót megjelenítő – kész lakóhelyismereti munkáltató jellegű tankönyv lehet, amely a felsorolt alapidokumentumok, valamint a helyi és közgyűjteményi kutatások alapján készült, és magában foglalja a település ismeretanyagát. – Ez a tankönyv kettős célt szolgálhat: a) az adott településen lakóhelyismereti tankönyv az iskola számára; b) a helyismereti oktatás egyik adaptálható lehetőségének bemutatása, szemléltetése a megye iskolái számára. Illusztrációként használható az összegyűlt tananyag rendszerezéséhez, feldolgozásához, a munkáltató feladatok alkalmazásához mind tartalmi anyagában, mind módszertani megoldásaiban, didaktikai-formai felépítésében, a helytörténet befogadásának megkönnyítésében, a régmúlt időknek a jelen tanulójához való közelítésében.

Az iskolákba való eljuttatása, mintaként való felhasználása – az adaptált alapidokumentumokkal együtt – a lakóhelyismereti tantárgy iskolai bevezetésének céljait jól szolgálja. A térség minden iskolájában összeállítható lakóhelyismereti tankönyvek előkészítői a regionális ismeretek tanításának is.

A továbbiakban egy lakóhelyismereti tankönyvírói pályázat meghirdetésével lehet elősegíteni a helyi lakóhelyismereti tananyag összegyűjtését és megírását.

2.

Részletek Kázmárk lakóhelyismereti tankönyvéből

(A munkáltató tankönyv ismertetését lásd Függelékünk 3. pontjában)

Közpületei:

Templom, paplak, posta, általános iskolák, óvoda, bolt, művelődési ház, faluháza

Nevezetességei: műemlékek

Református templom

Péchy kúria

Emlékművei:

A hősi emlékmű, Péchy obeliszek (Alsó-, Felső-Kázmárkon)

Gyűjtés:

Gyűjts képeket, rajzokat:

Közpületekről,

műemlékekről,

emlékművekről Kázmárkon!

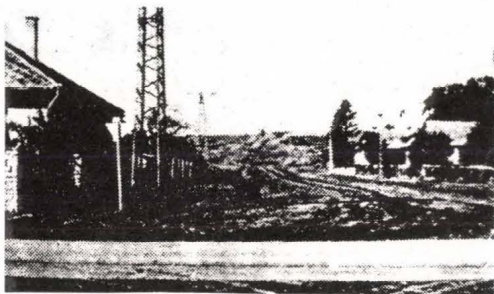
Jó tudni!

A falun keresztülvezető út, a Fő utca — országút volt. A pesti sóútból Kázmárk déli határában kiágazva északi irányban az egész Abaújvármegyét átszelve a szepesi úthálózattal, azon túl Lengyelországgal kötötte össze a pesti utat. Ennek a kereskedelmi útnak első állomása volt Kázmárk.

A két falu alsó és felső kijáratánál ezt az utat a szőlőhegyekről lefutó kelet-nyugati irányú földutak keresztelték. Mindkét kereszteződésben a Fő utca nyugati oldalán és a szőlőutak mellett sorakoztak hajdan az alsó-kázmárki, felső-kázmárki pincék.

Feladatok:

1. Gyűjtsetek képeket, adatokat, történeteket a régi kázmárki pincékről, gabonavermekről!
2. Amit megtudtatok róluk, írjátok le az osztály közös füzetébe is! Tegyétek az iskolai könyvtárba!

A Fő utca és a Felsőfalusi csapás kereszteződése
(A házak mögött pincék, feljebb gabonavermek voltak)

A Fő utca és az Alsófalusi csapás kereszteződése

Kázmárk mai közlekedése:

A községnek a Budapest — Miskolc — Hidasnémeti vasúti fővonalon vasútállomása 4 km-re Halmaj községben van.

A falun észak-déli irányban keresztülhalad a Budapest — Miskolc — Hidasnémeti 3.sz. főútvonalból a falu déli határában elágazó Szikszó — Rakaca portalanított műút. Ez a belterületen ma a helység főutcáját képezi. Ezen keresztül a falunak állandó, menetrendszerű autóbusz összeköttetése van dél felé Halmaj vasútállomással, Szikszó és Miskolc városokkal. Észak felől elérhetők a szomszédos szárazvölgyi települések és Encs városa. Ezen az úton élénk a forgalom lakossági magángépjárművekkel is.

Múlt

Possio Felseő Kasmark deserta.

Santa Paal ki annak eleötte Felseő Kasmarkon lakot, de most quia propter Comminationem Turcar Agriens saepissime factam, deserta atque desolata esset Lehen lakik meg esküven hiti utan így vall. Tugya azt bizoniosan hogy also kasmarknak elrablasakor, Felseő kasmarky embertis negyet vittének el az Eghry Teőreőkeők.

Az 17. század közepéig a jegyzőkönyvek tanúsága szerint pusztá volt a két Kázmárk. Lakói elbújdostak. A század második felében újra benépesült a két falu. Kevés időt élhettek békességben. A század végén dúló vallási harcok, nemzeti felkelések a kázmárki férfiakat is harcba szólították. A magyaroknak most már nemcsak a török, hanem a német zsoldos katonák ellen is védekezniük kellett.

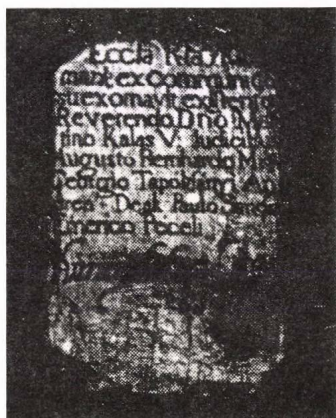
A 18. század elején II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának küzdelmei és az 1711. évi pestis járvány újra elnéptelenítette mind a két Kázmárkot. Egy feljegyzésben üzenik a régi kázmárkiak: A felső-kázmárki temető közepén van egy hely, ahol van egy nagy kő, amely azt jelzi, hogy ide temették el 1709-'10-ben a pestisben elhunytakat. 1715-ben, 1720-ban a nemesek által lakott helyek és a jobbágy részek lakatlanok voltak. 1726-ban Felső- Kázmárkon már hét nemes család lakott és református magyarokkal népesült be a század derekán. Alsó-Kázmárkot földesura telepítette be ismét református vallású magyar jobbágyokkal. Ekkor „Másod ízben újítottatott a Templom és padlásoltatott az 1748-dik esztendőben.” A 18. század végi kázmárkiakról, életükről, a falu határáról már így szól egy száz évvel későbbi híradás:

Felső- és Alsó-Kázmárk földművelő, curialis nemes lakosai a múlt század utolsó tizedében, gazdag, ki nem merült, a szorgalmat bőven jutalmazó földeiken, patriarchális jólétben, például egyetértésben éltek, s dícselkedni szoktak a boldog határral, hol a gabona búzává változik. Növelte vagyonosságukat a hegyaljaihoz hasonló bort bőven adó szőlőhegyők, melynek híres termését aranynyal fizették a lengyel kereskedők. E jólét meglátszott a lakosok külsején is; erőteljes, piros, jól megtermett nép lakta a boldog határt, nagy részben kurucz faj, Rákóczi hadának utódai, kik mintha perczenként várták volna, honnét harsan meg a lároga. Az egyszerű családok leányai is méltók voltak a férfiakhoz, mit többi közt azon adat is bizonyított, hogy volt idő, midőn egyszerre 18 papné élt, kázmárki születésű, a vidéken; jele a magasabb fokú műveltségnek e szalmatekés házak alatt. Mert az említett boldog anyagi helyzet koronája az volt, hogy a kázmárkiak nemcsak otthon, jó karban tartott cieni iskolájokban, hanem a szomszéd felsőbb iskolákban is, Szikszón, Miskolcon, Sáros-Patakon, hagyományos szép szokásuk szerint, gondosan taníttatták gyermekeiket.

Az első magyarországi népszámlálás idején 1787-ben: Alsókázmárkon 27 házban 267 lakos volt, ebből 25 nemes. Felsőkázmárkon 75 házban 448 ember élt. Ezek közül 100 volt a nemes.

a jelenben

A visszatelepült kázmárki őseink békés építő munkájukról üzennek nekünk egy latin nyelvű emléktáblán:

Magyar szövege ez: „E boldog szentegyházat közmeg-eggyezéssel Kázmárk újtotta tisztelendő alsóvályi Kalas Márton működése idején - Márton Ágost Bernát, Tapolcsányi György, Deák András, Simon Pál, Péczeli Imre idejében, az 1664-ik évben.”

Kázmárk

17-18. századi emlékeiből

Kohely, 1678.

Közös kutatási feladat:

Vegyetek magatokhoz papírt, ceruzát!
Látogassatok el a kázmárki református templomba! Nézzétek meg a templom északi falán ezt a ma is látható latin nyelvű kőtáblát!
Olvassátok el, írjátok le a többi tábla üzeneteit is!
(Ismerkedjétek meg a templom más neveztességeivel is!)

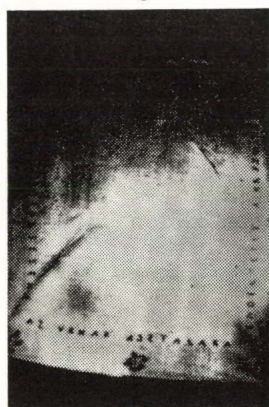
Szorgalmi feladat:

Nézd meg az olvasó könyvedben mely olvasmányok szólnak a 17.sz.-ről!

Kik a szereplők?

Összefoglaló feladat:

Írd le! Mit tudnál mesélni a templomokról a faluba tévedt idegennek

Úrasztali vészönterítő, 1712.

Kázmárk a Szárazvölgyben

A Szárazvölgy a Cserehátban

A Cserehát hazánk legészakibb fekvésű dombvidéke. Történelmi neve a táj nagy részét borító cseres, tölgyes erdőtől származik. A táj magterülete a Bódva és a Hernád közötti belső vidék — abban is az É—D-i irányú Vadász és Vasonca-patakok *vízgyűjtő* területe.

Lankás lejtők, 250 — 300 m magas dombok, száraz völgyek, kisebb erdőfoltok, szántóföldek, legelők váltakozása jellemzi leginkább ezt a vidéket. A cserehátai szárazvölgyek lankáin kevés az állandó és időszakos *vízfolyás*. A *talajvíz* magassága is alacsonyabb, mint az ország más dombvidékein. Csapadék szempontjából a *medencejelleg* a meghatározó! A környező hegységek miatt enyhe *főnhatás* érződik. Éghajlatuk így enyhén szárazságra hajló. A táj lényegében csak a területére hulló csapadékvízzel gazdálkodhat. A Homrogd — Kázmárk — Monaj közötti háromszög alakú területen az átlagosnál meredekebb lejtőjű emelkedések vannak. Ezért az abaúji Szárazvölgyre a csapadékszegénység fokozottabban érvényes lehet. Ezt a jellemző tulajdonságot a völgy és benne néhány település régi neve is (Szárazberencs, Szárazbakta, Szárazkék) magában foglalja.

A Szárazvölgy a Cserehát nyugati peremén húzódik. Észak felé mélyen benyúlik a Cserehátba. A felsőgagyi tető dombkaréjának déli lejtője alatt van a völgy kezdete. A *völgyfőben* és Csenyete környékén feltörő forrásokból keletkező vízárkok és a dombról folydogáló felszíni vizek Felsőgagy északi részén egyesülnek. Ezek alkotják a Vasonca szárazvölgyi patak forrásvidékét. A patak hossza 68-70 km. Torkolata Halmajnál volt. Itt ömlött a Bársonyosba. Jelenleg Szentistvánbaksa közelében ömlik a Hernádba. A Vasonca is a Hernád vízgyűjtője.

A Szárazvölgyet két oldalán kísérő cserehátai dombok saját megkülönböztető, külön nevei Kázmárk határában mind jó ismerősünk. Szépségükben mindennap gyönyörködhetünk. A völgy területének nagy része alkalmas mezőgazdasági művelésre. Sok helyen keresztülszántják a völgyet és a lankás részeket. A földek gondos művelést, gyakori trágyázást kívánnak. Így minden növény haszonnal termelhető.

Települések a Szárazvölgyben

A Szárazvölgy tengelyében lefutó Vasonca-patak mellékén — mint cérnára fűzött gyöngyök — sűrűn sorakoznak a települések. Régi történetük sok érdekességet tartogat számunkra.

A Rásony határában talált kőbalták, őrlőkövek annak bizonyosságot, hogy a völgy már a kőkorszakban is lakott terület volt. A Vasonca-patak szláv eredetű neve arról beszél, hogy a magyarok előtt szláv népek laktak itt.

Szómagyarázat

Kifejezések értelmezései:

- Írd ki a füzetedbe a kiemelt szavakat!
- Beszéljetek róluk tanáraitokkal!
- Írjátok a szavak mellé a jelentésüket!

Jegyezd meg! Mondd el!

Miért száraz a Szárazvölgy?

Tájékozódási feladat:

Olvasd le a térképről és tanuld meg a szárazvölgyi falvak nevét!

*Légy kereskedőksérő lovas
Abaúj megye határáig!*

Tennivalóid:

— Kövesd őket útiúkon a térkép
segítségével!

— Jegyezd fel, milyen helységeken
mentetek keresztül, hol érték el a
megyehatárt!

— Búcsútintve milyen vármegyébe
jutottak?

*Keress a felsorolt esemé-
nyekről olvasmányokat a
tankönyvedben!*

— A számodra legérdekesebb
történelmi eseményt meséld el
annak, akit nagyon szeretsz!

Miután — a felső-kázmárki pincéknél a mai Fő utca és Felsőfalusi csapás kereszteződésében — a hajdani lengyel kereskedő kifizette a körmőci aranyakat a kázmárki szőlősgazda boráért — kezét rázták. Mehetünk haza Lengyelországból — szólt oda a többieknek. Léh felé indultak a hordókkal megrakott szekereken. Szepsiben nagyobb pihenőt tartottak. Még hosszú ideig poroszkáltak a veszélyes, nehéz utakon míg elérték a közös magyar — lengyel határt.

Békeidőben gyakran jártak a régi kázmárkiak is a felsorolt utakon Szikszóra, Miskolcra, Kassára, Eperjesre. A piacokra, vásárokra gyalog hajtották a lábasjóságot. Hátukra kötött batyukban vitték az eladnivaló élelmiszert. Lovon, számaron, szekéren is közlekedtek.

Az évszázadok során a háborús időkben a kereskedelmi utak hadiutakká váltak. Ezeken jöttek Magyarország és Abaúj elpusztítására, meghódítására a tatárok, törökök, oroszok, németek, csehek. Ezeken az utakon hurcoltak, hajtottak fogságba, hosszú rabságra sok magyart. Ezeken az utakon futottak a menekülők, hagyták el a hazát a bujdosók, kivándorlók. Itt hurcolták be a pusztító járványokat.

A mohácsi vész (1526) után az ország három részre szakadásával a megyénk területe folytonos harcok, beszállásolások, vallásháborúk színhelye lett. Központja volt az ország függetlenségéért folyó szabadságharcoknak is. Ezeken az utakon vezették seregeiket Bethlen Gábor, Bocskai István. Erre száguldoztak Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc kurucai. Az itt élők ősei voltak az 1848-as vörös sapkás honvédek, akik Buda ostrománál is hősiessen harcoltak. Méltó, bátor utódaik lettek a világháborúban, forradalmakban harcoló abaúji katonák.

A diákok, a kereskedők ezeken az utakon hozták be és terjesztették vidékünkön a nyugati világ áruait, a nyugati műveltséget, a tudományt, az új vallások tanításait. Abaúj megyében Vizsolyban nyomtatták ki először magyar nyelven a teljes bibliát. E tájon indult el a magyar nyelv szebbé tételéért a nyelvújító mozgalom.

Hír

1992. március 6-án Abaúj megyében szülőföldünkön járt Kosáry Domokos a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Encsen a magyar nyelv történetéről beszélt. Elmondta: egész Európában latin nyelven terjedt el a műveltség. A 15 — 17. században kezdtek kialakulni a nemzeti nyelvek. A magyar nyelv kialakulása a 18. század végén fejeződött be. Kazinczy Ferencnek és társainak írásaival Abaújnak a nyelvjárása terjedt el az egész országban. Ez lett a hivatalos magyar irodalmi nyelv. Abaúj megye népe napjainkban is ezeken az utakon jár munkáért, kenyérért, műveltségért más megyék területére.

3.

Az abaúji Kázmárk helyismereti tankönyve⁹

„Lakóhelyismereti munkáltató tankönyv” műfaj megjelöléssel adta ki Pozbai Dezsőné tanítónő a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti bizottság gondozásában a *Kázmárk, Abaúj megye* című 150 oldalas úttörő jelentőségű munkáját. Egy hátrányos helyzetű, perifériára szorult vidék, a Cserehát üzenete ez a kötet; híradás arról, hogy az ottani – számában csökkenő – ifjúság számára is fontos a helyi történeti és táji értékek ismerete. S arról is, hogy ezek az értékek egyértelműen igazolják: nincs miért szégyenkezni; nehéz sorsa ellenére e vidék sem alábbvaló.

A Kázmárki Füzetek sorozatának második darabja ez (az első is Pozbai Dezsőné munkája volt *Kendermunkák Kázmárkon* címmel), s tanúsítja, hogy szorgos kutatómunkával egy kulturális és tudományos szempontból intézményhiányos tájon is születhetnek igen tisztességes eredmények.

A helyi általános iskolai oktatás számára készült igényes kiállítású s gonddal illusztrált kötet megjelentetése érdekében a helyi és a megyei intézmények sikerrel fogtak össze. Rémiás Tibor szerkesztő, Wolf Mária és Csorba Csaba lektorok, Urbán Tibor grafikus szíves segítői voltak a szerzőnek, aki többéves törekvéseinek megtestesülését nyújtja könyvében. Alap gondolatát kázmárki tanítónőként dolgozta ki, a honismereti mozgalom lelkes munkásaként gyűjtötte helytörténeti anyagát, s a Kazinczy Ferenc Társaságban – évek óta az elnökség tagjaként – munkálkodott az abaúji iskolában. Pozbai Dezsőné munkája tehát kettős célt szolgál: kiegészítő tankönyv a kázmárki Fogarasi János Általános Iskola tanulójfjúsága számára egyfelől, és követendő példa, a helyismereti oktatás egyik megoldási lehetőségének bemutatása másfelől. Példaértékű könyvet kaptunk tehát, amely mind tartalmi, mind módszertani szempontból érdemes fokozott figyelmünkre.

A kötet – amint azt címe is sejteti – két részből áll: az első Kázmárk községet, a másik Abaúj megyét segít megismerni. Az egyes részek négy-négy fejezetre tagolódnak; előbb történeti, aztán földrajzi jellemzést adnak, majd egy tágabb kitekintés után olvasmányok mélyítik el az ismereteket, teszük még vonzóbbá az anyagot. A műfaj, amelyet a szerző igen helyesen és tudatosan választott, lehetőséget ad a könyv használójának a tevékeny együttműködésre: kutatási, tájékoztatósi, szorgalmi és összefog-

láló feladatok vonják be Kázmárk és Abaúj megye közvetlenebb megismerésébe az ifjú olvasót. Szemléletének meghatározó eleme, hogy a múlt és a jelen párhuzamára épül az ismeretek feltárása, s hogy a szerzői szöveg alárendelődik a többféle kútfő és forrás ismeretkincsének.

Az vitatható, hogy a történeti vagy a földrajz ismeretek útján vezessük-e be előbb a kis-iskolásokat a falu alaposabb megismerésébe. Itt sorrendileg a történeti fejezettel találkozunk először, de természetesen a gyakorlati felhasználásban nem kell a tankönyv rendjét mechanikusan követni. Különösen az alsó tagozat tanulói körében ajánlható a földrajzi megközelítés, hiszen ez konkrétabb, egyszerűbben szemléltethető, természetesebb módon befogadható fogalmakkal és következtetésekkel dolgozik. A szerző is több támpontot, segítséget ad; mégpedig a hasznos bevezető sorokkal, szómagyarázatokkal, a feldolgozáshoz adott útmutatással. A természeti viszonyok megismerése mellett a néprajzi jellemzőkről, a helynévanyagról, a határhasználatról is tanulnak; kitűnő tájékoztatói alkalom a térképpel való munka. E részhez közvetlenül kapcsolódhat a környezetvédelem is. A hazai térben való tájékozódás, a természeti adottságok számbavétele, a hagyományos nép-élet egyes szektorainak vázlatos megközelítése után valószínűleg könnyebb a diák számára az itt élő nép múltjának, a megtett történeti útnak a megértése.

A helytörténet befogadásának megkönnyítésére is vannak a szerzőnek kitűnő megoldásai. Már az a tény, hogy a község műemlék templomának rövid bemutatásán át teremti kapcsolatot a középkor s jelenünk között, hogy a megtelepülés néhány állomását rögzíti, hogy a falu jeles szülötteit bemutatja. Maguk a képek is a szöveggel egyenértékű információt adnak. (Beszédes példa erre a műemlék Péchy-kúria XIX. századi virágzó és 1993-ban készült pusztuló képének egybevetése!) Tompa Mihály, Péchy Tamás, Fogarasi János méltán kap helyet Kázmárk történetében. Ez a fejezet azonban mégis sok nehézséget tartogat a közölt latin és magyar történeti szövegek miatt, amelyek lexikai és grammatikai felfogása még tanári segítséggel sem könnyíthető meg eléggé. Például a román kori építész, a parochiális egyház, az oppidum, a curialis nemes, a prédikátor s több más kifejezés egyszerre zúdírt előzmények nélkül zsúfolt ismeretanyagot a

⁹ Kovács Dániel könyvismertetése eredetileg a *Honismeret* című folyóiratban jelent meg; 1994. XXII. évf. 1. sz. 88-90. o.

tanulóra. Ráadásul ebben a részben sokkal kevesebb a szó- és fogalommagyarázat. Ez valószínűleg abból következik, hogy az anyagban a középkori Kázmárka vonatkozó forrásanyag került túlsúlyba. Talán a XIX. és a XX. századra, a közvetlen múltra vonatkozóan lehetne bővíteni a fejezetet. Hiszen a jobbágyfelszabadítás, a polgárosodás (falusi egyesületek, öngazdátás), a gazdálkodásban és az életmódban bekövetkező változások, Trianon, a két világháború, a földosztás, a szövetkezesítés, a közigazgatási átalakítások még ható nyomokat hagytak a falu arculatán, népének helyzetén. A szerző azonban változatos feladatokkal, olvasmányokkal igyekszik a régibb időszakot a jelen tanuló-jához közelíteni.

A továbbiakban a tankönyv helyesen tágitja a kört. Kitekint a több hasonló helyzetű község *táji egymásrautaltságára*, a Száraz-völgy és a Cserehát jellemzőire. Itt is a földrajzi feltárás a könnyebb, s itt is a középkori történeti helyzetkép a hangsúlyosabb. Az ötleter összefogható feladatok nyomán viszont feltárható a közelmúlt és a jelen. Magam a néprajzi feltárásnak nagyobb nyomatókat adnék, annál is inkább, mert az általános iskolai tanulók képesek a sikeres gyűjtőmunkára.

Nemcsak a szellemi kultúra (mese, monda, dal, babonáság, szóláskincs stb.), hanem a népi gazdálkodás, életmód, táplálkozás, lakáskultúra, valamint a társas kapcsolatok (pl. családi, rokonsági, szomszédsági viszonyok) vonatkozásában is. Az együttműködés és a közös történelmi sors indokolja, hogy a néprajzi sajátosságokra e részben térjenek ki részletesebben.

Az *olvasmányok* érdekeseek, változatosak s bővíthetők. Céljuk, hogy szint vigyenek a tanulásba, s fölébresszék az igényt az önálló búvárkodásra, a falu és a táj még alaposabb megismerésére. Ezzel a fejezettel zárul a 80 oldalas első rész.

A kötet 70 oldalas második részében a *megye* szintjéig tágul az érdeklődés köre. A hangsúly – a területi arányok szerint – itt is a középkorra esik. Valóban alapos részletességgel táru fel Abaúj vármegye kialakulása, a történeti megye földrajzi jellegzetessége; másfelől azonban igényelnénk a reformációval együtt járó szellemi fellendülés hangsúlyosabb bemutatását – hiszen a kor csúcsteljesítménye az abaúji Göncön és Vizsolyban megszületett Károlyi-biblia –, valamint Kazinczy ugyancsak Abaújhoz (Kassához, Regmechez, Széphalomhoz) fűződő korszakos jelentőségű munkásságának részletesebb szerepeltetését. Általában: a művelődéstörténet az elvárhatónál hangsúlytalanabban szerepel, valószínűleg abból a meggondolásból,

hogy annak teljesítményei bizonyos mértékig úgyis megjelennek a jobb tanárok óráin az iskolai tananyagban.

Az 1950-ben egyesült Borsod-Abaúj-Zemplén megye jellemzésére is kiter egy rövid fejezet, majd olvasmányokkal zárul a megyei rész is. Forrásjegyzék, irodalomajánlás, tovább bővíthető szó- és kifejezés-magyarázat egészíti ki a kötet anyagát.

Tartalmi áttekintésünk képet adhat a kázmárkai munkáltató tankönyvének jellegéről, de ismételtlen utalunk kell formai megoldásaira is. A történeti és mai állapotokat idéző képek, a bőséggel csatolt térképek és vázlatok, a rajzok nem egyszerűen dekoratív hatásúak, hanem szerves részét alkotják a szövegnek: tevékenységek, feladatok kapcsolódnak hozzájuk. A kötet nagy értéke, hogy kézen fogja a tanulót, s bölcsen tanítva, gondolkodtatva, cselekedtetve viszi egyre közelebb a szülőföld, a lakóhely jellemzőinek szakszerű és élményszerű felismeréséhez. Nagy szeretettel készült ez az anyag, s ez bizonyára átsugárzik a tanulóira is. S ha a könyvet a gyerekek kezébe adó pedagógusok ugyancsak értőn közelítenek a tankönyvhöz, akkor kitűnő eszköz birtokába jutnak nevelő tevékenységükben.

Kiséreleti jellegű, úttörő vállalkozás Pozbai Dezsőné munkája, amely *egyik* lehetséges, nagyon tanulságos módját mutatja be a tartalmas helyismereti oktatásnak. Ha egyes részletekben talán más megoldást javasolnánk, az nem von le semmit a munka értékéből, melynek – a helyi alkalmazás nagy hasznán kívül – épp az ad megkülönböztetett jelentőséget, hogy – remélhetőleg – követésre, újabb teljesítményekre ösztönöz más pedagógusokat.

Örömmel tudósítunk arról, hogy Zemplénben és Abaújban a Kazinczy Ferenc Társaság kezdeményezésére és a megyei honismereti bizottság támogatásával szervezett akció indult a honismeretnek az általános iskolában való tanítása elősegítésére. Az eddigi tapasztalatok megírására ösztönöz pályázat mellett a Karcán és az Abaújszántón rendezett szakmai tanácskozás is ebbe a programba tartozik. Pozbai Dezsőné munkája ugyancsak kézzelfogható segítség minden iskolának, amely az új nemzeti alaptanterv lehetőségeivel élve fontosnak tartja a szűkebb pátria megismertetését szervesen építeni be a tananyagba. Eszünkbe jut a nemzedékeket tanító Losontzi-féle Hármaskör, amely egyik mottóját Liviusztól választotta: „Patriae memoria dulcis”. Ez a munkáltató tankönyv is azt szolgálja kisdíjakaink körében a szülőföldre irányítva a figyelmet, hogy a következő nemzedéknek is édes legyen a haza emlékezete.

Kováts Dániel

N. BODNÁR KÁROLY

Emlékezés dr. Zsíros Józsefre

Zsíros József 1900-ban Hernádszentandrás községben született, gazdálkodó szülők gyermekeként.¹ Szorgalmas és fáradhatatlan lelkesedéssel végezte gimnáziumi és teológiai tanulmányait Sárospatakon.

1926-ban került Taktaszadára segédlelkésznek. A református egyház ottani gyülekezete nagy szeretettel és tisztelettel fogadta. Ő szervezte meg az ifjúsági leány- és legény-egyletet, vallásos esteket iktat be az egyházi élet keretein belül. Elragadó igehirdetéseiben olyan lenyűgözően magyarázott, hogy a taktaszadai hívők „aranyyszájú” papnak nevezték.

A vallásos estéken nemcsak a református hívek, hanem a római katolikusok is résztvettek igehirdetésein. Pedig ebben az időben némi ellentét volt a két felekezet között. Kedves emlékként írom le, hogy a tiszteletes alacsony termete miatt apám titokban emelvényt készíttetett számára, hogy az amúgy is magas falú szószékből kellőképpen kiláthasson.

Két évet töltött Taktaszadán, majd 1928 őszén újra visszatért Sárospatakra, ahol teológiai tanári kinevezést kapott. A búcsúztatás könnyekre fakasztotta a falu lakóit. Oly nagy kísérettel távozott a vasútállomásra, hogy a vonaton azt utasok az kérdezték: „ki ez a miniszter, akit ily nagy tisztelettel ünnepelnek”.

Sárospatakon nagy odaadással végezte hivatását;² nagy gond és küzdelem van tudományos címei mögött. Vendégtanárnak hívták meg Amerikába, s onnan az időközben bekövetkezett politikai fordulat, a pataki református főiskola megszűnése miatt nem térhetett vissza. Az Egyesült Államokban alapított egyik magyar református gyülekezet lelkésze lett. Életútjáról az amerikai lelkészi kar egyik kiváló tagja, hálás diákja, Nagy Lajos így emlékezik:

– Voltak a közel 500 éves pataki iskolának kiváló professzorai, de alázatosságban és hűségben nem tőle nagyobbak. Voltak a pataki iskolának világhírű tanítványai – Kossuth Lajos, Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály és mások –, de hűségben ott áll ő is a legnagyobbak között. Harminchárom évig távol él Pataktól, de lélekben sohasem szakadt el tőle, élete Rodostójából mindig hazafelé zokog szeretettel Alma Materre felé. Pereg és pereg alázatos könnye, és zúgolódás nélkül ismétli élete nagy leckéjét: „Nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.” Tizenöt amerikai, kanadai és délamerikai tanítványa nevében köszöntjük azt a tudást, amit elménkbe vésett, azt a hitet, amit szívünkbe oltott, azt a nevelést, amit adott, s amit nekünk tovább kell adni az ő imádott magyar népének.

– Tanárai kiküldik Amerikába, Philadelphiába, hogy készüljön elő az újszövetségi professzorságra, s tanulja a görög nyelvet. Hazajövet neki adják az ószövetségi tanszéket, hogy tanítsa a héber nyelvet. Én tőle tanultam meg, hogy az Isten szuverén, felséges, aki eleve elrendeli üdvösségünket, elrendezi sorsunkat, kíméri utunkat. Ezzel a hittel jár egy életen át. Ezzel a hittel tudta csak elfogadni, hogy a pataki teológiai igazgató, közigazgató, aki felért a csúcra, elérte élete célját.

– Kiadja könyveit, amikor rendkívüli tanári fizetése a kórházi költségek és a megélhetési költségeit sem fedezi. Szegény mint a templom egere, s mégis megosztja falatát a konviktusból kitiltott szegény diákkal. Nagyon szegényen küzdenek mint fiatal pár, de a nincstelenségben van egy drága kincsük, az, hogy aranyból van a szívük. A hitük pedig rendíthetetlen.

¹ Dr. Újszászy Kálmán közléséből tudjuk, hogy a paraszti sorból kinövő tehetség útját szülőfalujának tanítója, az ugyancsak pataki professzorrá lett dr. Szabó Zoltánnak az ódcsapja egyengette. (A Szerk.)

² Egyike lett azoknak az ifjú teológiai akadémiai professzoroknak, akiknek a pataki főiskola két világháború közötti megújulása köszönhető. Méltó tehát, hogy születése 95., halála 15 évfordulója idején megemlékezzünk róla. (A Szerk.)

Iskolájáért, diákjaiért mindent megtesz, vállalja a lelki és fizikai megaláztatást. Iskolája iránti féltő szeretete hozta ki ide, hogy próbálja enyhíteni szeretett Alma Matere nyomorúságát, s táplálja és enyhítse éhségét a szegény diáknak. Kimegy Amerikába, hogy segítsen főiskolájának és diákjainak. S akkor jön az élet kegyetlen tréfája, a szegények iskolájának közigazgatóját, a nagyon szegény származású Zsíros Józsefet Rákosi Magyarország nem engedi haza, kint kell maradnia, távol attól a földtől és iskolától, amit ő sohasem tud feledni.

– Ha nem mehet haza, fájó szívvel magyar Dániellé lesz, naponta ablakait kitárva, imája háromszor száll lelke Jeruzsálemre, Patak felé – „Jaj, újra ott dörög az ég felettünk, nem azé, aki akarja...” Álmodozott, tervezgetett, s a költöző madár nyugtalanságával kereste helyét, s végre szíve békességre talált.

– Én Zsíros Józsefet és feleségét ifjú korából ismerem. Megcsodáltuk a fiatal pár nagy szerelmét, s láttuk, hogy ez a szeretet haláláig nem kevesbedett, és soha el nem fogyott. Az Úr Isten pontot tett egy hosszú életút végére, amely 1900. május 29-től 1980. október 24-ig, Hernádszentandrásról a flinti St. Joseph kórházig tartott.

– Olyan szíve volt, melynek parancsa az, hogy szeressen, míg utolsót dobban ez a szív. Ilyen nagy szeretet adatott Sándor fiának, Tamás és Eddie unokájának. Hallottuk a flinti templomban a jutalmazás ígérését: „Jól vagyon, jó és hív szolgám”. Népére, diákjára felemeli még egyszer könnybe lábadt szemét: igen, úgy van jól Atyám, ahogy Te akard, mert a Te akaratod könyörület és kegyelem.

Amikor e sorokat papírra vettem, könnyes lett a szemem, mert magam is tanítványa voltam e nagy tudású embernek, de talán ez a visszaemlékezés megnyugvást hoz számomra, s talán egyszer a pataki diákok kérésére hazaszállítják hamvait – minél előbb – Sárospatakra.

Zsadányi Zsolt: Simai emlék

SZABÓ LAJOS

Hálás visszatekintés a hajdani Kazinczy Körre

Van annak már több mint hatvan esztendeje, hogy – mint a sárospataki gimnázium diákja – kapcsolatba léptem a zempléni Kazinczy Körrel. A Kör egy pályázatot írt ki akkor a jeles tálljai születésű költőnek, *Zempléni Árpádnak* a méltatására. Szép pályadíjat tűztek ki.

A pataki nagykönyvtárban akkor nagyrabecsült helyen, a jelenlegi nagy díszteremben ott állt könyvpalcokon a Zempléni-hagyaték, az összes művei és a turáni vonatkozású irodalmi művek nagy gyűjteménye. Amire azért volt szüksége, mert Zempléni Árpád volt az, aki a magyar szépirodalomban először, elsőnek vetette fel a turáni rokonságnak, összetartozásnak a gondolatát, és merített a rokon népek mondagyűjteményeiből, különösen az osztják monda-hagyományból, és vitte a magyar lelkeket oda, hol szép leírása szerint: „rézekével a hunyó nap az Ob tükrét szántja...”

Igen megbecsülték és értékelték akkortájt Zempléni Árpádot. Barátai közé tartozott Gyóni Géza is, aki a veszendő Przemysl várból, mikor felszállt onnan az utolsó postagép, ezt írta Zempléninek egy tintaceruzával írt tábori lapon, hogy:

*Hol ősturán tülekszik szlávval,
Szívből köszönt a légen által:*

– Gyóni Géza

Summa summarum: a Kazinczy Kör pályaművet készítettett róla. Megpályáztam. A tanulmányt kézzel írva, egyetlen példányban elküldtem a Kazinczy Körnek, s onnan értesítettek, hogy megnyertem a pályázatot. Könnyű volt, mert az én munkám volt az egyetlen pályamű.

A pályadíjat itt, Sátoraljaújhelyen fizette ki nekem a társaság gazdasági főembere, ha jól emlékszem, Emödy nevű.¹ Rendkívül nagy lendítő erő volt további életpályámon a Kazinczy Körnek ez a kitüntető tette velem szemben. Sajnos, az egyetlen példányban készített Zempléni-tanulmány eltűnt, hiába kutattam azóta utána. Az történt vele, amit Áprily Lajos mond:

*„Kutatom kézárnyalta szemmel,
s a szemem köddel lesz tele,
felette átcsapott a tenger,
tajtékos évek tengere.”*

Eltűnt, de megmaradt szívemben a hálás emlékezés a hajdani Kazinczy Kör iránt.²

¹ Dr. Emödy László 1922 és 1933 között a Zemplén vármegyei Kazinczy Kör elnöke volt. (A Szerk.)

² Ez a visszatekintés a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén, Sátoraljaújhelyen hangzott el 1995. március 25-én, amikor dr. Szabó Lajos átvette a tiszteletbeli tagságot dokumentáló oklevelet és emlékérmét. (A Szerk.)

Új tiszteletbeli tagunk:

Dr. Szabó Lajos

„Be kell hordanunk, hajtunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó
egy tájszó se maradjon kint.
Semmi sem fölösleges.”

(Kányádi Sándor: *Noé bárkája felé*)

A Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése 1995-ben dr. Szabó Lajos ny. teológiai professzort, taktaszadai református lelkészt, etnográfust és művelődéstörténészt választotta tiszteletbeli tagjaink sorába. E választás elismerése annak a gazdag életműnek, amely régiókban hozzásegített történelmünk és a népelet alaposabb megismeréséhez. A mottóként idézett verssorokat Szabó Lajos idézte egyik írásában, s Kányádi Sándorral együtt ő is vallotta:

„Mert leapad majd a víz, I És fölszárad majd a sár, I és akkor majd a megőrzött I a meglévő szóból újra- I teremthetjük magát I az első búzaszemet, I ha már Igével élünk I tovább nem lehet.”

Ez az intellemt jellemző új tiszteletbeli tagunk küzdelmes és tartalmas életútjára.

Losoncon született 1908. július 16-án, s sorsa a későbbiekben is a felvidékhez – talán mondhatjuk így is: a peremvidékhez – kötötte. A tehetséges diák a lelképásztori hivatást választotta, s ifjan missziói feladatokat vállalt a regáttbeli magyarok körében, Moldvában. Kutatta a jelent és a múltat. 1940-ben egyháztörténeti tudománykörben egyetemi magántanári habilitációt szerzett. A szépirodalom is vonzotta; regénye, jelent meg, elbeszélésköteteket publikált. Kassán volt református lelkész, Sárospatakon a teológián az egyháztörténet professzora. 1944-ben kiadta Kassa kálvinista krónikáját. A háború végén áttették a határon, Taktaszadán folytatta lelkész munkáját. Itt fordult érdeklődése a néphagyományok felé, s feleségével, *Futó Rózsával* együtt egymás után adta ki néprajzi dolgozatait. Munkásságát Sebestyén Gyula emlékéremmel, sok pályadíjjal ismerték el, az Akadémiai Kiadónál jelent meg Taktaszadai mondák című kötete (Ortutay Gyula előszavával). Dolgozatait történeti megalapozottság jellemzi. Munkásságát – sokoldalúságának jeleként – mind a Magyar Irodalmi Lexikon (III.köt. 119.o.), mind a Néprajzi Lexikon (IV.köt. 528.o.) számon tartja. Kutatómunkája eredményeként jelentősen gyarapította régiók művelődéstörténetével, néprajzával kapcsolatos ismereteinket.

Kívánjuk, adjon neki a Jóisten további termékeny éveket!

*

Emlékermünk kitüntettetije:

Dr. Telegdi Imre

Társaságunk 1995. évi közgyűlése dr. Telegdi Imre füzérradványi református lelkésznek ítélte idén a kiemelkedő munkásságot elismerő emlékérmét. Alapító tagja a Kazinczy Ferenc Társaságnak, s alakuló közgyűlésünköt kezdve – immáron tíz esztendőn át – nagy ügybuzgalommal és aktivitással kereste munkálkodásunk sikerének formáit. Éveken át a számvizsgáló bizottság elnökeként vállalt feladatot. Megalapozott ismeretekkel kutatja fel régiókban – elsősorban Abaúj és Kassa – művelődéstörténeti értékeit, fontos dokumentumokkal gyarapítja gyűjteményünket. Pályakezdése őt is Kassához fűzi, hogy aztán a történelmi fordulat után Sárospatakon keressen és találjon új hivatást. Jogászdiplomával, újságírói gyakorlattal a háta mögött már érett férfiként végzi el a teológiát, s lesz kálvinista lelképásztor. A kis abaúji gyülekezetében munkálkodva is tágabb horizontra függeszti tekintetét; az értékörzés feladatában hűséges társ. Kísérje áldás további útján!

A Kazinczy Ferenc Társaság tíz esztendeje

Az 1995. évi közgyűlésen – március 25-én – emlékeztünk társaságunk tízéves múltjára. Az elhatározás, hogy az abaúji és zempléni régióban működő kulturális egyesületet szervezünk, 1984. október 12-én született meg a sátoraljaújhelyi levéltárban, s a szükséges jogi és szervezési előkészületek után 1985. április 26-án tarthattuk meg alakuló közgyűlésünket. Az eltelt évtized még nem nagy idő, de ha a közben bekövetkező történelmi változást is tekintetbe vesszük, mégis figyelemre méltó szakasz mind az egyének, mind a közösségek életében.

Amikor az első lépéseket tettük, a hiányok pótlására vállalkozó, jól felismert szándék vezetett bennünket, hiszen nem volt olyan civil szervezet, amely a nagy Borsod–Abaúj–Zemplén megyén belül az utóbbi két megyerésznek kulturális emelésére vállalkozott volna. A hagyományok értékéből és erejéből kezdtünk építkezni, hiszen e tájéknak gazdagabb a múltja, mint a jelene. A társaságba tömörülőeknek egyébként is ehhez volt vonzalma és felkészültsége; a kulturális örökséget tekintetük mércének a jelen és a jövő műveltségének megalapozásában és fejlesztésében.

Tíz esztendő alatt kezdeményezések sora indult. Könyvkiadásra, évkönyvünk rendszeres megjelentetésére vállalkoztunk. Népfőiskolákat, olvasóköroket kezdeményeztünk, megindítottuk az Abaúji Szabadegyetem programsorozatát. Kihelyezett programjainkkal, kiállításokkal próbáltunk mozgást vinni a régió sok településén. Felkaroltunk az iskolai helyismereti oktatás ügyét. Emléktáblák állításával hívtuk fel a figyelmet kevésbé méltatott helyi értékekre. Tartalmasan igyekeztünk megemlékezni jeles évfordulókról. Segítettük Kazinczy életművének feltárását, megismertetését; az érdeklődés előterébe állítottuk az anyanyelvi kultúra mai követelményeit.

Az 1990-es évek elején kedvezőbb társadalmi viszonyokat hozott a rendszerváltozás, amely arra ösztönözte társaságunkat, hogy a plurális közegben újragondolja feladatait és lehetőségeit. A „mindenes” szerep fölött eljárt az idő; a helyi társadalmi és kulturális erőkre vár a társaságunk által kényszerűségből vállalt több feladat. A realitások – köztük a gazdasági helyzet nehézségei – azt valószínűsítik, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság egyre inkább „szakmai” egyesületté válik: az irodalomtörténet, a helytörténet, a néprajz, a művelődéstörténet, a honismeret, a nyelvművelés terén várnak rá kutató-feltáró, ismeretterjesztő, nevelő feladatok. Felértékelődik a belső műhelymunka, csökken a táji rendezvények szervezésére irányuló tevékenység. A társaság erejét jelzi, hogy kész a szükséges változásokra, a munkaformák arányainak módosítására.

Tíz év önmagában nem nagy idő. De mögötte évtizedek sokkal hosszabb sora húzódik, ha az elődöknek tekintett egyesületek munkásságát is figyelembe vesszük. Vannak bőven hasznosítható tapasztalatok, amelyek segítenek abban, hogy a megváltozott körülmények között is megtaláljuk a legfontosabb tennivalókat. még inkább előtérbe kerülhet a fórumteremtő feladat. Hogy szóban (konferenciákon, találkozókon) és írásban (évkönyvünkben, kiadványainkban) közvetíthessük Zemplén és Abaúj értékeit, hogy sikerebben lehessen műhelymunkánk eredményeit a nyilvánosság elé tárni. S keresni azokat az eszközöket, amelyek ezt a műhelymunkát serkentik.

Szembe kell néznünk a valósággal, s hűségesnek maradnunk eredeti szándékainkhoz, ahogyan erre névadónk is tanít: „Szabad elmével keresni a valót, s meggyőződés nélkül, sőt ellene soha nem szólani, s ez nélkül ez vagy amaz félhez nem állni, ez az, amit én magamnak törvényül tettem.”

Elbúcsúztunk a kiváló grafikusművésztől, a zempléni történelmi hagyományok gyűjtőjétől és ápolójától, *Fery Antal*ól. Nem volt a Kazinczy Ferenc Társaság tagja, de közös ügyek szolgálatában munkálkodtunk. Tiszteltük tehetségét, az értékek iránti elkötelezettségét, követendő példának tekintettük megalapozott magyarságtudatát. Egyik alapítója volt a szerencsi Zempléni Múzeumnak, amelynek ex libris gyűjteménye az ő nagylelkű adományai által alakult ki és gazdagodott. Szinte nincs a helyi történelmi múltnak olyan alakja, akit metszetein meg nem idézett volna. A jeles évfordulókon vagy újrúi üdvözlésként mindig megjelentek mives rajzolatú alkotásai az ő sajátos, jól felismerhető stílusában. Tájainkon sokan zárták őt szívébe s fogadták szeretettel újabb és újabb lapjait.

Most már örökre elpihent a tevékeny ember, az alkotó művész, csak munkáit nézegetve idézhetjük meg alakját. Emlékét megőrizzük.

Fery Antal emlékezete

*De bármi magasra törekszik a dal,
Bármint csalogassam az életi mézzel:
Mélázva örömtelen hangjaival
Mindenkor a sirban, a sirban enyész el.*

*Kívánatos a tavasz éke nekem,
Indúlok is olykor örülni virághoz;
S míg kertbe röpíti sugárit a szem,
Lábam temetői keresztjek alá hoz.*

*Sejtése szívemnek aligha csaland
Nem messze lehet keze már az időnek,
Mely engem is ágyba tesz itten alant,
S szememre halál örök álmai jőnek.*

(Petőfi Sándor)

**RÁKÓCZI
ZSIGMOND**

*Az te nagy nevedben
Én is most, Istenem,
Kötöttem fel szablyámat,
Sok jó szerencséket
Várok csak te tőled
S vitézlő sok szép jókot,
Mert nem fizetésért,
Sem gazdag prédáért
Járom, tudod, utamat.*

*Te vagy szál kópíám,
Te vagy éles szablyám,
Jó lovam hamarsága,
Elmémmek vezére,
Karjaim ereje
S szívemnek bátorsága,
Bízván szent nevedbe,
Megyek örvendezve
Bátran káromlőidra.*

(Balassi Bálint)

Társaságunk kiadványai

ÉVKÖNYVEK:

Széphalom 1.	1986.	328 o.
Széphalom 2.	1988.	480 o.
Széphalom 3.	1990.	360 o.
Széphalom 4.	1992.	360 o.
Széphalom 5.	1993.	380 o.
Széphalom 6.	1994.	400 o.
Széphalom 7.	1995.	Tanulmányok dr. Újszászy Kálmán emlékére. 448 o.
Széphalom 8.	1996.	Újszászy Kálmán Emlékkönyv. Előkészületben, a Szabad Tér Kiadóval.

KAZINCZY KÖNYVTÁR:

– Közös kötetek a Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Levéltárral –

- Kazinczy Ferenc: Tövis és virágok (Az 1811. évi sárospataki kiadás hasonmása), 1985.
 Kazinczy Ferenc: Magyarország Geographica... (Az 1775. évi kassai kiadás hasonmása), 1986.
 Tokaj városkönyve (Az 1610-es kézírásos kötet hasonmása), 1987.
 Magyar Muscum (Az 1788. évi I. kötet hasonmása), 1988.
 Kazinczy Ferenc: Természet oecónomiája (Kiadatlan Kazinczy-mű), 1989.
 Dercsényi János: A tokaji bomak természetéről (A 19. századi kiadás hasonmása), 1989.
 II. Rákóczi Ferenc ábécés könyve (Az 1674-es munka hasonmása), 1990.
 Trefort Ágoston önéletrajza (Barsi János fordítása), 1991.
 Losontzi István: Hármás Kis-Tükör (Az 1848-as kiadás hasonmása), 1992.
 Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól (Az 1559-es kiadás hasonmása), 1993.
 Hegyaljai Kiss Géza: Hegyaljai csillagok, 1993.

EGYÉB KIADVÁNYOK:

- HÓGYE ISTVÁN: Neves újhelyiek. Életrajzi lexikon. 1986.
 SISKÁ JÓZSEF: Dámóc története és népe. 1987.
 BARSÍ ERNŐ: „Bodrog partján nevezkedett tulipán” Sárospataki diákdalok a 18. századból. (Telling István rajzai val). A miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárral közös kiadásban. 1988.
 ERDMANN GYULA: Zemplén vármegye reformellenzéke. 1989.
 TOMPA MIHÁLY költeményei. 1988.
 HÓGYE ISTVÁN: Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. 1990.
 SZILÁGYI FERENC: Csalánok és ibolyák. Epigrammák. (Sercs János rajzaival). 1990.
 MIKLÓS RÓBERT – KOVÁTS DÁNIEL: Tompa Mihály költői útja. 1991.
 DANKÓ IMRE: A Sajó–Hernád melléki hajdútelepek. (2.kiadás). 1991.
 BÁNHIDI ÁGNES (szerk., rajz): Zempléni családi címerek. 1991.
 HÓGYE ISTVÁN (összeáll.): Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában I-II. 1992.
 ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: A falu (Az 1936-os első kiadás hasonmása). 1992.
 CSORBA CSABA (összeáll.): „Számos dicsőségű első Rákóczi György” - A nagy fejedelem. 1993.
 KOVÁTS DÁNIEL: Móricz Zsigmond és Sárospatak. (A Felsőmagyarország Kiadóval.) 1994.
 BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc bibliográfia. 2.kötet. 1994.
 CSORBA ZOLTÁN: Kazinczy Gábor. (A Megyei Honismereti Bizottsággal). 1994.
 KOVÁTS DÁNIEL: „Mondhatná szebben...” Írások a beszéd- és magatartáskultúráról. (A Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolával.) 1994.

Tartalom

A szerkesztő előszava	3
ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: Önéletrajz	5

História és hagyomány

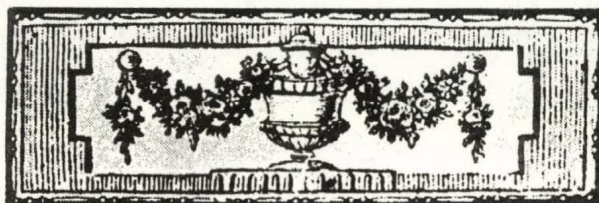
(Helytörténeti és néprajzi közlemények)

SZABÓ ANDRÁS:	
Alaghy Ferenc és Menyhért, Pácin birtokosai (1590-1631)	11
GULYÁS ZOLTÁN:	
A fáji Fáy-kastély	17
DANKÓ KATALIN:	
A sárospataki vár kőfaragványainak konzerválási eljárásai	27
HÖRCSIK RICHÁRD:	
Adatok a 18.század végi prot. kollégiumok provinciális barokk építészetéhez ...	37
BENCSEK JÁNOS:	
Mesterek és mesterségek Tokajban (Egy társadalmi csoport 1870-ben)	45
CSŐRI ISTVÁN:	
Balog Zsigmond feljegyzései az első világháborúról	57
KOVÁTS ALBERT:	
Harctéri Napló, 1916.	63
ÚJSZÁSZY KÁLMÁN:	
„Elindultam szép hazámbul...” (Az amerikai magyar reformátusokról)	79
UJVÁRY ZOLTÁN:	
Norvég és finn párhuzamok a karácsonyi szalmához	83
VIGA GYULA:	
Jegyzetlapok a Bodrogköz vallási néprajzához	87
BALASSA IVÁN:	
A református temetők néhány vonása	101
BALASSA M. IVÁN:	
„Fizesse meg Te néked az Úr a Te Tselekedetedet” (Bibliai idézetek a templomokban) ..	107
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER:	
A családi élet makkoshotycai szokásaiból (A terhességtől a keresztelőig)	115
NAGY GÉZA:	
A család és a gyermek helyzete a karcsai faluközösségben	119
ALMÁSSY KÁROLY:	
Revek és révések a Bodrogon	131

Példa és emlékezet

(Művelődéstörténeti közlemények)

TUSNÁDY LÁSZLÓ:	
Sárospatak olasz kapcsolatai	143
SZABÓ LAJOS:	
Professzortemetés Patakon 1708-ban	149
KAMODY MIKLÓS:	
Négy irat a nyelvi érintkezés szabályozásáról az abszolutizmus idejéből	153
FEHÉR ERZSÉBET:	
Óvodaavatás Sárospatakon 1876-ban	159
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF:	
Árvay József, a tanfelügyelő	165
DANKÓ IMRE:	
Bálint József élete és munkássága	173
SZENTIMREI MIHÁLY:	
A Sárospataki Ref. Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása .	183
GALUSKA IMRE:	
A sárospataki faluszeminárium és hatása a gyülekezeti szociográfiai kutatásra ..	199
CSORBA CSABA:	
Nyomdák, könyvkötők és könyvkereskedők Zemplénben a 19-20.században ..	209
ZIMONYI ZOLTÁN:	
„Válságos idők emberei vagyunk“ Egy finn-magyar diákbártság emlékei	227
KODOLÁNYI JÁNOS:	
Viljo Tervonen	239
ÚJSZÁSZY ESZTER:	
A sárospataki leány-népfőiskoláról	241
TIHANYI ENDRE:	
A népfőiskolák és kulturális egyesületek sorsa 1945 után	247
BORDÁS ISTVÁN:	
Sárospataki népfőiskola ma és holnap	253
DEME LÁSZLÓ:	
Péchy Blankáról – születése centenáriumán	257

Írók és alkotások

(Irodalomtörténeti közlemények)

BUSA MARGIT:	
Kazinczy Ferenc utaztatása fogsága idején	261
VÁCZY JÁNOS:	
Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század két első évtizedében (3)	273
HÓGYE ISTVÁN:	
Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységére	285
KOMÁROMY SÁNDOR:	
A sárospataki „Poétai gyűjtemény” 1813-ból	295
BESSENYEI ANNA	
Versei S. Patakon Nyomatott 1815-ben	301
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN:	
Bessenyei Anna műveinek sorsa és kutatástörténete	357
BÉKÉSI GÁBOR–KERÉKGYÁRTÓ GIZELLA–M. PAPP ZSOLT:	
Bessenyei Anna irodalmi hagyatéka	365
KOVÁTS DÁNIEL:	
A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből	369
FEHÉR JÓZSEF:	
A széphalmi Kazinczy Emléksarnok első látogatókönyve (1876-1891)	389
BARSI ERNŐ:	
Eötvös József és a népdal	397
BARANYAI KATALIN:	
Egy asztalnál: Illyés Gyula, Németh László és Cs. Szabó László	401
SZATHMÁRI ISTVÁN:	
Weöres Sándor stílusújítása	409

Tettek és tervek

(A Kazinczy Ferenc Társaság életéből)

BOJTOR ISTVÁN:	
Népfőiskola Göncruszkán (1990-91.)	415
POZBAI DEZSŐNÉ:	
A lakóhelyismeret tanításának koncepciója és segédletei	421
N. BODNAR KÁROLY:	
Emlékezés dr. Zsíros Józsefre	437
SZABÓ LAJOS:	
Hálás visszatekintés a hajdani Kazinczy Körre	439
Új tiszteletbeli tagunk: dr. Szabó Lajos	440
Emlékermünk kitüntetettje: dr. Telegdi Imre	440
A Kazinczy Ferenc Társaság tíz esztendeje	441
Fery Antal emlékezete	442
Társaságunk kiadványai	444

KÖTETÜNK ILLUSZTRÁTORAI:

Bódisz Attila

(130. o.)

Borsi Antal

(82. o.)

Csomós Zoltán

(Az Újhelyi és pataki séták c. sorozatból:

26., 31., 142., 151., 163., 260. o.)

Égerházy László

(106., 140., 356., 364., 368. o.)

Fery Antal

(442-443. o.)

E. Kovács László

(252. o.)

Tellinger István

(44., 56., 62., 86., 152., 164., 208., 226. o.)

Zsadányi Zsolt

(10., 256., 414., 420., 438. o.)

SZÉPHALOM 7.

Tanulmányok dr. Újszászy Kálmán emlékére

*

Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság • Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11. • 3981 Pf. 40.

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF elnök

*

Szerkesztés és tördelés: Kazinczy Ferenc Társaság – Kemecsei Györgyné
Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft. – Felelős vezető: Derda László

ÉVKÖNYVÜNK SZERZŐI:

DR. ALMÁSSY KÁROLY ny. főiskolai tanár, Tokaj–Nyíregyháza
DR. BALASSA IVÁN, a Mezőgazdasági Múzeum ny. főigazgató-helyettese, Budapest
DR. BALASSA M. IVÁN etnográfus, Budapest
DR. BARANYAI KATALIN főiskolai docens, Sárospatak–Budapest
DR. BARS ERNŐ ny. főiskolai tanár, Győr–Sály
BÉKÉSI GÁBOR egyetemi hallgató, Miskolc
DR. BENCSIK JÁNOS múzeumigazgató, társaságunk alelnöke, Tokaj
BESSENYEI ANNA (1767–1859) költő
BOJTOR ISTVÁN református lelkész, társaságunk alelnöke, Göncruszka–Fony
BORDÁS ISTVÁN muzeológus, a Népfőiskolai Egyesület titkára, Sárospatak
DR. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
DR. CSORBA CSABA főiskolai docens, Budapest
CSÖRI ISTVÁN ny. református lelkész, Megyaszó
DR. DANKÓ IMRE ny. megyei múzeumigazgató, Debrecen
DR. DANKÓ KATALIN múzeumigazgató, Sárospatak
DR. DEME LÁSZLÓ ny. egyetemi tanár, Budapest
DR. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai tanár, Sárospatak
FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, társaságunk elnöke, Sátoraljaújhely
GALUSKA IMRE ny. református lelkész, Debrecen
GULYÁS ZOLTÁN tanár, polgármester, Encs
DR. HÖGYE ISTVÁN levéltár-igazgató, Sátoraljaújhely
DR. HÖRCSIK RICHÁRD történész, Sárospatak
DR. KAMODY MIKLÓS postatörténész, Miskolc
KERÉKGYÁRTÓ GIZELLA egyetemi hallgató, Miskolc
DR. KODOLÁNYI JÁNOS, a Néprajzi Múzeum ny. főigazgató-helyettese, Budapest
DR. KOMÁROMY SÁNDOR főiskolai tanár, főigazgató, Sárospatak
DR. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN egyetemi tanár, Budapest–Miskolc
KOVÁTS ALBERT (1897–1975) okl. gazda
DR. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Sárospatak–Szeged
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF ny. főiskolai tanár, Sárospatak
M. PAPP ZSOLT egyetemi hallgató, Miskolc
N. BODNÁR KÁROLY helytörténész, Taktaszada
NAGY GÉZA etnográfus, Karcsa
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER múzeumvezető, Sárospatak–Makkoshotyka
POZBAI DEZSÖNÉ tanító, szaktanácsadó, Szikszó
DR. SZABÓ ANDRÁS egyetemi docens, Budapest
DR. SZABÓ LAJOS ny. teológiai tanár, Sárospatak–Taktaszada
DR. SZATHMÁRI ISTVÁN egyetemi tanár, Budapest
SZENTIMREI MIHÁLY gyűjteményi igazgató, Sárospatak
DR. TIHANYI ENDRE ny. tanár, Miskolc
TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai docens, Sárospatak–Sátoraljaújhely
ÚJSZÁSZY ESZTER könyvtáros, Detroit
DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN (1902–1994) teológiai professzor
DR. UJVÁRY ZOLTÁN egyetemi tanár, Debrecen
DR. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész
DR. VIGA GYULA tudományos főmunkatárs, etnográfus, Miskolc
DR. ZIMONYI ZOLTÁN irodalomtörténész, Budapest

*„Kevés az, amit tehetek; de ... amit teszek, lángoló szívvel teszem.
Siketeknek prédikálunk;
annyira előlte a pulyaság szívünkben a virtusnak minden érzéseit,
hogy még nevetnek érette.
De nem esik minden szó kösziklára; s némely mag ezer annyit ad vissza...
Boldog, aki ezt az óhajtott változást éri; boldog, aki ezt munkálhatja!
akinek lelke azt a bizonyosságot adhatja,
hogy sem példája, sem tanítása nem rontott, hanem építeni igyekezett.”
(Kazinczy Ferenc, 1811.)*

SÁTORALJAÚJHELY

1995